

UNIVERZITET U NOVOM SADU
ASOCIJACIJA CENTARA ZA INTERDISCIPLINARNE I
MULTIDISCIPLINARNE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA – ACIMSI
CENTAR ZA RODNE STUDIJE

**„Diskursi o rodu, identitetu i profesiji:
životne priče žena iz Srbije u akademskoj dijaspori”**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentorke:
Prof. dr Daša Duhaček i dr Svenka Savić, prof. emeritus

Kandidatkinja:
mr Maja Sedlarević

Novi Sad, 2016.

Univerzitet u Novom Sadu
Asocijacija centara za
interdisciplinarne i multidisciplinarne
studije i istraživanja – ACIMSI
Ključna dokumentacijska informacija

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Maja Sedlarević
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Svenka Savić, profesorka emeritus prof. dr Daša Duhaček
Naslov rada: NR	"Diskursi o rodu, identitetu i profesiji: životne priče žena iz Srbije u akademskoj dijaspori"
Jezik publikacije: JP	srpski jezik
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Univerzitet u Novom Sadu – ACIMSI Centar za rodne studije Dr Zorana Đinđića 1 21000 Novi Sad

Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja 8/ stranica 131/ slika 0/ grafikona 0/ referenci 19/ priloga 4)
Naučna oblast: NO	Rodne studije
Naučna disciplina: ND	Rodne studije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	dijaspora, migracije, profesorke, rod, univerzitet, žene, životna priča
UDK	
Čuva se: ČU	Centralna biblioteka UNS, Dr Zorana Đinđića 1, 21000 Novi Sad
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Cilj istraživanja je da se dokumentuju različiti identiteti profesorki univerziteta koje su otišle iz Srbije u razne akademske sredine u svetu i ostvarile profesionalnu karijeru.</p> <p>Hipoteze su shodno cilju rada:</p> <p>H-1: Prva hipoteza je da su profesorke u akademskoj dijaspori otišle u inostranstvo kako bi uspešno izgradile profesionalnu karijeru u vreme kada u zemlji porekla za to nisu postojali dovoljni uslovi u onim naučnim disciplinama za koje su se one opredelile.</p> <p>H-2: Druga hipoteza je da sve profesorke u akademskoj dijaspori imaju promenljive, višestruke identitete.</p> <p>H-3: Treća hipoteza je da empirijski podaci o životu profesorki u akademskoj dijaspori pomažu da se izgradi strategija saradnje profesorki iz dijaspore sa univerzitetskim centrima ovde.</p> <p>Osnovni i kontrolni korpus za analizu čini 21 životna priča profesorki koje su obrazovanje za karijeru stekle na univerzitetima u Srbiji, a profesionalnu karijeru ostvarile u raznim zemljama Evrope i sveta. Audio zapisi snimljenog razgovora za ukupno 11 profesorki, zabeleženi tokom šest godina (2009-2015), audio zapisom (24 sata) na osnovu polustrukturiranog upitnika, transkribovani u formu pisanog teksta (256 stranica). Kao kontrolni korpus empirijskih podataka su objavljenih 10 životnih priča profesorki sa Univerzitetu u Novom Sadu (Savić 2015). Osnovni kriterijumi za odabir žena su: da su rođene u Republici Srbiji (gde su provele</p>

	<p>detinjstvo, deo ili svo obrazovanje), a ostvarile akademsku karijeru u nekoj od zemalja sveta.</p> <p>Podaci pokazuju da su sve profesorke uskladile profesionalni i privatni život i da je jedan hranio drugi u njihovoj uspešnoj karijeri.</p> <p>Za profesionalni rad i za odlazak u zemlje destinacije (prijema) profesorke su imale podršku bračnih partnera, koja je bila neohodna, s obzirom na činjenicu da su sve profesorke u akademskoj dijaspori nailazile na brojne prepreke i izazove od momenta odlaska iz zemlje porekla i tokom građenja karijere (na primer, neke su visoko školovanje ponovile, ili su promenile profesiju ili oblast kojom se bave, a deo je nastavio usavršavanje).</p> <p>Obrazovanje je presudno i za vaspitanje potomstva - vrhunsko obrazovanje u skladu sa željama i afinitetima svoje dece.</p> <p>Jezički identitet profesorki u akademskoj dijaspori povezan je sa profesionalnom orijentacijom više nego sa nacionalnim identitetom.</p> <p>Profesorke su se trudile da njihova deca u dijaspori nauče maternji jezik (jezike) roditelja, iako su deca rođena, ili najveći deo svog života, provode u zemlji destinacije, pa se može govoriti o dva (ili više) maternjih jezika.</p> <p>Najupečatljivija sličnost profesorki UNS i profesorki u akademskoj dijaspori je njihova jednaka želja i volja za obrazovanjem, usavršavanjem i napredovanjem u struci i naučnom radu, bez obzira na cenu i prepreke sa kojima su suočene.</p> <p>Takođe, jednako važna sličnost jeste diskriminacija sa kojom se susreću u građenju svojih karijera, profesorke UNS prilikom napredovanja, a profesorke u akademskoj dijaspori prilikom zaposlenja, bavljenja svojom strukom i, takođe, eventualnog napredovanja.</p> <p>Sve profesorke u akademskoj dijaspori žele profesionalno da sarađuju sa univerzitetima i naučnim (i drugim) institucijama u Srbiji, ali ne postoji sistemsko rešenje za takvu saradnju u sadašnjem trenutku u Srbiji.</p> <p>Ženska iskustva ovde objedinjena svedoče o neiskorišćenim resursima, izostalim u saradnji i angažmanu profesorki iz akademske dijaspore u Srbiji danas. Ona mogu dobro poslužiti za sačinjavanje dugoročne strategije o implementaciji znanja i postignuća akademskih</p>
--	--

	<p>profesorki u domaćem okuženju. Značajno je što se u okviru interdisciplinarnih rodnim studija objedinjuje problematika migracija žena, naročito povezano sa profesijama, jer je izvesno da će migracije biti dugoročna tema u budućnosti cele civilizacije. Postoje programi i predmeti koji se bave visokim obrazovanjem žena u profesijama i na kojima se izvode istraživački projekti na kojima se sakuplja empirijski materijal. Mogućnost primene rezultata: 1. Empirijski podaci o identitetu akademski obrazovanih žena iz dijaspore, od kojih je jedan i rodni, poslužiće u teorijskoj raspravi o odnosu elemenata identiteta u odnosu na rod. 2. Empirijski podaci mogu dobro poslužiti u praksi za predlog strategije za saradnju, eventualni povratak, akademski usmerenih žena iz dijaspore u akademsku elitu u Republici Srbiji (i regionu bivše Jugoslavije). 3. Bogaćenje postojeće <i>baze podataka</i> životnih priča žena u Republici Srbiji iz različitih nacionalnih zajednica koje su svoje živote ostvarile u 20. i 21. veku. Rezultati doktorske disertacije treba da posluže u razvijanju strategije o implementaciji postignuća akademskih žena u domaćem okuženju.</p>
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	31.3.2014. godine
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University
of Novi Sad

Association of Centres for
Interdisciplinary and
Multidisciplinary Studies and Research - ACIMSI Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Maja Sedlarević
Mentor: MN	Prof. emeritus Svenka Savić Prof. Dr. Daša Duhaček
Title: TI	"Discourse on gender, identity and profession: life stories of women from Serbia in academic diaspora"
Language of text: LT	Serbian language
Language of abstract: LA	Eng. / Ser.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	AP of Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	author's reprint
Publication place: PP	University of Novi Sad – ACIMSI Centre for Gender Studies Dr Zorana Djindjica 1 21000 Novi Sad

Physical description: PD	(number of chapters 8/ pages 131/ images 0/charts 0/graphs 0/references 19/appendices 4)
Scientific field SF	Gender studies
Scientific discipline SD	Gender studies
Subject, Key words SKW	Diaspora, migrations, professors, gender, university, women, life stories
UC	
Holding data: HD	Central library University of Novi Sad, Dr Zorana Djindjica 1, 21000 Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	<p>The goal of the research is to document different identities of female university professors who left Serbia and went to other academic communities throughout the world, in order to achieve their professional career.</p> <p>Hypothesis of the work:</p> <p>H-1: First hypothesis is that female professors of the academic diaspora have left their countries in order to be able to successfully build their professional careers elsewhere, during times when it was impossible for them to do so in their own countries, due to lack of sufficient conditions which would facilitate their domestic careers.</p> <p>H-2: Second hypothesis is that all professors in the academic diaspora have variable, multiple identities.</p> <p>H-3: Third hypothesis: empirical data on lives of professors within the academic diaspora are helpful in building of the cooperation strategy between the professors from diaspora and domestic university centres.</p> <p>The basic and control group of analysis consists of 21 life stories of female professors who have acquired their career education within Serbian universities, while their professional career was established in different countries in Europe and throughout the world. Audio recordings of 11 professors, made during a period of six years (2009-2015) in a form of conversations according to previously prepared semi-structured questionnaires (24h of audio material), were transcribed to a form of written text (256 pages in total). 10 life stories of</p>

	<p>University of Novi Sad's female professors were published as a control material (Savic 2015). The basic criteria for the selection of women: they were all born in the Republic of Serbia (where they have spent their childhood and finished some or all of their education), while achieving their career somewhere else in the world, outside Serbia.</p> <p>The data shows that all professors have managed to balance their professional and private life, and it turned out that "one" was facilitating the "other", during their successful career.</p> <p>All professors had support of their spouses for their professional work as well as for relocation to foreign countries. Such support proved to be necessary, since all of them encountered obstacles and challenges within the academic diaspora, from the moment they left their country as well as during their professional career (e.g.: some of them had to repeat/retake their higher education, or to change the profession or area/field of work, while some of them continued with their academic specialization).</p> <p>Education proved crucial for upbringing of their children, too. Top notch education according to desires and affinities of their children.</p> <p>Language identity of the professors within the academic diaspora is more connected to their professional orientation than to their national identities.</p> <p>Professors have tried to teach their children their mother tongue, even though they were born (or have spent the most of their lives) in foreign countries, so it would be safe to say that those children have two (or more) languages that they consider as their native.</p> <p>The most striking resemblance between the professors of the Novi Sad University (UNS) and professors in academic diaspora is their equal desire and thrive for education and advancement within their science and field of work, regardless of the cost and obstacles they have encountered, during that journey.</p> <p>Equally important similarity is the discrimination they have faced during their careers. UNS professors have faced discrimination on their scientific path and advancement, while academic diaspora</p>
--	--

	<p>professors have faced it regarding their employment, their field of expertise and possible advancement, as well.</p> <p>All professors from academic diaspora are willing to cooperate with universities and other scientific institutions in Serbia, but the lack of systematic solutions for such cooperation in Serbia at this point is preventing them to do so.</p> <p>Female experiences encompassed here, are witnessing the unused resources, which are missing when it comes to cooperation and engagement of academic diaspora professors in Serbia today. They can serve as a starting point for making a longterm strategy on implementation of knowledge and achievements of female academic professors in domestic surroundings.</p> <p>It is significant that the issue of female migration, especially when it is connected to their work and profession, is intertwined within the interdisciplinary gender studies, since it is certain that migrations will be a longterm subject in the future of the whole civilisation. There are programs and courses dealing with higher education of women, collecting empirical material during research projects.</p> <p>Possibilities for application of results:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Empirical data on identity of academically educated women from diaspora (gender being one of them) will serve during theoretical discussions on relationship of the elements of identity and gender. 2. Empirical data have practical significance, as they may serve as a proposition and starting point of the cooperation strategy, as well as for the possible return of the female academic experts from the diaspora back to academic elite of Serbia (and the Ex-YU region). 3. Enrichment of the existing <i>data base</i> of life stories of women from the Republic of Serbia, members of different national communities, who have accomplished their lives in the 20th and 21st century. <p>The results of the PhD thesis should serve the development of a strategy on implementation of academic women's achievements, in domestic surroundings.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	31.03.2014.

Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se svim profesorkama u akademskoj dijaspori na spremnosti i dobroj volji da ispričaju sećanja na događaje iz svojih života i na podršci koju su mi pružile tokom izrade ovoga rada; profesoricama i koleginicama iz Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu na savetima, razmeni znanja i ideja; mentorkama, prof. dr Daši Duhaček, na savetima i pomoći tokom pisanja rada i dr Svenki Savić, profesorki emeritus na spremnosti da sa mnom podeli svoje znanje. Posebno hvala mojoj porodici na bezrezervnoj podršci i veri u moje uspehe.

SADRŽAJ

1.0 UVOD	15
1.1 Istorijat visokog obrazovanja žena u svetu i na ovim prostorima	22
1.1.1 Istorijat visokog obrazovanja žena u svetu	22
1.1.2 Istorijat visokog obrazovanja žena na ovim prostorima	27
1.1.3 Istorijat visokog obrazovanja žena na ovim prostorima za pitanja roda: rodne studije.....	32
1.2 Rodni aspekti migracija iz Srbije visokoobrazovanih osoba.....	42
1.2.1 Migrantski identiteti – višeslojnost, pojam i značaj	42
2.0 CILJ ISTRAŽIVANJA	58
2.1 Hipoteze.....	58
3.0 METOD ISTRAŽIVANJA	59
3.1 Korpus empirijskih podataka.....	59
3.2 Analiza korpusa empirijskih podataka: jedinice analize	60
3.3 Parametri za analizu	64
4.0 REZULTATI ANALIZE	65
4.1 Detinjstvo	65
4.2 Obrazovanje ovde i obrazovanje u inostranstvu	71
4.3 Brak/partnerski odnos	74
4.4 Deca	78
4.5 Kontekst devedesetih godina 20. veka	82
4.6 Momenat odlaska i mogućnost saradnje i povratka.....	84
4.7 Karijera.....	86
4.8 Odnos prema maternjem i rodno osetljivom jeziku	89
4.9 Odnos prema feminizmu i prepoznavanje patrijarhata	97
5.0 UPOREDNA ANALIZA	108
6.0 OPŠTI ZAKLJUČAK	115
7.0 LITERATURA	118
7.1. Citirana literatura	119
7.2 Korišćena literatura.....	126
8.0 PRILOZI	132
8.1 Termini korišćeni u radu	
8.2 Tabele – Podaci iz životnih priča profesorki u akademskoj dijaspori	

8.3 Biogrami

Maria (1944)

Janja (1949)

Jasmina (1954)

Maja (1957)

Vesna (1957)

Milica (1958)

Ana (1959)

Tatjana (1964)

Nataša (1965)

Ksenija (1965)

Ivana (1967)

8.4 Životne priče

Maria (1944)

Janja (1949)

Jasmina (1954)

Maja (1957)

Vesna (1957)

Milica (1958)

Ana (1959)

Tatjana (1964)

Nataša (1965)

Ksenija (1965)

Ivana (1967)

SPISAK TABELA

Tbl 1: Odbranjene master teze na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Tbl 1a: Prijavljenje master teze na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Tbl 2: Odobrene doktorske disertacije: 2008-2014. na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Tbl 3: Dokumentacioni podaci o životnim pričama profesorki u akademskoj dijaspori

Tbl 4: Profesorke u akademskoj dijaspori – podaci o intervjuisanoj osobi

Tbl 5: Profesorke u akademskoj dijaspori: Detinjstvo

Tbl 6: Profesorke u akademskoj dijaspori: Obrazovanje ovde i obrazovanje u inostranstvu

Tbl 7: Profesorke u akademskoj dijaspori: Brak/Partnerski odnos

Tbl 8: Profesorke u akademskoj dijaspori: Deca

Tbl 9: Profesorke u akademskoj dijaspori: Kontekst devedesetih godina 20. veka

Tbl 10: Profesorke u akademskoj dijaspori: Momenat odlaska i mogućnost saradnje i povratka

Tbl 11: Profesorke u akademskoj dijaspori: Karijera

Tbl 12: Profesorke u dijaspori: Podaci o maternjem, stranom, jeziku profesije, jeziku kojim deca govore, jeziku komunikacije sa partnerom i rodno osetljivom jeziku profesorki u akademskoj dijaspori

1.0 UVOD

Rodne studije, kao interdisciplinarno naučno polje, pokrivaju širok spektar tema koje objedinjuje zajednički okvir – uočavanje, analiziranje, i aktivističko menjanje svih oblika patrijarhalnog društva u kojem se na razne načine ogleda opresija moći nad ženama. Okvir za različite oblike ispoljavanja moći nad ženama nalaze se i u empirijskim podacima životnih priča žena, od kojih je kod nas značajan broj objavljen u knjigama na različitim jezicima koji se koriste u Srbiji (ukupno 300 dokumentovanih za prostor Republike Srbije i Jugoslavije: Savić sa saradnicama, 2008).

Ti podaci pokazuju, na primer, da žene, više nego muškarci, ostaju bez mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u karijeri, kako ranije tako i danas. ”Tokom poslednjih dvadeset godina istraživanja kod nas i u svetu pokazuju da je prisustvo žena u nauci na univerzitetima i uopšte u akademskoj sferi manje, različito i drugačije od prisustva muškaraca.” (Savić, 2015)

”U interdisciplinarnu naučnu oblast *rodne studije* (studije roda) uvedena je terminološka razlika u značenju: pol i rod, koja ima dalekosežne teorijske i metodološke konsekvence u istraživanjima (ne samo jezika) danas, podjednako u društvenim koliko i u prirodnim naukama. Dok se *pol*, kao biološka, unapred zadata razlika između žene i muškarca, odnosi na činjenicu da je neko rođen/a kao muška, odnosno ženska osoba, *rod* se kao sociološka kategorija odnosi na činjenicu da, rođeni kao muškarci ili žene, u svojim kulturama i društvima odrastamo shodno obrascima društva koji su podložni promenama. Ova se razlika može dobro videti na materijalu nekog jezika, u ovom slučaju srpskog.” (Savić i dr, 2009)

Džudit Batler (Judith Butler) osim terminološke podele na pol i rod, uvodi i treći element u poimanje razlike među ovim pojmovima, i to – želju, jer ” ‘rod’ ne sledi nužno naš biološki pol, a s druge strane da se naša želja ne podudara nužno sa ‘polom’, čak ni sa ‘rodom’. Neko može na biološkom nivou da bude muškarac, da je po društvenom rodu žena i da ima heteroseksualnu želju, homoseksualnu, bi- ili asekusualnu želju. U svakodnevnom životu ljudi obično misle da su maskulinitet ili feminitet heteroseksualni i da izražavaju mušku ili žensku biološku ‘istinu’. Želela

sam da raskinem ove ‘kauzalne veze’ između biološkog pola, identiteta i seksualnih praksi. Ukoliko su neke savremene feministkinje osporavale pretpostavke muške dominacije, one su čuvale ovaj misaoni okvir heteronormativnosti. Povezivanje pola, roda i želje prema ‘kauzalnim vezama’ propisano je prema dominantnoj heteronormativnoj matrici. Ta heteroseksulna norma se, međutim, neprestano subvertira i dovodi u pitanje. Ja sam formirana, ograničena rodnim normama, ali to ‘ja’ nije u potpunosti njima određeno.” (Batler, 2007)

Revolucionarnim se može nazvati kapitalno delo “Drugi pol” filozofkinje Simon de Bovoar, napisano 1949. godine. U ovoj knjizi autorka je problematizovala položaj žene definišući je kao ‘drugost’, uvek drugu u odnosu na muškarca. Čuvenom izjavom da se “ženom se ne rađa, ženom se postaje” ukazala je na činjenicu da je žena obeležena ne biološkim, nego društvenim definicijama, a i to da je patrijarhat taj koji je sputava, stalno je predstavljajući i determinišući je kao drugu. Prema ovome, muškarac je uvek apsolutan i transcendentan, a žena nedovoljna i osakaćena.

Drugost je oznaka za žene, “zbog toga pitanje o ženi treba da postavimo pre svih drugih pitanja. I pre svih drugih pitanja koja bi mogla tome slediti; najpre treba da dekonstruišemo sve moguće odgovore na to polazno pitanje – od onih o ‘prirodno ženskome’ i ‘večito ženskome’ do onih o posebnoj, vrlo teško određivoj ‘ženskoj tajanstvenosti’ i o ‘zagoneci ženstvenosti’. Korak po korak treba da razgrađujemo pogreške istorije i iluzije filozofije...” (Bahovec, 2011) Tek razbijanjem dominantne stereotipizacije u društvu, na putu smo da problem drugosti razumemo i rasvetlimo.

Ključno u pitanju “Šta je žena?” mora da bude jasno pravljenje razlike između pola i roda. “Ova distinkcija uistinu pripada osnovnom alatu savremenog feminizma i kao takvu (proizašlu iz dela Simon de Bovoar) vide je skoro svi savremeni feministi. Ali Simon de Bovoar koja u *Drugom polu* sledi Hegelovu Fenomenologiju duha tako što pokušava da je, umesto u duhu, sprovede u telu i, umesto muškarca (kao čoveka uopšte) smesti na stranu žene – nju sigurno nije moguće naprosto za prethodnicu današnjeg poimanja pola.” (Bahovec, 2011)

“Marina Blagojević (2008) preispituje kriterij naučne ‘izvrnosti’, „jer je on u suštini, kako je definisan i kako se primenjuje, zasnovan na seriji isključivanja: po liniji roda, starosti (generacije), rase, etniciteta, lokacije, discipline. Ono što dobije status ‘izvrnosti’ je ono što je zvanično, institucionalno, prepoznato kao izvrnost”, tvrdi Marina Blagojević. To znači da je izvrnost konstrukt – društveni konstrukt koji

je u funkciji obnavljanja patrijarhalnih vrednosti, a nauka je jedna od najmoćnijih oblasti u društvu danas, pa i kod nas.” (Savić, 2015)

Žene pokušavaju da prevaziđu takvu situaciju donošenjem odluke da se upute u druge zemlje gde mogu afirmisati stečeno znanje ili ga proširiti novim u struci za koju su se opredelile, jer je u zemlji porekla nepovoljan položaj nauke i naučnika uopšte.

Ako se uzme u obzir ovaj opozit, onda se u sedište ovog istraživanja stavlja žena koja je pokušavajući da se izbori sa lošim uslovima života odlučivši da napusti svoju zemlju porekla i preseli se u zemlju destinacije, odlučila da napravi korak napred i sa periferije stupi prema centru (pod uslovom da inostranstvo vidimo kao centar). Međutim, ovde se mora napraviti jasna distinkcija kada je reč o uzrocima i posledicama donošenja odluke o odlasku iz zemlje rođenja u zemlju destinacije, odnosno sa periferije ka centru. Ovo je važno, jer i ako sa ove vremenske distance žene u akademskoj dijaspori izgledaju kao dobitnice (jer to i jesu), u momentu odlaska one su bile gubitnice, jer su morale da odu, da rizikuju, da se dodatno obrazuju ili prekvalifikuju i započnu svoj život ispočetka, ne znajući da li će uspeti. Svojim uspehom, one pobeđuju i postaju centar kome periferija može da teži, pre svega zbog znanja i kompetencija koje su stekle. Upravo zbog ovoga opozit periferija-centar ne bi trebalo posmatrati isključivo teritorijalno.

Poput ovog opozita, kada su rodne uloge u pitanju i opozicija privatnog i javnog, zastupljena je kada su u pitanju žene u nauci uopšte, posebno žene u akademskoj dijaspori. ”Opozicija privatnog i javnog prisutna je u svim kulturama. Za eksplikaciju te asimetrije, privatne orijentacije žena i javnih veza muškaraca, Mišel Rozaldo predlaže strukturalni model pomoću čega će biti moguće utvrditi i istražiti mesto muškog i ženskog u psihološkim, kulturnim i društveno-ekonomskim aspektima ljudskog života... ...Zbog svoje uloge majke, žene bivaju apsorbovane kućnim aktivnostima, dok njihove ekonomske i političke aktivnosti ograničava briga o deci, te fokus njihovih emocij i očekivanja ostaje partikularistički usmjeren na dom i potomstvo.” (Papić, 2012)

Promenu u statusu žena treba posmatrati kroz proces emancipacije - izlaska iz sfere privatnog u sferu javnog, što je osnovni preduslov u sticanju obrazovanja i osveščivanja njihove drugosti. Izlazeći iz utvrđenih patrijarhalnih modela podređenosti, prelaženje ucrtanih granica na relaciji privatno-javno, izlazak iz svih

pravila koja im društvo nameće ili ih podrazumeva predstavlja ličnu pobjedu svake žene koja se na to odvažila.

Takođe, u obzir bi trebalo uzeti i kontekst kraja 20. veka na ovim prostorima.

”Urušavanje socijalizma devedesetih godina prošlog veka u zemljama u tranziciji donelo je i snažan talas retradicionalizacije, koji je revitalizovao podređenu ulogu žene i ‘vratio je’ u krug porodice i domaćinstva, ”pojačavajući njenu važnost u toj sferi (privatna sfera/moć) zbog ekonomske krize.” (Sedlarević, 2009)

Postojale su žene koje se nisu mirile sa ovakvim razvojem događaja. One su ili bile nositeljke opozicionih aktivnosti i pokreta, radile u civilnom sektoru i suprotstavljale se režimu. Takođe, veliki broj akademskih građana i građanki je upravo tada napustio zemlju. U tom talasu bilo je i mnogo profesorki univerziteta koje su odlučile da devedesetih godina napuste svoju zemlju porekla, matični univerzitet i dom i život nastave negde u inostranstvu. Ovo je predstavljalo veliki rizik i značilo da su se svesno izložile velikom naporu ‘kretanja ispočetka’. Veoma često, značilo je da su morale da uče ili usavrše jezik sredine i/ili jezik struke, da se školuju ispočetka ili barem da se doškoluju, veoma često su bile primorane da promene i naučnu oblast kojom se bave. Ipak, postoje žene koje uzimaju javni prostor i na taj način ipak dekonstruišu patrijarhalni model kojim ženama pripada privatna (kuća), a muškarcima javna sfera (profesija).

Poput Simon de Bovoar, za koju Eva Bahovec kaže da ‘njen život kao i njen teorijski rad govore o tome kako je teško biti, čak i na kraju dvadesetog veka, intelektualka, odnosno, intelektualac ženskog pola’ (Bahovec, 2007) i žene profesorke univerziteta koje su svoju akademsku karijeru otpočele ili nastavile u inostranstvu, pokazuju koliko je težak, naporan, neizvestan, rizičan, pun odricanja i težak put žena u akademskoj dijaspori.

Kao što ”Drugi pol” Simon de Bovoar nikad nije postao akademski prihvaćeno filozofsko delo koje se izučava na studijama filozofije, nego se uvek posmatra isključivo i samo kao feminističko delo, tako i rodne studije stalno i iznova moraju da dokazuju potrebu za svojim postojanjem i moraju da se bore za svoje mesto u akademskom svetu i najčešće bivaju svođene isključivo na aktivizam i političko pitanje. Time one stalno ostaju ukalupljene na periferiji - poluperiferiji nauke, moći i uticaja.

Između ostalog, da bi se i ovo prevazišlo, posebno je važno što je u Centru za rodne studije razvijen i neguje se metod prikupljanja i dokumentovanja životnih priča

žena koje svoj život ili deo života vezuju za Vojvodinu (ukupno 87 saradnica je do sada osposobljeno za prikupljanje podataka u Bazu podataka koji broji 300 različitih priča žena).

Nedovoljno je i empirijskih podataka o svedočenjima samih žena o procesima sopstvene izgradnje identiteta i afirmacije u svetu za poslednje tri decenije (jedinu bazu podataka životnih priča vioskoobrazovanih žena iz većinske zajednice i iz nacionalnih zajednica u Vojvodini poseduje Baza podataka koju je na Centru za rodne studije UNS formirala Svenka Savić sa saradnicama i saradnicama).

Prikupljajući i pišući životne priče žena pišemo jednu sasvim novu istoriju – istoriju viđenu ženskim očima i doživljenu od strane žena. Ženska opažanja, njihove sudbine i uloga najčešće ostaju marginalizovane i upravo zbog toga je važno sasvim novim pristupom i načinom učiniti da se čuje i njihov glas. Ovo istraživanje je doprinos pisanju ženske istorije.

Metodom prikupljanja, beleženja i istraživanja piše se ženska istorija ili ženska strana istorije, uvek u zvaničnoj istoriji potpuno zanemarena i skrajnuta. Takođe, stvara se izuzetno važna i vredna baza podataka drugačijeg viđenja sveta, društvenih prilika i događaja kojima su žene svedočile ili u njima učestvovala.

Imajući u vidu činjenicu da je mnogo manje beleženih biografija žena, na ovaj način Rodne studije ukazuju posebnu pažnju različitim ženama (različitim po godinama, obrazovanju, nacionalnoj ili zavičajnoj pripadnosti, poreklu, jezicima koje govore...) i daju im na značaju. Svoja različita životna iskustva i doživljaše onog čemu su svedočile ili u čemu su učestvovala, da nije bilo beleženja životnih priča verovatno nikada ne bi bile u prilici da ispričaju. Stoga, u patrijarhalnom društvu kakvo je naše, životne priče žena su naša šansa da se izborimo za svoj prostor i osvojimo dodatnu slobodu.

Bilo je potrebno zabeležiti životne priče žena i na osnovu njihovog iskustva načiniti valjanu argumentaciju za istraživanje identiteta žena koje su profesionalni vek provele u dijaspori, što može dobro poslužiti i za teorijsku raspravu. Jedna takva je o uzrocima promenljivosti identiteta, od kojih su rod, profesija, dijaspora, samo nekoliko elemenata u nizu. Faktori promenljivosti ideniteta su i specifični za situaciju u Srbiji. "U feminističkim teorijama identitet je danas jedna od ključnih tema, jer je feminizam polazio od uspostavljanja kategorije 'Žena' i/ili žene što je vodilo ne samo do razmatranja identiteta Žena/žene, već i do razmatranja kategorije identiteta uopšte. Upravo iz tih razloga, identitet je danas i mesto napetosti i sporova u feminističkim

teorijama – pokušaji uspostavljanja kategorije žena i preispitivanje identiteta doveli su do teorijskih i političkih razmimoilaženja.” (Duhaček, 2011)

Tačke sporenja i/ili preispitivanja u vezi sa identitetom jesu njegova promenljivost nasuprot datosti, ali i njegova višestrukost. Svaka osoba u sebi nosi višestruke identitete (poput vere, rase, etničkog porekla, klase, starosti, pola i roda...). Takođe, usled društvenih promena, ličnih interesovanja i izbora, različitih okolnosti i protoka vremena, menjaju se i elementi identiteta svake osobe.

”Rodni identitet je deo ličnog identiteta koji se odnosi na socijalnu i ličnu percepciju pojedinca o pripadanju odnosno ne pripadanju vlastitom biološkom polu. Danas možemo govoriti o lepezi rodni identiteta koja se najčešće imenuje formulom LGBTTIQ - krovni naziv za lezbejke, gej, biseksualne, transrodne, interseksualne i queer (kvir) osobe. Na individualnom planu rodni identitet je nezavisan od toga koji pol je na rođenju upisan pojedinki/pojedincu, iako se veći deo populacije identifikuje sa biološkim polom. Heteroseksualne osobe su većinski deo populacije, ali LGBTTIQ osobe ne traže neka posebna prava za sebe već samo ista prava koja imaju i heteroseksualne osobe. Socijalizacija je bitna za izgradnju rodnog identiteta bar u istoj meri u kojoj na njegovo formiranje utiču lične želje, stremljenja i sklonosti ličnosti. Na društvenom planu na rodne identitete utiču ekonomske, političke, kulturne, subkulturne, rasne, polne prilike. (Jarić, Radović, 2011)

Bitna karakteristika promenljivosti identiteta jeste i maternji jezik/maternji jezici. Stanovište rodni studija je da, u okviru istraživanja, pratimo i analiziramo promenljivost i višeslojnost maternjeg jezika. Odnosno, dokazujemo naučnu tvrdnju da jedna osoba može imati više maternjih jezika, kao i da on nije stalna kategorija, nego se može vremenom menjati. U ovom radu posebna pažnja biće posvećena ovome.

Pokazuje se da je identitet visokoobrazovanih žena iz nacionalnih zajednica u Vojvodini (Savić, 2010) važna tema za istraživanje kao i žena iz nacionalnih zajednica (na primer Romkinja: Savić, 2012). Pitanje identiteta žena iz Republike Srbije koje su danas afirmisane u dijaspori, jedno je od specifičnih o kojem do sada u rodnim studijama kod nas nije data dovoljna pažnja.

Nakon toga što se valjano pojava istraži, podaci o formiranju, menjanju i osporavanju identitet visokoobrazovanih žena u dijaspori, ona može poslužiti i za sačinjavanje strategije održavanja akademskih veza i uspostavljanja različitih oblika

razmena (iskustava, znanja, umenja) na dobrobit domaće akademske zajednice i zajednice u kojoj su se žene afirmisale.

U ovom radu istražujemo različite identitete žena, rođenih u prostoru (Jugoslavije) Srbije (Vojvodine), koje su na različite načine otišle u svet i koje na različite načine održavaju veze sa društvom iz kojeg su otišle. Budući da država nema jasnu politiku angažovanja naših univerzitetskih profesorki koji su karijere ostvarili u inostranstvu, podaci o svedočenju samih žena mogu poslužiti dobro za konstruisanje valjane strategije za buduću saradnju, u kojoj se predviđa neposredan protok akademske razmene (kako je predviđeno u budućem kontekstu prisustva Srbije u Evropskoj uniji).

U borbi žena za emancipaciju i sticanje prava, dobijanje prava glasa i prava na obrazovanje predstavljaju prava sa posebnim značenjem. Pravo glasa žene na ovim prostorima dobile su posle Drugog svetskog rata, a pravo na obrazovanje sticale i izborile kroz vreme. Prostor moći i odlučivanja osvajaju i danas.

Visoko obrazovanje je za žene vekovima bilo neosvojivo područje delovanja i moći i najsporije su uspevale da ga osvoje. Takođe, relativno brzo nakon proboja žena u polje nauke i visokog obrazovanja u svetu, a nešto kasnije i kod nas, razvile su se i studija roda kao univerzitetski program. Međutim, i do danas je ostala na snazi činjenica da ovakvih studija nema dovoljno (i da je sudbina postojećih još uvek neizvesna), da ih nema na svim univerzitetima i fakultetima u zemlji, iako je rodna osetljivost neophodna u gotovo svakoj naučnoj discipline. Samo na taj način došlo bi se do promene svesti, a ne samo promene perspektive.

1.1 Istorijat visokog obrazovanja žena u svetu i na ovim prostorima

Ravnopravnost u obrazovanju i danas je, i pored viševjekovne borbe, civilizacijsko pitanje i i dalje nije jednako dostupno svima. Podizanje nivoa društvene svesti o značaju obrazovanja dostupnog podjednako i muškarcima i ženama kontinuirani je proces. Gledajući unazad, može se reći da je ovaj viševjekovni proces samo menjao oblike:

- najpre je obrazovanje bilo dostupno samo muškarcima (iz viših društvenih klasa);

- kada je postalo dostupno za devojčice i žene, takođe je bilo rezervisano najpre za one iz imućnih slojeva društva. Ali ni tada, posle stečenog obrazovanja, žene najčešće nisu mogle da se bave svojim profesijama;

- kada su otvorene državne škole dostupne svima, konačno se pojavila mogućnost za obrazovanje šireg kruga žena;

- tek u 19. i 20. veku žene osvajaju sva polja nauke i visokog obrazovanja, ali i profesija;

- ni danas, iako je osnovno obrazovanje obavezno, a srednje i visoko formalno dostupno svima, osobe nižeg socijalnog standarda nisu u mogućnosti da biraju obim i način svog školovanja.

1.1.1 Istorijat visokog obrazovanja žena u svetu

Još u 15. veku Kristina de Pizan u svojoj knjizi "Grad žena" kao jednu od najvažnijih tema problematizuje potrebu obrazovanja i jednakih mogućnosti za žene. Ona koja je toliko verovala u obrazovanje i težila mu, u njemu pronalazi samo mržnju prema ženama. Stoga i odlučuje da gradi svoj grad – grad žena.

Tako u XXVII poglavlju "u kome Kristina pita Razumnost da li je bog ikada dozvolio žeskom duhu da se bavi najplemenitijim naukama", Razumnost (između ostalog) kaže:

”Na kraju njenog govora, upitah gospu koja mi je govorila: “Svakako, Gospo, Bog je ženama dao izvanrednu snagu o kojoj ste govorili. Ali mi recite i to, molim vas, da li Bog, koji je učinio tolika dobra dela, nije uopšte želeo da učini čast ženskom rodu i pojedinim ženama podari visoku inteligenciju i veliko znanje? Da li je njihov duh sposoban za to? Živo želim da saznam odgovor, jer muškarci tvrde da žene imaju slabe intelektualne sposobnosti.” Ona mi odgovori: “Dete moje, sve što sam ti prethodno rekla pokazuje ti da je to mišljenje sasvim protivno istini, a da bih ti to i jasnije dokazala, navešću ti nekoliko primera. Ponovo ti kažem, i nemoj više strahovati da nije tako: da je običaj da se devojčice šalju u školu i da im se metodično predaju nauke, kao što se to čini sa dečacima, one bi naučile i savladale teškoće svih umetnosti i svih nauka jednako dobro kao i oni. Što zapravo i jeste slučaj, jer, kao što sam ti malo čas naznačila, budući da žene imaju nežnije telo od muškaraca, slabije i manje kadro za određene zadatke, one primaju življe i istančanije ono za šta se zauzmu.” “Šta to kažete, Gospo moja? Molim vas, pojasnite mi, ne oklevajte. Zasigurno znam da muškarci ne bi nikada prihvatili takvu tvrdnju ukoliko je ne izložite jasnije, i rekli bi da svi uviđaju kako muškarci imaju više znanja od žena.” Ona mi odgovori: “Znaš li zašto žene znaju manje?” “Ne, Gospo moja, morate mi to pojasniti.” “To je bez svake sumnje zato što nisu iskusile toliko raznolikih stvari, već se brinu o domaćinstvu, i ostaju u svojim kućama, a nema ničeg blagorodnijeg za biće obdareno razumom od bogatog i raznovrsnog iskustva.”

Ono što je nesumnjivo dokazano jeste činjenica da su se još u to vreme mnoge žene bavile različitim naukama i postizale vrhunska postignuća. Ipak, koliko god da su učene i uspešne bile, to je ostalo skriveno i u senci njihovih očeva, muževa ili drugih muškaraca koji su se potpisivali na njihovim otkrićima i delima i prisvajali ih. Slično je bilo i vekovima kasnije.

Poglavlje XXXIII: ”... “Gospo moja, jasno mi je da se može naći ogroman broj žena koje poznaju nauke ili umetnosti, ali vas ja pitam da li poznajete ijednu koja je, na osnovu nadahnuća, znanja, inteligencije i umešnosti sama od sebe stvorila neke nove tehnike ili potrebna znanja, dobra i korisna, koja nikada ranije nisu postojala i nisu bila pronađena. Jer i nije tako teško izučiti neku oblast koja je već osnovana i priznata, krećući se stazama koje je utro neko drugi, ali je potpuno drukčije sam pronaći neko potpuno novo i originalno znanje.” Ona mi odgovori: “Sasvim je očigledno da je ženska inteligencija i spretnost otkrila veliki broj važnih znanja i

tehnika, kako u čistim naukama, o čemu svedoče njihovi spisi, tako i u domenu tehnika, kako o tome svedoče ručni radovi i zanati.” (De Pizan, 2003)

Uporedo se javljaju najranije težnje za pravo glasa žena i za neophodnost njihovog obrazovanja, odnosno mogućnosti da biraju i budu birane, kao i da imaju mogućnost obrazovanja jednako kao i muškarci.

“Prve inicijative za žensku emancipaciju beleže se u 18. veku. U tim inicijativama posebno značajno mesto pripada francuskoj novinarki, revolucionarki i borkinji za ženska ljudska prava, spisateljici Olimpiji de Guž (1748 – 1793). Shvativši da francuski revolucionari nisu prepoznali jednakost žena i muškaraca, odnosno da su i žene građanke, ona je izdala spis „Deklaracija prava žene i građanke“. U njoj je naglasila odgovornost muškaraca za podređeni položaj žena i njihovo tlačenje. (Markov, 2001:11) Upravo zato što je insistirala na jednakosti žena i muškaraca u svim pravima, odnosno da Francuska revolucija nije potpuna dok žene ne postanu svesne svoje sudbine i prava koja im pripadaju, ona je naišla na veliki otpor i negodovanje revolucionara i vođa Francuske građanske revolucije.

Ovim spisom ona je postala prva osoba koja je formulisala zaista opširna ženska ljudska i građanska prava. Na primer, član 1. glasi: „Žena je rođena slobodna i ostaje jednaka muškarcu u svim pravima. Socijalne razlike mogu se opravdati samo blagostanjem zajednice.” ” (Sedlarević, 2009)

Ideja o emancipaciji žena, ženskim ljudskim pravima, pravu glasa i obrazovanju žena oblikovana je relativno rano u Engleskoj. Jedna od prvih o ovome pisala je Meri Vulstonkraft, rodonačelnica liberalnog feminizma. U svom opusu ona je dominantno pisala o obrazovanju žena.

“Prva moderna feministička teoretičarka, Meri Vulstonkraft, posvetila je svoje najpoznatije delo Odbrana prava žene obrazloženju zahteva da i žene treba da dobiju pravo na obrazovanje, i to tako što će i devojčice da pohađaju školu zajedno sa dečacima i imaju isti program/curriculum (Vulstonkraft, 1994). Njena argumentacija pripada liberalnom feminizmu, a zasnivala se na prosvetiteljskoj ideji o presudnoj ulozi obrazovanja u stvaranju građanki i građana.” (Popović i Duhaček, u Milojević, Markov, 2011)

Posle njih, svakako je važno izdvojiti i Virdžiniju Vulf koja u svojoj ”Sopstvenoj sobi” pišući o ženama i njihovom bavljenju pisanjem, između ostalog, problematizujući pitanje malog broja ženskih autora u književnosti, kao osnovne razloge za to navodi privatnu sferu kao ženski prostor, nemanje imovine i slobodnog

vremena (i dalje su sve porodične obaveze na ženi), kao i tradicionalni patrijarhalni odnos prema ženama koje žele da se obrazuju i pišu. Ona kaže "...damama je dopušteno da uđu u biblioteku samo u pratnji profesora ili sa pismenom preporukom..." (Vulf, 2000)

Javna sfera, sfera obrazovanja, nauke i univerziteta, ali i književnosti rezervisana je vekovima za muškarce. Kao i sve ostale oblasti, i oblast nauke žene su vremenom osvojile, ali nikad dovoljno i nikad trajno, bez sigurnosti da će i u budućnosti biti drugačije i bolje.

I pored velike prisutnosti žena u akademskoj eliti, na rukovodećim pozicijama ih gotovo ili nema ili su u izrazito manjem broju od muškaraca. Ovo je posebno vidljivo kada su u pitanju naučni instituti ili mesta stvarne moći i odlučivanja na univerzitetu.

"Pre nauke, žene su morale da osvoje prostor obrazovanja, ali ne samo zato da bi bile prepoznate kao "...jedinke koje će do krajnjih granica svojih moći doprinostiti životnoj podesnosti svoga društva" (Pikering, 1971), već i da bi mogle da utiču na obrasce ponašanja i sistem vrednosti tog istog društva i da ih menjaju. U svakom slučaju, mnoge od veština koje su devojčice počele da uče najpre u odvojenim školama bile su uslovljene njihovim rodnim ulogama. Matematika je bila potrebna za uspešno vođenje domaćinstva, botanika je bila izvor znanja o lekovitim travama. Žene su morale da poseduju znanja iz agronomije da bi uzgajale osnovne poljoprivredne kulture za ishranu; znanja iz medicine bila su im neophodna da bi bile negovateljice i babice. Pošto nisu imale pristup univerzitetima, čuvane naučnike su dovodile u svoje salone. Žene su kroz istoriju sticale, prenosile i usavršavale znanja koja su dovela do razvoja savremene nauke. Međutim, ta znanja su ostajala u krugu porodice, duboko u privatnom prostoru. Javni prostor je, kako su brojne feminističke teoretičarke kasnije pokazale, oduvek bio pre svega muški prostor (Elshtain, 1998; Nicholson, 1986; Benhabib i Cornell, 1987; Moller Okin, 1979, 1998; Pejtman, 2001; Phillips, 2001)." (Popović, 2012)

U gotovo hiljadugodišnjoj istoriji univerziteta, tek je 20. vek vek u kome se beleži ozbiljnije prisustvo žena na njima. Do tada postojale su ženske škole, ženski koledži i slično, ali ne u sklopu zvaničnih univerziteta, nego kao alternativni oblici školovanja.

U 19. veku žene su postepeno sticale mogućnost da se upisuju i na univerzitete, najpre u Švajcarskoj, potom i u Nemačkoj. Iako su na nekim

visokoškolskim ustanovama mogle nastavu pohađati i dosta ranije, ipak je prvi korak bilo pohađanje škola koje su bile namenjene samo ženama i bile su samo određenih smerova. Tek kasnije se i to izmenilo.

Iako se kroz istoriju, a posebno u 19. i 20. veku neke žene bave ‘muškim disciplinama’ i postižu izuzetne rezultate, za širu žensku populaciju one su i dalje nedostižne. Ono što je karakterisalo žene iz ‘muških disciplina’ u 19. i početkom 20. veka jeste teška diskriminacija i nepriznavanje njihovog rada i dostignuća. Diskriminisane su višestruko (poput Emili Neter, na čijem primeru se možda i najbolje vidi sveprisutra višestruka diskriminacija, jer je bila diskriminisana i kao žena i kao naučnica i kao Jevrejka i zbog svojih političkih stavova (u Popović, 2012)). Diskriminacija i nepriznavanje postignuća se ogledaju najviše u tome što su njihove pronalaski, dela ili radove potpisivali (najčešće) njihovi muževi ili drugi muškarci sa kojima su skupa radile.

”Amerikanka Neti Stivens (Nettie Stevens, 1861–1912), jedna od prvih žena sa doktoratom u oblasti citogenetike. Objasnila je hromozomske osnove polnog određenja, odnosno otkrila mehanizam kako X i Y hromozomi određuju pol jedinke. Ovo otkriće je razbilo mnoge predrasude, s obzirom na to da su žene vekovima smatrane odgovornim za pol deteta. Neti Stivens se upisala na studije na Stanford univerzitet sa trideset pet godina, jer je štedela za studije radeći kao nastavnica, a 1903. je doktorirala na temu fiziologije insekata. Nažalost, umrla je pre nego što je naučna zajednica shvatila značaj njenog otkrića, pa su tako njene zasluge pripisane Tomasu Morganu (Thomas Hunt Morgan, 1866–1945), koji je za to dobio Nobelovu nagradu 1933. (Brush, 1978; Oglivie and Choquette, 1981; Oglivie et al., 2000).” (Popović, 2012)

Slična situacija je i u tome što su dobijale prostor tek usled nesrećnih okolnosti po muškarce, poput Emili Rebling koja je preuzela izgradnju Bruklinskog mosta, tek kada su joj u zasebnim nesrećama preminuli i suprug i otac supruga sa kojima je zajedno radila. (u Popović, 2012)

”Majke, sestre, supruge i ćerke bile su tu da odmene i pomognu svojim sinovima, braći, supruzima, očevima.” (Popović, 2012)

I kada im je dozvoljeno da se školuju i stiču obrazovanje na prestižnim univerzitetima, ravnopravno sa muškarcima, i dalje je njihov rad omalovažen i nepriznat, a naučne institucije još dugo su ostale zatvorene za žene.

”Od 1901. godine, Nobelovu nagradu, simbol najvećih naučnih otkrića, dobile su 33 žene, a od toga samo njih četiri za tzv. tvrde nauke: Marija Kiri (1903), i Marija Gepert Mejer (1963) za fiziku, dvostruka dobitnica Marija Kiri (1911), njena ćerka Irena Žolio-Kiri (1935) i Doroti Krofut Hodžkin (1964) za hemiju. Sedam žena je dobilo nagradu za fiziologiju i medicine, njih deset za literaturu, za mir čak njih dvanaest.

U oblasti fizike i hemije, već 40 godina, nijedna žena nije dobila Nobelovu nagradu.” (Popović, 2007)

Najbolji primeri za nedovoljno priznavanje rada i naučnih postignuća verovatno su Marija Kiri i Mileva Marić Ajnštajn. Prvoj najpre nije dozvoljeno da primi Nobelovu nagradu, pa je tek na insistiranje njenog supruga i drugih kolega naučnika to promenjeno, i odbijena je kada je predložena za Francusku akademiju nauka, a drugoj se i do danas osporava nesumnjivi doprinos naučnom radu i rezultatima Alberta Ajnštajna. Kontroverznost odnosa bračnog para Marić-Ajnštajn svakako je jedna od najpoznatijih, ali i najvećih misterija kada je zajednički naučni rad pitanju.

Stalno preispitivanje vrednosti rada i sumnja u dostignuća i uspehe žena u sferi nauke odlikovali su rad svake od njih ponaosob. Tako se, recimo, i do danas preispituje doprinos Mari Paster otkrićima njenog supruga Luja Pastera, čuvenog hemičara i mikrobiologa koji je čovečanstvo zadužio otkrićima vakcina protiv boginja i antraksa. (u Popović, 2012)

Tek 20. vek je vek proboja žena u sve sfere i obrazovanja i nauke. Nažalost, ne i što se tiče hijerarhije i napredovanja.

1.1.2 Istorijat visokog obrazovanja žena na ovim prostorima

Iako na ovim prostorima u 19. veku nije bilo visokih škola i univerziteta na koje su žene sa ovih prostora mogle da se upisuju, one su svoje visoko obrazovanje sticale na novootvorenim univerzitetima u Evropi.

”Prva žena se već upisala 1828. godine na Univerzitet u Beču na studije za babice. Posle toga do 1846. godine došle su još tri devojke.” (Segi, 2010) Počev od 1863, oko 60 studentkinja sa ovih prostora studiralo je na raznim smerovima na Muzičkoj akademiji u Beču, a prema Segiju, prva studentkinja medicine bila je iz

Pančeva i studirala je na univerzitetu u Švajcarskoj u period od 1887. do 1893. godine, dok je posle nje još deset budućih lekarki studiralo do kraja Prvog svetskog rata. U isto vreme, sa teritorije današnje Vojvodine 22 studentkinje su završile filozofiju, četiri prirodne nauke, a u Gracu je njih pet studiralo pravo. Takođe, jedna studentkinja iz Velikog Bečkereka je studirala Likovnu akademiju u Vajmaru, a jedna iz tadašnje Kikinde je studirala na Visokoj trgovačkoj školi u Frankfurtu na Majni. (Segi, 2010)

Svakako jedna od najpoznatijih i najuspešnijih bila je Mileva Marić, kasnije Ajnštajn. "Za školovanje je imala snažnu podršku oca, koji se nadao da će ona uspehom u školi uspeti da prevaziđe svoj fizički hendikep – urođenu hromost. Kao veoma talentovana za matematiku, Mileva je uspela da dobije dozvolu da upiše u Kraljevsku srpsku mušku gimnaziju u Šapcu. Zatim je budući da u to vreme u Austrougarskoj devojke nisu mogle da studiraju, otišla u Cirihi, u kome je to u to vreme studiralo petnaestak studentkinja iz Srbije. U Cirihi, na višoj tehničkoj školi za matematiku i fiziku (ciripki Politehnikum), Mileva je bila jedina devojka na Odseku za fiziku i matematiku, u klasi sa Albertom Ajnštajnom i još trojicom kolega." (Popović, 2012)

I pored nastojanja progresivnih i imućnih porodica da svoju žensku decu visoko obrazuju, dugo nije postojala volja društva da se ženama omogući da se univerzitetski obrazuju na ovim prostorima. Proces sticanja prava na obrazovanje i, posebno, visoko obrazovanje, kod nas je tekao neravnomerno i neujednačeno, "između dve krajnosti: najviših uspeha pojedinih žena sa ovih prostora i istovremeno malih očekivanja, pa prema tome i skromnih rezultata u dostignućima većine" (Popović, Duhaček, 2009), i nikad bez prepreka, vidljivih i nevidljivih.

"Tako moderna istorija univerziteta u Srbiji ne zaostaje mnogo za modernizacijom evropskih univerziteta, beogradski univerzitet se veoma dugo, i može se reći, i dosta agresivno, branio od zahteva za ravnopravnošću polova u njegovim institucionalnim okvirima. Tako su prvi ženski student upisani još na tzv. Veliku školu 1887. godine, ali sve do Prvog svetskog rata upis žena kao studenata na univerzitetu uglavnom je zavisio od ličnog nahođenja ministara prosvete (koliko je bio liberalan kada je u pitanju obrazovanje žena). Završnim studentkinjama nije bilo dozvoljeno da polažu pripravnicičke i državne ispite, pa tako nisu mogle da steknu legalno zaposlenje i da se bave svojim profesijama. Praktično, i kada je reč o Srbiji o prisustvu žena na univerzitetima možemo govoriti tek posle 1914. godine. Ali i tada

samo o statusu studentkinja, jer je sticanje univerzitetskih zvanja i zapošljavanje na univerzitetu, bez obzira na zadovoljavanje svih formalnih i sadržajnih uslova, predstavljalo još uvek neostvaren san.” (Milić, u Blagojević, 2004)

Univerzitet u Novom Sadu osnovan je tek 1960. godine, kao šesti po redu univerzitet u tadašnjoj SFRJ i prvi izvan republičkih centara. On je nastao „...na talasu eksplozivnog povećanja visokoškolskih ustanova krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina. Za razliku od većine drugih sredina, u kojima su u istom vremenskom okviru osnovani fakulteti i univerziteti, u Vojvodini su postojali realni uslovi, istorijski stvoreni za formiranje visokoškolskih ustanova.” (Markov, 1995)

Osim Pravnog fakulteta koja su već u međuratnom periodu postojao u Subotici, u Novom Sadu su 1954. godine osnovani i Filozofski i Poljoprivredni fakultet, nešto kasnije Tehnološki, pa Medicinski fakultet oslonjen na Pokrajinsku bolnicu (današnji Klinički centar Vojvodine). Takođe, brojne naučne, obrazovne i kulturne institucije u Novom Sadu, ali i drugim gradovima Vojvodine, prevashodno najstarije gimnazije i visoke škole koje su na ovim prostorima, doprinele su ubrzanom i uspešnom formiranju fakulteta u okviru novosadskog Univerziteta.

”Posle Drugog svetskog rata, kada su na talasu egalitarne ideologije stekle osnovna politička prava kao i pravo na ekonomsku nezavisnost, žene su u proseku činile oko polovinu ukupnog broja upisanih i diplomiranih studenata na univerzitetima u Srbiji, od čega je prirodne nauke i tehniku studiralo oko 35% devojaka, dok ih je na fakultetima koji su upućivali na nastavnička zanimanja bilo i do 60%. Međutim, od 1947. do 2001. godine u ukupnom broju magistara nauka bilo je svega 27% žena, a samo 22% je odbranilo doktorat. Ovaj podatak je samo jedan u nizu od sličnih podataka koji može, između ostalog, biti objašnjen i pojavom tzv. ‘staklenog plafona’ (*glass ceiling*): postavljanem prepreka za napredovanje koje se interiorizuju bez obzira na to što nemaju realnu osnovu (Blagojević 1991a,b; Popović 2004).

Iako su ovi procenti znatno iznad proseka za zemlje tzv. Zapadne Evrope (u Engleskoj je do početka devedesetih godina 20. veka studiralo 23% žena, u Francuskoj 24%, u Italiji svega 10%), u Srbiji je 1991. godine čak 19,2% žena bilo bez potpune osnovne škole (procenat nepismenih muškaraca bio je znatno niži: 5%).” (Popović, Duhaček, 2009)

Dalje, iako podaci o situaciji devedesetih godina 20. veka pokazuju da je povećan broj žena koje su diplomirale, magistrirale i doktorirale, to ”...nije bio

rezultat rodno osetljive i antidiskriminatorne obrazovne politike, već pre svega posledica ratova koji su vođeni devedesetih godina prošlog veka i činjenice da je veliki broj mladih obrazovanih ljudi napustio zemlju; time je promenjena do tada prisutna proporcija u rodnoj zastupljenosti kod najviših naučnih zvanja” (Popović, Duhaček, 2009), a varljivi trend feminizacije nastavljen je i posle demokratskih promena 2000. godine. U ovom periodu porastao je i broj žena zaposlenih u naučnim institucijama, ali je to samo još jedan dokaz feminizacije profesije (društveni status i ekonomska snaga opadaju, muškarci napuštaju nauku kao profesiju i prelaze na profitabilnija zanimanja i sl), a ne emancipacija nauke. I pored ovoga, Srbija je i dalje na samom začenju liste evropskih zemalja po pitanju broja visokoobrazovanih žena.

Univerzitet u Novom Sadu je u svojoj istoriji imao ukupno 17 rektora i od toga svega tri rektorke, dok je Univerzitet u Beogradu od 1905. godine, kada je zvanično otvoren, do danas imao samo jednu rektorku (2000-2005). Prva rektorka UNS bila je prof. dr Olga Hadžić u periodu od 1996. do 1998. godine, potom prof. dr Fuada Stanković od 2001. do 2004, a onda i prof. dr Radmila Marinković-Nedućin od 2004. do 2009. godine (Savić, 2010, 142).

Kako tvrdi Svenka Savić i tokom prethodnih dvadeset godina učešće žena u nauci na univerzitetima i u akademskoj sferi ”...uopšte je manje, različito i drugačije od prisustva muškaraca...” (Savić, 2015)

I dalje je nedovoljno žena u sferama moći, pre svega se to odnosi na upravljanje institucijama, dominantno naučnim institucijama. Takođe, istraživanja pokazuju i dokazuju apsolutno prisustvo ranije pominjanog pojma ‘drugosti’ i to ne samo kada su žene u pitanju. U akademskoj eliti, odnosno na rukovodećim mestima najviših naučnih institucija nema žena, ali nema ni ostalih koji su drugi i drugačiji.

”Komparativna analiza učešća žena u nauci, vrlo jasno pokazuje da u svim zemljama postoji nekoliko jasnih pravilnosti: 1. žene su mnogo manje zastupljene u nauci nego muškarci, 2. učešće žena opada sa porastom nivoa hijerarhije, što znači da je najmanje žena na najvišim nivoima naučnog odlučivanja, 3. žene su više skoncentrisane u onim oblastima koje se smatraju bliže njihovoj tradicionalnoj rodnoj ulozi (podučavanje, staranje o drugima, društvene nauke, a ne tehničke), 4. žene u nauci su po pravilu skoncentrisane u onim naučnim oblastima u kojima su fondovi niži, odnosno čiji je materijalni status nepovoljniji.” (Blagojević, u Blagojević, 2004)

I u poslednjim decenijama 20. veka, pa i danas, kada su žene i kao studentkinje i kao nastavnice izborile svoj prostor, ne može se i dalje govoriti o

faktičkoj ravnopravnosti. Kao i u društvu, i u akademskoj zajednici žene i dalje trpe diskriminaciju, još uvek postoje ograničenja u profesionalnim i naučnim izborima, i dalje postoje muške i ženske struke, naučne oblasti i discipline, a najviše pozicije moći i u hijerarhiji i dalje su čuvane za muškarce, bez obzira na brojnost i kompetenciju žena.

Slobodanka Markov iznosi podatke za Univerzitet u Novom Sadu i naglašava da iako žene i muškarci imaju podjednak akademski kapital: ”...izabrane su u zvanje redovne profesorke, imaju objavljen zavidan broj radova, rukovode nacionalnim i međunarodnim istraživačkim projektima, imaju podjednake organizacione predispozicije za date moćne pozicije, ali muškarci bolje lobiraju od žena da se ostvare na tim pozicijama...” (Markov, 2006, u Savić 2015). Markov takođe tvrdi da je ženama u akademskoj sferi potrebna podrška da bi dosegnule vodeću poziciju. Kod muškaraca se podrška podrazumeva, kao i moć.

Upravo ovu tvrdnju potvrđuje i istraživanje koje je sprovela Milica Lužević, koje je potvrdilo da podrška koju dobijaju akademkinje i naučnice koje su bile ispitanice dolazi najpre od strane roditeljske porodice (75,3%), potom od strane partnera (66,7%), dok najmanje podrške ispitanice imaju od partnerove porodice (38,6%).

Kroz istoriju, poput osvajanja političkih prava (jer pravo glasa – da biraju i budu birane je tek prvi korak, često i on neostvaren do kraja) i pravo na obrazovanje predstavlja, iako je fundamentalno ljudsko pravo, stalnu borbu za ravnopravnost.

Kulminacija te borbe je borba za ravnopravno učešće u nauci i akademskom prostoru i ona i danas traje. I trajaće i u budućnosti.

S tim u vezi, ni politički kontekst društvenih promena u Jugoslaviji, Srbiji i Vojvodini nije išao na ruku ni nauci, ni obrazovanju, niti razvoju i napretku naučnog delovanja i rada, a samim tim rodna determinisanost još više dolazi do izražaja. U ovakvim okolnostima, a zbog želje za uspešnom akademskom karijerom i napretkom, deo profesorki univerziteta odlučuje da svoje karijere započne ili nastavi u akademskoj dijaspori, negde u inostranstvu.

1.1.3 Istorijat visokog obrazovanja žena na ovim prostorima za pitanja roda: rodne studije

Studije roda (rodne studije) i/ili ženske studije predstavljaju interdisciplinarni visokoškolski obrazovni program koji se bavi "pitanjem roda, identiteta i razlika, diskriminacijom, borbom protiv nasilja, pravima manjina uopšte i ženskim ljudskim pravima posebno, odnosima moći i razvijanjem tolerancije za prava na razlike. Ovi visokoškolski studijski program polaze od stanovišta različitosti i analitički prilaze ne samo pojmu roda (gender) već i drugim diskurzivno konstituisanim elementima identiteta, kao što su 'rasa', klasa, nacija, seksualnost, etnicitet itd." (Popović i Duhaček, 2011)

Ženske ili rodne studije ženu stavljaju u centar zbivanja i pažnje. Uloga ženskih i rodni studija je višestruka. Menjajući obrazovanje i obrazovni sistem, pružaju šansu, s jedne strane, ženama da na drugačiji način, proučavajući ideje i stvarajući novi kurikulum stiču nova i dele postojeća znanja, a sa druge strane daju šansu čovečanstvu da se 'oduži' ženama upoznavajući i prihvatajući njihove sposobnosti i mogućnosti dajući im šansu za jednake mogućnosti i uspeh.

Krajem šezdesetih godina 20. veka, kao jedan od rezultata velikog Pokreta za oslobađanje žena bilo je i iniciranje i pokretanje ženskih/rodni studija na univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i Francuskoj kao studijskog programa koji problematizuje, pre svega, položaj žene u društvu. Ženske studije i istraživanja u okviru njih su discipline koje su u poslednjih četrdesetak godina napravile neverovatan skok infiltrirajući se u sve pore naučnih i teorijskih istraživanja. Sa druge strane, ženske studije su u brojnim naukama otvorile nova područja rada. Ženske studije/ženska istraživanja/rodne studije/studije roda su danas akademska disciplina koja se razvila u univerzitetskim sredinama i postala kako bazični studij tako i specijalistički i studij za sticanje viših akademskih stepena – master, magistarskih i doktorskih diploma (Jarić, Radović, 2011), kao što je to slučaj na Univerzitetu u Novom Sadu.

U radu o rodnoj ravnopravnosti i visokom obrazovanju u Srbiji¹, praveći pregled ženskih/rodnih studija u Evropi i proces njihovog osnivanja, Daša Duhaček naglašava da "poseban i verovatno najveći značaj za uvođenje i razvoj ženskih studija/studija roda u univerzitetske programe na evropskim univerzitetima imalo je osnivanje mreže *ATHENA (Advanced Thematic Network in Activities in Women's Studies in Europe)* - tematske mreže, koja je povezala više od sto institucija visokog obrazovanja i programa ženskih studija/studija roda i istraživačkih projekata. Mrežu ATHENA je osnovala Evropska unija 1996. godine u okviru programa Socrates. To je interdisciplinarna mreža koja povezuje brojne oblasti, sociologiju, prava, političke nauke, obrazovanje, tehnologiju, medicinske nauke, itd. u koordinaciji Utreht univerziteta, u Holandiji. Aktivnost ove mreže je pre svega usmerena na razvoj evropske dimenzije u oblasti visokog obrazovanja kroz formiranje zajedničkih programa za magistarske i doktorske studije, usavršavanje obrazovnih metodologija, istraživanja i politiku razvoja studija roda na evropskim univerzitetima. Prva faza programa ATHENA kao rezultat koje je objavljen niz publikacija i jedinstvena hrestomatija tekstova: *Thinking Differently – A Reader in European Women's Studies* (Griffin i Braidotti, 2002), imala je za cilj snimanje postojećeg stanja i programa iz ženskih studija/studija roda na evropskim univerzitetima, kao i komparativni prikaz obrazovnih materijala i metoda koje se u ovoj oblasti koriste u pojedinim evropskim zemljama." (Popović, Duhaček, 2009)

Osnivanje ženskih/rodnih studija u različitim zemljama posledica su aktivnog rada feminističkih organizacija i pojedinki koje su kroz svoj aktivizam došle do spoznaje za potrebu da se feminističko delovanje prenese i u akademske krugove i univerzitete i interdisciplinarnim pristupom u centar svog delovanja stave preispitivanje/dekonstrukciju patrijarhata.

"Period od kraja 70-ih do kraja 80-ih godina u bivšoj Jugoslaviji i Srbiji sigurno predstavlja period veoma intenzivne i nadahnute aktivnosti brojnih žena koje se po prvi put uključuju u feminističke procese u svetu i kod nas i koje, obrazujući sebe, stvaraju klimu za prihvatanje feminističkih stanovišta i aktivnosti u društvu." (Milić, 2011)

Prema Daši Duhaček, i prve inicijative i aktivnosti ženskih studija, ali i feminističke grupe i pokreti nastali su posle 1989. godine u zemljama real socijalizma.

---

¹ "Od cirkularnog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje u Srbiji" (Popović, Duhaček, 2009) – u radu se može naći detaljan pregled ženskih/rodnih studija u Evropi.

”U našem region feminističke ideje su imale svoje predstavnice, zahvaljujući delovanju ženskog pokreta u Jugoslaviji još pre II svetskog rata, formiranju novih ženskih grupa od 1970ih, i posebno posle 1978². Inicijative za osnivanje programa ženskih studija bile su prisutne još od kraja 1980ih, a prvi kursevi održani su 1992.” (Duhaček, 2014)

Aktivnosti što se tiče ženskih/rodnih studija kod nas išle su u dva pravca, ili u dve etape. Najpre, osnivani su vaninstitucionalni, alternativni akademski programi i u Beogradu (1992) i u Novom Sadu (1997), a potom su se aktivnosti i formalno institucionalizovane i vezane početkom 2000. godina za Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu najpre kao specijalistički, a potom kao master program Studija roda, dok je Centar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, kao jedan od centara u Asocijaciji centara za interdisciplinarnе studije i istraživanja (ACIMSI), osnovan 2003. godine, najpre kao postdiplomski, a kasnije master i doktorski program.

Centar za ženske studije i Studije roda i politike (Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu). Odmah početkom devedesetih godina prošlog veka došlo je do inicijative za osnivanje alternativnih ženskih studija, te je kao rezultat ove inicijative 1991. osnovan, a 1992. godine počeo sa radom Centar za ženske studije u Beogradu, a inicijatorke osnivanja bile su Sonja Drljević i Daša Duhaček³. Prvi dvosemestralni kurs održan je, kao izborni kurs, na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a kasnije posle nekoliko programskih transformacija, danas se na Odeljenju za sociologiju nastava odvija na jednom predmetu na diplomskom program, i jednom predmetu na master program. (prema Milić, u Markov, Milojević, 2011)

Centar za ženske studije svoje uporište imao je u jasnoj feminističkoj i aktivističkoj inicijativi, a protiv rata i nacionalizma. Od početka, predstavljao je interdisciplinarni projekat koji je za cilj imao obrazovanje po pitanju ”...roda, seksualnosti, etniciteta, rase, klase; Centar je bio posvećen teorijskom istraživanju mogućnosti otpora u odnosu na pojave isključivanja i iznalaženju ne samo modela

---

² U Beogradu je 1978. godine održan međunarodni skup Drug-ca žena: „žensko pitanje” – novi pristup?

³ Današnje zastupnice Centra su Daša Duhaček i Dragana Popović

tolerancije razlika, već i ukazivanju na bogatstvo u razlikama.” (Monografija Centar za ženske studije 1992-2002, 2002)

Centar za ženske studije svoj rad realizuje u tri pravca:

- kroz obrazovne programe (za dvadeset godina postojanja svoja predavanja održalo je 140 predavačica i 30 predavača u okviru više od 130 kurseva); istraživanja; izdavačku delatnost (samostalno ili u saradnji sa drugim organizacijama). Do sada je objavio 32 knjige i redovno objavljuje svoj naučni časopis, jedini ovakav u našoj zemlji (1995-2002. časopis izlazi pod nazivom *Ženske studije*, ukupno 15 brojeva). Odlukom uredništva, 2002. godine časopis menja ime u *Genero* (2002-2016. izašlo 18 brojeva). Prateći razvoj ovog časopisa mogu se pratiti promene u feminističkom pokretu, trendovi u studijama roda, ali i sve društvene promene i aktuelnosti.

Svakako, presudan momenat bio je momenat institucionalizacije programa ženskih studija na Univerzitetu u Beogradu, akreditovan, po prvi put na Univerzitetu u Beogradu pod nazivom program Centra za studije roda i politike na Fakultetu političkih nauka čiji je cilj izgradnju i promovisanje studija roda (Monografija Centar za ženske studije 1992-2002, 2002). Od momenta institucionalizacije programa, Centar za ženske studije u Beogradu nastavljaju svoje aktivnosti i institucionalno i vaninstitucionalno, ali tako da jedan program drugom u svakom momentu pruža svaku vrstu pomoći i podrške.

Udruženje građana “Ženske studije i istraživanja”: ‘**Mileva Marić Ajnštajn**’ Novi Sad i **ACIMSI Cetar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu**. U Novom Sadu su 1997. godine 10 žena osnovale Udruženje građana “Ženske studije i istraživanja”: ‘**Mileva Marić Ajnštajn**’ (u daljem tekstu Studije) kao alternativni akademski program i udruženje građanki i građana koje je za svoj cilj imalo da obrazuje žene i muškarce kako bi bolje razumeli rodnu (ne)ravnopravnost, društvene odnose i raspodelu moći. Nastale u ludilu ratova, nemaštine i neizvesnosti devedesetih godina dvadesetog veka, Studije su predstavljale ne samo alternativni program obrazovanja u okviru koga su mnogobrojne žene i malobrojni muškarci bili u prilici da uče i istražuju pitanja vezana za položaj žena, rod/pol, dekonstrukciju partijarhata, feministički pokret i ideje, nego i svojevrsno utočište za sve drugačije misleće, progresivne i željne znanja o drugosti, diskriminaciji, stereotipima, govoru mržnje i sl. Iz ovog interdisciplinarnog, alternativnog obrazovnog programa potekla je inicijativa prema Univerzitetu u Novom Sadu, uz podršku Pokrajinskog

sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, da se ustanove magistarske i specijalističke studije u okviru već uspostavljene mreže interdisciplinarnih centara (ACIMSI): Centar za rodne studije⁴ (obrazloženje je pisala Svenka Savić). Od 2003. godine do danas u okviru ovog Centra nastava se odvijala najpre na postdiplomskim, a danas na master i doktorskim akademskim studijama.

Treba istaći da je u okviru Ženskih studija i istraživanja, a pored svih drugih obrazovnih i istraživačkih programa, razvijen metod beleženja životne priče žena iz Vojvodine koje pripadaju različitim društvenim grupama i izdajući knjige njihovih životnih priča, Studije su fokus svog rada imale na pisanju i stvaranju nove, ženske istorije, ali su, isto tako, učinile da žene, osim što su dobile priliku da ispričaju svoje viđenje društvenih dešavanja kojima su svedočile ili u kojima su učestvovalе, kroz objavljivanje njihovih životnih priča postanu i budu vidljive.

Kasnije, metod beleženja životnih priča, dobio je svoju nadgradnju time što se ovaj metod izučava u okviru dokorskog programa Centra za rodne studije.

Kao što je to slučaj i sa drugim alternativnim obrazovnim programima posvećenim rodu, u jednom momentu predavačice i studentkinje Ženskih studija i istraživanja pokrenule su inicijativu i otpočele dug i mukotrpan rad na pripremi i osnivanju institucionalnog programa u okviru Univerziteta u Novom Sadu. Osim predanog rada i angažovanja profesorki UNS angažovanih i Studijama, važnu ulogu u ovom procesu odigrala je činjenica da je u momentu osnivanja ovog univerzitetskog centra na čelu Univerziteta u Novom Sadu bila žena (Fuada Stanković) i na čelu Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Izvršnog veća AP Vojvodine takođe žena (Jelica Rajačić Čapaković), koje su doprinele podrškom i autoritetom da se omogući osnivanje ACIMSI Centra za rodne studije UNS već 2003. godine, kao postdiplomski program.

Osnovni razlog za uvođenje ovih akademskih studija u akademski sistem Univerziteta u Novom Sadu jeste sticanje teorijskih, ali i usavršavanje praktičnih znanja o pitanjima roda i rodnih politika, kao i nauka studija roda. Interdisciplinarnost, koja je odlika ovih studija, daje mogućnost ne samo kritičkog mišljenja, nego i slobode izbora kombinovanja različitih i metoda, ali i nauka u istraživanjima i potpuno novi pristup izučavanju.

---

⁴ Prva koordinatorka bila je Svenka Savić, zatim Slobodanka Markov, pa Vera Vasić.

Centar za rodne studije je najpre ponudio postdiplomski (specijalistički i magistarski) program (2003), potom akreditovan master program (2008), a od 2012. godine akreditovane su i doktorske studije Univerziteta u Novom Sadu. Aktivnosti Centra ogledaju se u više pravaca:

- obrazovni – teorijsko i praktično proučavanje studija roda.
- promocija Centra u lokalnoj i regionalnoj zajednici – predstavljanje rada Centra za rodne studije UNS u gradovima AP Vojvodine.

- izdavački/objavljivanje naučnih radova studentkinja i istraživačica (najčešće u saradnji sa drugim institucijama, kao što je Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova). Do sada je lista od 20 knjiga koje sadrže preko 200 objavljenih životnih priča koje služe za istraživački rad studentkinja i studenata Centra za rodne studije UNS i dalje usavršavanje i razvijanje metoda prikupljanja i analiziranja životnih priča.

S obzirom na činjenicu da univerzitetska biblioteka nema mogućnost da nabavlja specifičnu literaturu profilisanu samo za studije roda, Studije su (jula 2008) poklonile Univerzitetskoj biblioteci legat od preko 2000 knjiga koje su u osnovi sadašnjeg obrazovnog programa.

Dosadašnji desetogodišnji učinak Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu nije mali. (Rezultati su predstavljeni u Tabelama 1 i 2, koje su preuzete iz Izveštaja o radu Centra za rodne studije: 2014-2015, koji je usvojen na sednici Koordinacionog veća ACIMSI UNS, oktobra 2015. godine).

Tbl 1: Odbranjene master teze na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Kandidat/kinja	Naziv master rada	Mentor/ka	Komisija	Odbranjen
2009-2012				
1. Tatjana Radojević	Analiza potrošnje domaćinstava starijih žena u Novom Sadu	Slobodanka Markov	mentorka	2009.
2. Ivana Inđin	Feministička pozorišna praksa na nezavisnoj sceni u Novom Sadu od 1989. do 1999.	Svenka Savić	mentorka Slobodanka Markov, Vera Vasić	juni 2010.
3. Senka Domović Bulut	Metodološki aspekti istraživanja uloge žena u okviru mirovnih građanskih inicijativa u procesima pomirenja na prostorima bivše Jugoslavije	Svenka Savić	mentorka Vera Vasić; Biljana Sikimić	juli 2012
4. Draga Gajić	Rodne studije i briga za kontinuitet sjećanja na živote i stvaralaštvo žena Banja Luke	Svenka Savić	mentorka Vera Vasić; Biljana Šimu Bešlin	avgust 2012
5. Ana Savić	Analiza medijskog diskursa: vidljivost i prikaz LGBT tema i populacije u pisanim medijima u Republici Srbiji sa osvrtom na pisane medije u Republici Hrvatskoj i Crnoj Gori	Dubravka Valić Nedeljković	mentorka	2012.
2012-2013				
6. Slađana Marić	Rodno osetljiva analiza teksta udžbenika muzičke kulture: osnovne i srednje škole u Srbiji (2011-2012)	Svenka Savić	mentorka Vera Vasić, Emilija Stanković	19.10.2012
7. Sanja Kojić Mladenov	Pristup feminističkoj metodologiji iz perspektive multimedijalne umetnosti: Bogdanka Poznanović	Svenka Savić	mentorka Irina Subotić Vladislava Gordić Petković	novembar 2012.
8. Radoslava Aralica	Doprinos rodni studija kritičkom promišljanju preduzetništva žena u Srbiji danas	Slobodanka Markov	mentorka Biljana Sikimić Vladislava Gordić Petković	juli 2013.
9. Milica Nikoletić Rašković	Analiza Godišnjeg priznanja za razvoj rodne ravnopravnosti u Vojvodini (2003-2012)	Svenka Savić	mentorka Vladislava Gordić Petković, Biljana Sikimić	juni 2013.
10. Milesa Milinković	Od feminističke teorije invalidnosti ka feminističkoj praksi: doprinos rodni studija aktivizmu žena sa invaliditetom	Svenka Savić	mentorka Nevena Petrušić, Biljana Sikimić	septembar 2013.
11. Ljubomir Delević	Doprinos rodni studija razumevanju prisilne prostitucije: Koncentracioni logori nacističke Nemačke (1942-1945)	Svetozar Boškov	mentor ke Svenka Savić, Gordana Daša Duhaček	sepembar 2013.
12. Ankica Dragin	Životna priča kao metod beleženja rodni aspekata istorije žena: Mađarica sa Telepa	Biljana Sikimić	mentorka Svenka Savić, Kornelija Farago	juni 2013.
13. Milana Ljubisavljević	Diskursi o reproduktivnim pravima žena u Srbiji (1990-2013)	Svenka Savić	mentorka Nevena Petrušić, Biljana Šimunović Bešlin	juli 2013.

14. Višnja Vujić	Prikazivanje žena u mitovima: Sandra Sisneros, Maksin Hong Kingston i Tea Obreht	Aleksandra Izgarjan	mentorka Vladislava Gordić Petković, Ljiljana Pešikan Ljuštanović	avgust 2013.
Školska 2013-2014				
15. Monika Buja	Tri princeze u kulturnom kontekstu rumunsko-srpskih veza: rodna perspektiva	Svetlana Tomin	mentorka Biljana Sikimić, Svetozar Bošković	oktobar 2013
16. Dijana Gajić	Reprezentacija majčinstva u medijima za žene: Moja beba	Svenka Savić	mentorka Marija Zotović Svetlana Tomin	oktobar 2013.
17. Violeta Momčilović	Savremeni rodni pristup globalnom problemu izbeglih i interno raseljenih žena	Svenka Savić	mentorka Biljana Sikimić, Nevena Petrušić	novembar 2013.
18. Ksenija Pele Kričko	Vantelesna oplodnja: rodne i društvene kontraverze	Marija Zotović	mentorka Svetlana Tomin Svenka Savić	29.04.2014
19. Maja Branković Đundić	Uticaj javnih politika na ekonomsko osnaživanje žena u Srbiji	Vladislava Gordić Petković	mentorka Mirjana Dokmanović, Svetlana Tomin	30.05. 2014.
20. Dragan Božanić	Izazovi integrisanju principa rodne ravnopravnosti u javne politike: primer Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti	Vladislava Gordić Petković	mentorka Svetlana Tomin Mirjana Dokmanović	10.07.2014
21. Ana Klem Aksentijević	Rod i muzika: životne priče violinistkinja iz Novog Sada diplomiranih na Akademiji umetnosti: 1974-2014	Svenka Savić	Svenka Savić Vladislava Gordić Petković Emilija Stanković	8.10.2014.

Tbl 1a: Prijavljene master teze na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Radmila Žigić	Ženski pokret i feminizmi u Bijeljini tokom 20. vijeka	Svenka Savić	mentorka+	maj 2014.
Marijana Čanak	Rod i invalidnost: telo, ženskost i seksualnost	Artur Bjelica		oktobar 2014.

Tabela 2: Odobrene doktorske disertacije: 2008-2014. na ACIMSI Centru za rodne studije UNS

Kandidat/kinja	Naziv doktorske disertacija:	Mentor/ka i komisija	Odobrenje Odbrana
1. Milana Grbić	Društvene i rodne karakteristike univerzitetskog obrazovanja Roma i Romkinja u Vojvodini	Miloš Marjanović, Slobodanka Markov	12.12. 2008. odustala
2. Isma Stanić	Rodna dimenzija migracija - Bosanskohercegovačke migrantice u Švedskoj	Gordana Vuksanović, Slobodanka Markov, Miloš Marjanović, Mirjana Dokmanović	2009/2010 odustala
3. Jelena Milinović	Žene u svetu liderstva – karakteristike i perspektive u Bosni i Hercegovini	Slobodanka Markov	odbranila 30.10. 2014.
4. Mirela Baba	Rodna perspektiva u muzičkom obrazovanju od predškolskog do fakultetskog nivoa	Slobodanka Markov; Jelena Đermanov	novembar 2010.
5. Jelena Stefanović	Rodni stereotipi u romanima iz lektire za osnovnu školu	Ivana Živančević Sekeruš	produžena izrada do 2016.
6. Nina Bosankić	Žene vehabije u Bosni i Hercegovini: psihosocijalni i rodni aspekti pridruživanja vehabijskoj zajednici	Zorica Kuburić, Svenka Savić, Milan Vukomanović	odbranila 2013.
7. Nataša Kostadinović	Rodna analiza tekstova u pisanim medijima o kompozitorkama Srbije krajem 20. i početkom 21. veka	Svenka Savić	odbranila 5.06. 2014.
8. Jelena Višnjić	Rodna analiza teksta u onlajn štampanim medijima u Srbiji	Dubravka Valić Nedeljković	2012.
9. Veronika Mitro	Životna priča kao izvor istraživanja u rodnim studijama	Svenka Savić	25.4.2013.
10. Senka Gavranov	Govorni čin odbijanja u intimnom muško-ženskom diskursu u srpskom jeziku: rodni, kulturni i narativni obrasci	Svenka Savić	prijavila 20.07.2013. odustala sept. 2014.
11. Olga Zorić	Kritička analiza tekstova o ulozi žena u društvenoj i političkoj praksi u Srbiji krajem 19. i početkom 20. v	Svenka Savić Daša (Gordana) Duhaček	produženje prijave sept. 2014.
12. Slavica Denić	Rodni identiteti i interkulturalnost: kritička analiza afirmativnih mera na visokoškolskim institucijama u Srbiji: 2000-2013. godine	Svenka Savić (mentorka), Gordana (Daša) Duhaček, Vladislava Gordić Petković, Jovan Komšić, Marija Zotović	odbranila rad 20.02.2015.
13. Maja Sedlarević	Diskursi o rodu, identitetu i profesiji: životne priče žena iz Srbije u akademskoj dijaspori	Daša (Gordana) Duhaček, Milica Antić Gaber, Marija Zotović Svenka Savić	prijava 2014.
14. Branko Velov	Predstavnje ženskog tela u javnoj sferi, seksualnost i samoobjektivizacija žena u Srbiji	Marija Zotović, mentorka	prijavio 2014.
15. Smiljana Milinkov	Formalno i neformalno obrazovanje i profesionalni status novinarki u Vojvodini – rodna perspektiva	Milica Andevski	2014.
16. Kosana Beker	Višestruka diskriminacija žena u Srbiji i odabranim državama EU: uporedna analiza	Gordana Daša Duhaček	prijava septembar 2014.

17. Margareta Bašaragin	Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini	Svenka Savić	prijava u toku 20.10.2014
18. Slobodan Vasić	Rodni identiteti u intersekciji sa etničkim i religijskim: na primeru istraživanja Banatskih Bugarki u Srbiji, Rumuniji i Bugarskoj	Lidija Radulović	prijava u toku 20.10.2014.
19. Zorana Antonijević	Urođnjavanje javnih politika u Srbiji 2000-2014: politike podrške porodici u kontekstu evropskih integracija	Ivana Milojević	prijava u toku 20.10.2014

Nepostojanje programa rodni studija u okviru osnovnih akademskih studija i izuzetno mali broj istraživačkih projekata predstavljaju samo deo prepreka sa kojima se rodne studije kontinuirano bore. Nadalje, neophodna je integracija ovakvog interdisciplinarnog i kritičkog pristupa mnogo šire, ne samo u akademskom svetu, nego i u široj društvenoj zajednici.

”S obzirom na to da se očekuje da će savremena društva pratiti velike promene u skorašnjoj budućnosti, moguće je da će te promene dovesti i do gubljenja nekih prethodno stečenih tekovina. Svest o tome, i aktivizam kako bi se to sprečilo, ključni su faktori zadržavanja i postizanja ravnopravnijih rodni odnosa. Uloga rodni studija u analizi rodni odnosa moći, rodni fenomena i režima, ključna je kako bi se ojačala svest o promenama, a takođe i sam aktivizam. Od samog početka, ženski i feministički pokreti bili su informisani od strane određenih teorijskih kretanja, a onda sui oni sami kasnije uticali na teorijske promene i konceptualni razvoj u okviru teorija koje sui m prethodile. Trenutno nema indikacija da će se ovakva teorijsko-aktivistička sprega rodni studija i društvenih pokreta koji teže stvaranju društva rodne ravnopravnosti prekinuti.” (Milojević, u Markov, Milojević, 2011)

1.2 Rodni aspekti migracija iz Srbije visokoobrazovanih osoba

O različitim pitanjima migrantkinja pisano je, pre svega, u sociološkoj literaturi u domaćim časopisima i publikacijama, a u vezi sa društvenim i političkim promenama: najpre o radnicama na privremenom radu u inostranstvu (Vuksanović, 1997; Morokvašić, 2010), ali gotovo ništa o visokoobrazovanim ženama.

Polazna tačka rodni studija je feminizam kao epistemološki projekat koji preispituje znanje, koje se suprotstavlja dominantnom ili dogmatskom znanju u različitim disciplinama i interdisciplinama. Rodne studije kod nas tek sada afirmišu potrebu za podacima o ženama iz migrantskih procesa, tako presudnih za istorijat Srbije. U tom sklopu suštinska su pitanja vezana za visokoobrazovane žene koje su otišle iz Srbije iz ekonomskih, profesionalnih ili političkih razloga.

1.2.1 Migrantski identiteti – višeslojnost, pojam i značaj

U Velikom rečniku stranih reči i izraza se **migracije** definišu kao "promeniti mesto stalnog boravka; (pre)seliti se (na veću daljinu)"; **emigracija** se definiše na istom mestu kao "1. iseljavanje iz domovine u stranu zemlju. 2. život u stranoj zemlji. 3. skup svih emigranata iz određene zemlje"; **emigrant** je "onaj koji se iselio, koji je napustio zemlju (iz političkih, ekonomskih ili verskih razloga), iseljenik", **emigrirati** znači "iseliti se, iseljavati se prisilno ili dobrovoljno iz domovine, napustiti, napuštati domovinu"; a dijaspora "1. raseljenje, raseljavanje naroda. 2. deo nekog naroda koji živi u drugim zemljama, ekonomska i politička emigracija". (Klajn, Šipka, 2006)

Zbog masovnosti, ali i nekih novih karakteristika savremenih međunarodnih migracija, Castles naše doba naziva „dobom migracija”. (Castles and Miller, 2003, u Bobić, Babović, 2013) Od sedamdesetih godina prošlog veka pojačao se obim i intenzitet migracija u svetu i kod nas, iako ih je bilo i ranije. U doba globalizacije koja podrazumeva "masovno kretanje roba, kapitala, ljudi, kulturnog sadržaja, informacija preko granica nacionalnih država, odnosno velikih geografskih prostranstava" (Bobić, Babović, 2013), migracije su fenomen koji podrazumeva "ne samo da na

mnogo načina prekoračuju nacionalne države, kreirajući transnacionalne mreže, poslovne, političke i druge veze, akcije i institucije, već one proizvode efekte na više država istovremeno, i kontrolisane su od strane raznih institucija i nacionalnih aktera.” (Castles i Miler, 2003 u Bobić, Babović, 2013)

”Emigracioni talasi iz Srbije mogu se podeliti na šest ključnih razdoblja: 1) ekonomska emigracija od kraja XIX veka do Prvog svetskog rata, uglavnom u Ameriku, 2) između Prvog i Drugog svetskog rata, uključujući i povratak migranata iz prekomorskih zemalja u Srbiju (30-ih godina XX veka), 3) ratna i posleratna politička emigracija 40-ih i 50-ih godina XX veka, pretežno u preookeanske zemlje, 4) ekonomska emigracija u periodu od 1960. do 1980, kada su zemlju napuštali uglavnom niskokvalifikovani radnici koji su odlazili u zemlje zapadne Evrope, 5) političko-ekonomska emigracija 90-ih godina XX veka, koju je karakterisao odlazak velikog broja visokokvalifikovanih osoba, tzv. odliv mozgova i 6) talas koji počinje 2000. godine.” (Grečić, 2010).

Što se prostora tiče, dva su bitna elementa vezana za sam kraj 20. veka. Najpre, otvaraju se granice ”u Evropi, koja je uvek bila pozornica raznovrsnih migracionih kretanja, situacija se veoma izmenila od 1989. godine: migracije zahvataju sve više i više zemalja, a paralelno – ljudi su sve pokretljiviji zahvaljujući otvorenim granicama, modernim sredstvima transporta, razvijenim prekogranicnim mrežama, a takode i ponudama na tržištu rada.” (Morokvasić, 2003). Drugi element su ratovi, sankcije i egzistencijalna neizvestnost, koja je, osim ekonomske i političke migracije, dovela i do humanitarne migracije stanovništva sa prostora bivše Jugoslavije.

”Termin “**odliv mozgova**” podrazumeva velike, vrlo često masovne, migracije određenih kategorija stanovništva, npr. stručnjaka, naučnika ili visokoobrazovanih građana. Često, termin se povezuje sa odlaskom mladih iz svog mesta prebivališta ili zemlje, s obzirom da su mladi nosioci budućeg razvoja i da među njima, svakako, ima i visokoobrazovanih. Nasuprot ovom terminu je termin “**priliv mozgova**”. Kao što sam naziv implicira, ovaj termin podrazumeva dolazak visokoobrazovanih, stručnjaka i naučnika u određeni region ili zemlju, koja, na taj način, stiče komparativnu prednost u odnosu na druge regione i zemlje. Ta prednost doprinosi naučnom i ekonomskom razvoju tog regiona. Za zemlju koja se suočila, u jednom periodu, sa masovnim spoljašnjim migracijama stanovništva, “priliv”

podrazumeva povratak tog stanovništva, ne samo visokoobrazovanog, nego i ostalih stanovnika različitih po ekonomskom i obrazovnom statusu. Termin “**cirkulacija znanja**” se često stavlja u kontekst migracija i mobilnosti građana. Termin podrazumeva mogućnost razmene stručnih znanja i veština između građana, vrlo često sa namerom da se poboljšaju kompetencije građana i njihova zapošljivost.” (Pavlov, Kozma, Velev, 2012)

Emigracija predstavlja “iseljavanje iz mesta stalnog boravka u jednoj zemlji i useljavanje na teritoriju druge zemlje, na period od najmanje 12 meseci.” (EZ, 862/2007).

Zemlja iz koje se emigrira zove se **zemlja porekla** (‘matična država, prema Zakonu o dijaspori i Srbima u regionu).

Dijaspورا predstavlja jednu znatno manje definisanu kategoriju, a u Zakonu o dijaspori i Srbima u regionu dijaspora obuhvata “državljanе Republike Srbije koji žive u inostranstvu; pripadnike srpskog naroda, iseljenike sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihove potomke...” (Službeni glasnik Republike Srbije 72/2009)

Imigracija je “aktivnost kojom osoba mesto stalnog boravka utvrđuje na teritoriji date države na period koji će, ili se očekuje da će trajati, najmanje 12 meseci, a da je prethodno imala stalno prebivalište na teritoriji druge države.” (Bobić, Babović, 2013)

Zemlja destinacije (prijema) je ona zemlja u koju se imigrira.”Široka definicija dijaspore dovodi do pitanja šta je sa odrednicama kao što su vreme, mesto rođenja, državljanstvo i identitet i osećaj pripadanja. Navedene definicije ne uključuju određeno vreme kada migrant postaje deo dijaspore. Usred porasta cirkularnih migracija, ne postavlja se zahtev da članovi dijaspore ostaju „zauvek“ u zemlji destinacije, već se i učesnici privremenih radnih migracija smatraju delom dijaspore. Mesto rođenja takođe ne definiše dijasporu, budući da druga i treća generacija migranata rođena u inostranstvu može pokazivati interesovanje i biti povezani sa zemljom porekla njihovih roditelja. Oni mogu imati državljanstvo zemlje koja je primila njihove roditelje, tako da ni državljanstvo nije odrednica dijaspore, pogotovu

ne sa državama koje dozvoljavaju dvojno državljanstvo. Doživljaj identiteta i osećanje pripadnosti takođe mogu uključivati i zemlju porekla i zemlju prijema. Najvažnija odrednica dijaspore jeste spremnost da se doprinese razvoju zemlje porekla.” (Pavlov, Kozma, Velev, 2012)

Migrantski procesi mogu višestruko da se analiziraju, može da se posmatra ne samo kako migracije utiču na živote pojedinaca i pojedinki, nego može da se analizira i stanje društva uopšte. Migracije ljudi utiču na obe zemlje, i na zemlju porekla i na zemlju destinacije. Migraciona kretanja oblikuju jednim delom trendove. Takođe, najređe se migracije posmatraju kao razvojni potencijal, a tome bi se morala posvetiti mnogo veća pažnja.

Razlozi za emigraciju najčešće se mogu podvesti pod tri skupine. Oni mogu biti *ekonomske* (visok steper nezaposlenosti, nizak ili neizvestan životni standard, nemogućnost napredovanja u karijeri i sl) i/ili *političke* (neodgovarajuć politički sistem, neslaganje sa aktuelnim režimom i sl) i/ili *humanitarne* (izbeglice i tražioci azila zbog rata, sankcija i sl) prirode. S druge strane, važno je znati i da li odluku o emigraciji iz zemlje porekla donosi jedna osoba, partneri ili porodica.

Osim ovih osnovnih, postoji još čitav niz različitih podela koje se mogu primeniti na migrante, za potrebe ovog rada važno je pratiti još i društvenu stratifikaciju, jer se među migrantima javlja bitna razlika između visokoobrazovanih (koji emigriraju pod bitno povoljnijim uslovima i gotovo uvek dobrovoljno) i niskokvalifikovane ekonomske migrante i marginalizovane grupe poput izbeglica i tražioca/tražiteljki azila. ”Od ukupnog broja globalnih migranata, trećinu čine visokoobrazovana elita i preduzetnici, tj. muškarci i žene, čiji humani, finansijski i socijalni kapital nadilazi zemlje u kojima su rođeni i gde su se školovali.” (Morokvašić, 2010)

Mora se uvek imati u vidu se migracioni tokovi i menjaju i mešaju, pa je svaka podela u migracionim studijama delimično prihvatljiva. Različiti su razlozi zašto se neko odluči da emigrira iz zemlje porekla u zemlju destinacije.

Ne postoje, dakle, precizni podaci o broju međunarodnim migranata, a po podacima Odeljenja za stanovništvo Ujedinjenih nacija procenjuje se da je 2012. godine 185 miliona ljudi na planeti živelo najmanje 12 meseci u zemlji u kojoj nisu rođeni, što je negde oko 2% svetske populacije. (Castles and Miller, 2003; Morokvasić, 2010. u: Bobić, Babović, 2013)

Širom planete, po nekim procenama, ima oko 3.000.000 osoba sa ovih prostora i još toliko u okruženju, pokazuju najcrnje procene. Svake godine Srbiju napusti od 30.000 do 50.000 hiljada ljudi, a tokom '90. godina prošlog veka taj broj je bivao i više nego duplo veći.

Odlaze visokoobrazovani, među kojima su najčešće elektroinženjeri, stručnjaci za informacione tehnologije, ekonomisti i doktori medicine, najviše u Nemačku, zatim Kanadu, Sjedinjene Američke Države, Australiju, potom u Švajcarsku, Švedsku, Austriju... "Najnovije emigracije od početka 1990, pa sve do danas vezane su za emigraciju visokoobrazovane radne snage (inženjere raznih struka, informatičare, i sl), a podstaknute su selektivnošću tržišta rada u zemljama prijema, kao i potrebom domaće mlade generacije za kvalitetnim i specijalizovanim školovanjem, usavršavanjem i karijernim postignućem u uspešnim društvima i razvijenijem okruženju." (Bobić, Babović, 2013)

Iako su statistički podaci o migracijama promenljivi i, po tvrdnjama stručnjaka, nekad i nepouzdana, važno je znati barem okvire u kojima se kreće broj migranata sa ovih prostora. Tako je Migracioni profil za 2010. godinu naveo procenu Svetske banke za tu godinu da "emigranti iz Srbije čine oko 196.000 lica ili 2% ukupne populacije zemlje..." (IOM, 2012. u Bobić, Babović 2013), Odeljenje za ekonomska i socijalna pitanja Sekretarijata Ujedinjenih nacija kaže da je do 2013. godine bilo 1.320.000 migranata rođenih u Srbiji, ali dijasporska udruženja kažu da je cifra više od trostruke, možda čak i oko 4.000.000 (Grečić, 2003, Grečić, 2010). Situacija sa ovom statistikom je dodatno konfuzna, jer se broj imigranata u nekoj zemlji destinacije beleži po zemlji rođenja, a naša zemlja je u poslednje dve decenije čak četiri puta menjala ime.

U poslednje dve decenije 20. veka otišle su obrazovane žene i muškarci iz Srbije u različite delove sveta u potrazi za kvalitetnijim obrazovanjem, ali mnogo više zaposlenjem i boljim životom. Poznat je podatak da Srbija „pati od hroničnog odliva mozгова“ što pokazuje i podatak da se nalazi na pretposlednjem mestu među zemljama za koje su prikupljeni podaci (132. od ukupno 133 zemlje: Grečić, 2010).

Već je više puta napomenuto da ne postoje precizni podaci o broju i demografskim karakteristikama populacije koja nas ovde interesuje (Polovina i Pavlov, 2011), pre svega kada je u pitanju visokoobrazovana populacija (Predojević Despić, 2011), preciznije populacije iz akademske zajednice sa prostora Republike Srbije (posebno Vojvodine). Ipak, podaci pokazuju da su neke naučne discipline

izrazitiji izvor "odliva mozgova", na primer u Kanadu (kao što su tehničke nauke: Predojević Despić, 2011); neka zanimanja su izrazitije polno obeležena (na primer, kompozitorke, Kostantinović, 2014); lekarke određenih profila širom Evrope (anestezičarke, na primer). Činjenice pokazuju da je broj takvih osoba dovoljan da država Srbija bude zabrinuta za svoju budućnost kada je smena akademske generacije u pitanju.

U Srbiji do danas ne postoji usvojena strategija o merama za mogući povratak u zemlju osoba koje su tokom boravka, duže ili kraće, u zemljama sveta afirmisale svoje znanje i talente (Grečić, 2010). Nema ni jasne strategije o kontinuiranoj saradnji naših univerziteta sa afirmisanim profesorkama u svetu, a koje su odlučile da profesionalni vek okončaju u sredinama u kojima su stekle priznanje i afirmaciju.

Prvi podaci o migracijama sa ovih prostora zabeleženi su popisom 1972. godine, a latentni rast je potvrđivan na svakom narednom popisu 1981, 1991, 2002, 2011. godine, s tim da je do popisa 2012. godine prikupljanje podataka bilo moguće i u diplomatskim predstavništvima u inostranstvu, a od popisa 2012. pravila su izmenjena. Ono što popisi stanovništva potvrđuju jeste da postoje teritorijalne razlike u pogledu udela lica na radu ili boravku u inostranstvu.

''Podaci o licima na radu ili boravku u inostranstvu mogu se dobiti i na osnovu rezultata pojedinih naučnih istraživanja. Ona imaju znatno manju obuhvatnost (odnose se samo na jednu ili više podgrupa ili na manji broj zemalja), sporadična su, a rezultati i baze podataka su teže dostupni javnosti.'' (Grečić, 2010; Predojević Despić, 2010. u: Penev, Predojević Despić, 2012)

Srbiju je između dva popisa (po podacima iz popisa) 1991. i 2002. napustilo 18.769 visokoobrazovanih osoba, muškaraca i žena, po evidenciji na koju se poziva Grečić. U svojim istraživanjima ne daje podatak koliki je ukupan broj žena, a koliki broj muškaraca u ukupnom broju otišlih. Pretpostavlja se da je stvaran broj tri ili četiri puta veći od broja dobijenog popisom stanovništva. Poslednjih godina ovaj broj je opet u drastičnom porastu, te je, po Grečiću, do 2011. godine broj visokoobrazovanih koji su emigrirali iz Srbije prešao cifru od 60.000.

Autorke Bobić i Babović problematizuju na osnovu podataka u literaturi broj emigranata sa ovih prostora: ''Procenjuje se da je Srbija nakon 1991. godine izgubila između 4,5% i 15% visokoobrazovane elite (Grečić, 2003), a Bolčić ocenjuje da je na početku 2000-ih zemlju napustilo oko 30.000 ljudi visokih kvalifikacija (Bolčić, 2002). U prilog novoj paradigmi koja emigraciju ne smatra gubitkom, Morokvašić

navodi procenu da je udeo onih koji odlaze i ostaju podjednak. Naime, prema popisu 2002. godine tadašnja zajednička država Srbija i Crna Gora imala je oko 11% visokoobrazovanih, a 11,9% je bilo njihovo učešće među emigrantima. Doduše, ona navodi da je udeo *visoko kvalifikovanih* u starosnoj grupi 24-39 godina značajno opadao od popisa 1991. do 2002. godine (up: Morokvašić, 2010).” (Bobić, Babović, 2013)

”Još uvek ne znamo tačan broj ljudi koji je tokom poslednje decenije 20 veka napustio Srbiju, ali neke procene tvrde da je taj broj od 320-400.000 lica, od kojih je nekih 30.000 bilo sa najvišim kvalifikacijama (tzv. “brain drain”).” (Bolčić, 2002)

”Najpouzdanije informacije o broju i osobinama stanovništva Srbije u inostranstvu mogu se dobiti iz popisa stanovništva, dok statistika praćenja tokova međunarodnih migracija za sada nije u potpunosti dostupna.” (Predojević Despić, 2011)

Period 1991-2002. godina jeste period koji su obeležile velike političke i društvene turbulencije. Od početka devedesetih godina 20. veka započeti su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije koji su prouzrokovali raspad zemlje. Sve ovo je duboko narušilo međuetničke odnose, donelo nestabilne političke prilike, sankcije, hiperinflaciju, pad proizvodnje, devastaciju društva i osećaj bilo kakve perspective. Sve ovo bili su dovoljni razlozi da se broj emigranata drastično poveća i da zemlju napuste, u najvećem broju, mlade i visokoobrazovane osobe.

”U periodu između dva popisa (1991-2002), broj lica u inostranstvu povećan je za preko 140 hiljada lica. Tako je popisom iz 2002. godine na radu ili boravku u inostranstvu registrovano 415 hiljada gradana Srbije, što je u odnosu na stanje iz 1991. godine bilo povećanje za preko 50%. Međutim, stvarni broj emigrantskog stanovništva bio je znatno veći, i to ne samo zbog uobičajnih razloga (neobuhvat lica koja su dugi niz godina odsutna iz zemlje), već i zbog razloga povezanih s novom političkom situacijom (znatno povećan broj lica koja su imala status izbeglica ili tražilaca azila u drugim zemljama). (Penev, Predojević Despić, 2012)

Problem je što ne postoje jasne statistike, niti potpuna baza podataka o dijaspori, samim tim ni baza visokoobrazovanih osoba koje su emigrirale sa ovih prostora. To samo govori u prilog činjenici da država još uvek ne prepoznaje svoju visokoobrazovanu dijasporu kao ogroman potencijal.

Društvo koje ima velike i razvojne i ekonomske probleme, političku nestabilnost i opštu neizvesnost, svojom dijasporom i njenim velikim potencijalima se

ni ne bavi, a kamoli da ih koristi. Nепрепозnavanje dijasпore, posebno akademske, kao resursa koji u sebi nosi izuzetan i ljudski i ekonomski potencijal veliki je, čak i gorući problem ovog društva i njegovog (ne)razvoja.

Upravo zbog toga što podaci ne postoje ili su šturi, potreba da se istraži njihov položaj i razvojni put još je veća.

Da bi se unapredile saradnja i komunikacija sa emigrantima sa ovih prostora, 2004. godine osnovano je Ministarstvo za dijasporu, koje je ukinuto 2012. godine, kada je osnovana Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu (www.dijaspora.rs), kao uprava u okviru Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. U svom delokrugu nadležnosti, vrlo slično nekadašnjem nadležnom ministarstvu, Uprava ima sledeće ingerencije:

- praćenje položaja državljana koji žive izvan Republike Srbije;
- podršku procesu poboljšanja uslova za ostvarivanje biračkog prava državljana Republike Srbije koji žive u inostranstvu;
- pomoć u očuvanju i razvoju duhovne, nacionalne i kulturne samobitnosti srpskog naroda izvan Republike Srbije;
- poboljšanje veza iseljenika, državljana Republike Srbije koji žive u inostranstvu i njihovih organizacija s Republikom Srbijom;
- informisanje iseljenika, državljana Republike Srbije u inostranstvu, o politici Republike Srbije;
- pomoć u procesu uključivanja iseljenika, lica srpskog porekla, lica poreklom iz Srbije i državljana Republike Srbije koji žive u inostranstvu u politički, ekonomski i kulturni život Republike Srbije i njihov povratak u Republiku Srbiju, kao i druge poslove određene zakonom.

Nažalost, odredbe zakona pokazuju pristrasnost države, odnosno to da se država dominantno bavi (ili želi da se bavi) pripadnicama i pripadnicima većinskog 'srpskog naroda', dok građanke i građane koji su pripadnice i pripadnici drugih nacionalnih zajednica stavlja u drugi plan i diskriminiše. I sam naziv zakona je krajnje diskutabilan i neprimeren.

Takođe, na internet prezentaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja nalazi se i baza "Naučnici za Srbiju" (<http://www.mpn.gov.rs/nauka/>)

[naucnici-za-rs/](#))⁵. Iako nema ni najosnovnijih podataka o tome kada je i po kojim kriterijumima ova baza napravljena, u uvodnom tekstu stoji:

”U cilju poboljšanja kvaliteta obrazovanja i nauke u Srbiji i bližeg povezivanja naučnih radnika u zemlji i onih koji su iz nje otišli na javni poziva Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, objavljenog na sajtu Ministarstva, prijavio se veliki broj naučnika, predavača i eminentnih stručnjaka iz svih oblasti, koji su stekli obrazovanje u Republici Srbiji, a koji rade u inostranstvu.

Shodno činjenici da je veliki broj priznatih naučnika u svetu poreklom iz Srbije, cilj ove akcije je u unapređivanju naučnog i nastavnog procesa u Republici Srbiji i njegovoj implementaciji u svetske naučne i obrazovne tokove.

Na zvaničnom sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja nalazi se imena naučnika sa kratkim biografijama i imejl adresama na koje ih zainteresovane naučnoistraživačke organizacije, fakulteti i instituti, mogu kontaktirati u cilju ostvarivanja buduće saradnje zarad dobrobiti naše, ali i svetske nauke. Ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prof. dr Tomislav Jovanović kaže da Republika Srbija mora da iskoristi ovaj potencijal i da u tom poslu sledi primere najrazvijenijih zemalja .

- Obrazovanje i nauka su univerzalni principi koji spajaju narode, a cilj akcije je između ostalog da obezbedi da naša nastava i obrazovanje što ranije uđu u tokove svetskog obrazovnog sistema, da naša nauka dobije mesto koje joj pripada – izjavio je ministar Jovanović. On je istakao da ćemo povezivanjem naučnika dobiti bržu i bolju inkorporaciju našeg obrazovnog i naučnog sistema, obezbediti konkurentnost našeg obrazovanja i nauke i obezbediti da naše obrazovanje i nauka budu prepoznatljiviji i cenjeniji nego što je to sada u čitavom svetu.

Uz želju da se unapredi postojeće i uhvati korak sa razvijenim svetom, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja se nada uspešnoj saradnji naših stručnjaka sa kolegama u svetu.”

U tabeli koja se nalazi na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja posle uvodnog teksta, međutim, nalazi se svega 54 osobe koje su se prijavile i ostavile svoje podatke, od toga 20 žena i 34 muškarca.

Pored individualnih i još uvek sistemski neprihvaćenih programa približavanja matične zemlje i dijaspore, poput organizovanja škola srpskog jezika ili zajedničkih

---

⁵ Pregledano: 12. oktobra 2015. godine

manifestacija, pojavila se poslednjih godina ideja o angažovanju visokokvalifikovanih emigranata i emigrantkinja, koja je u ovdašnjim akademskim krugovima naišla na ozbiljne otpore. Govoreći o dijaspori kao ekonomskom i socijalnom kapitalu Srbije, Bobić o ovome kaže sledeće: ” Srbija je napravila i Program saradnje sa vrhunskim stručnjacima („Brain Gain Program“) usmeren ka otvaranju visokog obrazovanja.

Ideja je bila da se upućuju pozivi našim profesorima sa svetskih univerziteta, da održe kratke kurseve iz različitih naučnih i stručnih oblasti. Evropska unija i Evropska zajednica su otvorile vrata saradnicima srpskih univerziteta u tekućim projektnim okvirima i šemama – Joint Tempus Projects i Framework Programme 7, sa brojnim varijantama programa saradnje i akcijama usmerenih ka podizanju ljudskog kapitala (akcije “people”, ”cooperation” i dr).

Međutim, oseća se da još uvek ima dosta otpora među lokalnom inteligencijom, tj protivljenja takvim inicijativama, što treba prevazilaziti. Mnogi etablirani profesori univerziteta ne govore strane jezike, nemaju razvijene naučne mreže sa stranim kolegama, nisu koristili prilike da putuju u inostranstvo na naučne konferencije ili kao gostujući predavači.

Očigledno je da će, bar u početku, glavni korisnici takvih programa biti mlađi nastavnici i stručnjaci.” (Bobić, 2009)

O sličnom programu podatke su izneti i u radu o dijaspori kao resursku lokalnog razvoja, gde je navedeno da je ”Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pokušalo je da unapredi saradnju sa naučnom dijasporom kroz kreiranje baze od 586 naučnika. Podstiče se i njihovo učešće u istraživačkim projektima. Prema „Aktu o izboru, vrednovanju i finansiranju programa za ciklus istraživanja 2010 – 2014“ učešće jednog istraživača iz inostranstva vrednuje se sa jednim bodom, a dva ili više istraživača sa dva boda, od ukupno 110 bodova koji se mogu dobiti za projekat. Predviđa se i uključivanje dva inostrana recenzenta. Ministarstvo u saradnji sa privrednom komorom organizuje nacionalno takmičenje za najbolju tehnološku inovaciju, na koje se pozivaju i predstavnici dijaspore da uzmu učešće kao recezenti i takmičari, da motivišu druge da učestvuju, da pomognu oko nagradnog fonda i organizacije takmičenja. Nagradni fond se kretao od 20.000 do 180.000 dinara.” (Pavlov, Kozma, Vele, 2012)

Migracije se mogu i moraju posmatrati kao razvojni potencijal za jedno društvo. Posebno društvo koje ima brojnu populaciju u dijaspori. Zbog toga je neophodno što pre obezbediti sistemsku podršku države. Čini se da država još uvek

nije prepoznala dijasporu kao ozbiljan resurs. Ovo se možda najbolje vidi upravo na primeru naučne i druge visokokvalifikovane dijaspore. Obično migranti imaju želju za sponom sa zavičajem i zemljom porekla, ali institucije iz kojih su potekli/potekle nisu zainteresovane.

Među migrantskom populacijom zabeleženo je povećanje učešća žena, tako da one danas čine preko 50% migranata. Osim što se povećao broj migrantkinja, karakteristično je i to da se sve više žena odlučuje da migrira nezavisno od svojih partnera i članova porodice, u potrazi za poslom. Ovaj proces naziva se *feminizacija migracija*.

Morokvasić (2010), najobimnije piše o feminizaciji migracija, kao novoj pojavi u migracijskom procesu i konstatuje da su u 20. veku žene odlazile u druge zemlje posle muškaraca, najčešće zbog spajanja porodice ili su ostajale kod kuće 'da čuvaju ognjište'. Pokazuje da je nova pojava migracije u kojima su žene vidljivije, otuda i jače interesovanje istraživača za ovu pojavu. "Feminizacija (tj. u prvom redu, brojčano povećanje žena u odnosu na muškarce migrante), koja se danas smatra jednom od glavnih odlika globalnih migracionih kretanja, krije velike varijacije uslovljene nivoom razvijenosti zemlje imigracije, stepenom zrelosti migracija i poreklom migranata. U nekim migracionim grupama muškarci su migrirali kao prethodnici, a zatim postepenom feminizacijom najčešće dolazi do uravnoteženog odnosa migranata i migrantkinja. Tamo gde su žene, naprotiv, krenule prve, vremenom može doći do obrnutog procesa – maskulinizacije." (Morokvasić, 2010)

S druge strane, Tanja Pavlov govoreći o istraživanju Grupe 484 o migracionom potencijalu Srbije, o feminizaciji migracija kaže sledeće: "Feminizacija migracija se objašnjava povećanjem obrazovnog nivoa žena u novopriključenim zemljama i zemljama kandidatima za EU, njihovim čestim gubitkom posla zbog ekonomske transformacije, traženjem novih mogućnosti za zapošljavanje i promenom uloge („role model“) muškarca kao tradicionalnog „hranitelja“ porodice. Takođe se objašnjava i porastom mogućnosti na tržištu rada za žene u specifičnim segmentima rastućeg sektora usluga, kao što su zdravstvena briga i kućni poslovi u zemljama prijema." (Pavlov, 2009)

Fenomen migracije žena je kompleksan i do sada još uvek nedovoljno istražen. Nisu isti razlozi odlaska, način na koji su se snašle, problemi i prepreke sa kojima su se kao žene suočile u dijaspori. Bilo da se radi o izbeglicama, azilantima, ekonomskim migrantima, ili o licima na privremenom radu, gotovo nikad se ne govori

specifično o ženama u ovim procesima. Kao što se istorija piše najčešće o muškarcima, tako se mnogo više istražuju, beleže i analiziraju razlozi za migracije ukupnog stanovništva sa akcentom na muškarce. Stoga su važne knjige životnih svedočenja žena, koje pišu drugačiju istoriju - istoriju ženskih svedočenja, stavljajući njihove stavove, osećanja, doživljaje u istu ravan sa čistim (kvantitativnim) podacima važnim za istoriju. Deo podataka za situaciju u regionu imamo u pojedinačnim knjigama u kojima se čuje glas žena o različitim problemima i preprekama.

Beč (1997; 2015) u knjizi "Pucanje duše" beleži svedočenja žena koje su posle preživljene strahote i gubitka porodice u Bosni i Hercegovini izbegle u Sloveniju, svedočanstvo žena o tragediji koju su preživele dvadeset godina i kasnije ostaje usamljeno.

Korać (2012) u knjizi "U potrazi za domom" beležeći svedočenja izbeglih muškaraca i žena sa prostora bivše SFRJ i sabira lična iskustva i svedočanstva muškaraca i žena u izbeglištvu u Italiju i Holandiju i pravi važnu distinkciju u odnosu na njihova različita iskustva. Uzimajući u obzir činjenicu da se u procesu svake migracije, a posebno izbeglištva, kao nasilnog preseljenja koji podrazumeva "prinudne migrante, koji su shvaćeni kao ljudi primorani na odluku da napuste svoj dom i nastave život negde drugde" (Korać, 2012), autorka konstatuje da "za mnoge žene izgnanstvo otvara njihov rodni prostor time što im pruža nove mogućnosti povezane sa procesom preoblikovanja rodni uloga unutar i van domaćinstva". Preseljenje ne znači samo izmeštanje, nego i novi početak. A taj novi početak, u makoliko okrutnim okolnostima da se dešava, sobom nosi prepoznavanje i stvaranje novih mogućnosti. Iako imigracione mere koje je autorka istraživala nisu rodno determinisane, iskustva njenih ispitanica i ispitanika su pokazala da su na svoju novu životnu situaciju različito reagovali žene, a različito muškarci. Po svedočenju autorke "žene su obično otvorenije za raznorazne mogućnosti koje se ukazuju u društvu prijema". (Korać, 2012)

Antić Gaber (2011) u knjizi "Na putu do lasne sobe" daje podatke za situaciju generacija migranata i migrantkinja iz drugih delova nekadašnje SFRJ u Sloveniju u prvoj deceniji 21. veka. Pišući o prvoj i drugoj generaciji migrantkinja, njihovim ličnim i porodičnim sudbinama i iskustvima, a sve protkano ličnom pričom o iskustvu njene majke i nje same, piše živo svedočenje o teškom životu, napornom radu u 'sivoj zoni' kojem su bile izložene tadašnje migrantkinje, menjanju imena i učenju jezika da bi se prilagodile i postale 'jedne od nas'. Kao i druge autorke,

prikupljajući svedočenja migrantkinja, i Milica Antić Gaber dala je sasvim novi aspekt istraživanja migrantskih iskustava.

Migracije predstavljaju kompleksan proces, vrlo često i kontradiktoran, posebno za žene. Migracije ženama pružaju priliku za veću društvenu i ekonomsku mobilnost, ali ih takođe može staviti u nove oblike opresije, eksploatacije i nasilja, te osnažiti rodne nejednakosti. Migracija nije rodno neutralan proces i istraživanja pokazuju da žene i muškarci imaju različita iskustva migracije. Iskustva žena su uglavnom nepovoljnija, pre svega zbog višestruke diskriminacije sa kojom se suočavaju kao žene, strankinje, zbog rase/etniciteta, ali i vrlo često klase, religije, životne dobi i sl. Rod je uvek igrao i još uvek igra veoma važnu ulogu u procesu migracija: u zemlji porekla pre migracije, u zemlji destinacije i tokom same migracije, ali i pri povratku nakon migracije. U svim ovim fazama, žene migrantkinje su više izložene diskriminaciji, rodno zasnovanom nasilju i eksploataciji nego muškarci.

Istražujući postojeću situaciju sa sveprisutnom pojavom odlaska različitih kategorija stanovništva i emigracijom, pre svega, velikog broja mladih stručnjaka/stručnjakinja i naučnika/naučnica, može se razumeti samo ako se znaju i kompleksni razlozi specifični za Srbiju i Vojvodinu (pre svega, priroda i karakter ratova na prostorima Jugoslavije, sankcije, ekonomsko siromaštvo devedesetih godina prošlog veka).

Potrebno je postaviti pitanja o razlozima odlaska, onome što je ženama koje su u akademskoj dijaspori omogućilo i/ili pomoglo da se na ovako nešto odluče i uspeju da odu, ali i o tome kako su i zašto uspele i sa kojim su se sve problemima suočavale prilikom odlaska u zemlju destinacije i otpočinu novi život.

Odgovori na ova pitanja zahtevaju detaljnu analizu životnih priča profesorki u akademskoj dijaspori, čime se ovaj rad i bavi.

Nije poznat podatak koliko profesorki i istraživačica poreklom iz Srbije danas u svetu ostvaruju profesionalnu karijeru na univerzitetima i istraživačkim institutima, ili koliko ih se u ovom trenutku priprema za takav status. Činjenica je da takav broj nije mali, ali je takođe činjenica da o njima gotovo da nemamo sistematskih podataka danas u Srbiji. O dostignućima u nauci, ali mnogo više o načinima izgrađivanja različitih identiteta, nije kod nas sistematski pisano niti u okviru interdisciplinarnih rodni studija, niti u studijama o migracijama. Nedostaju još uvek valjani kvalitativni podaci iz naše dijaspore kada su u pitanju visoko obrazovane žene kako iz bliske prošlosti (za poslednjih 50 godina), tako i za početak 21. veka.

O visokoobrazovanim ženama u dijaspori malo znamo na osnovu istraživanja domaćih autorki i autora, a uverenje je da je neprocenjivo njihovo znanje u konkretnim primenama; posebno o osobinama identiteta tih žena s fokusom na interakciji roda, profesije i života u dijaspori. Ali o identitetu žena koje su svoje profesionalne karijere ostvarile u svetu, podaci izostaju i u stranoj literaturi, a empirijski podaci da žene same o sebi govore prvi put će u ovom radu biti afirmisani, budući da je i u domaćoj literaturi metod životne priče (oral history) za istraživanja u interdisciplinarnim rodnim studijama afirmisan.

Podaci iz dubinskih intervjuva vođenih sa ženama koje su ostvarile svoju profesionalnu karijeru u svetu, dragoceni su nam danas za kreiranje valjane strategije za saradnju sa našim naučnicama u svetu i eventualni povratak u Srbiju.

Visoko obrazovanje bilo je nedostižno za žene u gotovo svim društvima sve do 19. i 20. veka. Otvaranjem univerziteta za žene i osvajanjem nauke kao novog polja delovanja žena, počela je nova faza razvoja društva. Iako hijerarhijski ni do danas nisu uspele da se izbore za ravnopravnu zastupljenost, žene postižu vrhunske rezultate baveći se naukom i akademskim radom.

Studije roda su izrasle iz uočene potrebe da se na akademskom nivou, na univerzitetima interdisciplinarno izučava pitanje roda, diskriminacija na osnovu roda i preispitivanje/dekonstrukcija patrijarhata. Definisanje statusa studija roda na univerzitetima i izučavanje roda i uvođenje rodne perspektive na različitim fakultetima i u okviru različitih naučnih disciplina sledeći su korak u pozicioniranju ovih studija u akademskim planovima i programima.

Što se tiče migrantske politike i pitanja dijaspore, kao što država nema jasan plan, niti ideju na koji način bi mogla da iskoristi ogroman potencijal koji ima u populaciji visokoobrazovane dijaspore, isto tako ni u jednoj od visokoškolskih ustanova u Srbiji ne postoji studijski program u okviru koga se obrađuju procesi migracija. U Zagrebu od 1984. godine postoji Institut za migracije i narodnosti koji se bavi istraživanjem spoljnih i unutrašnjih migracija, hrvatske dijaspore i manjinskih zajednica. Imajući u vidu demografske promene, migracije unutar zemlje, ali i veliki 'odliv mozgova', kao i činjenicu da u Republici Srbiji živi veliki broj pripadnica i pripadnika nacionalnih zajednica, nameće se zaključak da ovakav jedan institut nedostaje Srbiji, a prevashodno Autonomnoj pokrajini Vojvodini, u kojoj, za sada, postoji samo Fond za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima, osnovan 2006. godine, a koji se bavi trajnim zbrinjavanjem osobama sa zakonskim statusom izbeglih, prognanih i raseljenih lica na teritoriji Autonomne pokrajine Vojvodine.

1.3. Teorijski pristup

Kritička analiza diskursa (Savić, 1993; Wodak, 2013) je osnovni teorijski pristup kojim u ovom slučaju preispitujemo pitanje studija roda, obrazovanja, pojam i značaj višestrukosti i promjenljivosti identiteta, emancipacije, odnosa ‘privatno-javno’ i ‘centar-(polu)periferija, ali i dekonstrukciju patrijarhata i pojam diskriminacije prema ženama u svim sferama društva.

Žene su emancipacijom, ali i dostignućima feminističkih politika i svojom sopstvenom borbom došle do toga da su osvojile različita polja delovanja, poput prava na obrazovanje i prava glasa (da biraju i budu birane), kao i različita polja moći i odlučivanja i to je nesporna činjenica.

U ovom radu, akcenat je na dekonstrukciji pojma identiteta kao datosti i pokazivanje njegove višeslojnosti, promjenljivosti, raznovrsnosti i hibridnosti kao rezultata društvenih okolnosti i životnih okolnosti žena koje su u akademskoj dijaspori. Identitet se ne može jednoznačno definisati, niti se može trajno definisati.

Feministički pristup identitetu podrazumeva analizu društvenih činioaca koji su uticali na to da naš identitet danas bude takav kakav jeste. Od toga kako su sa nama postupali dok smo bile devojčice, kako nas je društvo oblikovalo da budemo žene, na koji način nas je to isto društvo sprečavalo (ili motivisalo) da iskoristimo svoje potencijale. Takođe, u formiranju identiteta ulogu imaju činioци koji mogu imati uticaja na svaku individuu, poput vere, rase, etničkog porekla, klase, starosti, pola i roda.

Poštujući feministički pristup, u ovom radu, kroz kritičku analizu različitih segmenata života žena čije životne priče beležimo, trebalo bi da pokažemo promjenljivost i višeslojnost njihovih identiteta, koje su svesno ili ne menjale kroz život.

Takođe, analizirajući živote profesorki u akademskoj dijaspori utvrdićemo može li se (ili ne) potvrditi princip ‘drugosti’ koji je za žene ustanovila Simon de Bovoar, da li su druge u odnosu na muškarce u profesiji i/ili u privatnom životu.

Pitanje ‘drugosti’ je vanvremensko i sveprisutno. Bez obzira na proboj žena iz sfere privatnog u sferu javnog i osvajanje polja karijere i uspeha, one su stalno suočene sa kontinuiranom nametnutom potrebom za neophodnim dokazivanjem i preispitivanjem njihovih sposobnosti i postignuća. Ma koliko bile uspešne i visoko pozicionirane, ‘drugost’ je njihova realnost.

2.0 CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je da se dokumentuju različiti identiteti žena koje su stekle akademsko znanje u Srbiji i otišle u razne akademske sredine u Evropi i svetu i tamo ostvarile karijeru.

Takođe, cilj je i istražiti koji faktori utiču na formiranje identiteta visokoobrazovanih emigrantkinja, kako se njihov identitet menja i na koji način njihovi višestruki identiteti mogu doprineti teorijskim razmatranjima pitanja identiteta žena.

2.1 Hipoteze

Prva hipoteza je da su profesorke u akademskoj dijaspori otišle u inostranstvo kako bi uspešno izgradile profesionalnu karijeru u vreme kada u zemlji porekla za to nisu postojali dovoljni uslovi u onim naučnim disciplinama za koje su se one opredelile.

Druga hipoteza je da sve profesorke u akademskoj dijaspori imaju promenljive, višestruke identitete.

Treća hipoteza je da empirijski podaci o životu profesorki u akademskoj dijaspori pomažu da se izgradi strategija saradnje profesorki iz dijaspore sa univerzitetskim centrima ovde.

3.0 METOD ISTRAŽIVANJA

Osnovna teorija koja se primenjuje u ovom radu jeste kritička analiza diskursa (Vodak, 2013). Analiza diskursa se bavi jedinicama većim od rečenice ostvarenim među sagovornicima u nekom kontekstu (Savić, 1993), a kritička analiza diskursa u prvi plan stavlja dekonstrukciju institucija i organizacija koje u društvu imaju moć. Ovaj tip analize se podjednako fokusira na tri elementa: poruku, sagovornike i kontekst, a u slučaju kritičke analize obraća se posebna pažnja na sagovornike, kontekst i institucije.

3.1 Korpus empirijskih podataka

Ukupno se analizira 21 životna priča⁶. Osnovni kriterijumi za odabir profesorki su: da su rođene u Republici Srbiji ili u nekoj drugoj državi nastaloj iz bivše SFRJ (gde su provele detinjstvo, deo ili svo obrazovanje), a u nekoj od zemalja sveta ostvarile akademske karijere. Formirani su osnovni i kontrolni korpusi. Osnovni korpus empirijskih podataka čini 11 životnih priča visokoobrazovanih profesorki univerziteta, rođenih u 20. veku u periodu od 23 godine (1944-1967), a koje su nakon osnovnog profesionalnog obrazovanja u Srbiji, u poslednjoj deceniji 20. veka profesionalne karijere ostvarile u raznim zemljama Evrope i sveta. Empirijski materijal predstavljaju audio snimci razgovori (u proseku 90 minuta po osobi), što čini 24 sata snimljenog audio zapisa na osnovu polustrukturiranog upitnika (Savić, 2010). Materijal je sakupljan tokom četiri godine (2011-2015), potom transkribovan u formu pisanog teksta – ukupno 256 stranica pripremljenog za analizu. Materijal je podeljen u tri vremenska perioda prema godinama rođenja žena: 1944-1953; 1954-1963; 1964-1967. (u tabelama markirano boldovanom linijom). Dokumentaciju za analizu ukupno čine: audio zapis, transkript i za svaku ženu 3 prateća dokumenta: biogram, protokol, sažetak.

---

⁶ Dokumentacioni podaci o životnim pričama žena u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 3 (Prilog 2)

Kriteriji za odabir profesorki bili su da su još uvek aktivne u svojim profesijama, rođene u različitim mestima (uglavnom) Vojvodine, tokom 20. veka u kojem se događaju različite ideološke, društvene i istorijske promene (od jugoslovenskog prostora ka prostoru Republike Srbije), koje se odražavaju i na akademsku zajednicu, posebno u Vojvodini kao multietničkoj zajednici; profesorke iz različitih nacionalnih zajednica; iz različitih naučnih disciplina; iz različitih zemalja destinacije; profesorke koje su uglavnom zemlju porekla napustile devedesetih godina prošlog veka. Kriteriji za odabir profesorki se oslanjaju na preliminarna istraživanja prema kojima su iz Vojvodine odlazile u inostranstvo profesorke iz nacionalnih zajednica Vojvodine (pre svega iz mađarske i slovačke zajednice, budući da su matične države, Mađarska i Slovačka, postale članice Evropske unije).

Kao kontrolni korpus služe 10 objavljenih životnih priča profesorki univerziteta (Savić, 2015) iz akademske zajednice na Univerzitetu u Novom Sadu (pohranjene u bazi podataka na projektu "Životne priče žena u Vojvodini: Savić, 2013) koje su, pored audio zapisa, istog obima transkribovanog materijala (180 stranica teksta), sa prateća 3 dokumenta (biogram, protokol, sažetak). Kontrolni uzorak je formiran prema sledećim kriterijumima: mesto rođenja u Vojvodini; naučna oblast u kojoj su žene ostvarile karijeru; nacionalna pripadnost.

3.2 Analiza korpusa empirijskih podataka: jedinice analize

Svaka životna priča je konstrukcija koju žena koja je priča pravi shodno ženi koja je intervjuiše, zatim kontekstu i proceni o događajima koje želi da podeli sa istraživačicom za javnost. Osnovna jedinica je životna priča, zabeležena kao audio zapis (razgovor), zatim transkribovana u formu teksta, segmentirana u drugu jedinicu analize - odgovore (na pitanja). Manja jedinica analize je paragraf (u okviru odgovora se izračunava njihov broj i tematska celina).

Jedinica analize su tri: transkript razgovora podeljen u pitanja i odgovore; paragraf u odgovorima – rečenice koje objedinjuje tema (Savić, 1993). Pitanja i odgovori su u hronološkom sledu događaja koji su se dogodili u životu žene, a o kojima ona želi da govori.

Analiza obuhvata: detinjstvo, obrazovanje, porodica i partnerski odnos(i), karijera, momenat odlaska iz zemlje porekla; upotreba jezika kao obeležja identiteta (maternji, strani, jezik sredine, jezik profesije, rodno osetljiv jezik). Posebno poglavlje u radu posvećeno je i odnosu ispitanica prema feminizmu i patrijarhatu.

Struktura razgovora najviše zavisi od same žene koja kazuje svoju životnu priču, od toga koliko želi da priča o određenoj temi. Svoju životnu priču žena kreira bez pripreme, na licu mesta, bez prethodnog plana i razmišljanja.

Analizira se odgovor podeljen u paragrafe, odnosno manje jedinice – rečenice, koje su najmanja jedinica analize.

Primer paragrafa:

Rad na katedri?

*Kad sam izabrana u docentsko zvanje, predavala sam mašincima na prvoj godini. Imala sam dvesta studenata. To je bilo vrlo lepo, vrlo kratko, ali interesantno. Kada ste mladi, pa vam se desi da predajete školskom drugu. Na tom fakultetu je za mene bila sigurna budućnost. Živeli smo u asistentkom domu, imali smo ćerku, puno prijatelja... **Nisam u principu nikad želela da se iseljavam i verovatno se nikad ne bih na to odlučila da nije bilo rata.** (Nataša, 1965)*

Jedan materijal pripremljen za analizu prolazi kroz 5 faza rada: audio zapis, transkripcija i sačinjavanje 3 prateća dokumenta, redakcija, autorizacija, lektorisanje.

AUDIO ZAPIS. Za vreme snimanja nasamo su profesorka i istraživačica. Najčešće razgovor počinje pitanjem: "Kako je izgledalo Vaše detinjstvo?". Zatim se ženi daje mogućnost da spontano govori o svom životu na način i u obimu u kome želi. Izuzetno je važno da ne bude prekidanja tokom razgovora, a žena koja intervjuiše postavlja pitanja samo ukoliko je profesorka izostavila informaciju ili ceo segment svog života, odnosno ukoliko još nešto od iznetog nije jasno. Tokom razgovora stvara se posebna vrsta veze između žena, posebna vrsta poverenja i izuzetno je važno da se ovako izgrađen odnos neguje i kasnije tokom oblikovanja finalne verzije teksta životne priče.

TRANSKRIPCIIJA. U sledećoj fazi, snimljeni audio materijal prelazi u pisanu formu teksta - transkript. U transkriptu se zadržavaju reči, fraze kako su izgovorene i obeležja razgovora – dosledno se beleže smene sagovornika (pitanja i odgovori), ali i

pauze i neverbalnih elemenata (smeha, suza i slično). Uz transkript su i tri prateća dokumenta – protokol, biogram i sažetak - koji koriste istraživači kao pomoćno sredstvo za analizu događaja u hronološkom sledu životne priče. Biogram (hronološki spisak događaja koji su bili prekretnica u životu žene od rođenja do dana kada je razgovor vođen); protokol (sadrži detaljne informacije o toku razgovora i drugim kontekstualnim odrednicama (mestu, vremenu, poznanstvu i sl. sa ženom)); sažetak (suma podataka važnih za istraživačicu (obrazovanje, materinstvo, karijera, posao i dr)). U dokumentaciji transkript i tri prateća dokumenta imaju isto zaglavlje koje sadrži ime (ili inicijale ili neku drugu oznaku o kojoj se dogovore žena koja priča životnu priču i istraživačica), godinu rođenja i mesto rođenja žene čiju životnu priču beležimo, ime osobe koja razgovor vodi, ime osobe koja priču transkribuje, ime osobe koja priču rediguje, kao i podatak kada i gde je razgovor vođen.

Primer:

Ivana (1967), Novi Sad
Snimanje: Maja Sedlarević
Transkripcija: Ivana Jović
Redakcija: Maja Sedlarević
Snimano: 24. 2. 2014, Kafić „Vremeplov“, razgovor počinjemo u 16.15h

REDAKCIJA. Posle transkribovanja teksta, sledeća faza je redigovanje u formu teksta za čitanje, u skladu sa pravopisnim pravilima standardnog srpskog jezika. Poštujući pravopisna pravila (pisanje velikog slova, korišćenje znakova interpunkcije, navođenje, obeležavanje razgovornih delova u okviru teksta, obeležavanje tuđeg govora u govoru žene i dr.) transkribovani tekst se pretvara u standardnu jezičku formu i dobija tekst u obliku u kome može biti objavljen u javnosti. Nakom redakcije, tekst se daje na autorizaciju ženi čiju životnu priču beležimo.

AUTORIZACIJA. Žena ima kontrolu nad materijalom koji će biti analiziran i koji će (eventualno) biti dostupan javnosti u štampanoj formi. Osnovni je princip rada u ovom metodu da je žena subjekat svoje priče (a ne objekat istraživanja). On podrazumeva da žena dobije na uvid redigovan tekst priče u koji unosi izmene (skraćivanje, dodavanje, menjanje i sl). Ovaj se postupak može ponavljati sve dotle dok žena ne bude zadovoljna tekstom koji ide pred javnost. Drugim rečima, žena najpre konstruiše životnu priču za ženu koja je sluša, zatim rekonstruiše prema svojoj zamisli za javnost, to znači da žena ima kontrolu nad svojom pričom i mogućnost da je jezički oblikuje prema svojoj zamisli u pisanoj formi. Mada je ovaj deo

istraživačkog rada na metodu nekada dug, omogućava razmenu iskustava među ženama u direktnom susretu, pa ovaj metod prikupljanja podataka ne bi nikada mogao da se poredi sa metodom prikupljanja podataka pomoću upitnika i ankete. Bogatstvo koje istraživačica dobija nije samo u priči, nego u uspostavljanju prijateljstva i saradnje sa ženom, unošenje emocija koje su preduslov da istraživačica veruje ženi i žena istraživačici. Ono što žena izgovori za istraživačicu je istina. Feministički metod podrazumeva ne samo prikupljanje materijala, nego i mnogo više stvaranje preduslova za kvalitetnu analizu koja se zasniva upravo na emocionalnoj povezanosti sa ženom. U tom smislu žena je deo i druge faze, a to je analiza zabeleženog materijala (nije redak slučaj da su neke žene upravo sklonile detalje za koje su procenile da ih u javnosti ne bi dobro prikazale, a bilo im je drago da saopšte istraživačici). Između i istraživačice i javnosti žena pravi razliku u dobiru događaja iz sopstvenog života, i načinu na koji ih predstavlja javnosti.

LEKTORISANJE. Između govorenog i pisanog jezika postoje razlike. Transkripcija je proces prenošenja govora u pisanu formu, lektorisanje tako nastalog teksta je prema osnovnim pravilima pravopisa srpskog jezika. Ipak, postoji razlika između lektorisanog transkripta kao teksta i lektorisanog pisanog teksta nekog naučnog rada.

Lektorisanje transkripta, kao i svako drugo, zahteva znatnu količinu vremena, što prethodnim fazama rada na transkriptu dodaje još deset sati rada za svaku priču. Lektorisanje teksta životne priče za štampu drugačije je od transkripta antropološkog ili etnolingvističkog teksta koji ima drugi fokus analize, na primer, analiza dijalektizama, izostavljanje glasova u funkciji objašnjavanja identiteta osobe i sl.

3.3 Parametri za analizu⁷

U ovom metodu je primenjen polustrukturiran razgovor sa ženom u kojem su pitanja vezana za događaje tokom života (detinjstvo, obrazovanje, profesionalno usmerenje, brak/partnerski odnos i/ili porodica i sl) i ona specifična za datu osobu ili grupu žena kao što je, u našem slučaju, odlazak iz zemlje porekla u zemlju prijema, ali i momenat i razlog odlaska u zemlju destinacije, odnosno mogućnost povratka u zemlju porekla. Otuda u analizi ne poklanjamo podjednaku pažnju svim pitanjima i odgovorima, više pažnje dajemo onim pitanjima koja dobro prezentuju situaciju pre odlaska u inostranstvo i život tamo.

---

⁷ Podaci o intervjuisanim osobama nalaze se u Tbl 4 (Prilog 2)

4.0 REZULTATI ANALIZE

4.1 Detinjstvo⁸

Detinjstvo je doba o kome se najčešće priča sa posebnom pažnjom i najlepše uspomene se vezuju za ovaj period života.

Bez obzira što smo živeli u takvoj maloj i neuglednoj kućici, ja imam veoma lepe uspomene iz tog perioda svog života. Roditelji su se dovijali kako su mogli da nam obezbede najbolje što mogu. (Maria, 1944)

...to je bilo jedno jako lepo i srećno detinjstvo. Tada smo živeli jako skromno u jednom stanu... (Vesna, 1957)

Gotovo sve profesorke u akademskoj dijaspori imaju lepe uspomene na detinjstvo u domovini. Iako priči o detinjstvu posvećuju različitu pažnju, svima su utisci i sećanja na detinjstvo topla i lepa.

Govore o:

- istoriji svojih porodica, svojih predaka:

Rodila sam se 1944. u Somboru. Moje devojačko prezime je M. i moji su preci sa očeve strane došli iz Elzasa u Mađarsku, u Đer oko 1730. godine. Svi su mi preci sa očeve strane bili obrazovani i svi su bili profesori. Moj stariji sin je peta generacija profesora u porodici.

Moj deda sa očeve strane je imao petoro dece i sedamnaestoro unučadi, od kojih šestoro žive u Brazilu, četvero u Švajcarskoj, dvoje u Hrvatskoj, jedno u Grčkoj, dvoje u Sjedinjenim Državama i jedno u Australiji, a jedan je već pokojni. Mi smo zaista porodica ujedinjenih nacija. Kod nas jezik i etnicitet, kao ni religija, nisu igrale nikakvu ulogu. (Maria, 1944)

- životima roditelja:

---

⁸ Podaci o detinjstvu profesorki u dijaspori nalaze se u Tbl 5 (Prilog 2)

Ja sam jedino dete svojih roditelja (što je imalo i dobre i loše strane). Mama je došla u Jugoslaviju iz Sovjetskog Saveza pedeset i sedme godine, dve godine pre nego što ću se ja roditi. Mama i tata su već živeli u Sovjetskom Savezu u braku od pedeset i četvrte godine. Moj tata je otišao u SSSR kao tinejdžer nakon drugog svetskog rata, s nepunih dvadeset godina. Kao mlad partizan, tek izašao iz rata, dobio je vojnu stipendiju i otišao na obrazovanje u bratski Sovjetski Savez. U ono vreme je veliki broj mladih ljudi koji su bili u partizanima dobijao te sovjetske stipendije. Tata je pohađao Karlovačku gimnaziju kad je počeo rat, ali je srednje obrazovanje završavao u Sovjetskom Savezu, gde je potom studirao hemiju pri vojnoj akademiji. Tamo je primio i sovjetsko državljanstvo, nakon što je potpisao Rezoluciju Informbiroa. Mama i tata su se upoznali u Saratovu gde je moj tata poslat na posao, a živio je kao podstanar kod svoje buduće tašte. Mama je studirala ruski jezik u Saratovu. Imala je četiri sestre – dve su umrle od bolesti i gladi u detinjstvu. (Ana, 1959)

- anegdotama kojih se sećaju iz detinjstva:

Sada se sećam tog detinjstva i kao uživanja u mnogim tehničkim blagodatima. Verovatno moja ljubav prema motorima potiče od onda, jer mi je jedna od najdražih i najranijih fotografija ona gde sedim, presrećna, na svetlo plavoj vespi. I kako su me u tom uzrastu uvek šišali na kratko, onda je ona nekako vrlo „muška“ fotografija. Već tada sam zamišljala da ću moći da vozim motore, što se nije naročito ostvarilo, jer nisam dogurala dalje od skutera ... Ništa nije bilo od Harlija. (Ana, 1959)

Samo jedna o svom detinjstvu eksplicitno priča kao teškom.

Inače, više po pričanju moje mame i bake, život je bio tamo i tada jako težak, tako da su moji roditelji odlučili da potraže nešto bolje za sebe i za nas decu. I moj otac je prvo otišao na rad u Makedoniju nekoliko meseci. Baš sada sređujem neke papire za maminu penziju nakon očeve smrti, pa su me pitali gde je on to u Makedoniji radio. To niko više ne zna.

No, posle nekoliko meseci odlučio je da ide u Sloveniju, jer je imao brata od strica u Jesenicama koji je radio na carini. On mu je sredio neki posao da dođe da radi u željezari Jesenice. Prvo je otišao sam, a posle smo došle ja i mama. Ovo znam po pričanju mame, bake, više nego na osnovu sopstvenog sećanja.

A u Sloveniji je život bio isto težak šezdeset treće kad smo se preselili u Jesenice: nismo imali sobu, a kamoli stan, jer smo došli kod tate koji je isto bio kod nekih preseljenika u nekoj baraci gde su nam onda, jer je mama posle par meseci rodila mog brata, dali poseban krevet za nas – znači krevet! E, kad se mama porodila, dali su nam sobu, tačnije neki čovek se odselio, pa smo dobili njegovu sobu. A to je bio život! Šta da ti kažem! To je bio život svih tih

preseljenika koji su došli iz različitih krajeva bivše Jugoslavije u Sloveniju da rade i da zarade. (Milica, 1958)

Pričajući svoje životne priče gotovo sve profesorke najpozitivnije govore o svom detinjstvu i roditeljskoj porodici, a manje o braku ili porodici koju su osnovale. Analizirajući tri vremenska perioda u kojima su rođene, dve najstarije profesorke (govoreći o detinjstvu) pominju i događanja posle Drugog svetskog rata koja se tiču nacionalizacije imovine koja je podrazumevala da su njihovim porodicama oduzete kuće, zatvaranja granica i sl.

Uglavnom, ja sam dedu upoznala tek 1956. godine, jer su baka i deda 1944. godine otišli da posete kćerku u Mađarskoj, i tada se zatvorila granica, i nisu se mogli vratiti u Sombor. Baka je ubrzo tamo umrla, a deda je ostao tamo sve do pedeset i šeste godine, kada su zajedno sa kćerkom i njenom familijom otišli u Švajcarsku. Onda sam ga prvi put zapravo i videla tamo.

...Tako sam od najmanjih nogu učila nemački, puno godina privatno, zato što se u kući nije negovao nemački, govorili smo mađarski. Neposredno posle rata ljudi nisu smeli da govore nemački u javnosti, pa ni u kućama, kod nas u Vojvodini.

...Bili smo veoma siromašni, stanovali smo u jednoj kući od naboja u Selenči, na rubu Sombora. Kuća je imala krov od trske i nismo imali, naravno, tekuću vodu. Iseljeni smo iz naše velike kuće, posto su posle Batinske bitke ranjenike smestali u konfiskovane kuće, koje su pretvorene u bolnice, jer je bilo veoma mnogo ranjenika. (Maria, 1944)

Rođena sam u Zemunu prvog jula hiljadu devetsto četrdeset i devete godine u našoj kući...,... a ja sam imala godinu dana kad je kuća nacionalizovana. Mi smo izašli na ulicu i posle smo došli u Pančevo... (Janja, 1949)

Profesorke koje pripadaju drugom i trećem hronološkom period (1954-1963, 1964-1967) imaju slična sećanja na detinjstvo i o njemu govore kao spokojnom sa svim blagodetima koje je taj period socijalizma sobom nosio.

Mi smo uživali sigurnost i udobnost koju je davao tadašnji sistem. Ja bih sa današnje distance rekla da boljeg detinjstva od tog našeg teško da je moglo da bude. (Nataša, 1965)

Profesorke najčešće nisu u porodici bile jedino dete: od 11 profesorki, četiri imaju starijeg brata, tri imaju mlađeg brata, jedna ima mlađu, a jedna stariju sestru – samo su dve jedinice. Ali samo četiri od njih detaljnije pričaju o svom odnosu sa bratom ili sestrom; jedna daje lepe podatke o razlikama u porodici u odnosu na vaspitanje i

obrazovanje muške i ženske dece (zbog toga što je ona kao žensko bila mnogo uspješnija u školi).

Moj odnos sa bratom je bio čist patrijarhalni odnos, patrijarhalni odnos zato što ja nisam znala za drugo, znači, onaj najodvratniji, sve njemu, on sportista, on trener, a ti usisavaj subotom, on na trening, ti peri prozore, i tako dalje. (Janja, 1949)

Jedna profesorka navodi da se u porodici osećala zaštićeno i da je stariji brat ...*bio taj koji je spremao i brinuo za sestru, a sestra je bila kao kraljica. (Vesna, 1957)*

Dve profesorke navode kako ih je kao male nervirao odnos sa bratom, odnosno sestrom, ali u tom smislu da su se prilagođavale rivalskom odnosu u porodici. Na ovaj način one su stekle sposobnost da se u višečlanoj porodici izbore za svoje ideje i stavove.

...nervirala me je strašno, bila je tri godine mlađa od mene i bila mi je dosadna... (Ivana, 1967)

U ono vreme sam se uvek žalila da on može nešto više, što je logično jer je bio stariji. U suštini, nije bila razlika u vaspitanju, ne. (Nataša, 1965)

Podaci o raslojavanju porodica mogu se pratiti i na osnovu pripovedanja o roditeljima majke i oca. Naime, kada se radi o bakama i dedama, situacija je šarolika: ukupno četiri ih pominje pričajući nešto drugo povezano sa detinjstvom. Od ostalih, jedna pominje da su bake i dede preminule kad je bila mala, jedna priča iz domena istorije svoje porodice o precima. Jedna profesorka dominantno priča o svom dedi po ocu, posebno kada je njeno obrazovanje u pitanju, jer je finansirao njen odlazak na prestižni svetski univerzitet, ali i druge životne odluke koje se tiču obrazovanja donosila je u razgovoru sa njim. Tri profesorke izdvajaju majčine majke kao posebne u svom životu, a jedna kaže da joj je prabaka bila najsvetlija tačka detinjstva. Jedna od profesorki kao poseban odnos u svom detinjstvu navodi odnos sa bakom koja je bila očeva majka.

Svukud me je pratila u detinjstvu, sedeći sa mnom u Muzičkoj školi na časovima solfeđa i klavira sve do moje desete godine, kada sam već počela sama putovati gradskim autobusima. Volela sam što se s bakom moglo dugo ćutati. (Ana, 1959)

Iz ovog se može zaključiti da su bake bile važne u odrastanju, vaspitanju i obrazovanju profesorki, najčešće u detinjstvu. Pokazuje se da su profesorke u odnosu na svoju roditeljsku porodicu prenele i na svoju decu u porodici koju su osnovale važnost bliskosti sa porodicom porekla, i zbog jezika i zbog kulture i zbog emocionalne veze sa precima. U tom smislu se pokazuje da profesorke u dijaspori svesno balansiraju između nove porodice i porodice porekla u funkciji odrastanje njihove dece. To je jedan od razloga zbog kojeg gotovo sve govore da bi rado svoju profesionalnu karijeru i znanje podelile sa insitucijama u domovini.

Što se tiče obrazovnog nivoa roditelja, veći deo profesorki ima visoko obrazovane roditelje (od 11 njih 7). Jednoj je visoko obrazovan otac, a majka ima srednje obrazovanje, dok njih tri imaju roditelje koji su imali srednje obrazovanje. Slična je situacija i sa naučnicama u Srbiji (Ležajić, 2009), gde većina ispitanih mladih naučnica potiče iz porodica u kojima oba roditelja imaju visoko (ili više) obrazovanje, a manje ih je sa srednjom stručnom spremom.

Važan podatak je i radni odnos majke u detinjstvu odabranih profesorki: dve majke nisu radile (majka jedne profesorke je bila zaposlena kao službenica do udaje, a majka druge profesorke nije radila dok joj deca nisu odrasla). Ovo pokazuje patrijarhalni model u kome je žena vezana za dom i kuću, posvećena je deci i nema mogućnost za građenje karijere dok joj porodična situacija to ne dozvoli. Ne može se utvrditi da li je (ne)zaposlenost majka imala neki uticaj na stvaranje identiteta buduće profesorke u pozitivnom ili negativnom smeru, ali se može proceniti da je to bilo na njihovu dobrobit, jer su procenile da su imale lepo detinjstvo i da su im majke pružale najveću podršku njihovom obrazovanju. Kod gotovo svih profesorki dominantna je briga i podrška majke što se njihovog obrazovanja i školovanja tiče, i to bez obzira da li su majke bile visoko obrazovane ili ne i bez obzira na to da li su bile zaposlene ili ne.

Apsolutno je podržavala moje obrazovanje, uopšte nije došlo u pitanje ikad, ali mislim, s druge strane, pošto ništa nije crno-belo, ja mislim da je moja mama ipak duboko, barem bila začuđena da joj je ćerka jača od sina, da je ćerka uspešnija, uspešnija u školi od sina, tako da nije ni njoj bilo lako sa mnom. (Janja, 1949)

Mnogo manje profesorke govore o podršci i brizi oca za njihovo odrastanje, odnosno navode da su se očevi umešali tek kada je na red došlo da se odluče gde će da se školuju (dominantno prilikom izbora fakulteta). Podaci koje navode kompozitorke

(Konstadinović, 2014) i violinistkinje (Klem Aksentijević, 2014) upravo govore suprotno – od samog početka očevi su ti koji podržavaju volju ćerke da se profesionalno opredeli za muziku u ranom detinjstvu i da u tome istraje. Vizija da mogu postati veoma uspešne u karijeri daje im snagu da podržavaju ćerke i u prelomnim trenucima kada one žele da napuste ‘tu borbu’.

Tada se on prvi i poslednji put umešao u moju budućnost, jer moji roditelji se nikad nisu mešali ni u šta. (Vesna, 1957)

Stiče se utisak da se očevi nisu mnogo mešali u odrastanje svojih ćerki. Izuzetak je jedna profesorka koja navodi da je otac imao fleksibilno radno vreme i brinuo se o sestri i njoj. Ista profesorka govoreći o majci najviše govori o karijeri koju je gradila. Neke od profesorki navode i veliku ambiciju svojih majki i posvećenost poslu kojim se bave.

Majka je bila...lekarka pedijatar koja je ginula za svoju profesiju - radila je sa teško bolesnom decom. Znači ja je u kući nisam viđala. Ona je više volela tu decu nego mene, jer sam bila zdrava. Stalno mi je govorila: - Ćuti ti, ti si zdrava! Moja najveća ‘mana’ je bila što nisam teško bolesna. I bila sam ljubomorna na tu decu. Ali sad shvatam da je ona imala visoke kriterije o odgovornosti. (Jasmina, 1954)

Detinjstvo je izuzetno važan period života za sve profesorke u akademskoj dijaspori. O njemu govore najotvorenije i sa najlepšim sećanjima. To je period kada su bile najbezbržižnije i u kome su se formirali njihovi stavovi o društvu i životu.

4.2 Obrazovanje ovde i obrazovanje u inostranstvu⁹

Obrazovanje je za sve profesorke u akademskoj dijaspori, ali i profesorke Univerziteta u Novom Sadu, uvek bilo izuzetno važno.

Od ukupno 11 profesorki u dijaspori, osim dve, sve su osnovnu školu pohađale i završile u zemlji porekla. Od njih devet jedna je nastavu pohađala na mađarskom jeziku.

Sve su bile odlične učenice i imaju pozitivna iskustva vezana za ovaj period, osim jedne koja je bila odlična učenica, ali joj se nije dopadao odnos nastavnika prema deci, *''...stalno (smo) nešto bili krivi i da su nas stalno nešto kritikovali i da je to bilo dosta onako negativno iskustvo u smislu da su nas nastavnici nipodaštavali...''* (Ivana, 1967)

Što se tiče srednje škole, sve su završile gimnaziju, ili barem deo ovog perioda školovanja provele u gimnaziji i bile odlične učenice. Naime, sve profesorke rođene šestdesetih godina prošlog veka, njih četiri, išle su u srednju školu kada je bilo aktuelno usmereno obrazovanje, tzv. 'šugarice', i bile su primorane da posle osnovne škole završe i deveti i deseti razred, pa potom upišu treći i četvrti razred usmerenog obrazovanja. Sve one se kritički osvrću na taj period, navodeći da je pohađanje devetog i desetog razreda bilo loše sistemsko rešenje u osnovnom obrazovanju, a da su se pronašle i bile zadovoljne svojim obrazovanjem tek u nastavku školovanja u srednjoj školi.

Deveti i deseti razred sam dopala u za moje školovanje totalno nebitan dvogodišnji period života. Sve je bilo suprotno od onog što je bilo u osnovnoj školi. To je bilo čisto gubljenje vremena... (Nataša, 1965)

Neke od njih još u tom periodu pokazuju otpor sistemu obrazovanja i želju za promenama, tako da jedna menja školu, jedna je bila pred izbacivanjem iz škole, a dve su poslednju godinu završile u inostranstvu. Jedna je u okviru učeničke razmene boravila u Sjedinjenim Američkim Državama, a jedna je četvrti razred upisala u

---

⁹ Podaci o obrazovanju ovde i obrazovanju u inostranstvu profesorki u dijaspori nalaze se u Tbl 6 (Prilog 2)

gimnaziji u Sarajevu u Bosni i Hercegovini. Ovim pokazuju da su još u ranoj mladosti bile spremne na promene i da izađu iz standardnih šablona. Nisu se mirile sa ustaljenim pravilima i svojim ponašanjem su još tada pokazale spremnost da, ma koliko visoka cena bila, same kreiraju svoje obrazovanje, a kasnije i karijeru. Što se dodatnih aktivnosti tokom školovanja tiče, četiri profesorke ne govore o njima. Ostale su, najčešće, išle u nižu muzičku školu, čak njih šest. Osim u muzičku školu, dve su učile i strani jezik (obe nemački), tri su se bavile sportom, jedna je volela da slika, a dve su se amaterski bavile i glumom. Ovo govori u prilog činjenici da su tokom celog svog školovaja stalno bile aktivne i mimo obaveznih predmeta i pohađanja nastave u školi. Što se tiče visokom obrazovanja, situacija svake od profesorke je specifična i u njoj se, jednim delom, može prikazati kompleksnost onoga kroz šta je prošla svaka od njih da bi ostvarila svoju akademsku karijeru u inostranstvu:

- tri su diplomirale, magistrirale i doktorirale ovde (s tim da su sve tri deo doktorskih studija provele u inostranstvu, jedna u Nemačkoj, druga na Kembridžu, treća u Pragu);
- jedna je tri godine provela na Ekonomskom fakultetu, pa prešla na Sociologiju, diplomirala i magistrirala, otišla u inostranstvo gde je pohađala i završila doktorske studije (London i Toronto);
- jedna je diplomirala i magistrirala ovde, otišla u inostranstvo, tamo započela doktorske studije, odustala, upisala potpuno novi smer – Novi mediji, završila to i praktično se prekvalifikovala;
- jedna je diplomirala, magistrirala i doktorirala na istom fakultetu (njena porodica je u zemlju destinacije otišla kada je bila mala, tako da je sve faze školovanja pohađala tamo);
- jedna je diplomirala ovde, potom magistrirala u Holandiji, a potom završila master program, pa doktorske studije u Kaliforniji;
- jedna je ovde diplomirala, a potom magistrirala, doškolovala se, pa doktorirala u Norveškoj;
- jedna je diplomirala ovde, po odlasku se doškolovala i dobila sertifikat, ovde se vratila i magistrirala i ima ambiciju da ovde brani i doktorat;

- jedna je ovde diplomirala, otišla u inostranstvo, tamo se usmerila i doktorirala na temu budućnosti obrazovanja.

Sve profesorkе u akademskoj dijaspori bile su odlične učenice i studentkinje tokom svog školovanja. Osim redovnih nastavnih aktivnosti, učile su strane jezike, išle u muzučku školu ili na sportske aktivnosti, što je verovatno bitno uticalo, osim na njihovo obrazovanje, i na stvaranje radnih navika.

Specifično za većinu je što su uvek bile spremne da uče. I ovde dok su se obrazovale, ukoliko fakultet nije ispunio njihova očekivanja, menjale su ga ili po završetku upisivale novi, ali i u zemlji destinacije gde su svesno svoje obrazovanje nadogradile učenjem jezika, sticanjem dodatnih znanja, usavršavanjem (npr. Maja, Ana), ali i potrebnom promenom sadržaja onoga što predaju (npr. Vesna, Maria) ili izborom novih disciplina (npr. Ivana, Ksenija).

Sve ih odlikuje velika upornost, istrajnost, ambicija i želja za obrazovanjem. I kada im je bilo teško i komplikovano, davale su sve od sebe da bi postigle uspeh i u zemlji destinacije uspele da se zaposle u struci. To je često podrazumevalo i da se mnogih stvari odreknu, odnosno da učine dodatni napor, poput školovanja ispočetka, doškolavanja ili slično.

4.3 Brak/partnerski odnos¹⁰

Postoji stereotip da su žene koje su posvećene ostvarivanju karijere prinuđene da 'žrtvuju' porodični život, jer obe stvari ne idu zajedno. Stereotip je jednako prisutan koliko za umetnice (Konstadinović, 2014) i za naučnice (Ležajić, 2009), toliko i za vrhunske sportistkinje.

S tim u vezi, postavlja se pitanje i koliko je bračna zajednica deo identiteta profesorki univerziteta bilo da su one koje su u zemlji (Savić, 2015), bilo da su u dijaspori. Hipoteza je da je identitet bračne zajednice i promenljiva i pomerljiva kategorija kada su u pitanju profesorke u dijaspori i u velikoj meri zavisna kada je u pitanju mogućnost ostvarivanja karijere.

Većina profesorki imaju porodice ili su u braku: od njih 11, 7 su braku, 3 su razvedene, 1 nije u partnerskom odnosu. I pored stereotipnih pretpostavki uvreženih u našem društvu da žene kojima je stalo do karijere teško ili nikako ne usklađuju svoje profesionalne i privatne obaveze, profesorke pokazuju da je ovo izvodljivo.

Profesorka koja nije ostavila bračnu zajednicu ne navodi da je razlog tome teško povezivanje profesorske karijere sa privatnom životu, ona više govori o bračnoj vezi u kojoj su neke duhovne i vrednosti verovanja primarne.

Nešto što bi ličilo na partnerski suživot mi je uvek bilo vrlo teško da želim, iako su pritisci na ženu veliki u svakoj sredini, a za ono što se može dobiti zauzvrat u braku podrazumeva se da je u isti mah i najveća sreća i potreban štiti. A kada su se suživoti događali, često sam osećala da mi je to nametnuto. (Ana, 1959)

Ukupno 7 profesorki je svog životnog partnera upoznalo tokom studija (koje su bile u domovini) ili odmah nakon njih, 4 su u partnerske ili bračne zajednice ulazile kasnije. Ovo donekle potvrđuje i tezu Marine Blagojević koja je utvrdila da profesorke u proseku stupaju u brak sa 25, 93 godine, a prvo dete rađaju sa 28,04 godine (Blagojević, 1992).

---

¹⁰ Podaci o braku/partnerskom odnosu profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 7 (Prilog 2)

Od 11 profesorki koje su ili su bile u bračnoj zajednici, dve su imale više od jedne bračne ili partnerske zajednice, i to je jedna imala tri braka, a druga jedan brak i jednu partnersku zajednicu.

Ono što je specifično za profesorke u dijaspori jeste videti kakve partnerske/bračne izbore su pravile. Od njih 10 koje su u bračnoj/partnerskoj zajednici, njih četiri su u braku sa osobom sa ovih prostora (sve su brak sklopile pre odlaska u inostranstvo), njih pet su u braku (ili su bile u braku) sa osobom iz zemlje u kojoj su ili iz neke druge zemlje, dok je jedna u prva dva braka bila sa osobama sa ovih prostora, a sada je u braku sa osobom iz druge zemlje. Čini se da je odluka da se stupi u brak i za ostajanje u braku imala direktne veze sa mogućnošću ostvarivanja karijere profesorke u inostranstvu.

Profesorke koje su se udale za osobe koje su iz druge zemlje i pripadaju drugoj kulturi i jeziku, prilagođavaju se toj zajednici tako što, uglavnom, preuzimaju jezičko ponašanje partnera (odustaju od svog jezika), uklapaju se u akademsku i kulturnu zajednicu zajedno sa njim i polako menjaju svoj stečeni koncept akademske zajednice u domovini. Strani jezik im pomaže u objavljivanju literature na stranom jeziku.

Jedna profesorka koja se udala veoma rano, maternji jezik joj mađarski, udala se za muškarca iz akademske sredine i višenacionalne porodice, kome je srpski jezik maternji. Ona je već u svom identitetu pomerila se u pravcu bračnog druga jezički, a oboje zajedno se pomeraju u svojim identitetima prvo uporedo gradeći ovde svoje karijere, a potom u novoj situaciji u Australiji, gde oboje koriste engleski kao jezik akademske zajednice.

Moj muž je u Maks Plank institutu u Nemačkoj uspešno radio na jednom projektu iz oblasti biljne genetike. Vratili smo se u Novi Sad sedamdesetičetvrte godine, kada sam dobila posao na Katedri za nemački jezik Filozofskom fakultetu, a muž se zaposlio u Vojvođanskoj banci u odeljenju za saradnju sa Svetskom bankom iz Washingtona. (Maria, 1944)

Otuda je teško govoriti o odnosu identiteta i bračne zajednice jednoznačno, ako se bračna zajednica u praksi ostvaruje pre kao putovanje, nego kao statično stanje. Kroz to putovanje, bračni partneri pružaju jedno drugom podršku i ispomažući se, uglavnom oboje napreduju u svojim karijerama.

Bračnu zajednicu profesorki u dijaspori treba da poimamo drugačije od bračne zajednice ovde, jer i njihovi partneri putuju, u novoj su sredini i oni došljaci.

...iako dolazimo iz jako različitih kultura i imali smo strašno različita životna iskustva, mi imamo tu neku sličnost u svetonazoru, kako razmišljamo o životu i kako razmišljamo o samima sebi, o porodici. Muž mi je poreklom iz Pakistana, a odrastao je recimo globalnom prostoru, i u muslimanskim zemljama, i u zapadnim zemljama, tako da on opet pravi izbor za sebe i ja mislim da je on iz tog muslimanskog sveta pokupio puno vrednosti koje su pozitivne, recimo ta privrženost porodici, a s druge strane ima tu neku fleksibilnost u podizanju dece i smatra da deca treba da imaju slobodu, treba da imaju neku slobodu koja je zapadna ideja...
(Ivana, 1967)

Takođe, i partneri sa kojima su profesorke stupale u brak, a poreklom su iz zemlje destinacije, morali su da se menjaju. Identitet koji su profesorke sobom nosile bitno je uticao na njih i promenu njihovog identiteta.

Bračna zajednica je promenljiva u cilju ostvarivanja profesionalnih ciljeva. Promenljiva, pre svega, zbog promene mesta boravka, kulturnog obrasca i društvenog statusa, ali i zbog okolnosti u kojima profesorke i njihovi bračni partneri napreduju i grade karijere.

U nekim zemljama vodi se računa o jednakoj mogućnosti napredovanja oba partnera.

Norvežani koji su nas zapošljavali su tako razmišljali, ako dvoje, bračni par idu, bitno je da i drugo ima posao, kad su kvalifikovani oboje. (Tatjana, 1964)

Od četiri profesorke koje su svoje stupile u brak pre odlaska u inostranstvo, dve su razvedene i dve su u braku.

Žene su bile akterke odlaska i kreiranja posla za svoje partnere (bez obzira na to što su se dva braka završila). Jedna od profesorki naglašava da joj je sve vreme veoma smetalo to što joj je muž izuzetno inteligentan, ali potpuno bez ambicije. Tako je bilo dok su živeli ovde, tako je bilo i kada su se preselili u Ameriku, s tim da je tamo on mnogo lakše nalazio posao i dobro zarađivao.

Što se tiče školske spreme, partneri svih profesorki koje su u bračnom/partnerskom odnosu (ili su bile) imaju visoku školsku spremu, uglavnom su i sami deo akademske elite. Partneri su im ne samo visokog obrazovanja, nego imaju i određene društvene

moći i pozicije u toj zajednici (jedan je bio na poziciji ministra u nekoliko mandata, jedan je radio za Svetsku banku, jedan je svetski poznati pisac, nekoliko su profesori univerziteta, svi su imali ozbiljne karijere).

Na osnovu navedenih podataka zaključujem da je većini profesorki brak važan. Bračna zajednica im je oslonac u karijeri i društvenom napredovanju. Brak doživljavaju ne kao prepreku svom društvenom uspehu i napretku u karijeri, nego kao podršku. Slično je i sa naučnicama u Srbiji. (Ležajić, 2009)

Čini se da u literaturi nema mnogo podataka o odnosu identiteta profesorki u dijaspori i bračne zajednice koju ostvaruju. Razlozi za to su raznoliki, a najvažniji je taj što žele da naprave granicu između privatne i javne/profesionalne sfere u svom životu. Ovome svedoče i životne priče profesorki u akademskoj dijaspori.

Profesorke mnogo manje govore o svojoj porodici koju su osnovale, mnogo manje nego o roditeljskoj porodici iz koje su potekle. Na eksplicitno pitanje o braku takođe odgovaraju sporadično, što znači da prave autocenzuru ili striktnu podvojenost između privatnog i javnog.

4.4 Deca¹¹

Od 11 profesorki u akademskoj dijaspori njih pet nemaju decu, njih tri imaju jednu ćerku, jedna ima sina, jedna ima dva sina, jedna sina i ćerku. Ako se pogledaju podaci koji su objavljeni u Rodnom barometru u Srbiji: razvoj i svakodnevni život (Blagojević Hjuson, 2013), može se videti da je prosek dece u porodicama u Srbiji 1,5 (bez podataka za Kosovo i Metohiju). To znači da se odabrane profesorke uklapaju u osnovne statističke podatke o potomstvu.

On je jedinac zbog sklopa naših ukupnih životnih okolnosti i iskustava u poslednje dve decenije prošlog veka. Svi smo hteli više dece, ali ja sam shvatila da u to doba kad je moj muž bio ministar (a bio je više mandata), to bi sve spalo na mene i ja nisam bila spremna da još jedanput uđem u tu priču, jer sam znala da je to ponovo puno odricanja. I rekla sam sebi, ako ovaj jedan sin bude osetljiv i za rodna pitanja i za socijalne razlike i za sve, sasvim dovoljno sam u životu napravila. Ja mislim da naš sin stvarno ima osećaj za oboje. (Milica, 1958)

Kad poredimo profesorke u akademskoj dijaspori sa profesorkama koje su profesionalnu karijeru ostvarile u domovini podaci se ne razlikuju mnogo za one koje su rođene u drugoj polovini 20. veka. Možemo zaključiti da profesorke koje ostvaruju karijeru u akademskoj dijaspori vode računa o potomstvu na sličan način kao one u zemlji porekla. Mogli bismo postaviti pitanje u kojoj meri profesorke koje ostvaruju uspešnu karijeru u inostranstvu vode računa o tome da njihova deca čuvaju vezu sa domovinom i na koje načine one brinu o njihovoj budućnosti. Deca svih profesorki su obrazovanje stekla ili stiču u zemlji u kojoj žive ili drugde u inostranstvu. Iako profesorke u dijaspori čuvaju vezu sa zemljom svog porekla na taj način što deca govore i uče njihov maternji jezik, dolazi do neminovne promene i deci maternji jezik postaje jezik sredine u kojoj žive, a maternji jezik roditelja predstavlja drugi, ili čak treći ili neki od narednih jezika koje deca govore, ali nije dominantan i nije primaran.

Meni je bilo važno da naše dete zna jezik roditelja, ona je zadržala našu kulturu i naš jezik, jer smo mi svake godine dolazili u Novi Sad, i ona jako voli Srbiju i sve što se ovde dešava. U

---

¹¹ Podaci o deci profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 8 (Prilog 2)

kući smo naravno govorili srpski. Sada se opredelila za svoje studije iz problematike Balkana, što je meni bilo jako drago.

Ona je internacionalno nastrojena i njoj ne predstavlja problem bilo koji identitet, zapravo nema potrebu da kaže ja sam Amerikanka ili ja sam Srpkinja. (Vesna, 1957)

Imala je četiri godine kada smo došli, tako da je ona odrasla sa nemačkim više-manje kao maternjim jezikom, kod kuće pričamo srpski. Sve faze školovanja je u Berlinu završila na nemačkom i sada studira marketing. Da govori i srpski bila je moja želja, ali bila je i njena želja, to je bio neki esperanto koji interno negujemo, što drugi nisu mogli da razumeju. To ona posebno voli. (Nataša, 1965)

(Sin)...trenutno studira lingvistiku i jezike, bio je i ovde, ovde je pohađao dve letnje škole srpskog jezika, jednosemestralni kurs iz srpskog jezika, tako da sada sa mnom isključivo, na primer, govori na srpskom, ne mogu s njim na engleskom više da pričam, iako je on odrastao kao engleski izvorni govornik, ali sad sa mnom isključivo razgovara na našem jeziku, tako da je savladao naš jezik i to ga je jako dobro savladao, dobio je na C1 nivou uglavnom desetke, tako da, mislim stvarno, to je skoro na nivou izvornog govornika, C2 je poslednji nivo, nivo izvornog govornika koji bi on isto pohađao ali se retko nudi. U svakom slučaju mu je srpski jak... (Ivana, 1967)

Čini se da je situacija malo komplikovanija kada je u pitanju jezik, a profesorke iz nacionalnih zajednica u zemlji porekla, jer se može govoriti maternjem jeziku (mađarskom) i jeziku većinskog naroda (srpskom).

I jedan i drugi sin su mi multilingvalni. Stariji govori 4 jezika, a mlađi 6. (Maria, 1944)

U mom životu u raznim fazama razni jezici su preuzimali primat. Dok smo živeli u Vojvodini, išla sam u mađarske škole do velike mature i taj mi je jezik bio najjači. Posle sam studije obavljala na nemačkom i srpskom jeziku i oba ova jezika jednako sam razvila. Udala sam se za Srbina, pa je srpski postao jezik svakodnevne komunikacije s mužem, a sa decom mađarski, nemački jezik je ostao jezik profesije. U Australiji mi je engleski postao jezik profesije, na kojem sam objavljivala radove i držala predavanja. (Maria, 1944)

Činjenica je da sve veoma mnogo ulazu u školovanje svoje dece na svim stupnjevima obrazovanja i da su ponosne na rezultate o čemu najčešće pričaju:

Moj sin je trideset godina, završio je u Ljubljani Fakultet političkih nauka – međunarodni smer. Upisao je doktorske studije u Sloveniji, onda se prijavio na jedan fakultet na

magistarske studije u Parizu s nekom svojom idejom istraživanja novih medija. Neka teorija između Vebera i Fukoa. Magistarski je završio i upisao doktorat na temu Rođenje kritike, dobio je mesto istraživača na EHES-u. Za sada je tamo zadovoljan. Jezik mu ne predstavlja problem, jer je francuski jezik učio već u srednjoj školi. Bio je pola godine u Ugandi kao dobrovoljac, tamo u nekoj školi. I bio je godinu dana u Bordou na studentskoj razmeni. Sad završava doktorski i jako je zadovoljan tamo. Za njega je to dobra mogućnost, ali ne znamo da li će se vratiti, ili će ostati. (Milica, 1958)

Ona je stekla vrlo dobro obrazovanje. Prvo je išla u osnovnu državnu školu, gde je jako loš kvalitet. Na kraju njene osnovne škole, otvorila se privatna srednja škola pri mom fakultetu gde sam radila i kao zaposlena sam imala mali popust za ćerkinu školarinu, tako da smo bile zajedno na kampusu četiri godine. To je bila njena odskočna daska za sve što će u budućnosti raditi, jer je tu dobila fantastično obrazovanje. Nakon četiri godine srednjeg obrazovanja, nastavila je na tom fakultetu da studira dva jezika – španski i italijanski, a pod B* je imala evropsku istoriju. I ona to završi sve u roku. Za razliku od oca, ona voli humanističke nauke i ambiciozna je! Htela je da ide odmah na postdiplomske studije i završi tu magistraturu u Kardifu u Engleskoj, gde studira sada Evropske studije. Nažalost, nije joj se baš naročito dopadalo tamo, nije htela da ostane (ne može bez mame!), a kad se vratila u Ameriku pokajala se, jer mogla je tamo nastaviti odmah doktorske studije, pa se sada opet tamo vratila. (Vesna, 1957)

Sin sada studira lingvistiku u Barseloni. Otišao je iz Australije zato što je Australija monolingvalna sredina i njega to nije zanimalo, njega zanimaju jezici, tako da trenutno studira lingvistiku i jezike, bio je i ovde, ovde je pohađao dve letnje škole srpskog jezika, jednosemestralni kurs iz srpskog jezika, tako da sada sa mnom isključivo, na primer, govori na srpskom, ne mogu s njim na engleskom više da pričam, iako je on odrastao kao engleski izvorni govornik, ali sad sa mnom isključivo razgovara na našem jeziku, tako da je savladao naš jezik i to ga je jako dobro savladao, dobio je na C1 nivou uglavnom desetke, tako da, mislim stvarno, to je skoro na nivou izvornog govornika, C2 je poslednji nivo, nivo izvornog govornika koji bi on isto pohađao ali se retko nudi. U svakom slučaju mu je srpski jak, katalonski je takođe savladao na nivou izbornog govornika, onda španski, četiri jezika su mu jaka, tri uz engleski, a tri ili četiri još zna da govori, verovatno na nekom srednje nivou, nivou osnovne konverzacije, tako da je on stvarno tu našao sebe... (Ivana, 1967)

One profesorka koje nemaju decu ne govore mnogo o tome. Neke uopšte ne pominju, neke tek usput, pričajući o odnosu sa partnerom. Izabrale su i kreirale život mimo patrijarhalnog modela, odnosno našle, kao što je to jednom i sama Hana Arent opisala, zadovoljstvo u drugačijem načinu života.

Mark i ja nemamo dece, mi smo se sreli mnogo kasno u životu, nemamo ni on ni ja, mi smo se sreli posle četrdesete godine, onda ja nisam imala posao, onda sam dobila novi, bili smo već u godinama. (Maja, 1957)

4.5 Kontekst devedesetih godina 20. veka¹²

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka dolazi do sloma socijalizma i raspada nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

”U Srbiji, Slobodan Milošević, posle čuvene Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (održane 23. septembra 1987. godine), kreće „u ime naroda” u razračunavanje sa svim neistomišljenicima i u rasparčavanje SFRJ. ... nekadašnje republike SFRJ postaju nove države, na većem delu teritorije izbijaju etnički sukobi, vode se zastrašujući ratovi, prvo u Hrvatskoj, zatim u Bosni i Hercegovini, pa na Kosovu i Metohiji, stotine hiljada ljudi primorano je da izbegne i preseli se u "svoju" nacionalnu državu. Srbija doživljava ekonomski kolaps, sankcije Međunarodne zajednice, nacionalni dohodak drastično pada, smanjuje se državni budžet, kriminal, siva ekonomija i neregulisana i nekontrolisana privatizacija uzrokuju sve veću socijalnu nejednakost, raste siromaštvo.” (Sedlarević, 2009)

Upravo u takvom okruženju, najveći deo profesorki odlučuje se da samostalno ili sa porodicom napuste zemlju porekla i život nastave u nekoj od zemalja destinacije.

Od ukupno 11 profesorki u akademskoj dijaspori, jedna je celog života živela u različitim zemljama sveta (ali upravo period devedesetih dominantno provela ovde), jedna se u zemlju destinacije skupa sa porodicom preselila kao jako mala, a jedna je neposredno pred devedesete po završetku studija otišla u inostranstvo (one se u svojim životnim pričama i ne osvrću na ovaj period), a sve ostale su zemlju napustile upravo tokom devedesetih godina prošlog veka. Razlozi za odlazak su bili, pre svega, rat i spasavanje dece od mobilizacije i sl, odlazak usled nemogućnosti da se ostvari karijera i da se napreduje, nemogućnost putovanja i odlaska kod lekara, inflacija i nemaština.

Ono što profesorke koje su otišle devedesetih godina naglašavaju jeste vera i nada da ratovi i haos na ovim prostorima neće trajati dugo ili se neće ni desiti.

...kad se smiri situacija u domovini, vratiću se kući. Ali se nije smirila, već je usledila Bosna, pa Kosovo. (Maria, 1944)

---

¹² Podaci o stavovima o kontekstu devedesetih godina 20. veka profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 9 (Prilog 2)

Prvo sam čekala da stane rat, mislila da će to da traje jedno tri meseca i da ćemo mi svi da se vratimo kući i da će opet sve biti kao pre i ne znam šta sam ja mislila, da ću ja opet da idem na more kao nekad i da ću ja, ne znam, da je to kao neki san, da je to, malo su se to oni posvađali, pa će to da bude kao pre. (Janja, 1949)

Ja nisam verovala da će biti ratovi, pa zato se moja knjiga zove "Dnevnik političkog idiota". (Jasmina, 1954)

Deo njih je tokom devedesetih godina prošlog veka učestvovao u antiratnom pokretu i dao svoj nesebični doprinos opozicionom delovanju. Dve profesorke su bile posebno aktivne, jedna u Ženama u crnom, a jedna u Centru za antiratne akcije.

Nakon antiratnih demonstracija u Beogradu jula 1991, mala grupa nas mladih je organizovala i prve demonstracije i antiratni koncert u Novom Sadu. Devedeset treće godine sam dobila dvogodišnju stipendiju Američkog saveta za društvena istraživanja za početak terenskog rada u Srbiji, te sam do 1995. provodila duge raspuste u Novom Sadu i u široj okolini – sve sam pare trošila na putovanja u „zemlju“ koje nije više bilo. (Ana, 1959)

Ono što je evidentno je da su događaji koji su se na prostorima bivše SFRJ odvijali devedesetih godina prošlog veka presudno uticali na odluku da profesorke samostalno ili sa porodicom odu odavde i život i karijeru nastave negde u inostranstvu, bez obzira na komplikacije, odricanja i teškoće sa kojima su se susretale.

Tu bih ja i ostala verovatno do kraja života da nisu maja devedeset i druge uvedene sankcije protiv Jugoslavije, ja sam tada bila jugoslavenski državljanin, a to je državni, a ne privatni univerzitet, i oni nisu mogli po sankcijama Ujedinjenih nacija da upošljavaju državljane zemalja koje su pod sankcijama UN. (Janja, 1949)

4.6 Momenat odlaska i mogućnost saradnje i povratka¹³

Od ukupno 11 profesorki u akademskoj dijaspori, njih dve su ceo svoj život ili veliki deo života provele u inostranstvu, dve su otišle neposredno posle završetka studija da grade karijere, a svim ostalim profesorkama momenat odlaska je vezan za događanja na ovih prostorima devedesetih godina prošlog veka. Otišle su zbog bezbednosti svoje dece, zbog nemogućnosti da se zaposle ili grade karijeru, zdravlja deteta i nemogućnosti da se ide u inostranstvo na lečenje, na školovanje i zaposlenje, nadajući se da će se vratiti...

U prvi mah nisam planirala da ostanem duže, jer me je čekao posao u Novom Sadu. Nisam imala ni razloga da ostanem. Ali u Novom Sadu se situacija vrlo lagano smirivala. Onda sam, ipak, odlučila da ostanem i evo sad je prošlo 16 godina i još smo tu! (Nataša, 1965)

Nisam donela nikakvu odluku, niti sam artikulisala nameru da ću nastojati da ostanem, to apsolutno nije postojalo u mom svesti, nikakvoj ideji. (Maja, 1957)

Svima je zajednička želja da sarađuju sa univerzitetima ovde, svima je isto ili slično iskustvo nezainteresovanosti akademske elite ovde da ostvare saradnju ili duže i kontinuirano sarađuju sa njima. Zasebno je pitanje šta su uzroci tome, odnosno postoji li univerzalno rešenje. Matični univerziteti nemaju razvijenu svest, niti država ima sistemsko rešenje u skladu sa kojim bi se razvila uspešna i dugoročna saradnja sa profesorkama u akademskoj dijaspori.

Nikakav akademski angažman nisam imala, ja sam otišla i kao toliko sam bila u ovome, a iskreno da kažem, niko me nije ni zvao... (Maja, 1957)

Svu saradnju koju imaju ostvarenu na ovim prostorima dovode u vezu ili isključivo sa ličnim kontaktima sa kolegamicama i kolegama sa ovih prostora ili, nekoliko njih, sarađuju sa Centrom za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu.

Bilo bi lepo da je Univerzitet otvoreniji prema nama koji smo u dijaspori. Žalosno je što nas ne pozivaju da naučimo naše studente onome u čemu smo zaista stručni i što nas nigde ne pominju, a postigli smo puno u profesionalnom smislu. (Ksenija, 1965)

---

¹³ Podaci o momentu odlaska i o mogućnosti povratka i saradnje profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 10 (Prilog 2)

Po pitanju povratka, utisak je da je svima stav ili da nije realno da se vrate ili da nemaju ni utisak da su otišle, odnosno da dom i dalje, u najvećoj meri, doživljavaju ovde, iako su sada već decenije provele u inostranstvu, deca su odrastala i/ili se školovala tamo, učila jezike tamošnjih sredina i slično.

U odgovorima na ovo pitanje verovatno se i najviše vidi njihov internacionalni, višestruki, promenljivi identitet.

I znate, vrlo često ljudi pitaju kako može čovek da razvije višeslojni identitet, podeljenu lojalnost. Može! Pogledajte samo kako je kompleksan lični identitet čoveka. Svi imamo rodni, etnički, lingvistički, geografski, religiozni, društveni... razne identite. (Maria, 1944)

4.7 Karijera¹⁴

Ostvarivanje karijere u inostranstvu može se posmatrati kroz razne prepreke koje su profesorke morale preći da bi se ostvarile u karijeri. Neke od njih su već imale formirane karijere, a neke su bile u stadijumu kada je karijeru tek trebalo uobličavati. Profesorke koje su ostvarile moć u karijeri (docentkinje, vanredne profesorke...) nisu imale iste probleme kao one koje su tek pronalazile svoj put u karijeri. Ipak, i profesorke koje su ostvarile akademsku karijeru u našoj zemlji suočavaju se sa ozbiljnim problemima i izazovima, poput toga da moraju da promene oblast kojom se bave, ali su često bile primorane i da prihvataju poslove koji su ispod ranga koji su stekle u profesuri u svojoj dosadašnjoj karijeri.

Nisam Vam pomenula da sam u Australiji prihvatila posao u zvanju koje je bilo dva stepena ispod mog ranga vanrednog profesora. Postala sam prvo 'lecturer' (što bi odgovaralo stručnom saradniku), jer je na tom stepenu bilo upražnjeno mesto, a završila sam karijeru kao 'senior lecturer' (što odgovara docentu), mada sam radila posao profesora, jer sam uglavnom predavala na magistarskim i doktorskim studijama i bila mentorka doktorskih i magistarskih teza. Sledeći stupanj bi bio 'associate professor' (što odgovara vanrednom profesoru), a poslednji stepen je 'full professor' (što odgovara redovnom profesoru). Mi smo relativno stari došli u Australiju, imala sam četrdeset i osam godina, a moj muž pedeset i tri, pa nisam imala vremena da stignem do vrha lestvice. E, to je cena emigracije, ali meni titula nikad nije bila važna. (Maria, 1944)

Inventar prepreka sa kojima su se hvatale u koštac svojim odlaskom u inostranstvo je sledeći: morale su učiti jezik zemlje ukoliko je on bio i jezik profesije kojom se bave (npr, Ksenija je u Meksiku morala da nauči španski), ili svoje studijske diplome preoblikovati shodno obrazovnom sistemu date zemlje (npr, Maria, Vesna, Tatjana, Ksenija). Ovo je podrazumevalo ne samo dodatno učenje, nego i dodatno finansijsko ulaganje za koje najčešće nisu imale dovoljno novca, nego su morale da rade različite poslove, često nevezane za njihovu struku, da bi mogle da se usavršavaju.

---

¹⁴ Podaci o karijeri profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 11 (Prilog 2)

Ta situacija je onda omogućila njima da upoznaju sistem obrazovanja u drugoj zemlji, odnos prema migrantima, posebno migrantkinjama, i osobama koje dolaze u te zemlje, način života (što se tiče ishrane, života itd), što je svakako deo karijere – život u svakodnevicu.

Katastrofa me je sačekala tamo, zato što su se mnoge stvari ispostavile da ono što je trebalo da bude nije bilo, znači, ispostavilo se da ono što sam očekivala, nastavak postdiplomskih studija, nisam bila u mogućnosti da ostvarim, zato što smo na kraju dobili neku vizu koja je bila privremeno boravišna... ..očekivala sam da nastavim postdiplomske studije, nisam uspela da ih nastavim zato što sam morala da platim, u to vreme 10.000 dolara da bih taj kurs koji sam mogla da pohađam, jer sam zbog vize bila u kategoriji međunarodnih studenata. Tako da sam morala da čekam pet godina da dobijemo trajnu boravišnu vizu koja je onda meni otvorila vrata... (Ivana, 1967)

Činjenica je da diskriminacija postoji u svakom društvu. U Norveškoj se vrši istraživanje tzv. barometar integracije, pa se pita norveško stanovništvo svake godine kako se odnose prema strancima. Tu ima raznoraznih pitanja, skeptičnost prema strancima, to bi možda odovaralo pitanju o diskriminaciji. Mislim da je ove godine bilo oko dvadeset i nešto posto onih koji su skeptični prema imigrantima, i taj broj se godinama smanjuje... ..Norveška je zatvorena zemlja, što se tiče useljavanja. Naravno, moguće je dobiti azil ukoliko se ispunjavaju uslovi za to, ili preseliti se ukoliko ste stručnjak za neku oblast, recimo, medicinu. U Norveškoj ima oko dvanaest posto stranaca od pet i nešto miliona stanovnika. Pritom se ne broje osobe kao što sam ja, zato što sad imam norveški pasoš. (Tatjana, 1964)

Ono što se mora istaći za sve profesorke u akademskoj dijaspori jeste da su i pored svih prepreka, problema, izazova, neizvesnosti bilo u pogledu finansijskih prilika ili traženja posla, sve pokazale neverovatnu posvećenost, upornost i istrajnost u građenju svoje karijere i izgradnji novog života koji je sobom nosio novi početak na koji su se usudile i time konstruisale novi, drugačiji život za sebe i svoje porodice. Žene u nauci uopšte izložene su stalnoj latentnoj diskriminaciji i primorane da se iznova dokazuju. U slučaju profesorki u akademskoj dijaspori ovo je još izraženije. One, osim stalnog dokazivanja u struci, trpe proces prilagođavanja, primorane su da se usklade sa novim pravilima, koja su veoma često nepravedna prema njima (pristaju na poslove koji nisu adekvatni njihovoj stručnoj spremi, u profesuri su primorane da pristanu i na niža zvanja i sl). Svaka od njih je momentom odluke o odlasku i samim odlaskom odlučila da sadržinski 'obogati' svoju karijeru dodatnim poslovima i/ili neadekvatnim

poslovima dok nisu završile sa procesom obrazovanja ili doškolavanja, potpunom promenom profesionalnog okruženja i usmerenja. Bez obzira na profesionalna postignuća u zemlji porekla, morale su da se prilagode tamošnjim pravilima da bi uspele da započnu ili nastave akademsku karijeru. Neke su menjale i jezik profesije i oblast profesure (poput Marie, koja je do odlaska u Australiju predavala na nemačkom jeziku i predmete vezane za gramatiku nemačkog jezika, a po odlasku je morala predavanja da drži isključivo na engleskom jeziku, a predavala je predmete iz sasvim druge naučne oblasti).

U Australiji sam potpuno promenila ne samo jezik na kojem sam predavala (jer sam do tada uvek predavala samo na nemačkom jeziku, a u Australiji sam počela predavati na engleskom), već sam promenila i oblasti i tehniku istraživanja. Više me nisu zanimali jezički korpusi i njihovo kontrastiranje, i kvantitativne analize rezultata, već sam se počela baviti psiholingvističkim problemima npr. bilingualizmom kod dece migranata i problemima akulturacije, ispitujući kako okolina i socio-kulturni faktori utiču na prilagođavanje i uklapanje migranata u novu sredinu. To je iziskivalo da naučim koristiti kvalitativne tehnike i obradu podataka. Dok sam u Novom Sadu predavala uglavnom dva predmeta, u Australiji sam predavala osam... (Maria, 1944)

Promenljivost i višestrukost identiteta najvidljivija je kod profesorki u akademskoj dijaspori upravo kroz kompleksnost njihovih karijera. Najpre, morale su da se odreknu struke i zvanja stečenih u zemlji porekla, udobnosti i sigurnosti pređašnjeg života, sve su morale ili da se doškoluju ili iznova da se obrazuju i počnu da se bave ili potpuno novim poslovima ili promene polje naučnog rada. Uz to, menjale su jezik profesije, menjale su jezik sredine i bile primorane da svoj maternji jezik zanemare. S tim u vezi, osim karijere, jednak pokazatelj promenljivosti identiteta i njegove višeslojnosti jesu prepreke koje su savladavale, ali i uspesi koje su postizale i postižu i danas.

4.8 Odnos prema maternjem i rodno osetljivom jeziku¹⁵

Jezik je, osim što je sredstvo za izražavanje, i sredstvo za oblikovanje misli i stavova, a promena jezika kojim se govori jeste put da se izađe iz patrijarhalnog modela razmišljanja. Jezik je najmoćnije sredstvo komunikacije. Takođe, odličan je pokazatelj odnosa moći i kontrole, ali i potencijalno sredstvo diskriminacije.

Jezik se do sada definisao na različite načine u zavisnosti od teorijskog pristupa autora. U našoj sredini dominiraju definicije zasnovane na strukturalističkom pristupu i metodi, pa je prema njima jezik arbitrarni system zvukovnih simbola. "Jezik je isključivo ljudski i nenagonski metod saopštavanja ideja, osećanja i želja" (Sapir, 1992)

Najupadljivija osobina jezika je njegova univerzalnost. Može se definisati i kao "organizacija verbalnih znakova kojim vlada svaki pojedinac." (Bugarski, 1996)

Za jezičku kulturu neophodni su "preciznost, jasnost, razumljivost, jednostavnost, striktna, ali elastična, normativnost, a uz to usklađenost jezičkog obrasca sa tipovima medija i tipovima teksta i poznavanja i poštovanja pravila komunikacije." (Jocić, 1997)

Govor predstavlja realizaciju jezika. On je skup "svih pojedinačnih ostvarenja jezika" (Bugarski, 1996) i auditivni sistem govornog simbolizma, čiji je "prvi elemenat za koji se može reći da 'postoji' – reč" (Sapir, 1992)

Cilj ovog dela rada je da se pokaže odnos prema korišćenju maternjih jezika i rodno osetljivog jezika kao osobine identiteta, na osnovu analize životnih priča profesorki koje su profesionalnu (akademsku) karijeru ostvarile u dijaspori, a obrazovale su se na Univerzitetu u Novom Sadu ili drugim univerzitetima u bivšoj SFRJ u drugoj polovini 20. veka. Takođe, fokus je i na 'drugoj generaciji' u dijaspori, deci akademskih profesorki, rođene tamo ili su u ranom dobu otišli iz zemlje, koja se školuju na jeziku sredine i govore ga dominantno ili barem ravnopravno sa maternjim jezikom svojih roditelja.

---

¹⁵ Podaci o maternjem, stranom, jeziku profesije, jeziku kojim deca govore, jeziku komunikacije sa partnerom i rodno osetljivom jeziku profesorki u akademskoj dijaspori nalaze se u Tbl 12 (Prilog 2)

Ukupni podaci su prikazani u Tabeli 10 u okviru 5 osnovnih kolona: maternji jezici, strani jezici, jezici profesije, jezik komunikacije u porodici, pre svega sa decom i sa partnerom, korišćenje rodno osetljivog jezika. Podaci u tabeli dokazuju osnovnu tvrdnju o maternjem jeziku da je u pitanju proces, da ga je moguće menjati.

Većina profesorki je otišla iz Srbije devedesetih godina prošlog veka (devet), jedna je otišla u zemlju destinacije kao mala, jedna je rođena i ceo život živi u najmanje tri zemlje.

U ovom poglavlju analiziram međuzavisnost tri komponente identiteta profesorki u akademskoj dijaspori: odnos prema maternjem jeziku, izbor jezika struke¹⁶ (profesije); komunikacija sa decom u porodici; način upotrebe rodno osetljivog jezik.

Maternji jezik se ne može se jednoznačno definisati. Tove Skutnabb Kangas (1981), koja daje više definicija maternjeg jezika, smatra da se maternji jezik "često, pogotovo u kulturama gde se reč „majka“ pojavljuje u izrazu, podučava kao „jezik kojim govori majka“ (Skutnabb Kangas, 1981), zatim da je maternji jezik 'jezik koje dete prvo nauči' (Skutnabb Kangas, 1981), definiše ga i kao jezik kojim osoba najbolje vlada i najbolje ga poznaje, smatrajući da ova lingvistička definicija sposobnosti zvuči jednostavno i nenametljivo. Takođe, autorka navodi da bi sociolingvistički orijentisana definicija funkcije opisala maternji jezik kao "jezik koji osoba najčešće koristi" (Skutnabb Kangas, 1981), a smatra i da je jedna od definicija ona sociopsihološka po kojoj je "maternji jezik jezik sa kojim se osoba identifikuje", odnosno, "jezik kroz koji je osoba, tokom procesa socijalizacije usvojila norme i vrednosne sisteme jedne grupe." (Skutnabb Kangas, 1981)

"Ogromna je razlika između maternjeg i drugog jezika. U mom slučaju to je vrlo prosto: jedino na nemačkom znam toliko poezije napamet. Ona je uvek u mojoj podsvesti – *in the back of my mind*; to je neponovljivo iskustvo. Na nemačkom sebi dozvoljavam stvari koje na engleskom ne bih. Ponekad ih sebi dozvolim i na engleskom, jer sam postala drska, ali uopšte uzev sam zadržala jezičku distancu. Nemački jezik je suštinski moj jezik i uvek sam ga svesno čuvala." (Arent, 1964, u Peščanik.net, 2015)

U ovom momentu i sa aspekta interdisciplinarnosti rodni studija, pitanje maternjeg jezika i njegove definicije otvoreno je na različite načine. Može se pretpostaviti da za

¹⁶ Termin 'jezik struke (profesije)' odnosi se na leksiku, frazeologiju i akademski diskurs profesije, a termin 'profesionalni jezik' odnosi se na dominantni jezik kojim komuniciraju pripadnici date profesije.

izvođenje zaključaka kada se u obzir uzima ovaj pojam postoje različiti bitni elementi, poput toga koji je prvi jezik koji je osoba učila, lične identifikacije sa nekim jezikom, to je jezik na kome neko najbolje komunicira i/ili jezik sa kojim drugi jednu osobu identifikuju. Izučavanje maternjeg jezika i njegovo definisanje je veoma slojevito. Fenomenu maternjeg jezika u rodnim studijama prilazimo kao jednom od obeležja identiteta žena u profesijama.

Jedna osoba može imati i dva maternja jezika, čak i više. Maternji jezik može vremenom i da se menja. Rezultati analize koja je urađena za potrebe ovog rada upravo potvrđuju ova stanovišta.

Govoreći o svojim maternjim jezicima, jedna profesorka kaže sledeće:

Odrasla sam na tri jezika svakodnevno, i među bar tri zemlje i ne mogu da se odreknem nijednog od toga. Ustvari neću da pripadam ni jednoj nacionalnoj kulturi, ni jednom nacionalnom jeziku, ni jednoj nacionalnoj književnosti. Pripadam u suštini baš toj mešavini što je u moje vreme bilo retko, ali sada je sve više takvih osoba. Sada postoji internet i ljudi se povezuju preko interneta, neki ljudi se nalaze iz Afrike preko interneta sa ljudima ovde u Evropi i spoje se, i jednostavno žive bilo gde. I sledeća generacija, njihova deca tako žive i isto tako imaju više maternjih jezika imaju znanje iz više sistema, to je jedna sada, rekla bih, možda mala grupa, ali će u budućnosti sve više biti njenih članova. Kada smo mi krenuli, bili smo preteče ovoga danas.

Kad prevedem knjigu na srpski, ja ne volim da posrbljujem, to neki obožavaju u mojim prevodima, a neki to ne podnose. Uvela sam specifičan manir prevodilački za koji verujem da je adekvatan nečemu što je u originalu. Uopšte kad pišem na bilo kom jeziku, pišem između jezika. Kad pišem na engleskom, ili kad govorim engleski, govorim savršeno, imam rečnik koji retko ko ima i od izvornih govornika engleskog jezika. Ali tako svesno pišem da se vidi da ne pripadam njihovoj kulturi. Tako pišem i na srpskom, tako i na italijanskom jeziku, jer sam odrasla između kultura, i mislim između kultura, i ne mogu da pripadnem samo jednoj ili nijednoj! I nikad neću biti autentična. (Jasmina,1954)

Tove Skutnab Kangas smatra da ovi različiti kriterijumi najvažniji za definiciju maternjeg jezika i da svaki od njih predstavlja posebnu disciplinu u izučavanju maternjeg jezika, navodeći da “sve osim kriterijuma porekla dozvoljavaja mogućnost da se maternji jezik može promeniti, čak i nekoliko puta tokom života. Ova mogućnost promene je najjasnija ako kao kriterijum koristimo funkciju da definiše maternji jezik: jezik koji osoba koristi najčešće može biti različit (može se menjati) u različitim fazama života. Ono što se definiše kao nečiji maternji jezik takođe može da

se razlikuje u jednom kratkom trenutku, zavisno od toga koji od kriterijuma se koristi.”

Nesporazume o važnosti i vrednosti maternjeg jezika danas kod nas analizira i problematizuje Svenka Savić, smatrajući da je jedna od komponenti definicije maternjeg jezika važnost za razvoj nacionalnog identiteta i za homogenizaciju neke nacionalne zajednice, ali nije jeidni niti presudni: ”Ako za razvoj i očuvanje identiteta postavimo u istu ravan očuvanje i razvoj maternjeg jezika, jezika struke i društveno angažovanog identiteta utisnutog u formu jezika, onda dobijamo različite odgovore u pojedinačnim praksama.” (Savić, 2015)

Profesorki u akademskoj dijaspori danas poreklom iz Vojvodine neke imale jedan, neke dva, a neke tri maternja jezika (odnosno jezike koje ravnopravno podjednako govore od najranijeg detinjstva, svesne važnosti višejezičnosti).

Govoreći o jezicima kojima govori, jedna od profesorki u akademskoj dijaspori kaže sledeće:

U mom životu u raznim fazama razni jezici su preuzimali primat. Dok smo živeli u Vojvodini, išla sam u mađarske škole do velike mature i taj mi je jezik bio najjači. Posle sam studije obavljala na nemačkom i srpskom jeziku i oba ova jezika jednako sam razvila. Udala sam se za Srbina, pa je srpski postao jezik svakodnevne komunikacije s mužem, a sa decom mađarski, nemački jezik je ostao jezik profesije. U Australiji mi je engleski postao jezik profesije, na kojem sam objavljivala radove i držala predavanja.

Ljudsko biće je fleksibilno i menja se, jer u novoj sredini nauči mnoge nove stvari, i trudi se da se prilagodi. Ali ne zaboravlja ono što je ranije poneo. Ja sam ponosna na to što sam studirala na Katedri za nemački jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, jer me je taj fakultet opremio da obro funkcionišem i na internacionalnom nivou, šest godina u Nemačkoj, jednu godinu u Mađarskoj, a dvadeset i dve godine na akademskoj poziciji u Australiji. (Maria, 1944)

Maternji jezik i bračna zajednica. Od 11 profesorki 6 su u braku sa muškarcima iz zemlje u kojima rade ili za strance iz drugih zemalja, tri su u braku ili su bile u braku sa osobom sa ovih prostora, a dve nisu u braku ili drugačijem partnerskom odnosu. Od žena koje su u braku, dve su imale i ranije brakove, od toga jedna je imala dva braka sa muškarcima sa ovih prostora, a druga sa muškarcem iz zemlje u kojoj živi.

Sve koje imaju decu insistirale su da deca nauče i govore njihov maternji jezik.

Kod kuće otac i ja govorimo s njom srpski, u školi je naučila engleski kao i sva druga deca. Mi smo vodili računa o tome da ona zadrži i da dalje razvija znanje maternjeg jezika, što

inače nije slučaj s nekim našim drugim porodicama skoro preseljenim u Ameriku ili Kanadu.
(Vesna, 1957)

Za razliku od žena koje se bave različitim profesijama i žive u različitim sredinama u Vojvodini i u mogućnosti su da manje/više, češće/ređe koriste maternji jezik u javnoj i privatnoj upotrebi, profesorke koje su ovde završile svoje školovanje (ili jedan deo školovanja), po odlasku u inostranstvo, primorane su da izostave upotrebu svoj maternji jezik (jezike) van kuće, u profesiji i javnoj sferi. Kod kuće koriste maternji jezik, čime čuvaju vezu sa domom i produžetak očuvanja u komunikaciji sa svojom decom, da ga ona nauče i održavaju. U isto vreme koriste jezik zemlje u kojoj ostvaruju uspešnu karijeru i/ili jezik svoje profesije.

Jezik struke. Svaka od njih je na odlasku iz zemlje porekla u zemlju destinacije osetila uticaj jezičke barijere i u akademskoj dijaspori su učinile poseban napor da ovladaju akademskim diskusom struke (naročite u pisanju radova za prestižne naučne časopise), ali i jezik sredine u koju su otišle, ne bi li se što brže i bezbolnije uklopile, odnosno počele da se bave svojom profesijom. Sigurno je da je jedan od najizraženijih elemenata diskriminacije sa kojom su se susrele prilikom odlaska u inostranstvo bilo nepoznavanje (ili nedovoljno poznavanje) jezika sredine i/ili jezika struke. Osim što su sve bile primorane da se dodatno obrazuju ili da se obrazuju potpuno ispočetka, sve su se posvetile učenju jezika sredine da bi se što brže i uspešnije uklopile.

”Znanje i poznavanje više od jednog jezika rezultat je povećane mobilnosti muškaraca i žena kroz geografski prostor, pre svega radi zaposlenja, a sa druge strane, činjenica je da dominiraju takozvani veliki (svetski) jezici u pojedinim vrstama međunarodnih komunikacija, pa bi rezultati ovoga rada svrsishodno poslužili i za diskusije kod nas o znanju tri jezika u geografskom prostoru više manjih jezičkih zajednica (na Balkanu).

U Vojvodini postoji duga tradicija korišćenja dva i više jezika u svakodnevnoj komunikaciji, kao i tradicija istraživanja dvo i višejezičnosti u službenoj i u privatnoj sferi tokom sedamdeset godina postojanja akademskih institucija u Novom Sadu, kao što je Filozofski fakultet. Razloga za ovu specifičnost ima mnogo, a pre svega zato što se u Vojvodini govore šest različitih službenih (srpski, rusinski, mađarski, slovački, rumunski, hrvatski) i nekoliko neslužbenih jezika (crnogorski, romski, bunjevački,

češki, ukrajinski i dr.), što je na teritoriji od 21 506 m² sa 1 916 889¹⁷ stanovnika bez sumnje ne mali broj.” (Stanojević, 2014)

Kada su u pitanju profesija i sam jezik struke, posebno se može uočiti slojevitost upotrebe maternjeg jezika, u slučaju profesorki u akademskoj dijaspori pokazuje se njegova funkcionalna ograničenost.

Deo profesorki u akademskoj dijaspori koristi jezik zemlje u kojoj su (zemlje destinacije) i sve su ga znale od ranije ili ga brzo usvajaju. Kako kaže Ksenija (1965), koja je živela godinama u Meksiku, govoreći engleski i španski, a danas uči nemački jer sada živi u Nemačkoj:

Sredine u kojima sam živela su me obogatile, naučila sam druge jezike i to je veliko bogatstvo. (Ksenija, 1965)

S obzirom na to da nije nužno, niti dominantno da je jezik zemlje u koju su otišle i jezik koji koriste u profesiji, drugi deo njih predaje i piše na jeziku profesije. I jednima i drugima je zajedničko da u profesiji koriste jezik profesije, a da svoje radove dominantno prevode na svoj maternji jezik (ima svega nekoliko izuzetaka).

Jedan od apsurdna vezanih za maternji jezik osoba sa ovih prostora jeste i sam naziv jezika. ”Postoji onaj jezik koji evropski političari, u nedostatku boljeg rešenja, označavaju skraćenicom (po abecednom redu) BCMS, koji Ranko Bugarski s punim pravom naziva srpskohrvatski, kako se oduvek zvao u međunarodnoj slavistici, a koji jednako glasi u Srbiji, Hrvatskoj, BiH i Crnoj Gori, naravno s neizbežnim lokalnim razlikama. Taj jezik mi možemo da normiramo na svoj način, Hrvati, Bosanci i Crnogorci na svoj, ali će to uvek biti varijante istog jezika, baš kao što i engleski ima britansku, američku, kanadsku, australijsku, novozelandsku varijantu, a ipak ga svi zovu engleski jezik.” (Klajn, 2015)

Jezik kojim deca govore. Deca profesorki koja odrastaju u dijaspori, koriste jezik sredine dominantno ili barem ravnopravno sa maternjim jezikom svojih roditelja (maternji jezik roditelja uče da bi roditelji nastavili tradiciju svog maternjeg jezika i sačuvali vezu sa domom (tamo u zavičaju/matici/’kod kuće’). To predstavlja brigu roditelja za generacijski kontinuitet.

Jedna od profesorki u akademskoj dijaspori (Vesna, 1957) ističe da njena ćerka jednako dobro govori i srpski i engleski jezik, da su ona i njen suprug jako vodili

¹⁷ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. PRVI REZULTATI. Preuzeto sa zvaničnog sajta Republičkog zavoda za statistiku: <http://popis2011.stat.rs/>

računa o tome. Njihova ćerka je studirala španski i italijanski, a naglašava da je za njenu ljubav prema jezicima posebnu važnost imalo to što je bila bilingvalna i što je uz engleski učila i srpski.

Nataša (1965) kaže da njena ćerka zna srpski, jer *kod kuće pričamo srpski*, ali je sve faze školovanja imala na nemačkom, ćerka *nemački govori kao maternji*, a Ivana (1967) ima sina koji studira jezike, govori već osam jezika, a dva leta je proveo u Novom Sadu pohađajući Letnju školu srpskog jezika za strance na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Njeno oboje dece govore njen maternji jezik i imaju i naše državljanstvo.

Rodno osetljiv jezik (ROJ). Jedan od osnovnih pokazatelja ravnopravnog položaja žena u društvu (i u privatnoj i u javnoj sferi) jeste upotreba rodno osetljivog jezika u javnom govoru.

Upotrebom rodno osetljivog jezika izbegava se jedan oblik diskriminacije, i to diskriminacije žena pomoću jezičke upotrebe. ”*Rodno osetljiv jezik* je termin kojim se pokazuje težnja da jezik pomogne u ostvarivanju ljudskih prava kad su u pitanju ženske ili muške osobe. Ovo je samo deo ukupne problematike koji zovemo *politički korektan govor/jezik*, usaglašen sa zahtevima datim u Deklaraciji o ljudskim pravima: niko ne može biti diskriminisan pomoću jezika.” (Savić i dr. 2009). Pošto još uvek nije započet širi društveni dijalog u društvu o upotrebi i značaju, bitnu ulogu za upotrebu rodno osetljivog jezika ima neformalno obrazovanje i postojanje svesti ispitanica o važnosti ovakvog načina komunikacije za vidljivost žena u profesiji, ali i društvu uopšte. Pod uticajem stranog jezika (jezika zemlje destinacije ili jezika profesije) rodno osetljiv jezik se u maternjem koristi samo ako je osoba ideološki osveščena. Inače, po ustaljenoj patrijarhalnoj praksi ne koriste rodno osetljiv jezik.

Kod analize rodno osetljivog jezika ne može da se pravi stroga granica da li ga osoba koristi ili ne, nego da se analizira u kojim kategorijama ga koristi, u kojim ne, i koliko učestalo. Važno je obratiti pažnju i na to da li se osoba ispravi tokom govorenja ako upotrebi pogrešnu formu. To je bio slučaj kod govorenja nekih profesorica.

Iako se u javnoj upotrebi koristi sve više, rodno osetljiv jezik i dalje nije najšire rasprostranjen, te ga i profesorice u akademskoj dijaspori izrazito retko i nedosledno upotrebljavaju. Čak i kada u jeziku sredine u kojoj žive postoje kategorije roda i kada on prepoznaje rodno osetljiv jezik, onda kada profesorice govore na svom maternjem jeziku, ne koriste ga.

Savić naglašava da se o odnosu maternjeg jezika i jezika profesije (struke) vodi računa u akademskoj sredini, dok se o rodno osetljivom jeziku više raspravlja u različitim institucija van akademske zajednice i van obrazovnog sistema, koje u fokusu imaju smanjenje diskriminacije i ostvarivanje ravnopravnosti svih bez obzira na pol, rasu, nacionalnu i drugu pripadnost.

Zaključujem da je od tri uzajamna tipa jezičke upotrebe u izgrađivanju identiteta (maternji jezik, jezik sredine i jezik struke), za profesorke u akademskoj dijaspori najvažniji jezik struke, s obzirom da na njemu grade karijeru. Jezik sredine, odnosno jezik države prihvata je važan za njihovu socijalizaciju, ali ukoliko nisu primorane (ukoliko je jezik struke neki drugi), ne moraju da ga nauče savršeno, mogu da ostanu na nivou dovoljnom za sporazumevanje. Što se maternjeg jezika tiče, on ostaje u upotrebi isključivo u porodičnom i/ili kućnom okviru. Korišćenje tog prvog naučenog i prvog maternjeg jezika predstavlja vezu sa domom ('tamo kod kuće'), zavičajem, zemljom iz koje su došle. Zbog te veze, profesorke univerziteta koje su u akademskoj dijaspori insistiraju na tome da deca, iako od najranijeg detinjstva dominantno uče jezik sredine i to postaje njihov jezik, uče i njihov maternji jezik i usvoje ga. To je takozvana briga za generacijski kontinuitet.

Maternji jezik kod profesorki u akademskoj dijaspori što se struke tiče, ne igra nikakvu ulogu. Šta više, one predaju i pišu na jeziku struke (ili jeziku sredine), a ako nešto objavljuju u zemlji porekla, prevode na svoj prvi maternji jezik.

Najveći broj njih tokom visokog obrazovanja nisu dobile potrebno znanje o ravnopravnosti u društvu uopšte, posebno o rodnoj ravnopravnosti, pa ne prepoznaju da je jedan od osnovnih pokazatelja ravnopravnog položaja žene u društvu upravo upotreba jezika u javnom govoru. Otuda je jedan od važnih elemenata dalje edukacije za rodno osetljivu upotrebu jezika upravo populacije koja radi ili se školuje u dijaspori. Svedočenje žena iz dijaspore pokazuje da bitnu ulogu za upotrebu rodno osetljivog jezika ima obrazovanje i to neformalno (putem seminara, radionica, izvan univerzitetskog kurikulumu) o važnosti ovakvog načina komunikacije za vidljivost žena u profesiji, ali i društvu uopšte.

4.9 Odnos prema feminizmu i prepoznavanje patrijarhata

Iako nije slučaj da su sve profesorke u akademskoj dijaspori govorile o svom poimanju feminizma i/ili patrijarhata, pošto su nama za analizu, ali i za naša dalja istraživanja, posebno važna razmišljanja žena čije priče beležimo na ovu temu, u ovom delu rada biće izdvojena razmišljanja profesorke u akademskoj dijaspori koje su pričajući svoje životne priče pažnju posvetile ovim pojavama.

Janja (1949) pričajući o odnosu sa bratom eksplicitno navodi da je taj odnos bio čist patrijarhalni odnos, kao i da su očekivanja porodice bila patrijarhalna, ali da je ona u sebi osvestila sve to i pobunila se.

On bi ispričao verovatno neku drugu priču, ovo je moja priča, znači, ali ja sam smatrala tada da je to normalno, zato što ja za drugo i ne znam, model sve njemu, tebi ništa, njemu kuća, a ti se udaj, i svi ti užasi, a u suštini, mislim da negde najdublje je bilo odbacivanja što sam ja bila previše dobra u školi, a to je trebalo da bude on, a ja sam trebala da budem isto dobra, al' ne tako dobra nego pokorna, mirna, da radim besplatno sve te kućne poslove, da se udam, da imam decu, da odem iz kuće, da budem normalna, a ne tolike knjige i da tu stalno nešto lunjam i da neću da se udam, hoće neke doktorate, i posle je to sve bilo teže i teže, i meni s njima i njima sa mnom. Ja sam se promenila, oni nisu. Odnos je bio patrijarhalan u suštini, zato što ja nisam znala za drugo kao ni oni. Imala sam ja te neosveščene momente pobune, nisam ja ni znala šta je feminizam, nikad čula u to doba, ali ja sada kada razmišljam, ja ipak mislim da su te žene, u mom poreklu, da su one ipak uticale na moje osveščivanje. Moja mama je imala pet razreda osnovne škole, ali moje pretkinje su sve bile u Austrougarskoj i sve su bile pismene generacijama, obavezno školovanje i za žensku decu u Austrougarskoj. One su čitale, znale su da pišu, to je u najdubljim korenima pitanje digniteta. I ja sma to nasledila od njih. Moja mama je bila partizanka, moja mama jeste bila domaćica, a kući dolazila nije, Crveni krst, AFŽ, Socijalistički savez, mislim to je čudo bilo, ta sloboda kao mogućnost izbora, život kao poruka. Apsolutno je podržavala moje obrazovanje, uopšte nije došlo u pitanje ikad, ali mislim, s druge strane, pošto ništa nije crno-belo, ja mislim da je moja mama ipak duboko, barem bila začuđena da joj je ćerka jača od sina, da je ćerka uspešnija, uspešnija u školi od sina, tako da nije ni njoj bilo lako sa mnom. Odnos sa bratom? Patrijarhalan. Do moje pobune ili pobuna, bilo ih je više. (Janja, 1949)

Jedna od profesorki u akademskoj dijaspori, Maja (1957) je deklarirana feministkinja. I tokom studija i u profesionalnoj karijeri žene su u fokusu njenih istraživanja, iako u svojoj životnoj priči feminizam pominje isključivo u smislu skupova koje je posećivala i literature koju je čitala, a nigde ne govori eksplicitno o svom odnosu prema njemu.

Za razliku od nje, druge profesorke u akademskoj dijaspori koje su govorile o svom poimanju feminizma i iskustvima u feminističkom pokretu (pokretima), činile su to obimno i na različite načine. Govorile su o svom prvom susretu sa feminizmom, o svom aktivizmu i feminističkim, ali i u mirovnim i antiratnim organizacijama i pokretima, o istorijatu feminističkih inicijativa i aktivizma na ovim prostorima i kako vide feminizam danas.

- O razlogu za uključivanje u feministički pokret.

Mi smo se družile i organizovale neke razgovore i krajem osamdesetih je dosta toga bilo u javnosti. Sećam se kad su se približavali prvi izbori, da smo u početku osnovale grupu koja se zvala „Ženske za politiko“. I u toj grupi uvek nas je bilo žena iz različitih grupa, iz Lilit, pa žene iz sociološkog društva, koje su radile na tim pitanjima. Onda smo rekle: – Sad treba da se postavljaju prava pitanja novoformiranim strankama. Da odgovore kako one shvataju žensko pitanje.

Imali smo i proglas za te prve izbore. I kasnije se iz svih tih delova: mirovno i ekološko, napravila nezavisna lista kandidatkinja za izbore. To je bilo vreme mnogih promena i istupa u javnosti, da se neka pitanja čuju. Bilo je to vreme jako interesantno, a deo nekih priča je u knjizi koju je Vlasta objavila, naslov knjige je "Ko smo hodile feministično gimnazijo". Imaš tu priče mnogih akterki iz tog razdoblja. Hoću da naglasim da smo mi imale feminističku zajednicu zapravo iz mladosti zajedno, u prijateljskim neformalnim odnosima smo, ali i profesionalnim. I jedna drugu podupiremo u tom smislu. Dobro, bilo je i problema i razilaženja, kao i u nekim drugim grupacijama... (Milica, 1958)

Interesantno, mislim negde sa trinaest godina, još u osnovnoj školi, da. Bila je jedna novinarka, mislim da je i danas aktivna, Tanja Torbarina, koja je tada pisala neke poluhumorističke rubrike u zagrebačkom magazinu za žene, neki dal' se „Svijet“ zvao ili tako nešto, ne sećam se tačno, Tanja Torbarina, moguće da je bio „Svijet“, i jedna moja drugarica iz osnovne škole, da li je to njena mama kupovala ili njeni roditelji ili ona, verovatno njeni roditelji, i onda sam to kod nje par puta pročitala te rubrike i onda smo mi to zajedno čitale, i

to me je strašno zainteresovalo, ona je uvek imala tu neke opaske, humorističke, vezane za te muško – ženske odnose i način na koji je ona pisala je iskakao iz tih nekih patrijarhalnih obrazaca koji su postojali, koji su bili dominantni. I mislim da je tada mene to polako počelo da interesuje, pa onda odatle redom se nadograđivalo. (Ivana, 1967)

Početak rata u Jugoslaviji za mene znači uključivanje i u feministička razmišljanja. Tada sam se upoznala i sa „Ženama u crnom“. Pre toga sam bila potpuno neuka glede feminizma, a već na prvim antiratnim okupljanjima je bilo upadljivo prisustvo i iskustvo starije generacije jugoslovenskih feministkinja. (Ana, 1959)

- O istorijatu feminističkog pokreta na ovim prostorima.

Osamdeset četvrte godine počela je ženska sekcija u Sociološkom društvu da se susreće (bile su prostorije tu negde u centru Ljubljane) i počeli smo neke diskusije o položaju žena, i ubrzo se formirala sekcija Lilit, posle se odvojila lezbiska Lilit. To su bile alternativne grupe žena koje su na različite načine htele da okupe oko sebe žene koje bi razmišljale o različitim aktuelnim temama o kojima se nije nigde govorilo (o orgazmu, recimo, kao tabu temi). I znam da je bilo sprdanje u nekim medijima na tu temu kad su počeli takvi javni razgovori, u smislu kako smo baš s tim počeli, ali to su bile oslobađajuće tehnike domaćeg feminizma...

Teme su bile povezane sa mirovnim pokretom i sa ekološkim, tako da smo bile ženske, mirovne i ekološke grupe kao alternativne i povezivale smo se sa ženama iz Srbije i sa ženama u Hrvatskoj u osamdesetim godinama. (Milica, 1958)

...bilo je tamo predavača, bile su tamo na odseku Anđelka Milić, Žarana Papić i Marina Blagojević, one su gurale ovu feminističku priču, tako da je ipak tu bila kao neka blaga alternativa i ja sam se onda za tu alternativu uhvatila, jer inače ništa drugo nisam mogla da pronađem da mi je drugačije od te neke norme društvene, ne samo socijalističke već i patrijarhalne, tako da je meni to recimo lično bilo interesantno jer sam uvek postavljala ta neka pitanja vezano za rodne stvari i ranije... ...Tek kada sam došla u kontakt sa feminizmom i sa tim nekim feminističkim teorijama, a sva sreća rano sam dosta naučila taj engleski, pa sam mogla onda da čitam na engleskom jeziku literaturu feminističku, onda je meni to u stvari otvorilo oči i to je bio diskurs, koji je meni imao smisla, ovaj drugi patrijarhalni diskurs mi nije imao nikakvog smisla, uopšte mi nije bio logičan, niti je imao dodira sa nekim mojim iskustvom, niti mi je stvarao pozitivne emocije, nego čak naprotiv, tako da je jedino taj feministički diskurs u to vreme meni bio neki oslobađajući diskurs, diskurs koji mi je objasnio mnoge stvari i diskurs koji je meni lično dao alternative, odnosno meni lično rekao da postoji izbor, da ne mora ovako nego može i onako. (Ivana, 1967)

- O feminističkom pokretu u Srbiji danas.

Dogodile su se neke stvari tokom dvehiljaditih, a one se tiču možda i drugih antirežimskih miljea, a to je da nema mnogo razgovora o tome kakva je veza između feminističkog metoda kao nauke i aktivizma. Mislim da se taj problem nikako ne rasvetljava (dalje od perioda 1990-ih). Jer ako se o tome ne govori – to je nož u leđa svakom feminizmu. Taj raskorak između posvećenja teoriji i diskusije i programa za rad „na terenu“ (a ne samo u sferi zadataka koji se provode u ministarstvima) raste. Taj gender mainstreaming je po pravilu neosetljiv i nezainteresovan za lokalni kontekst. I još gore – kao i u svim „telima“, ljudi i žene koji tamo rade smatraju da je feminizam od njih počeo ili da je danas nepotreban. (Ana, 1959)

- O zapažanjima o rodnim studijama u Srbiji.

Mogućnost da predajem na ACIMSI Centru za rodne studije dolazi od tvoje dobre volje (a i drugih na Studijama) da me pozivate, još od 2000. godine, te naših zajedničkih uspešnih prijavi na fondove austrijskog Brain Gain programa. Na drugom planu, taj rad sa studentkinjama je za mene bio i važna spona između moje dobre prošlosti u Novom Sadu i uopšte u Jugoslaviji i sadašnjosti. Tako da ste mi pomogle da imam jedan kontinuitet sa vama. Kod vas bih osećala i odgovornost prema mestu iz kojeg sam došla. Slično sam se osećala i na antiratnim demonstracijama i potom na akcijama „Žena u crnom“. Evo – Rodne studije su i zavičaj! (Ana, 1959)

Daleko najobimnije od svih profesorki u akademskoj dijaspori o feminizmu govori Jasmina (1954), koja u svojoj životnoj priči više od pola prostora posvećuje upravo svojim razmišljanjima o feminizmu, feminističkom pokretu ovde i u svetu, feministkinjama (posebno o Žarani Papić), svojoj saradnji sa njima i izdavačkoj kući Feministička 1994, koju je jedno vreme imala u Beogradu. U ovom delu rada prenosimo sve delove Jasminine životne priče koji se odnose na feministkinje i feminizam, smatrajući da su dragocena za dalja istraživanja:

Ti Žaranu znaš iz detinjstva?

Žaranu znam od rođenja. Ona je starija od mene, ona je četrdeset deveto godišta, a ja sam pedeset četvrto. I znam kad su oni dolazili porodično kod nas u Italiju, Žarana je bila

tinejdžerka, ja sam bila devojčica. E, mi smo tada pričale o feminizmu. Jer ja sam bila feministkinja od četrnaeste godine, to je bilo šezdeset osma koju pamtim.

Povod je dešavanje u široj sredini te godine!

Da, bila je ta šezdeset osma, i sa četrnaest godina već sam bila potpuno zrela osoba. Ja sam uvek bila 'starmala'. Jer, bila sam privilegovana u svakom slučaju: bila sam i bogata i lepa i obrazovana i sve to, ali uvek sam se osećala diskriminisano kao žensko. A jedinicu sam i nisam imala ni brata da me tlači. Nisu moji roditelji mene tretirali kao žensko u smislu treba ovo ne treba ono. Kao princeza sam odrastala, ali sam osećala debelu diskriminaciju kao žena. Osećala sam se frustrirano kao žensko dete. Kad meni moj otac kaže: - Sine moj! ja poludim. Ja kažem: - Ja nisam sin! Neko drugo dete bi to prihvatilo, al ja nisam. Ja sam jako reagovala na te stvari.

Ili u engleskoj školi, na primer, kao devojčice nismo mogle da nosimo pantalone, nego uniforme. Ili moja majka mi ne dozvoljava da ošišam kosu, kad imam 12 godina, moram imati kikice, a ja šizim. Ona kaže: - Ti si devojčica, moraš da imaš kikice! Imala sam sve i bila sam u mnogo većoj prednosti nego mnoga deca, ali imala sam neki nemir.

E, to je imala i Žarana. Mi smo imale neki nemir. A onda je od šezdeset osme nastao kontekst u kome je taj nemir postao legitiman. S tim što je ženski pokret bio dosta zanemaren od strane tog revolucionarnog bunta.

Ukratko, atmosfera je bila jako živa u Italiji šezdeset osme kad sam u Italiji.

A deset godina kasnije, sedamdeset osme se održava ta feministička konferencija u Beogradu?

Žarana i ja se viđamo, razmenjujemo informacije, družimo se, to traje. I tako dođemo do zaključka, zašto mi ne bismo spojile to što se dešava, ona ima to socijalističko iskustvo, a ja opet imam ovo kapitalističko iskustvo. Ali ona je, pri tom, vrlo obrazovana. Ona čita dosta teorije sa Zapada. Žarana je već to znala dobro.

Ali u Italiji su već žene bile aktivne ...

Kako da ne! U Italiji je već bilo ludilo, a opet mi Italijanke (jer se tad već više osećam kao Italijanka, nego naša), mi smo levičarke sve bile. Mi smo bile komunistkinje.

Kako je došlo do te konferencije koju sada svi smatraju početkom modernog feminizma u Srbiji?

Tada je Žaranin brat Žarko bio oženjen Dunjom Blažević, a Dunja Blažević je bila direktorka Studentskog kulturnog centra (SKC) u Beogradu. I ja dolazim u Beograd sa svojim nekim performansom, ja sam tada radila konceptualne performanse, odlazim u SKC da se dogovorim kako da predstavim svoj performans, a nemam pojma da idem kod Dunje Blažević. Lepo se upoznamo i dopadnemo se jedna drugoj i ona odlazi kući i kaže svom mužu: - Upoznala sam jednu divnu ženu iz Italije Jasmina Tešanović. I onda oni mene pozovu kući, i tu bude Žarana i tako se mi spojimo i tako nastane ta privatna koincidencija, s tim što Žarana

zna druge feministkinje, Nadu Ler Sofranić, koja je bila u Sarajevu i Beogradu, a ja znam sve ove Italijanke, kao što je Dača Maraini i niz drugih žena. Iz Zagreba je bila Rada Iveković, njen otac je bio ambasador, a ona je udata za Gorana Fejića, a Goran je sa mnom bio u Kairu - i njegov otac je bio diplomata, znam Gorana iz detinjstva. I ja odlazim u Rim u ambasadu da produžim pasoš, Goran je tada radio nešto u Rimu i tako upoznajem Radu, kao Goranovu ženu. I ona kaže: - Ja dolazim u Beograd na konferenciju "Drug-ca žena"...*

Na konferenciju zovete one koje su istomišljenice i počinjete da se okupljate oko ideje. A šta je vaša ideja bila?

Pa, to je bio drugi talas feminizma i šta da se uradi u Beogradu. Ideja je bila da se pokaže da pitanja vezana za žene uopšte nisu rešena, ni na Zapadu, ali ni ovde u socijalizmu. I da je ženska platforma bez obzira na partije, i bez obzira na ideologiju, zapravo slična – protiv šovinizama.

Da patimo jednako i mi i one.

Ali to je trebalo izreći, trebalo se suočiti, trebalo je da dođu Amerikanke i Italijanke i da kažu koje probleme one imaju kao žene, i kako osećaju taj feminizam. I kad smo to izrekle ispostavilo se da je potpuno isto da li si žena u Beograda ili u Milanu... Nismo imale predstavnice iz Istočnog bloka: Ruskinje, Mađarice. Ali se ispostavilo da mi iz ovog našeg 'nesvrstanog bloka' i žene na Zapadu zapravo imamo iste probleme, bez obzira što su na Zapadu zakoni različiti, bez obzira što su jezici različiti, bez obzira što je istorija različita.

Da li ste tada zvale i muškarce u taj dijalog, ili ste samo žene okupljene?

Bili su neki naši drugovi iz Beograda: Vuk Stambolović, Ljuba Stojić, Dragan Kljaić, ali oni su uglavnom ćutali. Oni su bili potpuno impresionirani! Inače su bili dragi ljudi i obrazovani, ali su bili iznenađeni kad su videli i čuli sve te žene. Sećam se jedan moj i Slavičin jako drag drug i vrlo inteligentan dečko (umro je) rekao je: - Kako su ovo dobre ribe! To je stereotip da su feministkinje ružne, frustrirane, bubuljičave, debele, da ne umeju da kuvaju, dlakave... otpad... Međutim, ove Italijanke ne da su zgodne, nego su i ženstvene i lezbejke, otvorene i zaista su bile reprezentativne. Umeju da komuniciraju na drugi način, ne onaj zatucan način.

Vi ste to radile bez medija tada?

Ma ne! Radile smo sa medijima, puno medija je bilo. To je sve bilo jako lepo! Krenuli su svi mediji da pišu lepo o nama, znam da je Dunja Blažević išla da razgovara sa Konferencijom žena* i podržali su nas. I onda u jednom trenutku na pola konferencije krene žestoka kampanja medija protiv nas. Očigledno je neko dao znak. Znam da nas je Žarko, Dunjin muž, branio u CK*-u, da nismo državni neprijatelji. Jer to je bilo kao da rušimo sistem. Odjednom krene takva kampanja da smo se zapitali da li će neko da odgovara? Da li će Dunja da izgubi posao? Recimo, meni su otvorili dosije u policiji gde piše feministkinja. Sama reč feministkinja već znači kao 'došla sa stranim idejama da ruši'. Tu je glavna osoba bila čuvena Nataša Marković. Ona nas je napala. Ja uopšte nisam povezala da je to ista osoba,

kad mi je prišla posle trideset godina i tražila da objavi neku moju knjigu. I kad sam ušla s njom u sukob, kad je ona pokušala da nas prevari, da pokrade mene i Slavicu kao autorke prevoda teksta, ja povežem ko je ona. Ali nekako čovek zaboravi, a to je bilo dosta zeznuto. Mislim da je Žarana posle imala silne probleme zbog te fame, ali na svom fakultetu. Ja ne mogu da govorim u njihovo ime, bolje Dunja Blažević nek ti priča o tome koje je probleme imala.

Šta je to što ste Ti i Žarana rekle tada o našoj situaciji? Kako ste je vi tada videle?

Ona je bila jako kritična to se ja sećam. Govorila je o tome kako su zakoni jedno, jer naši zakoni su bili impresivni u odnosu na ove iz Italije, gde žene tada još nemaju razvod, nemaju abortus nemaju neka druga osnovna ženska prava. Naši zakoni uopšte nisu bili diskriminatorni u odnosu na ženu. Mnogo su gori sada, čini mi se, nego što su bili za vreme Tita. I ovo je sad regresija potpuna s religijom, sad što se dešava. Ali ono što su pokazivale kao sociološkinje Žarana i Nada Ler jeste da zapravo postoji diskriminacija žena, naročito u privatnim situacijama. Osnovni je prisutp bio: nećemo da pričamo više o brojkama, nego ćemo da pričamo o osobama i privatno muško-ženskim odnosima. Taj aspekt diskriminacije i tradicionalnog duha je Žarana u svom govoru objasnila. Privatni prostor nije bio regulisan i nije bio ni u javnosti dovoljno osvešćen.

Nije se pričalo o tome, nije smelo da se pomene.

Kako si ti videla Žaranin doprinos?

Ona je bila jako ljuta osoba. Ja nju pamtim kao mladu devojkicu koja je bila ljuta, znaš. A ni ja baš nisam bila naivna. Mi smo bile strašne, sad kad gledam svoju ćerku koja uopšte nije ljuta. Nervirali su je muškarci na fakultetu, kao feministkinju. Osećala je da tu nešto nije u redu i da nju tretiraju na neki loš način. Tada se ona zabavljala sa Ivanom Vejvodom, i on je bio dete iz diplomatije, i njega znam, ali sam više njegovog mlađeg brata znala, moj vršnjak, a Žarana i Ivan su bili stariji. On je sigurno bio bolji od mnogih muškaraca koje je ona mogla naći, ali Žarana je bila nezadovoljna ženskom ulogom.

Žarana je imala probleme sa pisanjem. Ona je bila jako pedantna, teško je pisala, dugo joj je trebalo vremena. U jednom trenutku ona je izjavila dosta kasnije: - Ja sam deset godina mlađa zato što deset godina nisam postojala, bila sam u depresiji.

Ona je brinula o majci za vreme rata devedesetih godina. Njoj je umro otac, a brat je otišao iz Beograda i ona je brinula o majci. Majka joj je bila Hercegovka i zahtevna. Moj otac je bio Hercegovac i dobro znam kako oni mogu da budu zahtevni kao stari ljudi...

Čime se bavila Žaranina majka?

Ne znam sada, ali je njen otac Papić bio visoki funkcioner za vreme Tita i bio je u ratu, kao i moj otac, ali se opredelio za političku karijeru. Znaš, oni su letovali na Brionima sa Titom bukvalno tako, i moji su išli kod njih. Mi smo crvena buržoazija bili, mi smo bili privilegovana deca!

Bilo je u tom početnom periodu i drugih žena.

Posle sam upoznala Slavicu, pa sam upoznala neke druge osobe ovde.

...U to vreme zapravo se priključuješ ženama koje nešto hoće da menjaju u Beogradu.

Ja se sećam tog čuvenog sastanka (ne znam da li si i ti bila) kad je počela kriza i raspad sistema. Slavica Stojanović i ja smo se već družile i odemo mi na sastanak, mislim u Domu omladine, gde se sastaje jedna grupa žena sa raznoraznih strana. Svaka je iznosila svoje ideje i želje. Sećam se, Staša je rekla: - Ja ću da se bavim politikom, onda su Sonja Drljević, Lepa Mladenović predlagale razne mogućnosti, sve smo shvatile da nešto mora da se uradi. To nisu nikakva predavanja bila. To je samo bio jedan otvoreni sastanak u smislu šta da se radi. Neposredno posle toga, ja sam sa svima radila i sa svima sam se sastajala, sa Ženama u crnom i sa ženama okupljenim oko Ženskih studija, od početka rada. Sve je to bilo jedno do drugog, da bi se u jednom trenutku profilisalo. Ja sam se dobro osećala i u jednom i u drugom društvu, u Ženskim studijama mi je nedostajalo aktivizma, a u aktivizmu mi je nedostajalo više akademizma.

Ti si nama donela puno literature tih žena iz Italije.

To da. Ja sam pričala o mojim iskustvima iz šezdesetih i sedamdesetih godina u Italiji, jer kad sam živela u Italiji, ja sam se tada družila sa feministkinjama, bar deset godina starijim od mene, koje su već mogle da mi prenesu mnogo šta. Tako sam imala iskustvo koje niko nije imao početkom devedesetih godina ovde, a ja sam sve to sedamdesetih već preživela, bila sam zapravo tada jedina žena koja je pisala o nama kod nas. Ja sam objavila Nevidljivu knjigu koja je prva feministička knjiga*. Ona je nastala direktno na ženskim iskustvima. Tako da sam postala zvanična feministička spisateljica. U Ženskim studijama sam: i objavljujem svoju knjigu i predajem svoju knjigu - knjiga direktno iz tog iskustva nastaje. Znaš to su prve feminističke, prve lezbejske priče na srpskom koje sam upravo ja pisala u prvom licu, to su priče koje sam skupljala od drugih žena, pa pisala. I to da pišu u prvom licu ja sam učila žene ovde da koriste, tako da su zapravo na kraju moja predavanja bila moje knjige.

Pokrenule ste i feminističku izdavačku kuću?

Devedeset četvrta. To je tada, a i sada, bila jedina takva izdavačka kuća u Beogradu! Ja sam tada mnogo prevodila.

... Sva ta nova iskustva bila su povod da mi otvorimo našu izdavačku kuću, iz pragmatičnih razloga. Jer, pojavljuje se ženska scena koja mora imati prevode važnih feminističkih knjiga iz svetske baštine, potreba i za literaturom koja će biti korišćena za Ženske studije, da bi se predavalo o ženama. Počinje polako da se razvija potreba za različitim aktivnostima, mi smo se opredelile za izdavanje i prevođenje feminističkih knjiga i uključile se u rad na feminističkom časopisu Feminističke sveske. Uz to radimo sa velikim zadovoljstvom i objavljujemo svoje knjige i knjige drugih domaći autorki. Na kraju sam držala i seminar

kreativnog pisanja kako bismo podstakle žene da pišu.

A kako se ipak ta feministička izdavačka kuća ugasila?

Dvehiljade četvrta ugasila se potpuno posle deset godina velikog zadovoljstva i rada! A ugasila se tako što sam ja otišla da živim van Beograda, Slavica je počela da radi u Rekonstrukciji Ženski fond. Više nismo mogle. To je jedno, a drugo, počeli su drugi već da se bave time. Na primer, nas su hteli da usvoje kao brend druge izdavačke kuće, a mi smo zaključile da je bolje da se časno ugasio, nego da sad to postane nesto sasvim drugo.

... Da li je tvoj feminizam uticao na tvoju sudbinu, tvoje odluke, tvoje lično odabiranje?

Feminizam jeste političko opredeljenje, ali ništa nisam radila iz politike, uvek me je nervirala politička korektnost. Uvek sam sebe određivala da pripadam graničnom pojasu (borderline), za razliku od mnogih mojih prijateljica, koje su me uvek zezale da nemam dovoljnu svest - ja sam često politički nekorektna bila. Ja sam priznavala svoje 'prljave patrijarhalne misli' otvoreno. Nisam govorila tako treba da budu žene, i takvi treba da budu zakoni, nego sam govorila da ja neke stvari imam integrisane i patrijarhalne u sebi. Lepa i Slavica su mnogo radikalnije od mene bile u tom smislu! I u odnosu prema muškarcima i u odnosu prema jeziku. Recimo, Lepa kad čita književnost traži neku političku korektnost. I kad je čitala moju knjigu, pita: -Što si ti meni kao lezbejki stavila u krevet Kafku. (Ljubavna priča o Kafki) Kažem: - Ja sam pisala moju knjigu ne tvoju! Ne mogu da kažem da sam bilo šta radila iz politički-feminističkih razloga, mnoge stvari drugačije vidim.

O nekoj ravnopravnosti ti ipak brineš.

Ma ne da brinem, nego ginem! Što se toga tiče, ja sam neke stvari uradila i radikalno i odmah, niko nije morao da me uči tome. Imala sam sreću što sam odrasla u takvom kontekstu i porodice i škole. Moja majka jeste bila feministkinja, ona nikad ne bi to potvrdila, ali ona jeste bila osveščena, znaš ona je bila tip Nede Božinović - partizanka feministkinja. Ona uopšte nije muškarce shvatala ozbiljno, bila je glavna u našoj kući i donosila odluke! Tek kad je umrla, shvatila sam da je moj otac u odnosu na nju krpa. Ali se time nije duvala, nego je njega puštala da bude u prvom planu, da se bavi stvarima koje je radio - samo mu izda zadatke. Ostala je u tom klasičnom modelu braka, ali nije dala na sebe, nikada niko nije za nju donosio odluke.

... naša feministička scena je danas izdvojena, to je rezultat jednog procesa u odnosu na početak. Onda su počeli i sukobi, borba za vlast, za obeležavanje teritorije. Čini se da je to normalno: prvo idu svi zajedno, posle toga se diferenciraju interesovanja i znanja. Naime, prvo se svi prepoznajemo u zajedničkom poslu, a posle toga se razilazimo, ali to ne mora da bude ružno i surovo. Ne volim sukobe. Mene to parališe i to je možda moja mana. Drugo, zaista nikad nikakvu poziciju u vlasti nisam ni htela ni imala, pa ni u feminističkom pokretu u Srbiji. Ni u Ženskim studijama, gde sam potpisnica za osnivanje sa Dašom i ostalima. Svuda sam bila, ali nikad nisam tražila da budem niti želela da budem u vlasti.

Nekada može da bude cepanje na dobrobit.

Nije samo po sebi razilaženje i cepanje loše, ali je način na koji se diskvalifikuju osobe pri tom, meni ne dopada. Meni je važno da me puste svi na miru.

Kako si ti doživela smrt Žaraninu?

Bila sam u potpunom šoku. Znam da sam bila na aerodromu na putu u Norvešku, imala sam konferenciju PEN-a i sletela sam u Stavanger, a Slavica mi telefonom javlja da je Žarana umrla. I ja sam ušla u hotel i toliko sam plakala, celu noć nisam spavala.

E sad pazi šta se dešava, nekoliko dana pred njenu smrt, njoj je majka umrla tog jula i posle toga znam da je ona rekla: - Sada kreće moj život! Izvadila je francusku vizu i rešila da ide negde u Francusku, inače je bila dosta vezana za Francusku i za drugarice tamo.

Ona je planirala svoj budući život kao neku vrstu oslobođenja i već tih poslednjih nekoliko meseci bila je dosta loše i uzimala je neke lekove i nije se dobro osećala. Nekoliko dana pre nego što sam krenula na put, čule smo se telefonom i Slavica se čula telefonom i Žarana je rekla: -Doći ću da se vidimo! Jer se sećam kad je moja majka umrla devedeset devete godine, ona je meni rekla: - Odmah stavi nekoga između oca i tebe. To su Hercegovci! Nemoj slučajno da pustiš da te uhvati! Ona je govorila to iz svog iskustva... Ona mi je rekla: - Pazi, on će nešto da ti uradi ružno. Tada sam mislila kako je to surovo što mi kaže. Međutim, ona je govorila iz svog iskustva i potpuno je bila u pravu. Ja sam nju poslušala i dovela sam rođaku koja je živela sa ocem. Napisala sam knjigu o smrti moje majke, zvala se Matrimonium. Prvu kopiju pre nego što sam objavila poslala sam Žarani i ona je to čitala i podvlačila u tekstu i posle mi je rekla: - Odlična ti je knjiga! Taj primerak moje knjige sada je u njenom legatu u „Ženskim studijama“. Moj prvi rukopis sa njenim komentarima.

I kad sam se javila da se vidimo kaže: -Sad ćemo da se vidimo, konačno mi je dobro. Izašla sam iz kuće i trebalo je da se vidimo kod Slavice. Nekoliko puta smo se mi videle kod Slavice, jer je stanovala između mene i Slavice. Ja sam u Molerovoj, Slavica je tamo u Ohridskoj, a ona je u tim crvenim zgradama stanovala. I taman ja kažem idemo kod Slavice da se nađemo jer Slavica živi sama, i dođem, Žarane nema, ne dođe i ne javlja se više. I sad kažem Slavici da idemo na vrata da lupamo da je izvučemo iz kuće, (jer ja sam jako nametljiva osoba). Slavica kaže: - Nemoj ženu da gnjaviš! (Slavica je diskretna osoba, znaš). A ja znam da sam dosadna i rekoh sebi neću da budem dosadna.

I vraćam se kući od Slavice, prolazim pored Žaranine kuće i razmišljam da joj dođem na vrata. Nekoliko puta je ona to uradila, da zakaže, pa ne dođe. Ali nekako bilo je već dosta kasno, ja sam već bila popila, pa sam mislila javlja mi se strah za nju zato što sam pripita. I posle toga otputujem i ona umre. I to mi je ostalo u sećanju, da smo navalile na ta vrata, možda...

Ja sam pravila s njom intervju. To je jedini intervju koji sam radila sa njom, a tiče se feminizma.

Mislim da je ona sve bila spremila da počne novi život. Njoj očigledno srce nije izdržalo.

Posle dugogodišnjeg maltretiranja i tela i sa tim tabletama i psihički i konačno prežalila majku izlazi iz tunela, ali telo nije izdržalo.

Potpuno razumem, jer je moj otac sličnog karaktera. Ja se pretvorim u devojčicu od tri godine i ljudi pored mene, moja ćerka me gleda jesi ti normalna kaže: - Što mu ne kažeš - ne? Ne mogu!!! To je ugrađeno u tebi, to je strašna jedna sila, a stari mogu biti zaista manipulanti, ima tih roditelja manipulanata. Ima sličnosti između njene majke i mog oca po toj sposobnosti. I zaista ima nešto hercegovačko u celoj toj priči kako je ona definisala. U njihovoj ideologiji prave decu da bi deca njih čuvala. I moj otac je stalno kukao - Ja ne razumem zašto svu ljubav i sve što ulažemo u našu decu, onda deca daju svojoj deci, a ne nama natrag? Pošteni i onako hrabri su, ali sa starošću se ovo javlja. Moj otac je drugi čovek postao poslednjih dvadeset godina. A poslednjih deset što je živio bez moje majke to je strašno, jer ona ga je držala u nekom civilizovanom obliku. A kad je ona otišla, on se opustio i retardirao i ostario i onda si videla golog Hercegovca, onog što bi bio da nije nje bilo – čovek za lapot. To je isto i Žaranina majka. Obe smo imale istu priču sa starim roditeljima.

... Kako vidiš danas feminizam u Srbiji?

Pa ja ne živim sad u Srbiji već dugo vremena. Dosta stvari koje smo radile postale su deo institucija i mojih prijateljica u njima. I ja mislim da to nije loše. Opet s druge strane, jako mi je drago što Staša ne dozvoljava nikakvu institucionalizaciju Žena u crnom. Ona je za mene živa radost, što mislim da takva jedna grupa jeste potrebna i u najzdravijem društvu, a kamoli u ovom bolesnom našem. Kad dođem u Srbiju meni se čini sve isčašeno. Pada kapitalizam u svetu, a mi hrlimo ka kapitalizmu. Ta Evropska unija to što je jedini put za nas s obzirom od čega bežimo, ali dok mi stignemo oni će se raspasti i to meni deluje tako da vidim globalizaciju balkanizacije. I pošto stvarno živim bar na tri mesta, sada hoću da idem u Brazil. Čini mi se da je tamo najbolje.

Šta smatram dobrim?

Neke stvari su dobre. Na primer, dobro je da postoji obuka sa policajcima i da to rade naše žene koje su stručnjakinje za nasilje u porodici, zahvaljujući ženskim grupama da se reaguje na nasilje u porodici. Pa onda ono što radi Dušica u Incest trauma centru, to odlično funkcioniše. Staša radi ovo odlično što se tiče atifašizma, Slavica gura Rekonstrukciju Ženski fond koji se lepo širi i odlično ide, jer kako je to krenulo nije obećavalo ovako dobar ishod. Ženske studije Daša šta je uradila, ti tamo rodne studije u Novom Sadu, to su sve, ipak, stvari na koje treba da budemo zadovoljne i ponosne. Pa neka neko drugi i hoće da ti ukrade ideju. Nek mi ukrade ideju. Izdavačke kuće feminističke smo mi krenuli niko nije znao o čemu mi pričamo. Vidi sad koliko ima feminističkih izdavača i to je isto pobeda.

5.0 UPOREDNA ANALIZA

Kako je zaključila Svenka Savić, autorka knjige "Profesorke Univerziteta u Novom Sadu" (Savić, 2015), žene su na univerzitetima i u naučnim (i drugim) institucijama gotovo nevidljive, nedovoljno ih je na mestima odlučivanja i nemaju jednake mogućnosti napredovanja u karijeri kao kolege muškarci. Stoga, bilo je izuzetno važno uporediti iskustva izabranih profesorki Univerziteta u Novom Sadu i iskustva profesorki u akademskoj dijaspori i utvrditi u čemu su sličnosti, a u čemu razlike u njihovim životnim iskustvima.

Profesorke u akademskoj dijaspori rođene su u vremenskom periodu od 1944. do 1967, a njihove životne priče su sistematizovane u tri hronološka perioda:

1944-1953. 1954-1963. 1964-1967.

U kontrolni korpus sam odabrala 10 objavljenih životnih priča profesorki sa UNS (Savić, 2015) od ukupno 30 različitih. Te su profesorke rođene u periodu od 1923. do 1953. godine, sistematizovane u sledeća tri hronološka perioda: 1923-1940; 1941-1946; 1947-1953. S obzirom na to da su profesorki UNS rođene pre Drugog svetskog rata i da su odrastale u drugačijem političkom i društvenom kontekstu od izabranih profesorki u akademskoj dijaspori, poređenje nije bilo moguće u nekim delovima života, kao što je detinjstvo i njihova sećanja na ovaj period. Stoga, poređeni su drugi periodi života i odgovori na pitanja koja se tiču obrazovanja, braka i porodice, karijere, odnosa prema jeziku/jezicima i odnosa prema feminizmu i rodnoj ravnopravnosti.

Profesorke koje su karijeru provele na UNS jednako kao i profesorke u akademskoj dijaspori najviše govore o obrazovanju (svom i njihove dece). Bez obzira na prepreke i društvene okolnosti koje su usmeravale njihovo školovanje (rat, siromaštvo, promena obrazovnog sistema, menjanje škole i sl.) sve su bile rešene da se obrazuju, pa su bile dobre učenice i uspešne tokom celog školovanja. Njihovi roditelji su imali visoko ili srednje obrazovanje (majke nekih od profesorki su bile domaćice). Kao što je slučaj sa profesorkama u akademskoj dijaspori, i profesorke

UNS najveću podršku u obrazovanju imaju od majki, dok su se očevi dominantno uključivali i u momentima odlučivanja u odabiru srednje škole ili u izboru fakulteta.

A moj otac se uvek mešao, kod nas on je bio glava porodice i morali smo ga slušati. (Melanija, 1924)

I ukoliko su roditelji od najranijeg detinjstva profesorke bili razvedeni, otac se pitao kada je trebalo da se odlučuje o usmerenju.

Meni u životu, od moje majke, nikada ništa nije bilo naređeno. Sve je bilo stvar dogovora, sve je bilo stvar prenošenja njenog mišljenja, a moja je bila odluka. ... Na kraju osnovne škole, imala sam želju da se usmerim potpuno prema umetnosti. Ali povodom mog daljeg školovanja posle dugog vremena razgovarali su moji majka i otac i zaključili da ja treba da idem u gimnaziju da dobijem dobro opšte obrazovanje, a da ću se potom usmeravati dalje. Uspeli su i da prihvatim njihov zajednički predlog. (Radmila, 1946)

Kao što se profesorke UNS koje su rođene pre Drugog svetskog rata sećaju rata i posleratnog perioda, nemaštine i teških uslova (često i nemogućih) za školovanje, tako se mlađe profesorke u akademskoj dijaspori veoma upečatljivo sećaju usmerenog obrazovanja ('šugarica') i besmislenosti pohađanja devetog i desetog razreda.

Moja sećanja na školovanje su svojevrsna istorija obrazovanja od posleratnog perioda, 1945, do 1955. godine. Prva dva razreda osnovne škole završila sam u Mađarskoj, a treći i četvrti razred završila sam u Osnovnoj školi broj 8, uz sam Futoški park (današnji Stomatološki fakultet), i upisala se u Prvu nepotpunu mešovitu gimnaziju (današnja zgrada Srednje elektrotehničke škole). (Branka, 1937)

Najveća razlika profesorki UNS koje su rođene u prvom posmatranom periodu i profesorki u akademskoj dijaspori što se tiče obrazovanja ogleda se u činjenici da su se obrazovale u posleratnom periodu kada se izgrađivalo i društvo i obrazovni sistem, pa samim tim su prolazile kroz razne obrazovne promene, inovacije i novine. Slično je bilo i kasnije sa njihovim karijerama, jer su upravo one bile u prilici da osnivaju i grade studijske grupe fakulteta na kojima su radile, s obzirom na činjenicu da je UNS osnovan upravo kada su one započinjale svoje karijere. I profesorke Univerziteta u Novom Sadu koje su rođene u kasnijim periodima bile su u prilici da inoviraju nastavu.

Zajednički utisak i profesorki u akademskoj dijaspori i profesorki UNS je da je period socijalizma u bivšoj Jugoslaviji najviše doneo u oblasti besplatnog i svakoj osobi dostupnog obrazovanja, ali i zdravstvenih usluga. Dok se profesorke u

akademske dijaspori sećaju svog školovanja u vreme socijalizma, profesorke UNS pričaju o svojim utiscima o tome šta je doba socijalizma donelo globalno društvu.

...Možda besplatno školovanje, mogućnost vanrednog studiranja, da uz rad i porodicu mogu završiti svoje dalje školovanje. Možda i, ne samo proklamovana, ravnopravnost žena koja nam je, nažalost, donela duple obaveze, jer su kuća i deca i nadalje – sve do današnjeg dana – ostale briga žene i majke. (Pavica, 1923)

Mislim da je tada bilo vreme solidarnosti, prijateljstva. Bez obzira na to, borba za ženska prava bila je i tada aktuelna, a znamo da je ona duga. Mislim da je tadašnja generacija bila svesna da je velika stvar što se toliko žena obrazovalo i stvaralo stručnu, ali i političku karijeru. ...Ja uopšte imam stav da je obrazovanje bitno za sve. Sigurno je da je ono posebno važno za žene, jer ekonomska stabilnost daje osnovu za srećnu porodicu i život. Žao mi je što seoske žene nisu uvek u mogućnosti da se obrazuju iako one to delimično nadoknađuju istančanim osobinama i veštinom. (Branka, 1935)

Moja generacija krenula je u život sa velikim ambicijama, sa otvorenom perspektivom. Početkom šezdesetih godina prošlog veka ex Jugoslavija je imala jednu od najviših stopa industrijskog rasta. Ljudi su se zapošljavali, mladi stručnjaci dobijali stanove, usavršavali se, putovali po svetu. U ekonomskom smislu, to je bilo doba poleta. (Slobodanka, 1945)

Od deset profesorki UNS, devet ih je u bračnoj zajednici (ili su bile), a jedna nije u partnerskoj zajednici. Ono što je zajedničko svim profesorkama Univerziteta u Novom Sadu i profesorkama u akademskoj dijaspori jeste da i njihovi muževi imaju svoje uspešne karijere, kao i da su im muževi/partneri velika podrška u izgradnji karijere.

Nismo se mi uvek najbolje slagali u braku, ali je bilo to pozitivno što me je muž u suštini uvek podržavao. (Melanija, 1924)

Uvek je tu Sarin otac, sem toga uvek ima mnogo dobrih osoba koje pomažu. Životna pozicija samohrane majke je odličan izazov da se redefiniše pojam porodice – porodica je svako ko je u potrebi za tobom. (Svenka, 1940)

Kaže se da su žena i muž jedna celina. Svako ima svoju celinu negde i ako je pronađe, to je onda velika sreća. Ja sam imala tu sreću. (Katalin, 1943)

Profesorka koja nije stupila u bračnu zajednicu o tome kaže sledeće:

Nije to nikad bila odluka; ja nisam od onih žena koje su nešto odlučile, pa neće. Prosto mislim da je to sticaj raznih okolnosti. Bilo je nekoliko osoba koje su mi se dopadale, moglo je nešto biti, ali nije se stvar, mojom ili njihovom krivicom, razvila do te tačke. Nije mi toliko

žao što se nisam udala, ali mislim da je šteta što nisam imala dece, ne toliko zbog mene, nego što svaki roditelj očekuje od svoga deteta da dobije neko unučće. (Olga, 1946)

Najstarije dve izabrane profesorke UNS imaju po troje dece, jedna profesorka ima dvoje dece, njih pet imaju po jedno dete, a dve nemaju decu. Ovim se potpuno uklapaju u prosek koji imaju i profesorke koje su u akademskoj dijaspori. Govoreći o svojoj deci najviše pričaju o svom odnosu sa njima, obrazovanju i uspesima svoje dece.

Veći deo svog porodičnog života provela sam kao samohrana majka sa dve ćerke – jedan od mnogih oblika porodičnog okupljanja žena koje prave profesionalnu karijeru. Starija ćerka je odabrala veterinu, mlađa umetnost (glumu), a unuk... videćemo! Obe ćerke imaju svest o rodnim ulogama, ali i otklon prema mojoj radikalnosti u tom pogledu. (Svenka, 1940)

Veoma sam ponosna na svoju ćerku i na njeno odrastanje, na nju kao porodičnog saputnika i na formiranu ličnost. Srednju školu je završila u Americi, a studije nastavila i diplomirala na arhitekturi na Fakultetu političkih nauka u Novom Sadu, na kome je sada asistentkinja. (Radmila, 1946)

Kao svaka majka bila sam ponosna na svog sina jer je bio dobar, samostalan, odličan đak, nikakvih problema nisam imala. On mi je bio velika podrška. (Jovanka, 1953)

Mislim da mi je najviše u životu značilo rođenje ćerke, njena diploma na grupi za hemiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, zatim master diploma na Univerzitetu Illinois u Čikagu i odbrana doktorske teze na Tehnološkom univerzitetu u Gracu na nemačkom jeziku. (Slobodanka, 1945)

I po tome na koji način govore o svojoj deci i što akcenat stavljaju na njihovo obrazovanje pokazuje se isti odnos prema potomstvu kao i kod profesorki u akademskoj dijaspori. I jedne i druge bile su velika podrška obrazovanja svoje dece i dale su sve od sebe da im priušte najbolje moguće obrazovanje.

Što se karijere tiče, životne priče profesorki obe grupe pokazuju da su profesorke UNS koje nisu otišle u inostranstvo bile u prilici da brže i sa manje smetnji i prepreka napreduju u karijeri (i do nivoa rektorke univerziteta ili dekanke fakulteta), da više napreduju i nisu morale da menjaju ni profesiju, niti oblast kojom se bave. Jednaka im je volja za napredovanjem i neodustajanje bez obzira na sve prepreke i izazove. Želja za znanjem i inovacije krase profesorke i UNS i profesorke u akademskoj dijaspori. Dok prve na svojim studijskim grupama sa manje ili više

uspeha inoviraju učenje i svoj pedagoški i naučni rad, čini se da je inoviranje profesorkama u akademskoj dijaspori dostupnije, u smislu toga da su im uslovi za rad bolji i moderniji. Ipak, profesorke u akademskoj dijaspori često su primorane da odustanu od svoje osnovne struke i pedagoškog i naučnog rada i prilagode se zahtevima akademske sredine u koju su otišle. Ono što je zajedničko profesorkama UNS i profesorkama u akademskoj dijaspori jeste latentna ili otvorena diskriminacija sa kojom se suočavaju. Dok se profesorke u akademskoj dijaspori suočavaju sa višestrukom diskriminacijom i kao žene i kao emigrantkinje i zbog jezika i nemogućnosti napredovanja u struci ili u akademskoj hijerarhiji, profesorke UNS otvorenu diskriminaciju doživljavaju (i uočavaju) kada počnu da se penju na akademskoj hijerarhijskoj lestvici. Često i ako je nisu bile svesne, neravnopravnost muškaraca i žena u akademskom svetu konstatuju tek kada dođu na rukovodeći položaj i suoče se sa muškim kolegama.

Moram da priznam da u samom početku rada u rektoratu nisam obraćala posebnu pažnju na udeo i učinak žena u razvoju Univerziteta. Postepeno sam usvajala it a znanja i iskusila onu piramidu upravljanja u institucijama od moći, kakav je i univerzitet. Jeste da je u tom periodu na čelu Univerziteta u Novom Sadu bila žena, čak po drugi put, ali je činjenica da su na pozicijama dekana fakulteta ipak bili dominantno muškarci. Ja moram da razmišljam inženjerski, meni brojke nisu nevažne, ali nisu jedine. Vidim da je ozbiljan debalans u upravljačkim strukturama na štetu žena na univerzitetu, ali da prema ličnom iskustvu da činjenicu da pripadam ženskom delu populacije nisam nikada doživela ni kao prepreku, niti kao prednost u vršenju rukovodećih funkcija ili u drugim oblastima akademskog rada. (Radmila, 1946)

Tvrđi da nije osetila nikakvu diskriminaciju... *pošto sam po prirodi energična i glasna, čak možda imm malo muških osobina, kao mala sam se i tukla, rekla sam već. Njima je bilo jasno posle prve sedmice kakva sam ja.*

... Čak, ja mislim das u žene, neki put, bolji psiholozi. Mnoge situacije sam rešavala koristeći se diplomatijom, koja baš nije svojstvena muškarcima. (Olga, 1946)

Dok nisam postala dekan, mislila sam da postoji kompletna ravnopravnost. Sigurno je da žena mora da uloži više truda, jer ne može da kaže da porodične obaveze ne postoje, da ta deca ne postoje, da taj ručak ne postoji... I koliko god ja imala pomoći od svojih roditelja, ja sam to što su oni meni pružili posle njima pružila, kada oni više nisu mogli da se dovoljno staraju o sebi. Žena uvek ima pune ruke posla oko drugih, bilo da su osobe iz uže porodice, bilo da su osobe sa kojima radimo.

Međutim, sada sa ove pozicije dekana, mislim da ipak nisu žene potpuno ravnopravne i da se više muškaraca prihvata visokih funkcija. (Neda, 1952)

Za razliku od profesorki u akademskoj dijaspori, profesorke UNS o period devedesetih godina 20. veka pričaju kao o jako teškom, ali ne pridaju mu veći značaj nego drugim periodima svog života.

To je bilo zaista teško vreme. Pre svega zbog što nismo imali grejanje, nismo imali struju. Ćerka, tada studentkinja, učila je uz sijalicu koju smo montirali na akumulator od auta. Teško se nabavljala hrana... Smatram da je njena generacija platila 'ceh' izolaciji naše zemlje, koju su nam nametnule zapadne zemlje. Strahovita inflacija dovela je tada najveći deo građana Srbije na ivicu egzistencije, a i naša porodica bila je izložena raznim vidovima lišavanja. (Slobodanka, 1945)

Šta više, izabrane profesorke UNS koje su rođene pre Drugog svetskog rata mnogo veću pažnju posvećuju događajima tokom rata ili neposredno posle njega, poput sećanjima na Raciju u Novom Sadu, ili procesima nacionalizacije i 'otkupa žita' kojima su svedočile kao male.

...dana Racije se dobro sećam, jer je ostavila na mene jak utisak, pogotovo zato što sam posle saznala da je ubijena moja najbolja drugarica. Racija je počela dvadeset i prvog januara, a dvadeseti je Sveti Jovan – slava. I nekim pukim slučajem ja sam bila pozvana kod jedne drugarice koja je išla u Srpsku gimnaziju, Vladica Moljac se zvala. Ona je pravila žurku, i kad smo se vraćali kući, to je bilo veče, videli smo one sa perjanicama. Kad sam se vratila kući, svi su bili u nekom strahu. Onda je drugog dana izašla zapovest da se spuste roletne do kraja, da se sve zamrača, da se ne vidi šta se na ulici dešava. Ti dani su bili jako hladni, do minus trideset stepeni, Dunav je bio zamrznut, to znaš iz priče, i tako je protekao prvi dan. Narednih dana smo samo izlazili po vodu. (Melanija, 1924)

Kod profesorki UNS koje su pripadnice nacionalnih zajednica ili su poreklom iz višenacionalne porodice dominantno je poznavanje više jezika od najranijeg detinjstva (ili su druge jezike učile na privatnim časovima ili su školu pohađale na jeziku koji nije njihov maternji).

Od detinjstva u kući smo govorili srpski i nemački, ali smo posle uglavnom govorili srpski. Nemački jezik je kod nas bio negovan ne kao jezik pripadnika nemačke nacionalne zajednice, nego kao jezik kulture, jer je moja mama govorila jako lepo nemački. (Melanija, 1924)

Ista profesorka je srednju školu pohađala na mađarskom jeziku, koji do tada nije znala, pa ga je morala naučiti. Takođe, i njena deca su odrastala dvojezično:

Ona su odrastala dvojezično, vaspitali smo ih u duhu tolerancije i otvorenosti. (Melanija, 1924)

U našoj kući su se podjednako poštovali i jedan i drugi i treći jezik, a u kući smo govorili na mađarskom jeziku... ...A kad sam u školi počela da učim nemački, onda sam privatno učila engleski, tako da je znanje jezika nešto što jako cenimo u porodici i ja lično. (Katalin, 1943)

Što se rodno osetljivog jezika tiče i odnosa roda i jezika, samo jedna profesorka UNS (Svenka, 1940) ga dosledno koristi i poštuje. Ona je upravo i rodonačelnica promovisanja važnosti njegove upotrebe. Osim nje, još jedna profesorka koristi rodno osetljiv jezik, ali nedosledno (Slobodanka, 1945). Sve druge profesorke Univerziteta u Novom Sadu koriste isključivo muški rod za zanimanja i titule žena. Slično profesorkama u akademskoj dijaspori i profesorke UNS nemaju dovoljnu svest o važnosti korišćenja rodno osetljivog jezika. Upravo bi njegova upotreba od strane profesorki UNS i profesorki u akademskoj dijaspori žene koje su u akademskoj i naučnoj eliti učinila vidljivim i uvaženim, a promena jezičke prakse je neophodna, ali i neupitna.

Kada je uporedna analiza životnih priča profesorki UNS i profesorki u akademskoj dijaspori u pitanju, najupečatljivija sličnost je njihova jednaka želja i volja za obrazovanjem, usavršavanjem i napredovanjem u struci i naučnom radu, bez obzira na cenu i prepreke sa kojima su suočene. Takođe, jednako važna sličnost jeste diskriminacija sa kojom se susreću u građenju svojih karijera, profesorke UNS prilikom napredovanja, a profesorke u akademskoj dijaspori prilikom zaposlenja, bavljenja svojom strukom i, takođe, eventualnog napredovanja.

6.0 OPŠTI ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada je bio da se dokumentuju različiti identiteti žena koje su ovde stekle akademsko znanje i otišle iz Srbije u razne akademske sredine u Evropi i svetu i tamo ostvarile karijeru. Takođe, cilj je bio i da se istraži koji faktori utiču na formiranje identiteta visokoobrazovanih emigrantkinja, kako se njihov identitet menja i na koji način njihovi višestruki identiteti mogu doprineti teorijskim razmatranjima pitanja identiteta žena.

Osnovne su tri hipoteze postavljene. Prva hipoteza da su profesorke u akademskoj dijaspori otišle u inostranstvo kako bi uspešno izgradile profesionalnu karijeru u vreme kada u zemlji porekla za to nisu postojali dovoljni uslovi u onim naučnim disciplinama za koje su se one opredelile je potvrđena. Društveno-politički kontekst devedesetih godina prošlog veka presudno je uticao na odluku univerzitetskih profesorki da svoj život i karijeru nastave (ili otpočnu) negde u inostranstvu.

Analizom životnih priča profesorki u akademskoj dijaspori dokazana je i druga hipoteza je da sve profesorke u akademskoj dijaspori imaju promenljive, višestruke identitete.

Treća hipoteza da empirijski podaci o životu profesorki u akademskoj dijaspori pomažu da se izgradi strategija saradnje profesorki iz dijaspore sa univerzitetskim centrima ovde potvrđena je njihovom spremnošću da saraduju i stave na raspolaganje svoje znanje i iskustvo ovdašnjim univerzitetima i naučnim institucijama.

Za navedeni cilj i postavljene hipoteze odabran je teorijski okvir iz analize diskursa (Savić, 1993) i kritičke analize diskursa (Vodak, 2013), a kao metod istraživanja životne priče (Savić, 2015). Korpus empirijskih podataka čine osnovni (ukupno 11) i komparativni (ukupno 10) životnih priča profesorki u akademskoj dijaspori i onih koje su karijeru ostvarile u Srbiji.

Osnovni rezultati istraživanja su pokazali sledeće.

Neodrživ je stereotip o identitetima ženama u profesiji, u ovom slučaju profesorki univerziteta, da profesionalni i privatni identiteti ne mogu da se razvijaju

podjednako. Podaci pokazuju da su sve profesorke uskladile profesionalni i privatni život i da je jedan hranio drugi u njihovoj uspešnoj karijeri.

Za profesionalni rad i za odlazak u zemlje destinacije (prijema) profesorke su imale podršku bračnih partnera, koja je bila neohodna, s obzirom na činjenicu da su sve profesorke u akademskoj dijaspori nailazile na brojne prepreke i izazove od momenta odlaska iz zemlje porekla i tokom građenja karijere (na primer, neke su visoko školovanje ponovile, ili su promenile profesiju ili oblast kojom se bave, a deo je nastavio usavršavanje).

Većina profesorki se bavila i dodatnim poslovima dok su se doškolavale ili čekale rešavanje svog profesionalnog statusa.

Obrazovanje je presudno i za vaspitanje potomstva - vrhunsko obrazovanje u skladu sa željama i afinitetima svoje dece.

Kada je u pitanju upotreba jezika kao obeležje identiteta profesorki u dijaspori (maternjeg, stranog, jezika društvene sredine, jezika struke i rodno osetljivog jezika) podaci pokazuju da je jezički identitet povezan sa profesionalnom orijentacijom više nego sa nacionalnim identitetom. Ako se pogledaju podaci o kontinuitetu čuvanja maternjeg jezika, profesorke su se trudile da njihova deca u dijaspori nauče maternji jezik (jezike) roditelja, iako su deca rođena, ili najveći deo svog života, provode u zemlji destinacije, pa se može govoriti o dva (ili više) maternjih jezika.

Sve profesorke u akademskoj dijaspori žele profesionalno da saraduju sa univerzitetima i naučnim (i drugim) institucijama u Srbiji, ali ne postoji sistemsko rešenje za takvu saradnju u sadašnjem trenutku u Srbiji. Ako saradnja već postoji, rezultat je ličnih kontakata i inicijativa, pa njihova iskustva mogu poslužiti za sačinjavanje strategije o saradnji profesorki iz dijaspore sa institucijama u zemlji.

Ženska iskustva ovde objedinjena svedoče o neiskorišćenim resursima, izostalim u saradnji i angažmanu profesorki iz akademske dijaspore u Srbiji danas. Ona mogu dobro poslužiti za sačinjavanje dugoročne strategije o implementaciji znanja i postignuća akademskih profesorki u domaćem okruženju.

Možemo zaključiti da je značajno što se u okviru interdisciplinarnih rodnim studija objedinjuje problematika migracija žena, naročito povezano sa profesijama, jer je izvesno da će migracije biti dugoročna tema u budućnosti cele civilizacije. Postoje programi i predmeti koji se bave visokim obrazovanjem žena u profesijama i na kojima se izvode istraživački projekti na kojima se sakuplja empirijski materijal.

Mogućnost primene rezultata su dvojaki: empirijski podaci o identitetu akademski obrazovanih žena iz dijaspore (i rodni) poslužiće u teorijskoj raspravi o promenljivom identitetu uopšte; poslužiće da se postojeća baze *podataka* životnih priča žena u Republici Srbiji iz različitih nacionalnih zajednica iskoristi za brojna istraživanja u 21. veku.

7.0 LITERATURA

7.1. Citirana literatura

Antić Gaber, Milica (2011), Na poti do lastne sobe, Grafika Soča, Ljubljana

Arent, Hana (1964), O maternjem jeziku, www.peščanik.net,
<http://peščanik.net/maternji-jezik/> (zabeleženo: 23. 11. 2015)

Bahovec, Eva (2007), Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar, Genero – časopis za feminističku teoriju, elektronsko izdanje broj 1, Beograd

Bahovec, Eva, Egzistencijalistički feminizam, u: Markov, Slobodanka i Ivana Milojević (2011), Uvod u rodne studije, Mediterran Publishing, Novi Sad (107-127)

Beč, Janja (1997, 2015), Pucanje duše, prvo izdanje Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd, drugo izdanje CINK, Novi Sad

Blagojević, Marina pr. (2002), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse, AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd

Blagojević, Marina pr. (2005), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (II tom), AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd

Blagojević Hjuson, Marina (2013), Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Beograd

Blagojević, Marina (2015), Poluperiferija i rod: pobuna konteksta, Institut za kriminoloska i sociološka istraživanja, Beograd

Bobić, Mirjana (2009), Dijaspورا kao ekonomski i socijalni kapital Srbije, Sociološki pregled, Vol XLIII, broj 3 (361-377)

Bobić, Mirjana (2013), Imigracija u Srbiji: stanje i perspektive, tolerancija i integracija, Demografija, knjiga X, Beograd (99-116)

Bobić, Mirjana i Marija Babović (2013), Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike, Sociologija, Vol LV, broj 2 (209-229)

Bolčić, S. (2002), Iseljavanje radne snage i odliv mozgova iz Srbije tokom 90-tih u Bolčić, S, Milić A. (prir), Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i

svakodnevni život, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, (159-166)

Bovoar de, Simon (1983), Drugi pol I – činjenice i mitovi, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

Bovoar de, Simon (1983), Drugi pol II – životno iskustvo, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

Bugarski, Ranko (1996), Pismo, Matica srpska, Novi Sad

Duhaček, Daša (2011), Rod i identitet, u: Uvod u rodne teorije, Slobodanka Markov (ur) i Ivana Milojević (ur), MediterranPublishing, Novi Sad, (359-369)

Duhaček, Daša (2014), Studije roda: od Deklaracije o pravima žene i građanke do Drugog pola, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Grečić, Vladimir (1996), Migracija visokostučnih kadrova i naučnika iz SRJ, Institut za politiku i privredu, Beograd

Grečić, Vladimir (2003), The Economic Impact of Migration Flows: Sustainable Development of the Republic of Serbia and Emigration, Institut za međunarodnu privredu, Beograd

Grečić, Vladimir (2010), Srpska naučna dijaspora, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Ileš, Marina (2014), Terminologija rodne ravnopravnosti u engleskom, srpskom i mađarskom jeziku – uporedna kritička analiza, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad

Jarić, Vesna i Nadežda Radović (2011), Rečnik rodne ravnopravnosti, Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Uprava za rodnu ravnopravnost, Beograd

Jocić, Mirjana (1997), Jezik javne komunikacije, Zbornik radova sa savetovanja "Kultura jezika", Izvršno veće Vojvodine, Novi Sad

Klajn, Ivan (1997), Rečnik jezičkih nedoumica, Čigoja štampa, Beograd

Klajn, Ivan i Milan Šipka (2006), Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad

Klajn, Ivan (2015), Osim super i kul, ima i lepo i sjajno i fino (intervju) <http://zelenaucionica.com/klajn-osim-super-i-kul-ima-i-lepo-sjajno-i-fino/>, (zabeleženo 12. septembra 2015. godine)

Klem Aksentijević, Ana (2014), Rod i muzika: životne priče violistkinja iz Novog Sada diplomiranih na Akademiji umetnosti: 1974-2014, ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad – master rad

Konstadinović, Nataša (2014), Rodna analiza tekstova u pisanim medijima o kompozitorkama Srbije krajem 20. i početkom 21. veka, ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad – doktorska disertacija

Korać, Maja (1990), Zatočenice pola, Institut za sociološke nauke Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd

Korać, Maja (2012), U potrazi za domom, Zavod za udžbenike, Beograd

Ležajić, Milica (2006), Žene i akademija: porodica i/ili profesija, Specijalističke studije roda i kulture, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd – specijalistički rad

Ležajić, Milica (2009), Nauka i rod u tranziciji: položaj naučnica u Srbiji danas, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd – magistarski rad

Markov, Slobodanka (1995), Društveni portret rektora novosadskog Univerziteta, u: Zbornik radova, Institut za filozofiju i sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad (58-67)

Markov, Slobodanka (2001), Kandidatkinje DOS-a iz Vojvodine, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Markov, Slobodanka (2005), Žene u Srbiji – izazovi preduzetništva: intervjui sa preduzetnicama, Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment, Novi Sad

Markov, Slobodanka (2006), Gender Inequalities within the Academic Elite, Gender Studies, vol. 1 No. 5/2006 - ISSN 1583 – 980X, Temišvar

Markov, Slobodanka i Ivana Milojević ur. (2011), Uvod u rodne studije, Mediterran Publishing, Novi Sad

Milić, Anđelka, Univerzitet i mizoginija, u: Blagojević, Marina pr. (2005), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (II tom), AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd (69-76)

Milić, Anđelka, Feministički talasi, orijentacije i pokret u jugoslovenskom i srpskom društvu 20. veka, u Markov, Slobodanka i Ivana Milojević ur. (2011), Uvod u rodne studije, Mediterran Publishing, Novi Sad (51-64)

Milojević, Ivana, Zaključak: Moguće i poželjne budućnosti roda i rodnih studija, u Markov, Slobodanka i Ivana Milojević ur. (2011), Uvod u rodne studije, Mediterran Publishing, Novi Sad (461-472)

Morokvasić, Mirjana (2003), Migracije u Evropi, zabrinutost povodom proširenja Evropske unije na istok, Stanovništvo 1-4, Beograd (131-145)

Morokvašić, Mirjana (2007), Migration, Gender, Empowerment. u: Lenz, Ilse; Ullrich, Charlotte; Fersch, Barbara (eds.): Gender Orders Unbound. Globalisation, Restructuring and Reciprocity. Barbara Budrich Publishers. Opladen; Farmington Hills: pp. 69-97.

Morokvašić, Mirjana (2010), Feminizacija migracija, Stanovništvo, 2/2010, (25-52)

Panev, Goran, Predojević Despić, Jelena (2012), Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri 'vruće' emigracione zone, Stanovništvo 2/12, Beograd

Papić, Žarana, Društveni položaj žene – specifičnosti i teškoće utemeljenja problema, u: Zaharijević, Adriana, Zorica Ivanović, Daša Duhaček (2012), Žarana Papić. Tekstovi 1977-2002, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom, Beograd (31-51)

Papić, Žarana, Iskustvo Simon de Bovoar, u: Zaharijević, Adriana, Zorica Ivanović, Daša Duhaček (2012), Žarana Papić. Tekstovi 1977-2002, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom, Beograd (67-72)

Pavlov, Tanja (2009), Migracioni potencijal Srbije, Grupa 484, Beograd

Pavlov, T, Kozma, R. i Vele, B. (2012). Dijaspora kao resurs lokalnog razvoja, USAID, Srbija – Grupa 484, Beograd

Pizan, de Kristina (2003), Grad žena, Feministička 94, Beograd

Polovina, Nada i Tanja Pavlov urednice (2011) *Mobility and Emigration of Professionals: Personal and Social Gains and Losses*, Grupa 484 za migraciju i interkulturene studije, Beograd, (210-222)

Popović, Dragana (2004), *Žene, nauka, obrazovanje i životna sredina*, u: *Genero – časopis za feminističku teoriju*, Broj 4/5, *Ženske studije i komunikacija – Centar za ženske studije*, Beograd

Popović, Dragana (2007), *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna*, u *Phlogiston – časopis za istoriju nauke*, Beograd (73-86)

Popović, Dragana i Daša Duhaček (2009), *Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje u Srbiji*, *Godišnjak 2009*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Popović, Dragana i Nađa Duhaček, *Rod i obrazovanje*, u: Markov, Slobodanka (ur) i Ivana Milojević (ur) (2011), *Uvod u rodne studije*, *Mediterran Publishing*, Novi Sad (309-321)

Popović, Dragana (2012), *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna... Osvajanje osvojenog*, *Službeni glasnik*, Beograd

Popović, Dragana ur. (2012), *Centar za ženske studije 1992-2012*, *Centar za ženske studije*, Beograd

Predojević Despić, Jelena (2009), *Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija*, *Sociološki pregled*, vol. XLIII, broj 2, (209-229)

Predojević Despić, Jelena (2010), *Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva*, *Stanovništvo 1/2010*, Beograd

Predojević Despić, Jelena (2011), *Can Serbia Count on its Experts Abroad and vice versa: The Return Option or „Outsourcing“*, Nada Polovina i Tanja Pavlov urednice, *Mobility and Emigration of Professionals: Personal and Social Gains and Losses*, Grupa 484 za migraciju i interkulturene studije, Beograd, (210-222)

Sapir, Edvard (1992), *Jezik*, *Dnevnik*, Novi Sad

Savić, Svenka (1993), *Diskur analiza*, *Filozofski fakultet*, Novi Sad

Savić, Svenka ur. (2001), *Vojvođanke (1917–1931): životne priče*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka (2001), *Vojvođanke*, u: *Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče*, ur. Svenka Savić, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (7-28)

Savić, Svenka (2001), *Uvod*, u: *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (5-10)

Savić, Svenka (2008), *Predgovor*, u: *Svenka Savić, Veronika Mitro, Sara Savić i Marijana Čanak, Životne priče žena – A što ću ti ja jedna pričat...*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad , (5-11)

Savić, Svenka, Marijana Čanak, Veronika Mitro, Gordana Štasni (2009), *Rod i jezik, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije*, Novi Sad

Savić, Svenka (2010), *Obrazovanje Romkinja: prijedlog za model interkulturalnog razumjevanja i sušanja*, Jasenka Kodrlja, Svenka savić, Svetlana Slapšak, urednice, *Kultura, drugi, žene*, Institut za društvena istraživanja i Zagrebu, Hrvatsko Filozofsko društvo, Plejada, Zagreb, (187-202)

Savić, Svenka (2012), *Visokoobrazovane Romkinje u Srbiji: mogućnost za očuvanje i razvoj identiteta*, Tibor Varadi i Goran Bašić, uredinici), *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno-ekonomske integracije: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 6-8. decembra 2010*, SANU, Beograd, (71-86)

Savić, Svenka prip. (2014), *ACIMSI Centar za rodne studije UNS – deset godina posle*, Futura publikacije, Novi Sad

Savić, Svenka (2015), *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Sedlarević, Maja (2001), *Diskurs analiza jedne kontakt emisije na radiju ("One man music show", Radio "Dunav", Novi Sad)*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, diplomski rad

Sedlarević, Maja (2009), *Zastupljenost i uticaj žena u Skupštini AP Vojvodine u periodu 2000-2004. godina*, ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu, magistarski rad

Segi, Laslo (2010), *Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1338-1919*, Arhiv Vojvodine, Novi Sad

Skutnabb-Kangas, Tove (1981), *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*, Clevedon UK, Multilingual Matters Ltd.

Trgovčević Ljubinka (2014), *Počeci višeg obrazovanja devojaka u svetu i kod nas*, u Duhaček D, Lončarević K. i Popović D. ur, *Obrazovanje, rod, građanski status*, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Vuksanović, Gordana (1997), *Na putu do kuće: studija o domaćinstvima i porodičnim odnosima povratnika sa rada u inostranstvu*, Odsek za sociologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

Vulf, Virdžinija (1998), *Sopstvena soba, Plavi jahač*, Beograd

Zaharijević, Adriana, Zorica Ivanović, Daša Duhaček (2012), *Žarana Papić. Tekstovi 1977-2002*, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom, Beograd

7.2 Korišćena literatura

Bankroft, Nensi (2006), *Ženski put ka uspehu, Craft marketing*, Beograd

Banić Grubišić, Ana (2011), *Jedna drugačija gastarbajterska priča*, *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 6, sv. 4 (1035-1055)

Batler, Džudit i Džoan Skot (2006), *Feministkinje teoretizuju političko*, prevod: Adriana Zaharijević, *Cetar za ženske studije i istraživanje roda*, Beograd

Borić, Rada (2007), *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Evropske unije*, Biblioteka Ona, Centar za rodne studije, Ured za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske, Zagreb

Bracić, Milica, Milica Mima Ružičić Novaković i Sveka Savić (2009), *Životne priče žena za invaliditetom*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Bracić, Milica, Milica Ružičić Novaković i Sveka Savić (2009), *Predgovor*, u: Bracić, Milica, Milica Mima Ružičić Novaković i Sveka Savić, *Životne priče žena za invaliditetom*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Cvijović, Jelena (2013), *Mreža intelektualne dijaspore i odnosi sa javnošću*, Zadužbina Andrejević, Novi Sad

Deset godina Godišnjeg prizanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih (2014), Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Dijanić, Dijana et al (2004), *Ženski biografski leksikon: Sjećanje žena na život u socijalizmu*, Centar za ženske studije, Zagreb

Dragin, Ankica (2015), *Životna priča kao metod beleženja rodnih aspekata istorije žena: Mađarica sa Telepa*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad – u štampi

Duhaček, Daša (1995), *Politički subjekt u savremenim feminističkim teorijama*, *Ženske stidije*, 1: 49-59, Beograd

Duhaček, Daša (2014), Studije roda, Centar za studije roda i politike, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Ferkova, Antonija, Jarmila Hodoličova, Anna Jaškova i Veronika Mitro ur. (2003, 2014), Slovenky: životne pribehy Sloveniek vo Vojvodine, Prvo izdanje: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, Drugo izdanje: Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka, Novi Sad

Ferko, Antonija, Veronika Mitro i Svenka Savić (2003), Slovakinja u Vojvodini – privatne priče žena, u: Ferkova, Antonija, Jarmila Hodoličova, Anna Jaškova i Veronika Mitrova prip., Slovenky: životne pribehy Sloveniek vo Vojvodine, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (202-217)

Haravej, Dona (2004), Nalik listu, Centar za ženske studije, Beograd

Ileš, Marina (2014), Terminologija rodne ravnopravnosti u engleskom, srpskom i mađarskom jeziku: uporedna kritička analiza, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad

Jankov, Edita (2006), Jevrejke: životne priče žena iz Vojvodine, Ženska sekcija Jevrejske opštine, Novi Sad

Jovanović, Danica (2004), Iz srca naših Romkinja: život Romkinja u Banatu, Udruženje Rom, Novi Bečej

Kesić, Vesna et al (2003), Žene obnavljaju sjećanja, Centar za žene žrtve rata: deset godina poslije, Zagreb

Kestli, Elizabet (2002), Žene sa Kosova: životne priče Albanci, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Kestli, Elizabet (2005), Jazovi i mostovi: prijateljstva pre i posle rata na prostoru bivše Jugoslavije, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Kovačević, Aleksandra i saradnice ur. (2004), Sjećam se..., Međunarodni projekat Sjećanje žena o socijalizmu, traganje za identitetom, ANIMA, Kotor

Mardešić, Ivana, Žene na univerzitetu: prikriveni i neprikriveni antifeminizam u borbi protiv rodni studija, u: Blagojević, Marina pr. (2005), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (II tom), AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd (76-86)

Mitro, Veronika (2004), *Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Mitro, Veronika (2006), *Životne priče žena iz manjinskih grupa u: Savić, Svenka i Veronika Mitro (2006), Vajdasági Magyar nők élettörténete*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (254-257)

Mitro, Veronika (2010), *Dnevne novine iz rodne perspektive: predstavljanje političarki*, Centar za rodne studije, ACIMSI, Univerzitet u Novom Sadu, mr rad

Mitro, Veronika (2011), *Položaj žena sa oštećenim vidom u Vojvodini – studija dve životne priče žene sa oštećenim vidom*, projekat: Dijalozi vojvođanskih kultura, Beomedija Marketing i Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Novi Sad, www.autnomija.info

Mitro, Veronika i Marija Aleksandrović (2003), *Devica: da ili ne?*, AB print publikacije, Novi Sad

Mitro, Veronika, Jelena Jovanović i Danica Šajin (2003), *Spremni za brak: da ili ne?*, AB print publikacije, Novi Sad

Mitro, Veronika i Biljana Stanković (2007), *Lutkice za devojčice: životna priča Čarne Ćosić (1974-2006)*, Graph Style, Novi Sad

Papić, Žarana, *K antropologijij žene*, u: Zaharijević, Adriana, Zorica Ivanović, Daša Duhaček (2012), *Žarana Papić. Tekstovi 1977-2002*, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, *Žene u crnom*, Beograd (73-100)

Petrović, Tanja (2015), *Srbija i njen jug - „južnjački dijalekti između jezika, kulture i politike*, Edicija Reč, Fabrika knjiga, Beograd

Radović, Nadežda ur. (2001), *Dunavske Švabice II*, Edicija ženski identiteti, LDIJ, Veternik

Savić, Svenka (2000), *Vera Šozberger (1927-1972)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka (2002), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*, Bilten CMK, Centar za multikulturalnost, Novi Sad

Savić, Svenka, Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja, u: Blagojević, Marina pr. (2002), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse, AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd (65-86)

Savić, Svenka (2006), Multikulturalizam i žene: Madarice: Savić, Svenka i Veronika Mitro (2006), Vajdasági Magyar nők élettörténete, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (249-253)

Savić, Svenka (2006), Woman's Identities in Vojvodina: 1920-1930, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka (2006), Foreword, u: Woman's Identities in Vojvodina: 1920-1930, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (5-6)

Savić, Svenka sa saradnicama (2007), Romkinje, u: Romkinje 2, ur. Svenka Savić, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, str. 5-17.

Savić, Svenka sa saradnicama (2007), Romkinje 2, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka sa saradnicama (2007), O projektu Životne priče žena u Vojvodini, u: Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919-1955), Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (223-231)

Savić, Svenka ur. (2007), Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919-1955), Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka (2010), Tri rektorke na Univerzitetu u Novom Sadu, Marija Kleut (ur.), Trajanje, Futura, Petrovaradin, (142-143)

Savić, Svenka (sa saradnicama) (2013), Životne priče žena rođenih u 20. veku u Jugoslaviji: baza podataka (1914-1990), Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Jelena Jovanović i Stanka Dimitrov (2001), Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), Romani Women, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Jelena Jovanović i Stanka Dimitrov (2002), Romnja, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka i Veronika Mitro (2004), Životne priče mladih Romkinja, u: Zbornik istraživačkih radova studenata Roma, ur. Milena Mihajlović, Centar za interaktivnu pedagogiju, Beograd, (77-105)

Savić, Svenka i Veronika Mitro (2006), Vajdasági Magyar nők élettörténetei, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Savić, Svenka, Veronika Mitro, Sara Savić i Marijana Čanak (2008), Životne priče žena – A što ću ti ja jedna pričat..., Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Scott, Joan Wallach (2003), Rod i politika povijesti, Ženska infoteka, Zagreb

Sekulić, Nada (2010), Odnos pola, identiteta i 'ženskog pisma'u francuskom poststrukturalističkom feminizmu, Sociologija, Vol LII, broj 3 (237-252)

Slany, K., M. Kontos, M. Liapi (eds.) (2010), Women in New Migrations, Jagiellonian University Press

Spariousu, Laura i Svenka Savić (2011), Predgovor, u: Spariousu, Laura i Svenka Savić ur, Životne priče žena u Vojvodini - Rumunke (1921-1974), Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad. 5-41

Spariousu, Laura i Svenka Savić ur. (2011), Životne priče žena u Vojvodini - Rumunke (1921-1974), Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Spahić Šiljak, Zilka (2012), Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo

Spahih Šiljak, Zilka (2013), Sjaj ljudskosti – životne priče mirotvorki u Bosni i Hercegovini, TPO fondacija Sarajevo, Sarajevo

Stojaković, Gordana (2001), Znamenite žene Novog Sada I, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Stojaković, Gordana (2002), NEDA: jedna biografija, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Subotički, Dijana (2014), Detinjstvo političarki na vojvodanskom prostoru, Nova naučna edukativna misao, 2/2014 (190-204)

Tešanović, Jasmina, Rečnik mizoginije, u: Blagojević, Marina pr. (2002), Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse, AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Feministička edicija, Beograd (59-65)

Todorić, Gordana (2006), Predgovor, u: Edita Jankov, Jevrejske: životne priče žena iz Vojvodine, Ženska sekcija Jevrejske opštine, Novi Sad, (5-12)

Tomić, Marta, Danijela Spasić (2010), Maskulinitet u profesijama, Antropologija 10, sv.1, Beograd (95-111)

Tot, Marija, Veronika Mitro i Svenka Savić (2003), Pogovor u: Ryskini: životni pripovedki, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, (226-239)

Tot, Marija i Veronika Mitro sa saradnicama (2003), Ryskini: životni pripovedki, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Trebješanin, Žarko (2008), Eriksonova teorija identiteta, u: Erikson, Erik H. Identitet i životni ciklus, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, (7-20)

Velčić, Mirna (1991), Otisak priče – Intertekstualno proučavanje autobiografije, August Cesarec, Zagreb

Wodak, Ruth (Ed.), (2013), *Critical Discourse Analysis: Four Volumes*. Sage.

Zaharijević, Andrijana (2014), Fusnota u globalnoj istoriji: kako se može čitati istorija jugoslovenskog feminizma, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, Beograd (72-89)

Zaharijević, Andrijana (2007), Kratka istorija sporova: šta je feminizam?, u Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka, Centar za ženske studije, Žene u crnom i Rekonstrukcija ženski fond, Beograd

Zajović, Staša i Ljupka Kovačević urednice (2012), Feministička etika brige – čitanka/rider, Žene u crnom, Beograd i Centar za žensko i mirovno obrazovanje Kotor

Žigić, Radmila (2008), Žene u prirodnim naukama: Irena Žilio Kiri (1897-1956), ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad – seminarski rad

Žigmanov, Tomislav (2006), Hrvati u Vojvodini: traganje za identitetom, Hrvatska sveučilišna zaklada, Zagreb, (17-21)

8.0 PRILOZI

8.1 Prilog 1 - Termini korišćeni u radu¹⁸

Cirkulacija znanja – termin koji se čestostavlja u kontekst migracija i mobilnosti građana. Podrazumeva mogućnost razmene stručnih znanja i veština između građana, vrlo često sa namerom da se poboljšaju kompetencije građana i njihova zapošljivost. (prema Pavlov, Kozma, Velev, 2012)

Dijaspora - 1. raseljenje, raseljavanje naroda. 2. deo nekog naroda koji živi u drugim zemljama, ekonomska i politička emigracija. (prema Klajn, Šipka, 2006)

Emigracija - 1. iseljavanje iz domovine u stranu zemlju. 2. život u stranoj zemlji. 3. skup svih emigranata iz određene zemlje”; *emigrant* je onaj koji se iselio, koji je napustio zemlju (iz političkih, ekonomskih ili verskih razloga), iseljenik; *emigrirati* znači iseliti se, iseljavati se prisilno ili dobrovoljno iz domovine, napustiti, napuštati domovinu. (prema Klajn, Šipka, 2006)

Imigracija - aktivnost kojom osoba mesto stalnog boravka utvrđuje na teritoriji date države na period koji će, ili se očekuje da će trajati, najmanje 12 meseci, a da je prethodno imala stalno prebivalište na teritoriji druge države. (prema Bobić, Babović, 2013)

Migracije - promeniti mesto stalnog boravka; (pre)seliti se (na veću daljinu). (prema Klajn, Šipka, 2006)

Odliv mozgova - podrazumeva velike, vrlo često masovne, migracije određenih kategorija stanovništva, npr. stručnjaka, naučnika ili visokoobrazovanih građana. Često, termin se povezuje sa odlaskom mladih iz svog mesta prebivališta ili zemlje, s obzirom da su mladi nosioci budućeg razvoja i da među njima, svakako, ima i visokoobrazovanih. (prema Pavlov, Kozma, Velev, 2012)

---

¹⁸ Termini su dati abecednim redosledom, značenja su preuzimana iz tekuće literature

Priliv mozgova - podrazumeva dolazak visokoobrazovanih, stručnjaka i naučnika u određeni region ili zemlju, koja, na taj način, stiče komparativnu prednost u odnosu na druge regione i zemlje. Ta prednost doprinosi naučnom i ekonomskom razvoju tog regiona. Za zemlju koja se suočila, u jednom periodu, sa masovnim spoljašnjim migracijama stanovništva, "priliv" podrazumeva povratak tog stanovništva, ne samo visokoobrazovanog, nego i ostalih stanovnika različitih po ekonomskom i obrazovnom statusu. (prema Pavlov, Kozma, Velev, 2012)

Pol - biološka, unapred zadata razlika između žene i muškarca, odnosi se na činjenicu da je neko rođen/a kao muška, odnosno ženska osoba. (prema Savić i dr, 2009)

Rod - sociološka kategorija odnosi na činjenicu da, rođeni kao muškarci ili žene, u svojim kulturama i društvima odrastamo shodno obrascima društva koji su podložni promenama. (prema Savić i dr, 2009)

Rodni identitet - deo ličnog identiteta koji se odnosi na socijalnu i ličnu percepciju pojedinca/pojedinke o pripadanju odnosno ne pripadanju vlastitom biološkom polu...
...Na individualnom planu rodni identitet je nezavisan od toga koji pol je na rođenju upisan pojedinki/pojedincu, iako se veći deo populacije identifikuje sa biološkim polom. (prema Jarić, Radović, 2011)

Rodna ravnopravnost – pojam koji označava slobodu svih ljudskih bića da razviju lične sposobnosti i prave izbore bez ograničenja nametnutih strogim rodnim ulogama; da se različito ponašanje, želje i potrebe žena i muškaraca u jednakoj meri uzimaju u obzir, vrednuju i podržavaju. (prema Ileš, 2014)

Zemlja porekla - zemlja iz koje se emigrira ('matična država, prema Zakonu o dijaspori i Srbima u regionu).

Zemlja destinacije (prijema) - ona zemlja u koju se imigrira.

8.2 Prilog 2 – Tabele – Podaci iz životnih priča profesorki u akademskoj dijaspori

Tbl 3: Dokumentacioni podaci o životnim pričama profesorki u akademskoj dijaspori

Red. br.	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Snimanje	Transkripcija	Redakcija	Lektura
1.	Maria	1944.	Sombor	Maja Sedlarević	Ivana Jović	Svenka Savić	Maja Sedlarević
2.	Janja	1949.	Pančevo	Maja Sedlarević	Ivana Jović	Svenka Savić	Maja Sedlarević
3.	Jasmina	1954.	Beograd	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Maja Sedlarević
4.	Maja	1957.	Beograd	Maja Sedlarević	Ivana Jović	Svenka Savić Maja Sedlarević	Maja Sedlarević
5.	Vesna	1957.	Petrovaradin	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Maja Sedlarević
6.	Milica	1958.	Klinčina	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Maja Sedlarević
7.	Ana	1959.	Novi Sad	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Maja Sedlarević
8.	Tatjana	1964.	Derventa	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Maja Sedlarević
9.	Nataša	1965.	Novi Sad	Maja Sedlarević	Ivana Jović	Svenka Savić	Maja Sedlarević
10.	Ksenija	1965.	Novi Sad	Svenka Savić	Marija Vojvodiž	Svenka Savić	Maja Sedlarević
11.	Ivana	1967.	Novi Sad	Maja Sedlarević	Ivana Jović	Maja Sedlarević	Maja Sedlarević

Tbl 4: Profesorke u akademskoj dijaspori – podaci o intervjuisanoj osobi

N o	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Zemlja stanovanja	Obrazovni nivo	Naučna oblast	Broj dece	Partnerski odnos	Godina odlaska u inostranstvo	Istraživačica (snimanje)
KORPUS ZA ANALIZU										
1	Maria	1944.	Sombor	Australija	dr nauka	Germanistika	2 sina	U braku	1992.	Maja Sedlarević
2	Janja	1949.	Pančevo	Nemačka/Indija	dr nauka	Tehnologija/ Sociologija	-	Udovica	1987/1991.	Maja Sedlarević
3	Jasmina	1954.	Beograd	SAD	dr nauka	Estetika filma/ Žurnalistika	ćerka	U braku	Ceo život	Svenka Savić
4	Maja	1957.	Beograd	Velika Britanija	dr nauka	Sociologija	-	U braku	1992.	Maja Sedlarević
5	Vesna	1957.	Novi Sad (Petrovaradin)	SAD	mr nauka (dve magistrature)	Anglistika/Učenje na daljinu	ćerka	U braku	1992.	Svenka Savić
6	Milica	1958.	Klinčina	Slovenija	dr nauka	Sociologija	sin	U braku	1963.	Svenka Savić
7	Ana	1959.	Novi Sad	Turska	dr nauka	Ekonomija/studije razvoja	-	Nije u braku	1988.	Svenka Savić
8	Tatjana	1964.	Derventa	Norveška	dr nauka	Anglistika/ Lingvistika sa slavistikom	-	U braku	1987.	Svenka Savić

9	Nataša	1965.	Novi Sad	Nemačka	dr nauka	Hemija	ćerka	Razvedena	1999.	Maja Sedlarević
10	Ksenija	1965.	Novi Sad	Meksiko/ Nemačka	dr nauka	Psihologija/ Psihoterapija	-	Razvedena	1996.	Svenka Savić
11	Ivana	1967.	Novi Sad	Australija	dr nauka	Studije budućnosti obrazovanja	sin i ćerka	U braku	1994.	Maja Sedlarević

KONTROLNA GRUPA – Profesorice UNS

	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Naučna oblast	Zvanje	Broj dece	Partnerski odnos	Maternji jezik
1.	Pavica	1923.	Perlez	Novi Sad	germanistika	Prodekanka za nastavu Filozofskog fakulteta UNS	3	U braku	srpski
2	Melanija	1924.	Novi Sad	Novi Sad	anglistika	Rukovodilac projekta	3	Razvedena	srpski/nemački
3	Branka	1937.	Subotica	Novi Sad	agroekonomija	Dekanka Poljoprivrednog fakulteta UNS; profesorka emeritus	1	Udovica	srpski
4	Svenka	1940.	Gospođinci	Novi Sad	psiholingvistika	profesorka emeritus UNS	2	Razvedena	srpski

5	Katalin	1943.	Sombor	Subotica	hungarologija	prva dekanka Pedagoškog fakulteta na mađarskom jeziku; profesorka emeritus	-	Udovica	mađarski
6	Slobodanka	1945.	Gola Glava	Novi Sad	sociologija	Koordinatorica ACIMSI Centra za rodne studije UNS	1	U braku	srpski
7	Radmila	1946.	Novi Sad	Novi Sad	tehnologija	treća rektorka UNS; profesorka emeritus	1	U braku	srpski
8	Olga	1946.	Novi Sad	Novi Sad	matematika	prva rektorka UNS	-	-	srpski
9	Neda	1952.	Novi Sad	Novi Sad	hemija	dekanka PMF UNS	1	Udovica	srpski
10	Jovanka	1953.	Novi Sad	Novi Sad	tehnologija	dekanka Tehnološkog fakulteta UNS	1	Razvedena	srpski

Tbl 5: Profesorke u akademskoj dijaspori: Detinjstvo

Ime	Detinjstvo	Opis detinjstva	Sestre / braća	Bake/dede	Odnos sa ocem	Odnos sa majkom	Struka roditelja
Maria (1944)	Detinjstvo odlikuju siromaštvo i izuzetno veliko ulaganje u njeno obrazovanje i u obrazovanje njenog brata.	<i>Bili smo veoma siromašni, stanovali smo u jednoj kući od naboja u Selenči, na rubu Sombora...</i> <i>Bez obzira na siromaštvo posle Drugog svetskog rata, imala sam veoma sretno detinjstvo.</i>	Brat stariji šest godina.	Priča anegdote iz života svog dede i bake sa očeve strane i o precima i sa očeve i sa majčine strane.	<i>Otac je bio strog, ali topao.</i> <i>On me je naučio da se sve može postići ako naučiš vremenski pametno rasporediti svoje obaveze.</i>	<i>Moja majka je bila prava umetnica u tome da nam pruži toplinu gnezda, i da napravi od ničega nesto lepo.</i>	Tata profesor. Mama službenica/domaćica od kad se udala.
Janja (1949)	Lepa sećanja na detinjstvo. Porodici je oduzeta kuća u Zemunu kada je imala godinu dana, sele se u Pančevo. Učila nemački od malena od dve Nemice.	<i>Meni je lepo sećanje na moje detinjstvo.</i>	Brat je mlađi dve godine, nisu bliski. <i>...ali ja sam bila odbačeno dete zato što sam bila previše dobra u školi. I jos teže za patrijarhat, bolja u školi</i>	Deda (očev otac) je novac od prodaje kuće dao za njeno školovanje na Kembridžu. <i>...ja sam bila jedina od njegovih četvoro unuka koja je doktorirala i plus žensko, što je verovatno njegov svetonazor skroz poremetilo. Mi nismo nikad pričali o tome, ali ja sada mislim da jeste, jeste</i>	Najviše priča o tatinim precima, njegovom obrazovanju, učešću u ratu i radu.	Velika podrška, posebno njenom obrazovanju. <i>Moja mama je bila partizanka, moja mama jeste bila domaćica, a kući dolazila nije, Crveni krst, AFŽ, Socijalistički</i>	Tata započeo studije Pravnog fakulteta pred Drugi svetski rat. Mama domaćica.

			<p><i>od mog brata, njihovog sina jedinca.</i></p> <p><i>Znači, to nisu mogli da mi oproste, mada to nikad nije izrečeno.</i></p>	<p><i>ga promenilo. Da je on očekivao da to urade njegovi unuci, u tom patrijarhalnom modelu iz koga je on, iz koga sam ja, ali da mu žensko dete, unuka doktorira, pa to je stvarno malo mnogo.</i></p>		<p><i>savez, mislim to je čudo bilo, ta sloboda kao mogućnost izbora, život kao poruka.</i></p>	
<p>Jasmina (1954)</p>	<p>Ne veruje u sećanje.</p> <p>Za svoje detinjstvo kaže da je bilo obavijeno velom tajni, najviše zbog oćevog posla.</p> <p>Celo detinjstvo, kao i ostatak života, provela seleći se iz zemlje u zemlju. Nikad se nije formalno obrazovala ovde.</p>	<p><i>...bila sam ozbiljno dete to da. Strašno sam ozbiljno shvatala život, mnogo ozbiljnije nego sada. I sve ove godine što sam prošla kao da su neka vrsta oslobađanja od te tragedije života. Jer za mene život nije bio igra. Ja se sećam da se nisam igrala sa decom, ja sam samo gledala i uživala u posmatranju.</i></p> <p><i>...sa četrnaest godina već sam bila potpuno zrela osoba. Ja sam uvek bila 'starmala'. Jer, bila sam privilegovana u svakom slučaju: bila sam i bogata i lepa i</i></p>	-	Ne pominje ih.	<p><i>Kad meni moj otac kaže: - Sine moj! ja poludim. Ja kažem: - Ja nisam sin! Neko drugo dete bi to prihvatilo, al ja nisam. Ja sam jako reagovala na te stvari.</i></p>	<p><i>Ona je bila stvarno dama, ono što ne postoji više. Što se njenog vaspitanja dece tiče, bilo je da deca nisu smela da se smeju (glasno), da se uprljaju - deca su bila ko male dame u rukavicama. Ja sam bila kao njena lutka u rukavicama. A s druge strane, moja majka je bila revolucionarka ona je bila</i></p>	<p>Tata diplomata.</p> <p>Mama lekarka pedijatar.</p>

		<i>obrazovana i sve to, ali uvek sam se osećala diskriminisano kao žensko. A jedinica sam i nisam imala ni brata da me tlači. Nisu moji roditelji mene tretirali kao žensko u smislu treba ovo ne treba ono. Kao princeza sam odrastala, ali sam osećala debelu diskriminaciju kao žena. Osećala sam se frustrirano kao žensko dete.</i>				<i>skojevka koja se odrekla svog oca kao kulaka. Ona je otišla u rat, pobegla je od svoje jako tradicionalne porodice, jer je bila najmlađe dete i bila je i feministkinja i skojevka! Bila je čudna kombinacija tradicionalnosti i hrabrosti.</i>	
Maja (1957)	Sećanja na detinjstvo vezana za jedno mesto, drugarice i drugove iz razreda i ženu iz Melenaca koja je radila kod njih u kući.	<i>Najveći deo svog života, detinjstvo i ono neku raniju mladost sam provela sve na jednom mestu u Beogradu, za koje sam u to vreme bila vrlo vezana.</i> <i>... Moj svet je bio, Slavija je bila najdalja tačka, mislim na geografskoj karti, a Kalemegdan to je kao bilo ooo kej...</i>	Sestra starija sedam godina.	Nane i deke se seća kao kroz maglu, živeli su blizu, umrli kad je bila mala.	Ne pominje.	Ne pominje.	Tata ekonomista/profesor. Mama ekonomistkinja.

<p>Vesna (1957)</p>	<p>Detinjstvo provela u Petrovaradinu Do njene trinaeste godine mama nije radila.</p> <p>Kada je imala petnaest godina sele se u Novi Sad u veći stan.</p>	<p><i>Najlepše godine svog detinjstvo sam provela u Petrovaradinu.</i></p> <p><i>Ja sam se osećala kao krajnje zaštićeno dete u svojoj porodici.</i></p>	<p>Brat stariji četiri godine.</p> <p><i>Brat i ja smo tada delili sobu i nikad nismo nikakvih problema imali u vezi sa tim.</i></p>	<p>Ne pominje ih.</p>	<p>Ne pominje ništa u vezi sa tatom, osim što je sugerisao šta bi trebalo da upiše kada je birala fakultet.</p>	<p><i>Ja nikad ništa u kući nisam radila, jer mi moja mama nikad ništa nije dala (kao ja svom detetu). Mamina je teza bila – naradićeš se u životu!</i></p>	<p>Tata je naučnik na Institutu za poljoprivredna istraživanja.</p> <p>Mama završila Poljoprivredni fakultet, kad su Vesna i brat odrasli i ona se zaposlila na Institutu.</p>
<p>Milica (1958)</p>	<p>Kosovo, pa selidba u Sloveniju.</p> <p>Težak život i siromaštvo.</p>	<p>Teški uslovi za život su sećanje na najranije detinjstvo.</p> <p>Kosovo: <i>... imam u sećanju neke sličice s Kosova...</i></p> <p><i>Moja baka je imala lepu baštu sa cvećem i imam tu sličicu na kojoj ja, baka i te moje sestričine stojimo među cvećem i to je jedna lepa slika koja mi je ostala iz detinjstva.</i></p> <p><i>Inače, više po pričanju</i></p>	<p>Brat, pet godina mlađi</p>	<p>Samo na početku pominje baku sa Kosova.</p>	<p><i>Bio je domaćin, velika mu je bila briga da napravi nešto i da ostavi svojoj deci. Tako da je kuća bila njegova životna priča. I tako je u Obrenovcu sagradio kuću na tri sprata – preveliku, preambicioznu bez saglasnosti nas dece da stvarno želimo tamo da živimo.</i></p>	<p>Majka bila velika podrška, posebno kad je školovanje bilo u pitanju.</p>	<p>Mama najpre domaćica, kasnije obučarska radnica.</p> <p>Tata je bio radnik na železari, kasnije profesionalni vozač.</p>

		<p><i>moje mame i bake, život je bio tamo i tada jako težak, tako da su moji roditelji odlučili da potraže nešto bolje za sebe i za nas decu.</i></p> <p>Slovenija:</p> <p><i>A u Sloveniji je život bio isto težak šezdeset treće kad smo se preselili u Jesenice: nismo imali sobu, a kamoli stan, jer smo došli kod tate koji je isto bio kod nekih preseljenika u nekoj baraci...</i></p>					
Ana (1959)	<p>Detinjstvo pominje kao uspomenu na kuću u kojoj je njena porodica živela i na život na Limanu I.</p>	<p><i>Verovatno moja ljubav prema motorima potiče od onda, jer mi je jedna od najdražih i najranijih fotografija ona gde sedim, presrećna, na svetlo plavoj vespi. I kako su me u tom uzrastu uvek šišali na kratko, onda je ona nekako vrlo „muška“ fotografija.</i></p>	-	<p>Baka (očeva majka) se doselila iz Krčedina kada joj je bilo godinu dana i kada je umro deda.</p>	<p>Ne priča o odnosu sa ocem, osim o životu roditelja u Rusiji i njegovom uporednom radu i studiranju po njenom rođenju.</p>	<p>Ne priča o odnosu sa majkom, osim što priča o životu roditelja u Rusiji i njenom zaposlenju ovde.</p>	<p>Mama lektorka i profesorka.</p> <p>Tata ekonomista (imao još jedan fakultet završen u Rusiji koji mu nisu priznavali).</p>

Tatjana (1964)	Vrlo kratko priča o svom detinjstvu, svega nekoliko rečenica. Kad je imala 13 godina, sele se iz Dervente u Podgoricu.	<i>Moje djetinjstvo je bilo veoma lijepo, svijetlo. Kad kažete djetinjstvo meni se stvori slika izletišta, Babinog Brda, u blizini Dervente gdje sam brala visibabe... baš onako, jedna lijepa slika. Bilo je nekako sve u redu.</i>	Brat, godinu dana mlađi	Samo na jednom mestu pominje baku.	Osim osnovnih informacija da su zbog očevo posla morali da se presele, ne navodi ništa o odnosu sa njim.	<i>Pošto je mama radila kao učiteljica imala je dosta vremena da se bavi nama... Ali nekako, kad pomislim, uvijek se sjetim da je ona bila kod kuće, uvijek je bila prisutna. Više nego tata.</i>	Mama učiteljica, tata vojno lice
Nataša (1965)	Najlepše uspomene na detinjstvo, najsrećnije vreme socijalizma kada je svet delovao da je u ravnoteži i da „svetlija budućnost“ čeka na nas.	<i>Mi smo uživali sigurnost i udobnost koju je davao tadašnji sistem. Ja bih sa današnje distance rekla da boljeg detinjstva od tog našeg teško da je moglo da bude.</i>	Brat stariji dve godine. <i>U ono vreme sam se uvek žalila da on može nešto više, što je logično jer je bio stariji. U suštini, nije bila razlika u vaspitanju, ne.</i>	Deda se ne seća, jedan je poginuo u Drugom svetskom ratu, a drugi od posledica rata. Samo bake pamti, ali ne priča o njima. Prabaka koja je živela sa njima je obeležila njeno detinjstvo. <i>Ona je ostavila pečat u mom detinjstvu!</i>	Ne navodi ništa o odnosu sa tatom.	Ne navodi ništa o odnosu sa mamom.	Mama geografkinja. Tata ekonomista.

<p>Ksenija (1965)</p>	<p>Lepo detinjstvo u najranijem periodu.</p> <p>Smrt oca ipak najznačajniji događaj (kada je imala 13 godina). Posle toga nastupa težak period.</p>	<p><i>Ja se sećam uvek detinjstva, kažem to je neka prva zalihla životne radosti koju sam imala.</i></p> <p>Smrt oca: <i>To je bila prelomna faza uopšte u našim životima, jer je mama uvek bila oslonjena na njega, ravnopravno su radili, ali mama nikada nije bila od onih aktivnih žena, već vrlo pasivna, okrenuta samo porodici. Tata je taj koji je išao u svet i bio dinamičniji po prirodi. I kada je tata umro našli smo se u teškoj situaciji, jednostavno smo ostali bez novca... ... i onda je opet krenuo život dalje.</i></p>	<p>Brat stariji dve godine.</p> <p><i>Dok je moj brat taj događaj (smrt oca) jako teško preživeo, jer je bio vezan za oca. Od tada jednostavno je izgledalo kao da je neko ugasio njegove emocije.</i></p>	<p>Omiljena baka, najsvetlija tačka detinjstva. Čuvala ju je dok je bila mala.</p>	<p>Veoma rano, iznenada preminuo.</p> <p>Ne govori o odnosu sa ocem.</p>	<p>Radila od svoje šesnaeste godine.</p> <p>Ne govori o odnosu sa majkom.</p>	<p>Mama službenica. Tata trgovac.</p>
---------------------------	---	---	--	--	--	---	---

Ivana (1967)	Srećno detinjstvo. Stabilna porodica.	<i>...svega dovoljno u principu, znači, postojala je ipak neka tu stabilnost, ekonomski smo bili relativno situirani, nije se tu nikome presipalo, tu se živelo od plate do plate, ali su te plate, roditeljske, bile dovoljne da pokriju, znači sve one neke osnovne potrebe koje smo u to vreme imali, pa čak i letovanja i zimovanja.</i>	Sestra, tri godine mlađa. <i>...nervirala me je strašno, bila je tri godine mlađa od mene i bila mi je dosadna...</i> Odrastanjem odnos se popravio i sad je dobar.	Omiljena baka je bila mamina mama, <i>...odrasla u Moskvi i sa 25. godina došla u Beograd. Tako da je ona imala tu neku širinu i imala je kašem znanje, dosta jezika i višestruke kulture, bila sam jako vezana za nju, a i ona je mene bila izabrala kao svoju omiljenu unuku.</i>	<i>...tata je imao fleksibilno radno vreme, tako da je on često bio sa nama i neke te naše osnovne potrebe zadovoljavao je, u smislu da imamo uvek nešto da pojedemo i da tu uvek bude neko.</i>	<i>...Ona (majka) je imala vrlo bogatu karijeru... ... Tako da je ona (majka), mislim baš imala karijeru, gradila karijeru i bila jako angažovana i politički i u toj socijalnoj zaštiti pogotovo.</i>	Mama sociološkinja. Tata stomatolog.
-----------------	--	--	---	--	--	---	---

Tbl 6: Profesorke u akademskoj dijaspori: Obrazovanje ovde i obrazovanje u inostranstvu

Ime	Osnovna škola	Srednja škola	Dodatne aktivnosti	Fakultet	Obrazovanje u inostranstvu
Maria (1944)	Osnovnu školu završila u Somboru, pohađala nastavu na mađarskom.	Gimnazija.	Učila nemački jezik. Završila nižu i srednju muzičku školu, bila izuzetno nadarena. Igrala tenis.	Filozofski fakultet UNS, Smer nemački jezik i književnost. Magistrirala na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Posle započetih doktorskih studija u Kelnu, prebacuje se na UNS i doktorira na svojoj matičnoj katedri.	<i>Nakon završenog magistarskog dobila sam stipendiju za doktorske studije Univerziteta u Kelnu i tamo odslušala sve predmete doktorantskih studija. Temu za doktorat mi je predložio profesor Heinz Vater, a trebala sam izvršiti kontrastivnu analizu za obeležavanje definitivnosti i indefinitivnosti u nemačkom i mađarskom jeziku.</i>
Janja (1949)	Osnovnu školu završila u Pančevu. <i>Škola nije bila daleko od naše kuće, možda jedno pet minuta hoda, mi smo išli sami u školu, niko nas nije vozio u školu, sada decu stalno voze negde, to se promenilo.</i> Bila je odlična učenica.	Završila Gimnaziju "Uroš Predić" u Pančevu. I gimnaziju je završila sa odličnim uspehom. <i>...te godine u celom gradu u Pančevu, od svih srednjih škola, jedino sam ja bila vukovac.</i> Bila je izbačena kratko iz škole u četvrtom razredu	Išla u muzičku školu, pohađala privatne časove nemačkog jezika.	Studirala i završila tehnologiju na Tehnološkom fakultet Univerziteta u Beogradu, zatim studirala i završila Sociologiju na Sveučilištu u Zagrebu, gde je i doktorirala. <i>Na temi industrijski konflikti u periodu od četrdeset i pete do devedeset i prve, dok je</i>	Deo doktorata radila na Kembridžu (deda prodao kuću da bi finansirao njen boravak tamo).

		<p>zbog pobune, ponosna je jer je niko od drugarica i drugova nije izdao.</p> <p><i>Meni je bilo lepo u toj gimnaziji, prva sam počela da se zabavljam kad niko nije, od prvog gimnazije, to je tada bilo, sad to sve čudno zvuči, to je tada bilo nekako ne znam ni ja, tajno su se zabavljali, a ja javno sam išla sa njim, nismo se krili, držali se za ruke, godinama smo se zabavljali. Pa recimo to su bile borbe: borba za mini suknu, mini kecelje, da mogu da se zabavljam, da se držim za ruke sa tim čovekom, da kažem sta ja mislim, to mi je bilo lepo.</i></p>		<p><i>socijalizam postojao kao sistem, doktorirao je prvo Neca Jovanov, a onda ja. Samo dvoje u akademskoj zajednici od osamnaest univerziteta u SFRJ se opredelilo za tako važnu temu! To isto govori i o sistemu i o nama dvoma – oboje iz Vojvodine.</i></p>	
Jasmina (1954)	<p><i>Ja ništa nisam završila u Beogradu. Ja sam završila u Kairu osnovnu školu, prve četiri godine...</i></p> <p><i>... Imali smo u Kairu lepu veliku ambasadu i bilo je jako puno naših ljudi. I u toj</i></p>	Završila gimnaziju u Milanu.	Ne pominje.	-	Studirala u Milanu, Smer estetika filma, zatim i Žurnalistika.

	<p><i>ambasadi su organizovali dopunsku školu za decu naših diplomata da naučimo da pišemo i ćirilicom, na primer, i da znamo nešto naše istorije.</i></p> <p><i>...Ali imam rupe u znanju, na primer, nisam učila našu književnost, niti gramatiku!</i></p> <p><i>...onda smo došli u Beograd, valjda sam bila pola godine ovde, pa smo otišli u Italiju zbog oćevog posla. Ja sam svuda išla u englesku školu – kao da sam Engleskinja!</i></p>				
Maja (1957)	<p>Kratko prića o osnovnoj školi. Uglavnom kroz sećanja na tadašnje drugarice i drugove (navodeći gde su živeći tada, gde žive danas). U vreme njene osnovne škole, porodica je putovala, ali je, zbog selidbe škole, i ona bila primorana da menja škole.</p>	<p>Kratko prića o srednjoj školi. Najpre o upisu, kako je upisala Osmu gimnaziju, pa se prebacila u Petu i da je u to vreme umala sjajno društvo sa kojim se druži i danas.</p> <p>Nije bila vukovac, ali je bila odličan đak.</p>	Ne pominje.	<p>Nije znala koji fakultet da upiše. Odućila se za Ekonomski fakultet. Tata je uticao na njen izbor.</p> <p>Na Ekonomskom fakultetu je provela tri godine i imala visoke ocene. Onda je shvatila da to nju ne zanima i da joj je dosadno, te se odućila da pređe na Sociologiju. Priznali su joj neke ispite sa Ekonomskog fakulteta i upisala je odmah drugu godinu.</p>	<p>U Oksford je otišla krajem septembra 1992. sa stipendijom da radi na istaživanju za doktorat koji je trebalo da bude u oblasti rod i društveni razvoj, kao nastavak magistarske studije. Namera joj je bila da se posle stipendije vrati u Beograd i da na Filozofkom fakultetu radi doktorat. Školsku 1992-93. provodi u Britaniji, prvo na Oksfordu do decembra 92, potom na University of London, 1993. odlazi na doktorske studije u Toronto u Kanadu na York</p>

				<p>Iako nije zadovoljna svim predmetima, jako je volela i uživala studirajući sociologiju.</p> <p>Diplomirala je na sociolingvistici, u komisiji je bila Anđelka Milić koju izuzetno ceni i kod koje je odmah upisala postdiplomske studije.</p> <p>Za magistarski rad radila istraživanje sa ženama sa sela.</p> <p><i>Te magistarske studije su bile kao jedan mali doktorat, mislim isto kao i doktorat, tu sam ispite neke silne polagala, pa sam onda radila i to terensko istraživanje, ja sam to leto čitavo išla dva meseca u selo i vraćala se, sa tim ženama sam sprovela to istraživanje, koje je bilo strahovito zanimljivo, sve zajedno i istraživanje, iskustvo. Radila sam i intervjuje i radila sam fokus grupu, sa njima svima pred kraj.</i></p> <p><i>To sam divno branila, jako je lepo prošlo i onda sam dobila nagradu...</i></p>	<p>univerzitet, tamo radi i piše doktorat na univerzitetu.</p> <p>1998. godine doktorira sa temom: 'The Power of Gender in the Transition from State Socialism to Ethnic Nationalism, Militarization and War: The Case of the Post-Yugoslav States'</p>
--	--	--	--	---	---

<p>Vesna (1957)</p>	<p>Vrlo malo govori o osnovnoj školi, više kroz uspomene na kuću i drugarice sa kojima nije više u kontaktu.</p>	<p>Završila Gimnaziju "Jovan Jovanović Zmaj", prirodnomatematički smer.</p> <p><i>Štreberka! Ja sam bila najbolji đak, u najboljem smislu reči.</i></p>	<p>Ne pominje.</p>	<p>Završila Engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu UNS.</p> <p><i>Ja sam prva u prvom roku sve završila, i počela da radim.</i></p> <p>Magistarske studije pohađala u Beogradu, na Odseku za anglistiku. Za magistraturu radila intonaciju u engleskom jeziku.</p> <p><i>Nažalost, odužile su se te moje magistarske studije sve do devedeset prve, zbog zdravlja naše ćerke.</i></p>	<p><i>Ja sam konkurisala za stipendiju za doktorske studije u Denveru (u Americi) i oni mene prime za intonaciju, opet.</i></p> <p>Pošto joj se nije dopao kurs i način na koji je radio njen mentor, najpre pauzira, a potom i odustaje od ovih doktorskih studija.</p> <p>Na fakultetu na kome je radila pohađa kurs Novih medija koji je izuzetno zainteresuje.</p> <p><i>...te studije završila nakon dve i po godine. I tako imam diplomu još jednih postdiplomskih studija – iz Novih medija. E, zahvaljujući toj drugoj magistraturi sam posle prešla ponovo u nastavu.</i></p>
<p>Milica (1958)</p>	<p>Zgrada škole joj se činila ogromnom, plašila se. Volela je svoje učiteljice, prvo jednu stariju koja je imala osećaj ...za decu koja imaju neke poteškoće i koja nisu baš iz te sredine. <i>Kasnije se sećam druge učiteljice u drugom razredu,</i></p>	<p>Uspešno je završila gimnaziju.</p> <p>Majka ju je izuzetno podržavala što se obrazovanja tiče, a otac je prvo želeo da upiše neku stručnu školu.</p> <p><i>...moj otac je, kao i mnogi</i></p>	<p>Ne pominje.</p>	<p>Sama se seli u Ljubljanu.</p> <p>Upisuje <i>Fakultet za sociologiju, politične vede, in novinarstvo</i>, ali se na trećoj godini prebacuje na pedagošku sociologiju.</p> <p><i>...htela da budem ekonomski nezavisna od svojih roditelja i onda sam se odlučila to da</i></p>	<p>-</p>

	<i>dobili smo jednu mladu i lepu učiteljicu u koju smo bili svi zaljubljeni, svi su hteli da budu učiteljice posle u životu.</i>	<i>drugi očevi u porodicama preseljenika (ja ga uopšte ne osuđujem), razmišljao da deca treba što pre da dođu do nekog zaposlenja.</i> <i>Bila sam prvo žensko biće iz familije preseljenika koje se upisalo u tu gimnaziju u Jesenicama do te sedamdeset treće godine. U toj gimnaziji, u mojoj generaciji bila su samo još dva učenika sa prezimenom na -ić.</i>		<i>završim. Nisam bila baš u vrhu po ocenama na studijama, ali sam bila u jednoj grupi drugova i drugarica, studenata i studentkinja, koji su mnogo vremena posvećivali studiju. I mi smo počeli da čitamo sami neke originalne tekstove i da se družimo...</i> Na sociologiji kasnije i magistrirala i doktorirala.	
Ana (1959)	<i>Ne mogu da kažem da imam nekakvih dramatično zanimljivih utisaka iz osnovne škole. Mi deca smo imali neko svoje proživljavanje otvaranja Jugoslavije prema svetu.</i>	Gimnazija "Jovan Jovanović Zmaj", društveni smer. <i>Posle trećeg gimnazije, sve oko mene mi počinje izgledati dosadno i sputavajuće, te, nakon letnjeg upoznavanja sa društvom iz Sarajeva, molim roditelje da me upisu u četvrti gimnazije u</i>	Završila nižu muzičku školu i jedan razred srednje. Akademska pozorište "Promena". <i>To je bio zapravo „pravi“ život, jer se ticao umetnosti... književnosti... zapravo period</i>	Ekonomski fakultet UNS. Iako ima primedbe na neke profesore i predmete, lepe uspomene prepričava sa fakulteta.	Magistarski kurs studija razvoja u Holandiji (dok još uvek živi u Novom Sadu). Diplomu nostrifikovala na Sveučilištu u Zagrebu, jer je tamo nostrifikacija bila najbrža i najjednostavnija. Postdiplomske studije iz sociologije na Kalifornijskom institutu. Prvo master program, a potom i

		<p><i>Sarajevu, koje mi je izgledalo puno rok muzike i zanimljivih (kao iz Heseovih romana, he, he) ljudi. Posle raznih turbulencija, uključiv i kratko bežanje od kuće i konsultacije sa psiholozima u Beogradu, moji pristaju da se upišem u četvrti gimnazije u sarajevsku Prvu klasičnu gimnaziju „Ivo Andrić“.</i></p>	<p><i>jednog vrlo aktivnog kreativnog rada u pozorištu „Promena“.</i></p>		<p>doktorske studije.</p> <p>Tema disertacije je bila uloga intelektualaca u nacionalističkoj mobilizaciji.</p>
<p>Tatjana (1964)</p>	<p>Najlepše uspomene na detinjstvo vezane su joj za učiteljicu, sa kojom je i danas u kontaktu.</p>	<p>Imala deveti i deseti razred, pa kasnije usmereno obrazovanje upisala u jezičkoj gimnaziji. Tu završava treći razred, a četvrti završava u Americi u okviru učeničke razmene.</p> <p><i>Tako da je to bilo dobro iskustvo za mene i potrebno za samoostalivanje. Mada sam ja i prije toga bila poprilično samostalna, ali ipak kad se odvojimo od porodice onda se još brže</i></p>	-	<p>Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Odsek za engleski jezik i književnost.</p>	<p>Magistrira lingvistiku, ali uporedo studira i pedagogiju.</p> <p>Kasnije godinu dana studira i ekonomiju, jer je shvatila da joj treba i to znanje za posao kojim se bavi.</p> <p>Doktorat prijavila tek posle nekoliko godina i mnogo komplikacija.</p> <p><i>Dobila sam doktorat tek dvije hiljade šeste - dva puta sam se prijavljivala prije toga. Upornost je vrlina! Mijenjala sam i temu. Htjela sam prvo da radim doktorat na rodnim studijama, ali je tamo bio</i></p>

		<i>osamostalimo.</i>			<i>mali broj stipendija, bilo je baš teško da se dobije.</i>
Nataša (1965)	<p>Bila je vukovac u osnovnoj školi i volela je školu.</p> <p><i>U školu se išlo u dve smene, pre i posle podne. Ako idete popodne, onde prepodne odete na Štrand i kupate se i onda odande direktno u školu - to je bila standardna varijanta.</i></p> <p><i>...volela sam hemiju - imala sam jako dobru nastavnicu. U to vreme moja osnovna škola je bila najmodernija u gradu... Prvi smo imali najmoderniju laboratoriju i vrlo motivisane nastavnike.</i></p>	<p><i>Deveti i deseti razred sam dopala u za moje školovanje totalno nebitan dvogodišnji period života. Sve je bilo suprotno od onog što je bilo u osnovnoj školi. To je bilo čisto gubljenje vremena...</i></p> <p>Upisala matematički smer gimnazije i pohađala treći i četvrti razred. Izuzetno jaka konkurencija, sve odlični đaci.</p> <p><i>...najvredniji, najinteresantniji i najlepší deo mog obrazovanja i ono me je odredilo u daljem životu.</i></p>	<p><i>U ono vreme je bilo normalno da dobri đaci idu na razne sekcije i da se takmiče: išla sam i na savezno iz matematike i na pokrajinsko iz hemije i engleskog.</i></p> <p>Trenirala košarku i veslanje.</p>	<p>Tehnološki fakultet UNS, Hemijsko inženjerstvo.</p> <p>Pre toga htela da studira arhitekturu, ali pošto je to moglo jedino u Beogradu, odlučila se za ovaj smer.</p> <p><i>Upisala sam se na fakultet osamdeset i treće godine, a osamdeset i osme sam završila, sa najboljim prosekom u generaciji.</i></p> <p>Na Tehnološkom fakultetu UNS kasnije je i magistrirala i doktorirala (s tim da je dve godine doktorskih studija provela u Pragu).</p>	-
Ksenija (1965)	<p>Išla u osnovnu školu koju su selili iz jedne zgrade u drugu koju su zajedno sa nastavnicima uređivali.</p>	<p><i>Praktično su nam tom reformom školovanja iskidali naše dobre drugarske veze koje smo</i></p>	<p><i>...Ja sam bila vrlo talentovana za umetnost, osvojila sam prvu nagradu na</i></p>	<p>Filozofski fakultet UNS, Odsek za psihologiju.</p> <p>(Pre toga razmišljala da studira</p>	<p><i>Ja sam praktično u Jugoslaviji došla do kraja edukacije iz transakcione analize, ali nisam položila završni ispit. On mora da</i></p>

	<p>Izuzetno su joj lepe uspomene na taj period i o njemu priča u anegdotama.</p>	<p><i>stekli u osnovnoj školi, jer kad smo trebali da krenemo u srednju školu, odjednom deveti i deseti razred, rasporedili su nas po školama, upali smo u novoformirane razrede: deveti sam išla u elektrotehničku školu, deseti u medicinsku.</i></p> <p>Treći i četvrti razred srednje škole ...pošto sam znala da hoću dalje da da studiram, otišla sam na Pedagošku akademiju jer je ona imala najširu lepezu predmeta, uz klasične predmete imala je sviranje, pevanje...</p>	<p><i>Saveznom takmičenju iz slikarstva, bila sam uključena u likovne sekcije, pevala sam u horu i bila sam solista, imala sam raznih talenata, brzo sam učila... i sve mi je išlo jako dobro, volela sam matematiku...</i></p>	<p>matematiku.)</p> <p>Volela je svoje studije. Neki predmeti i profesori su joj se jako dopadali, neki baš i ne.</p> <p>Za diplomski radila ...rad iz ekološke psihologije, odnosno kognitivne mape gradova. Tako da sam napravila neku svoju zabavu, učila sam uopšte o gradovima, iščitala sam sve o urbanizmu, gradovima, o tome kako prostor deluje na ljude... to je bila moja tema. Ali to je bilo krajnje neprimenljivo u našem svetu.</p> <p>2000. godine iako već godinama u Meksiku, na matičnom fakultetu UNS završila je postdiplomske studije i odbranila je svoj magistarski rad.</p>	<p><i>se polaže na nekom internacionalnom kongresu i osoba koja je supervizor mora da te supervizira sa određenim brojem supervizija. Ja taj uslov ne ispunjavam u trenutku kada stižem u Meksiko.</i></p> <p>U Meksiku je pronašla supervizorku, ali je sve morala iznova da pohađa na španskom jeziku. Čitav proces specijalizacije trajao je šest godina.</p> <p><i>Ta dvehiljadita godina je za mene bila uspešna: odbranila sam magistarski rad u Novom Sadu i u Halifaxu u Kanadi dobila sertifikat - specijalizirala sam transakcionu analizu.</i></p>
<p>Ivana (1967)</p>	<p><i>Ne pamtim baš jako pozitivno, zato što, koliko se ja sećam, ta škola, mislim ja sam uvek bila odlična i</i></p>	<p>Zbog tadašnjih pravila po kojima nije mogla da upiše gimnaziju koju je htela, odlučila je da upiše srednju</p>	<p>Tokom osnovne škole: - pohađa i nižu</p>	<p>Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Sociologija</p> <p>Jedno vreme živela i studirala u</p>	<p>Tek po dobijanju trajne vize upisala je doktorske studije.</p> <p>Godine koje je provela u Australiji pre nego je stekla uslove da upiše</p>

	<p><i>skroz odlična, ali se sećam da smo stalno nešto bili krivi i da su nas stalno nešto kritikovali i da je to bilo dosta onako negativno iskustvo u smislu da su nas nastavnici nipodaštavali, da nije postojalo poštovanje prema nama, da neke stvari koje su normalne, razvojne, dečije, od toga se stalno pravio problem.</i></p>	<p>muzičku školu i tamo završila dve godine.</p> <p>Bilo joj je naporno zbog velikog broja predmeta.</p> <p>Treći i četvrti razred završava u Karlovačkoj gimnaziji, Kulturološki smer.</p> <p><i>Fenomenalna škola za mene, puno slobode, nastavnici su nam omogućavali kreativnost.</i></p>	<p>muzičku školu;</p> <p>- dramska sekcija.</p> <p>Tokom srednje škole:</p> <p>- piše u školskom listu Karlovačke gimnazije i u "Glasu omladine".</p>	<p>Beogradu, ali se ubrzo vratila u Novi Sad i studije nastavila vanredno (nije našla adekvatan smeštaj, a i celo društvo je bilo u Novom Sadu).</p> <p><i>... te studije su u to vreme bile dosta dosadne, opet sad iz ove perspektive razmišljam, nisu bile previše uzbudljive, to je bilo dosta sve dosadno...</i></p> <p>Po završetku osnovnih studija upisuje i postdiplomske na istom fakultetu. Nije zadovoljna konceptom.</p> <p><i>...oni su sve isto što je bilo na četiri godine opet ponovili u naredne dve godine, sve isto, identičan program samo su dodali još više literature, nije bilo nikakve razlike, vezano za to šta se to uči, kako, sve isti predmeti, sve ista literature, nego da se sve ono što se savladalo na osnovnim studijama, ponovo pročita...</i></p> <p>Nije završila postdiplomske nikad.</p>	<p>doktorat iskoristila da objavljuje radove.</p> <p>Tema doktorske teze bila je budućnost obrazovanja.</p> <p><i>...to sam doktorirala i teza je jako dobro ocenjena i recenzent mi je odmah ponudio da je objavim...</i></p>
--	---	---	---	---	--

Tbl 7: Profesorke u akademskoj dijaspori: Brak/Partnerski odnos

Ime i godina rođenja	Partnerski status	Sa koliko godina stupaju u brak	Profesija partnera	Opis braka/partnerskog odnosa
Maria (1944)	U braku.	19	Profesor	<p>Sa 19 godina upoznala i pre 20. rođendana se udala za svog muža.</p> <p><i>Srećom naišla sam na dobrog čoveka. I on je iz veoma mešane porodice, nosi u sebi i srpske i nemačke i česke i mađarske gene.</i></p> <p><i>Srećom nikad mi nije potkresao krila, pomagao je i bodrio me da nastavim studije i tako sam stigla do doktorata.</i></p>
Janja (1949)	Razvedena.	44	Profesor	<p>Prva partnerska, kasnije i bračna zajednica sa Nemcem (Od 1987. godine). Razišli su se 2000. godine, zvanično se razveli 2010. godine.</p> <p>Od 2002. do 2008. godine bila u partnerskom odnosu sa kolegom.</p> <p><i>Mi smo živeli zajedno od osamdeset sedme, Nemačka je već tada zakonski regulisala status partnerske zajednice, a venčali smo se devedeset i treće.</i></p> <p><i>...naš brak apsolutno bio za ovdašnja shvatanja vrlo neobičan, moj muž je sve radio u kući sa mnom, naša porodica se nije zasnivala na besplatnom radu ni žene ni muškarca.</i></p> <p><i>...ja ne bih mogla u patrijarhalnom braku da živim petnaest minuta, a ne jedan dan! Što se ja nisam ovde udala? Ja sam se udala sa četrdeset i četiri godine, to mi je prvi brak, drugi mi je bio posle.</i></p>
Jasmina (1954)	U braku.	25 (brak) 35 (razvod) 43 (brak) 51 (razvod) 51 (brak)	Pisac	<p><i>Ja sam uvek bila što kažu velika ljubavnica i verovala u ljubav! Nisam ja nikad bila protiv braka, i dan danas verujem u brak, zato što sam monogamna i zato što imam opsesiju ljubavi, i u takvom kontekstu se mnogo bolje osećam.</i></p> <p>Prvi brak sa pesnikom, iz ovog braka ima ćerku.</p>

				<p><i>On je izgleda doživio moje pisanje kao atak na njegovo... Mi smo imali otvorene odnose, u tom smislu nije bilo tajni s njim. Ali nije to bio problem, mi smo se rastali zato što je on mnogo nepokretan bio, a ja sam uvek bila nomad.</i></p> <p>Drugi brak sa novinarom. Sa drugim mužem bila je od 1990. godine.</p> <p>Brak je funkcionisao sve dok nije pao Milošević. <i>Zanimljivo da mi u dobrim vremenima nismo opstali, nego dok je pritisak spolja. Opet sam počela da putujem, meni su počele knjige da izlaze na svim jezicima po svetu i mnogi su me zvali na turneje i promocije. Bila sam dosta odsutna i to je bio početak kraja među nama. On je bio ljubomoran što sam putovala i pritiskao me... i svako je krenuo na svoju stranu.</i></p> <p>Treći brak sa poznatim američkim piscem.</p> <p><i>Sad mi je najbolje. Sad sam jako zadovoljna. Konačno sam ono što sam pre stalno pokušavala - da ne pripadam nigde, što mi nikad nije polazilo za rukom.</i></p>
Maja (1957)	U braku.	42	Profesor	<p>Udata za Britanca, naučnika, prirodnjaka. Zbog njega se nije vratila u Toronto, nego nastavila život u Londonu. <i>...tu smo se Mark i ja sreli i posle toga se praktično nismo uopšte nikad rastali...</i></p>
Vesna (1957)	U braku.	24	Tehnički inženjer za održavanje kompjutera	<p>Udala se odmah posle diplomiranja, u Novom Sadu. Suprug je menjao fakultete, a ona, kao ambiciozna žena, forsirala ga je da završi. Jako joj smeta što njen suprug nema više ambicija.</p> <p>U Americi suprug lako nalazio posao i dobro zaradivao.</p> <p><i>On je posvećen porodici i lako je mogao sve da ostavi, jer ga nije interesovalo to što je radio.</i></p> <p>U jednom momentu života razdvajaju se tako što muž ostaje u Denveru (kasnije se seli na Floridu), a ona se seli u Finiks.</p> <p><i>Vidamo se povremeno i čujemo često. To je sada tako, evo već dve godine, za nas oboje jos uvek neka privremena situacija. On ima još nekoliko godina do penzije. Ali naša ćerka je sada u Evropi</i></p>

				<i>na studijama i to nas oboje vezuje za Evropu i Srbiju... ...Muž me podržava u svemu što ja radim. Ja uvek gledam samo napred. ...U mnogo čemu ja jesam samostalna i nezavisna komunikativna osoba i ono što radim činim sa oduševljenjem, potreban mi je sagovornik da s njim delim to oduševljenje.</i>
Milica (1958)	U braku.	24	Sociolog	U braku je sa kolegom sa fakulteta. Suprug je bio u nekoliko mandata ministar prosvete u Sloveniji. <i>Ali da budem sasvim iskrena, najveća podrška bio mi je muž i u kriznim trenucima i u trenucima kad mi je bila potrebna profesionalna pomoć, pošto je on isto sociolog.</i>
Ana (1959)	Nije u partnerskom odnosu.	-	-	-
Tatjana (1964)	U braku.	Sa 22 stupa u partnerski odnos, kasnije i formalno u brak.	Profesor	Supruga je upoznala još u četvrtom razredu srednje škole kada je bila na razmeni učenika u Americi. Vidaju se tokom njenih studija i kada ih završava, on joj predlaže da zajedno odu u Švedsku. Prvo su živeli u vanbračnoj zajednici u Norveškoj, a kasnije se venčali i preselili u Švedsku.
Nataša (1965)	Razvedena.	24		<i>Udala sam se osamdeset devete godine. Devedeset i četvrte smo dobili ćerku. Razveli smo se kada je ona imala dve godine.</i>
Ksenija (1965)	Razvedena.	31 (brak) 41 (razvod)	Profesor	Kada su se venčali (u Novom Sadu), njen muž je već bio na doktorskim studijama u Meksiku, a ona se pripremala za odlazak. Oboje su tamo imali vrlo uspešne karijere. Razilaze se i ona se vraća u Novi Sad, a potom odlazi u Nemačku.

				<p>Razlog za razvod:</p> <p><i>Međutim ima jedna stvar koja se meni ne dopada u našem ličnom odnosu, a to je da on stalno profesionalno napreduje, ja isto napredujem profesionalno, što je mene zadovoljavalo, ali naš zajednički projekat – naš zajednički život je manjkao. Nismo uspjeli da živimo malo kvalitetnije.</i></p> <p><i>... naš susret tu, na stanici, bio je za mene otrežnjujući: ja vidim tog čoveka (on se meni raduje i trči ka meni), a ja ništa ne osećam, i mislim šta sad da radim, ne mogu sa njim da živim, ja njega više ne volim.</i></p>
Ivana (1967)	U braku.	27	Profesor	<p>U momentu odlaska upoznaje budućeg supruga na jednom seminaru i odlučuje da sa njime ode u Australiju.</p> <p><i>...mislim da je to što smo mi iz različitih kulturoloških sredina nas nateralo da osvestimo neke obrasce ponašanja, što većina ljudi ne osvesti, pogotovo ako se živi u sličnoj sredini sa sličnim vrednostima, jednostavno neke male razlike onda postanu strašno velike razlike.</i></p>

Tbl 8: Profesorke u akademskoj dijaspori: Deca

Ime	Deca	Odnos prema deci
Maria (1944)	2 (dva sina)	<i>...meni je uvek porodica bila na prvom mestu.</i> Oba sina multilingvalna i veoma obrazovana.
Janja (1949)	-	-
Jasmina (1954)	1 (ćerka) U prvom braku rodila je ćerku. Prvih nekoliko godina njenog života bile su u Beogradu.	<i>Probudilo se nešto u njoj neverovatno, profesori čestitaju kad ona govori. Ja mislim da ona ima dosta toga oko sebe i beži od toga: njen otac je bio pesnik, ja sam spisateljica, njen očuh, moj sadašnji muž, je poznati američki pisac, tako da je ona opterećena malo tim piscima. Mislim da ima dara za pisanje, na primer, ona se toliko precizno izražava.</i>
Maja (1957)		<i>Mark i ja nemamo dece, mi smo se sreli mnogo kasno u životu, nemamo ni on ni ja, mi smo se sreli posle četrdesete godine, onda ja nisam imala posao, onda sam dobila novi, bili smo već u godinama.</i>
Vesna (1957)	1 (ćerka)	Ne govori o odnosu prema ćerki, priča o njenoj bolesti i ozdravljenju, njenom obrazovanju i ambiciji.
Milica (1958)	1 (sin)	<i>On je jedina zbog sklopa naših ukupnih životnih okolnosti i iskustava u poslednje dve decenije prošlog veka.</i> <i>...U poslednje vreme imam njegovu veliku podršku. Jako se dobro slažemo sada, mada smo imali burna vremena. On je jedna draga osoba u mom životu, jer s njim stvarno mogu o svim mojim problemima da razgovaram.</i>

Ana (1959)	-	-
Tatjana (1964)	-	-
Nataša (1965)	1 (ćerka)	<i>Ćerka je uvek živela sa mnom i živi i danas, ovde u Berlinu. Ima sada dvadeset godina.</i>
Ksenija (1965)	-	-
Ivana (1967)	2 (sin i ćerka)	<i>...živimo na jedan vrlo nekonvencionalan način, na način koji nam daje slobodu, ali s druge strane smo jako vezani kao porodica i pokušavamo da provodimo što više vremena možemo zajedno, ali da se svaki član te porodice razvija u pravcu koji tom članu ima smisla.</i>

Tbl 9: Profesorke u akademskoj dijaspori: Kontekst devedesetih godina 20. veka

IME	REČENICE O KONTEKSTU DEVEDESETIH GODINA 20. VEKA
Maria (1944)	<i>Došli smo u Australiju devedeset i druge - zbog rata. Dva sina imam i jedan sin mi je sazeo za vojsku kada je bila borba za Vukovar! A drugi bi mi bio sazeo za vojsku kada je Kosovo bilo na dnevnom redu.</i>
Janja (1949)	<p><i>Doktorat sam odbranila u Zagrebu devedeset prve, ja sam letela avionom iz Beograda kad je počeo rat u Hrvatskoj, to je bio poslednji avion koji je sleteo u Zagreb iz Beograda. Vratila sam se vozom u kojem nikog nije bilo osim mene i željezničara.</i></p> <p><i>Na dan odbrane doktorata mi nismo mogli da pređemo iz Novog Zagreba u Zagreb, treba da se pređe preko Save, da se stigne do Filozofskog, Savski most je bio zatvoren, mi nismo uopšte znali da li će se most otvoriti, da li ćemo stići na odbranu, nismo znali da li će se ona uopšte održati. To je bilo nenormalno. A onda se taj most otvorio, onda smo mi stigli, ta odbrana je bila kao pod bombama da sam branila, nije bilo bombardovan Zagreb toga dana, ali je već tutnjalo po Vukovaru, već su tenkovi bili u Vukovaru. Odbranila sam doktorat u julu, i već na kraju te godine sam napustila zemlju.</i></p> <p><i>Posle doktoriranja, ubrzo posle toga, već se Vukovar razarao, čulo se u Novom Sadu na dunavskom Keju, slušali smo toga leta kako tutnji, donosio Dunav zvuk bombardovanja, razaranja Vukovara.</i></p> <p><i>...Deset godina smo moj muž Reinhard Neumann i ja, pošto je bio rat i ja sam u Nemačkoj imala informacije šta se dešava, mi smo izdržavali od devedeset i druge godine, deset godina, oko tristo devojčica sa prostora bivše Jugoslavije, uglavnom izbeglice u Vojvodini...</i></p> <p><i>Ja sam hiljadu devetsto devedeset i četvrte tražila dozvolu slovenačke Vlade da uđem u begunske centre...</i></p>
Jasmina (1954)	<p><i>Ja nisam verovala da će biti ratovi, pa zato se moja knjiga zove "Dnevnik političkog idiota".</i></p> <p><i>Politika nas je ustvari jako vezala! Duško je dosta propatio kao antimiloševićevac, njega su i u NIN-u smenili, i Arkan mu je pretio. Ja sam aktivna u Ženama u crnom, njegovi sinovi mobilisani, jure ih, mi ih krijemo, starijeg sam ja u Italiju poslala. Moje dete kreće u školu. To je jedan jako dramatičan period u našem životu i to nas je povezalo. Nekad te ružne stvari vezuju više nego lepe.</i></p>

	<p><i>Sećam se, odlazimo Duško i ja na konferenciju PEN*-a u Budimpeštu, izlazimo iz zgrade i tablice nestale na našim kolima! Pošto smo svašta pričali protiv Srbije, neko nam je skinuo tablice. Onda nam kaže Đerđ Konrad (predsednik PEN-a): - Pazite, ne ulazite u auto, verovatno je bomba unutra! I sad, ne smeš da uđeš, zovi policiju... u takvom smo stresu živeli. Mi smo ko ratni drugari bili! Povezivao nas je otpor prema nečemu što niste mogli da promenite.</i></p> <p><i>...Žarana pustila preko neke internet liste jedno moje pismo, u vreme kad je Ćuruvija bio ubijen (jer Duško Veličković je bio s njim neposredno pred ubistvo). Nas je državna bezbednost pratila, tada to nismo znali, ali kad je objavljen dosije Ćuran, 2000. godine, posle pada Milosevica, tu sve piše.</i></p>
Maja (1957)	<p><i>...ono što je mene slamlalo emotivno, to je bilo što se ta zemlja raspada, to se raspada tako, što u stvari i to izdaleka je još gore, naravno i tako, i mene to, mislim stvarno mi je to emotivno, užasno bilo teško...</i></p> <p><i>Onda je počelo bombardovanje. Ovo moje se sve obavilo taman pre bombardovanja i to je bilo strahovito dramatično. Sećam se da sam ja bila na nastavi, jutarnji sam imala čas i izađem u pauzi, tad sam još pušila, a i tamo je moglo da se puši, izađem u pauzi i to je neki kafe gde sam uvek pila kafu i drogirala se cigaretama i tu imaju velike TV ekrane, ja pogledam ovako malo bolje i shvatim da su to snimci bombardovanja, da li neki novosadski ili neki beogradski, mislim, ne znam koji je prvi bio, mislim, novosadski...</i></p>
Vesna (1957)	<p><i>...I kada su krenuli ratovi u našoj zemlji, više nismo mogli da idemo sa ćerkom svake godine na kontrolu u Ameriku...</i></p>
Milica (1958)	-
Ana (1959)	<p><i>U zimu devedeset prve na drugu, skupljali smo potpise protiv mobilizacije za podnošenje peticije srpskom parlamentu – tada je već bio pao uništeni Vukovar, završeno je granatiranje Dubrovnika... U to vreme sam i dalje na postdiplomskim studijama u San Dijegu, nekako „uživam“ jer radim što volim, ali je bio istovremeno i tegoban period, gde me je antiratno angažovanje i nova prijateljstva sa iskreno požrtvovanim ljudima, najviše ženama, „sačuvalo“, valjda. Tada nije bilo u redu da svoja iskustva nazivam strašnim, jer nisam živela kao civili u Bosni i Hercegovini, ili Hrvatskoj... pod granatama.</i></p> <p><i>Kada sam te devedeset i prve u julu mesecu došla u Novi Sad iz San Dijega i prve večeri po dolasku sela da sa roditeljima gledam vesti na beogradskoj TV, u udarnom terminu u osam uveče vesti su započele prikazivanjem dokumentarnih snimaka umarširanja nacističkih trupa u</i></p>

	<i>Zagreb 1941. Sutradan u sedam ujutru sam sela na autobus i otišla za Beograd. Prethodne večeri iza ponoći sam čula da je u Beogradu osnovan Centar za antiratne akcije.</i>
Tatjana (1964)	-
Nataša (1965)	<i>Mi smo (ćerka i ona) jednostavno otišle između dva bombardovanja i nismo se vratile. To, naravno, da emotivno nije lako! Ja nikada moje stvari više nisam videla. Moja mama ih je spakovala u kutije koje do danas nisu otvorene. Kao da je jedan život odložen u neki podrum.</i>
Ksenija (1965)	<i>Možda sam mogla da postanem načelnik Odeljenja za psihologiju, ali to je bilo vreme inflacije - najbednije bede! Imala sam trkački bicikl i onog časa kad je naše odeljenje dobijalo platu u kesi, sećate se toga vremena, ja sam jurila trkačkim biciklom na Futošku pijacu da kod preprodavca deviza, menjam dinare za devize koje smo delili i krckali tokom mesec dana. Nije se nazirala neka dobra budućnost ovde u vreme velike inflacije.</i>
Ivana (1967)	<i>I uopšte, mislim držala sam neku nastavu u to vreme, rat u Bosni, a ja držim seminare o Aristotelu i Platonu, i sad ti tu treba kao nešto da razgovaraš, ideja, zakonitosti, državnosti u radovima grčkih filozofa, a država se raspada. ...ali u to vreme je to bio takav jedan kaos i kolaps da je sve u to vreme izgledalo bolje od onoga što se dešavalo, jer je rat mogao i ovde da izbije, kao što je i izbio onda devedeset i devete godine, ali su već devedeset treće-četvrte postojale indikacije, da to što je četrdeset kilometara od nas i Vukovar i leševi u Dunavu, da je to moglo da bude sutra ovde, tako da je u to vreme, nekako to sve izgledalo da je ta neka druga perspektiva bolja od ove ovde.</i>

Tbl 10: Profesorke u akademskoj dijaspori: Momenat odlaska i mogućnost saradnje i povratka

Ime	Momenat i razlog odlaska	Opis momenta i razloga odlaska	Saradnja sa UNS	Povratak
Maria (1944)	Rat.	<i>Došli smo u Australiju devedeset i druge - zbog rata. Dva sina imam i jedan sin mi je sazeo za vojsku kada je bila borba za Vukovar! A drugi bi mi bio sazeo za vojsku kada je Kosovo bilo na dnevnom redu.</i>	<i>Iz lojalnosti prema svojoj bivšoj kući, ponudila sam da bez naknade ispredajem jedan kompletan magistarski predmet postdiplomcima jezičkih katedri Filozofskog fakulteta UNS. Koliko se sećam, to je bilo 2007. godine. Nakon penzionisanja ponovo sam se javila Filozofskom fakultetu da sam sad u situaciji da duže boravim svake godine u Novom Sadu i mogla bih započeti saradnju. Ali mi je tada rečeno da po novom Zakonu o visokom obrazovanju ne mogu da zaposle nikoga starijeg od 65 godina. Ja sam tada imala 69 godina.</i>	<i>Nije realno! Mi nemamo utisak da smo napustili Novi Sad, dođemo svake godine i budemo nekoliko meseci. Vidimo sebe sa dualnim identitetom, živimo malo tu, malo tamo. ...Ja kad sam u Australiji kod kuće, znam kako funkcioniše život, imam prijatelje, znam jezik, ali isto tako se osećam kod kuće i u Nemačkoj, jer sam i tamo živela šest godina i lepo se uklopila u tamošnju sredinu, a naravno isto tako sam kod kuće i u Novom Sadu (smeje se), odnosno u Somboru (koji takođe duboko nosim u svom srcu).</i>
Janja (1949)	Rat.	<i>...od 19. decembra 1991. nikad više nisam dobila posao ovde. Odjedanput se nađeš na ulici, nemaš posla, imaš doktorat, šta će ti doktorat, nema veze, ali ima veze, ja sam već tada imala kontakte i jedan moj kolega me je pozvao da predajem u Engleskoj, eto tu sam ja počela tu svoju neku karijeru u inostranstvu...</i>	<i>...mislim da je to apsolutno utopija, da se to za moga života neće desiti. Ja sam godinu dana zaposlena na Fakultetu za evropske i pravno-političke studije u Novom Sadu, ali još nema zainteresovanih za moj kurs.</i>	

Jasmina (1954)	-	-	-	-
Maja (1957)	Rat.	<i>Otputovala sam iz Beograda sa dva kofera, znajući da imam tu stipendiju u Oksfordu do Božića, ali još uvek nisam znala da li mi je Britanski savet odobrio za nastavak, to sam saznala kad sam tamo došla, pošto je to bilo u nekoj proceduri. Ja sam znala da ću ostati tri-četiri meseca, zato sam otišla sa dva kofera.</i>	<i>Jesam imala saradnju u smislu projekta ... uključivao i saradnju sa Univerzitetom u Beogradu, Anđelka je bila deo tog projekta, Žene u crnom su bile deo tog projekta, i još neke grupe iz Zagreba, ženske grupe iz Bosne, neke iz Sarajeva, neke iz Zenice, tako da u tom smislu sam ostvarila tu saradnju i prosto sam ih povukla u taj projekat.</i> <i>Nikakav akademski angažman nisam imala, ja sam otišla i kao toliko sam bila u ovome, a iskreno da kažem, niko me nije ni zvao, ja sam sa Anđelkom jedinom održavala veze u to vreme, sad održavam i od skora i sa nekim mlađim...</i>	<i>...odluku da odem nisam nikada donela. Mislim, kada sam donela odluku da ostanem, to je bila zapravo odluka zato što sam našla čoveka sa kojim sam želela da živim i podelim svoj život, ali to je odluka koja spada u potpuno jedan drugi domen, ja zapravo ni sada nisam donela tu odluku da ja želim tamo da ostanem da živim, ja sam tamo i zato što imam muža koji je Englez, mislim da su njegove mogućnosti da živi ovde, on govori mnogo jezika i mogao bi da živi na svakom mestu, na raznim mestima je živeo u svom životu, ali mislim, nisam tu odluku donosila, tako da Britanija nije zemlja mog izbora, ona se meni prosto dogodila, ona jeste zemlja mog izbora na neki drugi način, meni jako znači što je to tako blizu ovde, meni Beograd vrlo mnogo znači kao moje neko mesto...</i>
Vesna (1957)	Rat/bolest ćerke.	<i>I kada su krenuli ratovi u našoj zemlji, više nismo mogli da idemo sa ćerkom svake godine na kontrolu u Ameriku, zdravstveno osiguranje nije moglo da nam plaća troškove koji su za naš budžet bili veliki, i onda smo rešili isključivo zbog nje da odemo iz zemlje. Moram reći da nisam bila zadovoljna klimom u kolektivu, niti stanjem u nauci koju</i>	<i>Ne saradujem s mojom bivšom katedrom zbog načina na koji sam otišla sa katedre. Morala sam da dam otkaz!</i> <i>Kao pozitivno iskustvo navodi saradnju sa Centrom za rodne studije UNS.</i>	<i>Mi smo tamo otišli, ali nismo znali kako će nam tamo biti. Recimo, ništa nismo ovde prodali. Ljudi su rasprodavali sve i odlazili s odlukom – zauvek! Mi nikad nismo tako živeli, nego smo imali filozofiju života „nek ostane ovo ovde za svaki slučaj“. Imali smo stan koji još uvek stoji, samo ga iznajmljujemo i dan danas. Svake godine smo u Novom Sadu, naša ćerka voli da dođe...</i>

		<p><i>volim, niti zvanjem (lektora).</i></p> <p><i>Mene su na mojoj katedri najstrašnije ispljuvali kada sam odlazila devedeset druge (kao i neke druge koji su tada otišli u svet, a danas su ugledni profesori). Šefica katedre mi je tada rekla razne neprijatne stvari, da bi samo nekoliko godina kasnije, svoju decu udomila u inostranstvu.</i></p>		
Milica (1958)	<p>Imala je samo pet godina kada se njena porodica preselila u Sloveniju.</p>	<p><i>...život je bio tamo i tada jako težak, tako da su moji roditelji odlučili da potraže nešto bolje za sebe i za nas decu.</i></p>	<p><i>Ali moram reći i kad je stvarno počelo moje povezivanje s drugima u regionu, to je bilo preko ličnih kontakata...</i></p> <p><i>Kad sam bila šefica Odeljenja za sociologiju na Filozofskom fakultetu ovde, bila sam čak i na Odeljenju za sociologiju na Univerzitetu u Beogradu, pokušavala da ugovorim neke oblike saradnje oko Bolonje, ali se to nekako zaustavilo.</i></p>	<p>Roditelji su se posle penzionisanja preselili u Obrenovac.</p> <p><i>Bio je domaćin (otac), velika mu je bila briga da napravi nešto i da ostavi svojoj deci. Tako da je kuća bila njegova životna priča. I tako je u Obrenovcu sagradio kuću na tri sprata – preveliku, preambicioznu bez saglasnosti nas dece da stvarno želimo tamo da živimo.</i></p>
Ana (1959)	<p>Kada je dobila Fulbrajtovu stipendiju za postdiplomske studije, krenuli su problemi na poslu, zbog kojih je promenila posao, a</p>	<p><i>Kada me je sekretar počeo maltretirati, već sam bila čvrsto rešena da odem iz Zavoda, te sam konkurisala na mesto asistenta u naučnom radu na Ruralnoj sociologiji na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Primili su me na taj posao u jesen 1987... ..Na Fakultetu su znali da planiram da idem u SAD, ali su</i></p>	<p><i>Važno je da kažem da je moja motivacija da dolazim kod vas na Ženske studije povezana s mojim pređašnjim učestvovanjem u antiratnom pokretu. To je za mene bilo isto. Nije mi bio prioritet da doprinesem akademskom životu u zemlji Srbiji, niti da „obnovim veze“ s</i></p>	<p><i>Ja sam u Novom Sadu toliko često da izgleda kao da sam u raznim njegovim delovima i češće nego neki ljudi koji u njemu žive. Rekla sam ranije da me ne privlači misao o tome da bih mogla postati delom akademskih institucija u Srbiji. To mi deluje kao nešto što bi mi verovatno ogadilo akademski posao.</i></p>

	kasnije i otišla u Ameriku na doktorske studije.	<i>me ipak primili. Tamo sam radila od jeseni osamdeset i sedme do septembra osamdeset osme kad sam otišla u Ameriku. Ostala sam kod njih u radnom odnosu na neplaćenom odsustvu do devedeset i druge.</i>	<i>formalnim institucijama fakulteta, jer bi me to sputavalo. Vas u Studijama sam doživljavala kao jedan potez za slobodom.</i>	
Tatjana (1964)	Po završetku studija, tadašnji momak joj predlaže da zajedno odu u Švedsku.	<i>...on (joj je) rekao: - Pa ja sam mislio da se preselim u Švedsku, 'oćeš da mi se pridružiš? Ja nisam razmišljala uopšte o odlasku iz zemlje u to doba, to je bilo neko sretnije doba, to je osamdeset šesta, osamdeset sedma. Mislila sam da je to samo privremeno. Tako smo se mi preselili u Švedsku.</i>	Ima samo lične kontakte i saradnju sa profesorima ovde, ne i institucionalnu.	-
Nataša (1965)	Odlazi u Nemačku u momentu kada počinje bombardovanje SR Jugoslavije. <i>Nisam u principu nikad želela da se iseljavam i verovatno se nikad ne bih na to odlučila da nije bilo rata.</i>	<i>Umesto Humboltove stipendije koju nam nisu više dodeljivali zbog prekinutih diplomatskih odnosa, dobila sam normalan posao po ugovoru, koji se stalno produžavao. U prvi mah nisam planirala da ostanem duže, jer me je čekao posao u Novom Sadu. Nisam imala ni razloga da ostanem. Ali u Novom Sadu se situacija vrlo lagano smirivala. Onda sam, ipak, odlučila da ostanem i evo sad je prošlo 16. godina i još smo tu!</i>	<i>Pošto sam na Tehnološkom studirala, pokušala sam da uspostavim vezu sa mojim prvim institutom u Berlinu. Tim putem je došlo par doktoranata, koji su dobili nagrade u Berlinu za odlične doktorate. Jos nekoliko profesora je radilo nekoliko godina na nekim projektima. Moj bivši direktor instituta iz Berlina kao i jedan kolega su dolazili u Novi Sad i držali predavanja. Trudila sam se da tu njihovu saradnju pojačam.</i>	<i>...ne verujem da ću se za vreme radnog veka vraćati u Novi Sad kao trajno mesto, ovde su mogućnosti za rad naravno mnogo bolje. Mogu doći kao gostujući profesor. Dok ne odem u penziju pretpostavljam da ću živeti napolju, da li ću ostati u Nemačkoj ne znam, još uvek me neka želja vuče možda da probam da odem u Americi na neko vreme, ne da živim, ali Nemačka je savršeno mesto za život. Gde moje dete bude tu ću verovatno biti i ja, tako da su sve opcije otvorene.</i>

Ksenija (1965)	U momentu najveće krize (1993) tadašnji momak, kasnije suprug, odlučio da ode u Latinsku Ameriku i tamo započne magistarske studije, kasnije i doktorske. Zatim i ona odlazi.	<i>...dogovorili smo se nas dvoje da u Meksiku vidi šta se tamo može napraviti, jer ovde budućnosti nema. Možda može da krene na neki doktorat jer je već imao dobre veze. Tako on odlazi i ja posle odlazim za njim. Eto, on je ustvari bio glavni razlog zbog kojeg sam ja otišla u Meksiko.</i>	<i>Htela sam da istražujem o efektima meditacije, ali izgleda da na Odeljenju za psihologiju na Filozofskom fakultetu nisu imali sluha za to, mada je meditacija veoma popularna i istraživana poslednjih decenija.</i>	-
Ivana (1967)	<i>...to vreme smo mi jednostavno bili odsečeni od čitavog sveta, to je bila devedeset druga, treća, četvrta godina, niko nas nije priznavao, mi kao neko jugoslovensko-sociološko društvo nismo postojali zato što se Jugoslavija raspala, a Srbija nije priznavala da se raspala... jednostavno nisam videla nikakvu mogućnost da se ja tu nešto intelektualno razvijam...</i>	<i>...želela sam strašno da odem i da postdiplomske završim negde u inostranstvu da bih mogla da se razvijem, da bi mogla intelektualno da se proširim i onda sam razne stvari pokušavala... Zgrabila sam taj rizik, zato što sam, u stvari, imala osećaj da ja ovde nemam šta da izgubim. Razumete, ne znam kako da objasnim, da sam imala više ovde da izgubim, možda bih malo opreznije krenula u te neke avanture (smeje se) i pustolovine, a pošto nisam imala osećaj da ovde imam puno da izgubim, mada nisam bila svesna u stvari, da jesam imala puno da izgubim, ali u to vreme to tako i nije izgledalo, zato što je bilo sve, mislim, potpun jedan raspad svega, sistema i finansijski, i vrednosni...</i>	Gostujuća profesorka Centra za rodne studije UNS, priredila i zbornik radova "Uvod u rodne studije". Sa matične katedre, Odseka za sociologiju je nikad nisu zvali da predaje ili slično. Imaju je na spisku zbog projekata i akreditacije.	<i>...ne mislim da sam ja Novi Sad ili ovu zemlju napustila, u stvari je ova država i zemlja mene napustila. Lično nisam napustila ovu zemlju, bila sam Jugoslovenka, Jugoslavija je nestala i ljudi su ovde odlučili da ta država i taj identitet više ne postoji, tako da su oni mene ostavili, ja nikoga nisam ostavila, ja sam otišla da širim neke vidike i vraćala se, i dolazim ovde i komuniciram i idem i na seminare, i kad sam ovde, živim kao da sam ovde, ali to neko trajno vraćanje uopšte više ne znam ni šta to uopšte znači...</i>

Tbl 11: Profesorke u akademskoj dijaspori: Karijera

Ime	Karijera ovde	Karijera u inostranstvu	Iskaz profesorke
Maria (1944)	Stručna saradnica na Katedri za nemački jezik Filozofskog fakulteta UNS.	<p>U Australiji menja oblast kojom se bavi i jezik na kome predaje. Odmah se zaposlila na Univerzitetu.</p> <p><i>Nisam Vam pomenula da sam u Australiji prihvatila posao u zvanju koje je bilo dva stepena ispod mog ranga vanrednog profesora. Postala sam prvo 'lecturer' (što bi odgovaralo stručnom saradniku), jer je na tom stepenu bilo upražnjeno mesto, a završila sam karijeru kao 'senior lecturer' (što odgovara docentu), mada sam radila posao profesora, jer sam uglavnom predavala na magistarskim i doktorskim studijama i bila mentorka doktorskih i magistarskih teza. Sledeći stupanj bi bio 'associate professor' (što odgovara vanrednom profesoru), a poslednji stepen je 'full professor' (što odgovara redovnom profesoru). Mi smo relativno stari došli u Australiju, imala sam četrdeset i osam godina, a moj muž pedeset i tri, pa nisam imala vremena da stignem do vrha lestvice. E, to je cena emigracije, ali meni titula nikad nije bila važna.</i></p>	<p><i>U Australiji sam potpuno promenila ne samo jezik na kojem sam predavala (jer sam do tada uvek predavala samo na nemačkom jeziku, a u Australiji sam počela predavati na engleskom), već sam promenila i oblasti i tehniku istraživanja.</i></p> <p><i>Sve je to iziskivalo velike pripreme, ekstenzivno čitanje, razvoj planova za predavanja i postavljanje skraćenih izvoda sa predavanja na internet. U Australiji se devedesetih godina uvela i nastava preko interneta za vanredne studente, pa sam morala naučiti kako da postavim svoja predavanja i da vodim diskusione grupe na internetu. Pored toga sam postala mentor za prilično veliki broj doktorata.</i></p> <p><i>Stroga je kontrola kvaliteta rada profesora, tako da sam, kako sam već ranije pomenula, svake godine morala ići na intervju kod šefa odseka da mu podnesem izveštaj o radu, u kojem sam morala da napišem šta sam sve uradila, šta sam menjala, šta ću publikovati, šta su mi dalje planovi, koje sam imala probleme, šta nisam ostvarila i zašto... Pored mog izveštaja šef odseka je imao obično pred sobom i ispunjene studentske upitnike koje su mu studenti direktno podneli, i u kojima su studenti ocenjivali i moj rad i profesionalno znanje i odnos prema njima i pravičnost u ocenjivanju i kompletan pristup. Morali smo svake godine da prođemo veoma rigoroznu kontrolu i postojala je</i></p>

			<p><i>opasnost da ako u dva navrata uzastopno ne zadovoljiš, gubiš posao.</i></p> <p><i>Bila sam jako popularna među studentima i od njih sam dobijala uvek izvanredno pozitivnu ocenu moga rada.</i></p>
<p>Janja (1949)</p>	<p>Prvo zaposlenje u Srednjoj hemijskoj školi, gde je kao apsolvantkinja zamenjivala jednu nastavnicu. Potom sledi zaposlenje u pančevačkoj Petrohemiji. Zatim je bila asistentkinja na Fakultetu tehničkih nauka UNS.</p> <p>Posle doktorata, zaposlila se kao savetnica za društvene nauke u kabinetu Ante Markovića.</p>	<p>Prvo zaposlenje na Staffordshire Univerzitet u Stoke on Trent.</p> <p><i>... a ja sam njima opet bila interesantna, to je rudarski grad, oni su imali velike štrajkove i takvu tradiciju, ja sam njima bila neko ko je doktorirao na industrijskim konfliktima iz socijalizma i ja sam to i predavala, ja sam u suštini predavala svoj doktorat i to je bilo meni jako dobro. Tu bih ja i ostala verovatno do kraja života da nisu maja devedeset i druge uvedene sankcije protiv Jugoslavije, ja sam tada bila jugoslavenski državljanin, a to je državni, a ne privatni univerzitet, i oni nisu mogli po sankcijama Ujedinjenih nacija da upošljavaju državljane zemalja koje su pod sankcijama UN.</i></p> <p>Kasnije radu na Univerzitetu u Hamburgu. Potom je dve godine radila u Njujorku na Open Society Institute, a onda u Sarajevu držala kurs „Ratni zločin, genocid i sećanja: "Koreni zla, ja hoću da razumem“.</p> <p>Članica je IAGS-International Association of Genocide Scholars/Međunarodno udruženje istraživača genocida.</p>	<p><i>Ta knjiga, ona jeste bila neki početak dela moga života u kome se bavim od hiljadu devetsto devedeset i pete temom holokaust, genocid, ratni zločini, time se bavim sve više, odnosno potpuno se prebacujem sa industrijske sociologije na potpuno nešto drugo, na holokaust, ratni zločini, genocid, sećanja, i to radim od dvehiljade i druge godine, tada osnivam, naravno ne ovde, nego na Univerzitetu u Sarajevu, pet godina sam tamo radila, to je postdiplomski studij ERMA, koji se dešavao u Sarajevu, a bio je zajednicki projekat Univerziteta u Bolonji i Univerziteta u Sarajevu u saradnji sa Univerzitetima u Tirani, Gracu, Beogradu, Prištini, Skoplju, Zagrebu, Sofiji i London School of Economics and Political Science. ERMA znaci The European Regional Master's Degree in Human Rights and Democracy in Southeast Europe. To je bio odličan master, ima puno mana naravno, ali ukupno je bio sjajan. Ja sam otvorila tamo dvehiljade i druge svoj kurs koji se zvao „Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, želim da razumem“, koji je trajao pet godina.</i></p>

<p>Jasmina (1954)</p>	<p>Snima filmove, izdaje knjige, pokreće Izdavačku kuću "Feministička 94".</p>	<p>Gostuje na raznim fakultetima i festivalima.</p>	<p><i>Ja sam pisala scenarija za filmove i snimala filmove, a onda u jednom trenutku sam prestala to da radim i počela da pišem. On je to pročitao i ovako me pogledo i kaže: - Ali ti tako dobro pišeš. A ja kažem: - Pa šta!? U čemu je problem? A on kaže: - Ne mogu Tolstoj i Dostojevski da žive u istoj kući. Ja kažem: - Slušaj, budi ti Tolstoj i Dostojevski, ja ne volim ruske pisce. Od muških pisaca volim Prusta! I to bi bilo to. On je izgleda doživio moje pisanje kao atak na njegovo...</i></p> <p><i>...ja sam prevodila, pisala i kao novinarka sam radila za stranu štampu, bila sam uvek slobodnjak.</i></p> <p><i>I kad se dešava raspad izdavačkih kuća i kad oni praktički neće više da objavljuju to, nego ono đubre nacionalističko, mi žene se onda dogovorimo da formiramo našu izdavačku kuću. I krećemo da nađemo pare, visimo po ambasadama.</i></p> <p><i>Ja sam ovde permanentno preživljavala velike napade, bilo šta da uradim. I moji prevodi su napadani, izbor mojih knjiga je napadan, ja kao feministkinja... Pa čak i žene su me napadale. Književnice mi zameraju to što sam feministkinja, žena koje su feministkinje zameraju mi moj književni deo.</i></p>
<p>Maja (1957)</p>	<p>Najpre je bila urednica za društvo u časopisu „Vidici“, potom je kao asistentkinja na Poljoprivrednom fakultetu predavala marksizam.</p>	<p>Iako je 1992. otišla u London i radila tokom doktorskih studija, prvi ozbiljan i plaćen posao dobija posle odbrane doktorske teze, dvogodišnji projekat u Torontu.</p> <p>Posle toga, vraća se u London, tamo je prvo viša naučna saradnica, rukovoditeljka istraživačkog projekta koji se bavi integracijom izbeglica u Evropi, a potom dobija stalno zaposlenje na Fakultetu društvenih nauka, na Odseku za globalne</p>	<p><i>Jasna je jedna stvar, a to je koliko je socijalni kapital značajan da se čovek negde snađe. Ja sam imala jako mnogo socijalnog kapitala, koga sam ponela sa sobom i onoga koga sam pravila u međuvremenu na svim mestima koji su mi na taj način pomogli, mnoge stvari bi se mogle nazvati i srećom, ali zapravo one potiču od nečeg drugog, da sam ja ovako otišla kao diplomirana sociološkinja, mislim sa magistraturom, ovom ili onom, mislim ništa od toga ne bi bilo.</i></p>

		studije, predaje na osnovnim i posle diplomskim studijama, predmete vezane za rod i razvoj, konflikt, razvoj i migracije.	
Vesna (1957)	Prvo jednogodišnje zaposlenje na Radničkom univerzitetu, potom kao lektorka na Filozofskom fakultetu UNS.	Radila je u butiku dve-tri godine, potom je dobila posao na Pedagoškoj akademiji koja je u okviru Univerziteta. Tamo je radila u administraciji i bila koordinatorica, pa posle asistentkinja direktora. To je bio prvi posao sa punim radnim vremenom. Radila je kao zvanična prevoditeljka u sudu za potrebe prevodenja sa srpskog i na srpski. Posle prekvalifikacije, zapošljava se kao profesorka na fakultetu.	<i>Imala sam dobar interdisciplinarni program. Bila su tri usmerenja u njemu: kritičko usmerenje na nove medije (to je fenomen interneta i kako on utiče na društvo); tehnički deo – to su programi; umetnički deo – to je dizajn. Ja sam sva tri dela jako dobro izučila, što mi pomaže u mojoj trenutnoj situaciji, jer mogu da predajem razne stvari, budući da sam kvalifikovana. Neki završe samo dizajn, na primer, ili samo kritički deo. ...radim jako mnogo i na mnogo projekata. U Americi se ceni dobar rad. Meni nisu sada potrebna poznanstva (roditelja) da bih dobila neki posao, a ovde ima i toga. Mogu da kažem da sam jako ponosna na sebe, da sam tamo zaista sve svojim radom postigla. Konačno, oni koji su otišli odavde, napravili su lepu karijeru na drugom mestu u svetu...</i>
Milica (1958)	-	Prvo zaposlenje u srednjoj školi, potom u gimnaziji, posle doktoriranja ostaje bez posla, onda je angažuju kao istraživačicu u Mirovnom institutu, a zatim na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta.	
Ana (1959)	Pripravnica u Pokrajinskom zavodu za međunarodnu saradnju, administrirala projekte saradnje sa Sjedinjenim Američkim Državama. Na samom početku smatra da je bilo	Radi u Ankari, Bostonu, Bonu, Arhusu, Glazgovu i Istanbulu kao 'akademska nomatkinja'.	<i>Mogu reći da ja imam radoznalost, poput instinkta. Volim da radim stvari iz neke inatne radoznalosti. I zato mi prija da budem u Turskoj kada je toliko sveta zahvaćeno islamofobijom. Sa velikim zadovoljstvom i radošću ljudima pričam o svakodnevnom životu u Turskoj. Kada vidim da ih to čudi ili iritira, jer ne ispunjava predstave koje imaju, neki zadatak je odrađen.</i>

	<p>neadekvatno kakve zadatke je dobijala od direktora, pošto je ovaj bio ljut na njenog nadređenog.</p> <p>Kasnije, kada dobija stipendiju za usavršavanje, sekretar Zavoda je optužuje za saradnju sa Amerikancima, ima neprijatnosti pošto mora da ide na informativne razgovore.</p>		
Tatjana (1964)	Tokom studiranja radila kao stjuardesa.	<p>Predavala u školi kao nastavnica.</p> <p>Potom počinju da se bave humanitarnim radom.</p> <p>Vodi projekte u vezi sa integracijom stranaca u norveško društvo.</p> <p>Sarađujući sa međunarodnim i norveškim Crvenim krstom ide u humanitarne misije u nekoliko zemalja.</p> <p>Potom radi na razvoju strategija usmenog prevođenja u jednom direktoratu u Norveškoj.</p> <p>Tokom rada na doktoratu u Norveškoj se radi samo to, tako da je ona za pisanje doktorata imala na raspolaganju celo radno vreme i platu, ukupno tri godine.</p> <p>Po završetka doktorata vraća se u direktorat u kom</p>	

		<p>je i ranije radila i bavi se rodnim pitanjima poput nasilnog sklapanja brakova i obrezivanja žena.</p> <p>Nakon toga počinje da radi na koledžu kao vanredna profesorka.</p>	
Nataša (1965)	<p>Prvo zaposlenje u „Novkabelu“, na mestu tehnologa za materijale. Tu se zadržala svega mesec dana.</p> <p>Radila je na FTN-u, na Mašinskom smeru kao asistentkinja devet godina. Na kraju je bila izabrana u zvanje docenta (potom se odselila).</p>	<p>Najpre radi na Institutu za katalizu u Berlinu, a potom prelazi da radi na Institut za gajenje kristala u Berlinu.</p>	<p><i>Volim to što radim i ide nam dobro. Projekat na kome sam radila je dobio republičku nagradu za inovaciju. Institut je najveći tog tipa u svetu, dobro opremljen, imamo najbolji softver što se može zamisliti. To su lepe prednosti ove pozicije ovde.</i></p>
Ksenija (1965)	<p>Radila je godinu dana kao vaspitačica u srednjoškolskom domu.</p> <p>Zatim dobija posao psihološkinje u Domu zdravlja, na Odeljenju psihologije rada. Posle redukcije kadrova ostaje bez posla i onda radi na benzinskoj pumpi i u poslastičarnici.</p>	<p>U Meksiku se bavi psihoterapijom i drži nastavu skupa sa svojom supervizorkom.</p> <p>Posle polaganja specijalizacije i odbrane magistarskog rada, nastavlja da drži terapije i nastavu.</p> <p>Posle kratkog povratka u Novi Sad, dospecijalizuje se i odlazi u Nemačku gde se bavi primenom meditativnih tehnika u terapiji, radi na institutu.</p>	<p><i>Ja sam sada zadovoljna time što imam mogućnost da budem pored njega (šefa), jer on primenjuje meditaciju u psihoterapiji i prevenciji degenerativnih promena koje nastupaju sa starenjem, to je ono što učim. Što se tiče učenja meditativnih tehnika učim po tradicionalnom modelu prenošenja znanja – imam priliku da budem pored majstora i učim gledajući. Moj zadatak je da «uđem u njegovu kožu», ovladam njegovim načinom mišljenja i da sve radim kao i on, sve dok ne postignem razvojni nivo koji mi omogućava da radim na moj način. Ali dok nisi došao do majstorskog nivoa, ustvari imitiraš ono što radi majstor.</i></p>

	Potom volontira u Dečijoj bolnici, pa na Institutu za zdravstvenu zaštitu dece.		
Ivana (1967)	<p>Radila je dve godine kao asistentkinja na Odseku za socio-logiju Filozofskog fakulteta UNS.</p> <p>Imala velike probleme da nesmetano radi svoj posao (seksualno uznemiravanje, izostanak sa profesorom kome je bila asistentkinja, nemogućnost komunikacije i dodatnog usavršavanja...).</p> <p><i>...želela sam strašno da odem i da postdiplomske završim negde u inostranstvu da bih mogla da se razvijem, da bi mogla intelektualno da se proširim i onda sam razne stvari pokušavala...</i></p>	<p>Pet godina je u Australiji morala da čeka boravišnu vizu i tek onda mogla da započne doktorske studije.</p> <p>Tokom tih pet godina radila je razne poslove (popis stanovništva, bila istraživačica, pisala i objavljivala radove...).</p> <p>Posle odbrane doktorata zaposlila se na fakultetu.</p> <p>Danas je samo profesorka po ugovoru, sa suprugom je pre nekoliko godina osnovala sopstvenu ekspertsku organizaciju koja se bavi studijama budućnosti.</p>	<p><i>Prvo što je isplativo, drugo što omogućuje fleksibilnost i slobodu i treće što se na tim seminarima pojavljuju osobe koje su zainteresovane za oblast kojom se mi bavimo, za razliku od većine studenata koja sve više i više dolaze na Fakultet da bi dobila tu neku diplomu kako bi mogla da se zaposli. Tako da je meni lično rad na fakultetu uglavnom izgubio smisao.</i></p>

Tbl 12: Profesorke u akademskoj dijaspori: Podaci o maternjem, stranom, jeziku profesije, jeziku kojim deca govore, jeziku komunikacije sa partnerom i rodno osetljivom jeziku profesorki u akademskoj dijaspori

Ime	Maternji jezici	Strani jezici	Jezik profesije	Sa decom	Sa partnerom	Korišćenje rodno osetljivog jezika
Maria (1944)	Mađarski (učila nemački i srpski (kao jezik sredine))	Nemački i srpski 'do maternjeg' u detinjstvu. Engleski strani u srednjoj školi, a u dijaspori jezik profesije.	Na studijama nemački. U dijaspori engleski	Engleski, mađarski i srpski jednako dobro.	Srpski	Ne koristi
Janja (1949)	Srpski	Engleski strani u studentsko vreme. Nemački tokom boravka u Nemačkoj.	Engleski, nemački kasnije	-	Nemački	Ne upotrebljava ga, nema odnos prema njemu. Izgovori nešto u muškom rodu, pa se ispravi.
Jasmina (1954)	Engleski i srpski	Osim engleskog i srpskog koje je učila uporedo, kao mala počela da uči i italijanski.	Sva tri jezika ravnopravno.	Ćerka govori srpski.	Engleski	Ne upotrebljava ga dosledno.

Maja (1957)	Srpski	Znala je engleski kada je otišla, ali ga je stvarno naučila kada je otišla.	Engleski.	-	Engleski	Ne upotrebljava ga, nema odnos prema njemu.
Vesna (1957)	Srpski	Studirala engleski jezik	Engleski	Ćerka govori engleski i srpski podjednako dobro, jako su vodili računa o tome. Studira dva jezika: španski i italijanski.	Srpski	Ne upotrebljava ga dosledno, u pojedinim konstrukcijama ga koristi.
Milica (1958)	Srpski i slovenački		Slovenački	Sin govori engleski i francuski.	Slovenački	Ne upotrebljava ga dosledno, u pojedinim konstrukcijama ga koristi.
Ana (1959)	Srpski i ruski	Govori tečno engleski i još dva jezika: francuski i španski	Engleski	-	-	Ne upotrebljava ga dosledno, u pojedinim konstrukcijama ga koristi.
Tatjana (1964)	BCMS	Upisala studije engleskog jezika pre nego je otišla, drugi jezik je bio španski. Po odlasku naučila švedski i norveški, naučila i svahili jezik	Engleski (verovatno i švedski)	-	Engleski	Ne koristi ga, nema uopšte svest o važnosti.
Nataša (1965)	Srpski	Dobro znala engleski kada je otišla. Nemački naučila dovoljno 'da se socijalizuje'.	Engleski	Ćerka govori nemački kao maternji, kod kuće govore srpski da bi ga naučila.	-	Ne koristi ga, nema uopšte svest o važnosti.

Ksenija (1965)	Srpski	Učila španski kada je otišla u Meksiko, engleski je već dobro znala. Danas uči nemački da bi mogla da počne da predaje na njemu.	Engleski/ španski/ nemački	-	-	Ne koristi ga, nema uopšte svest o važnosti.
Ivana (1967)	Srpski	Engleski	Engleski	Oboje dece govore srpski.	Engleski	Ne koristi ga dosledno.

8.3 Prilog 3 - Biogram¹⁹

---

¹⁹ Svi podaci u biogramima su autorizovani

Maria (1944), Sombor

Snimanje: Maja Sedlarević

transkripcija: Ivana Jović

redakcija: Svenka Savić

Snimano: 9. decembar 2014. putem Skajpa

1938 – Rođenje Mariinog starijeg brata;

1944 - Maria je rođena u Somboru u porodici sa dvoje dece, kao drugorođena; govore u porodici mađarski... (Otac rođen 1900, 1920 diplomirao, 1932 u Zagrebu radio, posle nekoliko godina se preselio u Sombor i radio kao profesor, majka radila kao službenica dok se nije udala 1936, od tad nije više radila, nego je posle rata kuvala i šila učenicima);

1950 - Upisuje osnovnu školu i nižu muzičku školu u Somboru;

1956 – Brat odlazi na studije u Zagreb i nikad se više ne vraća;

1958 - Selidba u Novi Sad;

1958 - Upisuje srednju muzičku školu u Novom Sadu;

1962 – diplomirala na izvođačkom odseku Srednje muzičke škole 'Isidor Bajić', imala dva solistička koncerta;

1962 - upisuje studije na Odseku za nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu;

1967 - diplomirala na istom Odseku (nema diplomskog rada);

1964 – brak;

1969-1972 – u Kelnu radi kao prevoditeljka u jednoj eksport import firmi kojoj je sedište bilo u Beogradu, dobija stipendiju Univerziteta u Kelnu za doktorske studije;

1971 – rođenje prvog sina;

1972 – magistrirala na Filološkom fakultetu UBg – "Udžbenici za nemački jezik u Karlovačkoj i Novosadskoj gimnaziji od njihovog osnivanja do kraja Prvog svetskog rata"

1972 – preminuo otac;

1974 – povratak u Novi Sad, zaposlena na Filozofskom fakultetu, Odsek za nemački jezik i književnost, prebacuje i doktorat na Univerzitet u Novom Sadu;

1981 – rođenje drugog sina;

1983 – odbranila doktorsku disertaciju Kategorije određenosti i neodređenosti u nemačkom i mađarskom jeziku;

1991 – Predaje uporedo u Segedinu (na nemačkoj katedri) i na Filozofskom fakultetu UNS;

1992 – Odlazak u Australiju i posao na Univerzitetu Griffith (Grifit), Pedagoški fakultet, predaje lingvistiku (Predaje u Čileu, na Filipini, u Vijetnamu, Švajcarskoj, Austiji, Novi Sad, Novom Zelandu, održala jednosemestralni kurs u Novom Sadu; učestvuje na konferencijama u Finskoj, Nemačkoj...)

2004 - ženidba jednog sina, živi sa porodicom u Brizbenu, ima dva sina, po struci je profesor prirodnih nauka, predaje nemački i IT;

2010 – ženidba drugog sina, živi u Budimpešti, ima jedog sina, po struci je IT inženjer, ima i magisterij sportska psihologija i obrazovanje za teniske trenere;

2012 – Mariin odlazak u penziju.

Janja (1949), Zemun

Snimanje: Maja Sedlarević

Transkripcija: Ivana Jović

Redakcija: Svenka Savić

Snimano: 13. avgusta 2014. u Pančevu, u Janjinoj kući

1949 – rođena u Zemunu, u porodici u kojoj je tata obrazovan, četvrta generacija fakultetski obrazovanih muškaraca u porodici (Austrougarska, Gimnazija Sisak, prosek 5:00, Pravni fakultet Zagreb, posle Drugog svetskog rata Pravni fakultet Beograd, prosek preko 9 i radi kao načelnik SUP-a), a mama je domaćica, seljačkog porekla iz Srema (ima pet razreda osnovne škole, prosek 5:00 (vrlo emancipovana, SKOJ, partizanske brigade, baza za sakrivanje komunista, partizana i Jevreja u porodičnoj kući u Neradinu, otac Stevan Lukić zbog toga odveden u KZ Lager Semlin- Logor Staro sajmište i ubijen). Ima dve godine mlađeg brata);

1950 – posle nacionalizacije kuće u Zemunu, sele se u Pančevo. „Da ostanemo blizu Beograda, da bi moja ćerka mogla da studira“, kaže njen tata;

1956 – upisuje Osnovnu školu "Đura Jakšić";

1956 – upisuje Muzičku školu "Jovan Bandur", violina;

1956 – počinje da uči nemački, privatno, profesorka Radivojević;

1964 – upisuje Gimnaziju "Uroš Predić";

1968 - izbačena iz Gimnazije „Uroš Predić“ u februaru 1968, onda vraćena u školu sa ocenom 1- neprimereno iz vladanja;

1968 - Vukova diploma, prosek 5:00, jedina Vukova diploma u svim srednjim školama u Pančevu te godine;

1968 – upisuje Tehnološki fakultet, Odsek organski polimeri, Univerziteta u Beogradu;

1971 – godinu dana radi u Srednjoj hemijskoj školi u Pančevu na zameni;

1975 – diplomira na Odseku organski polimeri sa temom: "Termička obrada celuloznih vlakana barijum titanatom";

1975 – zaposlila se u Petrohemijskom kombinatu/PHK, Pančevo. Od 200 inženjera u PHK dve su bile žene u tom trenutku;

1978-1980 – dve godine u političkoj školi u Kumrovcu. Prva godina-studentkinja, druga godina-asistentkinja;

1980 – upisuje Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Sveučilište u Zagrebu;

1985 – diplomira na Filozofskom fakultetu, Odsjek za sociologiju, Sveučilište u Zagrebu, „Motivacija radnika za samoupravljanje obzirom na tehnoloski nivo proizvodnje“, mentor profesor Duško Sekulić;

1985 – upisuje doktorske studije na Filozofskom fakultetu, Odsjek za sociologiju, Sveučilišta u Zagrebu, JAZU projekat, mentor akademik JAZU/danas HAZU Josip Županov;

1985 – rad na doktoratu, Univerzitet u Cambridge, UK, finansira deda sa očeve strane;

1986 – rad na doktoratu, ILO, Međunarodna organizacija rada, Geneve, stipendija ILO;

1986-1991 – IUC-Inter University Centre, Dubrovnik, počinje da predaje kod akademika Eugena Pusića industrijske konflikte na kursu o samoupravljanju;

1987 – počinje da živi u vanbračnoj zajednici sa Nemcem, biva 'i ovde i tamo';

1987-1991 – zaposlena kao savetnica ministra u Vladi Anta Markovića;

1990 – smrt tate;

1991 – doktorira, tema su industrijski konflikti „Bolovanja zaposlenih kao oblik industrijskog konflikta“;

1991 – odlazi u Englesku, prvo inostrano zaposlenje na Staffordshire univerzitetu, Stoke On Trent, UK;

1992 – zbog sankcija koje su uvedene našoj zemlji 31.5.1992. moraju da joj raskinu ugovor o radu. Odlazi u Nemačku kod partnera;

1992 – počinje sa humanitarnim radom;

1993 – formalno stupa u brak;

1993-1996 – studira nemački jezik, Frankfurt /M, Hessen, SR Nemačka;

1995 - Ljubljana, Civic Link, Center za človekove pravice i Stockholm, Olof Palme Institute, radi na pripremi istraživanja o preživelim genocida/genocide survivors, story telling metodologija;

1995-1996 – novembra, decembra i januara snima priče sto, a zapisuje deset priča žena koje su preživele genocid u opštinama Ključ, Prijedor, Sanski Most, Kotor Varoš i Srebrenica, u periodu april 1992 - juli 1995. na teritoriji Republike Bosna i Hercegovina; 1992-1995, optužnica ICTY od 25. jula 1995. Radi ciljanu populaciju iz sela u ovim opštinama koja su već prošla kriminalističku istragu u ICTY;

1997 – "Pucanje duše"(1997), Beograd, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B92, predgovor Aleksandar Tišma, naslovnica i crteži Emir Dragulj;

1997 – "Shattering of the Soul" (1997), englesko izdanje, prevod Tina Pribicević-Zorić, predgovor Richard Goldstone, prvi glavni tužilac ICTY- Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i ICTR-Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, sudija Ustavnog suda Južne Afrike. Naslovnica i crteži Emir Dragulj;

1997 – promocija knjige 'Pucanje duše' u Beogradu, NYC, Sarajevu, Stockholmu i Novom Sadu;

1997 – "Pucanje duše"/"Shattering of the Soul" od decembra 1997, posle promocije u NYC, na webu Simon Wiesenthal Centre;

1998 – "Pucanje duše", Kamerni Teatar & MESS, Sarajevo, rezija Ales Kurt, dramatisacija Zlata Kurt;

1998-2000 - New York City, USA, Open Society Institute, ratni 'brain drain' sa teritorije bivše Jugoslavije, uzorak od oko 2500 studentkinja/studenata u 29 zemalja, period 1991-1995. Rezultati istraživanja objavljeni kao knjiga "Arhipelag Atlantida" (2004), Sarajevo;

2000 – formalno se razvodi od prvog muža;

2002 – stupa u partnersku zajednicu koja traje 6 godina do smrti partnera;

2002-2007 – Univerzitet u Sarajevu & Univerzitet u Bologni, Italija, ERMA master studije "The European Regional Master's Degree in Human Rights and Democracy in Southeast Europe" i predaje kurs "Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, želim da razumem" www.war-crimes-genocide-memories.org;

2004-2008 - urednica edicije "Listen/talk/reflect/trust", Univerzitet u Sarajevu, CIPS-Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije, urednici Dan Bar-On (Univerzitet David Ben Gurion, Beer Sheva, Izrael) & Janja Bec-Neumann (CIPS, Univerzitet u Sarajevu). Objavljeno 10 knjiga, tema genocid, ratni zlocini, sećanja, jezik engleski;

2004 – "Arhipalag Atlantida", Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu & Buybook, edicija „listen/talk/reflect/trust“, urednici Janja Bec-Neumann & Dan Bar-On;

2004 – gostovanje u ACIMSI Centru za rodne studije UNS, predavanje od nekoliko sati, u toku jednog dana.

2004 – od 2004. do danas u Indiji živi deo godine

2005-2006 – zaposlenje na Univerzitetu u Hamburgu, predaje MA kurs "Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, želim da razumem" naslov kursa je "Genocide? Who cares?"/"Genocid? Koga je briga?"

2005-2012 – predaje kao gostujuća profesorka na univerzitetima u Hamburgu, Lincu, Beču, Trondheimu i ICC-Međunarodni krivični sud, Hag;

2005 - Nobelova nagrada za mir, nominacija;

2005 - počasna građanka Općine Ključ, na predlog logoraša iz Trnopolja i Omarske;

2007 - članica IAGS-International Association of Genocide Scholars-Međunarodno udruženje istraživača genocida;

2007 - IAGS konferencija, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina i kršenja međunarodnog krivičnog prava;

2007 – "Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories" (2007), University of Sarajevo, CIPS, Sarajevo (na engleskom);

2007 – "Talks with Richard Goldstone" (2007), University of Sarajevo, CIPS, Sarajevo (na engleskom);

2007 - Stop fasizmu, jedna od govornika/ca u Novom Sadu, na prvom antifašističkom velikom skupu na prostoru bivše Jugoslavije od 1991;

2008 – "Talks with Luis Moreno Ocampo" (2008), University of Sarajevo, CIPS, Sarajevo, (na engleskom);

2008 - smrt partnera;

2010 - smrt mame;

2012 – prvi put gostuje u Beogradu od 1997, govori u Biblioteci Grada Beograda na promociji knjige Magde Simin-Bosan i Nevene Simin "Zašto su ćutale: Majka i ćerka o istom ratu", na Dan sećanja na Holokaust 27. 1. 2012;

2012 – gostuje kod Žena u crnom, pokreću "Škola Sophie Scholl-Mi nećemo da ćutimo; Ratni zločini, genocid i sećanja". Škola traje nekoliko meseci;

2012 - Ćitanka za "Školu Sophie Scholl-Mi nećemo da ćutimo"/"Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, ja hoću da razumem", (2012), Beograd, Žene u crnom

2012 - Stop fašizmu, jedna od govornika/ca na antifašističkom skupu u povodu 5 godina od skupa 2007;

2013 – od 2013. angažovana na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu;

2013 - Al Jazeera, komentatorka dženaze u Potočarima 11. 7. 2013;

2013 – "La destrucción del alma", Madrid, (2013), Continta me tienes (prevod "Pucanja duše" na španski, prevod Carla Matteini, naslovnica Gervasio Sanchez, Biblioteca de Sarajevo, juli 1993);

2014 - Nagrada Udruženja knjižara SR Nemačke, nominacija;

2014 – drži jedno predavanje od sat, kao uvodničarka, jedna od dva, na Filozofskom fakultetu UNS, na Odseku za medijske studije u povodu 10 godina od osnivanja Odseka i 60 godina od osnivanja Filozofskog fakulteta na Univerzitetu u Novom Sadu;

2014 – "Nisu ćutali", učesnica u dokumentarnom filmu o dezerterima iz Vojvodine u ratovima 1991-1999, autorke/autori Maja Lađenac, Branislava Opranović, Norbert Šinković i Darko Šper, projekat Nezavisnog društva novinara Vojvodine i BH novinara, "Živeti zajedno-Serija dokumentarac o pomirenju i obnovi međuetničkog poverenja u Srbiji i BiH";

2014 - IAGS Konferencija, Univerzitet Manitoba, Kanada;

2015 - Al Jazeera, komentatorka prenosa iz Aušvica u povodu 70 godina od oslobađanja logora;

2015 - IAGS Konferencija, Jermenski Muzej genocida, Jerevan, Jermenija;

2015 – "Pucanje duše", drugo izdanje, CINK, Novi Sad;
2015 – "Talks with Hatidza Mehmedovic", University of Sarajevo, CIPS,(na engleskom,u štampi);
2015 - prevod „Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas“, autor Daniel Feirstein, (u toku);
2015 - Raphael Lemkin nagrada, nominacija za 2015;

Jasmina (1954), Beograd

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u Jasmininom stanu u Zemunu, januar 2011.

1954 – rođena u diplomatskoj porodici učesnika NOB, otac diplomata, majka lekarka pedijatar;

1962 – osnovnu školu uči u Kairu, gde je njen otac u jugoslovenskoj privrednoj delegaciji radio, u engleskoj školi na engleskom jeziku;

1967 – završava osnovnu i srednju školu na engleskom jeziku u Italiji, gde je njen otac na dužnosti, kao predstavnik INTEREXPORTA;

Fakultet: Univesita' Statale di Milano, u Milanu, Lettere Moderne, smer estetika filma, zatim i Žurnalistika;

1979 – udaja za pesnika i književnika Rašu Livadu;

1984 – rođenje ćerke Ksenije;

1989 – razvod;

1989 – upoznaje novinara Duška Veličkovića;

1992 – izdavanje prve knjige;

1994 – osnivanje Izdavačke kuće Feministička 94;

1997 – udaja za književnika Dušana Veličkovića, urednika NIN-a;

1999 – majka je preminula;

2004 – zatvaraju izdavačku kuću;

2005 – razvod;

2005 - udaja za američkog pisca Bruce Sterlinga. Od tada živi između SAD, Italije; ... - nastupa na raznim festivalima i fakultetima.

2008 - umire joj otac;

2012 – povremeno dolazi u Srbiju, u povodu obeležavanja nekih feminističkih događaja, kao što je proslava 20 godina postojanja Žena u crnom.

Maja (1957), Beograd

Snimanje: Maja Sedlarević

Transkripcija: Ivana Jović

Redakcija: Svenka Savić i Maja Sedlarević

Snimano: 13. avgust 2014. u Beogradu, u Majinom stanu

1957 – rođena u Beogradu, u porodici sa dve ćerke, kao drugorođena. Sestra je sedam godina starija. Roditelji oboje ekonomisti. Otac profesor na Ekonomskom fakultetu (1953/54 provodi na Kembridžu, gde radi doktorat), majka generalna sekretarka Saveza ekonomista Jugoslavije;

1961 – jednogodišnji boravak u SAD, otac dobio stipendiju;

1964 – polazak u OŠ 'Jovan Jovanović Zmaj';

1965 – tri meseca provode u Poznanju u Poljskoj, gde je otac gostujući profesor;

1967 – posle trećeg razreda, zbog zatvaranja škole prelazi u OŠ 'Drinka Pavlović';

1968 – prelazi u OŠ 'Aleksa Šantić' na sopstvenu inicijativu;

1972 – upisuje Petu beogradsku gimnaziju;

1976 – upisuje Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, završila tri godine;

1979 – upisuje se na drugu godinu Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Odsek za sociologiju;

1980 – počinje da saraduje i radi istraživanja prvo u Informativno istraživačkom centru Saveza omladine Srbije, potom i u Zavodu za istraživanje kulturnog razvitka Srbije;

1983 – diplomirala na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta UBg;

1984 – prvo zaposlenje odmah posle diplomiranja na Poljoprivrednom fakultetu, radi kao asistentkinja na predmetu Marksizam;

1984 – upisuje magistarske studije na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta UBg;

... – istražuje žene u Jaloviku (deo istraživanja za magistarski rad);

1990 – magistrira na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, sa temom 'Socijalni identitet mladih žena na selu – između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti rada'

1990 – objavljuje svoju prvu knjigu 'Zatočenice pola' baziranu na magistarskoj studiji;

1985-1990 – urednica rubrike Društvo u časopisu 'Vidici';

1989 – aktivira se u nevladinom sektoru, ekološko obrazovanje;

1990 – dobija prvi laptop (svoju prvu knjigu piše kucajući na mašini);

1991 – učestvuje u realizaciji prvog ekološkog projekta kod nas koji je bi delom finansiran sredstvima Evropske banke za obnovu i razvoj, radi studiju za Srbiju i Bosnu. Taj honorar je ušteđevina sa kojom je otišla u inostranstvo (1000 američkih dolara);

1991 – učestvuje na konferenciji u Španiji koja joj je važna zbog kontakata koje je ostvarila;

1992 – u Oxford otišla krajem septembra 1992. na stipendiju da radi na istraživanju za doktorat koji je trebalo da bude u oblasti 'rod i društveni razvoj', kao nastavak magistarske studije. Namera joj je bila da se posle stipendije vrati u Beograd i da na Filozofskom fakultetu radi doktorat. Školsku 1992-1993. provodi u Britaniji, prvo na Oxfordu do decembra 92, potom na University of London, Centre for Russian and East European Studies, do leta 1993.

1993 – odlazak na doktorske studije u Toronto u Kanadu na York univerzitet, radi i piše doktorat;

1998 – doktorira sa temom: 'The Power of Gender in the Transition from State Socialism to Ethnic Nationalism, Militarization and War: The Case of the Post-Yugoslav States';

1998 – izlazi joj druga knjiga (deo doktorata), prva na engleskom jeziku: *Linking Arms: Women and war in post-Yugoslav sates*, Women and Nonviolence Series, No. 6. Uppsala: Life & Peace Institute ;

1998-1999 – posle odbrane doktorata prvi ozbiljan, plaćen posao – dvogodišnji projekat, istraživanje na Jorku, tema: Research Consultant and Project Co-ordinator. Project "A Comparative Study of the Issues Faced by Women as a Result of Armed Conflict: Sri Lanka and the Post Yugoslav States". Centre for Feminist Research and Centre for International Studies, York University, Canada;

1999 – dobija kanadsko državljanstvo;

1999 – povratak u London, oksfordski konkurs i novi posao – viša naučna saradnica, rukovodilac istraživačkog projekta koji se bavi integracijom izbeglica u Evropi;

2000 – upoznaje Marka, svog budućeg supruga;

2001 – još jedno istraživanje radi na Oksfordu, šestomesečno (ima isti status);

2001 – dobija ponudu da se vrati u Toronto Na York University da predaje na Fakultetu za rodne studije, koju na kraju odbija;

2001 – u oktobru stupa u brak sa Markom, svojim partnerom;

2002 – preminuo joj je otac, majka ubrzo doživljava moždani udar, te Maja neko vreme provodi u Beogradu u proleće te godine;

2002 – stalno zaposlenje na University of East London, School for Social Scineces (Fakultet društvenih nauka, na Odseku za glolabne studije, predaje na osnovnim i poslediplomskim studijama, predmete vezane za rod i razvoj, konflikt, razvoj i migracije. U statusu reader (specifičnost naučnih zvanja u Velikoj Britaniji, to je zvanje između vanrednog i redovnog profesora. U Velikoj Britaniji ima četiri zvanja: lecturer (što je docent), senior lecturer, reader and professor (redovni profesor);

2009 – radi veliko i značajno istraživanje o Kinezima u Beogradu;

2009 – izdaje knjigu koja sadrži rezultati istraživanja o izbeglicama u Amsterdamu i Rimu 'Remaking Home: Experiences of Reconstructing Life, Place and Identity in Rome and Amsterdam', Berghahn Books, Oxford 2009. na engleskom, naslov orgininala;

2012 – knjiga je prevedena na srpski, izdanje Zavoda za udžbenike, naslov prevoda 'U potrazi za domom'.

Vesna (1957), Novi Sad (Petrovaradin)

Snimanje: Svenka Savić

transkripcija: Marija Vojvodić

redakcija: Svenka Savić

Snimano u Vesninom stanu u Novom Sadu, 28. avgusta 2012.

1957 – Vesna je rođena u Novom Sadu u porodici sa dvoje dece, kao prvorođena; tata naučnik, zaposlen na Institutu za poljoprivredna istraživanja, mama nije radila dok ona i brat nisu napunili 13 i 10 godina;

1961 – rođenje Vesninog brata, sa njim delila sobu (to joj je bilo u redu);

1964 - upisuje osnovnu školu u Petrovaradinu;

1972 - selidba iz Petrovaradina u Novi Sad;

1972 - upisuje se u Gimnaziju 'Jovan Jovanović Zmaj' u Novom Sadu, Prirodno matematički smer;

1976 - upisuje studije na Odseku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu;

1980 - diplomirala na istom Odseku;

1980 – prvo zaposlenje na Radničkom univerzitetu, nije uspela da dobije stalan posao;

1981 – udala se, muž nije do tad završio fakultet, ona ga stalno gurala i terala da diplomira, kaže za njega da je inteligentan čovek, ali bez ambicija;

1983 – zaposlila se na Filozofskom fakultetu UNS;

1983 – upisuje magistarske studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odsek za anglistiku;

1985 – rođenje ćerke, veliki zdravstveni problemi (konsolidovani do polaska u školu, sad samo ide na redovne godišnje kontrole);

1991 – tri meseca u Holandiji na usavršavanju;

1992 – magistrira (toliko odužila zbog narušenog zdravlja ćerke);

1992 – dobija američku stipendiju za doktorat, odlaze iz zemlje u Sjedinjene Američke Države u Denver 'isključivo zbog zdravlja deteta';

1992 – odlučuje da odustane od doktorskih studija fonetike i fonologije, 2-3 godine radi u butiku;

1995 – dobija posao na Pedagoškoj akademiji, prvo u administraciji, posle kao asistentkinja direktora;

.... – otpočinje postdiplomske studije na Novim medijima, to je novi kurs na Univerzitetu;

2000 – završava svoju drugu magistraturu;

2000 – Na akademiji umetnosti počinje da predaje dva predmeta (ostaje zaposlena i u administraciji);

2006 – konkuriše po celoj zemlji da bi dobila stalan posao;

2007 – dobija posao na Univerzitetu u Feniksu (Arizona), muž i ćerka ostaju još godinu dana u Denveru. Tu radi i danas;

2007 – saradnja sa UG 'Ženske studije i istraživanja' i Centrom za rodne studije UNS;

2012 – saradnja sa FAM-om iz Sremskih Karlovaca, napisala im i akreditovala program, posle je nisu više zvali, loše iskustvo.

Milica (1958), Klinčina, Kosovo

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u hotelu *Pri mraku* u Ljubljani, jun 2013.

1958 – rođena u Klinčini na Kosovu: otac radnik, majka domaćica;
1963 – kada ima 5 godina porodica se seli u Sloveniju u Jesenice, gde je otac radio;
1963 – u septembru se rodio brat;
1964 – majka se zaposlila najpre u kućnoj radinosti, a onda u fabrici Planika koja je nastala iz te radionosti;
1965 – pošla u osnovnu školu;
1973 – završila osnovnu školu i upisala se u gimnaziju u Jesenicama;
1977 – završava gimnaziju;
1977 – upisuje fakultet, Odsek za sociologiju;
1982 – diplomirala i zaposlila se kao profesorka u Srednjoj školi za ptt i telekomunikaciju gde ostaje nepunih 10 godina;
1982 – udaje se za kolegu sa fakulteta;
1984 – rodila sina Gorana;
1985 – živi u Škofjoj Loki;
1986 – sa još tri žene odlazi na ženski mirovni kamp u Irskoj u Glenkri;
1992 – prelazi u gimnaziju u Škofju Loku;
1990 – upisuje se na magistraske studije na Odseku za sociologiju;
1994 – magistirala sa temom o biračkom pravu žena;
1995 – postaje pripravnica na fakultetu;
1998 – doktorirala na Odseku za sociologiju;
2000 – zaposlila se na Filozofskom fakultetu, najpre ima izborni kurs, potom, nakon smrti profesora, preuzima neke redovne predmete i druge obaveze;
2003 – šefica Odseka za sociologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani;
2008 – postaje redovna profesorka;
2013 – smrt oca u Obrenovcu.

Ana (1959), Novi Sad

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u Novom Sadu, decembar 2014.

1959 – rođena kao jedinica, majka Ruskinja iz Saratova, lektorka za ruski jezik na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu; otac, ekonomista, rođen u Krčedinu, učesnik NOB-a, proveo 11 godina u SSSR, kuda ga je, kao dvadesetogodišnjaka, 1946. nova jugoslovenska država poslala na studije. Početkom 1950-ih u Saratovu upoznaje majku. Kao potpisnik Rezolucije Informbiroa, ne vraća se u Jugoslaviju sve do 1957. Posle nekoliko meseci mu u Krčedinu umire starija sestra, a nedugo potom, posle smrti oca, majka/baka se seli u Novi Sad, gde žive svi zajedno. Otac je radio u građevinskim preduzećima u Novom Sadu.

1965 – iz Jovanske ulice sele se na Liman I, gde Ana polazi u OŠ 'Jovan Popović';

1966 – Ana polazi u Nižu muzičku školu 'Isidor Bajić';

1973 – upisala Gimnaziju 'Jovan Jovanović Zmaj', išla prva tri razreda, bilo joj je dosadno;

1978 – upisuje se u četvrti razred u Prvu klasičnu gimnaziju 'Ivo Andrić' u Sarajevu;

1979 – vraća se u Novi Sad i upisuje Ekonomski fakultet UNS;

1984 – diplomira na Ekonomskom fakultetu UNS;

1984 – zapošljava se kao pripravnica u Pokrajinskom zavodu za međunarodnu saradnju;

1985 – odlazi u Holandiju na magistarski kurs studija razvoja, interdisciplinarnе studije političke ekonomije razvoja. Kurs traje 15 meseci;

1986 – nostrifikovala svoju magistarsku diploma iz Holandije na Sveučilištu u Zagrebu (tamo je procedura bila najbrža);

1986 – dobija Fulbrajtovu stipendiju, sekretar Zavoda u kome radi pokušava da je diskredituje tako što je prijavljuje Državnoj bezbednosti, ide na informativne razgovore;

1987 – konkuriše i dobija posao kao asistentkinja u naučnom radu na Ruralnoj sociologiji na Poljoprivrednom fakultetu UNS;

1988 – odlazi u Ameriku, upisuje se na postdiplomske studije iz sociologije na Kalifornijskom univerzitetu u San Dijegu (na Poljoprivrednom fakultetu ostala u radnom odnosu na neplaćenom odsustvu do 1992);

1991 – počinje češće da dolazi kući i uključuje se u organizovanje antiratnih demonstracija;

1992 – započinje doktorat na istom Univerzitetu u San Dijegu;

1993 – dobija dvogodišnju stipendiju Američkog saveta za društvena istraživanja za istraživanje u Srbiji i Sloveniji. Disertacija za temu ima ulogu intelektualaca u nacionalnoj mobilizaciji;

1995 – povratak u San Dijego i počinje da piše tezu;

1998 – pre nego što će predate tezu, odlazi u Ankaru gde radi na jednom privatnom univerzitetu;

1999 – tokom bombardovanja SR Jugoslavije roditelji borave kod nje u Ankari;

1999 – dobija dvogodišnju postdoktorsku stipendiju na Braun univerzitetu u Providensu kraj Bostona;

2000 – odbranila doktorsku tezu;

2001 – počinje da radi kao gostujuća predavačica u Ženskim studijama i istraživanjima u Novom Sadu;

2001 – dobija posao u Centru za studije razvoja Univerziteta u Bonu

2002-2005 – predaje u Danskoj kao profesorka u Arhusu na političkim naukama;

2005-2007 – prelazi da radi u Glazgovu, na Departmanu za sociologiju i antropologiju;

2007-2010 – kao gostujuća predavačica predaje na Bosforskom i Sabandzi univerzitetima u Istanbulu

2010 – zapošljava se na Univerzitetu Doguš, na Departmanu za politiku i međunarodne odnose;

... - Prelazi da radi na Univerzitet Fatih.

... - dve sedmice godišnje radi kao predavačica po pozivu na Univerzitetu u Bolonji, gde predaje kurs o jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu na jednom master program istočnoevropskih i balkanskih studija.

Tatjana (1964), Derventa

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u kabinetu S.S. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, 7. 4. 2015.

1964 – Rođena u Derventi, majka učiteljica, otac vojno lice, brat mlađi godinu dana;

1970 – Sa 6 godina polazi u prvi razred u Derventi i tu završava 8. razred;

1978 – Porodica se seli u Podgoricu (prekomanda oca), gde ide u usmereno obrazovanje;

1980 – U srednjoj školi se upisuje na jezički smer;

1981 – IV razredu srednje škole odlazi na godinu dana u SAD na osnovu razmene učenika (boravi u Indijani);

1981 – Upoznaje budućeg supruga Knuta;

1982 – Po povratku iz SAD upisuje se na Filološki fakultet u Beogradu: Odsek za engleski jezik i književnost,

1985 – Počinje da radi kao stjuardesa za jednu američku avio kompaniju (radila tako godinu i po dana),

Knut radi i studira.

1986 – Počinje zajednički život sa Knutom;

1987 – Diplomira na Odseku za engleski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu,

Knut ima posao kao turistički vodič.

1987 – Sele se zajedno u Švedsku, u Toksforks (na granici Švedske i Norveške), kupuju kuću, Knut

nastavlja studije, ona traži posao i studira;

1989 – Počinje da predaje u osnovnoj školi u Norveškoj. Uz rad nastavlja i magistarske studiranje (lingvistiku sa slavistikom), naučila je i norveški jezik;

1992 – Završila magistarske studije na Univerzitetu u Oslu, na Odseku za slavistiku;

1992 – Knut i ona počinju da se bave humanitarnim radom, tri godine rade u jednoj srednjoj školi u Tanzaniji i predaju na engleskom. Tu je naučila i svahili;

1995 – Vraćaju se u Norvešku, nastavljaju rad tamo;

1996 – Godinu dana studira ekonomiju na Višoj školi u Oslu da bi razumela o čemu se radi primenjena ekonomija na obrazovanje;

1998 – Godinu dana studira o zemljama u razvoju na Višoj školi u Oslu;

1998 – Odlaze on i Knut preko norveškog Crvenog krsta u Mozambik;

2000 – Preko norveškog Crvenog krsta odlaze u Murmansk (Rusija), uči ruski;

2001 – Vraćaju se u Norvešku i radi na strateškom razvoju usmenog prevođenja u direktoratu (nešto poput podministarstva);

2004 – Umire joj otac. Majka živi u Podgorici u zgradu stan do stana sa bratom;

2006 – Posle nekoliko pokušaja upisuje trogodišnje doktorat na Univerzitetu u Oslu. Pošto je Knut šef kancelarije međunarodnog Crvenog krsta u Beogradu, stalno je na relaciji Beograd-Norveška gde radi tezu;

2008 – Na nekoliko godina vraća se u Norvešku u svoj direktorat i bavi se rodnim temama – nasilni brakovi, obrezivanje žena;

2010 – Dobija posao kao vanredna profesorka na Odseku za internacionalne studije i prevođenje Høgskolen i Oslo og Akershus (gde radi i danas).

Nataša (1965), Novi Sad

Snimanje: Maja Sedlarević

Transkripcija: Ivana Jović

Redakcija: Svenka Savić

Snimano: 14. oktobra 2014. putem Skajpa

1965 – rođena u centru Novog Sada, u porodici fakultetski obrazovanih roditelja: majka geograf, otac ekonomista, oboje na rukovodećim položajima; dve godine stariji brat; prabaka (majčina baka) živel sa njima;

1969 – selidba iz jednog kraja grada u drugi (sa keja na Liman II);

1971 – prvi osnovne u školi J.P, bila je vukovac; bavi se košarkom i veslanjem;

1979 - kraj osnovne škole i upis u deveti i deseti razred u SŠ 'Đ. Z.';

1981 – Gimnazija, Matematički smer;

1983 – upisuje Tehnološki fakultet UNS: Hemijsko inženjerstvo;

1986 – IASTE studentska praksa: Kopenhagen, Danska;

1987 – IASTE studentska praksa Gljivice, Poljska;

1988 – kao prva u generaciji je diplomirala na Tehnološkom fakultetu UNS;

1988 – prvo zaposlenje u 'Novkabelu', tu ostaje da radi svega mesec dana;

1988 – na konkursu izabrana za asistenta u nastavi na Fakultetu tehničkih nauka: Mašinski smer;

1989 – brak sa S.D. i žive u asistentskom domu;

1988 – upisuje postdiplomske studije na Tehnološkom fakultetu;

stipendistkinja Izvršnog veća AP Vojvodine za mlade istraživače;

za magistarski rad dobila stipendiju Britanskog saveta, pa je na University of College of London radila eksperimentalni deo rada;

1991 – rat u Jugoslaviji;

1992 – odbranjen magistarski rad;

1993 – rad na doktorskoj disertaciji, doktorat upisala u Novom Sadu, pa onda dve godine istraživanje radila u Pragu, te se vratila i odbranila rad u Novom Sadu;

1994 – rođenje ćerke;

1996 – razvod, ćerka samo sa njom živi, prvo u Novom Sadu, potom u Berlinu;

1998 – odbrana dokorskog rada;

1999 – stiče zvanje docenta i počinje da predaje na Mašinskom fakultetu UNS;

1999 – na početku bombardovanja Novog Sada odlazi da radi na Institut za katalizu u Berlinu, još uvek je u radnom odnosu na FTN;

u Berlinu počinje naučnu karijeru kao samohrana majka sa ćerkom;

sa 4 godine ćerka ide u zabavište na nemačkom jeziku;

2000 – raskida radni odnos sa FTN UNS;

2001 – upisuje se ćerka u OŠ na nemačkom jeziku;

2007 – upisuje se ćerka u Gimnaziju na nemačkom jeziku;

2008 – prelazi da radi na Institut za gajenje kristala u Berlinu, gde radi i danas;

2013 – upisuje se ćerka na studije marketinga i menadžmenta u Berlinu.

Ksenija (1965), Novi Sad

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano: u stanu Svenke Savić, jul 2015.

1965 – Ksenija se rađa u Novom Sadu, u porodici koja ima dvoje dece, kao drugorođena. Brat je stariji od nje dve godine. Majka službenica od svoje 16. godine, otac radi u prodavnici Naftagasa;

1974 – selidba iz centra (kod Almaške crkve) u Vojvode Mišića;

1972 – kreće u Osnovnu školu 'Žarko Zrenjanin' (današnja Gimnazija 'Isidora Sekulić');

1977 – sve kolektivno sele u novu OŠ 'Jovan Popović', na Limanu I;

1978 – otac preminuo posle kraće bolesti;

1980 – upisuje deveti razred u Elektrotehničkoj školi;

1981 – upisuje deseti razred u Medicinskoj školi;

1982-1983 – treći i četvrti razred srednje škole završava na Pedagoškoj akademiji;

1984 – upisuje Filozofski fakultet UNS, Odsek za psihologiju;

1989 – diplomira na Odseku za psihologiju, mentor Žarko Korać;

1989 – prvo zaposlenje, radila godinu dana kao vaspitačica u Srednjoškolskom domu 'Branko Bajić';

1990 – drugo zaposlenje u Domu zdravlja na Limanu, na Odeljenju psihologije rada;

1991 – susret i učenje od psihoterapeuta Zorana Milojevića i edukacija iz transakcione analize;

1991-1996 – volontira, pa se zapošljava na Institutu za zdravstvenu zaštitu dece i omladine kao psihoterapeutkinja;

1996 – brak sa tadašnjim momkom koji je već nekoliko puta odlazio u inostranstvo;

1996 – odlazak u Meksiko (suprug je otišao nešto ranije, pa Ksenija zbog njega);

1996 – upoznaje Gloriju Norijega (jednu od najvećih stručnjakinja iz oblasti transakcione analize, koja postaje njena supervizorka), sve ispočetka studira i polaže da bi mogla da se bavi svojim poslom;

2000 – završila specijalizaciju - položila ispit iz transakcione analize u Kanadi i dobila internacionalni sertifikat za bavljenje ovom vrstom psihoterapije;

2000 – odbrana magistarskog rada na Filozofskom fakultetu UNS, Odsek za psihologiju, mentor prof. dr Mikloš Biro;

2000 – nastavlja da radi na privatnom institutu na kome je i do tad radila sa svojom supervizorkom sve do 2005;

2005 – vraća se u Novi Sad, sređuje stan koji bi trebalo da bude i radni prostor;

2005 – posećuje 'meditativnu nedelju', to joj se jako dopadne i shvati da time želi da se bavi u životu;

2006 – razlaz sa suprugom;

2006 – nastavlja sa meditacijom, ponovo ide na meditativnu nedelju i tamo joj sadašnji šef ponudi da ode u Nemačku da radi;

2009 – prijavljuje doktorsku tezu na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta UNS, ali nikad ne dobija obaveštenje zašto joj tema nije prihvaćena;

2015 – majka je preminula.

Ivana (1967), Novi Sad

Snimanje: Maja Sedlarević

Transkripcija: Ivana Jović

Redakcija: Maja Sedlarević

Snimano: 24. 2. 2014, Kafić „Vremeplov“

1967 – rođena u Novom Sadu kao prvorođena u porodici visokoobrazovanih roditelja; tata stomatolog, mama sociološkinja;

1970 – rođenje sestre;

1974 – upisuje Osnovnu školu "Kosta Trifković";

1982 – upisuje IX i X razred usmerenog obrazovanja u Srednjoj muzičkoj školi u Novom Sadu "Isidor Bajić";

1984 – upisuje III i IV razred u Karlovačkoj gimnaziji, Kulturološki smer; počinje da piše u "Brankovom kolu" (listu Karlovačke gimnazije) i u "Glasu omladine";

1986 – završava gimnaziju i upisuje studije na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu;

1991 – diplomira na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; tema "Žene na Beogradskom univerzitetu od osnivanja do danas";

1992 – izabrana za asistentknju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, Odsek za sociologiju – "Sociološke teorije" i "Metodologija socioloških istraživanja";

1993 – dodeljuje joj se sertifikat iz Ženskih studija, Centar za ženske studije, Beograd, prva generacija upisanih i svršenih studenata (1992-1993);

1993 – odlazi na seminar organizovan od strane World Futures Studies Federation i UNESCO-a iz studija budućnosti – oblast koja će usmeriti njene buduće profesionalne aktivnosti;

1994 - migrira u Australiju;

1994 – rođenje sina;

1996 – rođenje ćerke;

1999 – dobija trajnu boravišnu vizu za Australiju i upisuje doktorske studije;

1999 – jedna od osnivača ekspertske organizacije iz studija budućnosti

Metafuture.org;

2002 – doktorira na temi iz oblasti budućnosti obrazovanja - to postaje jedno od njenih dominantnih polja istraživanja i rada;

2003 – dobija trogodišnju stipendiju za postdoktorsko usavršavanje, The University of Queensland, Australia;

2008 – birana u zvanje redovne profesorke po ugovoru, University of the Sunshine Coast, Australia;

2005-2015 – predaje nekoliko predmeta i radi istraživanja u oblasti obrazovanja, rodnih i mirovnih studija – The University of Queensland i University of the Sunshine Coast;

2007-2014 – gostujuća profesorka Univerziteta u Novom Sadu, Centar za rodne studije -predaje nekoliko predmeta i sa Slobodankom Markov uređuje knjigu 'Uvod u rodne teorije';

2015 – gostujuća profesorka odseka za studije budućnosti, Tamkang Univesrity, Taiwan.

8.4 Prilog 4 – Životne priče

Maria (1944), Sombor

Snimanje: Maja Sedlarević

transkripcija: Ivana Jović

redakcija: Svenka Savić

Snimano: 9. decembar 2014. putem Skajpa

Kakvo je izgledalo Vaše detinjstvo?

Kad se osvrnem na moj život i na život mojih predaka, vidim da nam je sudbina bila da živimo na raznim tačkama globusa, da imamo razne životne faze oblikovane geografskim i društvenim prilikama u kojima smo živeli.

Rodila sam se 1944. u Somboru. Moje devojačko prezime je Major i moji su preci sa očeve strane došli iz Elzasa u Mađarsku, u Đer oko 1730. godine. Svi su mi preci sa očeve strane bili obrazovani i svi su bili profesori. Moj stariji sin je peta generacija profesora u porodici.

Moj deda sa očeve strane je imao petoro dece i sedamnaestoro unučadi, od kojih šestoro žive u Brazilu, četvoro u Švajcarskoj, dvoje u Hrvatskoj, jedno u Grčkoj, dvoje u Sjedinjenim Državama i jedno u Australiji, a jedan je već pokojni. Mi smo zaista porodica ujedinjenih nacija. Kod nas jezik i etnicitet, kao ni religija, nisu igrale nikakvu ulogu. Uvek je bilo važno da se volimo i razumemo, bez obzira koji nam je prioritetni jezik. Onima u Brazilu je sada to portugalski, švajcarskim rođacima je nemački, Amerikanci koriste i engleski i španski, jer su dugo živeli u Venecueli itd. Ali kad se sretnemo osećamo da smo familija. Za divno čudo svi su sačuvali, ko lošije ko bolje, mađarski jezik kao jezik komunikacije sa roditeljima, gdegod da su odrasli. Iako je to pomalo čudno, jer je genetski gledano familija nemačka.

Moj deda je bio profesor latinskog, starogrčkog i francuskog. Predavao je u Somboru, ali tada su profesori razmeštani u razne gradove od strane Ministarstva prosvete, i tako je jedno vreme predavao u Velikoj Kikindi, pa opet u Somboru, pa onda za vreme Kraljevine Jugoslavije čak i u Kruševcu. Pričao je veoma pozitivno o svojim iskustvima u raznim mestima i posebno je isticao gostoprimstvo Kruševljana.

Deda je četrnaest godina živeo i školovao se u Zircu, na severu Mađarske, u jednom od najstarijih opatija (koja postoji već 833 godina počev od 1182. godine, kada ju je osnovao kralj Bela III i koju drže i danas Cisterciti – katolički red koji se prevashodno bavi obrazovanjem). U toj opatijskoj školi, često su bili dugi periodi ,šutnje' kada se trebalo moliti i meditirati, i on je te periode provodio učeći jezike, pa je na kraju umro govoreći 10 jezika. Čak je i kineski progovorio, pošto je sedam godina bio ratni

zarobljenik u Sibiru posle Prvog svetskog rata, blizu kineske granice gde je imao prilike da dođe u kontakt sa govornicima kineskog jezika. Moja baka je bila Nemica (zvala se Richter Izabella). Zbog nje je moj deda promenio životni pravac i od potencijalnog fratra prešao u svet 'običnih' ljudi. Kod kuće se govorilo i nemački i mađarski i francuski, u zavisnosti od toga kako je deda prvi progovorio za stolom. Kad su stigli u Kruševac, moja baka nije znala ni reč srpski (a morala je nahraniti petoro dece). Pitala je muža kako se kaže na srpskom *svinja*, i kako se kaže *meso*, jer je išla da ga kupi *svinjsko meso*. Celim putem je ponavljala *svinja, meso, svinja, meso*, ali kad je stigla do mesare, onda se zbunila i pitala mesara: *-Svinja, imaš meso?* U Kruševcu su se svi smejali kako je Majorka govorila srpski (*smeje se*).

Uglavnom, ja sam dedu upoznala tek 1956. godine, jer su baka i deda 1944. godine otišli da posete kćerku u Mađarskoj, i tada se zatvorila granica, i nisu se mogli vratiti u Sombor. Baka je ubrzo tamo umrla, a deda je ostao tamo sve do pedeset i šeste godine, kada su zajedno sa kćerkom i njenom familijom otišli u Švajcarsku. Onda sam ga prvi put zapravo i videla tamo.

I moj otac je bio profesor, on je predavao matematiku, fiziku i hemiju. Predavao je jedno vreme i finansijsku matematiku, i izvrsno je svirao klavir. Time je zapravo zaradio svoje studije, pošto je svirao po kafanama u Zagrebu. Govorio je sedam jezika. Zato je u mojoj porodici bilo jako bitno da i ja učim svetske jezike. Tako sam od najmanjih nogu učila nemački, puno godina privatno, zato što se u kući nije negovao nemački, govorili smo mađarski. Neposredno posle rata ljudi nisu smeli da govore nemački u javnosti, pa ni u kućama, kod nas u Vojvodini.

Pošto smo u kući govorili mađarski, i ja i moj šest godina stariji brat smo završili sve škole do velike mature sa mađarskim nastavnim jezikom. Bili smo veoma siromašni, stanovali smo u jednoj kući od naboja u Selenči, na rubu Sombora. Kuća je imala krov od trske i nismo imali, naravno, tekuću vodu. Iseljeni smo iz naše velike kuće, posto su posle Batinske bitke ranjenike smestali u konfiskovane kuće, koje su pretvorene u bolnice, jer je bilo veoma mnogo ranjenika. Moj otac je svako popodne posle škole davao privatne časove iz matematike da bi malo više zaradio, jer je bilo teško živeti od jedne plate. Ali nikad nisu žalili da meni plate privatne časove, tako da sam išla i na tenis, i na balet, i na nemački i na fiskulturu. Sve to sam jako volela.

Bez obzira na siromaštvo posle Drugog svetskog rata, imala sam veoma sretno detinjstvo. Moja majka je bila prava umetnica u tome da nam pruži toplinu gnezda, i da napravi od ničega nesto lepo. Sećam se da mi je sašila zimski kaput od vojničkog

ćebeta, koji sam par godina nosila. Dostrikavala je manžetne i kragnu, i izvezla moj monogram na džep, i iako je kaput jako grebao, ja sam ga ponosno nosila. Otac je bio strog ali topao, divno je svirao klavir i pevao dubokim basom. Bio je hodajuća enciklopedija, nije bilo teme o kojoj nije mogao povesti diskusiju, bio je pravedan, postavljao je visoke zahteve, ali je znao da motiviše druge. Do dana današnjeg mnogi njegovi bivši đaci ga sa poštovanjem i ljubavlju pominju. On me je naučio da se sve može postići ako naučiš vremenski pametno rasporediti svoje obaveze. Tako sam već od detinjstva naučila rano ustajati i mnoge stvari posvršavati još pre škole. Obrazovanje je bila glavna stvar za moje roditelje, tako da su me od malena učili, da je jedino bogatsvo ono sto nosiš u glavi.

Majka.

Moja majka se zvala Margita Anna Amalija Stocker i ona je iz jedne interesantne familije. Njen čukundeda je bio kapetan slavne Sigetske tvrđave (koja i danas stoji u blizini Pečuja u južnoj Mađarskoj), iste one tvrđave gde je Nikola Šubić Zrinjski zaustavio Turke na njihovom pohodu na Beč i gde je umro Sulejman Veliki kada je opседаo tu tvrđavu (čak sam čitala negde da su mu srce sahranili u Mađarskoj). Moj predak je zbog svojih uspeha u borbi protiv Turaka 1709. godine dobio plemstvo od cara Josifa Prvog, koji je bio vladar pre Marije Terezije. Dobio je imanje u okolini starog Bečeja, a na svečanosti predaje plemićke povelje i grba su bili prisutni predstavnici visoke aristokracije Hungarije, među ostalima i Imre Eszterhazy, Janos Palfy, i Czobor Szent Mihlay, čije je ime značajno za istoriju Sombora, kao i mnogi tadašnji plemići. Predaja je bila u Beču. Što je interesantno, na povelji piše da familijarni grb, koji predstavlja lava sa dva repa i sa isukanim mačem, mogu koristiti ne samo muški već i ženski naslednici na uniformama svojih slugu, na kočijama, svojim kućama i palatama, svojim grobovima itd. Ja o tom dokumentu nisam znala do moje 40. godine, jer u mom detinjstvu nije bilo pohvalno imati znamenite pretke. Moji roditelji nisu pričali o tome. Otkrila sam tu povelju tek kad sam preseljavala bakin kredenac u Novi Sad iz Sombora.

Vaš rođeni brat je u Zagrebu?

Da, imam brata koji je šest godina stariji od mene, veći deo svog života je proveo u Zagrebu, od pedeset šeste-sedme godine kad je otišao na studije. Završio je mašinstvo i odmah je dobio posao, pa je tamo ostao. Oženjen je jednom divnom Primorkom, i imaju dve kćerke i dvoje unučadi. On je 19 godina svog radnog života proveo u inostranstvu, vodeći ogromne projekte. Tako je sazio fabriku za duvanje stakla u

Českoj, pa veliku bolnicu pored Praga u Českoj Lipi, a najveći projekat mu je trinaestoprstna bolnica koju je saziđao sa 750 radnika iz cele bivše Jugoslavije u Staljinovom bivšem gulagu u najsevernijem gradu na svetu, u Norilsku. On je stručnjak za grejanje i hlađenje, ali je u svim ovim projektima bio direktor, koji je vodio projekte. On je oduvek bio odličan matematičar i fizičar, ali ga nisu zanimali jezici i muzika kao mene. Ipak je silom prilika naučio i češki i ruski, posto je dugo vremena boravio u tim zemljama.

Čime sa bavila Vaša majka?

Moja majka je radila kao mlada kod jednog advokata. Ali čim se udala prestala je da radi, te je postala domaćica. Kad smo postali jako siromašni, i kada nam je od naše velike kuće samo ostao tatin rezbareni pisači sto, koji je bio totalno u neskladu sa trščarom u kojoj smo živeći, onda je ona počela da kuva za đake koji su stanovali kod moje bake ili negde u komšiluku, pa su dolazili na ručak kod nas. To su uglavnom bila srednjoškolska deca iz Baranje i njihovi roditelji su plaćali u naturi za hranu, donoseći brašno, šunku i raznoraznu hranu, i eto, tako ni mi nismo gladovali.

Bez obzira što smo živeći u takvoj maloj i neuglednoj kućici, ja imam veoma lepe uspomene iz tog perioda svog života. Roditelji su se dovijali kako su mogli da nam obezbede najbolje što mogu. Tako je moj tata tovio i svinje (i to je stručno radio konsultujući knjige). Bio je uspešan, čak smo dobijali i nagrade na sajmovima. Ja sam često čuvala svinje na periferiji Sombora. Sećam se da sam jednom stajala na ulici u cicanoj haljini na cvetice, stajala tamo sa kandžijom koju sam od vunice isplela i čuvala svinje. Preko puta nas je ziveo jedan majstor, papučar, koji je prodavao pod šatorima izvezene papuče od somota, a njegova ćerka mi je bila najbolja drugarica. Oni su nedeljom išli fijakerom u crkvu, a moja prijateljica je doterana sedela u fijakeru i doviknula: - Eh, da sam ja profesorska ćerka, ne bih ja u nedelju čuvala svinje. (*Smeje se*) I ja sam uletela u našu kuću gde je tata ocenjivao radove iz matematike za velikim pisaćim stolom. Bila sam valjda tada sedam godina stara, uletela sam u sobu i počela da vičem: - Ja sam profesorova kćerka i neću da čuvam svinje! I bacila sam kandžiju i počela da gazim po njoj (*smeje se*), a moj tata je samo spustio na vrh nosa naočare, pogledao me preko naočara i rekao: - Jel' voliš kobasice? Kažem: -Volim! – E, pa onda ćeš čuvati svinje! I tako sam ja otkrila da postoje neki socijalni staleži u društvu i da sam ja u očima drugih profesorova kćerka.

Osnovna škola.

U školi sam bila dobra, uspešno sam išla paralelno i u osnovnu školu i u muzičku školu i tako sam nastavila paralelno završavati i gimnaziju i srednju muzičku školu. Na kraju niže muzičke škole sam pobedila na jednom klavirskom takmičenju nižih muzičkih škola u Starom Bečeju. Tada je profesor Karlo Krombholz bio jedan od ocenjivača takmičara, a on je bio i veoma cenjeni šef izvođačkog odseka u Novom Sadu, kompozitor i vrstan pedagog. On me je posle takmičenja pozvao na stranu i pitao da li ću da nastavim klavir u srednjoj muzičkoj školi, a ja sam mu kazala da neću, jer hoću da nastavim da igram tenis, u kome sam isto imala neke uspehe. On mi je naložio da pošaljem svog tatu 'da ja sa njim popričam' i, naravno, moj tata se veoma obradovao. On je cele svoje studije zaradio tako što je svirao noću džez, u kafani "Bled" u Zagrebu, ali je uvek sanjao da se usavrši u klasičnoj muzici. No, sudbina ga je sprečila u tome. Naravno, otišao je u Novi Sad (tada smo još živeli u Somboru) i profesor Krombholz mu je rekao: -Vašoj ćerki duša peva dok svira, (*smeje se*), ona je sjajna i ja bih voleo da radim sa njom. I moj tata je odlučio da nastavim klavir u srednjoj muzičkoj školi. I ja sam bila poslušna devojčica i nisam se bunila. Tata je presretan odmah zatražio premeštaj, napustio je slavni somborski preparandijum (učiteljsku školu gde je predavao) i počeo je raditi u Gimnaziji "Moša Pijade" u Novom Sadu. Predavao je i u srpskim i u mađarskim razredima, jer je jednako dobro govorio oba jezika.

Nemački sam učila od gospođe Decker Falcione, koja je potomak jedne znamenite porodice iz Sombora. Mnogo mi je imponovala, volela sam da odlazim kod nje na časove. Nije bila obrazovani pedagog, ali je insistirala da pravilno pišem, i stalno mi je zadavala interesantne domaće zadatke. Tako sam zapravo za 10 godina učenja kod nje usavršila nemački skoro do nivoa maternjeg jezika, što mi je umnogome pomoglo tokom mojih studija germanistike.

Srednja škola.

U Srednjoj muzičkoj školi sam imala dosta uspeha, išla sam na klavirska takmičenja (dobila prvu nagradu i na Paliću i u Beogradu), a imala sam i dva solistička koncerta, i snimanje na radiju. U to vreme sam razmišljala da nastavim klavir na Muzičkoj akademiji u Beogradu kod profesora Dušana Trbojevića. Ali sam se sa devetnaest godina zaljubila u mog muža (sa kojim smo eto proveli zajedno već 50 godina braka) i udala se pre nego što sam navršila 20. godina života. Moj muž je bio poslom vezan za Novi Sad, pa sam odlučila da ostanem u Novom Sadu i da se upišem na germanistiku na Filozofskom fakultetu.

Muž.

Srećom naišla sam na dobrog čoveka. I on je iz veoma mešane porodice, nosi u sebi i srpske i nemačke i česke i mađarske gene. Završio je agronomiju na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, magistrirao na biljnoj genetici, radio je u novosadskom Institutu za poljoprivredna istraživanja, pa u Nemačkoj, u Kelnu, u Max Planck institutu, pa zatim u Odeljenju za saradnju sa Svetskom bankom iz Washingtona u Vojođanskoj banci kao agroekonomista, a u Australiji je radio kao biotehnolog na Griffith univerzitetu. Tako da je ispekao zanat iz više oblasti. Srećom nikad mi nije potkresao krila, pomagao je i bodrio me da nastavim studije i tako sam stigla do doktorata.

Studije.

Upisala sam se na Filozofski fakultetu Novom Sadu, Odsek za nemački jezik i književnost šezdesetdruge godine. Diplomirala sam u februaru šezdesetsedme. Pola godine kasnije sam diplomirala, jer sam otišla u Nemačku na praksu, pa sam se posle te prakse vratila da diplomiram. Veoma sam volela svoje studije. Katedra za nemački jezik je tada važila i u jugoslovenskim razmerama kao izuzetno dobra. Sva predavanja iz struke su ponuđena na nemačkom jeziku. Naročiti uticaj na mene ostavili su profesor Ivan Pudić, koji je predavao istoriju jezika, i profesorka Pavica Mrazović, koju sam prozvala mojom 'lingvističkom mamom'. Ona me je najviše motivisala da krenem lingvističkim stazama. Profesor Pudić je bio veoma strog, odličan poznavalac istorije indogermanskih jezika, a posebno gotskog. Fasciniralo me je što mu je znanje 'curilo iz malog prsta'. Donosio je milion primera iz staronordijskog, gotskog, starovisokog nemačkog, staro engleskog, itd. Mnogo mi se sviđao njegov predmet, pa sam se za ispit odlično spremila. Čak sam znala velike odlomke Niebelunške pesme recitovati u originalu na starovisokonemačkom.

Magistratura.

Profesor je bio poznat po tome da je jako teško davao desetke. Nakon mog usmenog okrenuo se prema auditorijumu i rekao: -Vidite kolege, to se zove znanje! Predložio je da nastavim magistarske studije kod njega u Beogradu, gde sam magistrirala na Filoloskom fakultetu 1971. godine sa temom iz istorije pedagogije nemačkog jezika. Radila sam analizu udžbenika za nemački jezik u Karlovačkoj i Novosadskog gimnaziji od njihovog osnivanja do kraja Prvog svetskog rata. Pisanje magistarske teze mi se odužilo, jer sam nakon položenih ispita otišla u Nemačku da radim u

Kelnu, pa sam imala limitiran dostup bibliotekama u kojima bih našla materijal za svoju tezu.

Kako sam već pomenula, druga osoba koja me je profesionalno formirala i koja je ostavila najdublji trag u mojoj duši je bila profesorka Mrazović. Ona mi je tokom redovnih studija predavala Metodiku nastave i vodila vežbe iz prevoda, a ja sam je zamolila da bude mentor za moj doktorat, po povratku iz Nemačke (gde sam bila stipendista Univerziteta u Kelnu i završila sve ispite na doktorantskom programu). Ona je bila jedinstvena, neponovljiva, duboko humana, veoma dobar čovek i izuzetno pametna lingvistkinja. Kad god sam posustala ili postala malodušna, misleći da pored posla i dvoje dece neću moći da dovršim svoju tezu, stala je pred mene sa svojim večitim blagim osmehom na licu i rekla: -Ti si tako vredna i pametna i dobra, znam da ćeš mi do petka dati deset napisanih stranica svoje teze. I nikad nisam imala obraza da to ne uradim, jer bi bila sramota izneveriti je.

Dve godine sam radila sam u Kelnu kao prevodilac u filijali jedne beogradske export-import firme.

Doktorske studije u Nemačkoj.

Nakon završenog magistarskog dobila sam stipendiju za doktorske studije Univerziteta u Kelnu i tamo odslušala sve predmete doktorantskih studija. Temu za doktorat mi je predložio profesor Heinz Vater, a trebala sam izvršiti kontrastivnu analizu za obeležavanje definitivnosti i indefinitivnosti u nemačkom i mađarskom jeziku. Tada su bile u jeku studije o jezičkim univerzalijama na raznim jezičkim parovima, pa se moja teza uklopila u ta istraživanja.

Moj muž je u Max Planck institutu u Nemačkoj uspešno radio na jednom projektu iz oblasti biljne genetike. Vratili smo se u Novi Sad sedamdesetičetvrte godine, kada sam dobila posao na Katedri za nemački jezik Filozofskom fakultetu, a muž se zaposlio u Vojvodjanskoj banci u odeljenju za saradnju sa Svetskom bankom iz Washingtona. Tada sam prebacila svoju doktorsku tezu iz Kelna u Novi Sad, jer mi je predloženo da bih imala poteškoća da nostrifikujem tezu odbranjenu u Nemačkoj. Rekli su mi da bi se tamo odbranjena doktorska teza vrednovala kao magistarski rad, a ja sam stepen magistra već imala.

Porodica i deca.

Nisam nikad bila karijerista, i meni je uvek porodica bila na prvom mestu. Nisam nikad planirala univerzitetsku karijeru, već mi se to samo nekako dogodilo. Ja bih bila potpuno zadovoljna i da sam provela život kao srednjoškolski profesor. Ali sam

dobila posao na univerzitetu i očekivalo se od mene da doktoriram, pa to sam i uradila. U toku rada na tezi ozbiljno sam se oduševila ovim poslom i to me oduševljenje nije napustilo do današnjeg dana.

Imam dva sina. Stariji radi kao profesor (predaje nemački i informatiku, a jedno vreme je radio i kao zubotehničar), a mlađi je završio informatiku na nivou bachelorskih studija, pa je magistrirao iz sportske psihologije, i završio je i sve programe koji se nude u Australiji za teniske trenere, što sada radi i stalno putuje. I jedan i drugi sin su mi multilingvalni. Stariji govori 4 jezika, a mlađi 6. Oba sina su napravili odličan izbor kad je reč o suprugama – obojica su našli veoma dobre, pametne i lepe životne sapatnice. Jedna snaja radi upravo doktorat iz sociologije, a druga je magistrirala iz primenjene lingvistike i predaje akademski engleski na jednom univerzitetu. Volim što sam svekrva i baka. Imam i troje unučadi, tri divna dečaka.

Početak profesionalne karijere.

Na Katedri za nemački jezik i književnost počela sam raditi kao stručni saradnik. Nakon odbrane doktorata sam birana za docentkinju, pa nakon nekoliko godina za vanrednu profesorku. U fokusu mog interesovanja su tada bili kontrastiranja jezika, istorijat pedagogije stranih jezika, i problemi prevodjenja. U to doba sam objavila zajedno sa dve kolegice iz Beograda udžbenik pod nazivom Tehnike prevodjenja. Taj udžbenik se koristio u Karlovačkoj gimnaziji na prevodilačkom smeru dosta dugo. Moj naučni interes se menjao tokom godina.

Profesija u Australiji.

U Australiji sam potpuno promenila ne samo jezik na kojem sam predavala (jer sam do tada uvek predavala samo na nemačkom jeziku, a u Australiji sam počela predavati na engleskom), već sam promenila i oblasti i tehniku istraživanja. Više me nisu zanimali jezički korpusi i njihovo kontrastiranje, i kvantitativne analize rezultata, već sam se počela baviti psiholingvističkim problemima npr. bilingualizmom kod dece migranata i problemima akulturacije, ispitujući kako okolina i socio-kulturni faktori utiču na prilagođavanje i uklapanje migranata u novu sredinu. To je iziskivalo da naučim koristiti kvalitativne tehnike i obradu podataka. Dok sam u Novom Sadu predavala uglavnom dva predmeta, u Australiji sam predavala osam, među kojima su bili: lingvistika za profesore stranih jezika, razvoj curriculum, teorije usvajanja jezika, jezik i kultura, metodika nastave stranih jezika, Halliday-eva funkcionalna gramatika itd. Sve je to iziskivalo velike pripreme, ekstenzivno čitanje, razvoj planova

za predavanja i postavljanje skraćenih izvoda sa predavanja na internet. U Australiji se devedesetih godina uvela i nastava preko interneta za vanredne studente, pa sam morala naučiti kako da postavim svoja predavanja i da vodim diskusione grupe na internetu. Pored toga sam postala mentor za prilično veliki broj doktorata. I to je veliki posao, jer su moji doktoranti uglavnom profesori, koji savesno rade i stalno šalju velike količine urađenih tekstova na uvid i komentarisanje.

Koliko vam je jezik važan?

U mom životu u raznim fazama razni jezici su preuzimali primat. Dok smo živeli u Vojvodini, išla sam u mađarske škole do velike mature i taj mi je jezik bio najjači. Posle sam studije obavljala na nemačkom i srpskom jeziku i oba ova jezika jednako sam razvila. Udala sam se za Srbina, pa je srpski postao jezik svakodnevne komunikacije s mužem, a sa decom mađarski, nemački jezik je ostao jezik profesije. U Australiji mi je engleski postao jezik profesije, na kojem sam objavljivala radove i držala predavanja.

Ljudsko biće je fleksibilno i menja se, jer u novoj sredini nauči mnoge nove stvari, i trudi se da se prilagodi. Ali ne zaboravlja ono što je ranije poneo. Ja sam ponosna na to što sam studirala na Katedri za nemački jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, jer me je taj Fakultet opremio da dobro funkcionišem i na internacionalnom nivou, šest godina u Nemačkoj, jednu godinu u Mađarskoj, a dvadeset i dve godine na akademskoj poziciji u Australiji.

Nisam Vam pomenula da sam u Australiji prihvatila posao u zvanju koje je bilo dva stepena ispod mog ranga vanrednog profesora. Postala sam prvo 'lecturer' (što bi odgovaralo stručnom saradniku), jer je na tom stepenu bilo upražnjeno mesto, a završila sam karijeru kao 'senior lecturer' (što odgovara docentu), mada sam radila posao profesora, jer sam uglavnom predavala na magistarskim i doktorskim studijama i bila mentorka doktorskih i magistarskih teza. Sledeći stupanj bi bio 'associate professor' (što odgovara vanrednom profesoru), a poslednji stepen je 'full professor' (što odgovara redovnom profesoru). Mi smo relativno stari došli u Australiju, imala sam četrdeset i osam godina, a moj muž pedeset i tri, pa nisam imala vremena da stignem do vrha lestvice. E, to je cena emigracije, ali meni titula nikad nije bila važna.

Kada ste prešli u Australiju?

Došli smo u Australiju devedeset i druge - zbog rata. Dva sina imam i jedan sin mi je sazeo za vojsku kada je bila borba za Vukovar! A drugi bi mi bio sazeo za vojsku kada je Kosovo bilo na dnevnom redu.

Zašto Australija?

Imala sam ponudu za neki posao na nemačkoj katedri u Brizbenu, pa sam mislila odradiću godinu dana, ili ću raditi neko naučno istraživanje i onda kad se smiri situacija u domovini, vratiću se kući. Ali se nije smirila, već je usledila Bosna, pa Kosovo.

Moj muž ima brata koji se još početkom šezdesetih godina oženio Engleskinjom, pa se iselio u Australiju. Budući da je moj muž više puta bivao kod njih u gostima, smatrao je da je to lepa i zdrava zemlja, u kojoj si večito bos i nema mnogih bolesti i čuda šta u drugim zemljama ima. Klima je zbilja lekovita. I onda smo rešili da odemo u Australiju i vidimo kako ćemo dalje.

Šta je bio prvi posao koji ste radili?

Imala sam sreću da sam odmah dobila posao na Univerzitetu i dvadeset i dve godina sam radila na istom univerzitetu. Bila sam na samom početku boravka u Australiji na intervjuu i uspešno sam ga prošla (*smeje se*). Imala sam već dosta objavljenih radova i publikacija. Moj engleski je bio na nivou relativno dobrog razgovornog jezika kada sam stigla, i bilo mi je lako predavati, ali nisam učila i studirala engleski institucionalno, pa nisam posedovala kompetenciju za pisanje akademskih članaka. A u Australiji je uslov opstanka na univerzitetima da publikuješ internacionalno bar dva članka godišnje. Da bih prebrodila period u kom sam intenzivno razvijala akademsku pismenost na engleskom, nastavila sam da publikujem članke na raznim drugim jezicima. Trebalo mi je tri godine dok nisam počela da pišem radove bez teškoća na engleskom jeziku.

Primenjivali ste u nastavi metod učenja na daljinu?

Čim sam počela raditi, trebalo je da naučim i kako da predajem preko interneta. Griffith univerzitet je veoma moderan, ima šest kampusa, i ima jako veliki intra-net sistem. Ima 50.000 studenata, i svaki student dobija pristup kompjuteru za učenje na kampusu, i ima i mnogo studenata koji sede na raznim tačkama globusa. Za vandredne studente sam morala svaki put nakon predavanja (a predavanja su tri sata dugačka), da sažmem šta sam sve pričala na predavanjima i da budem pripravna da me kontaktiraju ili preko diskusionog foruma, gde se i drugi studenti mogu uključiti i postavljati pitanja, ili preko e-maila i da im dam pojedinačne odgovore. To je dupliralo normu rada: prvo imaš tradicionalnu nastavu, a predaješ i preko interneta, a studenti te mogu danonoćno kontaktirati. Univerzitetska politika je bila da se studentu mora odgovoriti na pitanja najkasnije u roku od 48 sati.

No bez obzira na normu, volela sam da radim to što sam radila i imala sam uspeha. Poslednjih pet godina sam često bila pozivana da gostujem i predavala sam u raznim zemljama. Recimo, ispredavala sam 36 sati tokom nedelju dana univerzitetskom osoblju u Čileu, pa sam bila na Filipinima dva puta, jednom kao plenarni govornik na jednoj konferenciji gde je bilo više hiljada sudeonika, a jednom na kongresu nastavnika engleskog kao stranog jezika. Bila sam u Vijetnamu, gde sam gostovala na dva univerziteta, pa u Indoneziji, pa sam ispredavala jedan jednosemestarski kompletan predmet u vidu intenzivnog letnjeg programa na Novom Zelandu.

U Evropi sam, takođe, gostovala: u Insbrucku u Austriji, gde sam opet ispredavala jedan celosemestarski predmet u vidu intenzivnog programa za 10 dana, a gostovala sam sa jednim predavanjem i u Zurihu. Sem toga sam sudelovala sa referatom na mnogim konferencijama u raznim zemljama počev od Finske do Australije. Nisam pomenula ovde još da sam godinu dana bila tokom skolske 1991-92. godine i gostujući profesor na univerzitetu u Segedinu, gde su mi ponudili stalni angažman na tamošnjoj Katedri za nemački jezik pre odlaska u Australiju. Nisam ponudu prihvatila, iako sam volela da predajem na tom fakultetu, jer moj muž ne zna mađarski, ne bi se tamo mogao zaposliti, od jedne plate ne bi mogli živeti.

Da li ste gostovali i na Univerzitetu u Novom Sadu?

Iz lojalnosti prema svojoj bivšoj kući, ponudila sam da bez naknade ispredajem jedan kompletan magistarski predmet postdiplomcima jezičkih katedri Filozofskog fakulteta UNS. Koliko se sećam, to je bilo 2007. godine. Meni je bilo svejedno na kom jeziku da predajem, na srpskom, mađarskom, nemačkom ili engleskom, ali je odlučeno da to bude na engleskom jeziku, koji su svi upisani magistranti solidno znali. Došli su sa raznih jezičkih smerova, sa anglistike, rusistike, slovakistike i slavistike. Tokom četiri dana ukupno sam održala 24 časa predavanja, što odgovara fondu predavanja tokom jednog semestra. Nastava je tekla tri sata ujutru i tri sata popodne kao što se to obično radi u intenzivnim letnjim školama. Kroz ta predavanja studenti su upoznali Hallidayovu funkcionalnu gramatiku koja je osnova za komunikativnu nastavu jezika u celom svetu. Studenti su imali dva ispitna zadatka. Jednu oralnu prezentaciju tokom kursa i jedan pismeni domaći rad primene Hallidayevog modela na tekst koji sami odaberu. Alternativno su mogli da biraju da po principima funkcionalne gramatike izrade plan časa za određeni uzrast učenika i da naprave reflektivnu analizu, objašnjavajući šta ih je motivisalo da oblikuju čas kako jesu, koja je uloga nastavnih materijala koji su sami izradili i koji su ciljevi tog časa. Pošto je svaki student imao

drugačiji tekst, prepisivanje nije bilo moguće. Dala sam im dva meseca vremena da izrade svoje analize, koje su mi ona poslali internetom u Australiju na ocenjivanje. Tom prilikom sam ponudila Univerzitetu svoju saradnju, naročito u vezi sa predavanjima na doktorskim programima i sudelovanje u mentorstvu. Ideja se dopala tadašnjem rukovodstvu fakulteta, ali nisam mogla odmah da započnem saradnju, jer sam sa punom normom radila na mom matricnom fakultetu. Nakon penzionisanja ponovo sam se javila Filozofskom fakultetu da sam sad u situaciji da duže boravim svake godine u Novom Sadu i mogla bih započeti saradnju. Ali mi je tada rečeno da po novom Zakonu o visokom obrazovanju ne mogu da zaposle nikoga starijeg od 65 godina. Ja sam tada imala 69 godina.

Mislim da je velika šteta što se time sprečava korišćenje ekspertize ljudi, koji su mnogo štošta naučili u dijaspori i koji bi mogli svoje stečeno znanje podeliti sa kolegama i sa studentima i doprineti poboljšanju kvaliteta nastave na fakultetima. Uzmimo primer primene Bolonje u nastavi. Imam utisak da profesori nemaju jasnu sliku šta se na osnovu zaključaka iz Bolonje od njih traži. Pa zato svi grde Bolonju, ne menjaju ništa u svom pristupu, i dolazi do situacije da studenti uče iz starih skripti, pa ih nastavnik ocenjuje zapravo vrednujući njihovu sposobnost memorisanja, a ne njihovu sposobnost primene naučenih teorija i razvijanje kreativnosti, što bi trebalo po novom sistemu da rade.

Ja bih najpre organizovala predavanja za sve profesore svih fakulteta UNS, koji bi trebalo kroz diskusije da steknu jasnu sliku o Bolonji i da kroz radionice prikažu i kritički analiziraju kako bi promenili svoj pristup u svojim predavanjima i, pre svega, kakve tipove zadataka bi postavili za merenje naučenog i stečenog znanja. Sem toga, mislim da bi Filozofski fakultet trebao da ponudi, ukoliko to već nije uradio, u vidu letnje škole ili kao jednosemestralni predmet Uvod u pedagogiju struke svim profesorima i asistentima koji rade na raznim fakultetima. Ako je neko odličan medicinar ili pravnik, to još ne znači da zna kako treba predavati i uobličiti uspešan čas, šta i kako treba ocenjivati, kako ustanoviti kriterije za ocenjivanje itd. Svaki zanat se uči, pa tako i profesorski.

Mislim da i na osnovnim studijama treba više pažnje posvetiti metodici nastave (možda smanjujući npr. na nemačkoj katedri obim predmeta iz Istorije jezika i povećati broj časova iz Metodike i Školske prakse). Meni se u Australiji dopada što studenti na početku godine dobiju u ruke program kursa (predmeta) u kojem se tačno kaže šta su ciljevi, šta će naučiti, šta se od njih očekuje, šta sve treba da pročitaju,

kakve projekte će dobiti kao ispitne zadatke i po kojim kriterijumima će biti ocenjivani. Taj dokumenat ima snagu ugovora i profesor je obavezan da sprovede sve što je obećao. Inače ga student ima pravo tužiti. Nema teorije da se predavanje ne održi, profesor je obavezan da nađe zamenu, a ako ne može da dođe i nije našao zamenu, obavezan je da obavesti i studente i svoje pretpostavljene kako će nadoknaditi i kada ono što je propustio. Na kraju godine profesor odlazi kod pretpostavljenog na razgovor čiji je cilj kontrola kvaliteta rada profesora. Treba da ponese sa sobom izveštaj o svom radu i pismene ocene studenata o kvalitetu predavanja, odnosa profesora prema njima i o tome koje su njihove sugestije da se predmet poboljša. Tako stroga kontrola održava nivo kvaliteta nastave. Što se istraživanja tiče, vidim da na UNS ima veoma interesantnih projekata, i da postoji dobra saradnja sa stranim institucijama. Mene u poslednje vreme mnogo zanima odnos jezika i kulture i to je veoma široko polje za istraživanje. Bilo bi interesantno analizirati kako se jezik koristi u parlamentarnim debatama, ili kako se jezik koristi unutar porodica koje dolaze iz raznih socio-ekonomskih i kulturnih pozadina.

Sada ste u penziji?

U penziji sam od dve hiljade i dvanaeste godine. Penzionisala sam se sa šezdeset i devet godina starosti. Upravo su mi dobila diplome tri poslednja doktoranta čiji sam bila mentor. Za dvadeset dve godine koliko sam radila na Griffith univerzitetu bila sam mentorka deseterici koji su uspešno okončali svoje teze, koje se ocenjuju internacionalno. Moraju biti dva ocenjivača i ne mogu domaći profesori biti odabrani za ocenjivače. Dve godine sam volonterski nastavila nakon penzionisanja da mentorišem preostale tri teze. Imam i nadalje pozive za saradnju. Ponudili su mi da budem gostujući profesor lingvistike na Nacionalnom univerzitetu u Fidžiju, ali nisam prihvatila taj posao, jer bi me to vremenski sputavalo da putujem i da duže boravim u Novom Sadu.

Čime se Vaš suprug bavio u Australiji?

On je radio na istom univerzitetu kao i ja, i on je vodio jednu veliku procesnu biotehnošku laboratoriju i predavao Uvod u laboratorijske tehnike i radio sa studentima praktične vežbe. U toj laboratoriji studenti su imali prilike da primenjuju u praksi ono što su naučili u teoretskoj nastavi. Tu su radili na opremi velikog kapaciteta i stekli razne veštine i samopouzdanje da će moći bez straha primeniti ono što su naučili na fakultetu na svojim radnim mestima u procesnoj industriji. Na primer, izdvajali su i purifikovali visoko vredne proteine i enzime iz otpada

životinjskog i biljnog porekla. Naučili su da ne postoji otpad, već da se sve može sekundarno iskoristiti za nov finalni proizvod. Ranije su te procese radili u malim laboratorijama i u epruvetama, pa su sa strahom odlazili u proizvodnju i imali poteškoća da primene znanje na opremi velikog kapaciteta. Zbog toga je Griffith univerzitet prvi u Australiji osnovao procesnu laboratoriju gde su studenti u vreme redovne nastave imali prilike da primene nova iskustva na opremi velikog kapaciteta (npr. u tankovima do 5000 litara). Radio je uglavnom sa postdiplomcima iz celog sveta. Iz Evrope su najviše dolazili iz Norveške i Nemačke, a bilo je mnogo studenata iz Indije, Kine, Vijetnama, Koreje i drugih zemalja.

Kakva su Vaša iskustva u akademskoj zajednici u Australiji?

Poznato je da postoji sebi svojstvena kultura svakog univerziteta. Na svakom je drugačija atmosfera. Ljudi misle da su Australijanci ležerni ljudi, nasmejani ljudi i koji ništa ne rade, samo surfuju ili plivaju i provode vreme na plažama, kako to izgleda na turističkim reklamama. Jeste da su nasmejeni i veseli ljudi, ali treba reći da nigde nisam toliko mnogo morala da radim kao u Australiji (a radila sam u Nemačkoj i u Mađarskoj i u Jugoslaviji). Stroga je kontrola kvaliteta rada profesora, tako da sam, kako sam već ranije pomenula, svake godine morala ići na intervju kod šefa odseka da mu podnesem izveštaj o radu, u kojem sam morala da napišem šta sam sve uradila, šta sam menjala, šta ću publikovati, šta su mi dalje planovi, koje sam imala probleme, šta nisam ostvarila i zašto... Pored mog izveštaja šef odseka je imao obično pred sobom i ispunjene studentske upitnike koje su mu studenti direktno podneli, i u kojima su studenti ocenjivali i moj rad i profesionalno znanje i odnos prema njima i pravičnost u ocenjivanju i kompletan pristup. Morali smo svake godine da prođemo veoma rigoroznu kontrolu i postojala je opasnost da ako u dva navrata uzastopno ne zadovoljiš, gubiš posao. Inače su kolege izuzetno bile korektne. A data mi je sloboda da uobičajim i izvedem svoju nastavu onako kako sam mislila da je optimalna za određenu grupu studenata, pa sam sama razvijala curriculum za svaki predmet koji sam predavala i mogla sam nesputano ispoljiti svoju kreativnost i inventivnost i eksperimentisati radi poboljšanja nastave i ostvarivanje edukacionih ciljeva.

U čemu vidite Vaš doprinos toj akademskoj zajednici?

Bila sam jako popularna među studentima i od njih sam dobijala uvek izvanredno pozitivnu ocenu mog rada. Bili su prezadovoljni načinom izlaganja. Na početku semestra sam obično pitala da li žele da im predajem na evropski način ili na anglosaksonski način. Anglosaksonci su veoma pragmatični i oni imaju ustaljenu

rutinu predavanja, dođe profesor pa kaže: - Danas ću Vam govoriti o tome i tome..., i onda sve im kaže i onda na kraju sažme: - Danas sam Vam govorio... To je veoma lepo, veoma čisto, veoma pregledno, ali nije tako interesantno kao digresivni stil, gde počnem da pričam o jednoj temi, pa ih odvedem i u druge oblasti kulture, i vodim ih na putovanja kroz misli, a oni moraju intenzivnije da slušaju i da odgonetnu kako su te digresije u vezi sa glavnom temom časa i šta one ilustruju, zbog čega su važne. Recimo, govorim o podeli jezika, pa kažem o Gotima da su Istočni Germani i onda kažem: - Da li znate da gotski građevinski stil nema veze sa Gotima, da su Goti izumrli u IX veku, a građevinski stil je nastao tek u XII veku? Pričam im o istoriji arhitekture, kulture, muzike itd... A nekad sam imala predavanja u velikoj sali gde stoji jedan divan Stanway koncertni klavir. Jednom se desilo da sam sela za klavir da ga malo isprobam kad su studenti izašli u dvorište na pauzu za ručak. I udubila sam se u sviranje, dugo ne dižući pogled. Ali kad sam digla glavu, videla sam da je cela sala puna i svi su uzviknuli: - Jao, nemojte prestati da svirate! I onda sam im rekla: - 'Ajde onda da vidimo kako možemo muziku da koristimo u nastavi jezika? Pa sam im napisala na tablu tridesetak prideva i kazala: - Dobro, slušajte muziku i kažite koji od tih prideva možete da koristite da opišete šta osećate dok ja sviram?

I tako se pročulo da ja jako interesantno predajem tako da se broj mojih studenata na magisterijumu povećao. Dok su kolege u proseku imali petnaest studenata, ja sam nekada imala i po 60 studenata i nastavila sam da koristim i muziku kao deo svojih predavanja.

Da li ste i Vi učili sva tri jezika (mađarski, nemački i srpski) od malena?

Zamislite, ja sam srpski počela učiti tek sa osam godina i to kad se doselila u moj komšiluk jedna Mira, koja mi se mnogo dopala. Tako sam naučila osnove srpskog kroz igru. A u mađarskim razredima gimnazije smo imali jako ozbiljnu nastavu srpskog jezika, tri puta nedeljno, a imala sam i izvrsnog profesora Dobrivoja Nađvinskog, koji je fantastično predavao. Mi smo kompletno prošli i istoriju srpske književnosti i gramatiku, i čitali obaveznu lektiru, tako da sam dosta znala počev od Vuka i Dositeja Obradovića do jednačenja suglasnika po zvučnosti. I pismene radove smo pisali jednom na ćirilici, jednom na latinici. Svi smo maturirali sa jako dobrim srpskim jezikom iako smo išli u mađarsku gimnaziju. Tako da je meni čudno sada da nam deca izlaze iz škole, a da ne znaju dobro srpski, ako idu u manjinske škole, jer u moje vreme nije bilo teorije da ne naučiš dobro jezik okoline. Usput sam još pokupila neke jezike, malo talijanski, malo ruski, čisto iz interesovanja.

Povratak da živite u Novom Sadu.

Nije realno! Mi nemamo utisak da smo napustili Novi Sad, dođemo svake godine i budemo nekoliko meseci. Vidimo sebe sa dualnim identitetom, živimo malo tu, malo tamo. I znate vrlo često ljudi pitaju kako može čovek da razvije višeslojni identitet, podeljenu lojalnost. Može! Pogledajte samo kako je kompleksan lični identitet čoveka. Svi imamo rodni, etnički, lingvistički, geografski, religiozni, društveni... razne identite. Ja kad sam u Australiji kod kuće, znam kako funkcioniše život, imam prijatelje, znam jezik, ali isto tako se osećam kod kuće i u Nemačkoj jer sam i tamo živela šest godina i lepo se uklopila u tamošnju sredinu, a naravno isto tako sam kod kuće i u Novom Sadu (*smeje se*), odnosno u Somboru (koji takođe duboko nosim u svom srcu). Volim biti u Novom Sadu, ali su mi skoro svi prijatelji ili otišli za svojom decom u inostranstvo ili umrli, tako da kad dođem u Novi Sad, uvek ustanovim da sve manje ima onih koje poznajem i kojima se obradujem kad ih vidim ili koji se meni obraduju. U Somboru još imam malo više preostalih prijatelja, Sombor se očigledno manje promenio od Novog Sada.

Da li imate nešto da kažete što Vas nisam pitala?

Pa, to su pitanja vezana za migracije. Mnogi ljudi nisu uspeali da nastave karijeru u istoj struci nakon migracije. Ja, na sreću, jesam. Ali proces prilagođavanja novoj sredini i privikanje obavljanja novih zadataka u promenjenim uslovima je iziskivalo visok stepen fleksibilnosti i mnogo rada i truda. Menjali su mi se tokom života ne samo načini života i profesionalna zaduženja, već i jezik i način istraživanja i pristupa. Dok sam u Novom Sadu radila delom kontrastivne analize na jezičkim parovima, a rad bazirala na pisanim korpusima, kao i istraživala razvoj pedagogije stranih jezika, i probleme prevođenja, u Australiji sam se okrenula psiholingvistici (istraživala bilingvalizam i probleme usvajanja engleskog kod dece emigranata), i sociolingvistici (gde sam pratila kroz tri godine problem akulturacije srednjoškolske dece izbeglica) i koristila kvalitativne instrumente i metode analize za istraživanje. Tu sam spoznala da zapravo ni etnicitet, ni religija nisu toliko moćni faktori u formiranju ličnosti učenika, koliko geografski faktor. Pratila sam troje dece srednjoškolskog doba iz Bosne, (jednog Muslimana, jednu Srpkinju, jednu Hrvaticu) koji su stavljeni u specijalnu školu za ubrzani razvoj engleskog jezika, kako bi nakon nekoliko meseci mogli biti raspoređeni u redovne škole. Ispitivala sam njihov lingvistički razvoj i pratila probleme u komunikaciji i u prilagođavanju novoj školi i zemlji s kojima su se suočavali. Svo troje su nosili teške traume iz rata, a njihovi roditelji su se protivili

tome da se međusobno druže. Međutim, njih troje su osećali da su 'svoji', povezivala ih je uspomena na njihove bosanske škole, učiteljice, način učenja, naravno jezik - i družili su se. Znači geografija, edukacione uspomene i običaji, način učenja i uopšte shvatanja šta je znanje, šta je učenje, su ih formirali mnogo značajnije i ostavile u njima traga nego drugi faktori okruženja, porekla i uticaja porodice. Možda su se zato i aristokrati obično identifikovali ne preko svojih prezimena, već mesta gde su im imanja (lord od Canterbury-a, princ od Walesa itd). I ja sam, bez obzira što imam nemačke i mađarske gene, zapravo Vojvođanka, i moja domovina je na Panonskom moru. Tamo su mi i roditelji sahranjeni.

Pitali ste me da li ćemo se vratiti, a ja sam rekla da ne treba da se vraćamo, jer zapravo nismo ni otišli. Od kako smo u penziji možemo da živimo malo tu gde imamo unuke, malo tamo, gde opet imamo u blizini unuka. Izgleda da moj mlađi sin ima sličnu sudbinu kao ja, on je sa svojih trideset i četiri godine već živio prvo u Novom Sadu, pa u Brizbenu, pa u Peruđi u Italiji, pa u Dubaiu, pa u Dohi, a sad je u Budimpešti. Ko zna gde će ga sve život još odneti. Ako postoji tako nešto što se zove globalni građanin, mislim da bi mi mogli da budemo posmatrani kao takvi. A mislim da je Peter Esterhazy pominjao i kategoriju Centralnog Evropejca, što su ljudi koji su multilingvalni, ne osećaju granice onih kultura u kojima se komforno kreću bez jezičkih, etničkih i religioznih barijera. To ne znači da u tim ljudima nema patriotizma, naravno da ima, ali u jednom širem smislu reči koji ne dele ljude na naše i tuđe. Mnogi bi rekli, to su tolerantni ljudi, no ja ne volim da koristim rec 'tolerancija', jer sugerise superiornost u odnosu na druge, odnosno – ja mogu da te trpim – tolerišem tvoju 'drugost'. Više volim međusobno uvažavanje ili interkulturalno poštovanje.

Jako je važno reći za kraj da je istina da čovek uči dok je živ, a isto tako je istina da svaki kontakt sa novom kulturom, novom sredinom, novim ljudima, novim običajima obogaćuje čoveka i širi mu mentalne horizonte i razumevanje sveta i oko sebe i u sebi.

Janja (1949), Zemun

Snimanje: Maja Sedlarević

transkripcija: Ivana Jović

redakcija: Svenka Savić

Snimano: 13. avgusta 2014. u Pančevu u Janjinoj kući

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Prelepo. Ja sam imala lepo detinjstvo. Rođena sam u Zemunu prvog jula hiljadu devetsto četrdeset i devete godine u našoj kući, a to pišem u svojoj biografiji, „u kući na Dunavu“, a ja sam imala godinu dana kad je kuća nacionalizovana. Mi smo izašli na ulicu i posle smo došli u Pančevo, naravno da se toga ne sećam! U Pančevu sam odrasla: išla sam u zabavište, u osnovnu školu i u muzičku školu, učila sam nemački privatno kod dve starije gospođe Nemice koje su, stvarno ne znam kako, ostale ovde u Vojvodini posle rata. Imala sam mačke kad sam bila mala donosila sam ih sa ulice kuci, naučila sam sama da čitam i pišem kada sam bila četiri godine, to je neobično, posle sam išla u školu. Meni je lepo sećanje na moje detinjstvo.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

Moj tata je završio gimnaziju u Sisku generacija 1939/1940. godine, onda je upisao Pravni fakultet pre Drugog svetskog rata, koji je prekinuo njegove studije, pa je bio u partizanima i u Španskom ratu. Zapravo nije stigao do Španije, jer kad je stigli njegova grupa iz gimnazije iz Siska, na čelu sa tatinim razrednim kolegom Marjanom Cvetkovićem narodnim herojem, Španski rat se već završio i oni su bili samo u logorima u Francuskoj, pošto su Republikanci već bili proterani iz Španije.

Moj tata je bio u partizanskim jedinicama, ja ne znam tačno kuda su sve išli, i posle rata je došao, u skladu sa tom politikom, u Vojvodinu i tu je upoznao svoju mamu i oženili su se. Nakon oslobođenja je radio u OZNI, posle je bio načelnik SUP-a u Pančevu, do 1964. godine kada je penzionisan. Ja mislim da on spada u onu premalu grupu univerzitetski obrazovanih partizana, u jednoj plebejskoj revoluciji, grupu koja je posle rata relativno brzo sklonjena, ja bih tako rekla. To je ta studentska grupa, zapravo slična Koči Popoviću u tom partizanskom pokretu.

Mama je bila domaćica. Njihov brak je bio neobičan za to doba. Porodica moga oca se odrekla moga tate, zato što se oženio ženom koja je bila seljanka. On je neko ko je skoro završio fakultet u to doba i oženi se ženom sa pet razreda osnovne škole.

Ja sam se rodila iz tog braka i moj brat dve godine posle mene. Moja mama je bila domaćica, radila je zapravo dok se nisam rodila, a posle su mogli sebi da priušte da mama ne radi i da se bavi nama decom, a tata je bio zaposlen. Tako da sam ja imala mamu domaćicu koja je imala pet razreda osnovne škole i tatu pravnika koji je bio načelnik SUP-a u Pančevu. Zapravo mama je radila dok se ja nisam rodila, a posle su se oni dogovorili, mama i tata, da prestane da radi posto ona nije imala nikog da joj pomogne oko dece. U Drugom svetskom ratu je ubijen njen tata, u KZ Lager Semlin/Logor Staro Sajmište, a njeni mama, baka i deda su umrli pre Drugog svetskog rata, neposredno pred rat.

U koju osnovnu školu ste išli?

U Osnovnu školu „Đura Jakšić“, posle toga u Gimnaziju „Uroš Predić“ u Pančevu, posle sam studirala na Tehnološkom fakultetu u Beogradu, pa kad sam završila, studirala sam sociologiju na Sveučilistu u Zagrebu na Filozofskom fakultetu, i doktorirala sam tamo, s tim što sam deo doktorata radila na Univerzitetu u Kembridžu u UK. Tada je to bilo potpuno nezamislivo hiljadu devetsto osamdeset i pete godine, kao kad bi Vi danas išli na Mesec, otprilike tako - moguće, ali potpuno čudno.

Moj deda, taj deda koji se odrekao moga oca zato što se oženio mojom mamom, prodao je kuću i od tog novca sam ja otišla u Kembridž da uradim deo svoga doktorata. Ono što sam ja radila - industrijski konflikti - niko nije radio kod nas, nisam imala ništa od čega da krenem. Pitala sam svoga mentora, profesora Josipa Županova, ja sam stvarno bila tada dete socijalizma, nisam pojma imala o industrijskim konfliktima, ipak je to bio jedan sistem koji mi nije davao mogućnosti da znam o industrijskim konfliktima.

Na temi industrijski konflikti u periodu od četrdeset i pete do devedeset i prve, dok je socijalizam postojao kao sistem, doktorirao je prvo Neca Jovanov, a onda ja. Samo dvoje u akademskoj zajednici od osamnaest univerziteta u SFRJ se opredelilo za tako važnu temu! To isto govori i o sistemu i o nama dvoma – oboje iz Vojvodine.

Ja sam bila njegova asistentkinja u Novom Sadu na Fakultetu tehnickih nauka jednu godinu i pod njegovim uticajem sam izabrala tu temu. On je doktorirao na štrajkovima, a ja sam doktorirala na apsentizmu kao obliku industrijskog konflikta. Deo sam radila u Kembridžu i deo u ILO-Međunarodna organizacija rada u Ženevi. Projekat o bolovanjima zaposlenih kao obliku apsentizma u Slavoniji i Baranji je bio veliki projekat JAZU-Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Za mene je sada važan upravo taj moj deda, čije je studije prekinuo Prvi svetski rat, porodica moga oca su pet-šest generacija bili fakultetski obrazovani, samo muškarci naravno, iz Hrvatske, a strana moje majke su sa Fruške gore bili seljaci koji su proizvodili grožde i vina. Moj deda je prekinuo studije zbog Prvog svetskog rata i svih promena koje su se posle desile, a pričao je o tome da je hteo da ide u Padovu da studira i da doktorira. Nikada nije otišao u Padovu, nije doktorirao, on je bio šumarski stručnjak, ali je bitno da je doktoriranje bila velika ideja vodilja kao finalizacija obrazovanja. Imao je četvoro unučadi, samo sam ja bila žensko. On je bio iznenađen kada sam mu rekla da ću da studiram Tehnološki fakultet i onda je rekao: - Kako žena inženjer?!, a ja sam rekla: - Pa, što da ne budem ja inženjer žena, kakve to ima veze? On je samo rekao: - Biće ti jako teško. Ja sam se tada smejala, a posle sam videla da je bio u pravu, ali mene nekako to prati stalno! Žena inženjer u „Petrohemiji“? Dvesta muškaraca inženjera i dve žene inženjerke, kada sam ja došla u Petrohemiju. To stvarno nije lako, a posle toga radim taj doktorat, menjam fakultet, žena u tom okruženju, napušta sa 29 godina siguran posao, dobru platu i sve to skupa, neki kako bih rekla uhodani put, hoću da studiram sociologiju, ali to su čudne priče, neki putevi neobični.

Sad sa ovim razumevanjem, ja odlazim na tu sociologiju i umesto da nešto lepo radim neku bezbolnu temu, ja se bavim industrijskim konfliktima u to socijalističko doba, da bih evo sada na kraju svoga puta radila ratne zločine i genocid.

Priča oko tog mog doktorata i odlaska u Kembridž je važna, zato što to jeste mene potpuno promenilo, da ja krećem iz jedne sredine koja je ipak bila izolovana, puno manje nego Bugarska, Rumunija naravno, ali svakako nije spadala u otvorene, u Karl Popperovom smislu otvorenih i zatvorenih društava.

Kad sam došla u Kembridž i kad sam videla kolika je njihova univerzitetska biblioteka, to je za mene bio šok u pozitivnom smislu. Kada sam otišla prvi put u veliku knjižaru u Kembridžu i kada sam videla da je literatura iz sociologije podeljena po svim mogućim oblastima, pa i na industrijsku, što ovde nisam nikada ni videla, a nisam videla ni u Zagrebu gde sam studirala, nisam videla ni u Beogradu, znači to su za mene bila neka otvaranja vrata kroz koja sam jednostavno prolazila.

Drugo, ja sam tada prvi put ozbiljno počela da koristim literaturu na jeziku koji nije moj maternji jezik i to jeste velika hrabrost i velika promena i to jeste nešto što ja nikad ne bih uradila da nisam stigla u Kembridž i da nije bilo podrške moga dede koji nije dočekao odbranu moga doktorata, a ja sam bila jedina od njegovih četvoro unuka

koja je doktorirala i plus žensko, što je verovatno njegov svetonazor skroz poremetilo. Mi nismo nikad pričali o tome, ali ja sada mislim da jeste, jeste ga promenilo. Da je on očekivao da to urade njegovi unuci, u tom patrijarhalnom modelu iz koga je on, iz koga sam ja, ali da mu žensko dete, unuka doktorira, pa to je stvarno malo mnogo.

Druga jako važna osoba koja se zalagala da ja odem u taj Kembridž je profesor Josip Županov, moj mentor. Ja sam imala sreću da mi on bude mentor, da jako puno učim od njega, da budemo prijatelji i on je bio i ostao jedna od najvažnijih osoba u mom životu. Mi smo razgovarali jedanput, kao nas dve sada: -Ja hoću da radim to, industrijske konflikte, mogu da mislim sad kako sam ja njemu izgledala, on kaže: - Tesko ce to ići, nema ovde ništa o tome. Ja kažem: - Pa gde ima? On kaže: - Pa ima u Kembridžu, ima u Engleskoj. Ja kažem: - Dobro, idem ja onda u Kembridž. A nemam ni jedan dinar, ništa nemam, pojma nemam, kao kad bih sad išla u Afganistan. Tada nije bilo ni interneta, te 1985. to je potpuno neki drugi svet... I on kaže: - To je najbolje da uradiš u Kembridžu. Tada nisam znala da taj univerzitet spada u pet najboljih u svetu!

Suočim se sa činjenicom da postoji i školovanje koje nije besplatno, ja sam mislila da je svuda u svetu besplatno kao što je bilo u Jugoslaviji. Roditelji mene nikada ne bi mogli da školuju sa jednim prihodom mesečnim, da nije bio socijalizam i da nismo imali besplatno školovanje. Oni mene jesu hranili, odnosno nisu me ni hranili, ja sam imala odmah stipendiju, bila sam odličan student, ja sam se sama izdržavana od svoje 19. godine. Ali i to ne bi to bilo moguće da nije bilo socijalizma, ne bih mogla da završim fakultet sa prihodima mojih roditelja, ne bih nikada stigla do profesora Josipa Županova i profesora Nece Jovanova i to bi bio potpuno neki drugi život. Tako da je obrazovanje žena u tom socijalizmu nešto što je bilo *pomeranje planina*. To ne može danas da se porekne od antikomunista ili koga sve još, sa razlogom, bez razloga, sa argumentima ili bez argumenata. Obrazovanje žena u socijalizmu, to je nešto što jeste promenilo na dobar način moj život i živote puno žena. Da nije bilo besplatnog školovanje ja mislim da to u mom slučaju ne bi bilo moguće.

Usavršavanja posle studija.

Kad sam završila Tehnološki fakultet i radila u „Petrohemiji“ bila sam dve godine u Kumrovcu u Političkoj školi SKJ Josip Broz Tito, i ta škola me je ohrabrila da napustim „Petrohemiju“ koju nisam volela, zato što je to meni bilo dosadno. Obično ljudi ne govore o školi u Kumrovcu, prećutkuju je danas, a ja sam tamo jako puno

naučila, puno različitih ljudi sreća i ojačala sam da mogu da krenem nekim drugim putem.

Kada ste počeli da radite?

Počela sam da radim hiljadu devetsto sedamdeset i prve godine sa dvadesetjednom godinom kao apsolvent na Tehnološko-metalurškom fakultetu u Hemijskoj školi u Pančevu, zamenjivala sam jednu profesorku koja je bila na porođajnom ili nekom bolovanju. Ja sam imala učenike koji su imali 19 godina, a ja sam imala 21, mislim to je isto jedno čudno iskustvo.

Posle toga sam počela da radim u „Petrohemiji“, u tada jednoj od najmodernijih fabrika u Jugoslaviji. To je jedna od fabrika sa inženjerske strane bila apsolutni svetski vrh! I sada dolazi ta realnost sa dvesta muškaraca inženjera i dve žene inženjerke u tom našem delu fabrike! To je bila fabrika u izgradnji i ja sam sretala svetske inženjere iz Japana, iz Francuske, iz Amerike, drugačiji svet nego da sam ja ostala u Neradinu odakle je moja mama, 'kopa cura vinograd i', onda 'ide momak mlad', onda, 'jesi curo okopala vinograd'. To su različiti životi, različiti kosmosi.

Ja se sećam jednog japanskog inženjera, koji je bio instrumentalac, svetska klasa, a neće da se druži sa nama - kola su ga vozila iz hotela u Beogradu do „Petrohemije“ u Pančevu i nazad opet u hotel. I onda mi počnemo malo sa njim da se družimo, ali neće on. Na kraju kaže da se on bojava da se sa nama druži, boji se komunizma. To su eto neke priče koje su meni ostale u sećanju. Imala sam sreću da radim na toj izgradnji i to je nešto što je meni ostalo, to lepo. Mene nije zanimala fabrika, u stvari to nije bilo to, zato sam ja, posle te kumrovačke škole, gde sam godinu dana bila polaznica, a godinu dana sam bila asistentkinja, to je bilo to, meni tako lepo, što sam ja htela i otišla sam iz fabrike. A imam i sada tu svoju fabriku u lepom sećanju. A nisam je volela.

Ja sam se ipak vratila u fabriku da tu radim deo doktorata koji je deo jednog velikog projekta Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti, iz Zagreba, odeljenje u Osijeku, radili smo projekat u Slavoniji i Baranji. Imala sam sreće da budem u tom projektu kao početnica, kao doktorantkinja, radilo se na ogromnom uzorku od 50.000 radnika – apsentizam kao oblik industrijskog konflikta. Stvorili smo model kako meriti apsentizam preko bolovanja, znači preko broja dana i to je metodološki bilo vrhunski, kao na najboljim univerzitetima u Americi, ili bilo gde u svetu. Tri godine smo pratili te trendove kako su se kretali i ja sam doktorat radila na rezultatima tih istraživanja. Ta Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti više ne postoji, sad je

to Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, tada je još postojala i to jeste bio jedan veliki projekat. Ja sam opet puno učila od raznih struka lekari, matematičari, psiholozi, ekonomisti, ali sam ja bila u sociološkoj ekipi koju je predvodio akademik JAZU Josip Zupanov. Tamo sam učila da pišem naučne tekstove, učila sam zanat sociologa istraživača, to je bio neki prvi iskorak. Drugi iskorak je bio kada sam radila u međunarodnoj organizaciji ILO-International Labour Organisation/Međunarodna organizacija rada. Jedan deo doktorata sam radila u ILO, to su oni finansirali, imala sam stipendiju ILO. Opet mi je deda pomogao, pre nego što sam otišla u ILO. Moj je engleski bio slab, jer nisam učila engleski u školi, nego sam počela da učim engleski sa trideset godina, nisam imala potrebe na poslu da to radim, ali sam videla kako ću da čitam, moram znati neki jezik, jezik nauke je engleski već tada bio. Ja sam sa mojim dedom razgovarala i rekla sam: -Ma kako ću ja tamo, moj engleski je slab, kako ću ja tamo? On je rekao: -To ti je međunarodna organizacija. Tamo nikome nije engleski maternji jezik, ti ćeš imati problema sa Englezima, sa ovim ostalima nećeš uopšte imati problema, svi su oni tu malo gori od tebe ili malo bolji od tebe. Ja kažem: -Gorih od mene u engleskom nema, može da bude samo neko bolji. Ali ipak me je ohrabrio i ja odem u Ženevu, u ILO i prvi čovek kojeg sam srela u biblioteci prvog dana u ILO, koji je meni prišao i prvo ljudsko biće koje je mene nešto pitalo tamo bio je Japanac čiji je engleski bio gori od mog. Ja sam bila tako sretna! Kako je to meni prijalo! Ne što je njegov engleski loš, nego šta ja nisam baš najlošija. Ja sad pišem samo na engleskom, ne pišem više na svom jeziku, pošto ovde nikom ne treba sta ja radim. Imala sam šanse kada sam radila doktorat, ali sam i koristila te šanse. Rad na istraživanju JAZU i rad u ILO su mene mene u suštini pripremili, ohrabрили me, da se usudim da odem u Kembridž, da odem da radim doktorat tamo.

Doktorat sam odbranila u Zagrebu devedeset prve, ja sam letela avionom iz Beograda kad je počeo rat u Hrvatskoj, to je bio poslednji avion koji je sleteo u Zagreb iz Beograda. Vratila sam se vozom u kojem nikog nije bilo osim mene i željezničara.

Na dan odbrane doktorata mi nismo mogli da pređemo iz Novog Zagreba u Zagreb, treba da se pređe preko Save, da se stigne do Filozofskog, Savski most je bio zatvoren, mi nismo uopšte znali da li će se most otvoriti, da li ćemo stići na odbranu, nismo znali da li će se ona uopšte održati. To je bilo nenormalno. A onda se taj most otvorio, onda smo mi stigli, ta odbrana je bila kao pod bombama da sam branila, nije bilo bombardovan Zagreb toga dana, ali je već tutnjalo po Vukovaru, već su tenkovi

bili u Vukovaru. Odbranila sam doktorat u julu, i već na kraju te godine sam napustila zemlju.

Uspomene na školske dane.

Ja sam upisala osnovnu školu sa sedam godina. Škola nije bila daleko od naše kuće, možda jedno pet minuta hoda, mi smo išli sami u školu, niko nas nije vozio u školu, sada decu stalno voze negde, to se promenilo.

Meni je ta škola bila lepa, to je jedna stara zgrada iz austrougarskog vremena. Imala sam predivnu učiteljicu, Irenu Zvekić, jedna izuzetna žena koju sam jako volela, a volim je i sada kada je više nema.

Nisam nikad učila, ja ne znam kakva je meni bila škola, ja sam bila odlična uvek do kraja školovanja, na sociologiji sam imala prosek u Hrvatskoj pet, tako sam i odbranila doktorat, znači ono stvarno ludilo, što bi se danas reklo. Na Tehnologiji nisam bila tako dobra, tu sam oko osam sam imala prosek, ali ja to nisam volela, meni je to bilo dosadno.

Gimnaziju sam isto tako lako završila, hiljadu devetsto šesdeset i osme godine, tada je bilo Vukova diploma, te godine u celom gradu u Pančevu, od svih srednjih škola, jedino sam ja bila vukovac. Tada su bili strožiji kriterijumi nego sada, ili možda su sada deca i pametnija i vrednija, eto, nemam pojma, ima jako puno vukovaca danas.

Ja sam u februaru 1968. godine bila isključena iz gimnazije i onda su me vratili, ali sam imala jedan iz vladanja-neprimereno vladanje, ako imaš neprimereno vladanje onda ne možeš da budeš vukovac i na nastavničkom veću je bila velika borba, koliko ja znam, koliko sam čula od svojih insajdera posle dvadeset godina, da je bila velika borba da se meni pokloni primerno vladanje da bih bila vukovac, oni su tada meni poklonili primerno vladanje.

Isključena sam bila iz gimnazije zato što sam na sastanku odeljenske zajednice stvarno potpuno neznajući šta pričam, sad bih ja mogla od toga da pravim kapital i tako dalje, sad u ovim antikomunističkim vremenima, naravno da mi to ne pada napamet da od toga pravim kapital, znači postoje zapisnici u gimnaziji i postoje činjenice, ovo je, ipak, pisana civilizacija, barem u ovom delu, u Vojvodini, odakle sam ja. Ja sam bila rekla, s jednim mojim drugom, odnosno, ja sam rekla razrednoj: - Šta Vi nama uvodite tu neke staljinističke metode. A odnosilo se na dužinu, tada su se nosile mini suknje, mi smo tada bili generacija koja je još nosila školske kecelje, sve smo imale jednake kecelje, ali smo nosile mini kecelje, mislim to je isto bilo neka naša pobuna, Bitlsi i tako sve te stvari, to je bilo stvarno revolucija, svetska, koja je i

nas dotakla na neki način, pošto mi, ipak, nismo bili sasvim zatvoreno društvo, mi nismo bili izolovani, ipak je tu nešto proticalo, dolazilo i tako dalje i ja sam to rekla stvarno, mislim da su teme bile mini kecelje naše i ja uopšte nisam ni znala šta sam rekla, ja sam to rekla i zaboravila. Posle nekog vremena dolazi direktor škole i kaže: - Priznajte sve. I mi sad, šta da priznamo, okej, da priznamo da sam ja rekla to, staljinističke metode. Mislim, dete od osamnaest godina! To su bile takve torture, to je bilo strašno, oni su nas saslušavali kolektivno, pa pojedinačno, pa je to trajalo danima, noćima, to je bilo stvarno baš onako grozno. Šta je tu lepo? Lepo što niko od tih mojih drugara iz razreda nije izdao, svi su rekli: -*Nije rekla*. To je takva, ja to ne mogu, ja mogu da živim još pet života, mislim to ne može da se ponovi, mislim da ta deca, da ti mladi ljudi, da niko nije rekao uz sve pritiske i roditelja i profesora, to je ipak bilo surovo, drže te ne znam do koliko sati noću, pa odvedu, tebe odvedu ili nekoga i onda se vrati, neko, direktor ili ko god i kaže: -Gotovo je, priznao je, sve znamo. I ti odjedanput, slomljen si, izdan, pa kako, ko je rekao? To je bila manipulacija, laž, to je bila baš okrutna igra. A do kraja, niko nije izdao, iz mog razreda, niko. Nije rekla. Do kraja. To je neka priča iz gimnazije. O mom razredu.

Meni je bilo lepo u toj gimnaziji, prva sam počela da se zabavljam kad niko nije, od prvog gimnazije, to je tada bilo, sad to sve čudno zvuči, to je tada bilo nekako ne znam ni ja, tajno su se zabavljali, a ja javno sam išla sa njim, nismo se krili, držali se za ruke, godinama smo se zabavljali. Pa recimo to su bile borbe: borba za mini suknu, mini kecelje, da mogu da se zabavljam, da se držim za ruke sa tim čovekom, da kažem šta ja mislim, to mi je bilo lepo.

E, šta mi nije bilo lepo? Ove godine je naša gimnazija obeležavala 150. godina osnivanja i pozvali su sve žive i nežive, mene nisu pozvali! Ja sam jedina iz te gimnazije za 150. godina nominovana za Nobelovu nagradu! Ja je nisam dobila, ali i nominacija je velika. I nisu me zvali.

Nagrade? Pa Nobelova nagrada za mir 2005-nominacija, onda Počasna građanka Općine Ključ 2005. na predlog logoraša iz Omarske i Trnopolja, i sada ove godine sam nominovana za Nagradu za mir Udruženja knjižara SR Nemačke. Hoće li biti ili neće biti nije bitno, ali već nominacija sama po sebi je pokazatelj. Posle kažem: -Pa dobro, tako je to sa nagradama! Mnogi ljudi kao ja su po Argentini i po raznim zemljama pobijeni po logorima, ja nisam.

Kako se desilo da posle gimnazije upišete Tehnološki fakultet?

U Gimnaziji sam bila na matematičkom smeru i maturalni sam radila iz matematike, Blez Paskal i matematička indukcija, ja sam to levom rukom uradila, lako. Išla na vojvođansko takmičenje iz matematike, to je meni sve bilo lako, i, ako si na matematičkom smeru, onda ideš tu negde u tom pravcu, ja nisam, ja sam se upisala, recimo, moj broj upisni od indeksa je vrlo visok, a najbolji su se upisivali oni prvi, zato što ja sam se prvo upisala na matematiku, onda sam se ispisala, sve za nekoliko dana, kažem sebi *'šta ću ja tamo'*, a moj profesor matematike: -Ti si genije za matematiku, moraš! Onda ja mislim, kažem pa valjda on zna i upišem tu matematiku. Onda ja vidim tamo, pa kažem, to se meni ništa ne sviđa, onda se ja vratim, pa ovo, ja stvarno sam ko ono guska u magli što se toga tiče, zato što u mojoj generaciji najbolji su ili studirali medicinu ili su neku tehniku.

Medicinu stvarno nisam mogla ni da pomislim, nije me apsolutno zanimalo, a moji roditelji apsolutno nikakav pritisak nisu vršili direktan, ali indirektno se očekivalo od mene da upišem nešto što bi se reklo ozbiljno, pošto ovo su zvali, ostale fakultete su zvali, fakultet za poslepodne, mislim da, tako su zvali političke nauke, pravni, potpuno neosnovano, mislim to je, ali to je kao za poslepodne, a ovo su kao bili ozbiljni u mojoj generaciji, tako da u mojoj generaciji stvarno ti ljudi koji su bili najbolji su upisivali ili medicinu ili neku tehniku i ti nekako onda nemaš snage, kako bih rekla, nemaš snage da se tome odupreš pa da sad studiraš neku sociologiju, nije ni postojala ja mislim tada sociologija ovde, a recimo političke nauke su bile, kako bih rekla bedno rangirane. Da odem u Zagreb da studiram, gde je moj tata studirao i deda, to je tada bilo iz tih finansijskih razloga apsolutno nezamislivo za moju porodicu.

Onda sam upisala taj Tehnološki, prosek osam, pa to uopšte nije loš prosek, između osam i deset je razlika stvarno u nijansama, jer sam ja to ozbiljno radila i sve to skupa, nikada to mene nije, kao brak bez ljubavi, interesovalo i ja sam u stvari sačekala prvu mogućnost da to napustim i ja sam to napustila.

Šta me sledeće interesuje, da li ste Vi morali da radite dok ste studirali sociologiju ili ste dobili neku stipendiju...

Nikad nisam dobila nikakvu, ničiju stipendiju, jedino što sam dobila, to sam dobila od svog dede taj boravak u Kembridžu i što sam dobila od ILO-a stipendiju da odem tamo i bila sam valjda dva meseca. Posle, kad sam te ljude pitala u ILO kako sam ja dobila tu stipendiju, za njih je bilo potpuno čudo da neko iz socijalizma, žena, dolazi da radi industrijske konflikte, oni su mene gledali kao u vanzemaljca, meni su tada najviši funkcioneri u ILO primili, samo zato što sam ja za njih bila čudo.

Zaposlenje.

Ja sam od osamdeset i sedme do devedeset i prve, te četiri godine, radila kao najmlađa savetnica ministra u vladi Ante Markovića, bila sam na toj poziciji, opet stvarno kao dete sam u to uletela, vrlo mlada. Bila sam savetnica za društvene nauke i radila sam u EU u Briselu na Tempus programu i radila sam na 'brain drain' projektu u Jugoslaviji. To je bio projekat koji je radio Institut "Ruđer Bošković" u Zagrebu, a u Beogradu je radio Institut "Mihajlo Pupin" u Vinči, to su bili poslovi koje sam ja radila. Bila sam jedna od tih 200 mladih ljudi koje je Ante Marković doveo kada je postao premijer Savezne vlade. Uslov je bio ne partijska pripadnost nego doktorat u inostranstvu i aktivno znanje dva strana jezika. To je normalno mislila sam tada, posle sam videla da baš i nije normalno, ja sam tamo srela sjajne ljude iz tog svog kruga koje je on doveo. Sećam se kada je on imao taj svoj uvodni govor, mi smo svi naravno bili tamo, on je rekao, vrlo kratko je govorio: -Ja hoću ovu zemlju da uvedem u demokratiju i višepartijski sistem i u tržišnu ekonomiju. I onda je dodao, *bez rata*. I mi svi smo sedeli i ovako rekli: -Pa, mislim, on stvarno priča gluposti. Kakav rat. On nije pričao gluposti, on je znao s kim ima posla i šta se dešava! Mi nismo imali pojma iz različitih razloga. Ja sam tako puno zaboravila, a toga se sećam jako dobro.

Ja sam sa njim do kraja njegovog života bila u dobrim odnosima i on je bio jedini koga sam prihvatila kao šefa i koga sam izuzetno poštovala zbog znanja, zbog otvorenosti, zbog pameti, zbog vizije, zbog posvećenosti, zbog ogromnog talenta da voli život i da mu se raduje.

Otkaz.

Posle doktoriranja, ubrzo posle toga, već se Vukovar razarao, čulo se u Novom Sadu na dunavskom Keju, slušali smo toga leta kako tutnji, donosio Dunav zvuk bombardovanja, razaranja Vukovara. Ja sam dobila otkaz, odmah toga dana kada je Ante Marković dao ostavku, to je bio, ja mislim, 19. decembar, ja sam sutradan otišla na posao i na stolu sam našla otkaz. Znači, ja sam nezaposlena u ovoj zemlji od tada, od 19. decembra 1991. nikad više nisam dobila posao ovde. Odjedanput se nađeš na ulici, nemaš posla, imaš doktorat, šta će ti doktorat, nema veze, ali ima veze, ja sam već tada imala kontakte i jedan moj kolega me je pozvao da predajem u Engleskoj, eto tu sam ja počela tu svoju neku karijeru u inostranstvu, ja sam otišla na Staffordshire Univerzitet u Stoke on Trent, a ja sam njima opet bila interesantna, to je rudarski grad, oni su imali velike štrajkove i takvu tradiciju, ja sam njima bila neko ko je doktorirao na industrijskim konfliktima iz socijalizma i ja sam to i predavala, ja sam u suštini

predavala svoj doktorat i to je bilo meni jako dobro. Tu bih ja i ostala verovatno do kraja života da nisu maja devedeset i druge uvedene sankcije protiv Jugoslavije, ja sam tada bila jugoslavenski državljanin, a to je državni, a ne privatni univerzitet, i oni nisu mogli po sankcijama Ujedinjenih nacija da upošljavaju državljane zemalja koje su pod sankcijama UN. Posle nepune pola godine sam opet bila na ulici i onda sam otišla u Nemačku, moj muž je Nemač i tamo sam ostala. Sada sam nemačka državljanica. Od osamdeset sedme, kada sam se upoznala sa mojim mužem, ja sam od tada bila, kako bih rekla, i tamo i ovde.

Od '87. ste u braku i do kada je trajao?

Mi smo živeli zajedno od osamdeset sedme, Nemačka je već tada zakonski regulisala status partnerske zajednice, a venčali smo se devedeset i treće. Bio je još rat kad smo se venčali. U Nemačkoj u početku nisam radila ništa, šta da radiš kad ne znaš jezik! Ja sam u Nemačkoj posle predavala na Univerzitetu u Hamburgu, ali to je potpuno druga priča, a u tom mom seoskom životu gde sam ja živela u tom selu između Hajdelberga i Darmštata, ja sam samo učila, studirala nemački jezik u Frankfurtu. Razveli smo se 2010.

Vreme rata na prostoru Jugoslavije.

Prvo sam čekala da stane rat, mislila da će to da traje jedno tri meseca i da ćemo mi svi da se vratimo kući i da će opet sve biti kao pre i ne znam šta sam ja mislila, da ću ja opet da idem na more kao nekad i da ću ja, ne znam, da je to kao neki san, da je to, malo su se to oni posvađali, pa će to da bude kao pre. Naravno da se to nije desilo i posle kad sam ja videla da se ja baš i neću vratiti kući, ja sam shvatila da moram da naučim jezik. Počela sam da studiram nemački jezik i položila sam u Gete institutu, sve što može da se položi. Ja mogu sada da predajem nemački bilo gde u svetu sa tim nivoima znanja. Ja nisam studirala na univerzitetu, tamo postoje privatne škole najrazličitije, ja sam to u tim školama tri godine i položila sve što treba da se položi, naučila jezik. Taj jezik mi je koristio kasnije za rad u Hamburgu, kada sam predavala na Univerzitetu u Hamburgu.

Šta ste radili za vreme rata na ovim prostorima?

Deset godina smo moj muž Reinhard Neumann i ja, pošto je bio rat i ja sam u Nemačkoj imala informacije šta se dešava, mi smo izdržavali od devedeset i druge godine, deset godina, oko tristo devojčica sa prostora bivše Jugoslavije, uglavnom izbeglice u Vojvodini, to sam radila sa jednom ženom koja je iz Vojvodine, ona je izuzetno važna u mom životu, ona je iz Zrenjanina, tada je bio Bečkerek, Nemica koja

je kao devojčica od jedanaest godina bila proterana četrdeset i četvrte godine. Njen otac je bio SS oficir, moj tata je bio oficir u Titovoj vojsci, sada su ćerke od ta dva muškarca, dva ratna neprijatelja, radile zajedno u novom ratu. Da nije bilo rata mogli su da budu i prijatelji, naravno. Moj tata je govorio nemački i bio je moj prevodilac sa nemačkog, kada sam radila doktorat nisam govorila dobro nemački, imala sam neke tekstove na nemačkom, to je meni moj tata prevodio. Sve je to nekako povezano, nas dve smo, ona je lekarka u Nemačkoj, Inge Landzettel, mi smo osnovale taj projekat za devojčice, pošto je ona ta neka devojčica koja je morala da ode sa jedanaest godina nakon rata iz Vojvodine, a ja sam ta neka žena koja je morala da ode sa četrdeset godina u novom ratu iz Vojvodine. Da budu za devojčice stipendije, za školovanje, nikada nismo koristile reč pomoć. Stipendija.

Mi smo davali stipendije za školovanje i kada je ovde bila plata pet ili deset maraka to su bile pedeset-sto maraka stipendije mesečno, što uopšte nije malo. Mi smo to radile eto tako, ne znam ni ja kako, baš se neko čudo desilo, mislim da su ljudi dobro reagovali, moj muž i ja, mi smo imali svoje stipendije, za tristo devojčica je to jako puno para, ali ti to moraš tamo da zaradiš, ideš govoriš po crkvama, školama gde god te zovu i ubediš ljude i onda ti dođe neko, kaže: -Ja ću uzeti jedno dete. Znači, to su u Nemačkoj zove Patenschaft, odnosno kumstvo. U Nemačkoj, ja mislim da je sad već oko pet miliona ljudi, mi smo deo te priče, pet miliona ljudi sada, to su podaci od pre nekoliko godina, sad nemam najnovije, pet miliona ljudi ima stipendiju za neko dete u Gazi, u Afganistanu, u Indiji i gde god, u Kašmiru, gde god, gde je siromaštvo ili rat, i to nije od države, to je od nas građana Nemačke, znači, ja imam direktnu vezu sa tom porodicom. Uvek neko to pokrene, kao što smo nas dve pokrenule Inge Landzettel i ja, i onda tu okupiš ljude. Pošto je ona bila dečiji lekar, ona je bila jako ugledna i ljudi su joj verovali i mislim da je to isto uticalo, onda sam ja njima bila nešto čudno da iz Srbije dolazi neko, iz te Srbije koja je takve strašne stvari radila njena vojska po Bosni, sada dolazi neko potpuno drugačiji. Tako da, recimo, to je nešto što je isto važan deo mog života, bilo je za devojčice i plus je bio kriterijum, mi smo htele da se odredimo prema tim ratovima nacionalistickim - deca su bila iz nacionalno mešovityh brakova, to je bio jedan od kriterijuma. Znači, nikad kriterijumi se nisu 100% ostvarivali, ali recimo 98% su bila takva deca, devojčice iz nacionalno mešovityh brakova, izbeglice iz Bosne i Hercegovine u Vojvodini i deca iz Vojvodine koja nisu bile izbeglice, ali čiji su roditelji zbog antiratnih aktivnosti ostali bez posla, to su bili uglavnom ljudi u prosveti ili u državnim službama. Nije bilo ekskluzivno

samo za izbeglice, nego su bili i ljudi iz mirovnog pokreta iz Vojvodine, ako je jedan od roditelja ostao bez posla.

Mi smo tada, opet da bismo zaradili novac za stipendije, počeli da organizujemo izložbe, mi nismo hteli da budemo tamo prosjaci, mi smo hteli da nešto i damo, i imali smo izložbe Emira Dragulja, Milana i Nade Jakšić, to su sve moji prijatelji koje sam motivisala za taj projekat. I mi smo na kraju postali relevantni, nama su posle ozbiljni, ozbiljni u smislu finansijskom, ljudi su nas baš podržavali, imali smo jednu ženu koja je imala Patenschaft za desetoro dece, recimo. To je veliko, to je hiljadu maraka mesečno, to nisu male pare nigde.

Ta deca su porasla i ja nisam time više mogla time da se bavim, deset godina je trajalo, imala sam kuću, svoju porodicu, iako je naš brak apsolutno bio za ovdašnja shvatanja vrlo neobičan, moj muž je sve radio u kući sa mnom, naša porodica se nije zasnivala na besplatnom radu ni žene ni muškarca.

E, onda sam otišla, otišla sam u izbegličke logore u Sloveniji. Rat nije samo ubijanje ljudi, rat ubije, to je to što se tako malo govori o tome, ne ubije rat samo, apsolutno to jeste najveći gubitak, smrt kao kraj, rat ubija ljudske odnose, on ubija ljudske vizije, uništava, ovo je sad možda strašno da se kaže, pa nije Srebrenica samo mrtvi! Srebrenica je da se ubije bilo koji otpor, bilo gde. Zašto su ljudi sada apatični, zašto ne veruju da išta mogu da urade, zato što oni najdublje u atomima svojim imaju strah, ako nešto urade da će im se desiti kao što se desilo tim ljudima u Srebrenici. To je taj post genocid, mi sada živimo u tom post genocidnom periodu koji je u suštini oblik društvene prakse, jedna knjiga mog prijatelja Daniela Feiersteina o tome govori. Ta društvena praksa razara solidarnost, ubija nadu, ubija ljudskost u čoveku, ubija potrebu da se suprotstaviš nepravdi, da budeš kritičan, da slušaš druge i drugog u sebi. I to je ono što je strašno, a pogotovo što su isti ljudi na vlasti, mislim ista mašinerija, to se ništa nije promenilo. Ovo je post genocidno društvo duboko traumatizirano vladavinom terora kome ja ne vidim još kraj, upravo zato što su isti ljudi na vlasti i ista ideologija nacionalizma.

Pucanje duše...

Imala sam sreću da sam u ratu srela Tanju Petovar koja je jedna od prvih borkinja za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji, ona se time bavila kao advokatica. Jednom sam se našla u njenoj kancelariji u Ljubljani, Civik Link-Center za človekove pravice i kažem: - Pa to su izjave preživelih. Ja sam to počela da čitam, to je bilo u Ljubljani, ja sam totalni šok doživela, rekla sam: -Ja hoću da pišem o ovome, onda je Tanja rekla: -

Ti pišeš odlično, hajde ti piši. Ja kažem: - A zašto ti ne? Ma ja sam advokat, mi smo advokati, mi za to nismo sposobni. I Tanja Petovar je mene u to uvela i ja sam otišla u tu priču, ja sam već bila pripremljena preko čitanja tih izjava preživelih.

Ja sam hiljadu devetsto devedeset i četvrte tražila dozvolu slovenačke Vlade da uđem u begunske centre, tako se kaže na slovenskom za izbeglički centar. Nikada nisam i dan danas nisam dobila tu dozvolu, verovatno su oni mislili, otkud znam šta su mislili, nije ni bitno, onda sam ja čekala, čekala, ja sam ipak Vojvođanka, mi smo ipak štreberi, pa poštujemo zakon, pa to sve nešto, i ja sam to čekala, dočekala nisam, onda je bila Srebrenica hiljadu devetsto devedeset i pete i onda sam ja rekla: - Ja sad idem, ući ću, pa kako god.

Ušla sam na prevaru, u stvari, ja sam tada već saradivala sa Ričardom Goldstonom, prvim glavnim tužiteljem Haškog tribunala i sudijom Ustavnog suda Južne Afrike u vreme Nelsona Mandele, on je bio prvi glavni tužilac ICTY 1994-1996. i ja sam njemu napisala šta ja želim da radim; da želim da razgovaram sa preživelim, ja tada nisam tačno ni znala šta će tu sve da bude i on je meni odgovorio vrlo ljubazno, sad vidim u suštini potpuno neutralno, mislim, *da je to jako važno, za ceo region, da se iz regiona neko pojavi koji će time*, to je 1994. godina, rat nije završen, još ne zna se šta će da bude dalje i plus žena neka se tu pojavljuje i to pismo je on meni napisao, sve sa onim memorandumom i sve to. Ja kažem: - Ja ću sad da uđem tamo, i sad ja odem i tamo i predstavim se i kažem: -Evo glavni tuzilac ICTY Ricard Goldston misli da je jako važno. Ja nisam ništa lagala, ja ni ne umem da lažem, ali eto, to me je nateralo, muka me naterala da tako uđem u begunske centre, rekla sam glavni *tuzilac ICTY Goldston misli da je ovo jako važno*. To mi je otvorilo vrata begunskog centra, ja kažem logora, u Celju.

Otišla sam u Begunski centar u Celju zato što je Tanja već tamo radila, imala je kontakte i to mi je u stvari otvorilo vrata i oni su mene pustili i rekla sam koja mesta hoću, imala sam listu sela iz kojih sam htela preživete, ne iz svih sela. To je važno metodološki, mesta koja su već bila pod istragom Tribunala, pošto vi možete da nađete, govorim bez cinizma i sa osećajem velikog saosećanja, znači svuda možete naći neka dva ubijena i od ove i one strane, a to stvarno nije to. Ja sam tražila najteže slučajeve i ti koji su bili najteži, ja sam trazila preživete iz tih mesta. Ja sam tada u jednom begunskom centru, tada je u Celju bilo tri hiljade ljudi, ti imaš tu ljude od kojekuda, od svuda mislim, stvarno od nekih slučajeva koji su potpuno nebitni, mislim, nebitni za mene, ne za tu porodicu, ne za te ljude, ali za mene je to, ja sam

tražila najteže slučajeve, zato što su oni bili relevantni da se pokaže dimenzija te patnje i toga stradanja i sve. I ja sam radila sa preživelim iz pet od sedam opština u kojima se, prema podignutim optužnicama protiv Karadžića i Mladića, desio genocid. Ja sam radila Prijedor, Sanski Most, Ključ i Kotor Varoš i radila sam Srebrenicu. Znači, od sedam ja sam radila pet i ja sam njima tada rekla: - Ja hoću ljude iz ovih sela koje spadaju u te opštine. I ja sam to dobila. E, dobila sam tako što i nisam dobila, zato što muškarci nisu hteli da pričaju sa mnom, zato što po naglasku se vidi da sam ja odavde, a ako sam odavde, mislim, to monolitnom identitetu u tim ekstremnim situacijama, to je bilo dovoljno da ja tamo ne mogu da prođem kod muškaraca, ali žene su htele da pričaju sa mnom i to je ta emotivna inteligencija, ja mislim, emotivna inteligencija i ta, to čudo neko, mislim, stvarno, ali žene koje su bile obrazovane nisu htele da pričaju sa mnom, samo su pričale seljanke sa mnom i to je tih sto žena. Ja sam tamo živela u begunskim centrima, zato što sam to naučila od Josipa Županova, ti moraš da budeš unutra da bi ti, ovaj, nemoj da misliš da ja nešto sad protiv ove tvoje metode, ja ne bih sa tobom ni razgovarala da ja nešto neću, ali znači, nije, dođeš sad jedan sat *a šta vi mislite, jaoooo, koliko su vam pobili i tako dalje*, mislim, ja to tako ne radim. Ja sam od njega naučila, *ti moraš da uđeš unutra da te prihvate kao svoju, a onda ćeš dobiti čudo*. I tako je, u stvari, i bilo, moj magistarski rad, ja sam radila u tekstilnoj fabrici koja naravno više ne postoji ovde, ja sam radila tako, ja sam radila drugu smenu u tekstilnoj fabrici, šta ja znam da radim u tekstilnoj fabrici, "Novitet" se zvala, ne znam ništa, znam samo da peglam, pa da nešto ne pokvarim dali su mi da peglam, ali sam dobila odlične rezultate posle istraživanja, kada sam radila i nosila opet žene tekstilne radnice, to je isto tada, niko živ nije radio koliko ja znam, nego, uglavnom se radi teorijski, a malo je bilo istraživanja, ali opet ta zagrebačka škola, dobar mentor za magistarski Duško Sekulić, odličan, tako, kako se kaže, učiš zanat, mislim uči se zanat, imaš dobrog majstora, naučiš se dobro, kad nemaš onda se ne naučiš dobro. Kako je važno kada imamo od koga da naučimo. I tada sam ja otišla, i živela s njima tri meseca u begunskim centrima u Celju, Mariboru i Ptuju, i one jesu mene prihvatile, te žene. Da nije toga bilo, ja mislim da od toga ništa ne bi bilo, ne bi bilo barem ne na ovaj način. Tako je nastala moja knjiga „Pucanje duše“, knjiga je objavljena u Beogradu, ja sam mogla da objavim u Sarajevu odmah, ja nisam htela, ja sam htela u Beogradu, pošto se radilo o nama, to što je rekao Aleksandar Tišma u predgovoru *'da će se možda ovde naći onaj jedan koji će pogođen tom tuđom patnjom odlučiti da više patnju ne nanosi, zato što je njihova*

patnja nastala iz ove sredine, odnosno srpske', kako kaže Aleksandar Tišma i ja se slažem, eto opet javno stoji predgovor za tu knjigu. Meni je Aleksandar Tišma, najviše prevedeni pisac na nemački jezik iz celog Balkana, napisao predgovor. Emir Dragulj uradi crteže koji su čudesni, sad se pišu magistarski radovi na Likovnoj akademiji u Sarajevu o crtežima u toj knjizi, mislim to potpuno se sve nekako, napravi se knjiga ovde, Helsinški odbor za ljudska prava i B92, 1997 je objavljena, promocija je bila u Beogradu dvanaestog jula hiljadu devetsto devedeset i sedme u Centru za kulturnu dekontaminaciju.

Isto je zanimljivo to sa Beogradom, taj odnos sa Beogradom. Ja sam tada u Beogradu javno govorila na promociji moje knjige "Pucanje duše" i nikad više do dve hiljade i dvanaeste. Nikad. U Vojvodini nešto pomalo, jedva, nikako, ne znam ni ja, Svenka Savić me je jedanput zvala, održala sam predavanje dva časa na postdiplomskom studiju, tri časa, i to ne na Filozofskom fakultetu da kao ne smetamo, nego tu u tom njenom centru, dobro i to je nešto, ali ja sam na akademskoj zajednici prvi put govorila u Srbiji, opet u Novom Sadu, sada na kraju maja dve hiljade i četrnaeste na ovom skupu što je bio organizovan povodom deset godina Studija za novinarstvo i šesdeset godina osnivanja Filozofskog fakulteta na Univerzitetu u Novom Sadu, ja sam prvi put posle dvadeset i pet godina pozvana na akademsku instituciju u Srbiji, odnosno u Vojvodini, a predavala sam stvarno po celom svetu, predavala sam po celom svetu.

Promocija "Pucanja duše" je održana te godine još u Sarajevu, Podgorici, Novom Sadu, Stockholmu i NYC.

Ta knjiga, ona jeste bila neki početak dela moga života u kome se bavim od hiljadu devetsto devedeset i pete temom holokaust, genocid, ratni zločini, time se bavim sve više, odnosno potpuno se prebacujem sa industrijske sociologije na potpuno nešto drugo, na holokaust, ratni zločini, genocid, sećanja, i to radim od dvehiljade i druge godine, tada osnivam, naravno ne ovde, nego na Univerzitetu u Sarajevu, pet godina sam tamo radila, to je postdiplomski studij ERMA, koji se dešavao u Sarajevu, a bio je zajednicki projekat Univerziteta u Bolonji i Univerziteta u Sarajevu u saradnji sa Univerzitetima u Tirani, Gracu, Beogradu, Prištini, Skoplju, Zagrebu, Sofiji i London School of Economics and Political Science. ERMA znaci The European Regional Master's Degree in Human Rights and Democracy in Southeast Europe. To je bio odličan master, ima puno mana naravno, ali ukupno je bio sjajan. Ja sam otvorila tamo dvehiljade i druge svoj kurs koji se zvao „Ratni zločini, genocid i sećanja:

Koreni zla, želim da razumem“, koji je trajao pet godina. Tu je prošlo preko dvesto studenata sa celog Balkana, iz Evrope, iz Kanade, Amerike i tako dalje. To je nešto u tom akademskom svetu, to je nešto što jeste bilo, nešto potpuno sjajno. Ja sam zahvalna Univerzitetu u Sarajevu, to se dešava u Sarajevu, to je studij koji Univerzitet u Bolonji organizuje u Sarajevu sa Centrom za interdisciplinarnе postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Profesor Stefano Bjankini koji to vodi iz Bolonje i profesor Zdravko Grebo, koji je to vodio iz Sarajeva, nas troje smo se našli i ja sam rekla: - Ja bih da predajem. Rekla sam šta, oni kažu *ma kakvi, pa to ljudska prava, pa šta to, pa to ne treba*, ja kažem: -Pa kako može ljudska prava bez prava na život, pa mi smo u post genocidnom regionu, da nemate to u ERMA programu. Bili smo u knjižari "Bajbok" u Sarajevu, to je odmah blizu rektorata, pored Miljacke tamo i tu nam je svima bilo zgodno da se nađemo. "Bajbok" je posle bio moj izdavač moje knjige, „Arhipelag Atlantida“ o ratnom brain-drainu sa prostora bivše Jugoslavije. To istraživanje sam radila na uzorku od oko 2500 studentkinja i studenata koji su napustili ratna područja i koji su studirali u 29 zemalja po svetu, a imali su stipendiju Open Society Institute u NYC. Istraživanje sam radila dve godine u NYC.

Izbeglički logor u Celju, Slovenija?

„Pucanje duše“, da. Od tih stotinu žena koje su preživele genocid u tih pet opština koje sam ja radila, četrdeset ispovesti sam snimila. Na početku, kada sam pripremala istraživanje ja sam imala pitanja za intervju, imala sam strukturu koja je nastala iz konteksta događanja u Bosni i Hercegovini u proleće hiljadu devetsto devedeset i druge i u julu hiljadu devetsto devedeset i pete. Međutim, kada sam ja prvu ženu slušala šta ona priča, to je Hida u „Pucanju duše“, kada sam ja videla da taj moj intervju stvarno veze nema sa tolikom patnjom, da je ta patnja tolika da se ne može pitati o njoj, da nemaš ti tu šta da pitaš, imaš samo da je pustiš da priča i ništa drugo i posle ja sam samo pitala: - Reci mi, molim te, šta je bilo? I one su, one su bez pitanja znale šta sam ja njih pitala. Znači, to je intervju koji ima jedno pitanje, metodološki ja ne znam kako se to zove. Nove realnosti su mi donele i nove kategorije, intervju sa jednim pitanjem. To je bilo izuzetno teško, ta tri meseca, novembar – decembar devedeset i pete, januar devedeset i šeste, to je kao da si, kao da sam bila u nekom drugom svetu, kao da sam bila u paklu ta tri meseca slušajući to, pošto to je izuzetno teško. Pomogao mi je jedan čovek. Rekla sam već da sam ušla u Begunski centar u Celju, kako bih rekla, ne baš sa čistim papirima, bez papira slovenačke Vlade koji su bili neophodni. Posle tri dana, znala sam da će oni mene da otkriju, ja sam jako puno

htela da uradim za što kraće vreme, ušao je jedan čovek, meni se činio ogroman i on je stvarno urlao: - Ko si ti, ko te je poslao? Podigao me, ja sam umrla od straha, to je bio upravnik Begunskog centra, Ludvig Kranjc, koji je bio odsutan tih dana i onda je došao i kad je čuo da tu neka žena intervjuiše begunke iz tog Begunskog centra za koje je on, u krajnoj liniji, bio odgovoran, došao je i ja sam rekla, ja sam, užasno sam se uplašila, ja sam rekla: - Janja Beč, a on je ovako, pustio me, kaže: -Janja Beč, ja kažem: -Da, a on: -A šta je tebi Milan Beč, ja kažem: - Tata. A on: -Heeeej, to je tvoj tata? Odmah kafa, odmah sve. - Kako je, dugo se nismo videli? Ja kažem: - Pa on je umro, nije više živ. Umro je pred rat, oslobodio se da ne gleda ovo zlo. Ludvig Kranjc ćuti.

Ludvig Kranjc je bio komandant tenkovske brigade u Pančevu, brigade "Narodni heroj Stevica Jovanović", sad su sve te brigade Sveti Sava, predkosovski ciklus junaka, carevi, kraljevi, tada su bila druga imena, drugi profili. Stevica Jovanović je bio student medicine iz Vojvodine, komunista, ubijen u Drugom svetskom ratu u borbi protiv fašizma. Ludvig Kranjc je u Pančevu proveo deo svoje vojne karijere, bio je jako poznat, omiljen, pošto je bio sportista, aktivan u Rukometnom klubu "Dinamo", moj brat je bio rukometaš Dinama, Prva savezna liga. Moj tata kao Španac, partizan, pa je tako bio pozivan u tu kasarnu "Narodni heroj Stevica Jovanović" u povodu tadašnjih praznika, za Dan Republike, za četvrti juli, za sve te neke datume, tako da je on znao našu porodicu, muški deo, ja njega nikad nisam srela, niti me je to zanimalo, ni rukomet, ni te tatine proslave, ali me je, u stvari, tada u Begunskom centru u Celju spaslo. Ludvig Kranjc je bio oficir JNA u Banjaluci, Slovenac, to je važno da kažem, kad je rat počeo, kad je počeo taj fašizam, taj rasistički princip svega, a posebno vojske, on kao Slovenac nije više bio poželjan u Vojsci Republike Srpske, VRS, plus on je bio u Banjaluci član stranke Reformista Ante Markovića u Gradskom veću. Čim je ovo krenulo ludilo iziazvano nacionalističkim virusom, oni su ga odmah uhapsili kao špijuna, izdajnika, ne znam ni ja šta sve još, i njegova žena koja je, ja mislim Srpkinja, nisam sigurna, ali nema veze, žena je u ludilu takođe izdajnica ako je udata za Slovenca, bilo kog ne-Srbina. Ona je sa detetom pobjegla negde, a on je bio u zatvoru. Njega su pustili, na pritisak Karitasa da ode iz Banjaluke, iz tog zatvora sa svojim autom, mogao je da ponese sve što stane u auto, znači on je zapravo sve ostavio, uzeo je šta stane u jedan auto, ne znam ni ja šta sve, znam da mu je pola auta zauzeo njegov pas, nije hteo psa da ostavi i on je došao u Sloveniju. Slovenci su tada te koji su bili proterani, to je definicija moja – proterani, uzimali,

recimo, bili su upravnici begunskog centra, zna situaciju, zna ljude, došao iz Bosne i tako dalje, i on je bio upravnik Begunskog centra u Celju, žena i ćerka su mu bile negde u Nemačkoj izbeglice. On je puno bolje od mene razumeo šta se zapravo dešava u Bosni, ja nisam znala! Da sam znala, ja to nikad ne bih počela da radim, mislim to mi je sad jasno. Imala sam njegovu ogromnu podršku, on je dolazio sa tim psom uveče kod mene u Begunski centar, kad završim posao, on je odlazio čovek normalno s posla, a ja sam ostajala kao manijak, ja sam se na to, što se kaže, navukla, ja sam radila i radila i onda on dođe i kaže: -Hajde sad je dosta, hajde idemo na piće! I taj pas, i on i ja, obično smo išli u taj dvorac u Ptuj, tu je taj dvorac gore i to je prelepo mesto. Ja sad razumem zašto je on to radio, iz tog jednog užasa, jednog pakla smrti, razaranja, izdaje, svega, on tebe vodi u neki dvorac da ti piješ piće i da pričaš nešto skroz drugo i da se igraš sa tim predivnim psom koji sve razume. On me je izbalansirao, Ludvig Kranjc. On je mene vraćao u balans, preko tih normalnih stvari, ići iz smrti u lepotu, dvorac taj je bio ta lepota, to je meni tako ostalo i ti razgovori s njim i taj njegov pas. Bez njega, bez njegove podrške i razumevanja, ne bih ostala u toj priči. Opet kažem, kao što mi je bila podrška Ričarda Goldstona, da mi da najteže slučajeve u istragama ICTY, a ne da se bavim nečim što nije stiglo ni do toga da bude slučaj. To je danas jako važno, težina slučaja. Uvek za sve se može naći primer i da je zeleni marsovac sišao u neku baštu, mogu i za to da nađem primer, ali to nema veze, to nije bitno i nije ono što je univerzalno. Knjiga „Pucanje duše“ je objavljena u leto hiljadu devetsto devedeset sedme i onda sam otišla u Njujork i radila sam tamo dve godine istraživanje o ratnom 'brain drain'-u sa prostora bivše Jugoslavije. Ludvig Kranjca više nikad nisam videla. Ubrzo je, nažalost, umro od srca u Celju.

Ratni 'brain drain', NYC, 1998-2000.

To jedino do sada veće istraživanje o ratnom 'brain drain'-u sa prostora bivše Jugoslavije, 1991-1995. ja sam dve godine u Njujorku radila na Open Society Institute, koji je stipendirao dve hiljade petsto ratnih studenata, uglavnom iz Bosne i Hercegovine, 64% iz Bosne pošto je tamo najviše mladih ljudi stradalo i otišlo, pobeglo od rata, i koji su stigli u neki London ili Beč ili Berlin i hteli su da studiraju, nema mame, nema tate, nema para, nema ničega, a živeti treba. To jeste važno istraživanje, ima i vrlina i mana, ali ja mislim da je dobro. Puno mi je pomogao Josip Županov, još je bio živ tada, pomogao mi je metodološki, da ne napravim neke velike greške i ta knjiga je objavljena u Sarajevu, u Bajboku, zove se „Arhipelag, Atlantida“. Kada sam završila istraživanje o ratnom 'brain drain'-u, vratila sam se iz NYC u

Evropu i onda sam počela da radim taj kurs o genocidu, ratnim zločinima i sećanju. Kada sam se vratila iz Njujorka onda sam počela da radim taj kurs u Sarajevu, tada sam se već razvela, 2000. godine, ne formalno, separation-razdvojenost, ta naša odvojenost fizička i sve ostale odvojenosti i različiti univerzumi, previše ratova između nas je bilo. Ja sam se vratila u Sarajevo i počela da radim moj MA kurs „Ratni zločin, genocid i sećanja: Koreni zla, ja hoću da razumem“ u okviru ERME. To je prvi takav kurs u bivšem regionu i do sada jedini, novog nema. On je posle pet godina 2002-2007, prekinut nasilno. Prekinut nasilno, kao onaj ratni predsednik Trebinja kada je bombardovan Dubrovnik: „*Napravićemo, napravićemo Dubrovnik stariji i lepši*“, pa tako će napraviti stariji i lepši kurs o genocidu. Do danas ga eto nema, nema. To isto govori o stanju u akademskoj zajednici.

A kako je prekinut, kako nasilno?

Pa, nasilno, zato što je on bio dobar, on je krenuo od ničega, on je krenuo od ničega. Dolazi neka žena i ubedi dva direktora programa da to mora i kako ćete vi da predajete o ljudskim pravima u postgenocidnom regionu, već je bila davno podignuta optužnica za genocid posle Srebrenice, odmah posle egzekucija u Srebrenici 25. jula 1995 glavni tuzilac ICTY Ricard Goldston, je podigao optužnice za genocid na „teritoriji republike Bosne i Hercegovine,“ u periodu „od aprila 1992 do jula 1995“. protiv Mladića i Karadžića, znači podignute optužnice u ICTY, radi se istraga, traze se dokazi, a tu neka deca rastu, studiraju master o ljudskim pravima i demokratiji na Balkanu i nemaju jedan sat nastave o tome. Dobila sam dva sata nastave tada. To je u stvari bilo cinično, s jedne strane zavisi kako se gleda. A opet ja sam im zahvalna što su mi dali ta dva sata nastave, sada mislim da je to bila neka mačo šala u suštini, evo ti dva časa, pa šta možeš za dva časa. Ne možeš ništa, to jeste mačo šala, ja sad to mogu da kazem. Ja imam nekako podeljeno, s jedne strane najdublje poštovanje za obojicu što su uopšte mi dali šansu, a sa druge strane mislim to je kao izrugivanje u suštini, a jeste mačo, jeste mizoginijski, jeste. Nije crno belo svakako.

Ja sada to mogu da kažem, a sa druge strane je, ja isto kažem *hvala im što su mi uopšte dali prostor da to radim*, dva časa, šta ću uraditi za dva časa, ja sam dva časa govorila o toj svojoj knjizi šta sam govorila, govorila sam o tome i tako, „Pucanje duše“ i to su studenti, recimo, opet sam imala sreće da su studenti, ta prva generacija, to je bila treća ERMA generacija, jako dobro primili. I onda su moje dve asistentkinje, bila sam u poseti, kod Mie Sidran, sedele smo u njenom stanu u Sarajevu, stanu njenog ujaka. Ona je to ratno dete Sarajeva, koje je otišlo u Kanadu, pa kad je završila

fakultet u Kanadi, ona se vratila puna, ne znam čega sve, neću uopšte da ja tumačim, neka ona kaže puna čega, imala je opet sreću da bude na ERMI koja je bila potpuno neko čudo u tom celom okuženju i onda smo pričale i ona kaže: -Ovo je malo, ovo o genocidu, dva sata, ovo ne može tako, šta je to? Ona je tada bila veća feministkinja od mene, sad sam ja veća od nje ili nisam, nije bitno, naprednija, hajde da kažem, naprednija u smislu da se time aktivnije bavim, kaže *to ne može samo dva časa, mi moramo naći način da taj kurs traje duže na ERMI.*

April u Ključu?

Kako? Gde? Kako predavati o genocidu? Da li je bolje ćutati kao što su vekovima generacije naših predaka ćutale i nikad nisu prošli kroz traume? Odlučile smo nas tri, moje dve asistentkinje i ja, Mia Sidran i Nejra Nuna Čengić i ja, da vodimo ERMA studente i studentkinje u aprilu u Ključ, tamo gde se desilo to što je zapisano u knjizi „Pucanje duše“. To je posle postalo deo kursa koje se zvao "April u Ključu". U pripremi za odlazak u Ključ studenti su čitali "Pucanje duše", priče preživelih žena iz sela oko Ključa, sela Prhovo i Biljani, priče Hida i Rubija. Otišli smo u Ključ, "Pucanje duše" je pročitano, dat je kontekst, materijalni dokazi iz optužnica ICTY, razgovarali smo o tome i mislile smo da smo ih pripremile za taj put. To je bio takav šok koji nismo mogle da predvidimo, nismo imale iskustvo odlaska u prostor gde se genocid desio.

Priprema je bila prvo moje predavanje o kontekstu slučaja, onda dva studenta/studentkinje koji žele, govore posle čitanja "Pucanje duše". Nastava je na engleskom, ERMA je međunarodni studij, knjiga je prevedena na engleski devedeset i sedme, predgovor za prvo izdanje je napisao na BHS jeziku Aleksandar Tišma i to je bila velika podrška, crteže je uradio Emir Dragulj, velika podrška takođe, odmah posle toga Richard Goldston piše predgovor za englesko izdanje, knjiga je od devedeset i sedme na vebu Simon Vizental Centra, dostupna svima, predaje se sada knjiga po svetu, kao literatura se koristi, ovde naravno kao da ne postoji, totalna tišina. Mi odlazimo u Ključ, i svi smo doživeli šok, pošto i ja nisam bila u Ključu, ja sam njih sreća u begunskim centrima u Celju, u Mariboru i Ptuju. Kada sam otišla u Ključ, to je za mene isto bio šok, kad ti vidiš groblje gde je sahranjeno dvesto ljudi, dvesto ljudi ubijenih istog dana, devetog jula devedeset druge, dvesto ljudi ubijenih za dva sata, ta efikasnost ubijanja je bila zastrašujuća. Posle groblja gde su sahranjene žrtve genocida u Biljanima idemo u Lanište, gde je sekundarna masovna grobnica žrtava iz Biljana. Lanište je u šumi, vojna kasarna JNA. Iz Biljana su buldožerima da bi se

sakrili dokazi prebacivali tela iz Biljani u vojni kasarnu, i te su ljude pobacali u jamu, u stenje dole, da se sakriju tragovi i dokazi. Ali uvek neko vidi i neko od tih koji su videli, javili su u ICTY lokaciju sekundarne masovne grobnice. Posle toga je rađena eshumacija na tom lokalitetu, sakupljanje dokaza. Sekundarne masovne grobnice u Bosni i Hercegovini su važne u krivičnom postupku pred sudom, međunarodnim ili domaćim, za dokazivanje namere, što je izuzetno važno kod genocida, namera, a ona je veoma teška za dokazivanje. Mrtvi iz sekundarne grobnice u Laništu su vraćeni u Biljane i tamo zajedno sahranjeni.

Dok ti čitaš priču jedne žene i znaš ko je napisao i kad je to nastalo, imaš i kontekst i vreme i sve, ali sad ti posle toliko godina odlaziš tamo i onda vidiš kako je ta mašinerija smrti delovala, kako to izgleda in vivo, ne u knjizi, ne na TV, ne na filmu, onda je to stvarno bio šok za sve njih, iako su oni već bili zreli ljudi sa završenim fakultetima, iz celog sveta su bili, nisu samo sa Balkana bili studenti, iz celog sveta, i to jeste bio šok. Posle toga, odmah posle toga, opet u autobusu, vraćajući se iz Ključa, nas tri, Mia Sidran, Nejra Nuna Čengić i ja, kažemo opet isto, to je april mesec, ovo ne može, ovo nije dovoljno. Ja sam osamdeset i sedme bila kao postdiplomka na Sveučilištu u Zagrebu, odlazila sam u Dubrovnik, u Inter University Center, od 1987. profesor Eugen Pusić me je tamo odveo na njegov kurs o samoupravljanju. Ćutimo u autobusu, vraćamo se u Sarajevo iz Ključa i ja kažem: -Idemo u maju u Inter University Centre, to je odlično mesto, to je Dubrovnik, to je kontra teža tom užasu, ta lepota. To je već april, kad ćeš, ni para, ni vremena, ničega, ja zovem u IUC, kad imaš dobre odnose, kad ostavljaš vrata otvorena za sobom da možeš da se vratiš, kažem: - Ja moram da dođem u maju“. Pitaju me: -Sledeće godine, -Ne, ove godine, - Pa šta je tebi, po godinu dana ranije se prijavljuje kurs, pa mora da ti odobri Savet IUC-a, - Kako god, mi dolazimo. I mi smo bili u IUC-u tog maja.

Danas kada mislim o tome znam da sada mogu da kažem ta prva godina nije bila najjača po predavačima, nisam imala para, nisam znala kako, to je sve bilo učenje radeći, learning by doing, ali ispala je jako dobra, studenti su to jako dobro prihvatili.

Kurs se onda razvijao, kao u hiduizmu imao je svoje faze, stvaranja, trajanja, uništavanja. Pet godina je trajao kao deo ERMA na Univerzitetu u Sarajevu, sa dva časa stigao do 100 časova, normalno, toliko i treba da ima, to smo mi izborili, niko nam nije poklonio, mi smo to zaslužili i to jeste postalo svetski relevantno i zato je i uništen između ostalog, zato što je postao svetski relevantan. I što ja nisam umela da ga odbranim.

Razgovarali ste i suočavali ste se sa reakcijama studenata u Sarajevu, u Dubrovniku, u Kragujevcu i u Novom Sadu, šta je slično, a šta je različito u reakcijama? Pretpostavljam da su slične reakcije.

Uopšte nisu bile slične reakcije, pa iskustva su sasvim različita. Samo na emotivnom nivou jesu bile slične reakcije studentkinja i studenata, zato što je emotivno to jako teško, većina ljudi ne želi da sluša o patnji, ljudi ne žele da slušaju o mucu, ljudi već sami žive u sopstvenoj mucu, u svom siromaštvu, u nepostojanju budućnosti i tako dalje, to je već teško. Drugo, ovo je postgenocidno vreme, postgenocidni prostor. Srebrenica nije bila samo da se pobiju ljudi, ona je bila da se i ovde u Srbiji sve pobije u živim ljudima, da nema otpora, da nema pobune, da nema kritičkog razmišljanja, da nema solidarnosti, da nema empatije. U post genocidnom kontekstu Srbija ima kao strategiju države totalno poricanje genocida nad Bošnjačkim narodom u Bosni i Hercegovini april 1992-juli 1995, u Srbiji ima tih dvanaest oblika poricanja, sve oblike poricanja Srbija ima, sve. Tu mislim na broj žrtava, diskvalifikacija svedoka, laganje i zloupotreba međunarodnih institucija i predstavnika, ovde su svi oblici poricanja u čistom obliku kako, potpuno po knjizi. Znači, Srbiju je u najdubljem poricanju, ovo malo što se uradi, to se desi kao rezultat ogromnih pritisaka, s ogromnim ucenama i trgovinama, po principu iz osnivanja ICTY „Mir za amnestiju“ odnosno, po ovde isprobanom principu „*smirite se, a mi ćemo amnestirati svako zlo koje ste uradili*“. O tome se ovde ne govori, postoje zone ćutanja posle duboke traume, ali to ne znači da je trauma nestala, samo je potisnuta. Prenosi se na sledeću generaciju, to je transgeneracijski proces uvek i svuda. Prenosi se tako što sledeća generacija ovde ne zna ništa o toj traumi. A ERMA studenti/studentkinje znaju. To je najvažnija razlika u mom iskustvu. Najvažnije iskustvo je meni „Znati o genocidu je strašno. Ali je još strašnije ne znati“.

ERMA studenti i studentkinje se razlikuju od studenata i studentkinja u Novom Sadu i Kragujevcu, gde sam dve hiljade i četvrte održala po jedno predavanje, u tome što su ERMA studenti ceo otvoreni svet, a ovde zatvoren svet. ERMA nije Bosna, pošto ERMA nisu Bošnjaci, najmanje je Bošnjaka, ERMA je u Sarajevu iz poštovanja prema opsadi, stradanju i paljenju Nacionalne biblioteke 1992, ali mogla je ERMA je da bude bilo gde na Balkanu. Od trideset i pet studenata i studentkinja, trideset ljudi je sa Balkana, iz Rumunije, iz Bugarske, iz Albanije, znači sve što je Jugoistočna Evropa, a pet ljudi je iz Evropske unije, Španija, Grčka, Italija, Austrija, Holandija, Nemačka, i još studenti i studentkinje iz USA, Kanade.

ERMA, kako su reagovali tamo? Tamo su svi znali šta se desilo, imali su elementarne informacije o tome, pa su imali ovakav ili onakav neovisno kakav stav, a ovde je totalna nula, pojma nemaju, odnosno, totalno, kako bih rekla, ispran mozak s propagandom. Kažu ovde studenti „*Pa to su svi radili*“, a šta su svi radili, to niko ne kaže. Pa mislim, apsolutno relativiziranje ili totalno poricanje, s tim što je onda ovde šok veći i ovde su studenti napustali predavanje. U ERMA balkanskom i evropskom studentskom okruženju nikad studenti nisu napuštali predavanje, ovde jesu, u Kragujevcu i u Novom Sadu, jesu. Znači, samo ustane i ode, zašto ne znam. Preteško je u svakom slučaju.

Ja ovde nisam imala uslove da donosim neke zaključke koji bi bili utemeljeni na iskustvu od pet godina kao u ERMA. U Novom Sadu sam imala jedno posle podne, četiri sata, u Kragujevcu četiri sata predavanja za dvadeset godina, pa to nije neko vreme gde ja mogu da pravim neke velike zaključke. Mislim da i u jednoj i u drugoj grupi, pogotovo u Novom Sadu, u Novom Sadu je predavanje trajalo četiri sata, a posle još četiri sata su razgovarali sa mnom tako da ja jesam uspela da to probijem to ćutanje i da dam informacije, i da oni meni možda poveruju. Meni je Svenka Savić tu pomogla kada sam u Kragujevcu imala jedan slučaj gde sam direktno koristila Svenkine metode, koje sam naučila od nje na tom predavanju u Novom Sadu na kom je bila i Svenka. To je bila neka škola Helsinskog odbora za ljudska prava u Srbiji, odeljenje u Novom Sadu, Svenka je imala svoje predavanje pre mene, posle sam bila ja, ali je ona ostala mene da sluša, kao što sam ja došla ranije nju da slušam, to je uzajamno poštovanje. Ona je rekla, neko je nešto pitao, a ona je rekla: - Pa vi morate reći i u porodici, i svakom recite, ne smete ćutati, možda će neko to i da razume. Odem u Kragujevac, posle dva meseca sa istim predavanjem i istom temom genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini, april 1992-juli 1995. Grupa je bila možda veća u Kragujevcu, ali ista deca koja, najispraniji mozak, eto to sam videla ovde, najispraniji mozak, koji kao papagaji samo ponavljaju propagandu, uopšte ne znaju da misle. Ja kažem: - Hajde da mislimo malo, hajde da vas učim da mislite. Nije da oni nisu hteli, hteli su, mučimo se, radimo, teško ide, ali ide nekako, i posle toga jedna mlada cura se javi i kaže: - Ali ja ovo sad što sam čula, ja to nisam nikad pre čula i ja vama verujem, a ovima koji su mi govorili do sada ja više ne verujem, ja sada verujem vama, ali ja imam problem, vi kažete da mi to treba da širimo dalje prvo u porodici, a u mojoj porodici svi radikali i tata i mama i svi. Ja kažem: - Da li imaš neku tetku, koja nije radikalka? (*smeje se*) Onda su svi počeli da se smeju.

Izolacija i marginalizacija u Srbiji?

Teško je, nije lako ovo predavati, i ja ne mogu da pravim velike zaključke iz četiri sata predavanja u Kragujevcu i četiri sata u Novom Sadu za dvadeset godina, ja se to ne usuđujem, mogu samo da kažem da sam ja to tada primetila. Što je prolazilo vreme to je bilo sve gore, to je bilo sve gore kada posmatram društvo, pošto ja ovde nisam imala više prilike da predajem od 2004. U Beogradu sam govorila javno prvi put, u januaru 2012. za 27. januar Dan sećanja na holokaust, Dan oslobođenja Ausvica. Tada su me pozvali iz Jevrejske zajednice i ja sam tada govorila u Beogradu u Biblioteci Grada Beograda, povodom promocije knjige Nevene Simin i Magde Simin-Bosan „Zašto su ćutale? Majka i ćerka o istom ratu“. To je izvanredna knjiga, izvanredna, i ja sam govorila na toj promociji, to je bilo prvi put da sam ja javno govorila u Beogradu za sve te godine, jedanput 2004. u Kragujevcu, jedanput u Novom Sadu, a u Beogradu prvi put 2012. Posle toga sam pozvana od Žena u crnom, mislim da je bio 16. maj 2012. to je dan početka suđenja Ratku Mladiću u ICTY i mene su pozvali povodom toga dana da ja kod Žena u crnom održim predavanje, o tome šta ja radim, kako ja radim, čuli su za mene. To sam predavanje održala i posle toga smo razgovarali da napravimo pravu školu i mi smo napravili „Škola Sophie Scholl-Mi nećemo da ćutimo: Ratni zločini, genocid i sećanja“. To je krenula jako dobro. Održali smo dve takve škole. Onda se škola ugasila. Tiho. Posle toga, 2014. su me pozvali na Filozofski fakultet u Novom Sadu i to je važno zato što sam prvi put u Srbiji, u Vojvodini bila pozvana da održim predavanje na akademskoj instituciji. Predavala sam po pozivu na univerzitetima u Hamburgu, Lincu, Beču, Trondheimu i u ICC-Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu.

A predavali ste o ratnom zločinu genocida?

Da, da, samo to, istu temu, samo to sam predavala, to ja predajem. Sad sam bila u Kanadi Univerzitet Manitoba, u Vinipegu, kao članica IAGS-International Association of Genocide Scholars/Međunarodno udruženje istraživača genocida. Radim s njima od 2007, imam svoje mesto, imam svoje ime, bila je to svetska konferencija, ove godine je bila tema genocid nad Indijancima u Kanadi i nad Aboridžinima u Australiji. To je bila glavna tema, nekoliko stotina učesnika. Sa Balkana sam ja bila jedina žena, ja volim što sam bila, ali to je, u stvari, strašno tužno i obeshrabrujuće, znači da se ovde time ne bave ljudi, da ih ne interesuje, da ne znaju, da ne mogu, da ćute, ja ne znam šta sve. Mi možemo da to volimo ili ne volimo, iz Ruande je bilo puno različitih učesnika i učesnica, ljudi iz Ruande koji se

time bave, ljudi koji nisu iz Ruande, ali pišu doktorate o genocidu u Ruandi ili rade komparativno Ruandu, to su sve bili odlični referati. Ja sam govorila o zonama ćutanja posle genocida, time se sad bavim posebno, to je bilo jako dobro prihvaćeno i to je meni jako drago, to jeste priznanje za to što ja radim, meni priznanja više i ne trebaju, ja znam da je to dobro što ja radim, jedino što ja stvarno evo sada, danas, ja stvarno mislim da ja ovde nemam šta da radim, da je to samo gubljenje vremena.

Nažalost. Gde je dom, danas kad pomislite na kuću, da li je to Pančevo ili je to...?

''Home is a place that connects us to ourselves. Home is you.'' Ja sam dom. To je mesto koje mene povezuje sa mnom. To je dom.

Kanada, ja sam sada bila u indijanskom rezervatu zove se Turtle Lodge, to je sever Kanade tri sata vožnje od Vinipega gde je Manitoba univerzitet. Vinipeg u kome je Kanadski muzej za ljudska prava, oni su u procesu suočavanja sa genocidom počinjenim nad Indijancima u Kanadi. Imaju Komisiju za razgovor sa Indijancima, na Manitoba univerzitetu su otvorena istraživanja, šta se desilo, kako se desilo, pišu se knjige, rade se istraživanja. Mi smo bili u tom rezervatu, tri sata od Vinipega na sever, samo kroz šume ideš tri sata i nema ništa, samo te šume. I posle svakog kilometra siromaštvo je bilo vidljivije, opipljivije. Ja sam tamo bila i ja sam se tamo osećala kod kuće, uopšte ne znam, samo sam došla, niti sam ja šta radila, tamo je bilo stotine ljudi, niti sam ja šta radila, niti sam ja skretala pažnju, oni su meni prišli: *a šta ja radim, a kako sam radila* ''Pucanje duše''. Planiram da idem tamo, na sever Kanade, u taj rezervat, da radim o njihovom pucanju duše, opet se vraćam na pucanje duše. Znači, ta jedna knjiga koja je, u suštini, promenila ceo moj život, gde je kuća, ja sam tamo gde sam ja sa sobom povezana, tamo je kuća, nema kuće, fizički, ova kuća u Pančevu, može da dođe neka poplava, zemljotres, rat, zakon o nacionalizaciji, pa da nema više ove kuće ni mene u njoj. Ja sam već izgubila kuću kada sam bila beba. Ovu kuću u Pančevu jesu napravili moji roditelji kada su došli iz Zemuna, moj tata je tada govorio da hoće da ostane blizu Beograda, da njegova ćerka može da studira, a ćerka godinu dana. Sada je ova kuća stara 60 godina i meni je važna, ali ja previše hodam okolo po svetlu da bi to meni značilo. Ada je kuća, gde je moja sestra, u Adi, to je meni kuća, zato što je meni tamo dobro, tamo sam povezana sa sobom, tu gde si povezan sa sobom, to je, tamo je kuća, to je meni kuća.

Govoreći o prikupljanju priča za „Pucanje duše“, odnosno o tom prvom izbegličkom logoru gde ste imali upravnika koji Vam je mnogo pomogao u

jednom momentu ste rekli: - On je znao kakve su njihove strahote, ja u tom momentu nisam znala, da sam znala verovatno ne bih radila to. Da li mislite da ne biste izučavali genocid u Bosni i Hercegovini ili ne biste uopšte izučavali genocid? Interesuje me koliko Vam je to uopšte, pretpostavljam da jeste, u mnogome označilo Vaš dalji život i naučni rad...

Jeste, promenilo mi je život, to iskustvo od ta tri meseca mi je promenilo život, kao da sam dobila još jedan život, kao da sam sad neko drugi, neka druga, moj život je pre tih izbegličkih logora, pre „Pucanja duše“ i posle, to su potpuno kao dva različita života. Promenilo je sve, to su oni događaji koji promene ceo život, odeš tamo ili odeš ovamo, na ovu stranu ili na ovu stranu. Odeš na jednu stranu, a ne na drugu i to te prati zauvek, nema kraj.

Kakav je Vaš odnos sa bratom bio kroz ceo život, da li ste bliski sa bratom i kako je uopšte Vaš odnos izgledao kroz život? Da li ste bili bliski i u kojem obliku?

Bili smo obična deca, porodica sa dvoje dece, dobre dece, dobri u školi, on dobar spotista, rukometaš, prva savezna liga, uspešni na studiju, oboje veliki prosek na studiju. Tako sam mislila posto za drugo nisam ni znala. Sada, tada to nisam shvatila, sada sam shvatila, u Indiji sam shvatila, ja sam u Indiji već 10 godina i ta Indija mi je to pomogla da to razumem, oni su mi pomogli da to razumem, da vidim, da vidim. Ja sam uvek bila u suštini odbačeno dete. Odbačeno dete, ja to ne govorim kao žrtva, apsolutno ne, što kaže Mate Parlov: *''Ja sam prvak sveta, meni ne treba da budem nacionalista''*, a ja kažem: -Ja sam nominovana za Nobelovu nagradu, meni ne treba pozicija žrtve. Znači to ne, ali ja sam bila odbačeno dete zato što sam bila previše dobra u školi. I jos teže za patrijarhat, bolja u školi od mog brata, njihovog sina jedinca.

Znači, to nisu mogli da mi oprostite, mada to nikad nije izrečeno. Moj odnos sa bratom je bio čist patrijarhalni odnos, patrijarhalni odnos zato što ja nisam znala za drugo, znači, onaj najodvratniji, sve njemu, on sportista, on trener, a ti usisavaj subotom, on na trening, ti peri prozore, i tako dalje. On bi ispričao verovatno neku drugu priču, ovo je moja priča, znači, ali ja sam smatrala tada da je to normalno, zato što ja za drugo i ne znam, model sve njemu, tebi ništa, njemu kuća, a ti se udaj, i svi ti užasi, a u suštini, mislim da negde najdublje je bilo odbacivanja što sam ja bila previše dobra u školi, a to je trebalo da bude on, a ja sam trebala da budem isto dobra, al' ne tako dobra nego pokorna, mirna, da radim besplatno sve te kućne poslove, da se udam, da

imam decu, da odem iz kuće, da budem normalna, a ne tolike knjige i da tu stalno nešto lunjam i da neću da se udam, hoće neke doktorate, i posle je to sve bilo teže i teže, i meni s njima i njima sa mnom. Ja sam se promenila, oni nisu. Odnos je bio patrijarhalan u suštini, zato što ja nisam znala za drugo kao ni oni. Imala sam ja te neosvešćene momente pobune, nisam ja ni znala šta je feminizam, nikad čula u to doba, ali ja sada kada razmišljam, ja ipak mislim da su te žene, u mom poreklu, da su one ipak uticale na moje osvešćivanje. Moja mama je imala pet razreda osnovne škole, ali moje pretkinje su sve bile u Austrougarskoj i sve su bile pismene generacijama, obavezno školovanje i za žensku decu u Austrougarskoj. One su čitale, znale su da pišu, to je u najdubljim korenima pitanje digniteta. I ja sma to nasledila od njih. Moja mama je bila partizanka, moja mama jeste bila domaćica, a kući dolazila nije, Crveni krst, AFŽ, Socijalistički savez, mislim to je čudo bilo, ta sloboda kao mogućnost izbora, život kao poruka. Apsolutno je podržavala moje obrazovanje, uopšte nije došlo u pitanje ikad, ali mislim, s druge strane, pošto ništa nije crno-belo, ja mislim da je moja mama ipak duboko, barem bila začuđena da joj je ćerka jača od sina, da je ćerka uspešnija, uspešnija u školi od sina, tako da nije ni njoj bilo lako sa mnom. Odnos sa bratom? Patrijarhalan. Do moje pobune ili pobuna, bilo ih je više. Do ozbiljnijeg udaljavanja je došlo kada je počeo rat, kada su počeli ratovi, došlo je do udaljavanja u percepciji ratova, udaljavanja koje nije bilo grubo, nije bilo nasilno, nego su išla ćutanja. On mene nikad nije pitao za dvadeset godina: -Kakva je to knjiga, šta ti to radiš?, da me je napao, pa da kaže: -Sram te bilo, šta radiš to? Što ne pišeš o Srbima?, to je glavno pitanje ili tako, nikad ništa, znači potpuno ćutanje i udaljavanje. On je ostao ovde, ja sam otišla.

A roditelji?

Pa tata više nije bio živ, moj tata je umro pred rat, da spasi dušu da to ne gleda, meni je bilo važno kada je rekao, on je umro devedesete godine, on je već video ono što ja nisam videla, on je rekao: - Ovde će biti rat, pazite šta radite. Svaki se rat završi, a posle dolazi da se vidi šta je ko radio. To je rekao i meni i bratu. Ja sam ponosna, recimo, na svog brata što je bio dezertir. Moj brat je dezertirao ovaj rat, ja sam jako ponosna, i posle toga smo se nekako, kako bih rekla, razišli, ja sam ostala u Nemačkoj, on se vratio, znači, on je ostao u vladavini terora, a ja nisam. Hana Arent je to rekla u svojoj knjizi „Poseta Nemačkoj“. Kada je otišla prvi put u Nemačku posle Drugog svetskog rata i Holokausta, napisala je kako joj je teško da vidi ljude koji su dvanaest godina živeli u tom teroru, državnom teroru. Neovisno da li su ljudi

bili nacisti ili nisu, to jeste bio državni teror i ekstremno nasilje, kako su se ljudi promenili, kako su propali. Mislim da su ovde ljudi isto tako propali kao u nacističkoj Nemačkoj, od duge izloženosti strahovima, surovosti, beščasću, okrutnosti, ubijeni, a živi. Ja, naravno, time ne želim da vredam nijednu žrtvu koja je fizički ubijena, ali ovde su ljudi isto ubijani, ja sad govorim i o svom bratu. Taj život bez nade i bez volje, tako da su naša životna iskustva bila potpuno različita posle početka ratova. Dok su bila zajednička i slična, to je do početka ratova, rat je to promenio, to je bilo, recimo, normalno, uobičajeni neki porodični odnosi koji u suštini jesu površni i to jesu naučene automatske uloge. Nije tu bilo na površini problema, jedini problem je bio što sam ja bila previše dobra u školi. I to nisu mogli da mi oprostite, pa sam morala stalno da kupujem da me prihvate, da ne budem odbačena od porodice. Kupuješ ljubav zato što si drugačija. A to onda i nije odnos, odnos je uzajaman, sa obe strane. Ili ne postoji.

Da li Vas je majka podržavala vezano za knjigu i za dalje usmerenje?

Nije nikada bila protiv. Moj deda je ubijen, njen otac je stradao u koncentracionom logoru u Zemunu, KZ Lager Semlin/Logor Staro sajmite gde je stradala jevrejska zajednica iz Beograda, od dvanaest hiljada Jevreja u Beogradu u KZ Semlin je do maja 1942. stradalo 10.000 Jevreja i Srbija je bila „Judenfrei“ slobodna od Jevreja. Moj deda nije bio Jevrejin, ali je bio partizanski bazadžija u svojoj kući u Neradinu, na Fruskoj gori, imao je bazu. U Sremu su, u Vojvodini, on je bio seljak, imao je baze sakrivao je partizane, komuniste i Jevreje. Sada sam to pokrenula na ovoj IAGS konferenciji u Kanadi kod kolega iz Izraela, sad ćemo videti šta će biti od toga, biće predložen za pravednika, to je meni neki dug da mu ja vratim, iako ga nikada nisam ni sreća. Moja mama je, sa to malo obrazovanja, bila slobodna žena, bila aktivna, što je sigurno uticalo na mene da skinem model. A u školi ona je imala prosek 5:00, ja imam njene đacke knjižice sačuvane iz Kraljevine Jugoslavije, čuvam ih i sada, to što nije išla dalje u školu ne znači da nije bila društveno svesna. To je bila njena velika patnja. Pametna devojčica koja je može da se školuje. To je velika patnja puno žena i mislim da je to velika tema koja bi mogla da se istražuje, doktorati, istraživanja, filmovi. Ovde te žene uglavnom sada više i nisu žive, to je sada kasno, ta generacija je otišla biološki. Čerke tih žena bi mogle da govore, ili unuke, transgeneracijska sećanja.

Moja mama, ona je jako podržavala to sve, jeste mi bila podrška onoliko koliko je ona umela i znala. Najveća mi je podrška od nje, i od tate bila, suštinska podrška što nisu bili glupi ljudi. Glupost kao nedostatak ljudskosti, a ne intelekta.

A za pisanje sam bila pripremljena sa obe strane. Sa tatine strane imam dvesta godina školovanih muškaraca u Austrougarskoj. Moja mama je imala pet osnovne i plus je bila partizanka, što je jako važno, njena mama je imala pet osnovne, njena baka je imala pet osnovne, one su sve trista godina unazad imale pet razreda osnovne škole. Pa to jeste mene pripremio, što su one generacijama imale pet razreda osnovnog obrazovanja tada, generacijama su te žene bile pismene, te su žene, to su druge priče, nego kad ti u generaciji imaš jednostavno žene koje nisu pismene, mislim to je, to su različiti, one jesu mene nekako pripremale, ja ne znam kako, ali one meni jesu dale temelj i to temelj iz Biblije na steni ili na pesku, one jesu meni dale taj temelj na steni, ne može sve da me oduva, pogotovo to čime se ja bavim. U svetu se malo žena bavi ovom temom genocida, sad sam jasnije videla na toj konferenciji IAGS u Kanadi. Sve više je žena, ali još uvek malo, pogotovo iz moje generacije, nas ima nekoliko iz moje generacije. Mislim da mi je ta hrabrost od mame, a vrednoću, to sam dobila od njih, oni su jako puno radili, mama i tata, tu disciplinu, ne u smislu vojničku glupavu da ne pitam samo izvrsavam, nego disciplinu u smislu kontinuiteta rada i upornosti, to sam dobila od njih. Oni su napravili prekrasnu baštu, to je njihova bašta, ta bašta to je kontinuitet rada i posvećenost, cveće, gajenje vrta je pobuna, isto pobuna, to je ta potreba za lepotom, to kao tkanje ćilima, toledo i rišelje vez, to je ta potreba da stvaraš lepotu, to traži uporan rad, u tom smislu disciplina, upornog i posvećenog rada, to sam dobila od njih, te koordinate poštenja i osećaj za pravdu, to sam dobila od njih, mojih roditelja, od mame i tate.

Kakav je bio Vaš brak? Patrijarhalan ili ne?

Ma ni slučajno, ja i patrijarhalan brak? Pa ja ne bih mogla u patrijarhalnom braku da živim petnaest minuta, a ne jedan dan! Što se ja nisam ovde udala? Ja sam se udala sa četrdeset i četiri godine, to mi je prvi brak, drugi mi je bio posle. Ja sam se udala za Nemca koji je bio lider studentskog pokreta u Frankfurtu 1968. godine, koji je bio moj Če Gevara, ja se za drugog ne bih mogla ni udati. Moj muž je bio dezertar u Nemačkoj, ne u ratu, on je odbio da uopšte služi vojsku, on je odbio da služi vojsku kao lider studentskog pokreta sa Univerziteta u Frankfurtu, on je rekao da neće da ide u vojsku da uči da ubija druge ljude pošto on smatra da je to nenormalno. I ja se slažem da je to nenormalno, da se ide u vojsku da učiš da ubijaš druge ljude, mislim

to nije normalno, nigde. U Damštatu ima spomen ploča sa imenom moga muža, dezertera koji je odbio da služi vojsku.

Od kad do kad ste bili u tom braku?

Od 1987. do 2010.

A kada ste se po drugi put udali?

Muž i ja smo se razdvojili, ali ne i razveli 2000. i ja sam tada, 2002. upoznala jednog čoveka, svog kolegu, i onda sam bila sa njim 6. godina u partnerskoj zajednici.

Da li biste saradivali sa univerzitetom beogradskim ili novosadskim, ako bi bilo neke ponude u budućnosti da li biste bili zainteresovani da predajete ovde?

Da, ali ja mislim da je to apsolutno utopija, da se to za moga života neće desiti. Ja sam godinu dana zaposlena na Fakultetu za evropske i pravno-političke studije u Novom Sadu, ali još nema zainteresovanih za moj kurs.

A pretpostavljam da će biti nešto poput ovog ratni zločin, genocid, sećanje, to hoćete?

Pa ja ne znam nista drugo da radim u postgenocidnoj Srbiji. Ja se bavim genocidom, ne predajem sviranje u diplo.

Da li iz ovog aspekta posmatrano mislite da ste nešto uradili drugačije da bi bilo bolje?

Puno sam odluka donosila pogrešnih i loših za mene, loših za druge ljude oko mene, da mene su povređivali i ja sam druge povređivala. Da li bih menjala? Da, menjala bih, upravo to, tu gde sam ja povređivala druge ili kada sam dozvolila da mene drugi povrede, pošto ne mislim da je to potrebno, to može i drugačije. Opet kažem, ja sam odavde, ja sam iz tih surovih uslova, imala sam privilegiju, da za jedan život prođem pet života, sam imala sam tu privilegiju, ja sam za to zahvalna, životu ili kome god, što sam živela u krugovima koji se šire, što sam žudela za sve većim obuhvatom, i što sam znala da nikada neću doseći poslednji, veliki krug, ali sam se trudila. (R.M. Rilke) Da li bih menjala? Da, sve te greške koje sam pravila bih menjala, izvinila bih se ako sam nekog ja povredila i trudila bih se da to ne uradim ponovo, tražila bih izvinjenje od onih koji su mene povredili, i trudila bih se da ne padnem na istim ispitima.

I poslednje pitanje je da li postoji nešto što biste ispričali u vezi sa vašim životom, a da nisam pitala ili da nismo do sada pomenuli?

Pa mace i bašta. Mačke volim i tu baštu, ja imam kontakt sa životinjama i biljkama koji je jači, recimo od uobičajenog i ovde i bilo gde. Tu sam nekako kao Indijanka, to

sam sad videla kad sam bila taj jedan dan u rezervatu Turtle Lodge na severu Kanade. Imam jaki osećaj te energije vezanosti sa svim živim bićima, to je ta Indija moja, ja sam deset godina u Indiji, od 2004. Taj osećaj i svest da smo svi deo tog jednog sveta je tako jak. Meni je žao kad poseku drvo u Novom Sadu, potpuno bez potrebe ga poseku divljački surovo. Ja sam sada u Kanadi, u Vankuveru, u delu koji je vrlo evropski, taj ceo deo u kom su živeli hipici, umetnici i svi ti ljudi sa povećanom osetljivošću, oni zrače neku posebnu energiju, posebnu dinamiku, svoju neku lepotu. Balkon gde sam sedela ujutro i pila kafu, gde sam živela u Vankuveru, tu je bio veliki bor i taj bor ulazi u balkon i može odšteti nešto, i oni to znaju, vide opasnost, ali ne seku bor, oni samo odseku, mogu posle da ti pokažem imam fotografiju toga bora, oni odseku samo...

Grane?

Trećinu bora, kao komad torte, ali ne odseku celo drvo. Ja, taj moj odnos, jači odnos sa biljkama i moja neka samilost za taj bor, za biljke i za životinje valjda ide iz toga užasa koji sam videla u genocidu, mislim da bih poludela bez toga, a ja to nisam umela ni da iskažem, da si ti mene intervjuisala u maju ja ovo ne bih umela ni da ti iskažem.

Romeo Dalarje je bio komandant UN trupa u Ruandi za vreme genocida, to je tragedija, ne znam da li znaš priču? I sada sam čitala, tek sam sada čitala tu njegovu knjigu "Rukovanje sa đavolom", o tome šta se tada dešavalo u Ruandi. On je komandant UN trupa, a nemoćan da išta uradi, šta je on preživeo to je prestrašno, on ima poziciju komandanta UN trupa, a ne može, a on ništa ne može da uradi, potpuno blokiran pogrešnim odlukama svetskih lidera, međunarodnih institucija, pohlepom, okrutnošću, svetskom glupavošću kao nedostatkom ljudskosti, ne intelekta. On na kraju knjige, ja sam toliko plakala kad sam čitala, na kraju kada je genocid završen, a on nije uradio ništa da ga spreči, a bio je tamo da ga spreči, već je sve završeno, on odlazi, dolazi njegov naslednik u post genocidnu Ruandu, produžen je mandat UN trupama što je on tražio i stižu nove UN trupe, a šta on kaže? „Prekasno i previše“. I sada šalju pomoć i hranu i nove trupe sve što je on tražio, a nije dobio, sve to stiže, ali previše i prekasno. Ja mislim da bi održao svoju neku ravnotežu u tom trenutku najdubljeg ljudskog poraza, on u komandu u dvorište dovodi nekoliko jarića, koje on hrani, komandant UN trupa u Ruandi, general kanadske vojske, završeno je ubijanje, to je već juli mesec, on hrani, on donosi vodu, on priča sa njima, on ih mazi, da ne poludi, te jariće male. Jednoga dana divlji psi, podivljali tu i oni, napadnu te njegove

male i on izleće napolje i on koji nije pucao uopšte sve vreme genocida i ekstremnog ubijanja u Ruandi, tada puca na te pse i onda kaže: - *Oni su meni pomogli da održim ravnotežu*. Ti jarići. Zašto sad ovo pričam? Zato što ja mislim da moj taj jači, intenzivniji, možda neobičniji kontakt sa biljkama, sa tim drvećem, sa cvećem, nemoj da kidaš, ej, nemoj da lomiš, da istresaš đubre sa ovog gradilišta gde perete krvave pare, ej, nemoj beton da mi istresaš na travu koja se šiša ovde sto godina od Austrougarske, ovo se šiša od Austrougarske, e, nemoj beton, mislim, iz mešalice, vi stalno nešto betonom zatrpavate, od masovnih grobnica, do ove moje trave, onda mi kažu: -Pa šta ti hoćeš, ovo je javni prostor. Pa ispred svoje kuće sipaj beton ako je javni prostor. Ne ispred moje kuće. Zemlja mora da diše. I nemojte da ubijate jariće. Mislim da moj odnos prema tim macama, sa dve godine sam počela da ih donosim kući sa ulice, to meni sada daje neku ravnotežu. Moj partner, on je odrastao u Izraelu u Kibucu i radio je u Kibucu gde su proizvodili voće, imali su plantaže voća, on je znao da priča sa drvećem. On me je naučio da pričam sa drvećem, on je to umeo, pošto je u Kibucu radio dugo sa voćem, on me je to naučio. Njegovi su roditelji bili do 1933. u Hamburgu i onda su otišli, onaj prvi talas kada su Jevreji odlazili iz Nemačke posle 1933, čim je Hitler došao na vlast, oko 60.000 Jevreja iz Nemačke se iselilo tada po svetu, i oni su otišli u Palestinu, on se tamo i rodio, da. Kada je on umro nisam govorila dugo. Godinama.

Ovako ćemo da završimo. Hvala Vam mnogo.

Jasmina (1954), Beograd

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u Jasmininom stanu u Zemunu 11. oktobra 2011.

Kakvo je bilo tvoje detinjstvo?

Kakvo je bilo moje detinjstvo... pre svega... ja ne verujem u sećanje. Vidiš ja mislim da sećanje strašno laže, da istorija laže, i da majke jako lažu. To su tri kategorije najlažljivije na svetu, a koje stalno hoće da budu iskrene. Recimo, u engleskoj tradiciji istorija je umetnost nije nauka, ne znam kako je kod nas, ali ja sam išla u englesku školu i to sam učila. Ko god piše istoriju utisnuće svoj pogled na ono što se desilo ili dešavalo.

I ja sam često razmišljala o svom detinjstvu i nikako nisam mogla da dođem do toga da imam jedno mišljenje, jer kako prolazi vreme ja imam drugo mišljenje. I onda od kad su mi umrli roditelji, a to je nedavno da mi je umro i otac, ja više nemam svedoke, nemam braću i sestre, cela porodica mi je pomrla, imala sam jednu sestričinu i sad sam ostala sama. Zapravo onda više nema svedoka iz mog detinjstva i to mi je još teže da dođem do podataka šta je to zapravo bilo. Ali s druge strane, doživljaji prustovski prosto kad prolazim kroz dokumenta, kroz predmete koje nađem, onda se sećam određenih događaja. Recimo, juče sam čistila garažu i našla sam neke stare stvari (jer sad je na meni da čistim sve to ustvari đubre raznorazno), koje ostavljaju ljudi iza sebe. I rešila sam nikad to neću ostaviti nikom iza sebe.

I šta si našla?

I sad sam našla neka dokumenta iz šezdeset druge, neko duplo knjigovodstvo koje je moj otac radio jer je radio za našu državu, ali u inostranstvu. I onda je bilo jedno knjigovodstvo za državu za koju radi, sve se to tako radilo jer je to bilo vreme hladnog rata i on je sve to legalno činio, ali moralo je da postoji neko mesto (tačno znano) koliko je utrošeno i kome je dato i šta... I to je sve držano u garaži i ja odjednom otvaram to iz šezdesete godine, iz vremena kad sam bila klinka i kad smo mi živeli u Kairu. To je na arapskom, i meni se vrati taj arapski, i ja odjednom shvatim da razumem taj arapski, odjednom shvatim da je moj otac ko neki Džems Bond pobogu, shvataš. Znala sam da on ima neki posao koji je jako stresan, ali on meni nikad o tome nije pričao. I sad me pitaš kakvo je bilo moje detinjstvo, ustvari jedno detinjstvo puno tajni. Ja o tome mogu da pišem knjige i knjige i mislim ko zna da li ću ikad... Prust je napisao devet tomova o tome. Ja bih isto mogla da napišem

devet tomova o tome, zato što nemam nikakvu sigurnost za ono što se meni čini da je zaista bilo tako.

I sad recimo, da li sam ja bila srećno dete? Sad sam u Kaliforniji bila na jednoj jungovskoj seansi snova gde rade profesionalni psihoanalitičari jungovske orijentacije, dvaput mesečno se sastaju, i onda upoređuju svoja iskustva i svoje znanje. I u jednom trenutku se svi baciše na moj san, kažu mi kako ja mora da sam bila nesrećno dete. I ja onako nešto sad ne mogu da se setim da sam ja bila nesrećno dete. A ja imam već iskustva sa tim, jedna mi je psihoanalitičarka jednom kad sam bila u krizi promenila život kad mi je rekla nešto za moju majku što ja nisam znala. Na primer, da je moja majka bila hladna žena. Ja sam mislila da je ona jako topla žena. I ja sam se toliko branila od te gomile stručnjaka, jer ja sebe u stvari ne pamtim takvom. Doduše, bila sam ozbiljno dete to da. Strašno sam ozbiljno shvatala život, mnogo ozbiljnije nego sada. I sve ove godine što sam prošla kao da su neka vrsta oslobađanja od te tragedije života.

Jer za mene život nije bio igra. Ja se sećam da se nisam igrala sa decom, ja sam samo gledala i uživala u posmatranju. E sad, ne znam opet da li je to zato što je moja majka bila takva... Ona je bila stvarno dama, ono što ne postoji više. Što se njenog vaspitanja dece tiče, bilo je da deca nisu smela da se smeju (glasno), da se uprljaju - deca su bila ko male dame u rukavicama. Ja sam bila kao njena lutka u rukavicama.

A s druge strane, moja majka je bila revolucionarka ona je bila skojevka koja se odrekla svog oca kao kulaka. Ona je otišla u rat, pobešla je od svoje jako tradicionalne porodice, jer je bila najmlađe dete i bila je i feministkinja i skojevka! Bila je čudna kombinacija tradicionalnosti i hrabrosti. I lekarka pedijatar koja je ginula za svoju profesiju - radila je sa teško bolesnom decom. Znači ja je u kući nisam viđala. Ona je više volela tu decu nego mene, jer sam bila zdrava. Stalno mi je govorila: - Ćuti ti, ti si zdrava! Moja najveća 'mana' je bila što nisam teško bolesna. I bila sam ljubomorna na tu decu. Ali sad shvatam da je ona imala visoke kriterije o odgovornosti.

Ukratko, ono što bih rekla kao najvažnije za moje detinjstvo je da je bilo obavijeno velikom tajnom. Neko veliko breme tajne, a to je bio život mojih roditelja. Znala sam da se nešto dešava što ja ne znam i očigledno oni mi nisu rekli, tek sad posle smrti ja imam neka saznanja.

Koja je to tajna?

Tajna je bila sve u odnosu na mene. Tajna je bila tatin posao, na primer. On je radio

jako riskantan posao, mislim to je bila trgovina, to je bila diplomatija, on je praktički radio ekonomske velike poslove za jednu firmu za našu državu to je državna firma (imao je diplomatski pasoš), ali je taj posao bio između Rusa i Amerikanaca preko švajcarskih banaka. I to je bilo riskantno, jer zaista to ima veze sa Džems Bondom. To je sve bilo nelegalno, a svi su to radili u vreme hladnog rata. A on ništa nije stavljao u džep! I onda je morao da se od toga štiti da neko nešto ne posumnja, jer sve je išlo preko njegovog imena. Ja se sećam da je to bila ključna tajna.

I to je trajalo?

Pa to je bio njegov posao! Kad smo otišli da živimo u Italiju, to je bilo sedamdesetih i sedamdesetih godina, vreme kidnapovanja Alda Mora, crvenih brigada. Ja sam bila još klinka kad je to počelo. To je deset godina trajalo na mom fakultetu gde sam studirala. Odličan mi je bio fakultet i studenti su bili jako jaki i tražili su svoja prava i stvarno su napravili neke revolucionarne pomake na fakultetu. I u jednom trenutku kad sam otišla u Rim, otišla sam da živim sama, tad mi je otac u jednom trenutku samo rekao srašno zabrinut: - Pazi da te ne kidnapuju! Da mene neko ne kidnapuje!? I što bi mene neko kidnapovo? Ja nisam mogla uopšte da shvatim šta se dešava.

A izađe u nekim glavnim italijanskim novinam kako je moj otac komunistički špijun! A to je sad opet zapadna propaganda, jer i oni ne razumeju nego sad oni protiv crvenih brigada prave propagandu. Jasno, jer je komunistička partija bila jaka u Italiji. I onda mi otac kaže: -Može neko da te kidnapuje zato što ja na mom računu imam milione. Al to nisu moje pare. Ja to ne mogu da dam, jer to nisu moje pare. Ali oni gledaju račune u banci i onda ko ima veliki račun, otmu dete i ti platiš. E, kad mi je to objasnio, ja nisam mogla da verujem. To je na primer jedna od tih tajni.

Da li si ti jedinica?

Jesam i moji roditelji su bili jako koncentrisani na mene, ali, pri tom, nisu bili ljudi koji su sedeli u kući, nego su radili. Ta koncentracija je bila više da mi podviknu, nego da budu sa mnom.

Ti si završila osnovnu i srednju školu ovde u Beogradu?

Ne! Ja ništa nisam završila u Beogradu. Ja sam završila u Kairu osnovnu školu, prve četiri godine, onda smo došli u Beograd, valjda sam bila pola godine ovde, pa smo otišli u Italiju zbog očevog posla. Ja sam svuda išla u englesku školu – kao da sam Engleskinja! U konzulatu smo davali ispite. Završila sam još i gimnaziju i onda sam studirala u Milanu na italijanskom fakultetu.

Praktično ti nisi prošla kroz obrazovni sistem u tadašnjoj Jugoslaviji?

Ne, i prvi jezik koji sam učila da pišem je bio engleski, nije srpski. Ali smo u Kairu imali dopunsku nastavu na srpskohrvatskom jeziku, jugoslovenska kolonija je bila jako velika u to vreme u Egiptu, to je bilo vreme Tito – Naser i mi smo bili glavna država saveznica.

Treći svet i nesvrstani!

To je bilo ono vreme kad su upravo oterali Faruka u Egiptu. Imali smo u Kairu lepu veliku ambasadu i bilo je jako puno naših ljudi. I u toj ambasadi su organizovali dopunsku školu za decu naših diplomata da naučimo da pišemo i ćirilicom, na primer, i da znamo nešto naše istorije.

Roditelji su razgovarali kod kuće srpski?

Kako da ne! Nisam ja nikad zaboravila naš jezik. Ali imam rupe u znanju, na primer, nisam učila našu književnost, niti gramatiku!

Kako si se upoznala i počela da se družiš sa našim feminiskinjama sedamdesetih godina?

Tokom pola godine, kad sam bila u razredu u Beogradu, to je recimo bio peti razred kad sam došla iz Kaira, pre odlaska u Italiju (a Slavica Stojanović je došla u isti razred, zamisli upravo kad sam ja otišla - ja odem na polugođu, ona dolazi potom) upoznala sam te devojkice i dečake iz razreda.

Ali to nije moj kontakt. Moj kontakt je bila Žarana Papić! Jer, otac Žarane Papić je bio učitelj mom ocu u Bileći. Zamisli ti to! Tako da se oni znaju. A moj otac je bio izgleda jako pametan, tako je govorio Žaranin otac kao učitelj, da je jako pametan dečko i vredan, i onda ga je podržavao u životu da mora da studira, što je moj otac naravno hteo. Nikad nije hteo da gradi političku karijeru, a mogao je, bio je prvoborac...

A šta je on po osnovnoj struci?

Tehnolog, pa je specijalizaciju radio u Mančesteru, a inače je bio sekretar Borisa Kidriča posle oslobođenja (ali napustio je to). On je rekao: - Ja hoću da studiram! Hoću da učim, neću da se bavim politikom! Dosta mu bilo!

Ti Žaranu znaš iz detinjstva?

Žaranu znam od rođenja. Ona je starija od mene, ona je četrdeset deveto godišta, a ja sam pedeset četvrto. I znam kad su oni dolazili porodično kod nas u Italiju, Žarana je bila tinejdžerka, ja sam bila devojkica. E, mi smo tada pričale o feminizmu. Jer ja sam bila feministkinja od četrnaeste godine, to je bilo šezdeset osma koju pamtim.

Povod je dešavanje u široj sredini te godine!

Da, bila je ta šezdeset osma, i sa četrnaest godina već sam bila potpuno zrela osoba. Ja sam uvek bila 'starmala'. Jer, bila sam privilegovana u svakom slučaju: bila sam i bogata i lepa i obrazovana i sve to, ali uvek sam se osećala diskriminisano kao žensko. A jedinica sam i nisam imala ni brata da me tlači. Nisu moji roditelji mene tretirali kao žensko u smislu treba ovo ne treba ono. Kao princeza sam odrastala, ali sam osećala debelu diskriminaciju kao žena. Osećala sam se frustrirano kao žensko dete. Kad meni moj otac kaže: - Sine moj! ja poludim. Ja kažem: - Ja nisam sin! Neko drugo dete bi to prihvatilo, al ja nisam. Ja sam jako reagovala na te stvari.

Ili u engleskoj školi, na primer, kao devojčice nismo mogle da nosimo pantalone, nego uniforme. Ili moja majka mi ne dozvoljava da ošišam kosu, kad imam 12 godina, moram imati kikice, a ja šizim. Ona kaže: - Ti si devojčica, moraš da imaš kikice! Imala sam sve i bila sam u mnogo većoj prednosti nego mnoga deca, ali imala sam neki nemir.

E, to je imala i Žarana. Mi smo imale neki nemir. A onda je od šezdeset osme nastao kontekst u kome je taj nemir postao legitiman. S tim što je ženski pokret bio dosta zanemaren od strane tog revolucionarnog bunta.

Ukratko, atmosfera je bila jako živa u Italiji šezdeset osme kad sam u Italiji.

A deset godina kasnije, sedamdeset osme se održava ta feministička konferencija u Beogradu?

Žarana i ja se viđamo, razmenjujemo informacije, družimo se, to traje. I tako dođemo do zaključka, zašto mi ne bismo spojile to što se dešava, ona ima to socijalističko iskustvo, a ja opet imam ovo kapitalističko iskustvo. Ali ona je, pri tom, vrlo obrazovana. Ona čita dosta teorije sa Zapada. Žarana je već to znala dobro.

Ali u Italiji su već žene bile aktivne...

Kako da ne! U Italiji je već bilo ludilo, a opet mi Italijanke (jer se tad već više osećam kao Italijanka, nego naša), mi smo levičarke sve bile. Mi smo bile komunistkinje.

Kako je došlo do te konferencije koju sada svi smatraju početkom modernog feminizma u Srbiji?

Tada je Žaranin brat Žarko bio oženjen Dunjom Blažević, a Dunja Blažević je bila direktorka Studentskog kulturnog centra (SKC) u Beogradu. I ja dolazim u Beograd sa svojim nekim performansom, ja sam tada radila konceptualne performanse, odlazim u SKC da se dogovorim kako da predstavim svoj performans, a nemam pojma da idem kod Dunje Blažević. Lepo se upoznamo i dopadnemo se jedna drugoj i ona odlazi kući i kaže svom mužu: - Upoznala sam jednu divnu ženu iz Italije Jasmina

Tešanović. I onda oni mene pozovu kući, i tu bude Žarana i tako se mi spojimo i tako nastane ta privatna koincidencija, s tim što Žarana zna druge feministkinje, Nadu Ler Sofranić, koja je bila u Sarajevu i Beogradu, a ja znam sve ove Italijanke, kao što je Dača Maraini i niz drugih žena. Iz Zagreba je bila Rada Iveković, njen otac je bio ambasador, a ona je udata za Gorana Fejića, a Goran je sa mnom bio u Kairu - i njegov otac je bio diplomata, znam Gorana iz detinjstva. I ja odlazim u Rim u ambasadu da produžim pasoš, Goran je tada radio nešto u Rimu i tako upoznajem Radu, kao Goranovu ženu. I ona kaže: - Ja dolazim u Beograd na konferenciju "Druga žena"...

Na konferenciju zovete one koje su istomišljenice i počinjete da se okupljate oko ideje. A šta je vaša ideja bila?

Pa, to je bio drugi talas feminizma i šta da se uradi u Beogradu. Ideja je bila da se pokaže da pitanja vezana za žene uopšte nisu rešena, ni na Zapadu, ali ni ovde u socijalizmu. I da je ženska platforma bez obzira na partije, i bez obzira na ideologiju, zapravo slična – protiv šovinizama.

Da patimo jednako i mi i one.

Ali to je trebalo izreći, trebalo se suočiti, trebalo je da dođu Amerikanke i Italijanke i da kažu koje probleme one imaju kao žene, i kako osećaju taj feminizam. I kad smo to izrekle ispostavilo se da je potpuno isto da li si žena u Beograda ili u Milanu... Nismo imale predstavnice iz Istočnog bloka: Ruskinje, Mađarice. Ali se ispostavilo da mi iz ovog našeg 'nesvrstanog bloka' i žene na Zapadu zapravo imamo iste probleme, bez obzira što su na Zapadu zakoni različiti, bez obzira što su jezici različiti, bez obzira što je istorija različita.

Da li ste tada zvale i muškarce u taj dijalog, ili ste samo žene okupljene?

Bili su neki naši drugovi iz Beograda: Vuk Stambolović, Ljuba Stojić, Dragan Kljaić, ali oni su uglavnom ćutali. Oni su bili potpuno impresionirani! Inače su bili dragi ljudi i obrazovani, ali su bili iznenađeni kad su videli i čuli sve te žene. Sećam se jedan moj i Slavičin jako drag drug i vrlo inteligentan dečko (umro je) rekao je: - Kako su ovo dobre ribe! To je stereotip da su feministkinje ružne, frustrirane, bubuljičave, debele, da ne umeju da kuvaju, dlakave... otpad... Međutim, ove Italijanke ne da su zgodne, nego su i ženstvene i lezbejke, otvorene i zaista su bile reprezentativne. Umeju da komuniciraju na drugi način, ne onaj zatucan način.

Vi ste to radile bez medija tada?

Ma ne! Radile smo sa medijima, puno medija je bilo. To je sve bilo jako lepo! Krenuli

su svi mediji da pišu lepo o nama, znam da je Dunja Blažević išla da razgovara sa Konferencijom žena i podržali su nas. I onda u jednom trenutku na pola konferencije krene žestoka kampanja medija protiv nas. Očigledno je neko dao znak. Znam da nas je Žarko, Dunjin muž, branio u CK-u, da nismo državni neprijatelji. Jer to je bilo kao da rušimo sistem. Odjednom krene takva kampanja da smo se zapitali da li će neko da odgovara? Da li će Dunja da izgubi posao? Recimo, meni su otvorili dosije u policiji gde piše feministkinja. Sama reč feministkinja već znači kao 'došla sa stranim idejama da ruši'. Tu je glavna osoba bila čuvena Nataša Marković. Ona nas je napala. Ja uopšte nisam povezala da je to ista osoba, kad mi je prišla posle trideset godina i tražila da objavi neku moju knjigu. I kad sam ušla s njom u sukob, kad je ona pokušala da nas prevari, da pokrade mene i Slavicu kao autorke prevoda teksta, ja povežem ko je ona. Ali nekako čovek zaboravi, a to je bilo dosta zeznuto. Mislim da je Žarana posle imala silne probleme zbog te fame, ali na svom fakultetu. Ja ne mogu da govorim u njihovo ime, bolje Dunja Blažević nek ti priča o tome koje je probleme imala.

Šta je to što ste Ti i Žarana rekle tada o našoj situaciji? Kako ste je vi tada videle?

Ona je bila jako kritična to se ja sećam. Govorila je o tome kako su zakoni jedno, jer naši zakoni su bili impresivni u odnosu na ove iz Italije, gde žene tada još nemaju razvod, nemaju abortus nemaju neka druga osnovna ženska prava. Naši zakoni uopšte nisu bili diskriminatorni u odnosu na ženu. Mnogo su gori sada, čini mi se, nego što su bili za vreme Tita. I ovo je sad regresija potpuna s religijom, sad što se dešava. Ali ono što su pokazivale kao sociološkinje Žarana i Nada Ler jeste da zapravo postoji diskriminacija žena, naročito u privatnim situacijama. Osnovni je prisutp bio: nećemo da pričamo više o brojkama, nego ćemo da pričamo o osobama i privatno muško-ženskim odnosima. Taj aspekt diskriminacije i tradicionalnog duha je Žarana u svom govoru objasnila. Privatni prostor nije bio regulisan i nije bio ni u javnosti dovoljno osvešćen.

Nije se pričalo o tome, nije smelo da se pomene.

Kako si ti videla Žaranin doprinos?

Ona je bila jako ljuta osoba. Ja nju pamtim kao mladu devojkicu koja je bila ljuta, znaš. A ni ja baš nisam bila naivna. Mi smo bile strašne, sad kad gledam svoju ćerku koja uopšte nije ljuta. Nervirali su je muškarci na fakultetu, kao feministkinju. Osećala je da tu nešto nije u redu i da nju tretiraju na neki loš način. Tada se ona zabavljala sa

Ivanom Vejvodom, i on je bio dete iz diplomatije, i njega znam, ali sam više njegovog mlađeg brata znala, moj vršnjak, a Žarana i Ivan su bili stariji. On je sigurno bio bolji od mnogih muškaraca koje je ona mogla naći, ali Žarana je bila nezadovoljna ženskom ulogom.

Žarana je imala probleme sa pisanjem. Ona je bila jako pedantna, teško je pisala, dugo joj je trebalo vremena. U jednom trenutku ona je izjavila dosta kasnije: - Ja sam deset godina mlađa zato što deset godina nisam postojala, bila sam u depresiji.

Ona je brinula o majci za vreme rata devedesetih godina. Njoj je umro otac, a brat je otišao iz Beograda i ona je brinula o majci. Majka joj je bila Hercegovka i zahtevna. Moj otac je bio Hercegovac i dobro znam kako oni mogu da budu zahtevni kao stari ljudi...

Čime se bavila Žaranina majka?

Ne znam sada, ali je njen otac Papić bio visoki funkcioner za vreme Tita i bio je u ratu, kao i moj otac, ali se opredelio za političku karijeru. Znaš, oni su letovali na Brionima sa Titom bukvalno tako, i moji su išli kod njih. Mi smo crvena buržoazija bili, mi smo bili privilegovana deca!

Bilo je u tom početnom periodu i drugih žena.

Posle sam upoznala Slavicu pa sam upoznala neke druge osobe ovde. Recimo moj drugi muž Duško Veličković, njegovi su u to vreme silno patili zato što njegovi roditelji nisu bili 'na liniji'. U jednom trenutku on meni reče: - Tvoji roditelji su ubili moje roditelje! Pošto oni nisu bili komunisti. U jedno isto vreme ljudi su živeli drugačije. Ali ja to nisam videla. Slavica mi je rekla da nemam nikakvu klasnu svest. Ali ja sam bila jako skromno dete. Mene su moji podigli jako strogo. Ja nikad nisam imala luksuz.

Žarana je direktno iz političke porodice bila. Ona se bunila protiv toga, a mene su moji podigli na zapadni način: ni džeparac nisam imala, ja sam radila, ništa skupo nisam imala.

Ja se sećam kad dođu ljudi iz Srbije, iz Beograda kod nas u stan pa krenu u šoping i potroše bogatstvo... Ne, mi nikad tako nismo živeli. Moji su roditelji razumno živeli. Kad smo otišli u Kairo znam da je moja majka rekla: - Neću veliki stan, neću kuću, mi smo iz komunističke siromašne države. Hoću mali stan sa dve spavaće sobe, jedna za mene, jedna za moje dete i neću poslugu. I to je bio skandal, ona nije htela poslugu, što tamo ne može. Rekla da ne može da trpi da njoj neko bude posluga, jer se borila protiv takvog režima u ratu. Eto kako sam ja odrasla: bez obzira što sam bila

privilegovana, imala sam etiku potpuno komunističku, svest o tome da u klasama jedni druge tlače.

Ti, ipak, pronadeš muža i udaš se.

Ja sam uvek bila što kažu velika ljubavnica i verovala u ljubav! Nisam ja nikad bila protiv braka, i dan danas verujem u brak, zato što sam monogamna i zato što imam opsesiju ljubavi, i u takvom kontekstu se mnogo bolje osećam. Ne volim da živim sama, volim muškarce, ne volim sve muškarce, ali volim odanost.

Recimo, ja se nikad nisam zabavljala, meni je to površno sa nekim da izađem, da se držim za ruke, da idemo na večeru, u bioskop i da idemo u krevet i onda svako na svoju stranu. Htela sam to sve odjednom... sa dvanaest godina sam htela da se udam... Ali sa mnom nije bilo lako biti, jer nisam bila tradicionalna žena. Recimo, ja nikad ništa nisam znala ni da kuvam, ni kad sam se udala za mog prvog muža - on je kuvao. On je mene učio kako da usisavam u kući.

Koje godine si se udala?

Udala sam se sedamdeset devete za pesnika Rašu Livadu. On je rođen kod vas u Vojvodini, u Subotici, inače je živeo u Zemunu. On je otac moje ćerke.

A zašto si odabrala pesnika?

On je mene bogami odabrao! On je mene toliko jurio i onda sam ja podlegla! (Smeje se) Pa znaš šta, ja sam uvek volela ekscentrične ljude, on je bio jako zanimljiv čovek. Mogao je da priča celu noć...

On je bio nezavisni umetnik?

Nikad on nije bio zaposlen, sam je sebe zapošljavao. I na kraju je oformio časopis *Pismo*, to smo zajedno praktički pokrenuli.

Znači Ti se udajom odlučiš da u Srbiji živiš?

Ja dođem ovde, upoznam Rašu, udam se i tako slučajno ostanem. Još sam imala stan u Rimu i jedno vreme sam živela između Rima i Beograda, a on iz Zemuna nije mrdao, niti je hteo. On je čovek koji do Dunava i natrag jedva ode, nije voleo da putuje, ništa od toga - nepokretan. Onda sam na kraju odustala od Rima, posle pet godina smo tek dobili Kseniju, rešili smo da ovde živimo. Posle toga više nisam mnogo putovala, jer ne mogu s detetom. Ja naravno nisam bila, niti sam sada neka naročita domaćica. On kaže mojoj majci: - Ona ništa ne zna da kuva! A on je živeo sam dugo i sve je naučio da radi, a ja sam imala prvo mamu da mi kuva, a drugo baš me briga... Ja sam strašno neformalna bila žena, tako sam se i oblačila.

Ti si imala svoju profesiju pisanja i tu je trebalo puno vremena?

Ja sam film snimala tada. Nisam nikad bila u kući, stalno sam skitala i radila. Dosta sam živela divlje za njegove pojmove, za čoveka od reda.

Onda ste rešili da se razdvojite. Imaju li na to uticaj feminističke ideje ili nešto drugo?

Pa ne znam šta se desilo posle deset godina! Rvali smo se neprekidno tokom tog mog feminističkog oduševljenja. On nije toliko bio antifeminist. Ja sam pisala scenarija za filmove i snimala filmove, a onda u jednom trenutku sam prestala to da radim i počela da pišem. On je to pročitao i ovako me pogledao i kaže: - Ali ti tako dobro pišeš. A ja kažem: - Pa šta!? U čemu je problem? A on kaže: - Ne mogu Tolstoj i Dostojevski da žive u istoj kući. Ja kažem: - Slušaj, budi ti Tolstoj i Dostojevski, ja ne volim ruske pisce. Od muških pisaca volim Prusta! I to bi bilo to. On je izgleda doživeo moje pisanje kao atak na njegovo... Mi smo imali otvorene odnose, u tom smislu nije bilo tajni s njim. Ali nije to bio problem, mi smo se rastali zato što je on mnogo nepokretan bio, a ja sam uvek bila nomad. Živeo je u svom nekom svetu: noću je radio, budan noću, spava danju... kao da živiš sama. Sećam se da sam rekla: - Da imam dva života jedan bih mu ostavila, a otišla bih s ovim drugim. Ali u jednom trenutku sam se pogledala i rekla sebi 'ja ovako ne mogu više. Gušim se!' Osamdeset devete smo se razveli. Deset godina smo bili u braku.

To znači tik pred raspad Jugoslavije. Raspada se brak, raspada se država. I kako to na tebe utiče?

Ja nisam verovala da će biti ratovi, pa zato se moja knjiga zove "Dnevnik političkog idiota".

Mi se rastajemo... to je ono Ante Marković vreme. Nikad bolje nismo živeli, jel se sećaš tih godinu dana kako je bilo? I iz te perspektive nisam imala osećaj da mi se raspada brak, već sam se osećala tužno... Sećam se Ksenija je imala četiri-pet godina, i nas dve idemo ulicom i srećem Lepu Mladenović. Nisam je videla neko vreme i ona kaže: - Šta ima novo? I ja kažem: - Pa šta da ti kažem, razvela sam se. Ona kaže: - Čestitam! I sad juče sam videla drugaricu i kažem: - Šta ima novo? Ona kaže: - Razvela sam se! Ja kažem: - Čestitam. Znaš, Lepina fraza.

Lepa isceljiteljka!

I kad mi je Lepa čestitala, meni je to mnogo više leglo, nego kad mi kaže neko 'jao, baš mi je žao', jer ja se nisam osećala tako. Jedino sam se osećala krivom zbog Ksenije, što sam se razvela, ali jedan deo mene je bio jako oslobođen, osećala sam da se život otvara. Nisam osećala tada krizu i da je mrak i sve... naprotiv.

Nadam se da ste se sporazumno razveli.

O, da. Onda smo mi podelili stan na dva, i ja sam dobila svoj stan. Prvi put ja imam svoj stan! Uh, što je to meni prijalo... pa ta neka sloboda, pa nisam se uopšte loše osećala, naprotiv.

Mi smo se razveli tako što smo otišli kod sudije na razvod, pod ruku. I ulazimo unutra ko najbolji prijatelji i sudija kaže: - Alimentacija.. ovo-ono... Ja kažem: - Neću nikakvu alimentaciju. Neću da mene neko plaća da budem majka moga deteta, ja ću svoje dete sama da izdržavam kako znam i umem. On ako hoće da kupi nešto svom detetu, neka da koliko hoće, nije zabranjeno! Može i dete da uzme pola vremena, što se mene tiče, može sve. A sudija kaže: - Pa ja moram u presudi da stavim jedan dinar. Ja kažem stavite jedan dinar, ali neću ništa od njega na osnovu deteta, ništa meni ne treba. A on kaže: - Vidite Vi kako je fina moja žena, nemojte da se borite s njom, ona je feministkinja, ona sve zna, nije ona ugrožena... i on počeo da priča, a sudija kaže: - Pa dobro, ljudi, zašto se vi uopšte razvodite? A on me ovako pogleda i kaže: - Pa ja nemam pojma, a ja kažem: - To je duga priča! Mi smo ostali u dobrim odnosima, ali nismo praktički ostali ni u kakvim odnosima, jer se nismo mnogo viđali.

Ksenija je mogla da ide kod njega kad hoće?

Pa da, i kad hoće i kako hoće, ali moram nešto reći. Prvo nismo hteli uopšte da imamo decu i onda smo se u jednom trenutku dogovorili da imamo, ali on je rekao: - Slušaj, ja neću da se bavim detetom dok ne poraste! Ja sam rekla: - Ni ne moraš ni ne trebaš, volim sama da rodim svoje dete. I on je zaista postao otac tek kad je Ksenija odrasla. Slab je bio sa bebama! Nije bio taj tip! Na primer, uzme je, onda ode u kafanu, sedi dete u kafani i koliko izdrži dete toliko i on priča sa drugarima. Ali kad je porasla situacija se promenila. I na kraju je ona bila sa njim poslednjih nekoliko godina, bila je uz njega i kad se razboleo. Oni su se poslednjih nekoliko godina jako družili. Sećam se kad je imao neku devojkicu koja je rekla: - Ja sam morala da ih ostavim! Jer to je bilo kao ljubavna veza. Drago mi je što je Ksenija makar poslednje tri godine imala oca, jer su živeli zajedno poslednje tri godine ovde u Zemunu. On sve prijatelje rastera kad Ksenija dođe u kuću, ne možeš da veruješ da je takav čovek, jer je bilo potpuno obrnuto kad je bila mala.

A da li je Ksenija nasledila nešto od Vašeg literarnog talenta?

Pa ne znam! Za sada mrzi književnost, ali je jako dobra sad postala, kad radi postdiplomske obaveze. Probudilo se nešto u njoj neverovatno, profesori čestitaju kad ona govori. Ja mislim da ona ima dosta toga oko sebe i beži od toga: njen otac je bio

pesnik, ja sam spisateljica, njen očuh, moj sadašnji muž, je poznati američki pisac, tako da je ona opterećena malo tim piscima. Mislim da ima dara za pisanje, na primer, ona se toliko precizno izražava.

Tvoja sećanja na raspad Jugoslavije.

Ksenija je tada još bila mala i ja sam bila u Beogradu. Ona je osamdeset četvrte godine rođena i kreće u prvi razred upravo devedesete... U to vreme ja sam prevodila, pisala i kao novinarka sam radila za stranu štampu, bila sam uvek slobodnjak. U jednom trenutku sam htela da se zaposlim u italijanskoj ambasadi kao prevodilac - pregled štampe. Tu bi bila dobra plata. Ali na kraju sam odustala, jer sam shvatila da neću moći da se bavim svojim književnim poslom. Upravo tada sam počela da objavljujem više i mogla sam da zaradim za naš život dovoljno. Jer kad radim za stranu štampu, oni plate dobro, zatim sam dosta simultano prevodila, ja znam odlično tri jezika: italijanski, engleski i srpski. Onda ja malo zaradim, pa sedim i pišem, pa onda opet. A vodila sam skroman život.

U to vreme zapravo se priključuješ ženama koje nešto hoće da menjaju u Beogradu.

Ja se sećam tog čuvenog sastanka (ne znam da li si i ti bila) kad je počela kriza i raspad sistema. Slavica Stojanović i ja smo se već družile i odemo mi na sastanak, mislim u Domu omladine, gde se sastaje jedna grupa žena sa raznoraznih strana. Svaka je iznosila svoje ideje i želje. Sećam se, Staša je rekla: - Ja ću da se bavim politikom, onda su Sonja Drljević, Lepa Mladenović predlagale razne mogućnosti, sve smo shvatile da nešto mora da se uradi. To nisu nikakva predavanja bila. To je samo bio jedan otvoreni sastanak u smislu šta da se radi. Neposredno posle toga, ja sam sa svima radila i sa svima sam se sastajala, sa Ženama u crnom i sa ženama okupljenim oko Ženskih studija, od početka rada. Sve je to bilo jedno do drugog, da bi se u jednom trenutku profilisalo. Ja sam se dobro osećala i u jednom i u drugom društvu, u Ženskim studijama mi je nedostajalo aktivizma, a u aktivizmu mi je nedostajalo više akademizma.

Ti si nama donela puno literature tih žena iz Italije.

To da. Ja sam pričala o mojim iskustvima iz šezdesetih i sedamdesetih godina u Italiji, jer kad sam živela u Italiji, ja sam se tada družila sa feministkinjama, bar deset godina starijim od mene, koje su već mogle da mi prenesu mnogo šta. Tako sam imala iskustvo koje niko nije imao početkom devedesetih godina ovde, a ja sam sve to sedamdesetih već preživela, bila sam zapravo tada jedina žena koja je pisala o nama

kod nas. Ja sam objavila *Nevidljivu knjigu* koja je prva feministička knjiga*. Ona je nastala direktno na ženskim iskustvima. Tako da sam postala zvanična feministička spisateljica. U Ženskim studijama sam: i objavljujem moju knjigu i predajem moju knjigu - knjiga direktno iz tog iskustva nastaje. Znaš to su prve feminističke, prve lezbejske priče na srpskom koje sam upravo ja pisala u prvom licu, to su priče koje sam skupljala od drugih žena, pa pisala. I to da pišu u prvom licu ja sam učila žene ovde da koriste, tako da su zapravo na kraju moja predavanja bila moje knjige.

Pokrenule ste i feminističku izdavačku kuću?

Devedeset četvrta. To je tada, a i sada, bila jedina takva izdavačka kuća u Beogradu! Ja sam tada mnogo prevodila. Na primer, sa italijanskog jezika antologija italijanske savremene priče (što su *Svetovi* objavili u Novom Sadu). Osamdeset posto pisaca nikad nije prevedeno bilo na srpski, a posle toga su oni svi postali hitovi. To sam ja prevela. Budući da sam odrasla u Italiji, te pisce sam i lično znala, a posle su oni postali jako poznati, ili njihove knjige: Pazolinija, Elzu Morante, pa onda sam Hanu Arent prevela i to sam objavljivala u velikim izdavačkim kućama ovde.

I kad se dešava raspad izdavačkih kuća i kad oni praktički neće više da objavljuju to, nego ono đubre nacionalističko, mi žene se onda dogovorimo da formiramo našu izdavačku kuću. I krećemo da nađemo pare, visimo po ambasadama.

Ja sam se zabavljala tada sa Dušanom Veličkovićem koji je bio glavni urednik NIN-a (posle sam se udala za njega, ali i od njega sam se razvela, dugo smo bili zajedno). Stalno su nas zvali na te koktele u ambasade, što jeste bila neka oaza u odnosu na Miloševića i nacionalizam. I onda shvatim da ambasade daju pare na koktele i krenem u akciju. Pošto su me znali u Ambasadi Italije, pridem ambasadoru i kažem: - Vi potrošite hiljadu i po maraka na koktel, bolje da date nama da objavimo prevod neke knjige sa italijanskog, što će ipak ostati trajnije i mnogo ljudi će moći čitati. On kaže: - Dobra ideja! I ja predložim da prevedem Kalvina *Nevidljive gradove*, ženski gradovi. I oni naravno daju pare - sećam se hiljadu i po maraka. Mi to uložimo odmah u izdavačku kuću u štampariju, ostane nam nešto malo. Naravno, ja i Slavica smo sve besplatno radile, ni dinara nismo uzimale.

Imale smo i loše iskustvo sa Natašom Marković, ona je ukrala Slavičin prevod sa engleskog knjige *Sopstvena soba* Virdžinije Vulf, koju smo, inače, htele da štampamo.

Sva ta nova iskustva bila su povod da mi otvorimo našu izdavačku kuću, iz pragmatičnih razloga. Jer, pojavljuje se ženska scena koja mora imati prevode važnih

feminističkih knjiga iz svetske baštine, potreba i za literaturom koja će biti korišćena za Ženske studije, da bi se predavalo o ženama. Počinje polako da se razvija potreba za različitim aktivnostima, mi smo se opredelile za izdavanje i prevođenje feminističkih knjiga i uključile se u rad na feminističkom časopisu *Feminističke sveske*. Uz to radimo sa velikim zadovoljstvom i objavljujemo svoje knjige i knjige drugih domaći autorki. Na kraju sam držala i seminar kreativnog pisanja kako bismo podstakle žene da pišu.

A kako se ipak ta feministička izdavačka kuća ugasila?

Dvehiljade četvrta ugasila se potpuno posle deset godina velikog zadovoljstva i rada! A ugasila se tako što sam ja otišla da živim van Beograda, Slavica je počela da radi u Rekonstrukciji Ženski fond. Više nismo mogle. To je jedno, a drugo, počeli su drugi već da se bave time. Na primer, nas su hteli da usvoje kao brend druge izdavačke kuće, a mi smo zaključile da je bolje da se časno ugasimo, nego da sad to postane nesto sasvim drugo. Sem toga država je uvela neke poreze kao da smo komercijalni izdavači, a mi nismo bili komercijalni izdavači, nego smo delile knjige, malo smo prodavale. Bilo je teško poslovati na pozitivnoj nuli, a mi smo uvek naše saradnice plaćale solidno. Novina je bila da se vodi računovodstvo, što znači posebno plaćaš tu osobu, sve to košta, onda smo se dogovorile da kuću zatvorimo. I plus toga, izdavanje knjiga sa feminističkom i ženskom problematikom je već živnulo, mi smo dale nužan podstrek tokom tih deset godina rada, uticale smo i na senzibilisanje potrebe za izdavanjem ovakve literature.

Časopis Feminističke sveske su isto prestale da izlaze?

U svakom broju *Feminističkih sveski* bilo je mojih prevoda i pisanja. Ja ne volim javnu scenu, ja sam neko ko više gleda i sluša i piše o tome. Ne volim da uđem u politiku, nikad ne bi prihvatila da budem u politici, ili u instituciji. Sada, kad je bila proslava dvadeset godina postojanja ŽUC*-a pita mene Staša: - Šta hoćeš da radiš, kažem: - Ja ću da pevam i igram! Došla sam iz Amerike samo zbog ŽUC-a. Ja sam kartu napravila tako da mogu da dođem na dvadeset godina ŽUC-a iz Los Anđelesa. Ne znam da li znaš, ja sam napisala istoriju ŽUC-a prvi deo, i sad sam napisala istoriju ŽUC-a drugi deo. I to sam pustila i u svet i na srpskom i na engleskom i sve to radim u svojoj sobi, sama sa sobom i u tome uživam, a javno pojavljivanje manje volim.

Kako se Ti odlučuješ za drugi brak?

Pa nije to bilo odjednom. Bili smo zajedno dugo, ja imam dete, on ima dvoje dece,

dva sina, mnogo je komplikovanije nego kad se to samo kaže. Od neke devedesete smo zajedno, odmah nakon razvoda od Raše smo se zbližili. Politika nas je ustvari jako vezala! Duško je dosta propatio kao antimiloševićevac, njega su i u NIN-u smenili, i Arkan mu je pretio. Ja sam aktivna u *Ženama u crnom*, njegovi sinovi mobilisani, jure ih, mi ih krijemo, starijeg sam ja u Italiju poslala. Moje dete kreće u školu. To je jedan jako dramatičan period u našem životu i to nas je povezalo. Nekad te ružne stvari vezuju više nego lepe. U poređenju sa ovim, sa Rašom je to sve bilo kao bajka.

Duško i ja smo krenuli kad je bilo još normalno stanje u društvu i onda nam se tako odnos strmoglavio. Sećam se, odlazimo Duško i ja na konferenciju PEN*-a u Budimpeštu, izlazimo iz zgrade i tablice nestale na našim kolima! Pošto smo svašta pričali protiv Srbije, neko nam je skinuo tablice. Onda nam kaže Đerđ Konrad (predsednik PEN-a): - Pazite, ne ulazite u auto, verovatno je bomba unutra! I sad, ne smeš da uđeš, zovi policiju... u takvom smo stresu živeli. Mi smo ko ratni drugari bili! Povezivao nas je otpor prema nečemu što niste mogli da promenite. Ali smo čuvali decu i sve je to funkcionisalo i onda u jednom trenutku smo se i venčali.

Ali to je sve bilo zbog papira, viza... Ja sam uglavnom vadila vize za sve njih, imala sam pozive iz inostranstva i kad ih dobijem idem u ambasadu i kažem da cela moja porodica ide sa mnom, da bih i njima izvadila vize za ne daj bože. A ako se venčamo, onda je lakše sve dobiti. Tako smo se devedeset sedme venčali, ali već smo bili zajedno bar sedam-osam godina.

I sada konstatuješ da i to baš ne bi trebalo da se produži.

Brak je funkcionisao sve dok nije pao Milošević. Zanimljivo da mi u dobrim vremenima nismo opstali, nego dok je pritisak spolja. Opet sam počela da putujem, meni su počele knjige da izlaze na svim jezicima po svetu i mnogi su me zvali na turneje i promocije. Bila sam dosta odsutna i to je bio početak kraja među nama. On je bio ljubomoran što sam putovala i pritiskao me... i svako je krenuo na svoju stranu.

Dobro, a treća sreća!

I onda sam se ja zaljubila i udala za trećeg muža. Sad mi je najbolje. Sad sam jako zadovoljna. Konačno sam ono što sam pre stalno pokušavala - da ne pripadam nigde, što mi nikad nije polazilo za rukom. Odrasla sam na tri jezika svakodnevno, i među bar tri zemlje i ne mogu da se odrekнем nijednog od toga. Ustvari neću da pripadam ni jednoj nacionalnoj kulturi, ni jednom nacionalnom jeziku, ni jednoj nacionalnoj književnosti. Pripadam u suštini baš toj mešavini što je u moje vreme bilo retko, ali

sada je sve više takvih osoba. Sada postoji internet i ljudi se povezuju preko interneta, neki ljudi se nalaze iz Afrike preko interneta sa ljudima ovde u Evropi i spoje se, i jednostavno žive bilo gde. I sledeća generacija, njihova deca tako žive i isto tako imaju više maternjih jezika imaju znanje iz više sistema, to je jedna sada, rekla bih, možda mala grupa, ali će u budućnosti sve više biti njenih članova. Kada smo mi krenuli, bili smo preteče ovoga danas. Baš smo nedavno imali zajedno neko predavanje u Bolder Kolorado na fakultetu, onda su nas na kraju studenti intervjuisali. Na njihovo pitanje kako smo se sreli, rekli smo: - Preko interneta!

Stvarno?

Stvarno smo se sreli preko interneta! On je inače pisac naučne fantastike i veliki internet aktivista. Čitao je moj "Dnevnik" koji je tada već bio svuda po svetu objavljan. I onda u jednom trenutku je počeo da piše knjigu o Srbiji, pa mu je trebao neko da mu pomogne. Pitao me za pomoć, u smislu da pročitam što je napisao da nije nešto što je netačno. A prethodno je Žarana nas spojila, jer mi se lično obratio kad je Žarana pustila preko neke internet liste jedno moje pismo, u vreme kad je Čuruvija bio ubijen (jer Duško Veličković je bio s njim neposredno pred ubistvo). Nas je državna bezbednost pratila, tada to nismo znali, ali kad je objavljen dosije Čuran, 2000. godine, posle pada Milosevica, tu sve piše.

I ja sam napisala jedno pismo na engleskom i poslala sam prvo Žarani, a Žarana pustila svuda u svet. I moj sadašnji muž to pročitao i oseti da je frka i napiše mi pismo i pita da li mi treba neka pomoć. Ja odgovorim - Javnost! Jer ako nas neko ukoka da se zna da su nas ni krive ni dužne pratili i maltretirali.

Posle je on radio na toj knjizi o Srbiji i na internetu smo se dopisivali, ali se nismo nikad sreli. On je završavao knjigu, i onda meni objave knjigu u Americi i ja odlazim u Njujork na promociju knjige i moja drugarica Amerikanka pita: - Ko je ovaj što ti piše - BruceS? Nisam nikad čula za njega. I ja joj kažem: - Ma neki fin čovek, naučna fantastika, otkačen doduše, ko to čita (ja ne čitam nikad). I dolazi ona sa New York Time's Book Review kući i kaže: - Vidi ovde prikaz knjige nekoga Bruce Sterlinga-a. Naravno to je on! On je ustvari jako poznat, i jako skroman. On je iz Ostina, u Teksasu živi.

U jednom trenutku smo bili pozvani i on i ja na istu konferenciju i rekli smo ma nećemo da pokvarimo jedno divno prijateljstvo stvoreno preko interneta, jer šta ako se sretnemo i ti meni budeš odvratna i ja tebi budem odvratna, ovako divno se dopisujemo, jer dopisivanje je ipak druga ravan. A opet smo u međuvremenu tako

postali intimni, ali ne flertovanje, nego lakše je da napišeš nekom intimu ko je daleko i ko te ne zna. Ja sam mu poveravala svoje probleme, on meni njegove. Imamo tu prepisku, koja je odlična. E sad nećemo mi to da kvarimo fizičkim susretom. I otkazemo prisustvo (zaboravila sam ko od nas dvoje), da se ne bismo sreli. I sledeći put kad su nas pozvali na konferenciju, jer sad smo već oboje u internet branši, bilo je glupo da sad svaki put kad nas pozovu otkazemo, ispadne ko da bežimo jedno od drugog. Sreli smo se i onda smo se jako dopali jedno drugome i od tada smo zajedno.

Brak na daljinu, kao učenje na daljinu?

Ali nismo odmah živeli zajedno, nego smo se sretali preko dva kontinenta, i u jednom trenutku smo rešili da živimo zajedno, a to znači da ne živimo ni tamo, ni ovamo, nego da putujemo, i na kraju smo završili u Italiji, malo u Americi od dve hiljade četvrte – deset punih godina.

Da li je tvoj feminizam uticao na tvoju sudbinu, tvoje odluke, tvoje lično odabiranje?

Feminizam jeste političko opredeljenje, ali ništa nisam radila iz politike, uvek me je nervirala politička korektnost. Uvek sam sebe određivala da pripadam graničnom pojasu (borderline), za razliku od mnogih mojih prijateljica, koje su me uvek zezale da nemam dovoljnu svest - ja sam često politički nekorektna bila. Ja sam priznavala svoje 'prljave patrijarhalne misli' otvoreno. Nisam govorila tako treba da budu žene, i takvi treba da budu zakoni, nego sam govorila da ja neke stvari imam integrisane i patrijarhalne u sebi. Lepa i Slavica su mnogo radikalnije od mene bile u tom smislu! I u odnosu prema muškarcima i u odnosu prema jeziku. Recimo, Lepa kad čita književnost traži neku političku korektnost. I kad je čitala moju knjigu, pita: -Što si ti meni kao lezbejki stavila u krevet Kafku. (Ljubavna priča o Kafki) Kažem: - Ja sam pisala moju knjigu ne tvoju! Ne mogu da kažem da sam bilo šta radila iz politički-feminističkih razloga, mnoge stvari drugačije vidim.

O nekoj ravnopravnosti ti ipak brineš.

Ma ne da brinem, nego ginem! Što se toga tiče, ja sam neke stvari uradila i radikalno i odmah, niko nije morao da me uči tome. Imala sam sreću što sam odrasla u takvom kontekstu i porodice i škole. Moja majka jeste bila feministkinja, ona nikad ne bi to potvrdila, ali ona jeste bila osveščena, znaš ona je bila tip Nede Božinović - partizanka feministkinja. Ona uopšte nije muškarce shvatala ozbiljno, bila je glavna u našoj kući i donosila odluke! Tek kad je umrla, shvatila sam da je moj otac u odnosu na nju krpa. Ali se time nije duvala, nego je njega puštala da bude u prvom planu, da

se bavi stvarima koje je radio - samo mu izda zadatke. Ostala je u tom klasičnom modelu braka, ali nije dala na sebe, nikada niko nije za nju donosio odluke.

Danas u Americi predaješ i živiš.

Nikad nisam nigde imala stalno zaposlenje, samo kad me pozovu negde kao gostujuću predavačicu. Predajem sve i svašta, zavisi od konteksta. U svetu sam najpoznatija kao prva ratna blogerka! Ni ja nisam znala za tu odrednicu. To sam saznala kad je neko napisao neku knjigu i tu stoji da je moj ratni *Dnevnik jednog političkog idiota*, prvi primer ovoga što se sad dešava i na tviteru i svi što rade. To je prvi primer da neko iz jedne zemlje za vreme rata svakodnevno piše šta se dešava mimo zvanične štampe – svakodnevno imaš jedan glas 'naroda', iznutra. A uz to sam spisateljica, prema tome umela sam da opišem šta se dešava. Po tome sam najpoznatija - mnogo više nego što sam mislila! Zato što je internet kultura porasla u svetu. To je sada glavna kultura u suštini, klasično izdavaštvo odumire.

Kako uopšte izmeriti poznatost u javnosti?

To je meni uvek tajna, to ne znam. Evo baš juče sam bila kod lekara opšte prakse u Dom zdravlja koji treba da mi izda neku potvrdu za moje papire u Italiji, i on onako pogleda i kaže: - A Jasmina Tešanović (ja se uplaših, imam utisak da sam ja ovde više ozloglasena, nego što sam poznata, ono što kažu notorius!), on je ljubazno rekao: - Koji je danas datum? Ja kažem: - Danas je datum rođendana Ive Andrića! (samo lepo da prođe sve). Ne znam odakle on mene zna, na primer. Ne znam ko mene ovde zna, i koliko me znaju, ali recimo znam da me znaju.

Pa dobila si Pekićevu nagradu, to nije mala stvar!

Da, ali koliko lekara ili drugih znaju događaje iz književnosti...

Kako ti objašnjavaš deljenje nagrada za književnost u Srbiji?

Oni mene u Udruženju književnika svi znaju, i ne podnose! To što pišem nije njihova književnost. A opet kažem ja sam uvek bila u pojasu borderline. Feministkinje misle da moja književnost ima suviše književnosti, a premalo feminizma. A književnici misle suprotno.

Ja nikad nisam bila u Udruženju književnika, nego u Udruženju književnih prevodilaca jer je ono politički bilo okej. A književnici su bili najgori nacionalisti u Srbiji. Nikad nisam ni ušla u naš PEN centar, nego su me Norvežani (koji imaju najbolji PEN centar na svetu) primili kao počasnu članicu. Oni su deo internacionalnog PEN-a. Meni daju da govorim kao njihovom članu na skupu dvehiljadečetvrtre (u to vreme je Vida Ognjenović naša ambasadorica u Norveškoj i

predstavnicu srpskog PEN centra). Predsednik Norveškog PEN centra me je tražio i ja nisam mogla da odbijem.

A Pekićeva nagrada za književnost je alternativna nagrada. Njegova žena dosta odlučuje o nagradi, a ti znaš ko ja bio Pekić - on je sasvim druga politička opcija od nacoške. On nije bio s ovim nacošima u Udruženju. I to što pišem i na drugim jezicima i što moj srpski nije taj srpski čist, meni su prednost za ovu nagradu. Kad prevedem knjigu na srpski, ja ne volim da posrbljujem, to neki obožavaju u mojim prevodima, a neki to ne podnose. Uvela sam specifičan manir prevodilački za koji verujem da je adekvatan nečemu što je u originalu. Uopšte kad pišem na bilo kom jeziku, pišem između jezika. Kad pišem na engleskom, ili kad govorim engleski, govorim savršeno, imam rečnik koji retko ko ima i od izvornih govornika engleskog jezika. Ali tako svesno pišem da se vidi da ne pripadam njihovoj kulturi. Tako pišem i na srpskom, tako i na italijanskom jeziku, jer sam odrasla između kultura, i mislim između kultura, i ne mogu da pripadnem samo jednoj ili nijednoj! I nikad neću biti autentična.

Zapravo stalno ispadaš iz očekivanog klišea.

Ali svi oni koji vole mene, vole me zbog toga. Moram ovo da ti ispričam. Prošle godine aprila je bila u Beogradu konferencija, članovi EXIT -a organizovali, Share internet. Bio je veliki festival internet kulture koji su organizovali Vladan Joler, on predaje na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Došlo je jako puno sveta i to internet i muzika i sve što je preko interneta. I moj muž je imao uvodni govor, pošto je on jako poznat u toj sferi, a mene pozovu kao prvu internet blogerku. Na panelu sedimo mi i još dvoje-troje jako poznatih ljudi iz sveta, ja jedina žena, jedina domaća, a publika su fantastični mladi ljudi, pametni, obrazovani, moderni - naša deca. I ja se odjednom osetim toliko sretnom da promenim osnovnu nameru šta sam htela da kažem. Jer ovo je za mene prvo osećanje pobede posle dvadeset godina marginalizacije koju doživljavam u srpskoj kulturi zato što ne sedim u Udruženju književnika Srbije sa nacošima koji su tu i pričaju o velikoj Srbiji... Na ovoj konferenciji svi znaju ko sam ja. Moja publika ima upola mojih godina, pametni, obrazovani svetski ljudi. Znam da su me izbacili odande, ali vidi gde sam ja došla. I preživela sam. Ljudi koji u Beogradu i u Srbiji znaju za mene su mlada generacija, a ovi su me marginalizovali. I ja kažem: - Ja sam u stvari pobedila. Ali sam to tek sad shvatila, jer sam se uvek ovde osećala kao neko koga niko neće.

Ali pobedila si zato što nisi menjala svoj pravac, jer ti si tako počela.

Ipak je potrajalo trideset godina! Pa retko ko to preživi. Kad me neko pita: - Kako si izdržala? Ja kažem: - Prvih deset godina je strašno, posle toga ti nije važno. Ja sam ovde permanentno preživljavala velike napade, bilo šta da uradim. I moji prevodi su napadani, izbor mojih knjiga je napadan, ja kao feministkinja... Pa čak i žene su me napadale. Književnice mi zameraju to što sam feministkinja, žena koje su feministkinje zameraju mi moj književni deo.

Mi u feminističkoj tradiciji nemamo kulturu pisanja prikaza i kritičkih tekstova u povodu nekih 'naših' izdanja.

Pa da, jedan nacoš napiše knjigu, a ovaj drugi nacoš napiše prikaz u *NIN*-u ili u *Politici*, naravno pohvalno, i sad ispadne kako su oni jako veliki. Moje knjige niko neće da prikaže u *Politici* nego u inostranstvu, ili na internetu. Moram priznati da ne kupujem novine, sve čitam na internetu, i živim na internetu, meni su novine dosadne i ne znam kakvi se prikazi objavljuju za književna dela. Prikaze ne čitam, ni svojih knjiga ne bih čitala. Meni se čini da i kad prikažeš knjigu, niko je neće kupovati zbog prikaza.

Mislim da je važno da mi prikazujemo knjige naših feminističkih istomišljenica i da na taj način prikazujemo njihov rad javnosti.

Možda si u pravu. Ali naša feministička scena je danas izdeljena, to je rezultat jednog procesa u odnosu na početak. Onda su počeli i sukobi, borba za vlast, za obeležavanje teritorije. Čini se da je to normalno: prvo idu svi zajedno, posle toga se diferenciraju interesovanja i znanja. Naime, prvo se svi prepoznajemo u zajedničkom poslu, a posle toga se razilazimo, ali to ne mora da bude ružno i surovo. Ne volim sukobe. Mene to parališe i to je možda moja mana. Drugo, zaista nikad nikakvu poziciju u vlasti nisam ni htela ni imala, pa ni u feminističkom pokretu u Srbiji. Ni u Ženskim studijama, gde sam potpisnica za osnivanje sa Dašom i ostalima. Svuda sam bila, ali nikad nisam tražila da budem niti želela da budem u vlasti.

Nekada može da bude cepanje na dobrobit.

Nije samo po sebi razilaženje i cepanje loše, ali je način na koji se diskvalifikuju osobe pri tom, meni ne dopada. Meni je važno da me puste svi na miru.

Kako si ti doživela smrt Žaraninu?

Bila sam u potpunom šoku. Znam da sam bila na aerodromu na putu u Norvešku, imala sam konferenciju PEN-a i sletela sam u Stavanger, a Slavica mi telefonom javlja da je Žarana umrla. I ja sam ušla u hotel i toliko sam plakala, celu noć nisam spavala.

E sad pazi šta se dešava, nekoliko dana pred njenu smrt, njoj je majka umrla tog jula i posle toga znam da je ona rekla: - Sada kreće moj život! Izvadila je francusku vizu i rešila da ide negde u Francusku, inače je bila dosta vezana za Francusku i za drugarice tamo.

Ona je planirala svoj budući život kao neku vrstu oslobođenja i već tih poslednjih nekoliko meseci bila je dosta loše i uzimala je neke lekove i nije se dobro osećala. Nekoliko dana pre nego što sam krenula na put, čule smo se telefonom i Slavica se čula telefonom i Žarana je rekla: -Doći ću da se vidimo! Jer se sećam kad je moja majka umrla devedeset devete godine, ona je meni rekla: - Odmah stavi nekoga između oca i tebe. To su Hercegovci! Nemoj slučajno da pustiš da te uhvati! Ona je govorila to iz svog iskustva... Ona mi je rekla: - Pazi, on će nešto da ti uradi ružno. Tada sam mislila kako je to surovo što mi kaže. Međutim, ona je govorila iz svog iskustva i potpuno je bila u pravu. Ja sam nju poslušala i dovela sam rođaku koja je živela sa ocem. Napisala sam knjigu o smrti moje majke, zvala se Matrimonium. Prvu kopiju pre nego što sam objavila poslala sam Žarani i ona je to čitala i podvlačila u tekstu i posle mi je rekla: - Odlična ti je knjiga! Taj primerak moje knjige sada je u njenom legatu u „Ženskim studijama“. Moj prvi rukopis sa njenim komentarima.

I kad sam se javila da se vidimo kaže: -Sad ćemo da se vidimo, konačno mi je dobro. Izašla sam iz kuće i trebalo je da se vidimo kod Slavice. Nekoliko puta smo se mi videle kod Slavice, jer je stanovala između mene i Slavice. Ja sam u Molerovoj, Slavica je tamo u Ohridskoj, a ona je u tim crvenim zgradama stanovala. I taman ja kažem idemo kod Slavice da se nađemo jer Slavica živi sama, i dođem, Žarane nema, ne dođe i ne javlja se više. I sad kažem Slavici da idemo na vrata da lupamo da je izvučemo iz kuće, (jer ja sam jako nametljiva osoba). Slavica kaže: - Nemoj ženu da gnjaviš! (Slavica je diskretna osoba, znaš). A ja znam da sam dosadna i rekoh sebi neću da budem dosadna.

I vraćam se kući od Slavice, prolazim pored Žaranine kuće i razmišljam da joj dođem na vrata. Nekoliko puta je ona to uradila, da zakaže, pa ne dođe. Ali nekako bilo je već dosta kasno, ja sam već bila popila, pa sam mislila javlja mi se strah za nju zato što sam pripita. I posle toga otputujem i ona umre. I to mi je ostalo u sećanju, da smo navalile na ta vrata, možda...

Ja sam pravila s njom intervju. To je jedini intervju koji sam radila sa njom, a tiče se feminizma.

Mislim da je ona sve bila spremila da počne novi život. Njoj očigledno srce nije

izdržalo.

Posle dugogodišnjeg maltretiranja i tela i sa tim tabletama i psihički i konačno prežalila majku izlazi iz tunela, ali telo nije izdržalo.

Potpuno razumem, jer je moj otac sličnog karaktera. Ja se pretvorim u devojčicu od tri godine i ljudi pored mene, moja ćerka me gleda jesi ti normalna kaže: - Što mu ne kažeš - ne? Ne mogu!!! To je ugrađeno u tebi, to je strašna jedna sila, a stari mogu biti zaista manipulanti, ima tih roditelja manipulanata. Ima sličnosti između njene majke i moga oca po toj sposobnosti. I zaista ima nešto hercegovačko u celoj toj priči kako je ona definisala. U njihovoj ideologiji prave decu da bi deca njih čuvala. I moj otac je stalno kukao - Ja ne razumem zašto svu ljubav i sve što ulažemo u našu decu, onda deca daju svojoj deci, a ne nama natrag? Pošteni i onako hrabri su, ali sa starošću se ovo javlja. Moj otac je drugi čovek postao poslednjih dvadeset godina. A poslednjih deset što je živeo bez moje majke to je strašno, jer ona ga je držala u nekom civilizovanom obliku. A kad je ona otišla, on se opustio i retardirao i ostario i onda si videla golog Hercegovca, onog što bi bio da nije nje bilo – čovek za lapot. To je isto i Žaranina majka. Obe smo imale istu priču sa starim roditeljima.

Ako bismo pogledali na budućnost da li bi imala nešto da kažeš bilo o sebi o svojoj orijentaciji, bilo o feminizmu.

Ja sam kao onaj anđeo Benjaminov okrenuta leđjima ka budućnosti sa pogledom u prošlost. On ide u budućnost, njega veliki vetar tera u budućnost, sav okrenut ka budućnosti, a gleda u prošlost. E, ja sam u principu žena okrenuta prošlosti. Dok živim sadašnjost uopšte ne znam šta se dešava. To sažvaćem kad prođe neko vreme. Ja sam prustovska priroda. Tek kad prođe vreme, tek kroz reminiscenciju, tek kroz priču... dok živim ne razmišljam. Ja sam vrlo intuitivna i instinktivna osoba. Vrlo malo intelektualna, pravo da ti kažem. Ne planiram bez obzira što izgledam kao intelektualka i kao neko ko zna šta priča. U stvari nemam pojma šta pričam. Ne znam kuda će sledeća rečenica da me odvede. Kad počnem da pišem knjigu, ne znam gde ću da završim. Kad počnem da pišem rečenicu, ne zna gde ću da završim. Ne mislim da je to ni dobro ni loše. Za mene je saznajni momenat kad gledam nešto što je već bilo i razmišljam o tome. Evo, svako jutro ustanem i kažem: - A šta se juče desilo? I onda imam taj momenat panike da li sam nešto zeznula, da li sam nešto pogrešno rekla, da li sam nekog povredila? I sada radim na tome da se ne osećam svako jutro krivom za nešto što sam prethodnog dana uradila.

Kako vidiš danas feminizam u Srbiji?

Pa ja ne živim sad u Srbiji već dugo vremena. Dosta stvari koje smo radile postale su deo institucija i mojih prijateljica u njima. I ja mislim da to nije loše. Opet s druge strane, jako mi je drago što Staša ne dozvoljava nikakvu institucionalizaciju *Žena u crnom*. Ona je za mene živa radost, što mislim da takva jedna grupa jeste potrebna i u najzdravijem društvu, a kamoli u ovom bolesnom našem. Kad dođem u Srbiju meni se čini sve isčašeno. Pada kapitalizam u svetu, a mi hrlimo ka kapitalizmu. Ta Evropska unija to što je jedini put za nas s obzirom od čega bežimo, ali dok mi stignemo oni će se raspasti i to meni deluje tako da vidim globalizaciju balkanizacije. I pošto stvarno živim bar na tri mesta, sada hoću da idem u Brazil. Čini mi se da je tamo najbolje.

Šta smatram dobrim?

Neke stvari su dobre. Na primer, dobro je da postoji obuka sa policajcima i da to rade naše žene koje su stručnjakinje za nasilje u porodici, zahvaljujući ženskim grupama da se reaguje na nasilje u porodici. Pa onda ono što radi Dušica u Incest trauma centru, to odlično funkcioniše. Staša radi ovo odlično što se tiče atifašizma, Slavica gura Rekonstrukciju Ženski fond koji se lepo širi i odlično ide, jer kako je to krenulo nije obećavalo ovako dobar ishod. Ženske studije Daša šta je uradila, ti tamo rodne studije u Novom Sadu, to su sve, ipak, stvari na koje treba da budemo zadovoljne i ponosne. Pa neka neko drugi i hoće da ti ukrade ideju. Nek mi ukrade ideju. Izdavačke kuće feminističke smo mi krenuli niko nije znao o čemu mi pričamo. Vidi sad koliko ima feminističkih izdavača i to je isto pobeda.

Maja (1957), Beograd

Snimanje: Maja Sedlarević

transkripcija: Ivana Jović

redakcija: Svenka Savić i Maja Sedlarević

Snimano: 13. avgust 2014. u Beogradu, u Majinom stanu

Kakvo je bilo Vaše detinjstvu?

Rođena sam u Beogradu, u septembru '57. godine, u prošlom veku, polovinom prošlog veka (*smeje se*). U Beogradu sam eto sve vreme živela do svoje 35, ja mislim. U porodici sam bila mlađa ćerka i sestra, sestra mi je starija 7 godina. Najveći deo svog života, detinjstvo i ono neku raniju mladost sam provela sve na jednom mestu u Beogradu, za koje sam u to vreme bila vrlo vezana. Stanovala sam u zgradi koja je na uglu tadašnjeg Narodnog fronta i Kneza Miloša, a sada se to zove Kraljice Natalije. To je ona zgrada gde je Institut društvenih nauka i gde je nekada bio bioskop Odeon (mislim da više ne postoji). Sve čega se sećam iz nekog ranog svog života, vezano je za taj deo grada i Pionirski park, gde sam svaki dan išla i igrala se, gde sam imala drugarice, drugove takođe, sa kojima sam išla u zabavište jednu godinu pre nego što sam krenula u školu (kao poslali su me roditelji da se malo naviknem na vršnjake pred školu). I tu je isto bila ulica, tadašnja Maršala Tita, sada Kralja Milana... tu je bilo to zabavište koje se ispostavilo, tako sam se i upoznala sa mojom drugaricom Tijanom, posle iz osnovne škole, a tada iz zabavišta koja je stanovala u tom dvorištu gde nam je bilo zabavište, tako da smo mi, to se sećam, veliki deo našeg detinjstva provele u njenom dvorištu i potom u školi, u ulici u kojoj sam ja stanovala, škola se zvala "Zmaj Jovan Jovanović", koja je potom postala Matematička gimnazija. Ja sam tu provela tri godine svog školovanja. Tako da su svi ti ljudi, mislim deca koja su išla u tu školu su stanovala tu negde, tako da smo se mi igrali tu ili u tom dvorištu kod te moje drugarice Tijane ili, naravno, u Pionirskom parku, gde sam išla svaki dan, gde me je vodila Evica, koja je više godina mog detinjstva živela i radila kod nas u kući, bila je iz Melenaca. Baš sam pre neki dan prošla Pionirskim parkom i pogledam taj deo za igranje koji je potpuno identičan kao što je bio i pre tih, ne znam koliko, ima isti broj, malo ima, dve ljuljaške više, inače sve drugo na istom mestu, penjalica, ljuljaške te i baš sam prošla, prolazila sam sa drugaricom i kažem: - Evo, vidiš, na ovoj ljuljašci sam se ja ljuljala, a onda tu je bio red dece, a onda moja Evica dođe i

kaže, (*smeje se*), rastera svu decu i kaže: - E, sad moje dete malo da se ljulja, i nametne, a ja tri godine, recimo, imam, šta ja znam da li je preko reda, mislim (*smeje se*) strašno. Evica je bila iz Melenaca, a živela je sa nama i kao čuvala je decu, tj. mene, pošto sam ja bila mala.

Tako da sam tu jako, to mi je sve ostalo u lepom sećanju. Tu mi je blizu stanovala i nana, baka, moje mame mama, u Maršala Tita, oni su stanovali preko puta Beograđanke. Deda mi je rano umro i baka je rano umrla, tako da se, mislim, njih oboje, onako, sećam kao kroz maglu, ali se sećam i tu su bili, ona isto tako blizu, tako da je to bilo lepo, tako da je to bio moj svet. Moj svet je bio, Slavija je bila najdalja tačka, mislim na geografskoj karti, a Kalemegdan to je kao bilo ooo kej i to ništa mislim, to je bilo kao.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

Moji roditelji su oboje bili ekonomisti po obrazovanju, tata mi je bio profesor na Ekonomskom fakultetu, a mama mi je radila prvo u Kulturno-prosvetnoj zajednici Srbije, pa onda smo otišli u Ameriku '61. godine godine. Tata je imao Fordovu stipendiju na godinu dana i on pošto je takav čovek bio, on je, se zahvalio za stipendiju, al' rekao da će on *da ide samo sa porodicom* i onda su mu dali malo više para pa smo išli sa njim i zbog tog odlaska u Ameriku, majka je dala otkaz i otišla sa nama, godinu dana smo bili u Americi i onda kad smo se vratili, onda je posle radila do kraja svog radnog veka u Savezu ekonomista Jugoslavije, tamo je bila generalni sekretar Saveza ekonomista.

Otišla sam sa roditeljima u Ameriku kad sam imala četiri godine, prvo je moj tata otišao, pa posle mi. Bili smo u Njujorku nekoliko meseci, pa u Vašington opet nekoliko meseci, ovo drugo smo bili na nekim proputovanjima i onda najbliže u Berkliju, pošto je tamo taj univerzitet, pa sam ja u Berkliju išla u zabavište. To je bilo, u stvari, prvo zabavište u koje sam išla i ostalo mi je u lepom sećanju. Tamo sam prvi put videla crnce, to mi je bilo potpuno naučno-fantastično i razne druge stvari sam u stvari prvi put tamo videla, Barbi lutku, koju sam totalno, mislim to je tad bilo '62. godine, mislim ono (*smeje se*).

Jeste li tada naučili i engleski jezik?

Nažalost, nisam. Zbog velikog propusta mojih roditelja, zato što sam ja, mislim, ja jesam onoliko koliko dete od četiri godine, znači, ja sam tamo od četvrte i pete godine, nauči, pokupi, to je kao sunder, ja sam bila sa decom koja pričaju engleski i

tako. Međutim, moji roditelji, kao *ja sam mala*, oni u stvari nisu uopšte obraćali pažnju na to, kao ima vremena naučiće, što se naravno i desilo posle.

Oni su se usmerili na moju sestru, pošto je ona imala 11 godina tad, tako da je ona tamo polagala, posle kad smo se vratili onda je tamo išla u školu jezika godinu dana, pa kad smo se vratili onda je sa Sonjom Dekanić, koja je tad bila docent Filološkog fakulteta, imala privatne časove, da ne zaboravi.

Tako da je moja sestra jako profitirala od tog putovanja, a ja sam, naravno, kao i svako dete to sve zaboravila, a kod nas se tad jezik učio od petog razreda osnovne škole, mislim.

Tako da se to nešto posle malo aktiviralo, ali to je bilo tako da nisam tad naučila jezik, učila sam ga zaista tek kad sam otišla, mislim znala sam ga kao, ali mislim to nije znanje koje ovaj ni na koji način relevantan stvarno.

Tamo smo proveli to neko vreme i odande imam neka onako lepa pamćenja i velika prijateljstva, pre svega mojih roditelja sa Amerikancima od kojih neka postoje i dan danas i sa decom tih ljudi, koja smo tada upoznali, ali i sa našim ljudima, pošto ih je tada bilo dosta koji su imali te slične stipendije, tako da ih je bilo dosta, neki su još uvek živi, najveći broj nije, ali sa njihovom decom, sa nekim od njih sam i dalje u vrlo bliskom kontaktu.

Onda se taj moj svet koji je bio do Slavije i od Slavije do Kalemegdana proširio.

U drugom razredu osnovne škole dali su mi odsustvo tri meseca, bili smo tri meseca u Poznanju, tata je bio pozvan da bude gostujući profesor u Poznanju, u Poljskoj i onda je opet išao sa svima nama i tako sam ja, verovatno i moja sestra, pretpostavljam, ne znam da li je ona išla tada u gimnaziju, dobili smo ono slobodno polugođe, išli smo u Poznanj, to je isto bilo lepo, tako da je to bilo divno zato što smo svašta obišli.

U Ameriku smo išli brodom i to je bila posebna senzacija. Negde od kraja šezdesetih do početka devedesetih svakog drugog leta smo putovali kolima po Evropi, obično nam je tačka puta bila poseta nekom prijatelju mojih roditelja ili moga tate.

Imali smo blisko prijateljstvo preko očeve familije, Nemica Elsa (koja je nažalost umrla pre dve-tri godine) koja je živela u Baden Badenu i ona i njen muž su dolazili često u Beograd, pa smo se sa njima sastali na moru ili smo mi išli kod njih, toga se sećam, pa onda na tim putovanjima smo još negde bili usput. Moj tata je radio pedeset i četvrte godine, pedeset treće i četvrte školske godine u Kembridžu, dok je radio doktorat, nije on tamo doktorirao, ali je bio prvi stipendista Jugoslavije, bilo ih je više

te godine, i imao je nekoga ko je bio za njega zadužen, taj je bio Škot, tata je održavao sa njim vezu (i kasnije smo ih posetili u Škotskoj, to je bilo kasnih sedamdesetih.

Taj stan u Narodnog fronta je bio poznat po tome, to je bio jako veliki stan i vrlo lep i ovaj, kada sam pošla u gimnaziju, išla sam u Petu gimnaziju, onda sam počela da pravim, kao velike žurke, bile su poznate po tome što je tu moglo da stane puno ljudi, Tako da su dolazili ne samo iz mog razreda nego iz raznih drugih razreda i sa raznima se ja srećem i dan danas kad sam u Beogradu i onda se razni prisećaju *jaoooo jel se sećaš one tvoje žurke, to je bilo* i tako, tako da je to bilo lepo.

Moramo samo da se vratimo na osnovnu školu, kakva su Vam sećanja, osim putovanja, na taj uzrast?

Pa to mi je sve bilo jako lepo. Malo sam se to selila zato što se ta moja škola 'Zmaj Jova Jovanović' zatvorila kad sam ja završila treći razred i postala je Matematička gimnazija i onda sam se sa tom mojom drugaricom Tijanom (koja je već više od 20 godina živi u Belgiji), i još nas troje, četvoro koji smo kao bili društvo, neki Berko (koji već godinama živi u Engleskoj) i još ne znam ko, otišli smo u 'Drinku Pavlović' i tu smo bili godinu dana. Tu smo imali nekog učitelja koji mi se nije sviđao, ne mogu da se setim zašto. Mi smo odlučili da pređemo u 'Aleksu Šantića', to je ona škola kod Cvetnog trga koja se više ne zove 'Aleksa Šantić', nego nekako drugačije, ali svakako u ulazu tu moju školu je bio iz Ulice Svetozara Markovića, a ulaz iz one druge ulice to je bio Slobodan Princip Seljo, tu se učilo na francuskom, onda su bili samo Francuzi koji su to držali nastavu. E, ja sam tu prešla i provela od petog do osmog razreda i tu mi je bilo lepo i tu sam imala moju drugaricu Tiju, koja nije išla sa mnom u razred, bila je starija od mene godinu dana, a stanovala je (mislim da i dan danas stanuje tamo, sa njom sam izgubila kontakt), u onoj zgradi na uglu Maršala Tita i Kneza Miloša, znači vrlo blizu mene, iznad tu nekakvih ambasada i ja sam se sa njom strašno združila.

Ali sam onda ja iz nekog razloga, bez obzira što sam tu imala i fino društvo i lepo smo se družili otišla, naravno, u Osmu gimnaziju, pošto je to na istom mestu, maltene i svi smo tu nekako stanovali. Tako da sam se upisala u Osmu gimnaziju, ja nisam bila vukovac, moram da se pohvalim, ali sam bila odličan đak i nešto, tako da ja nisam ni polagala to nešto na ispitu, možda tada nije ni bilo ispita, ne mogu da se setim, mislim da je bilo, ali svakako sam automatski primljena i onda sam u toku tog leta, rano tog leta, odlučila da se ispišem iz te škole i da se upišem u Petu gimnaziju, jer ja sam bila jedina iz tog mog društva. Zašto je to bilo tako, Peta je kao bila nešto

jako poznata, mada je i Osmu bila, ona je bila i klasična gimnazija, ja nisam ni namerala da idem u klasični razred, i to mi je bio jako lep period u životu i te žurke su od tada. Mada sam ih pravila i kada sam bila u osnovnoj školi, ali naravno pošto sam bila klinka, onda je tu bilo drugačije.

Ja sam u tom razredu, prvom stekla svoje dve najbliže drugarice sa kojima se družim i dan danas, onda, petoro dečaka iz tog razreda i stalno smo bili zajedno i divno smo se družili. U drugom razredu smo se podelili na smerove i te moje dve drugarice i ja smo otišle na društveni smer, a dečaci i najveći deo tog našeg prvog razreda je otišao na prirodan smer. Ali smo mi nastavili da se družimo i ja se sećam da je njima predavala srpskohrvatski jezik i književnost jedna fenomenalna nastavnica koja meni nije nastavila na društvenom smeru. Ja sam nekad odlazila na njene časove i da se družim s tim starim razredom. Nastavili smo da se družimo i evo i dan danas. Jedan od njih je u Londonu, već milion godina, jedan je u Nemačkoj, a trojica su ovde. Jako smo se lepo družili, većina njih, izuzev mene, su stanovali u tom delu gde je gimnazija, tako da smo tamo provodili vreme.

Došlo je do kraja gimnazije, šta ću da upišem fakultet, ja volim društvene nauke. Meni je pisanje lepo išlo, ali odlučim (mada nisam sigurna da je to bila moja odluka) da upišem Ekonomski fakultet, jer mi je tata rekao, pošto je tamo predavao: - Znaš šta, ako hoćeš da studiraš društvene nauke, glupo ti je da studiraš političke nauke, to je bez veze fakultet. Taj fakultet se tada tek afirmisao i u ono vreme nije bio cenjen. I upišem se na Ekonomski fakultet i krenem da studiram, bila sam vredna i tri godine završim Ekonomskog fakulteta. Tu ima milion nekih ispita, ne znam koliko sam ih položila, recimo, skoro 30 u tri godine, strašno. I sve sam tu ja neke dobre ocene imala, devetke, desetke i onda dođem do treće godine i shvatim, čak i neke statistike, a onda četvrta godina su neke ekonomika, kao primenjena ekonomika, umreću od dosade, mene to ništa ne zanima, ja sam to sve položila, ništa to mene nije posebno zainteresovalo, te tako ja pomislim šta ću ja sa ovim da radim, da radim u banci to me ne interesuje, da radim u nekoj službi ni to me ne interesuje, da radim, da se ovim nečim bavim ništa me to ne zanima, sad ću ja da se kao ispišem, nisam se baš ispisala formalno, valjda su me oni posle ispisali, ne mogu da se setim. U svakom slučaju, ja odlučim da se upišem na sociologiju, na drugu godinu, pošto su mi neke predmete priznali, jer su oni tada, čak su i bili i neki profesori sa Ekonomskog fakulteta koji su tamo predavali, ne mogu da se setim ni šta. Te neke opšte predmete su mi priznali, na prvoj godini na sociologiji je bilo tih opštih predmeta dovoljno da mogu da se upišem

na drugu godinu, to mi je bilo lepo zato što je to bila mala grupa, pa imate prilike da se upoznate, pa ne samo sa tom godinom, nego i sa starijima, mladima. I to je lepo prošlo, ja sam svoju imala sreću, ja sam svoj diplomski rad, on je bio iz sociolingvistike, toga ne mogu tačno da se setim, ali nešto je bilo u vezi s tim, ali zašto je meni u toj komisiji, ja sam radila rad kod profesora Popovića koji je bio, to je sociolog opšti, koji valjda više i nije živ, on nije bio posebno zanimljiv, ali sam imala veliku sreću da, mada se svuda kao ceni, ali sam imala veliku sreću da mi tu u stvari bude, da li mi je ona čak bila i mentorka ili svakako u komisiji Anđelka Milić, divnu Anđelku, koja, pošto mene tu, u stvari, niko zapravo, posebno od tih likova koji su predavali, nije nešto posebno ovaj obasjao, nešto naročito, možda malo Ruža Petrović, mada je ona, kako da kažem, predavala demografiju, to je dosadan predmet, ali ona je bila divna žena, i ovaj, i onako prava istraživačica, onako stvarno žena, tako da to od nje moglo da se nekako dobije, ove sve su bile više manje kao onako, to je bilo kao Muzej voštanih figura, po svima popadana prašina, jedino Anđelka živa.

Onda sam odmah potom upisala magistarske studije kod Anđelke.

Kako ste postali istraživačica?

U međuvremenu sam se u toku studija, ne mogu da se tačno setim kada, recimo, valjda na trećoj godini, ne znam ni preko koga, kako sam se ja u to uključila, to ne mogu da se setim, možda čak i već, ne na drugoj bi bilo rano, ali, ili pred kraj druge godine, uključila i u rad Informativno istraživačkog centra Saveza omladine Srbije.

I ja tu počnem sa istraživačkom omladinom, ja i još jedan moj kolega sa kojim sam studirala saradujemo kao istraživači, mi smo tu išli po terenu, neki, istraživanja, upitnici, strahovito je bilo zanimljivo i tu sam jako puno naučila, a i upoznala užasno mnogo sveta sa kojim se i dan danas družim.

Milana Dragičević Šešić, jako poznata i onda sa njom počnem da radim to, počnemo da saradujemo na nekoliko velikih projekata u Zavodu za kulturu, istraživanje kulturnog razvitka Srbije. Tu smo išli na terene po celoj Srbiji, bilo je nešto i po Jugoslaviji, sećam se da sam ja išla sa tim mojim kolegom u Zagreb, išli smo po nekim fabrikama, pa po mesnim zajednicama, mnogo je bilo zanimljivo, svašta smo naučili tu istraživački i ovako, strašno je bilo lepo i divno smo se i družili.

To je stvarno bilo fenomenalno i kako da kažem, ta su istraživanja objavljena, mislim mi nismo, mi smo bili istraživači, tu smo stekli znanja i ona su bila objavljena.

Posle smo radili seosku omladinu, to je bilo poslednje što sam ja radila sa njima i meni i jednoj mojoj kolegici, sa kojom sam studirala i sa kojom se i dan danas

družim, zapalo je selo Jalovik da istražujemo i da idemo u njega i tu smo provele jedno leto. Jelovik je selo u blizini Šapca i to je ono razučeno selo, ono sa zaseocima, ima 10 zaseoka, tu ima da se pešači, zanimljivo je bilo, tu smo spavali kod seljaka.

I odlučim da ću za magistarski rad da radim žene u tom selu jalovičkom i da vidim na koji način su ekonomski napredak i društveni razvoj uticali u stvari na položaj tih žena. Ispitala sam 30 žena, i tu mi je Anđelka bila mentorka i to me je sunce ogrejalo, to je bilo potupno fantastično.

Te magistarske studije su bile kao jedan mali doktorat, mislim isto kao i doktorat, tu sam ispitate neke silne polagala, pa sam onda radila i to terensko istraživanje, ja sam to leto čitavo išla dva meseca u selo i vraćala se, sa tim ženama sam sprovela to istraživanje, koje je bilo strahovito zanimljivo, sve zajedno i istraživanje, iskustvo. Radila sam i intervjuje i radila sam fokus grupu, sa njima svima pred kraj.

To sam divno branila, jako je lepo prošlo i onda sam dobila nagradu, delila sam je sa jednim kolegom, bila je neka nagrada koju je ustanovila porodica neke rano preminule bivše studentkinje, svake godine najbolji rad je dobijao tu nagradu. Onda smo nas dvoje delili te godine kad smo magistrirali.

Iz tog perioda sećam se i Marine Blagojević, ona je jedna, i sada je i onda je bila jedna jako energična, pozitivna i beskrajno slatka osoba, i ona je onda meni, ja se sa njom nisam blisko družila, ali ona mi je bila, kako da kažem, najbliža koleginica, imala sam sa njom uvek lep kontakt, mada ne mogu da kažem da smo bile prijateljice, ona je valjda isto tada završila svoj magistarski, rekla je da konkurišemo kod Zajednice za nauku, da nam objave to kao knjigu. Mislim da nas je možda i Anđelka na to nagovorila, ne mogu da se setim, ali se sećam nekako da je to Marina nekako pogurala. I mi tu konkurišemo i dobijemo pare, i izda knjige dve naš Institut za sociologiju.

Objavim prvu knjigu '90. godine sa divnim naslovom „Zatočenice pola“ pošto je osnovni zaključak bio da, bez obzira na napredak i ekonomski i tehnološki, žene ostaju 'zatočene' u okviru svoje polne uloge.

Sećam se da smo Marina i ja zajedno imale promociju na fakultetu i da je to bilo posećeno i lepo, to mi je baš onako ostalo u lepom sećanju.

Mene je neko pozvao da budem urednica za društvo u časopisu „Vidici“ (časopis studenata Univerziteta u Beogradu), gde je glavni urednik tada bio Aleksandar Jerkov, i ja pristanem, znači da smo mi jedno godinu dana bili takva redakcija. I to nije bilo loše iskustvo.

To je bio moj prvi plaćeni posao.

Pošto sam magistrirala našla sam posao na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu, u Zemunu - asistenta za predmet marksizma! I ja sam tu počela da predajem i to je bilo vrlo strašno jedno mesto i sve zajedno.

Prvi posao.

Pošto sam ja nastavila kontakte sa Zavodom za proučavanje kulturnog razvitka, tamo je tada bila neka vrlo fina ekipa posvećenih i onda smo mi počeli da se bavimo obrazovanjem i ekologijom i iz tih naših bavljenja onda je nastala nevladina organizacija, sada, koliko sam ja shvatila, oni imaju neki registrovan Eko centar, tako smo mi to tada zvali.

Onda je, naravno, i Evropska unija šakom i kapom finansirala uzduživanja, tako da je to sve bilo plaćeno. Tako sam ja išla na razne konferencije gde smo mi prikazivali šta smo ovde radili, a svašta smo radili, vrlo zanimljivo je bilo i dosta sam naučila. To me je spasavalo, u stvari, od dosade na tom zvaničnom poslu.

Ja sam često putovala i oni su negodovali, ali nisu mogli da me ne puste zato što ja to radim, to mogu, pišem o tome radove i to ima veze i sa ovim što radim ovde, tako da oni to nisu voleli, ali su me puštali, i ja sam puno putovala i onda sam kroz to imala mnogo kontakata. Jedan od tih kontakata bio je i čoveka koji je uvek bio povezan sa tom mrežom, on je imao neku malu nevladinu organizaciju koja je bila u Londonu, Englez je i on je dobio da radi od ove Evropske banke za obnovu i razvoj neki projekat o Balkanu, pa je tu bila uključena i Jugoslavija koja samo što se nije raspala u tom trenutku i onda sam ja dobila da radim neku ekološku studiju Bosne i Srbije, tada se Slovenija već otcepila, i Hrvatska je bila na putu...

Rat.

Da. Tako sam ja nešto sa Bosnom radila i jako sam puno tu naučila, to mi je bio jako naporan projekat, zato što ja o tome praktično ništa nisam znala, tu mi je neki Krstić strahovito mnogo pomogao. Znači, ja sam se obavezala da ću sve to što treba da uradim, a oni su to meni pristojno platili. To mora biti da je bilo '91, taj novac koji sam ja dobila je bila moja ušteđevina s kojom sam ja posle otišla u svet, a ta ušteđevina se sastojala od 1.000 američkih dolara.

Raspad zemlje me dočekaao u Holandiji. To je bio studijski boravak u Holandiji u kojoj sam provela dve nedelje. Išla sam sa kolegom sa kojim sam i studirala i posle saradivala u Zavodu na istraživačkim projektima - kultura, omladina, radničke, seljačke i razno, ali onda je on, takođe, postao deo eko ekipe i posle je on bio i

zaposlen, sad živi u Londonu, ali je posle bio zaposlen u Zavodu za kulturni razvitak, a nas dvoje smo putovali u Holandiju i tu nam je sve bilo jako lepo, tu sam mnogo toga naučila, ali tu je već rat bio. Sećam se, mi smo bili smešteni u nekom malom mestu, jedno vreme smo bili u Amsterdamu, ali najviše vremena smo bili smešteni u nekom vrlo malom mestu, gotovo selu u Holandiji i onda smo to jutro kada je trebalo da se ponovo vratimo u Amsterdam i onda sledećeg dana da putujemo za Beograd, ja iz tog nekog hotela ulazim u banku da sa moje kreditne kartice podignem novac i odjednom službenik u banci pogleda karticu, pogleda mene i ode tamo iza negde u neku sobu i nema ga i onda izađe i kaže: „Znate šta, izvinite što ste čekali, ali morali smo sve ovo da proverimo zbog situacije koja je u vašoj zemlji od rano jutros ili od noćas“, ali kaže: „Sve je u redu, proverili smo, sve je u redu, možemo Vam dati ovaj novac“. Ja kažem: „A, izvinite, šta je to u mojoj zemlji?“. A on kaže: „Pa ne znate? Slovenija je proglasila nezavisnost i izgleda da se gomilaju vojne snage tu“ i to je tačno kad je počelo te dve nedelje takozvanog rata u Sloveniji. Ja u potpunom šoku.

Vratim se u hotel, kažem ovom kolegi šta se dešava, odemo u Amsterdam i iz Amsterdama zovem telefonom moje roditelje da pitam šta se dešava, pa sad dal' da se vraćam kući, ne znam šta da mislim, ne znaju ni oni, i moj tata kaže: - Ma naravno, vrati se, ovo će da traje 15 minuta... I vratim se JAT-ovim avion. Leteo je tako što je sletao u Zagreb da ispusti putnike, pa onda u Beograd i, sećam se, u Zagrebu kroz prozore vojni kamioni sve onako poslagani. Onda je bila jeziva besparica, mi smo tad bili strašno loše plaćeni, to je sve bilo ružno, a sa onim nekim malim prekidom kad je došao Ante Marković i onaj Avramović ili kako se zvao onaj dekica, to je malo bilo bolje, to se nešto prodrimalo malo.

To leto, meni Anđelka anđeo kaže: - Znate šta, Majo, ima neka konferencija na koju sam ja pozvana, to je u Španiji na Atlantskoj obali, to je kao smišljeno za Vas, po toj nekoj temi, a te godine se održavao i Svetski kongres sociologa u Madridu na koji ja, takođe, odlučim da odem i gde su se, u stvari, jugoslovenski sociolozi kao udruženje poslednji put pojavili zajedno.

Tamo sam upoznala jednu interesantnu Katalonku, koja je posle živela u Barseloni, sa kojom sam nastavila divan kontakt, ona mi je mnogo značila u nekim teškim trenucima kasnije, kada sam otišla iz zemlje, i puno mi je pomogla nekim kontaktima. Tu je bila i moja bliska prijateljica, nas dve smo zajedno delile sobu i sve, bile i u hotelu zajedno. Ona više, na žalost, nije živa. Žarena Papić, s kojom sam se ja družila. Sa njom sam se baš puno družila...

I to leto mene pozove neki porodični prijatelj koji je znao moje roditelje iz mladosti, a decenijama živi u Njujorku, radio je za Ujedinjene nacije i došao u Beograd poslom, a dolazi je retko u Beograd. I onda on meni pokloni njegov laptop, jer u to vreme sam ja kucala na mašini moju knjigu.

U to vreme sam opet dobila da saradujem na nekom projektu u vezi sa sindikatima koji su finansirali Šveđani i to je vodio neki Miloš Nikolić. I u komunikaciji na tom projektu saznam da jedna fondacija daje stipendije za mlade istraživačke kadrove iz Istočne Evrope da dođu u Ruskin college u Oksfordu, koji nije deo oksfordskog univerziteta. To je neka vrsta koledža u koji su zapravo u Britaniji istorijski dolazili na doškolovavanje ljudi koji su različitog porekla, a imali su veze sa sindikatima, a nisu imali akademsko obrazovanje. Ja konkurišem, a ideja mi je bila da ću raditi za doktorat nastavak svog magistarskog rada na neki način, pošto je potka moje magistarske teze bila to, društveni razvoj, pa kako društveni razvoj utiče zapravo na položaj žena. Proceduru sam započela '91, u vreme kada se već rat u Sloveniji završio, a u Hrvatskoj je to već krenulo, ali ovo najgore u Bosni još uvek nije bilo. Ja sam odgovor dobila da treba da idem pre aprila '92, kada je puklo u Sarajevu.

U maju ili junu, ne mogu sada da se setim, putovala sam u Grčku na jedan zanimljiv skup, sa ekolozima, i tu sam upoznala čoveka sa kojim i do dan danas imam prijateljstvo, koji je Englez i koji je tada radio za jednu veliku organizaciju (sad više ne radi za njih već godinama). Ja sam tad već znala da idem u Oksford i onda je bio i taj Dejvid Selbi koji je posle bio u Kanadi i ne znam šta sve, ja sam im rekla da dolazim u Britaniju, da ću biti u Oksfordu.

U međuvremenu smo mi preko tog ekološkog centra saradivali sa Britanskom savetom, zato što su Britanci finansirali projekte. Moja stipendija je bila na šest meseci, ali mi on predloži da konkurišem kod Britanskog saveta za još jedan semestar, pa onda da nastavim negde u Londonu doktorske studije.

U isto vreme, Anđelka krene da organizuje tu neku žensku partiju.

Sastajale smo se, mi žene, i kod mene kod kuće, tu je bila ženska jedna grupa. Ima tu nekih dokumenata, tu smo mi nešto pisale, neke proglase, nemam pojma, skupljale smo se tu u SKC-u, tu su bile Žene u crnom, razne ženske grupe i tu su imali neke akcije, ja se sećam, ja sam u to vreme putovala, išla sam u Zagreb i kod Vesne Pusić i kod one Letice, Lidia Stoicki, ne mogu da se setim, mislim da je ona već bila umrla, ne mogu da se setim.

Ja za ovu partiju Anđelkinu nisam bila zainteresovana i nisam se u nju učlanila, ali sam pomagala, a ovde sam bila aktivna u ovim tuđim povezivanjima.

I onda Anđelka me pozove sa drugim studentkinjama kad je u Beogradu bila Sintija Koburn (Cynthia Cockburn), sad ima već i puno godina i dalje je vrlo aktivna, istražuje i piše i radi i protestuje, to je bio taj feministički network koji je spajao te žene sa istoka i ove sa zapada i tu je sad bilo raznoraznih nekih nesporazuma.

I Sintija je organizovala neki skup u Belgiji, Anđelka nije mogla da ide, i ja sam otišla u Belgiju na tu konferenciju, koja je, recimo, bila krajem septembra i trajala je pet dana ili tako nešto, a onda odatle sam pravo išla u Oksford,

Onda sam upoznala Siliju Hoksford (Cilia Hocksworth), ona nije, u stvari, feministkinja, ali je bila strahovito aktivna i pomagala jako puno ljudima iz cele bivše Jugoslavije u ono vreme, ona je predavala, u ona vremena srpskohrvatski jezik na University College London, ja sam na toj konferenciji imala rad na temu Jugoslavija, rat, žene, a na tom panelu još je bila neka žena koja je živela u Kembridžu (nije imala veze sa Univerzitetom u Kembridžu, osim što joj je muž bio je Englez takođe živeo tamo), poreklom iz Banja Luke, ona je predstavljala Bosnu. I tu upoznam Pat, jednu od mojih najbližih prijateljica koju imam, pored Cice.

Odlazak u inostranstvo.

Otputovala sam iz Beograda sa dva kofera, znajući da imam tu stipendiju u Oksfordu do Božića, ali još uvek nisam znala da li mi je Britanski savet odobrio za nastavak, to sam saznala kad sam tamo došla, pošto je to bilo u nekoj proceduri. Ja sam znala da ću ostati tri-četiri meseca, zato sam otišla sa dva kofera.

Nisam donela nikakvu odluku, niti sam artikulisala nameru da ću nastojati da ostanem, to apsolutno nije postojalo u mom svesti, nikakvoj ideji. No, ja sam, pred svoj taj put, prevela na engleski kod sudskog tumača i overila fotokopije svih svojih diploma, ja ni sad to ne umem da objasnim, znači, meni je nešto podsvesno sam ja imala nekakvu nameru, možda čak i odluku, ali ja toga apsolutno nisam bila ni na koji način svesna.

U mom stanu je ostao da živi moj tadašnji dečko, dugogodišnji, i živeo je još jedno godinu dana tamo, kao pošto se ja vraćam (*smeje se*), a ja sam iz svog stana odnela nekoliko sitnica, dedin sat, njegovu burmuticu, onda neku kutijicu srebrnu koja je pripadala mojoj baki, to je sve stajalo kod mene na nekom mestu, onda još tako par nekih sitnica i to sam čim sam ušla u tu svoju studentsku sobu, ja sam to odmah smestila na neko mesto, to mi je i činilo neko moje mesto.

Na konferenciji pred odlazak sam upoznala Pat, Pat je tu bila sa svojim mužem koji je takođe profesor u Torontu i oboje su bili na sabatikalu, ona na York university, a on na University of Toronto, a Marta je bila sindikalna aktivistkinja, pravnica, inače i isto na nekakvom tu stipendiji koja je nešto radila u vezi sa sindikatima, Novozelandanka, takođe je bila sa mužem koji je isto sa Novog Zelanda, on je bio isto neki pravnik, i tako smo se mi tu upoznali i onda je krenulo to veliko prijateljstvo.

Pošto sam na toj konferenciji u Brajtonu upoznala tu Silviju Hoksford, s njom sam takođe bila u kontaktu, ona živi u jednom selu odmah izvan Oksforda i naravno, odmah me je pozvala da dođem kod nje, vrlo brzo pošto sam došla i tu je ne znam ko sad opet bio, uvek kad te pozovu oni pozovu još nekog da upoznaš. Upoznala sam se sa Lejlom Somun, koja je bila iz Sarajeva, radila je magistarski rad, sa njom sam se lepo družila i sa još jednom preko Lejle sam upoznala Ljaju, ona i dalje živi u Engleskoj, udala se za Engleza ima tamo decu, ona je bila tada izbeglica iz Bosne.

Onda smo se nas tri družile i tako to je isto bilo lepo, to je bila kao paralelna priča. I ja sam preko njih stupila u vezu sa Centrom za istraživanje izbeglica koje je pri Oksfordskom univerzitetu, gde sam kasnije, od devedeset i devete do dvehiljade i druge godine radila. Onda je počeo onaj strašni rat u Bosni, što je bilo u novembru.

Tada sam, u novembru, saznala i da mi je stipendija produžena, da mogu da ostanem i naredni period u Londonu, tako da sam to dobila od Britanskog saveta.

Nisam ja imala tu ideju da ja sad ostajem i da se neću vratiti i tako, ono što je mene slamalo emotivno, to je bilo što se ta zemlja raspada, to se raspada tako, što u stvari i to izdaleka je još gore, naravno i tako, i mene to, mislim stvarno mi je to emotivno, užasno bilo teško i onda sam, sećam da sam sa tom Španjolkom iz Barselone, ona je ćerka jednog od poznatih španskih revolucionara, on je morao da izbegne iz Španije i naravno, kao mnogi u to vreme iz Španskog građanskog rata, on je izbegao u Moskvu, čini mi se sa svojom nekom životnom saputnicom ili ju je sreo tamo, ali mislim da je sa nekim s kim je već bio u nekakvoj vezi i ta moja prijateljica se rodila sticajem okolnosti u Moskvi. Međutim, pošto je stigao u Moskvu '38. ukapirao je vrlo brzo i vrlo brzo se razočarao, ali dovoljno na vreme, odlaskom iz Moskve u London i oni su u Londonu živeli, ona je u Londonu završila osnovnu školu, a možda čak i gimnaziju, otišla je da studira u Pariz i tamo je živela i završila je studije i živela sve dok Franko nije umro, onda se ona na tom krilu oduševljenja što je Franko umro, ona se vratila u Španiju, a u međuvremenu je u Parizu upoznala svog muža koji je Katalonac i otuda je ona živela u Barseloni i on je isto bio iz porodice levičarske...

Ovo sve pričam zbog toga što me je ona na neki način razumela i onda je ona meni govorila: - Znaš šta, evo vidi moj život, ja nikad nisam imala homeland, ali zato sam imala hometowns i to ne samo jedan, nego nekoliko i Moskvu i London i Pariz. I tu se sklopi neka priča..

Ona me je onda pozvala da dođem na jednu novu drugu konferenciju u Madrid i to je trebalo da bude krajem novembra, to se dobro sećam, krajem novembra '92. Znači, dok sam još uvek bila u Oksfordu i sad, ja sam u Oksford najnormalnije došla, kad sam došla u to vreme Jugoslovenima za putovanje nigde nije bila potrebna viza, pošto je pukla Bosna definitivno u novembru, nama su uveli vize i sad ja shvatim u nekom trenutku da ću ja moći da otputujem u Španiju, ali neću moći iz Španije da se vratim u Englesku, jer nemam vizu i sad ja mislim, dobro, moji papiri su čisti, ja sam došla na stipendiju, sve to, znači, samo sad tu treba da se udari pečat i sad ja to tamo se raspitam u koledžu gde ja to treba da uradim, treba da idem u homeoffice, to je u Krojdonu i sad to, da bih ja stigla iz Oksforda tamo to je nešto hvatanje autobusa u 04:30 ujutru mislim, to sad sve da ne pričam, čekanje tamo po redovima, to sve vrlo, vrlo, vrlo tužno i depresivno, u svakom slučaju, ja tamo odem, donesem sve te papire, ona ih tamo gleda, - Ne, kaže, nešto tu sad nedostaje, treba još neko pismo od nekog profesora, ne znam šta. Da skratim priču, ja sam tako sa još jednim pismom, pa od ovog profesora, pa od onog Koledža, da sad ja to, to je stipendija, da sam ja tu na tome, da ću ja izaći iz zemlje, četiri puta sam išla, tri ili četiri puta i svaki put je nešto nedostajalo i ne mogu da dobijem vizu. Onda ja shvatim, nije sad to samo taj put u Španiju, nego je meni to bio, kako da kažem, osećaj, pre svega, živim kao u zatvoru, drugo, ne pravda, bila sam toliko besna, užasno mi je bilo i ja se setim da sam na nekom od tih, sad je to sve bilo u međuvremenu u tom oktobru ili početkom novembra ili ne znam, tu sad, mi ti polaznici u tom koledžu i tako, koledž organizuje sad razne neke tu skupove, predavanja i ne znam šta sve i jedno od tih predavanja je držao neki Majkl Baret Braun (Michael Barrett Brown) koji je došao iz Šefilda i ne znam šta sve i tu smo mi sad ono došli i slušali smo to sve i ja sam s njim posle malo razgovaram, kažem mu, predstavim mu se, kažem ko sam, odakle sam, jaoooooo, iz Jugoslavije, on je bio u Sarajevu, posle Drugog svetskog rata, živeo je tamo neko vreme, radio je nešto za Britaniju, tu je upoznao svoju ženu koja je bila engleska doktorka koja je radila posle Drugog svetskog rata u Dečijoj bolnici i oni su živeli u Sarajevu, ne znam koliko godina, dve, tri posle rata i tako, on je odlični poznavalac Jugoslavije, svega, reč po reč, tako dalje, onda se, u stvari ispostavi, da je on je veliki

levičar, poznaju mog oca, zato što su ga sretali na konferenciji „Socijalizam u svetu“, pa su tu dolazili razni svetski levičari i onda su i oni tako bili i tako se upoznali i tu je sve bilo jako bog zna kako i mi se tu divno ispričamo i, naravno, Majkl, tu sve te priče, to sve o raspadu Jugoslavije i sve ga je to jako pogađalo i tako i on ostavi meni svoju vizit kartu i telefon i sad ja posle tog četvrtog odlaska u taj homeoffice, svi ovi iz koledža sve što su mogli su napisali tamo i sad u meni se odjednom probudi Balkan, ja kažem: - Čekaj, mislim, ovo ako ne može ovako, znači da treba neka veza, pošto ja imam sve papire i po papirima je sve čisto, a taj neko neće to da mi da iz čistog mira, mislim, što mu se tako može i ja zovem ovog Majkla, ja pomislim, ako može neko da mi pomogne, taj čovek može. Ja sam ga zvala i ispričam ukratko sve što je to bilo i on kaže: - Dobro, ništa ne brini, imam ideju, javiću ti se uskoro. A mi tamo nemamo telefon u sobi nego je to govornica u hodniku i sad ja čekam pored te govornice da zazvoni, da se ja javim. I on mi se javio, nije prošlo ni 45 minuta i kaže: - U ponedeljak (pošto je bio petak), sad sam razgovarao sa mojim MP, da, member of parliament. Znači, ona je iz Šefilda, koju ja jako dobro znam, sve sam joj ispričao, super, ona će te u ponedeljak primiti u Parlamentu, u House of commons, da joj sve ispričaš i ona će da ti pomogne. Ja kažem: - Divno, važi, znači, ja u ponedeljak u London, u House of commons, sve ulazim ono, nije ništa laž i prevara, vode me oni tamo sve, kao telefoni i tako, u tu kancelariju, te žene, čiji sam inset zaboravila, ali možda imam, imam sigurno negde zapisano, u svakom slučaju, ona je već znala priču, ja joj malo tu ponovim, ona tu na onom memorandumu, House of commons, rukom ispiše preporuku. Napisala je i kaže: - Sad sa ovim, odmah, gleda, pošto je to bilo relativno ujutru, - idi u Krojdon, još uvek oni rade, ovo predaj i ako bude nekih problema, molim te mi javi, i ja tako i uradim i sve sad sa onim papirima odem, predam ih na šalter, a to tamo je napravljeno grozno, predam na onaj šalter i onda izvadim ono pismo, memorandum rukom, ovako kažem: - A evo imam i ovo da dodam, i sad onaj čovek ovako prvo pogleda u to, pa u mene, pa opet u ono, čita pismo, pa pogleda malo na dokumenta, - Pa ja ne vidim ovde nikakav problem. Mislim, hoću da kažem, svugde sve isto funkcioniše, samo što se oni prave i, naravno, ja tu odmah dobijem vizu koja je tačno trajala koliko je trebalo, ja ništa drugo nisam ni tražila, pošto sam ja tada već znala da ću ostatiti duže. Tako ja otputujem u Španiju i ostvarim svoju prvu veliku pobjedu protiv britanskog sistema.

I Vi tamo radite doktorat i nemate nikakve druge obaveze?

Nisam imala nikakve druge obaveze, imala sam neke aktivnosti, razgovore, na svemu tome sam bila i plus još dobijam nekakvu nedeljnu apanažu, nije to bilo ništa mnogo, ali neki kao džeparac, hoću da kažem to idealno, ništa ne moraš da brineš.

Međutim, ovo sad što me čeka, potom, tu sad već počinje stvarni život u smislu da je ta stipendija Britanskog saveta mizerna, toliko mizerna da se ne može od nje živeti.

E sad, kad sam ja shvatila kako stoje stvari, setim se starih porodičnih prijatelja, čiji je zet Braca Dimitrijević koji je iz Sarajeva poreklom, a slikar je i konceptualista i slike su mu i tu u Britaniji i u raznim još muzejima po svetu. Oni su jedno vreme živeli u Britaniji, to u to vreme '70-tih, oni su otišli davno, a on u to vreme je živio između Tokija, Pariza, Njujorka i u London praktično nisu nikada ni dolazili, onda su imali taj sentimentalni odnos prema toj kući i ta njihova kuća je bila u Brikstonu, ta kuća u kojoj oni nisu živeli, mislim, bila kao da u njoj žive duhovi, ukleta kuća, to je poprilično bilo strašno, ali ja dobijem od njih saglasnost da ja dok sam na toj stipendiji živim kod njih, u njihovoj toj kući u Brikstonu i da plaćam samo te osnovne troškove što potrošim, da ne moram da plaćam nikakvu rentu i ja se tu kao uselim, u tu ukletu kuću, koja je, u stvari, bila divna. Imala sam gde da živim i sećam se kad sam se tu uselila, pošto sam ja to sve kao onda organizovala, da mi to ne bude strašno, čim sam se ja uselila to jutro, odmah uveče je došao po mene taj moj prijatelj koga sam upoznala u tom maju, recimo, u Grčkoj, koji mi je i dan danas prijatelj, on je došao sa svojom ženom, da provere gde sam. Ja odlučim da Božić provedem u Oksfordu kod te moje Pat sa kojom sam se u međuvremenu divno združila i Martom i Alisterom.

Pitam ih da li može da dođe i ta moja drugarica Lejla iz Sarajeva, a njoj je u poseti njena mama, koja je takođe uspela da dođe iz Sarajeva nekim volšebnim načinom i oni kažu da može, kao svi smo sa raznih strana, a onda im ja predložim 'ajde da ne pravimo za Božić ono dosadno sve, ćurka koja nam je dosadna svake godine, nego 'ajde da nešto pravimo, svako nešto, divno je to sve bilo i sad sećam se, skupili se mi kod njih, došla Lejla i njena mama, njena mama je inače Jevrejka (a otac joj je musliman), mislim to kažem zato što prosto to je takva mešavina bila, pošto smo svi bili nepoznati, mislim nismo se svi dobro znali iz raznih delova, muž od Pat je smislio da na papiriće napiše koje je čije ime i odakle je ko, i sad pita on nas tri, Lejlu, njenu mamu i mene, šta hoćemo da napiše odakle smo, ispod našeg imena, a Lejlina mama odmah kao iz puške kaže: - Meni, molim Vas, napišite da sam iz Tunguzije. (*smeje se*)

Ja sam kod Pat i Endrua, tog njenog muža, dosta vikenda provodila pošto su oni imali, ćerka im je mala bila tu Đulija, ona je tad imala pet, šest godina, imali su gostinsku sobu i tako sam ja kod njih često provodila vikende ili kod Lejle u koledžu, na onom nekom pomoćnom ležaju, ali sam tu u kući odlučila, mojoj tvrdoj kući da napravim novogodišnji ručak i došli su Pat i Endru i Marta i taj Alister i ova moja prijateljica Sintija, koja je veliko ime u tom nekom svetu i ove dve kada su čule da ja znam Sintiju Koburn, one su pale u nesvest: - Jao, molim te da nas upoznaš, i onda ja zovem Sintiju i kažem: - Jel' bi došla?, - Došla bi. I tako ja tu provedem to sve sa njima i tako sam neki život organizovala.

To je srećna Nova devedeset i treća?

To je srećna Nova devedeset i treća. I onda krene tu taj moj sad život u Londonu, koji je bio vrlo drugačiji od ovoga, ja se tu odmah upišem u LSE biblioteku (London school of Economics biblioteka), što sam sve mogla sa ovim, preko te Silvije Hoksford, koju sam, takođe, upoznala u tom Brajtonu, počnem da dolazim na tu školu gde je ona predavala i gde su se jako puno izbeglih osoba okupljali, oni su se zatekli na studijama, ona je osnovala udruženje preko Soroš fondacije, a mnogi od njih za razliku od mene su zaista došli iz ratnih područja i nisu ni mogli da se vrate, tako da je ona onda organizovala to sistem pomoći, organizovala je pomoć kako bi eventualno mogli, puno je, ona je jako mnogo ljudi pomogla i oni su se, tu su bile razne tribine, stalno se tu nešto dešavalo i onda sam ja tu odlazila, tako da mi je tu isto bilo pristojno, uglavnom sam u ERS biblioteci radila ono po ceo dan, odnosno najčešće, a tu preko puta te ulice na kojoj ERS biblioteka je kampus i jedna zgrada u kojoj su se mogle iznajmljivati prostorije i tu je vrlo često ta neka londonska ženska grupa koja je deo te mreže kojoj pripada Sintija, razne te grupe, one su sve dolazile na te neke skupove kao što su se kod nas Žene u crnom. Tako da sam ja vrlo često, posle tih mojih obaveza, kad je tih skupova bilo, mene je Sintija pozivala, onda odem tamo na to, šta god da je bilo, nekad zanimljivo, nekad manje zanimljivo, tako da sam imala neku vrstu nekog života koji je bio pristojan. Onda sam, takođe, pošto sam održavala tu vezu, išla sam u Oksford, onda sam pošto sam se preko Lejle upoznala sa tom Barbarom (Barbara Harell Bbond), koja je u to vreme bila direktorka tog Centra za istraživanje izbeglica na Univerzitetu u Oksfordu i ona je tad, pošto je to bila tema broj jedan, neke razne workshops organizovala o izbeglištvu, o ratu na koje sam ja odlazila i otišla sam jednom, sećam se, da je bio, između ostalog, i neko ko je bio neki uvaženi profesor iz tog Centra za rat, nije za mir, vrlo zanimljivo za rat, koji je na

Kraljevskom koledžu u Londonu i koji je, u stvari, preko tog rata i sad ovih posle strahovito profitirao i dobio neke projekte i postao jedan od boljih, vodećih u ovaj svetu i tu je bio taj neki tip koji, sećam se, da je nešto pričao što je mene strahovito iznerviralo i onda sam se javila da nešto odgovorim, i sednem ja posle toga i neko mene ovako, iza mene, kucka po ramenu, ja se okrenem i on kaže: - Samo da se upoznamo, u pauzi bih jako voleo da popričamo, ja sam Mitko Čalovski, ovo sad sve što ste rekli... sve u superlativu, a da ne pričamo sad, nego potom, i tako se ja u toj pauzi upoznam sa Mitkom Čalovskim. Mitko Čalovski je bio jugoslovenski ambasador na raznim mestima, između ostalog u Otavi, mnogo, mnogo godina i poslednji, čini mi se jugoslovenski ambasador u Londonu i kad je izbio taj rat, on se iz Londona nije vratio nego je tamo ostao, nešto su mu pomagali, nije mu bilo lako, ali se snašao i tako ja sad sa njim upoznam i on meni kaže: - Ja bih voleo da vas upozna moja porodica, ja sam ovde sa ženom i moj sin već dugo živi u Londonu i ovde radi, on je oženjen, 'ajde dođite kod nas na večeru. I tako se ja upoznam sa Mitkom Čalovskim i onda ja kažem njemu u toj priči: - Ja idem u Kanadu na tu konferenciju, u maju... I Mitko kaže: - A gde je ta konferencija, ja kažem: - U Torontu, i on kaže: - Imamo tamo jako bliske i dobre prijatelje i bilo bi jako lepo da ti, ako budeš imala vremena, odeš da ih posetiš, da odeš da im se javiš i tako dalje.

E sad, opet rez, ja sam znači otišla iz Oksforda, nastavljam da se družim sa Pat. Ovde u zemlji situacija sve gora i gora i ja stalno govorim da ne znam šta sad da radim, da li da se vratim, ništa ne znam, odavde moji ne savetuju ni jedno ni drugo, ne zna se šta će biti. U međuvremenu je moja sestra odlučila da sa malim detetom, razvedena, ode na Kipar, u Nikoziju, dobila je godinu dana neplaćeno odsustvo, garantovan joj je posao. Ona je dobila godinu dana neplaćeno, a dobila je posao da predaje na nekom međunarodnom koledžu u Nikoziji, na Kipru, i ona nije tu, a roditelji moji, oni ne savetuju ni jedno ni drugo, ne kukaju vratite se, ali ne govore ni ostani. I sad, moja prijateljica Pat kaže: - Znaš šta, ja bih tvoju situaciju procenila ovako: tebi treba doktorat i to je u redu i samo ti nastavi na svom doktoratu da radiš, ali tebi su pojednako, ako ne i mnogo važniji od doktorata papiri neke države u kojoj ćeš moći normalno da živiš, to nije Britanija, jer ti to u Britaniji nećeš moći da dobiješ, ali to jeste Kanada i ja tebi savetujem da se ti prijaviš, sad su konkursi da se prijaviš za doktorat, ja ti savetujem da to uradiš, pošto se već tako ispostavilo da ćeš ti ići na ovu konferenciju, to ti je idealno, i ja ti savetujem da ti to uradiš. Mislim ja, gde ću u Kanadu, o tome nikad nisam razmišljala. Ja konkurišem na dva univerziteta u Kanadi,

oba u Torontu, na University of Toronto, i na Jorku, ali konkurišem i u Britaniji, kao što sam tad razgovarala i sa ovom Silvijom Hoksford, ona kaže kao *javi se, neki su ovde dobili, ne znam neke stipendije sa Sorosa i ne znam šta sve* i ja konkurišem u Saseks, konkurišem i dobijem od ova dva britanska, pre nego što sam dobila iz Kanade odgovor, da na oba me primaju, ali naravno, školarina je, ne znam, deset hiljada funti, plus život koji treba da platim, ali pošto oni vide iz mojih dokumenata odakle sam ja, ako se prijavim za nekakav status, koji se nije zvao izbeglički nego nekako drugačije, ali neki od tih humanitarnih, ne zna se šta privremeni, onda automatski dobijam pravo da plaćam nešto manje, hiljadu funti ili nešto tako, ja takođe nisam imala, svejedno. Problem je i u tome što je britanski sistem, za razliku od severnoameričkih, drugačiji. U Severnoj Americi kad si doktorant, praktično svi rade, na univerzitetu se mogu dobiti poslovi i od te plate koja nije velika, ali to je tako napravljeno da ti taman to sve možeš da platiš i možeš da preživiš i tako je to smišljeno i onda dobijem i ovo iz Kanade za Jork. Ne mogu da se setim da li sam dobila i za UofT (skraćenica za University of Toronto), možda sam dobila, ne mogu da se setim. U svakom slučaju, ja odem u maju u Kanadu. U međuvremenu, ja sam, takođe, putovala preko ženskih grupa, to su bile više kao političko-feministička okupljanja. Mnogo mi je značilo što me je ova moja Španjolka, kad sam se ja ustalila u Londonu, zvala jednom nedeljno telefonom, to mi je užasno mnogo značilo, stvarno mi je strahovito mnogo značilo, da vidi kako sam. Onda se ispostavilo da njen muž koji predaje na Univerzitetu u Barseloni i politikolog je, da je njegov odličan prijatelj izvesni Holidej se prezivao, a umro je sad skoro, koji je u to vreme bio apsolutna zvezda international politics u Britaniji, potpuna zvezda, nisu mogle da se pojave novine Gardijan ili Tajms da on nije imao neku izjavu, i ona meni organizuje, čim sam došla i čim sam joj rekla da sam u ovome, organizuje da me on primi i on mene primi i, naravno, obezbedi mi da mogu da dolazim na sva njegova predavanja, na sva predavanja koja me interesuju, njegova, onda je tu nešto bilo gender politics, onda sam tu dolazila, onda onaj Smit (Anthony Smith), sad sam opet zaboravila ime koji je glavni za nacionalizam sa čijom se teorijom ja ne slažem, ali u to vreme je on bio apsolutno katapultiran, na njegova predavanja i to sve. Onda je tu Meri Kaldor (Mery Kaldor) što je pisala ovu čuvenu knjigu, što je postala posle strahovito popularna i slavna. Ona je tad, takođe, bila na LSE*, posle je otišla, pošto nije tamo mogla, ona je, takođe, tada bila tamo i sećam se da sam se onda sa njom sastala i nju sam tada upoznala. Eto, tako da sam razne tu upoznala, mislim to mi je bilo beskrajno korisna

stvar i onda me je Halidej pozvao na dvodnevnu konferenciju i bilo je nešto o nacionalizmu, ali gender je imao takođe dimenziju i to je bilo sve ovo novo što se dešava i tako to mi je bilo savršeno i tu upoznam razne, razne ljude. Između ostalog, tu me je isto sunce ogrejalo, na tu konferenciju je došla Sinti Enlo (Cynthia Enloe), koja je i onda i sada, ona je sad već stara žena, mislim ono svetska zvezda stvarno, ona je napisala nekoliko feminističkih knjiga koje se odnose na međunarodne odnose, koje su i dan danas kao abeceda toga stvarno, ona je Amerikanka i nju tu upoznam, to je bilo neposredno pred moj odlazak u Kanadu i Bog zna kako tu razmenimo mi kontakte i ona mi kaže: - Ako ideš na Jork, pa ja tu imam odličnu prijateljicu koja je fantastična u ovome i treba da je upoznaš, to sam ja posle i uradila i sad sa njom saradujem.

I odem u Kanadu, tad sam ja već znala da ovi na Yorku hoće da me prime, ali se još uvek tu sad nije sklopila finansijska konstrukcija. Tu sam bila na toj konferenciji i tu je sve bilo dobro, upoznam ove neke razne žene, tu sam sreća i neke koje su došle iz Jugoslavije, Dok sam ja bila tamo, ja sam sad tu upoznala sve te gomile nekih profesora koji će biti budući moji profesori, koji su bili u organizaciji i u toj konferenciji, obavila sam neke značajne tu razgovore i, u stvari, pošto sam ja tu bila jedno nedelju dana, možda čak i malo više, znala sam da će oni da me tu prime i da ću ja u tom mom prvom dolasku, dobiti tu neku vrlo malu stipendiju univerziteta, ali to je stvarno bilo jako malo i nedovoljno, ni za život, ni za plaćanje školarine, ali da ću je odmah dobiti, radiću, držaću vežbe, što je plaćeno, što je bilo dobro i onda kad sam to ja Pat rekla, a Pat je došla sa mnom u Toronto, to je isto bilo divno, onda mi je Pat rekla: - Ništa ne brini, ako je to tako, kad dođeš, bićeš kod nas prvo dok ne nađeš stan, dok se ne snađeš. I onda sam se ja, dok sam bila tamo na konferenciji, našla i sa tim, sad se vraćam na Mitka Čalorskog, sa tim Donom Stivensonom i njegovom ženom Anom, koji su ti njihovi vrlo bliski prijatelji iz Kanade sa kojima su se oni jako, jako mnogo družili i deca i tako sve je mislim vrlo blisko prijateljstvu i (*smeje se*) meni je Mitko pre nego što sam otišla rekao: - Znaš šta, ja sam njima napisao pismo, ja sam njima sve objasnio i tako dalje, ali moram nešto da ti kažem, ako se ne dopadneš Ani, ja tu onda ništa ne mogu, nikakvo moje pismo neće da ti pomogne, ali oni bi bili od velike koristi“. A Don Stivenson je pedesetih godina bio neki niži činovnik, recimo, treći sekretar ili nemam pojma, tako nešto, u Kanadskoj ambasadi u Beogradu i tu je upoznao i zavoleo Jugoslaviju, malo naučio srpski i upoznao svoju ženu Anu koja je bila Crnogorka negde iz Crne Gore unutra, ali su joj posle roditelji živeli u Herceg

Novog, ona je bila studentkinja arhitekture tada i završila arhitekturu, oni su se tu zaljubili, venčali i vratili u Kanadu čime je, odnosno, kada su se venčali u ona vremena, time je njemu bila završena ovaj, diplomatska karijera, to nije moglo pogotovo komunistička zemlja i time je njemu završena diplomatska karijera, ali on je nastavio da se bavi nekom vrstom politike, bio je bliski saradnik onog kanadskog premijera koji je bio iz Kvebeka Pierre Trudo, kada su uveli šezdesete godine tu dvojezičnost Kanade koja je na mnogo načina, zapravo, imitirala naš jugoslovenski Ustav u ono vreme. Delegacije su dolazile šezdesetih godina u Jugoslaviju da nauče kako smo mi to rešavali. Oni su bili vrlo bliski saradnici i tako dalje, a posle u svom kasnijem životu, Don je takođe, pošto Jork univerzitet ima svoj takozvani Glendon koledž, znači kampus koji je izdvojen, gde se nastava održava na francuskom, a Don je iz Ontarije i on je, kako da kažem, anglosaksonski Kanađanin, on je perfektno govorio francuski, kao i sva njegova deca i Ana, koja u vreme kada je otišla u Kanadu nije govorila ni engleski, a kamoli francuski, oba je naučila i govorila ih je perfektno, ali sa akcentom. Ja sam njih upoznala i oni su mi stvarno postali kao, ja sam imala sreće da se Ani dopadnem, i oni su mi stvarno postali kao porodica, mnogo mi je to značilo, baš su mi mnogo, mnogo značili u životu. Ana je, nažalost, umrla, Dona još uvek i viđam i održavam sa njim veze, on dođe i u London i tako, ja sad retko idem u Kanadu.

Dobili ste stipendiju i počeli ste da radite na Univerzitetu Jork?

Znači, otišla sam iz Engleske i počela da radim, time sam shvatila da ću sad da odem i otišla sam iz Engleske, preselila sam se. Pat i Endru su otišli ranije, ali su odneli moje stvari, a ja sam došla nešto kasnije, ja sam došla u Beograd prvo i onda sam se iz Beograda vratila u London, bila kod nekog prijatelja, bila sam kod moje Sintije i otišla sam u Kanadu i onda počinje život u Kanadi koja je vrlo različita od svakog drugog prethodnog života, ali je bio dobar utoliko što je opet bilo, ja sam imala strukturu, bila sam na doktorskim studijama, radila sam, živela sam sa Pat i Endruom što je bilo divno, oni žive u toj nekoj vrsti, profesorske kolonije u Torontu, posle jedno šest nedelja, dok sam još bila kod njih, došla je Sintija iz Londona, posle jedno šest nedelja sam ja našla stan, tu blizu, deset minuta od Pat, što je bilo dobro, bili su mi blizu Ana i Don, jer smo stanovali centralno u divnom kraju Toronta, sve je to bilo tako lepo, to je sad onda potpuno neka druga priča, imigranti su neka potpuno druga priča, tako da sam ja imala paralelne svetove, imala sam ovo, kanadski svet i ove neke kao, ono, imigrantski svet, takozvane Srbe u Kanadi ili neke druge, nisu bili samo

Srbi, bili su ljudi iz Beograda. Tu je značajnu ulogu počela takođe da igra žena koja je organizovala tu konferenciju i njen muž, moja Nona (Wenona Giles) koja je opet postala moja bliska prijateljica i ona mi je bila mentorka za moj doktorat. Onda sam tu radila, onda sam u međuvremenu držala vežbe jedno tri godine na metodu sociološkom, radila sam rad i istovremeno sam bila u kancelariji, Jork ima Centar za izbeglice i taj Centar za istraživanje izbeglica je jedini i najpoznatiji u čitavoj Severnoj Americi i ja sam tu imala kancelariju, tu mi je bila kao kuća, što mi je bilo dobro, ova moja prijateljica Nona je tu radila, ona je vodila njihovu gender sekciju. Kanadski studije jesu severno-američke, što znači da sam ja imala dve godine nastavu, časove i ispite da polažem, pa onda tek prijavljivanje rada i rađenje rada. Pošto sam ja različita bila od drugih studenata tamo, jer se tamo direktno upisuje na doktorske studije, a ja sam ovde završila one magistarske, meni su skoro sve priznali odavde, tako da sam ja imala gomilu predmeta koje su mi priznali, tako da sam ja imala to jako olakšano i ja sam imala veće iskustvo nego gomila doktoranata tamo, tako da sam ja u tom hodu promenila i svoju temu i radila sam zapravo pitanje roda, nacionalizma i militarizacije, pa primer bivše Jugoslavije. Prvo sam imala manje da studiram, jer su mi priznali ispite, ja sam razne radove radila za neke konferencije na koje sam bila pozivana i za objavljivanje u nekim časopisima, koja su posle postala delovi moje doktorske teze i išla sam na jako puno različitih konferencija, jer je, naravno, Jork u ono vreme studentima finansirao odlaske na velike konferencije, recimo, američko-sociološko, američko-antropološkog asocijacije, bile su dve u Vašingtonu, jedna u San Francisku, to je svake godine, pa onda sam bila na raznim konferencijama, uglavnom u Americi, u Njujorku sam bila na dve, tri i tako i uopšte, u Njujork sam odlazila kad sam, kada mi je, što je to relativno blizu, u Njujorku imam puno prijatelja, američkih i poreklom odavde koji tamo žive već milion godina i u Njujork sam odlazila kad sam se uželala kulture i gradskog života, jer je Toronto iako veliki grad, na mnogo načina velika provincija. Meni je bilo na mnogo načina dobro u Kanadi. Imala sam vrlo aktivan život u tom smislu i onda sam odmah sa Venonom počela da konkurišem za razne aplikacije, za istraživanja, pa smo onda i za to putovale, vrlo je to bio jedan aktivan period života i puno sam ja radila i tako. Tako da sam ja uspela, ali je taj period bio i vrlo nesiguran i ja stvarno nisam imala ni kintu tada, mislim, bilo je jako, jako napeto, ali mi je jako pomoglo, ta prijateljstva su mi užasno mnogo pomogla, mislim to mi je baš onako značilo puno i ja sam zahvaljujući svemu tome uspela da završim te svoje studije i da odbranim taj svoj rad za pet

godina, što se tamo smatra, pošto su to dve pune godine studija, kada se ne može ništa zvanično raditi, onda godinu dana treba da protiče ta aplikacija, to su neke za doktorat, pritom pošto sam ja ipak i radila, držala sam časove, to je sve moralo, vežbe sam prvo držala, posle je moja Venona otišla na slobodnu godinu, onda sam ja preuzela njen kurs, što može kad postaneš takozvani kandidat za doktora, a to postaneš kad završiš sve obavezne ispite i prijaviš tezu, ovaj nastavu i kad ti je već rad prijavljen, tako da sam onda stekla i iskustvo, što mi je bilo važno posle za zaposlenje.

Ja sam doktorirala '98. U međuvremenu sam svakog leta, jednom godišnje sam dolazila u Beograd, kad se tamo završavala školska godina već krajem maja je sve gotovo, sve obaveze i onda sam ja najčešće dolazila na po tri meseca, osim ako je bila neka konferencija, pa nešto, ali sam dolazila i ostala do kraja avgusta ili sredine septembra, i onda sam odlazila, što je značilo da sam sve svoje stvari (ja sam uvek bila u istom stanu u Torontu, to sam imala sreće), ali sam onda sve svoje stvari iznosila, stavljala kod Ane i Dona, a svoj stan sam sabletovala opet preko univerziteta, to je sve legalno i može, nekim studentima kojima treba, da ne bih imala tamo da plaćam rentu preko leta, stalno sam bila u nekim koferima, preseljenjima i tako.

Kada sam doktorirala, onda smo tu napravili veliko slavlje povodom tog doktorata koje je bilo kod moje Venone u kući.

Taj rad je dobio, takođe, neku nagradu univerziteta koja se zove ne znam kako, imam tamo upisano, a osim toga ta nagrada je bila i novčana što je meni jako značilo. Na kraju zapravo taj rad, sam po sebi, celina, nikad nije objavljen kao knjiga, zato što prosto posle su se druge stvari desile, nisam za to nikad našla vremena, ali je deo tog rada objavljen kao jedna knjiga, objavio ju je švedski jedan institut u Upsali i to mi bila druga knjiga, a prva na engleskom i gomile tih nekih tekstova koji su objavljeni u časopisima ili kao poglavlje u knjigama u toku tih devedesetih godina koji su bili potka, poglavlja su objavljavani u hodu.

I onda sam ja završila studije, u međuvremenu smo Venona i ja dobile taj neki veliki grant od Fordove fondacije koji smo posle još udružili sa nekim parama iz Sorošove fondacije za neki dvogodišnji projekat na kome sam ja bila relativno pristojno plaćena, u smislu to mi je bila prvi, kako da kažem, stvarno plaćeni posao, moglo se od toga živeti na jedan pristojan način. Ja sam za to vreme tražila sledeći posao i sećam se da me je tu počela da hvata panika, jer ni onda nije bilo jednostavno naći posao na univerzitetu u Kanadi. Ja sam shvatila da ne želim da idem da živim u Kanadi van Toronta. To je ljudima oko mene bilo nemoguće da razumeju. Nemaš

posao, ideš tamo gde ga ima i gde te hoće. To je logika. Tako da su me sve kolege i prijatelji stalno izveštavali o konkursima diljem Kanade, i gde god su se pojavljivala neka mesta, mene su svi bombardovali da se prijavim, konkuriram.

Međutim, Pat je to potpuno razumela, taj moj strah od neizvesnosti, kao i od odlaska u neku kanadsku nedodiju. Pat je jedina osoba koju ja znam koja je rođena i ceo svoj život radila u Torontu, mislim retko je da se nađe tako neko, do duše ona je nešto kad je studirala bila te u Americi, te ovamo, te onamo, ali mislim, njoj sam to smela da kažem, ona je meni rekla: - Ja te potpuno razumem, ništa ne brini, sve će to nekako da se namesti na svoje mesto.

Dok sam radila taj projekat, živela sam još u Torontu i radila, to je bilo vezano za Jork, samo sad više nisam bila u nastavi, bila sam u istraživanju, ponekad sam držala neki čas. Tražila sam posao i uz to sam se odazivala na pozive za povremena predavanja i slično, povremeno su mi ponešto platili da budem taj neki, ono što se zove ekspert za žrtve, svedok za neke od tih izbeglica koje su dolazile iz ovih krajeva. To je značilo da onda morate da uradite malo istraživanje, da prikupite podatke za te ljude, i tako, ali to je bilo nesigurno vreme u tom smislu što nisam znala koliko je moja finansijska budućnost izvesna, ja sam radila doktorat tih pet godina, ja nikad nisam znala, ja sam svake godine imala sklopljenu finansijsku konstrukciju do kraja te godine, ja nikad nisam znala da li ću i one naredne imati sredstava, jer uvek su mi trebala dodatna sredstva, znači, konkurisala sam... Dobro je što sam bila u Kanadi, u Engleskoj bih ja potpuno pukla, zato što, pre svega, tamo ima mnogo više para i mnogo više u ono vreme je bilo, znači, ja sam konkurisala i kod lokalne vlade i kod kanadske vlade za stipendije dodatne i svake godine sam dobila po jednu od te dve, a pred kraj što mi je užasno mnogo značilo, dobila sam od kanadske vlade na dve godine i ta je i veća i prestižnija, ali, pre svega, je veća materijalno, finansijski i onda sam znala na kraju, kada mi je bio taj finiš, da mogu da završim to, da ću stvarno da završim doktorat, ja sam to radila neprekidno, ali sam stalno živela u tome, da meni to može da se svakog trenutka izmakne i da ne mogu da ga završim, tako da je to bilo dosta naporno, onda se pojavio ovaj posao, konkurs u Oksfordu za koji je meni neko rekao.

U januaru ili februaru '99. se pojavio međunarodni konkurs i onda sam ja konkurisala i to je trajalo neko vreme. Konkurs je bio takav da su oni tražili višeg naučnog saradnika da bude rukovodilac istraživačkog projekta o integraciji izbeglica u Evropi, a drugim rečima u Evropskoj uniji. To je trebalo da bude komparativna studija i da se

poredi situaciju izbeglica u dve zemlje Evropske unije, a da izbeglice budu iz iste zemlje porekla, znači to je bio okvir. E, sad svako od nas ko aplicira je trebalo da u okviru tog okvira napiše svoj projekat, to je bila aplikacija gde smo predlagali šta bi se tačno radilo, koja bi to bila populacija, koje zemlje i zašto te zemlje i tako sam ja uradila moj projekat. Onda je nas šestoro bilo ušli izbor i ja se sećam da sam u martu, čini mi se, ili u aprilu išla, bila pozvana na taj intervju, išla u Oksford i bili su iz raznih zemalja, bio je još neko iz Amerike, neko iz Australije, neki su bili, naravno, iz Britanije, ne znam, mislim da je bio neko iz još neke zemlje evropske, ne sećam tačno i ja sam otišla i, bila sam kod te moje prijateljice Sintije, otišla sam na taj intervju, sećam se, bio je ogroman sto, njih je sedmoro valjda tu sedelo, dugo je trajao taj intervju, ali sam ja nekako znala da je on odlično prošao, bila sam jako zadovoljna kako je prošlo, sećam se da sam zvala odmah moje telefonom, sa neke govornice, sa Oksforda da im kažem da je bilo dobro. Sutradan rano ujutru, Sintija me zove iz svoje radne sobe i kaže: - Majo, imaš telefonski poziv, i ja se javim, ono taj Dejvid (David Turton), koji je bio direktor instituta i centra i koji je bio u komisiji i on mi kaže da mi oni nude posao i ja samo što nisam pala pored te stolice. Pita me da li prihvatam, ja kažem: - Naravno, kad bi to trebalo da počne?, - Pa, 1. juna, još da to pregovaramo, jer ja kažem ja sad imam tamo još posao koji je nezavršen, znači to treba neko da ga preuzme i tako, možda bih imala još neke obaveze prema tom projektu koji ostavljam. I ovo bio posao na određeno vreme, to je ugovor na dve godine bio, pa je posle bio produžen još pola godine, ali je to bio moj prvi, pravi akademski posao, normalno zvanje, nije ovo preko projekta, ipak drugačije, i onda se tako ja vratim prvo u London, tu još provedem nekoliko dana i onda sam se vratila u Toronto.

Onda je počelo bombardovanje. Ovo moje se sve obavilo taman pre bombardovanja i to je bilo strahovito dramatično. Sećam se da sam ja bila na nastavi, jutarnji sam imala čas i izađem u pauzi, tad sam još pušila, a i tamo je moglo da se puši, izađem u pauzi i to je neki kafe gde sam uvek pila kafu i drogirala se cigaretama i tu imaju velike TV ekrane, ja pogledam ovako malo bolje i shvatim da su to snimci bombardovanja, da li neki novosadski ili neki beogradski, mislim, ne znam koji je prvi bio, mislim, novosadski...

I sad onako u retrospektivi, al' to sam tek sebi rekla mislim možda pre šest meseci ili godinu dana, ja onako umesto da odem i otkažem čas, ja se spakujem i, kad je bilo vreme, odem na čas i održim taj čas kao da ništa nije.

Onda je bilo pripremanje za selidbu, ostavljanje ovog projekta koje je trebalo da se nastavi, odlazak tamo, odjednom shvatim da sam ja tu živela osam godina, sedam, skoro osam godina, to mislim, treba se rastati sad s tim, ja sam imala ideju da ću se vratiti u Toronto kad isteknu te dve godine, i sećam se toga da sam odlazila onako i onda sam pomislila i to sam mojim dvema prijateljicama rekla: - Znae šta mi je najteže, sad ću ja da sednem u taj avion i da odem u London, a nemam nijedan ključ, ni od jedne kuće, ja nemam nigde, ja ne stanujem nigde, to mi je strašno osećanje, to je pravo izbegličko osećanje, samo u potpuno drugim okolnostima, naravno ovo su sve, mislim, vesele okolnosti. One mi kažu: - Ništa ne brini! I kad smo se sledeći put nešto sastale one mi donesu ključeve od svojih kuća: - Evo, kažu, kad god dođeš, ti imaš gde da odeš! I sad, Pat se u međuvremenu tri puta preselila, promenila kuću, ali Nona i dalje živi u toj istoj kući od koje ja imam ključ, što je jako lepo. Ja sam otišla, onda sam se opet brinula kako ću sad tu da se snađem dok ne nađem pravi stan, a ideja mi je bila da probam nekako (što sam i uspela) da nagovorim direktora da ja ne živim u Oksfordu, nego u Londonu, jer sam u Londonu imala neku mrežu podrške, u Oksfordu više nisam imala nikoga, Lejla je davno otišla bila. Pošto je moj posao podrazumevao da budem ogromne periode u Rimu i Amsterdamu, dva grada gde radim istraživanje i da stalno putujem, znala sam da će mi biti strašno naporno, da kad dođem i kad se smestim da tu nema nikoga koga ja poznajem. I tako sam ja stigla, a u međuvremenu sam se sreća sa mojom drugaricom iz detinjstva s kojom sam pre milion godina izgubila kontakt, ali sam slučajno na nju naletela na nekom od aerodroma i onda smo razmenile kontakte. Ispostavi se da ona živi u Londonu, jer je njen otac početkom '90. godina odlučio sa svojom ženom koja nije njena majka da ode u Englesku, a ona tada nije htela da ode sa njima, ali je kasnije otišla i odlučila je da nostrifikuje diplomu, što je uradila i sad je vrlo uspešan specijalista psihijatar, vodi neku službu u jednoj od najboljih bolnica i za tu vrstu u Londonu i uopšte u Britaniji. Ona je još radila na nekom usavršavanju i živela u nekoj kući, negde u jugoistočnom Londonu i ja se njoj javim i rek'o: - Mima, jel' imaš ti mene negde da primiš za neko vreme, na par nedelja, dok ja ne nađem neki stan i dok ne vidim da li mogu da tražim stan u Londonu ili ne?, i ona kaže: - Možeš, i ja kažem: - Ja ću da ti plaćam neku renticu, ali da se obe osećamo dobro. I dobro, tako se nas dve dogovorimo i ja sam tako došla kod Mime, što mi je bilo divno, ja sam se tako sreća posle jako puno vremena i nije bilo divno što je to u jugoistočnom Londonu, Oksford je na zapadu, dok se pređe, to je trajalo putovanje do Oksforda jedno tri sata u jednom pravcu i tri

sata u drugom, ali, dobro, nema veze, nisam baš morala svaki dan da idem, pa nije bilo tako strašno i tu sam ja počela već da radim, pregovorila sve kako treba, uspem da se izborim za to da budem u Londonu, nije bio baš oduševljen, pošto ja shvatam, retrospektivno mislim da to nije bilo zapravo dobro što se tiče karijere, bilo bi mi probitačnije da sam stalno bila u Oksfordu zato što se tu stvaraju kontakti.

Bila sam ja tamo ograničeno vreme, kraće nego što sam bila u Londonu, ali emotivno mi je bilo mnogo važno. Onda nađem stan zahvaljujući mojim velikim kanadskim prijateljima, Ani i Donu Stivensonu, koji su me odmah povezali sa svojom dobrom engleskom prijateljicom koja je ranije živela u Kanadi. Kažu mi da se njoj javim, možda će ona moći da mi pomogne i ja se njoj javim, sa ženom se sretnem i ona mi odmah kaže da se ja njoj jako dopadam, da ona može da mi pomogne, jer njen jako dobar i blizak prijatelj, ima stan koji, pošto on živi u Americi, u tom stanu žive ljudi koji se, pre svega, njoj dopadaju, pošto ona o tome vodi računa, a drugo, on voli da dođe tu, mesec dana zimi, posle Božića, do kraja januara, tako da, pošto ću ja putovati, ona mene moli da ja svoja putovanja tako organizujem da taj mesec nisam tu, a i dobro će njemu biti tu kad ja sam na putu to duže vreme, onda on može svoje prijatelje iz Amerike da šalje. Važno je što je to bio jedan prekrasan stan, na jednom najfantastičnijem mestu u Londonu, koji ni onda ni sada ja ne bih mogla da platim. Taj stan je u zapadnom Londonu, tako da je to na kraju autobuskog puta na izlazu iz grada Londona kad se ide za Oksford, te sam ja tako štedela u putu, najmanje 45 minuta i imala sam najkraći autobus, pošto je vozom bilo jako skupo da se putuje bez obzira što sam ja imala vrlo pristojnu platu, Oksford plaća vrlo pristojne plate, ali putovanje vozom je bilo daleko skuplje i komplikovanije. Tu sam bila do kraja novembra 2001. i tu mi je bilo jako lepo. Onda sam preko te Ane upoznala njene ćerke, pa njihove muževe, pa njihovo društvo, to su bili neki potpuno drugi ljudi. I tu u Oksfordu je bilo dobro, međutim, tu je bila potpuno drugačija atmosfera, to je naravno sve prestižno, kad nekome kažeš gde radiš svi se smrznu, ali u suštini drugo bi bilo to da sam ja sad bila neki fizičar, matematičar, filozof, politikolog, nemam pojma, nešto tako da sam studirala, nešto što je naučna disciplina dugogodišnje priznata, to bi bilo drugačije, ali ovo, to je nekako bilo na margini tog, kako da kažem, tu profesori koji su predavali i koji su bili tu i tako, oni su svi bili sa takozvanih koledža, pre svega sa antropologije, sve je to bilo u redu, ali ono što je najvažnije čini mi se bilo i što je na neki način pokazivalo kakvo je to mesto na neki način je što sam ja tu bila apsolutno jedina osoba kojoj engleski nije bio maternji jezik, a to je Centar

za istraživanje izbeglica. Znači, oni su imali takozvane strane saradnike, ali su oni bili Australijanci, Novozelanci, Amerikanci.

To mi je malo bilo razočaravajuće. I uopšte, to je jedna konzervativno sredina, na mnogo načina konzervativna sredina, feminizam i tako sve to ne prolazi. Mislim, ja sam tu čak imala i neko pitanje na tom intervjuu od žene koja je bila direktorka tog dela nekog za development i ne znam šta, pa me je ona nešto kao tu propitivala da proverim da ja nisam slučajno neka kao baš feministkinja za barikade, sećam se kad sam ja, ta Sintija (Cynthia Enloe), koju sam upoznala tad još i sa kojom sam jako dobra, divna jedna žena, sećam se da sam nju molila da mi piše preporuku za Oksford i ona, naravno, hoće i sad ja sam znala da će to biti super preporuka, međutim onda u nekom trenutku posle jedno pet dana ili tako nešto, ja pomislim Sintija je feministkinja onako baš i ako Sintija krene da piše nešto (*smeje se*), ovi će tamo... I ja joj se javim telefonom i kažem: - Jaooooo, htela sam kao da ti kažem, nemoj, molim te, ništa kao sad tu nešto feministički, nego ti onako akademski, a ona kaže: - Ne brini se, znam ja te, I know those nervous Oxford types... (*Smeje se*)

Jedan kolega, koji je onako fin i sve, me je, recimo, pitao: - Kaži mi, molim te, jel' stvarno misliš da u izučavanju izbeglica i rod imaju neke veze?

To je bio Univerzitet Oksford devedeset i devete godine, pa mislim, to je stvarno strašno.

Eto, to je sad naravno drugačije, sad se oni svi nešto kite tu i tako, ali dobro, to je sve. To je trajalo, znači dve i po godine za koje vreme sam ja znači živela, šest meseci u jednom komadu u Rimu, pet meseci u jednom komadu u Amsterdamu i pre toga i između toga, i posle toga putovala bezbroj puta i u Rim i u Amsterdam na po dve nedelje, mislim i tu sam ja završila to istraživanje, napišem izveštaj koji sam morala da pišem, a eto knjiga je nastajala posle toga još mislim trista miliona godina zato što prosto život se tako umešao u to, ali dobro, ja sam objavila u međuvremenu razne tekstove u časopisima koji su se odnosili na delove tog istraživanja, prikazivala to na konferencijama. Proteklo je vremena dok ja knjigu nisam na kraju uspeła da izbacim iz sebe, tu je bilo raznih razloga zbog kojih je to bilo tako, ali onda sam ja u međuvremenu, meni se već ovaj ugovor koji je bio vezan za to istraživanje isticao posle dve godine, u međuvremenu je došao taj novi direktor, Stiven Kasls (Stephen Castles), i onda je Ministarstvo unutrašnjih poslova raspisalo konkurs, i onda je Stiven pozvao mene i još neke, ali sve sa Oksforda, da mi konkuriramo, to je veliki neki projekat, za neke velike pare, to se odnosilo na integraciju i na Britaniju, nešto što je

njima trebalo da bude ono na čemu će da naprave strategiju i mi smo konkurisali uz razne druge i dobili smo to, onda je na osnovu tog novca koji smo dobili za to istraživanje meni ugovor sa Oksfordom, sad u istom tom rangu i sve, se nastavio za još pola godine da bih, u stvari, radila na tom istraživanju koje smo uradili i to je ono kao bio online report koji je objavljen, koji je objavio homeoffice i tako sam ja ostala u Oksfordu do, meni je ugovor istekao krajem decembra 2001. godine i ja sam to znala jedno godinu dana pre nego što je to trebalo sve da istekne i radila sam na tome već od ranije da se vratim u Toronto, to je bila kao ideja, ja ću biti na ovom kao fantastičnom mestu kome niko ne može da odoli i onda ću se vratiti u Toronto i tu ću dobiti posao. I stvarno se u međuvremenu pojavi nekakav, to se zvalo tada 'chair', nije važno, to nije prevashodno nastava. To je bio Fakultet za rodne studije i ne znam šta, ja se na to javim.

U Torontu?

Da. Ja uspem tako da natempiram da meni ponude taj fantastični posao, svi su se borili da dobiju taj chair se to zvalo, zato što je finansirano od kanadske vlade. Ponudu za taj posao u junu 2001. godine sam ja to dobila, znači šest meseci pre nego što je meni moj posao isticao, sve idealno, taman da se to sve ispregovora, da ja se prebacim i tako dalje. Sećam se da je bio juni 2001.

E sad, 2000. godine u julu, ja upoznam Marka...

Pozvao me je neki moj prijatelj koji je Beograđanin, vajar, a tada je živeo u Londonu, sad živi u Americi, on me pozove, pa gde si ti, pa ne znam šta, ja kažem, ja stalno putujem, ne možemo da se sretnemo, sad ću opet da putujem (a išla sam u Beograd), i on kaže: - 'Ajde onda dođi sad, evo ja sam u pabu, tu sa nekim tipom, baš sam mislio da treba da se upoznate. I ja nešto: - Jaoooo, Marko, pa kasno je, pa ne znam..., - Ma 'ajde dođi. Odem ja u taj pab i tu upoznam Marka. Onda pred taj moj put u Beograd, posle jedno dve nedelje, on se meni javi, i mi se tako sretnem i izađemo, ja se sećam, ja sam taj ceo dan provela tražeći mojoj mami štap, pošto ona već tada nije mogla da hoda, i tu smo se Mark i ja sreli i posle toga se praktično nismo uopšte nikad rastali. Posle toga, osim što sam ja otišla, mislim posle jedno pet dana sam otišla na to letovanje i čim sam se vratila on je došao kod mene i onda je tu ostao, tako da smo mi živeli u tom stanu koji sam ja iznajmila, jer je meni tako bilo lakše zbog mog odlaska u Oksford, a on, koji je, takođe, imao stan (u kome mi sada živimo), je bio tu...

On je Britanac, on se zove Mark, i on je naučenjak, on je prirodnjak, predaje na Kraljevskom Koledzu u Lodonu Kings College London. Mi smo oboje u istim godina,

živeli ceo život na raznim mestima (Mark je veliki deo smog ranog života proveo u Latinskoj Americi, pre svega u Argentini...Nasli smo mnogo zajednickog). E, onda je stigla ta ponuda za posao u Torontu, onda smo mi počeli da razgovaramo o tome šta bismo sad mi, o našem nekom životu, u tim mojim pregovorima sa univerzitetom u Torontu sam ja i to pomenula da imam partnera koji je takođe na Univerzitetu, onda su oni čak ponudili, pošto se to radi ako hoćeš da neko dođe, da njemu oni traže posao na nekom univerzitetu u Torontu ili tako nešto, a Marku se tad nije išlo (posle mu se išlo, ali to je posle bilo kasno), i onda sam ja odugovlačila koliko god sam mogla da odugovlačim te pregovore i na kraju sam odustala i rekla sam da neću taj posao u Torontu, a nisam imala nikakav drugi i Londonu/Engleskoj. Odlučila sam da ostanem u Londonu, da tražim drugi posao, konkurisem, sređivali smo taj njegov stan da postane neki stan gde ćemo nas dvoje moći da živimo i onda se tu preseljavamo. I u međuvremenu smo se i registrovali (*smeje se*). Nismo imali nikakvu svadbu, ali smo imali mali susret, to je bilo lepo, mali skup, bila je Mima, ta moja drugarica koja je meni bila takozvana kuma i bio je Marko zahvaljujući kome smo se upoznali i Markov brat i njegova žena, pošto tamo je drugačije, kumstvo ne postoji kao takvo, zove se nešto što se zove svedok na venčanju, odnosno best men i best vomen i uobičajeno je u engleskoj tradiciji da ako imaš brata ili sestru da ti oni budu to na venčanju. I tako, to je bilo lepo, a Mark je onda sutradan ili posle dva dana otišao, čini mi se, u Barselonu na neki sastanak, a ja nisam išla sa njim, pošto sam ja imala nešto drugo, morala sam zbog tog ili sam imala neki intervju.

Mi smo se venčali u krajem oktobra 2001. onda smo se preselili, taj stan smo sređivali nešto od ranije, taj Božić smo dočekali u tom stanu još je bio sasvim nesređen, ali tu smo dočekali Božić, a septembra pre smo mi bili ovde, samo smo prošli kroz Beograd na odlasku u Dubrovnik. U Dubrovniku je Mark imao neku veliku svetsku konferenciju, pa smo bili, nedelju dana je bila konferencija, a nedelju dana kao naš zajednički odmor, ja sam imala dve nedelje odmora i on je mene, u stvari, zaprosio u Dubrovniku (*smeje se*). Nisam znala, nismo planirali da se venčamo i onda smo došli iz Dubrovnika polovinom septembra u Beograd i ovde smo bili kod mojih roditelja i onda smo im to rekli i to je bilo vrlo srećno. To je bio ujedno i poslednji put kad sam ja videla mog tatu, pošto je on onda iznenada posle toga umro. Sačekao je da se ja udam, što je bilo jako lepo, jer je on verovatno mislio da se ja nikad neću udati, jer sam ja već imala preko četrdeset godina.

Meni se posao završio i ja nisam imala nikakav drugi i to je bilo dosta dramatično, pre svega finansijski, ali pošto sam još imala te neke oksfordse kontakte, onda su me pozivali da radim kao konsultantkinja, to je odlično plaćeno, to su kratki ugovori, ali to su se jako dobro plaća, tako da sam imala jedno dva takva neka konsaltinska ugovora, između januara i tog leta, to nije bilo loše, ali je onda krajem januara te godine umro tata, tako da je to bio onako jako veliki šok i onda sam ja dosta vremena provela ovde, mama mi je brzo posle toga dobila moždani udar, tako da sam ja provela tog proleća malo duže neko vreme ovde, pošto nisam imala posao, a u međuvremenu sam ja to nešto pregovarala. I onda se pojavio taj posao na univerzitetu gde sam ja sada u Londonu. Bila sam u Beogradu kad je taj konkurs objavljen i onda sam na to brzo konkurisala i dobila sam taj posao i tu sam se zaposlila od septembra 2002. Eto tu sam i sad i valjda ću tu sad ostati, valjda ćemo opstati bar do moje penzije ili nekog takvog vremena. Uglavnom predajem na tom postdiplomskom kursu o izbeglicama, ali predajem i na osnovnim studijama koje su uglavnom iz društvenog, internacionog razvoja. Uz to, ja sam poznata kao takozvana rodna osoba, tako da me tu svugde zovu za takve razne konferencije.

Deca.

Mark i ja nemamo dece, mi smo se sreli mnogo kasno u životu, nemamo ni on ni ja, mi smo se sreli posle četrdesete godine, onda ja nisam imala posao, onda sam dobila novi, bili smo već u godinama.

Bitno što nisam pomenula je da, kad sam otišla u Kanadu, zahvaljujući mojoj prijateljici Pat i njenom savetu da mi ne treba samo diploma, nego i nečiji pasoš, ja sam radeći svoj doktorat, pošto sam bila u tom Centru za izbeglice, u kom je postojao i pravni sektor, oni su se bavili tim nekim pravničkim aspektima izbeglištva, onda su oni dobijali od kanadske vlade stalno ta obaveštenja, svakih šest meseci se menjala ta lista, pošto je Kanada priznala u ono vreme da je zemlja imigracije, onda su oni imali šestomesečne liste koja zanimanja su im deficitarna i na koja zanimanja dobiješ neki dodatni broj bodova. Posle jedno dve godine dođe mi jedna poznanica koja je tamo radila i kaže sociolozi su na listi i ja se tu prijavim, to je trajalo neko vreme, dobila sam ja ta dokumenta, dobila sam dozvolu za neograničeni boravak, mogu da živim koliko god hoću, s tim što najmanje šest meseci u godini moram tamo provesti. Nakon nekoliko godina imate pravo da aplicirate za pasoš. Ja sam to pravo stekla neposredno pred moj odlazak u Englesku, znači ja sam svoj posao u Oksfordu i prvu radnu dozvolu u Oksfordu dobila zapravo na stari jugoslovenski pasoš, što je veliki uspeh.

Onda sam u međuvremenu, kad sam to podnela, onda me je opet Pat posavetovala (*smeje se*) pošto bi to sad trajalo ne zna se koliko dok ja ne budem pozvana na taj neki ispit, i onda mi je ona rekla: - Ti sad da napišeš tvom MP, koji je bio naš zajednički, pismo i da mu objasniš da ti ideš u Oksford, da želiš tamo da odeš i da budeš kao kanadska državljanka, zato što želiš kad budeš završila to da se vratiš i radiš na kanadskom univerzitetu i tako dalje i da ga moliš da se ta procedura ubrza. Što sam ja sve i uradila, ja kažem njoj: - A zašto ti misliš da bi on to meni pomogao? - Zato što će on da misli da kad se ti budeš vratila u Kanadu da ćeš ti da glasaš za njegovu partiju. I ja tako sve to uradim, kako me je ona posavetovala i stvarno posle jedno dve nedelje dok sam bila u Londonu još kod ove moje Mirne, kaže ona meni: - Evo, bila je poruka na sekretarici od Ane Stivenson, zvala te je da kaže da si dobila poziv za ispit da dobiješ kanadsko državljanstvo. Ja se onda ekspresno vratim u Toronto, odem na ispit. Kad se ispit završio, bila je ceremonija za dobijanje državljanstva i ja rešim da neću da idem na ceremoniju, šta ću na tome, i onda i Pat i moja Venona kažu: - A, pa to ne smeš da propustiš i nas dve ćemo da idemo sa tobom, pošto tu ljudi dolaze sa porodicama, a ja nemam tamo nikog i onda su njih dve došle sa mnom i to mi je bilo divno i onda su Ana i Don napravili ogroman garden party i tu smo zvali sve razne ljude koje ja znam.

Državljanstvo.

Ja imam samo kanadsko državljanstvo...

Ja sam se bila jako naljutila na Britance, a imala sam i priliku da mogu pošto sam imala kanadsko državljanstvo, pošto je nama ista kraljica, mislim ja imam sva ista prava kao i britanski građanin, jedino nemam prava Evropske unije, a udata za Britanca, a i toliki broj godina radim, ja imam taj residence, ali sam eto još uvek ponosna Kanadanka koja živi i radi u Londonu i ja prosto nisam htela, imala sam otpor da tražim njihovo državljanstvo, jer drugačije je biti stranac u Kanadi, drugačije je biti stranac u Britaniji, velika je razlika i onda me je to sve nerviralo, a pošto sam imala tu udobnost kanadskog pasoša, mislim, nikakva prava od toga ne zavise.

Da li ste ikad saradivali sa nekim našim univerzitetom?

Nisam, do skora iz više razloga. U prvim onim godinama ja sam imala toliko stvari za savladavanje i za učenje novog, da jednostavno za to nisam imala nikakvog vremena. Jesam imala saradnju u smislu projekta koji smo Venona i ja dobile, koji je finansirala Ford fondacija, on je uključivao i saradnju sa Univerzitetom u Beogradu, Anđelka je bila deo tog projekta, Žene u crnom su bile deo tog projekta, i još neke grupe iz

Zagreba, ženske grupe iz Bosne, neke iz Sarajeva, neke iz Zenice, tako da u tom smislu sam ostvarila tu saradnju i prosto sam ih povukla u taj projekat.

Nikakav akademski angažman nisam imala, ja sam otišla i kao toliko sam bila u ovome, a iskreno da kažem, niko me nije ni zvao, ja sam sa Anđelkom jedinom održavala veze u to vreme, sad održavam i od skora i sa nekim mlađim i sad je Anđelka na žalost umrla, to mi je mnogo žao, ali i Marina je napustila fakultet, sa njom se tako ponegde sretnem, sad sam sa ovim nekim mlađim koleginicama, ima već neko vreme, ostvarila kontakt i to je počelo od 2009. kada sam došla ovde da radim istraživanje o Kinezima u Beogradu. Ponudile su mi tad da održim malo predstavljanje, predavanje o toj knjizi koja nije još bila objavljena, mislim nije bila objavljena na srpskom, onda je iz toga proizašla ideja da me oni prijave ili pozovu na neku vrstu saradnju na neki od tih četvorogodišnjih projekata što su oni imali od 2012. do kraja ove godine, tako da smo ostvarili ono formalnu saradnju između mog fakulteta i Univerziteta i ovog, da bi to ušlo u taj projekat i onda, zahvaljujući toj saradnji, ja sam neka moja pitanja o Kinezima, odnosno o stavu stanovništva prema Kinezima ubacila u taj njihov veliki upitnik koji je išao, rađen na šest gradova u Srbiji i koje sam evo uzela prošlog proleća i imam sad te podatke i evo sad ću to da završavam. Ja bih želela da takvu vrstu vrlo neformalne saradnje imam.

Postoji li nešto što nisam pitala, a hteli biste još da kažete?

Jasna je jedna stvar, a to je koliko je socijalni kapital značajan da se čovek negde snađe. Ja sam imala jako mnogo socijalnog kapitala, koga sam ponela sa sobom i onoga koga sam pravila u međuvremenu na svim mestima koji su mi na taj način pomogli, mnoge stvari bi se mogle nazvati i srećom, ali zapravo one potiču od nečeg drugog, da sam ja ovako otišla kao diplomirana sociološkinja, mislim sa magistraturom, ovom ili onom, mislim ništa od toga ne bi bilo. To je jedna od stvari za koje su mislim da su značajne.

Druga je evo ova, da ja zapravo odluku da odem nisam nikada donela. Mislim, kada sam donela odluku da ostanem, to je bila zapravo odluka zato što sam našla čoveka sa kojim sam želela da živim i podelim svoj život, ali to je odluka koja spada u potpuno jedan drugi domen, ja zapravo ni sada nisam donela tu odluku da ja želim tamo da ostanem da živim, ja sam tamo i zato što imam muža koji je Englez, mislim da su njegove mogućnosti da živi ovde, on govori mnogo jezika i mogao bi da živi na svakom mestu, na raznim mestima je živeo u svom životu, ali mislim, nisam tu odluku donosila, tako da Britanija nije zemlja mog izbora, ona se meni prosto

dogodila, ona jeste zemlja mog izbora na neki drugi način, meni jako znači što je to tako blizu ovde, meni Beograd vrlo mnogo znači kao moje neko mesto i tako, mislim osim ovih kanadskih koji su mi stvarno vrlo značajni u životu, ovi moji ovdašnji prijatelji mi jako mnogo znače.

Ja da sam ostala ovde, ja ne znam, pošto meni tamo gde sam radila bilo je grozno, taj predmet bi se ukinuo, pa bih ja očigledno tražila posao negde drugde, ali, da li bi taj posao bio u nauci i na univerzitetu, ni to ne znam, ja sam volela istraživanja.

Da nije bila rata...

Ja nikad ne bih živela nigde drugde. Ja sam u toku svog života jako mnogo putovala, od najmanjih nogu, u ona vremena mi smo najnormalnije putovali, ja sam išla u Veneciju, na Bijenale svake druge godine, ja to kad nekom sad kažem tamo gde živim, oni svi padnu u nesvest, mislim u Engleskoj. Ja bih verovatno išla na neku stipendiju ili nešto tako. Čak i u tom ratnom vremenu, ja sam htela da ne verujem da će se to desiti. Mnogo sam putovala, znala sam mnogo stranaca oduvek, što prijatelja mojih roditelja, što onih koje sam upoznala na putovanjima, ja sam znala kako ti ljudi žive, nikad mi to nešto nije bilo ni fascinantno. Mada kažem, moram da kažem, da podsetim na ono, ja sam otišla sa svim dokumentima kao da se neću vratiti, kao da ću pokušati da ostanem. Znači, ja sam znala da se taj rat, bez obzira na moje želje, neće završiti pre nego što počne, u stvari to sam negde znala, nisam to smela sebi da kažem, eto.

Hvala Vam lepo.

Vesna (1957), Novi Sad (Petrovaradin)

Snimanje: Svenka Savić

transkripcija: Marija Vojvodić

redakcija: Svenka Savić

Snimano u Vesninom stanu u Novom Sadu, 28. avgusta 2012.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Najlepše godine svog detinjstvo sam provela u Petrovaradinu. Tamo smo živeli do moje petnaeste godine i moj otac je tada počeo da radi na Institutu za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu. On je bio jedan ambiciozni naučnik i radio je svoj rad, a mama je bila kod kuće i čuvala je mene i mog mlađeg brata, mada je i ona diplomirala na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu. Za nas decu je to bilo dobro, jer nismo morali da idemo u predškolsku ustanovu.

U Petrovaradinu si išla u osnovnu školu?

Tu sam išla u Osnovnu školu „Vladimir Nazor“ i to je bilo jedno jako lepo i srećno detinjstvo. Tada smo živeli jako skromno u jednom stanu koji je moj otac dobio od Instituta u kojem je radio: u jednoj sobi sa tri kreveta, kuhinjicom i to je bio za moje roditelje vrhunac uspeha u to vreme. Imam mlađeg brata četiri godine, završio je srednju ekonomsku školu i radi u Institutu za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu kao ekonom. Danas ima svoju porodicu, kao i ja.

Mislila sam da si Ti iz Novog Sada?

Posle smo se preselili u dvosoban stan u Novom Sadu, na staničnom bulevaru. Brat i ja smo tada delili sobu i nikad nismo nikakvih problema imali u vezi sa tim. Ja sam se osećala kao krajnje zaštićeno dete u svojoj porodici. Moja mama se brinula o nama deci dok nismo stasali, tačnije dok nisam napunila nekih dvanaest-trinaest godina, a brat deset i nakon toga se zaposlila na Institutu gde je moj otac radio. Njih dvoje su zajedno radili na temama iz molekularne biologije, jer je moj otac doktorirao, pa onda i specijalizirao fiziologiju biljaka, radio je nešto sa genetskim inženjeringom, što je bilo sve jako zanimljivo u to vreme, tek početak takvih istraživanja kod nas. Bavio se genetikom semena, imao je saradnju sa Amerikancima i mislim da je bio zadovoljan svojim poslom.

Kako vas je majka vaspitavala?

Ja nikad ništa u kući nisam radila, jer mi moja mama nikad ništa nije dala (kao ja svom detetu). Mamina je teza bila – naradićeš se u životu! Ništa nisam znala da

kuvam niti sam bilo šta pipala, a moj brat je voleo da kuva kao i dan-danas, tako da je on bio taj koji je spremao i brinuo za sestru, a sestra je bila kao kraljica.

U osnovnoj školi si imala svoje drugarice?

Imala sam drugarice s kojima nisam više u vezi. Sa dve-tri drugarice sam nastavila da se družim sve do kraja gimnazije. Međutim, nekako smo se izgubile, nismo ostale u vezi do danas. Ali zanimljivo je za mog muža da on ima drugove iz detinjstva s kojima je još uvek u kontaktu ovde u Novom Sadu.

Srednja škola?

Štreberka! Ja sam bila najbolji đak, u najboljem smislu reči.

Nakon srednje škole kako si se opredelila za studije?

Ja sam išla u Jovinu gimnaziju od sedamdeset druge do sedamdeset šeste i tada su bila dva smera: društveni i prirodnomatemički, a ja sam otišla na prirodnomatemički smer samo zbog toga što nisam volela sociologiju. Naravno, ja sam se posle pokajala, pošto nisam nikad naučila još jedan strani jezik, što mi je jako žao, jer smo na našem smeru učili samo engleski jezik. S druge strane, volela sam matematiku, naročito geometriju. Imala sam dobrog profesora tako da sam završila prirodnomatemički smer uspešno. Volela sam i biologiju i to mi je nekako išlo od ruke, možda zato što su se moji roditelji time bavili. Molekularna biologija je bila tek u povoju kod nas u to vreme, i ja sam htela da studiram upravo to ovde u Novom Sadu. Moj tata je poznao nastavno osoblje tamo i samo je rekao nakon razgovora: – Nemoj ići na molekularnu biologiju ovde, jer nema još kadra. To je na početku, tu nemaš neke perspektive! (Da idem da studiram u Beograd nije bilo moguće zbog finansija.) Tada se on prvi i poslednji put umešao u moju budućnost, jer moji roditelji se nikad nisu mešali ni u šta.

Tako sam odlučila da studiram engleski jezik. A moja najbolja prijateljica s kojom sam se družila od osnovne škole pa sve do studija, bila je na društvenom smeru u gimnaziji. I nas dve smo razmišljale da li da studiramo engleski jezik, pošto je i ona volela jezike, ali joj njeni roditelji nisu dozvolili da se upiše na engleski (procenili su da to nije bila dobro plaćena struka u to vreme), nego na prava. Tako da je ona otišla na Pravni fakultet, a ja na engleski.

Da li su studije zadovoljile Tvoja očekivanja?

Ja sam prva u prvom roku sve završila, i počela da radim na Radničkom univerzitetu po ugovoru na godinu dana. Sećam se da smo zajedno studirale ćerka jednog profesora matematike sa Prirodno matematičkog fakulteta i ja, i da je kasnije od

mene diplomirala, pa me je ona ispitivala kad sam već radila na Radničkom i ja sam naravno sve hvalila. I bude raspisan konkurs za stalno radno mesto, ja se prijavim očekujući da će sad mene da prime, nju prime, mene ne!

A kako si došla na Filozofski fakultet?

Prvo je izašao konkurs za dva asistentska mesta na koja su primili dve moje kolegice, onda su raspisali konkurs za lektorsko mesto i mene prime. Uskoro je jedna od tih koleginica dobila Fulbrajtovu stipendiju i otišla u Ameriku, a ja sam punih jedanaest godina radila na predmetima na kojima sam bila birana – fonetika i fonologija engleskog jezika. Okolnosti su bile takve da je moja profesorka koja je radila samo fonetiku i fonologiju tada otišla u penziju. Ona je mene volela kao studentkinju (mislim da je ona doprinela da mene prime na njeno mesto), tako da sam primljena baš za fonetiku i fonologiju. Kasnije sam predavala još engleski po izboru valjda na jednom nematičnom fakultetu punih jedanaest godina.

Udaja?

Osamdesete sam diplomirala, osamdeset prve sam se udala. Moj suprug je završio prvi stepen Ekonomskog fakulteta u Subotici. On je studirao Elektrotehnički fakultet, ali mu se tamo nije dopalo. Onda je studirao matematiku, tu je bio jako dobar i položio nekoliko ispita kad sam ja završila fakultet i, kao ambiciozna žena, „gurala“ sam ga da diplomira. Na kraju je išao u Suboticu na Ekonomski fakultet, položio ispite za prvi stepen i dobio diplomu. Naravno s njom nikad ništa nije mogao da uradi ovde, nego se zaposlio u jednom preduzeću, gde isto nije voleo da radi. Kompjuteri su ga uvek interesovali, i na kraju se za to i opredelio i do danas to radi.

Zaposlenje?

Zaposlila sam se osamdeset treće na Filozofskom u Novom Sadu i iste godine sam upisala postdiplomske studije u Beogradu na Filološkom fakultetu, na Odseku za anglistiku, a kod profesora Mihajlovića sam radila magistarski rad (ali nije mi nešto puno pomogao), ali sam studije završila tek devedeset prve.

Za magistraturu sam radila intonaciju u engleskom jeziku, tada je na našoj katedri bio lektor iz Engleske, znao je dosta o analizi diskursa, fonologiji i intonaciji i njenom značenju u engleskom jeziku, što je mene interesovalo. On mi je ustvari pomogao više od mentora. Nažalost, odužile su se te moje magistarske studije sve do devedeset prve, zbog zdravlja naše ćerke.

Ćerka?

Osamdeset pete smo dobili ćerku. Ona je imala jako velikih zdravstvenih problema kad se rodila – rodila se bez žučne kese i žučnog kanala. To znači da se žuč gomilala u jetri i da nastaje ciroza. I to je neodrživo. Prvi znak da nije u redu bio je da je dobila žuticu koja nije prolazila. Beba obično ima žuticu nakon porođaja koja traje dve nedelje pa prođe, a njoj nije prolazila. Ona je imala neverovatno visok bilirubin, kad su lekari posle shvatili o čemu se radi nakon mesec dana, zadržali su je u Dečijoj bolnici u Novom Sadu. Tu je bila neka jako dobra žena pedijatar i ona je rekla da su to jako retki slučajevi, da se uopšte ne zna od čega je. Imala sam najnormalniju trudnoću, sve je išlo bez ikakvih problema do njenog rođenja. Međutim, mi nismo dozvolili da se na tome završi. Ćerka je ležala jedno vreme u bolnici na ispitivanju, pokušavali su svašta i na kraju priznali da su nemoćni, da tu nema pomoći, i da će beba živeti otprilike tri meseca. Međutim, mi smo onda našli čuvenog hirurga u Beogradu koji se specijalizirao u Švajcarskoj i koji je samo to radio. Hiruški zahvat se sastoji u tome da se uzima deo njenog creva i od njega prave žučni kanali bez žučne kese. To su riskantne operacije i uspeh je takav kakav je. Obično ta deca završe na transplantaciji jetre. Onda je naša ćerka bila u Beogradu na Dečjoj klinici i on je lično operisao i bio je ponosan, svima ju je pokazivao kao uspešan slučaj (bila je jako lepa beba). I sve je bilo dobro prvih godinu dana. A onda su nastupile fantastične komplikacije koje oni nisu mogli da reše. I dete mi je bilo na ivici egzistencije. Doktor u Beogradu je priznao da oni tu više ništa ne mogu, pa je moj muž predložio da ide u Ameriku, jer je na internetu našao određene ljude koji samo to rade i mi smo sa njom u teškom stanju posle godinu dana, otišli u Denver direktno kod tog hirurga koji je odmah sutradan operisao Sanju. To neću nikad zaboraviti! Imala je šezdeset četiri hiljade leukocita, a dozvoljeno je četiri hiljade! U takvom stanju ovde je ne bi nikad operisali. Kad smo je predali za operaciju, nismo se uopšte više brinuli, imali smo potpuno poverenje u lekare.

Posle operacije je ona imala otvor na stomaku da se žuč nekako reguliše, imala je neku stomu koju je nosila tri godine. Nije kratko, ali je na kraju bilo efikasno. Posle smo svake godine išli u Denver na kontrolu. I to je bilo u to vreme jako dobro zato što je naše zdravstvo pokrivalo sve naše troškove. Naime, imali smo prijatelja iz gimnazije koji je radio u zdravstvenom, on nam je oko toga pomagao od te osamdeset i šeste. Naravno, naša ćerka nikad nije završila na transplantaciji, što je jako bilo dobro i mi smo bili pod maksimalnom kontrolom – taj hirurg je bio fantastičan

čovjek. Ukratko, naša borba za njeno zdravlje je trajala od njenog rođenja, osamdeset pete do devedeset prve – do pred rat.

Doktorat?

Svakako se to odrazilo i na moju manju zainteresovanost za usavršavanje i profesionalnu karijeru. Magistraske studije sam odslušala u Beogradu (putovala redovno na predavanja), položila ispite, ali tezu sam mnogo kasnije odbranila, ali o doktoratu sam počela da razmišljam kasnije.

Ja sam konkurisala za stipendiju za doktorske studije u Denveru (u Americi) i oni mene prime za intonaciju, opet. Našla sam tamo profesora koji se samo time bavio: fonetika, fonologija, intonacija. Prime me tamo na doktorske studije i dobijem pola stipendije. I kada sam se ja tamo na kraju smestila, odem da se nađem s profesorom. On je bio osobenjak koji je živeo krajnje povučeno. Merio je zvuk što je meni bilo totalno besmisleno. I onda sam ipak tamo slušala neke predmete, nisam nikada upisala doktorske studije, nego sam išla da slušam predavanja jer nisam bila sigurna da ja to uopšte želim. Tako da sam onda na kraju od toga odustala.

Preseljenje u Ameriku.

I kada su krenuli ratovi u našoj zemlji, više nismo mogli da idemo sa ćerkom svake godine na kontrolu u Ameriku, zdravstveno osiguranje nije moglo da nam plaća troškove koji su za naš budžet bili veliki, i onda smo rešili isključivo zbog nje da odemo iz zemlje. Moram reći da nisam bila zadovoljna klimom u kolektivu, niti stanjem u nauci koju volim, niti zvanjem (lektora). To zvanje je podrazumevalo da nisam imala šanse bilo gde da odem na usavršavanje ili na konferencije, a svi su moje kolegice upravo tu mogućnost koristile da saznaju više o struci. Kad je moja ćerka već imala tri godine, išla sam preko jednog programa u Holandiju tri meseca te devedeset prve, u okviru programa razmene profesora, što je bilo jako lepo. Tamo sam studirala (radila) u biblioteci, išla da slušam predavanja u Amsterdam i bila zadovoljna sobom i stečenim znanjem.

Pomoć i podrška?

Isključivo njegov otac. Stanovali smo zgrada do zgrade s njegovim roditeljima i onda se moj svekar apsolutno posvetio našoj ćerci (nažalost, umro je pre nekoliko godina). A ja nisam imala nastavu na fakultetu nekim danima u nedelji, ali nisam se mogla posvetiti nauci očigledno, a i u zvanju lektora ne moram da imam objavljene radove, ili da pišem doktorat.

Muž?

Važno je istaći da je moj muž imao posao koji nije voleo. On je posvećen porodici i lako je mogao sve da ostavi, jer ga nije interesovalo to što je radio. Otišao je prvo u Prag, gde je imao neke prijatelje, onda je tamo sedeo dva-tri meseca, s tim da ja odem tamo, takođe. Ja sam do tada već bila uradila dve trećine svog magistarskog rada i želela sam da ga završim i odbranim. Ostala sam i magistrirala u Beogradu, a da tada nisam to završila nikad ne bih. Mislim da je to jedna od pametnih odluka koje sam u životu donela.

Pošto mu se nisam pridružila i Pragu, on je odlučio da sam ode za Ameriku u decembru devedeset i prve, a ja sam u februaru sledeće godine magistrirala, u martu sam išla u Holandiju na tri meseca na tu stipendiju, i tek krajem jula devedeset druge sam mu se pridružila u Denveru. Odabrali smo taj grad upravo zbog zdravlja naše ćerke i lekara koji je kontrolisao njeno zdravlje.

Odlazite u Ameriku kada vaša ćerka polazi u osnovnu školu?

Tako je. Ona je aprila meseca napunila sedam godina devedeset druge godine. Ovde je išla u francusko zabavište i moji roditelji su je redovno vodili tamo dok sam ja bila u Holandiji, ona je praktično živela sa njima tih nekoliko meseci, otac u Americi, a majka u Holandiji!

Kako je sada jezički izgledala vaša komunikacija sa detetom u Americi?

Kod kuće otac i ja govorimo s njom srpski, u školi je naučila engleski kao i sva druga deca. Mi smo vodili računa o tome da ona zadrži i da dalje razvija znanje maternjeg jezika, što inače nije slučaj s nekim našim drugim porodicama skoro preseljenim u Ameriku ili Kanadu.

Zaposlenja u Americi?

Na početku školske godine ja sam išla na taj fakultet na kojem sam u međuvremenu konkurisala za doktorske studije i gde su me primili. Odem tamo na razgovor i obrazložim da nisam spremna da se posvetim tome trenutno, ako mogu da mi daju još jedan semestar slobode, da slušam predmete, da vidim kako će to izgledati. Naime, taj profesor mi se uopšte nije dopao, on je živio u nekom svom svetu. I ja sam ipak počela da slušam kurseve i naravno odlučila da ne nastavim te doktorske studije iz fonetike, fonologije i intonacije engleskog jezika, nego da se zaposlim.

Radila sam svašta! Radila sam u butiku dve-tri godine, dok nisam dobila posao na Pedagoškoj akademiji koja je u okviru Univerziteta. Tamo sam radila u administraciji i bila koordinator, pa posle asistent direktora. To mi je bio prvi posao sa punim radnim vremenom.

Nisi koristila i svoje znanje izvornog govornika srpskog jezika u Denveru?

Dok sam živela u Denveru radila sam dugo kao zvanični prevodilac na sudu za presude u vezi sa našim ljudima. Tamo sam se priključila jednoj agenciji za takve predmete. Bilo je jako puno posla u to vreme, možete zamisliti, nakon ratnih dejstava u Srbiji i na Balkanu! Bilo je naših koji su tražili azil. To je bio jako težak posao, ali sam volela da radim jer sam se suočila sa raznim pričama ljudi, različitim sudbinama, poslovima koje rade da bi ostali i opstali u Americi... Za taj posao sam položila ispit i sertifikat sam dobila, to je bilo lako, ipak ja imam struku iz nauke o jeziku. Neću nikad zaboraviti kad me zovu da idem da pre- vodim, čak su me slali u Sent Luis, kao predstavnika suda u Denveru i uvek su me pitali da li ja govorim hrvatski, bosanski, pošto sam tamo navela da sam stručna za srpskohrvatski jezik, a ja im objasnim da je to u stvari isti jezik.

Zvali su me i da idem u bolnicu da prevodim, bili su neki psihijatrijski slučajevi, to je bilo jako dobro plaćeno i jako su me cenili, ja sam to jako dobro radila, ali onda više nisam imala snage. Sve je to tako stresno i bolno.

Rad na fakultetu?

Taj privatni univerzitet u Denveru je bio jako dobar, osnovali su jedan relativno novi program – Novi mediji, koji uključuje samo postdiplomske studije na Akademiji za umetnost. I pošto sam ja tamo već tada radila godinu dana, imala sam beneficije u smislu da besplatno studiram kao tamo zaposlena (školarina je inače jako velika). Na to radno mesto su me primili zato što sam imala magistraturu iz Srbije, bez obzira što je bio administrativni posao i što moja diploma nije imala puno veze sa Pedagoškom akademijom, ali to je bio isključivi razlog da su me primili.

Šta to znači novi mediji?

I ja malo pogledam te Nove medije da vidim kako to izgleda i onda sam počela da slušam razne kurseve, tri semestra po deset nedelja u toku školske godine. Imala sam mogućnost da jedan predmet besplatno slušam po semestru, da počnem samo s predmetima čisto onako. I ja se oduševim tim dizajnom i istorijom umetnosti (postdiplomske studije nisu podrazumevale kao preduslov poznavanje rada na kompjuteru). I tu sam odslušala tri predmeta, koliko sam imala pravo dok ne upišem studije. I pošto sam tada već imala portfolio nekih svojih radova iz tih predmeta, odlučim da se prijavim za postdiplomske studije. I tu sam polagala neke testove i oni mene prime. Tako da sam te studije završila nakon dve i po godine. I tako imam

diplomu još jednih postdiplomskih studija – iz Novih medija. E, zahvaljujući toj drugoj magistraturi sam posle prešla ponovo u nastavu.

A gde je ćerka bila dok ste vas dvoje bili na poslu?

U produženom boravku do pet-šest popodne, a ja sam radila do pola pet, pa je to bilo dosta teško, nije imao ko da nam pomogne. Ona je, ustvari, bila sva na meni, a muž je mnogo više radio. On je odmah dobio jako lep posao i počeo da radi, tehničku podršku za kompjutere u jednoj radnji, čim je dobio radnu dozvolu. Jako brzo je napredovao tako da je posle prešao u drugu firmu, pa drugu firmu... On u stvari nikada nije zaista konkurisao za posao, kao što sam ja konkurisala na sto mesta, pa me nisu primili. Prema mom iskustvu, prema mojim kvalifikacijama. Uvek je bilo, ti poznaješ ovog, dođi ovde da radiš kod mene. Moj muž je inteligentan čovek, ali nije ambiciozan. I ljudi su to cenili. Kasnije je prešao u tehničku podršku i polagao je neke testove, tako da je tehnički inženjer za održavanje kompjutera.

Državljanstvo?

Da, mi smo oboje dobili (dvojno) državljanstvo. Mi smo imali jake razloge da dobijemo državljanstvo: prvo zeleni karton smo relativno brzo dobili, zbog ćerkine zdravstvene situacije, a i zbog tadašnje situacije u našoj zemlji. To je tada išlo mnogo jednostavnije nego što je sada.

Dvehiljadite su u Srbiji političke promene. Da li je to imalo uticaja i na Tvoj život tamo?

Dvehiljadite godine sam završila drugu magistraturu i povežem se s nekim ljudima na drugom fakultetu gde je bio jako zanimljiv čovek na multimedijalnim programima. To je u stvari pri Akademiji za umetnost, na jednom državnom fakultetu, i ja odem na razgovor. On je bio šef katedre i nakon razgovora me primi da radim na dva predmeta, sa pola radnog vremena. Tu sam počela nove medije, a nastavila da radim u administraciji. Opet dva posla! I to je bilo jako dobro zato što je profesor bio izuzetan čovek, puno je znao iz umetnosti i sam je bio umetnik, bavio se fotografijom, ali je znao puno i o kompjuterima. Ja sam tako sve sama „naučila kompjutere”, pošto na postdiplomskim studijama nema posebne obuke za kompjutere, nego sve sami radimo kod kuće i onda sledi kritika profesora na konsultacijama. Imala sam dobar interdisciplinarni program. Bila su tri usmerenja u njemu: kritičko usmerenje na nove medije (to je fenomen interneta i kako on utiče na društvo); tehnički deo – to su programi; umetnički deo – to je dizajn. Ja sam sva tri dela jako dobro izučila, što mi

pomaže u mojoj trenutnoj situaciji, jer mogu da predajem razne stvari, budući da sam kvalifikovana. Neki završe samo dizajn, na primer, ili samo kritički deo.

Ti si već dosta toga naučila u Denveru i kako izgleda tvoje zadovoljstvo sobom?

Na tom fakultetu na kom sam završila svoje studije i gde sam jako puno ljudi poznavala i mentor mi je bio dobar, nisam nikako mogla da dobijem posao sa punim radnim vremenom, nego samo honorarno. A ja sam jako dugo radila honorarno – uporedo dva posla i to me je u izvesnoj meri iscrpljivalo. Sem toga, honorarni posao se jako malo plaća i nema određenih beneficija.

Na tom drugom fakultetu su me zaposlili sa punim radnim vremenom, ali na godinu dana.

U jednom momentu sam ostavila svoj administrativni posao tako da sam samo radila u nastavi na dva-tri fakulteta. To je sve bilo jako dobro, imala sam uspeha, ali nije bilo dovoljno za ono što želim, da se nečem dublje posvetim.

I odlučim dve hiljade šeste godine da konkurišem po celoj Americi, a ne samo u Denveru, da dobijem novo radno mesto. Dobijem ponudu iz Arizone, i odlučila sam da odem tamo gde mi ponude da radim ono što želim, a to su pre svega umetnost i dizajn u multimedijalnom odnosu. I moj muž se s tim saglasio.

Arizona?

Tako ja tu nađem jedan jako dobar konkurs u Feniksu u Arizoni! Tražili su baš dizajnera koji ima sve te uslove koje sam ja imala – dizajn interdisciplinarni pristup – i oni mene prime, na osnovu mog rada i preporuka s mog fakulteta, jer sam radila na jako dobrim fakultetima. Kad sam pošla na intervju moj muž kaže: – Idi tamo na godinu dana, pa vidi kako će ti se dopasti. Zapravo je i on video da u Denveru jednostavno ne mogu da nađem adekvatno mesto, mada sam imala jako puno veza. U Feniksu su me odmah primili, što jeste neuobičajeno, zato što vas prime najpre honorarno, da vas ispituju kakav ste profesor, ali na sreću, mene su odmah primili u nastavu sa punim radnim vremenom. Tako ja pređem u Fenkis dve hiljade sedme godine i tamo sam do danas.

Kako tada izgleda Tvoja porodična situacija?

Moja ćerka je te godine upravo završavala fakultet i bila je sa ocem u Denveru. On je ostao sa njom još godinu dana dok ona ne završi fakultet, a ja sam bila u Feniksu. To nije tako blizu, ali povremeno smo putovali i viđali se. To je danas gotovo normalan vid porodičnog života u Americi.

Šta je Vaša ćerka odabrala da studira?

Ona je stekla vrlo dobro obrazovanje. Prvo je išla u osnovnu državnu školu, gde je jako loš kvalitet. Na kraju njene osnovne škole, otvorila se privatna srednja škola pri mom fakultetu gde sam radila i kao zaposlena sam imala mali popust za ćerkinu školarinu, tako da smo bile zajedno na kampusu četiri godine. To je bila njena odskočna daska za sve što će u budućnosti raditi, jer je tu dobila fantastično obrazovanje. Nakon četiri godine srednjeg obrazovanja, nastavila je na tom fakultetu da studira dva jezika – španski i italijanski, a pod B* je imala evropsku istoriju. I ona to završi sve u roku. Za razliku od oca, ona voli humanističke nauke i ambiciozna je! Htela je da ide odmah na postdiplomske studije i završi tu magistraturu u Kardifu u Engleskoj, gde studira sada Evropske studije. Nažalost, nije joj se baš naročito dopadalo tamo, nije htela da ostane (ne može bez mame!), a kad se vratila u Ameriku pokajala se, jer mogla je tamo nastaviti odmah doktorske studije, pa se sada opet tamo vratila.

Da li saraduješ sa nekom visokoškolskom institucijom u Srbiji?

Ne. Ne saradujem s mojom bivšom katedrom zbog načina na koji sam otišla sa katedre. Morala sam da dam otkaz! Mene su na mojoj katedri najstrašnije ispljuvali kada sam odlazila devedeset druge (kao i neke druge koji su tada otišli u svet, a danas su ugledni profesori). Šefica katedre mi je tada rekla razne neprijatne stvari, da bi samo nekoliko godina kasnije, svoju decu udomila u inostranstvu.

Ali saradivala sam sa Udruženjem građana „Ženske studije“, jer me je Svenka Savić pozivala da držim predavanja u alterantivnom interdisciplinarnom programu, što mi je bilo jako drago. Najpre sam svake godine održala po neko predavanje, kad inače dolazim u posetu u Novi Sad, a onda sam predložila kurs Ekofeminizam u školskoj 2007-2008, godini, koji sam predavala 16 časova za sve studentkinje, uključujući i one koje su bile upisane na ACIMSI Centru za rodne studije oformljenom nekoliko godina ranije. Sledeće godine sam predavala o važnosti dizajna za sajtove, što su studentkinje onda primenile u jednom projektu u kojem su analizirale dizajn sajtova ženskih nevladinih organizacija u Vojvodini i upravo zahvajući tom radu spoznale su koliko su loši sajtovi ženskih nevladinih organizacija i da je to jedan od faktora manjeg uspeha. Nastali su i neki master radovi iz tog druženja i razmene znanja ovde (na primer Ivane Inđin). Prošle godine sam držala predavanje o novim tehnologijama i rodu, s osloncem na iskustvo koje imam sada sa mog fakulteta u Feniksu. Rezultat je da je na početku novog programa Nove tehnologije bila dominacija studenata na tom usmerenju, da bi se danas desio proboj studentkinja i u tu oblast.

Pre dve godine upoznam u Novom Sadu neke predavače sa FAM– a u Sremskim Karlovcima koji su počeli da razvijaju novi program iz multimedijalnih komunikacija. I ja tu za sebe vidim pun pogodak. Bili su svi oduševljeni što ćemo zajedno saradivati i ja, eventualno, predavati nekoliko predmeta kada prođe akreditacija. Na osnivanju tog novog smera sam mesecima intenzivno radila s jednim njihovim kolegom i kada je došlo vreme da se potpiše ugovor i da posao konačno krene, više se nikad nisu javili. Ja sam između ostalog, popunila sve formulare koji su im trebali za akreditaciju. Možda ja na papiru i predajem sada tamo. Jedno jako loše iskustvo!

Inače bih rado saradivala sa našim institucijama i bila sam inicijatorica raznih razgovora sa rukovodiocima u muzejima ovde, ali se i u tim institucijama relativno često menjaju rukovodioci, pa dogovor sa jednim ne važi za onog koji posle njega dođe. Možda će se nešto pomeriti u sledećoj godini, ali za sada...

Povratak?

Mi smo tamo otišli, ali nismo znali kako će nam tamo biti. Recimo, ništa nismo ovde prodali. Ljudi su rasprodavali sve i odlazili s odlukom – zauvek! Mi nikad nismo tako živeli, nego smo imali filozofiju života „nek ostane ovo ovde za svaki slučaj“. Imali smo stan koji još uvek stoji, samo ga iznajmljujemo i dan danas. Svake godine smo u Novom Sadu, naša ćerka voli da dođe kod mog oca (u međuvremenu mi je majka umrla). Moja mama je bila neverovatna inspiracija za mene, bez obzira što je bila potpuno posvećena porodici i bez trunke ambicija. U svemu me je uvek podržavala i bila jako duhovita. Jedna divna, otvorena, pažljiva, posvećena mama. Ona je bila stub porodice. Kad je umrla sve se raspalo.

Nisi se uključila u neku organizaciju naših iseljenika u Denveru?

Nikad. Pa ni u Feniksu gde ima dosta naših ljudi. Naš svet je vrlo zanimljiv u inostranstvu.

Teško mi je da prilagodim moj način života i da se družim s nekim silom prilike. U Torontu, na primer, žive samo naši u jednoj zgradi. To je srpska kolonija. Mi smo uvek nekako drugačije živeli od ostalog sveta.

Tokom studija anglistike si usvajala dosta od engleske i američke kulture, što je predmet tvoje struke, možda i novog identiteta?

Ima i toga, ali ima veze i sa mojom potrebom za slobodom i nevezivanjem za neke grupe, neke ideologije ili neke teorije... Osećam se dobro u načinu na koji živim sada.

Ćerka: zdravlje danas?

Kada je pošla u školu ona je i dalje išla na kontrole, a posle sedme godine nije više nikakvih problema imala. Ona i dan danas ide na kontrole, samo na ultrazvuk i na vađenje krvi jednom godišnje (baš je nedavno bila), ali nema nikakve tegobe. Ono što je tragično jeste da je njen hirurg u međuvremenu umro dok smo bili u Denveru oko dvehiljadite godine – naprasno. Čovek koji je mnogima toliko pomogao, nije se brinuo o sebi. Njegova je smrt bila velika tragedija za nas, jer smo bili vezani za tog humanistu. On je bio osnovni razlog što smo mi bili u Denveru. Ostali smo u Denveru i nakon toga, jer je naša ćerka tamo bilo stvarno dobro.

Maternji jezik?

Meni je bilo važno da naše dete zna jezik roditelja, ona je zadržala našu kulturu i naš jezik, jer smo mi svake godine dolazili u Novi Sad, i ona jako voli Srbiju i sve što se ovde dešava. U kući smo naravno govorili srpski. Sada se opredelila za svoje studije iz problematike Balkana, što je meni bilo jako drago.

Ona je internacionalno nastrojena i njoj ne predstavlja problem bilo koji identitet, zapravo nema potrebu da kaže ja sam Amerikanka ili ja sam Srpkinja. Inače je puno naših prijatelja otišlo u Ameriku, nisu brinuli o jeziku i njihova deca nisu zadržala jezik. Oni su se asimilovali u američku kulturu i roditelji su na tome insistirali, i to je za mene neoprostivo.

Odnos braka i profesije sada: Ti u Feniksu, tvoj muž u Denveru?

Moj muž je nastavio posao u Denveru, tamo smo kupili stan, ali je posle godinu dana došao i on da živi u Feniksu, ali njemu se tamo nije baš dopalo. Njegov posao je dobar utoliko što od kuće može da radi preko interneta, nezavisno od mesta življenja. U međuvremenu on se preselio na Floridu jer voli more i kupanje. Vidamo se povremeno i čujemo često. To je sada tako, evo već dve godine, za nas oboje jos uvek neka privremena situacija. On ima još nekoliko godina do penzije. Ali naša ćerka je sada u Evropi na studijama i to nas oboje vezuje za Evropu i Srbiju.

Da li to vidiš kao porodični problem?

Muž me podržava u svemu što ja radim. Ja uvek gledam samo napred. Kupila sam na kredit kuću u Feniksu i mislim da je to mesto gde mogu da se ostvarim. U mnogo čemu ja jesam samostalna i nezavisna komunikativna osoba i ono što radim činim sa oduševljenjem, potreban mi je sagovornik da s njim delim to oduševljenje.

Pogled u nazad?

Kada sada razmislim, meni je ustvari bilo jako dobro na katedri. Međutim, fonologija je uska oblast istraživanja koja nema puno smisla za mene i u

profesionalnom smislu sam se osećala sputanom. Ja sam jako puno naučila i jako sam volela da radim sa studentima i radila sam posle i neke druge kurseve. Iz sadašnje pozicije mogu reći da nemam nikakav kontakt sa ljudima s kojima sam radila u Novom Sadu na katedri (što je šteta). Ne mogu valjano proceniti šta se sve tamo događa. Ipak, zaključujem da su međuljudski odnosi zasnovani na bazi zavisti, što koči profesionalni razvoj ljudi. Toga nemam u Americi! Mada radim jako mnogo i na mnogo projekata. U Americi se ceni dobar rad. Meni nisu sada potrebna poznanstva (roditelja) da bih dobila neki posao, a ovde ima i toga. Mogu da kažem da sam jako ponosna na sebe, da sam tamo zaista sve svojim radom postigla. Konačno, oni koji su otišli odavde, napravili su lepu karijeru na drugom mestu u svetu, a dosta je kadrova prošlo kroz tu našu katedru.

Da li Ti je žao što nisi taj doktorat okončala?

Nikad nije kasno! Ja mogu uvek to da upišem. Ako bih ja konkurisala na škole na koje ja želim da idem tamo u Americi ja bi morala da se vratim opet na studentski standard: živeti u studentskom domu i imati malu studentsku stipendiju (eventualno), što ne mogu više sebi da organizujem. Vremena su prošla.

Budućnost?

Mislim da ja neću nikada ići u penziju! Imam dugoročni cilj da pređem kompletno na predavanje distance learning, pa mogu živeti na kom mestu hoću. Kod nas na fakultetu ima jedan ogranak gde su studenti samo on line i to je odvojeno, ima i postdiplomski studij, ja sam to za njih radila s vremena na vreme, daju mi po neki predmet (to je ista institucija). Sada skoro devedeset posto s njima radim samo preko interneta, ali kad se posle mnogo vremena nađemo licem u lice, otkrivam „rupe“ u podrazumevanom znanju u akademskom diskursu, da nešto studentkinje ne znaju, a to se uči u ličnoj komunikaciji, što „pobereš“ usput – niko te tome ne uči. Zato je meni jako važno da imam fizički kontakt sa studentima.

Ono što je novo za mene, a što nisam do sad imala prilike da razvijem, jeste povezivanje s ljudima i meni sve to tako fantastično leži. Ja sam se povezala sa izuzetnim svetom. Ljudi su me prihvatili oheručke. I to je za mene fantastično. Posebno sam zahvalna za povezivanje na Centru za rodne studije UNS.

Ja bih volela da počnem nešto i za sebe, jer sve radim za fakultet i za studente. Jedan primer je taj moj kolega koji je u Rimu, kod koga sam bila zimus. Njemu sam izradila da dođe u oktobru da predaje kao gostujući profesor kod mene na fakultetu na mesec

dana. Držaće radionicu. Naravno, ja ću od njega jako puno naučiti, ali to sam mu ja sve sredila.

I on se naravno jako radovao pošto će mu to puno platiti, a s druge strane moja šefica ima poverenja u sve što ja hoću ako je dobro za studente.

Brat je ostao po strani u ovoj priči?

Brat je deo ne samo mog detinjstva i mladosti, a kada se vraćam ovamo uvek se na njega nešto oslonim, on je neki „kamenčić“ uz mene! Mada nikad nismo imali blizak odnos. Mada četiri godine nije velika uzrasna razlika, za nas je uvek bila velika razlika zato što sam ja uvek znala šta hoću u životu, a on se zbog mnogih stvari koje nije uradio u životu pokajao. Na primer, krajem devedesetih je došao i on u Denver, s namerom da ostane, ali se vratio u Novi Sad iz porodičnih razloga. Kako je vreme prolazilo, čini mi se da se pokajao.

Star otac?

Tata je sam ovde i sada je to prividni problem. Trudim se da dođem kad god mogu i da provedem vreme s njim, ne mešajući se u njegov život. Koliko mi vreme dozvoljava, jer ja ne idem na odmor u klasičnom smislu reči (plaža i lenčarenje), nego uvek dođem u Novi Sad da s njim provodim vreme. Oboma nam to mnogo znači, pogotovu kada može da nam se priključi i njegova unuka.

Da li je u porodici bilo implicitne ili eksplicitne razlike po polu od strane roditelja?

Verovatno jeste, ali tada ja to nisam primećivala, odnosno sada sam neke stvari i zaboravila. Moj otac je voleo da podržava moju ambiciju u napredovanju u poslu i u svemu sam bila ispred moga starijeg brata, uključujući i polaganje vozačkog ispita. Ali sećam se, ja sam položila vozački iz prvog puta, a on nakon nekoliko neuspelih. Međutim, ja nikad nisam dobila auto da vozim, a on je odmah dobio čim je položio. Primećujem, na primer, kada mu nešto savetujem, uglavnom me (po)sluša, ali ako brat insistira (podvikne), onda nema problema. Mada me u suštini podržava i ponosan je na mene.

Milica (1958), Klinčina, Kosovo
Snimanje i redakcija: Svenka Savić
Transkripcija: Marija Vojvodić
Snimano u hotelu *Pri mraku* u Ljubljani, jun 2013.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Ja sam rođena pedeset osme, u jednom selu Kličini kod Liješana na Kosovu. Imala sam samo pet godina kad su se moji preselili u Sloveniju. Ali imam u sećanju neke sličice s Kosova, ne mogu da ih stvarno smestim u neki period, ili da znam da se to dešavalo tamo gde su živeli moji roditelji, gde sam se ja rodila. To je Pećka patrijarhija, i odande imam jednu sličicu s mojom bakom i s nekim sestričinama. Ali to valjda nije iz vremena dok se još mi nismo preselili u Sloveniju. Verovatno je snimljena kasnije kad smo išli na odmor, ili da ih posetimo. Moja baka je imala lepu baštu sa cvećem i imam tu sličicu na kojoj ja, baka i te moje sestričine stojimo među cvećem i to je jedna lepa slika koja mi je ostala iz detinjstva.

Inače, više po pričanju moje mame i bake, život je bio tamo i tada jako težak, tako da su moji roditelji odlučili da potraže nešto bolje za sebe i za nas decu. I moj otac je prvo otišao na rad u Makedoniju nekoliko meseci. Baš sada sređujem neke papire za maminu penziju nakon očeve smrti, pa su me pitali gde je on to u Makedoniji radio. To niko više ne zna.

No, posle nekoliko meseci odlučio je da ide u Sloveniju, jer je imao brata od strica u Jesenicama koji je radio na carini. On mu je sredio neki posao da dođe da radi u željezari Jesenice. Prvo je otišao sam, a posle smo došle ja i mama. Ovo znam po pričanju mame, bake, više nego na osnovu sopstvenog sećanja.

A u Sloveniji je život bio isto težak šezdeset treće kad smo se preselili u Jesenice: nismo imali sobu, a kamoli stan, jer smo došli kod tate koji je isto bio kod nekih preseljenika u nekoj baraci gde su nam onda, jer je mama posle par meseci rodila mog brata, dali poseban krevet za nas – znači krevet! E, kad se mama porodila, dali su nam sobu, tačnije neki čovek se odselio, pa smo dobili njegovu sobu. A to je bio život! Šta da ti kažem! To je bio život svih tih preseljenika koji su došli iz različitih krajeva bivše Jugoslavije u Sloveniju da rade i da zarade.

Sećam se da smo mama i ja došle u leto, a brat mi se rodio krajem septembra – od šezdeset treće smo svi u Sloveniji.

Ideš u predškolsku ustanovu?

– U obdanište nisam išla zato što je mama bila kod kuće. Predškolske tada nije bilo u smislu kao što je sada, tako da sam ja išla direktno u školu sa sedam godina, a brat je kasnije prvo išao u vrtić. U školi se nastava odvijala na slovenačkom, kod kuće smo govorili srpski.

Da li je to jezički bio težak period za tebe?

– Pa sećam se nekih događaja koji govore o tome da nije bilo baš lako, jer znam da su mi se deca smejala kad nisam znala neku reč na slovenačkom jeziku. A i pisala sam nj i lj kao u srpskom, a ne slovenački. Nisam znala gramatiku, to je sigurno. O nekim stvarima nisam imala pojma, vezanim za slovenačku kulturu, tako da sam to učila iz svakodnevnog života, samoobrazujući se.

Da li ti je škola bila daleko ili blizu stana?

– Mi smo se ubrzo preselili u neki jednosoban stan u prizemlju jedne zgrade. Tada se dosta gradilo u Sloveniji, u Jesenicama takođe, jer je željezara bila dobro stojeće preduzeće tada. Nudila je svojim radnicima neki osnovni životni standard, uključujući i stan. Tako da je moj otac vrlo brzo napisao molbu za stan, pošto je imao već dvoje dece i dobio je taj jednosoban stan. Stan je bilo u prizemlju i na severnoj strani, pa je u njemu uvek bilo jako hladno. Nije bilo radijatora tada, ložili smo u peć i dok je grejala, bilo je toplo, a kad prestane... Stvarno je bilo hladno, toga se dobro sećam, jer sam bila uvek dobro obučena u stanu.

Škola mi nije bila jako blizu, sama sam išla do nje, sećam se da sam malo vremena išla u tu školu, jer smo se ubrzo opet preselili. Za mene je ta zgrada škole tada bila ogromna, mislim da sam se osećala izgubljeno kad sam ušla u nju. Deca su se igrala, trčala tamo amo. Ja sam se onako malo plašila svega, a nisam bila toliko komunikativna tada. Dobro se sećam učiteljice. Prve godine je bila jedna starija učiteljica, imala je neki osećaj za decu koja imaju neke poteškoće i koja nisu baš iz te sredine. Kasnije se sećam druge učiteljice u drugom razredu, dobili smo jednu mladu i lepu učiteljicu u koju smo bili svi zaljubljeni, svi su hteli da budu učiteljice posle u životu.

Tu skoro bio je jedan smešan događaj s tom mojom školom. Naime, išla sam da predajem nešto u tu školu. Bio je neki projekat pa sam došla da im neke stvari pričam i kad sam ušla u hol škole uopšte mi se nije učinio više tako velik. Druga perspektiva, drugi osećaji.

Znači iz Jesenice ste onda prešli u Ljubljanu?

Samo sam ja došla. Moji su roditelji ostali u Jesenicama. Ja sam posle završene gimnazije odlučila da idem na studije u Ljubljani. Mada je bila i neka opcije da pređem u Beograd pošto su već roditelji počeli da prave kuću u Obrenovcu. Ali pošto su se bojali za mene kao devojčicu, predlog je bio da počnem studije u Ljubljani, pa ću kasnije da se premestim, jer nije bila kuća još gotova pa ih je bilo strah da me puste samu.

Znači oni su ustvari imali nameru da se vrate u Srbiju kad su zidali kuću u Obrenovcu?

Da. To je taj migrantski sindrom... ako ne pre, ono makar nakon penzionisanja. To je bila početna ideja da su oni tamo samo privremeno. Sve što su zarađivali stavljali su na stranu – štedeli su i vrlo brzo su počeli, sad se ne sećam tačno kada, ali mislim da sam ja bila još u osnovnoj školi, kad su kupili zemljište za kuću i onda su svaki godišnji odmor iskoristili da tamo polako sagrade sebi dom. Ali u izvesnom trenutku je postalo jasno da zapravo za to ima malo nade i da će se barem moj život ovde nekako realizovati.

Majka se isto zaposlila?

Da, majka se zaposlila vrlo brzo. To je jako jedna interesantna priča koju bih htela još da istražim, jer ne znam sve detalje. Ona je počela kod kuće da radi – da šije cipele! I to je jako dobro išlo. Ona je kod kuće dobijala pune džakove obuće, donji deo i gornji deo mokasinke, a ona je trebalo da ih spoji onim šnirom (znam kako se to zove). I to je bio naš porodični posao. U jednu ruku, bio je težak posao, jer je trebalo dobro da zategne taj šnir, a s druge strane majci su sve donosili kući u džakovima, pa smo mi to svi zajednički radili šta je ko mogao: neko je slagao to, ja znam da sam jedno vreme pravila te krstove, a otac koji je bio jak je to zatezao. Završen posao su oni dolazili da pokupe, ili smo mi odnosili, ne sećam se tačno. Sećam se samo da je novac dobijan u koverti. Znači to nije bio „udruženi rad“, već to je bila neka siva ekonomija.

To je biti neko pripremno razdoblje za početak rada fabrike Planika (koja sada više ne postoji), jer su posle oni organizovali proizvodnju obuće u objektu Planike u Kranju, pa su mamu prebacili da tamo radi i to je njeno prvo radno mesto. Zatim su otvorili jedan deo iste fabrike u Zabreznici, ali bliže nama. Mama je prvo putovala vozom u Kranj, posle u Zabreznicu autobusom, to je bliže Jesenicama.

Tvoj mlađi brat je isto išao u školu?

Brat je završio srednju stručnu isto u Jesenicama. Kasnije je hteo da produži studije, ali nije mogao da se upiše na fakultet pošto ta srednja stručna škola nije imala prohodost na fakultete.

A kako si se Ti odlučila za srednju školu?

Moja majka je odigrala važnu ulogu u tom odlučivanju jer moj otac je, kao i mnogi drugi očevi u porodicama preseljenika (ja ga uopšte ne osuđujem), razmišljao da deca treba što pre da dođu do nekog zaposlenja. I njemu se dopadalo da ja idem u srednju stručnu školu, ali za medicinske sestre. Ili u neku drugu srednju školu, ali ta mu se svidela. A meni pomisao na krv nije bila bolja strana, i mama je rekla: – Joj, pa ona se boji krvi! Ona nije za to! Neće ona to moći. Ubedila ga je i tako sam se upisala u gimnaziju. Bila sam prvo žensko biće iz familije preseljenika koje se upisalo u tu gimnaziju u Jesenicama do te sedamdeset treće godine. U toj gimnaziji, u mojoj generaciji bila su samo još dva učenika sa prezimenom na -ić. Ostali su bili slovenačka deca. Preseljeničku decu su usmeravali da idu u druge srednje škole (kao, gimnazija je preteška za njih). Odlazak u gimnaziju, a ne u stručnu školu bila je najbolja odluka u mom životu. Da sam išla u neku drugu srednju školu, ne znam gde bih završila, sigurno ne tu gde sam sada.

Kad sam se upisala, ovako mi je rekla majka: – Upiši se, pokušaj, pa ako ne budeš mogla, upisaćeš se kasnije u neku drugu. Time me je oslobodila brige o neuspehu, jer je ona to već ukalkulirala kao mogućnost. I ja sam sa velikom odgovornošću išla u tu gimnaziju. Nije bilo lako, ali sam završila gimnaziju i kasnije mi je bilo teško odlučiti se šta dalje, jer sam imala odličnu profesorku iz engleskog jezika, pa sam htela da studiram engleski jezik. Pravo mi je bilo blisko takođe, a i otac se nekako uključio u odlučivanje: – Pravo bi bilo baš fino! Novinarstvo sam htela, jer sam radila već na radiju Jesenice povremeno, pa mi je to bilo blisko i interesantno. I ona učiteljica u osnovnoj i engleski u srednjoj su isto povezani...

Studije?

I onda sam upisala fakultet koji se tada zvao Fakulteta za sociologiju, politične vede, in novinarstvo (FSPN). Ali sam se u trećoj godini preusmerila, jer sam dobila stipendiju za pedagošku sociologiju. Pa sam htela da budem ekonomski nezavisna od svojih roditelja i onda sam se odlučila to da završim. Nisam bila baš u vrhu po ocenama na studijama, ali sam bila u jednoj grupi drugova i drugarica, studenata i studentkinja, koji su mnogo vremena posvećivali studiju. I mi smo počeli da čitamo sami neke originalne tekstove i da se družimo: da čitamo, pričamo, da diskutujemo i

sve me je to malo uvuklo u sam proces studiranja. Moj kasniji muž, i puno drugova i drugarica iz te grupe dobili su kasnije dobra mesta ili na univerzitetu ili u institutima. Ja sama nisam nikad imala jasnu sliku kako ću i gde ću kad da završim studije.

Da li si odmah našla posao nakon diplomiranja?

Diplomirala sam redovno osamdeset i druge godine i odmah se zaposlila u jednoj srednjoj školi za PTT i telekomunikacije (tada je to bilo još moguće). Predavala sam tamo seriju različitih predmeta i jedno vreme sam bila i sekretarka škole. Tamo sam provela nepunih deset godina. Onda sam otišla da radim u gimnaziju u Škofju Loku jer smo se mi tada već preselili iz Ljubljane u Škofiju Loku, gde je moj muž tada dobio posao u istoj gimnaziji.

Posle izvesnog vremena moj muž je dobio mesto na fakultetu, pozvali su mene da tamo radim u gimnaziji. Tamo je bila direktorka gimnazije jako brižna profesorka koja je tražila kadrove. Ona je otišla na fakultet i rekla: – Dajte mi najbolje! I pošto je imala o meni dosta visoko mišljenje, pozvala me je da dođem tamo da radim. A i moj muž pre, i ja kasnije posle njega, nismo radili puno radno vreme, nego sedamdeset pet posto, jedno vreme šezdeset posto ili osamdeset posto, da bi imali vremena da učimo, da studiramo, da čitamo.

Magistratura?

Nisam imala puno radno vreme i tada sam više čitala, shvatila sam, ako ostanem gimnazijska profesorka u jednom malom gradu (Škofja Loka) ja ću za jedno pet-šest godina ostati učaurena srednjoškolska profesorica i brinuću samo o nekim besmislenim stvarima. I to mi se nije svidelo. Zato sam odlučila da upišem magistarske studije.

Kad sam završila magistarske studije pozvao me jedan profesor koji je bio na ovom odeljenju u Ljubljani. On je isto iz Jesenica, pratio je moj rad i pozvao me da održim jedno predavanje na njegovim kursevima i to mu se svidelo. Kasnije mi je predložio da se prijavim za mesto mlade istraživačice – pripravnice (tada je bila ta mogućnost, sada više ne postoji), i nakon toga mi je on pomogao da dobijem to radno mesto, privremeno, a kad završim taj staž da se vratim nazad u gimnaziju, a ne da ostanem na fakultetu. Ja sam mom direktoru gimnazije tada rekla za tu mogućnost daljeg usavršavanja, međutim to je palo u vodu i nije se ostvarilo. Jer je on rekao: – Vidi, ja ne mogu tebi to mesto da čuvam, ja moram nekoga da uzmem zbog nastave. I kad sam doktorirala i kad mi je taj status na fakultetu istekao, bila sam bez posla.

Doktorirala si i ostala bez posla?

Doktorirala sam hiljadu devetsto devedeset osme godine. Moj muž je tada već bio ministar za školstvo, a ja sam bila bez posla. To mi je bio jako težak period u životu. Nisam bila dugo bez posla, oko devet meseci, ali je jako bilo teško. Sećam se kad sam otišla na Biro za zapošljavanje da se prijavim kao nezaposlena (kako su me tamo tretirali i kako su se ponašali prema meni nije baš za priču). Nikad nisam pomenula muža! Išla sam kao što treba po svim institucijama, sve da ne bi bilo nikakvih priča da mi je bilo ko šta gde pomogao. I počela sam da uplaćujem za penzijsko osiguranje sama, onaj minimum. I kasnije me je pozvala jedna koleginica iz te grupe s kojom sam studirala zajedno, Vlasta Jalušić, da joj se pridružim na jednom projektu na Mirovnom institutu sa pola radnog vremena. Meni je taj poziv bio značajan, jer sam posle nekoliko godina bila kao istraživačica prijavljena na Mirovnom institutu za to istraživanje. Počela sam tamo da istražujem razne stvari, a ovde se ukazala mogućnost na Odseku za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani da neki predmet predajem, jedan izborni predmet koji sam ja predložila pod nazivom „Ženske – javno – zasebno in politično“. Ta tema me je već dugo intresovala, jer sam počela da se bavim pitanjima položaja žena kad sam bila na porodiljskom odsustvu.

Brak?

Znači ja sam se osamdeset druge odmah posle diplome udala za Slavka i osamdeset četvrte sam rodila Gorana. Tada smo bili u Škofjoj Loki. Ustvari bili smo prvo u Ljubljani pa smo posle prešli u Škofju Loku. I to je taj period kad sam ja ostala sama sa detetom u Škofjoj Loki u nekom nepoznatom kraju. Čak ni u Škofjoj Loki nekoliko meseci, skoro godinu dana nismo bili u gradu, nego u naselju koje je izvan grada bez telefona, bez ljudi koje znam. Biti izolovana bilo je jako teško. Moj muž je odlazio na posao, tad je on radio u Ljubljani, pa se vozio iz Škofije Loke, to je dvadeset šest kilometara, nije daleko, ali ipak trebalo je da se voziš neko vreme. Tada je bilo porodiljsko osam meseci, a ja sam jedva čekala da se vratim na posao.

Tada sam počela da razmišljam kako je to kad se o ženi razmišlja samo kao majci, i o položaju žena u društvu, i kako bi moglo nešto da se promeni. Onda sam počela da čitam tekstove Džona Stjuarta Mila i ostale klasične tekstove o oslobođenju žena (na engleskom sam čitala jer nije bilo prevoda).

U takvoj situaciji je važna podrška prijateljica.

I osamdeset šeste smo otišle nas četiri žene u malom jugu na jedan ženski mirovni kamp u Irskoj u Glenkri: Vera Kozmik, Vlasta Jelušić i Andjelka Petrović. I tada sam ja nekako počela još dublje da ulazim u tu problematiku, a Vlasta je bila već duboko u

tim mirovnim mrežama. Upoznale smo neke prijateljice usput i u Londonu gde smo bile. To nam se svidelo! Super je bilo! I tamo sam isto neke knjige dobila i počela da čitam i sve dublje i dublje ulazila u problematiku položaja žena iz istorijske perspektive, ali mnogo više sam to sve prepoznavala u našoj svakodnevnici i ovde i tamo, na tom putu. Tako da me je onda dugo vremena držala ideja da je važno istraživati i sufražetkinje i pravo glasa i sve te stvari, tako da sam za magistarski rad imala takvu temu, a posle sam za doktorat odabrala temu o ženama u politici.

U to vreme se družiš sa feministkinjama u Ljubljani?

Da. Osamdeset četvrte godine počela je ženska sekcija u Sociološkom društvu da se susreće (bile su prostorije tu negde u centru Ljubljane) i počeli smo neke diskusije o položaju žena, i ubrzo se formirala sekcija Lilit, posle se odvojila lezbiska Lilit. To su bile alternativne grupe žena koje su na različite načine htele da okupe oko sebe žene koje bi razmišljale o različitim aktuelnim temama o kojima se nije nigde govorilo (o orgazmu, recimo, kao tabu temi). I znam da je bilo sprdanje u nekim medijima na tu temu kad su počeli takvi javni razgovori, u smislu kako smo baš s tim počeli, ali to su bile oslobađajuće tehnike domaćeg feminizma...

Teme su bile povezane sa mirovnim pokretom i sa ekološkim, tako da smo bile ženske, mirovne i ekološke grupe kao alternativne i povezivale smo se sa ženama iz Srbije i sa ženama u Hrvatskoj u osamdesetim godinama.

Tako postaješ aktivistkinja u ženskom pokretu Slovenije?

Mi smo se družile i organizovale neke razgovore i krajem osamdesetih je dosta toga bilo u javnosti. Sećam se kad su se približavali prvi izbori, da smo u početku osnovale grupu koja se zvala „Ženske za politiko“. I u toj grupi uvek nas je bilo žena iz različitih grupa, iz Lilit, pa žene iz sociološkog društva, koje su radile na tim pitanjima. Onda smo rekle: – Sad treba da se postavljaju prava pitanja novoformiranim strankama. Da odgovore kako one shvataju žensko pitanje.

Imali smo i proglas za te prve izbore. I kasnije se iz svih tih delova: mirovno i ekološko, napravila nezavisna lista kandidatkinja za izbore. To je bilo vreme mnogih promena i istupa u javnosti, da se neka pitanja čuju. Bilo je to vreme jako interesantno, a deo nekih priča je u knjizi koju je Vlasta objavila, naslov knjige je „Ko smo hodile feministično gimnazijo“. Imaš tu priče mnogih akterki iz tog razdoblja. Hoću da naglasim da smo mi imale feminističku zajednicu zapravo iz mladosti zajedno, u prijateljskim neformalnim odnosima smo, ali i profesionalnim. I

jedna drugu podupiremo u tom smislu. Dobro, bilo je i problema i razilaženja, kao i u nekim drugim grupacijama...

Akadska zajednica?

Posle doktorata sam bila jedno vreme bez posla, ali sam onda dobila posao na Filozofskom fakultetu, na koji uopšte nisam računala, jer se stvarno dogodio splet nekih događaja koji nije bio predvidljiv! Naime, umro je nenadano profesor koji me pozvao na fakultet – nesrećan slučaj. I nešto kasnije je umro još jedan, stariji profesor. I tada su mene pozvali da preuzmem prvo izborni predmet Uvod u ženske studije, a kasnije i Uvod u opštu sociologiju i druge kurseve, kako bi me mogli zaposliti s punim radnim vremenom, jer sam jedan period bila s pola radnog vremena na Mirovnom institutu, a pola na Fakultetu, sve do devedeset osme godine.

Kako ti vidiš žene u politici?

Počela sam da istražujem žene u politici iz aktivizma. Naime, bila sam članica u Liberalno demokratskoj partiji gde smo počeli s tom idejom, ustvari pre u ZMS, omladinskoj organizaciji, kad ja nisam bila baš u jezgru tog zbivanja, ali kasnije kad se organizovala LDS (Liberalno demokratska stranka) formirale smo unutar partije žensku grupu koja je insistirala da je važno žensko pitanje i ne može se odlagati za neko kasnije vreme, upravo je sada pravo vreme da se nešto uradi. I ja mislim da smo tad bile jako uspešne.

Devedeset prve-druge osnovani su mehanizmi za rodnu ravnopravnost u Sloveniji: parlamentarna Komisija za žensko politiko, a nekoliko meseci kasnije vladin Ured za žensko politiko. I na parlamentarnoj strani i na vladinoj strani.

Ja mislim da je to bilo jako dobro, Slovenija je bila jedna od prvih tranzicijskih država koja je to uradila, jer je u to vreme to bio instrument pritiska na formalne institucije moći, da se nešto na tom području uradi. I ja sam sudelovala u formiranju tog ureda i radila jedno vreme tamo. A kasnije kad sam dobila mogućnost da radim ono do čega mi je bilo nekako i stalo, ja sam uvek mislila da ću kombinirati istraživanje i ono što radim u praksi. I kad mi se ta mogućnost pružila, ja sam počela to da istražujem. Prvo sam mnogo čitala i pisala i prevodila, a kasnije sam počela sa angažiranim istraživanjem s ciljem da pokažem gde su žene sad u politici, zašto ih nema više, koji su ti mehanizmi koji im o(ne)mogućavaju ulazak, opstanak, vidljivost i napredovanje u politici.

Tako da sam iz toga stajališta počela da istražujem žene u strankama, žene izvan stranaka da vidim kako se i da li se međusobom podržavaju, ili ne.

Početak devedesetih godina sam napisala prvi tekst o izbornim sistemima, pa kasnije o strankama, pa o ženama u strankama. Videla sam da je teško ženama ulaziti u stranačke strukture, jer je to još uvek muško polje angažovanja. I sećam se dobro, kad sam počela da govorim o kvotama u strankama, jedan sada jako uvaženi političar u mojoj stranci rekao mi je: – Ti ćeš našu stranku time uništiti! Ta se stranka sad stvarno raspala, ali ne zbog kvote, nego zbog „pametnih“ muških političara. Mada je jedna ženska političarka htela da ih spasi, i dobro joj je uspevalo jedno vreme, ali kasnije se ispostavilo da to neće moći i bio je kraj.

Tako sam sve dublje i dublje išla u analitičke vode. Na tu temu sam dosta tekstova napisala. Prošle godine smo izdali jednu knjigu u kojoj smo htele da pokažemo i malo istorije i sadašnje situacije. Nismo imali ni jedne knjige na slovenačkom jeziku koja bi se fokusirala na ženu u politici.

Moram reći da sam neka istraživanja radila bez finansijske podrške u instituciji, što je uvek teško. Ali kad je kasnije postalo moguće da prijavimo neke projekte, ja sam uradila jedno istraživanje još dok sam bila na Mirovnom institutu – komparativnu analiza žena u politici: Hrvatskoj, Mađarskoj i Sloveniji. Ali nam se to nije ostvarilo, jer nismo mogli da uspostavimo baš dobar kontakt s kolegicama u Hrvatskoj, pa smo onda samo napravili s Mađarskom, izašla je knjiga o ženama u Parlamentu sa Gabrijelom Ilonski.

Kasnije sam se uključila u neke projekte koje je vodila jedna jako referentna autorica o kvotama Drude Dalerap, ona je Dankinja koja se kasnije preselila u Švedsku. Vodila je svetske projekte o kvotama na različitim nivoima tako da sam kroz tu saradnju dosta naučila o kvotama. Poslednja dva projekta koja sam u Sloveniji radila više se bave pitanjem prepreka da se obrazovane, uspešne, profesionalne žene odlučuju za politiku. Fokusirale smo se na ulogu privatnog života u političkoj karijeri žene. Intervjuisale smo sve ministarke, poslanice u parlamentu, i kao kontrolnu grupu isti broj ministara i poslanika. Razgovori su trajali duže ili kraće (od jednog do tri sata). I počeli smo sa njihovim razdobljem socijalizacije u porodici, u smislu kako su gledali u njihovoj porodici na politiku; da li je neko već bio u politici, kakav je bio taj period, školovanje, ulazak u posao, njihove aktivnosti koje su ih vodile kasnije ka politici, kako su ulazili u stranke, ko im je pomogao, kako su se odlučivali za prvu funkciju, kako je njihova porodica reagovala na njihove odluke, kako su reagovali u njihovom profesionalnom okruženju itd. Zaključak je bio da porodica igra jako značajnu ulogu i kod muškaraca i kod žena, ali različito. Kod muškaraca se uvek cela familija usaglasi

i on traži saglasnost porodice, ali u tom smislu da porodica, a posebno žena ili partnerka preuzima neke funkcije i neke poslove čime se njemu olakšava ulazak u politiku. Podrška porodice i posebno moralna podrška muža, partnera je važan element i kod žena koje razmišljaju da uđu u politiku, ali ona tačno zna da mora da se pobrine za stanje u porodici, da je ona za to odgovorna, zato njoj pomažu drugi: otac, majka ili u retkim slučajevima plaćena pomoć, ali je ona odgovorna. A kod muškarca sva odgovornost pada na njegovu suprugu i na druge članove porodice.

Druga stvar koju smo istraživale je kako profesionalna karijera utiče na njih. I došle smo do zaključka da se profesionalne žene, koje stvarno doživljavaju uspeh u svojoj karijeri, teško odlučuju da uđu u politiku, jer su mnogo toga investirale u profesiju pa su došle do toga da nisu spremne to rizikovati, ako ne znaju kako će to u budućnosti da osiguraju. Jer je politika klizav teren i brzo se može okliznuti i teško je vratiti se u svoju profesiju.

Zato žena hoće da osigura povratak, i ako ona može da se dogovori da joj miruje radno mesto, ona se odlučuje da idu u politiku. Ako ne, odustaje. Zato što tačno zna koliko je morala da investira, da se odrekne mnogih stvari i zna da nije sigurno biti i ostati u politici.

Muškarci ne razmišljaju o tome na takav način. Oni nam nisu odgovarali, da li su o tome razmišljali, a žene jesu da se brinu za svoj ekonomski i profesionalni život i razvoj, kod žena je odgovornost puno veća, nego kod muškaraca. Oni idu u rizik, a one hoće da im je jasan ishod, pre nego što odluče da idu u rizik.

Treća stvar je kako žene ulaze u politiku. Opet je velika razlika između muškaraca i žena – žene treba da budu pozvane od strane autoriteta. Da ih neko vidi da su dobre, da bi mogle biti dobre političarke. Ili su to njihovi predsednici stranaka, ili je to neka ličnost u politici, neki autoritet, ili neka afirmisana žena u politici, ali na nekim visokim mestima. Ako ih oni pozovu onda razmišljaju da li da uđu. Inače one koje se upisuju na političke nauke ne planiraju obavezno da se bave politikom. Muškarci više planiraju političku karijeru. Tako da one prave svoju karijeru ako ih vide, ako iz zapaze, ako misle da su dobre i ako ih pozovu oni sa visokog mesta, onda se one odlučuju. A kod muškaraca je više da su oni aktivni u stranci, ili u lokalnoj zajednici, pa onda u nekom udruženju sa svojim kolegama prave sebi put do politike.

Trebalo bi ponoviti isto istraživanje nakon dvadeset godina u Sloveniji.

Danas ima mladih koje su na Fakultetu političkih nauka, a koji imaju nameru da prave političku karijeru, čak idu i na usavršavanje u inostranstvo gde uče kako da naprave tu vrstu profesionalnog usmerenja.

Slažem se da bi ponovljeno istraživanje možda dalo nove podatke o ženskom shvatanju politike danas u Sloveniji. Situacija se promenila u raznim oblicima, pa verujem i u odnosu mladih žena prema politici.

Da li ostvaruješ saradnju sa kolegamicama i kolegama u Srbiji?

Ja sam počela ozbiljno da se bavim istraživanjem u vreme kada je bio na delu raspad Jugoslavije. I ta činjenica je dosta uticala na uslove, na mogućnosti povezivanja. Tako da je to bio velik hendikep, ne samo moj. Recimo, dok sam studirala, pa i kasnije, mnoge stvari sam čitala, nekad nisam ni znala koji jezik čitam, srpski, hrvatski ili slovenački. A kasnije se ispostavilo da se smanjivao izbor i broj knjiga koje smo dobijali u Ljubljani iz jugoslovenskog regiona, potom su se prekinule veze i moje znanje i veština čitanja i komuniciranja na srpskom i hrvatskom se smanjila.

Mi smo već imali elektronsku poštu, a u Srbiji još nije bilo toga. To političko vreme je uticalo na to kako si i koliko mogao na tome da radiš. U to vreme još nisam bila u nekoj instituciji, bila sam sa pola radnog vremena, ili sam bila početnica. Iz te pozicije ne možeš mnogo da uradiš. Tako da je moje povezivanje počelo kasno, kad sam dobila stalni posao na Filozofskom fakultetu, kad sam mogla da konkurišem za projekte u Sloveniji i kod evropskih fondova.

Ali moram reći i kad je stvarno počelo moje povezivanje s drugima u regionu, to je bilo preko ličnih kontakata, na primer u Beogradu preko Centra za ženske studije gde radi Daša Duhaček, mi smo zajedno predavale na CEU u Budimpešti početkom dvehiljadite godine. U Hrvatskoj preko Ženske infoteke sa Đurđom Knežević, u Bosni sam bila par puta, ali nekako nisam mogla da uspostavim dugoročniji kontakt. Prošle godine sam čak bila kod njih na Interdisciplinarnim rodnim studijama na tom novom univerzitetu, sa vama u Novom Sadu smo evo uspostavili saradnju preko moje knjige. Ti si napisala recenziju, bila je lepa promocija knjige u Beogradu u organizaciji jedne nevladine organizacije, tako da sve nekako traje na ličnim kontaktima.

Kad sam bila šefica Odeljenja za sociologiju na Filozofskom fakultetu ovde, bila sam čak i na Odelenju za sociologiju na Univerzitetu u Beogradu, pokušavala da ugovorim neke oblike saradnje oko Bolonje, ali se to nekako zaustavilo. Ja sam mislila da predložim da svake tri godine, ako smo tri društva hrvatsko, srbijansko, slovenačko, a

moglo bi biti i više (iz Crne Gore nismo dobili nikakvih rezultata, iz Bosne nismo dobili nikakvog odziva, iz Makedonije isto) da napravimo zajednički skup, u razmaku od tri godine, da razmenimo neka iskustva. Treba nam dosta energije da istrajemo u ponovnom povezivanju. Možda je povezivanje lakše u domenu rodni studija, nego u već tradicionalnoj disciplini sociologije.

Onda sam razmišljala da predložim veći skup o ženskim studijama. Da pozovem one koje imaju ženske/rodne studije pa da napravimo jedan skup. Prvo da vidimo gde smo i šta smo i šta radimo. Pa da onda ostalima dajemo neke predloge za surađivanje.

Dobila sam poziv iz Ministarstva dijaspore Srbije koji je bio poslat stručnjacima u dijasporu da se jave za mentore mladim istraživačima, jer Srbija hoće da napravi bazu podataka onih koji su aktivni u dijaspori, pa nas zovu na saradnju. A da ne govorim o raznim mogućnostima istraživanja. Kad smo moju knjigu promovisali pričali smo o tome da napravimo neko zajedničko istraživanje o migrantkinjama. Ostaje još mogućnost razmene studenata i studentkinja.

Otac?

Moj otac je radio prvo u željezari, posle je bio završio stručnu školu za vozače, pa je bio profesionalni vozač kamiona i vozio je mnogo na relaciji Slovenija-Srbija. Bio je jako vredan i dosta dobro je zarađivao. Bio je domaćin, velika mu je bila briga da napravi nešto i da ostavi svojoj deci. Tako da je kuća bila njegova životna priča. I tako je u Obrenovcu sagradio kuću na tri sprata – preveliku, preambicioznu bez saglasnosti nas dece da stvarno želimo tamo da živimo.

A kol'ko je on u tome uživao? Kad je otišao u penziju i kad je otišao tamo?

Mama je duže vremena tamo. On je otišao u penziju početkom devedesetih godina i tada je prešao u Obrenovac. Nekih dvadeset godina je bio tamo. Bio je jako bolestan. Njega je kičma jako bolela, a imao je previše kilograma, slabo je brinuo o svom fizičkom zdravlju, slabio je iz godine u godinu fizički, tako da je pre dva meseca umro iznenada.

Tvoja majka se preselila u Srbiju?

Da, osamdesete, kad je otišla u penziju. I mama je sad sama u toj kući s bratom, ali žive odvojeno, tako da je sama i nije sama.

Sin?

– Moj sin je trideset godina, završio je u Ljubljani Fakultet političkih nauka – međunarodni smer. Upisao je doktorske studije u Sloveniji, onda se prijavio na jedan fakultet na magistarske studije u Parizu s nekom svojom idejom istraživanja novih

medija. Neka teorija između Vebera i Fukoa. Magistarski je završio i upisao doktorat na temu Rođenje kritike, dobio je mesto istraživača na EHES-u. Za sada je tamo zadovoljan. Jezik mu ne predstavlja problem, jer je francuski jezik učio već u srednjoj školi. Bio je pola godine u Ugandi kao dobrovoljac, tamo u nekoj školi. I bio je godinu dana u Bordou na studentskoj razmeni. Sad završava doktorski i jako je zadovoljan tamo. Za njega je to dobra mogućnost, ali ne znamo da li će se vratiti, ili će ostati.

Zašto je Tvoj sin jedinac?

On je jedinac zbog sklopa naših ukupnih životnih okolnosti i iskustava u poslednje dve decenije prošlog veka. Svi smo hteli više dece, ali ja sam shvatila da u to doba kad je moj muž bio ministar (a bio je više mandata), to bi sve spalo na mene i ja nisam bila spremna da još jedanput uđem u tu priču, jer sam znala da je to ponovo puno odricanja. I rekla sam sebi, ako ovaj jedan sin bude osetljiv i za rodna pitanja i za socijalne razlike i za sve, sasvim dovoljno sam u životu napravila. Ja mislim da naš sin stvarno ima osećaj za oboje.

Ko Ti je podrška?

U poslednje vreme imam njegovu veliku podršku. Jako se dobro slažemo sada, mada smo imali burna vremena. On je jedna draga osoba u mom životu, jer s njim stvarno mogu o svim mojim problemima da razgovaram. On dobro shvata situaciju, ne treba da mu neke stvari obrazlažem, i nekako mi je lakše s njim govoriti i naći neka rešenja koja su dobra. Imam prijateljice, ali ne u tom smislu da bi se to sve tako fino preplitalo.

Inače sam jako socijalno biće i mnogo su mi potrebni ljudi oko mene. Ja moram da imam kontakte s ljudima, to mi je jako važno u životu.

Bili smo u jednoj grupa deset nas kolega i koleginica sa fakulteta koji smo bili pet bračnih parova, i jedno vreme smo se intenzivno družili i posle smo se nakako razbili po različitim krajevima u Sloveniji, tako da su nam se malo veze iskidale.

Ali da budem sasvim iskrena, najveća podrška bio mi je muž i u kriznim trenucima i u trenucima kad mi je bila potrebna profesionalna pomoć, pošto je on isto sociolog.

Ana (1959), Novi Sad

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u Novom Sadu, decembar 2014.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Moje detinjstvo je prošlo uglavnom na Limanu I u Novom Sadu. Zapravo sam se doselila tamo iz Jovanske ulice koja se nalazi pored Zavoda za socijalno. Tamo sam živela prvih šest godina. Postoji ta prizemna kuća i danas, jedna je od malobrojnih koje su preostale u ulici, ali kako sam pošla u školu na Limanu, onda nekako računam da mi je najveći deo detinjstva limanski. Iako imam veoma lepe uspomene i iz Jovanske ulice. Nekad sada njome prođem, ali kada vidim zgrade koje su je potpuno zagušile, nema više tog utiska o slobodi koju smo mi kao deca tamo imali trčeći naokolo travnjacima i putem. Naravno da je to sećanje obojeno onim o čemu razmišljam kao već odrasla osoba. Sada se sećam tog detinjstva i kao uživanja u mnogim tehničkim blagodatima. Verovatno moja ljubav prema motorima potiče od onda, jer mi je jedna od najdražih i najranijih fotografija ona gde sedim, presrećna, na svetlo plavoj vespi. I kako su me u tom uzrastu uvek šišali na kratko, onda je ona nekako vrlo „muška“ fotografija. Već tada sam zamišljala da ću moći da vozim motore, što se nije naročito ostvarilo, jer nisam dogurala dalje od skutera ... Ništa nije bilo od Harlija.

Da li Ti uopšte imaš vozačku dozvolu?

Imam. Položila sam vozački ispit u San Diegu, a potom još jednom u Novom Sadu. Mogu reći da i dalje veoma volim motore koje rado razgledam na ulici. Do šeste godine nisam imala devojčice za drugarice, nego samo dečake, ali mi to tada, naravno, ništa nije značilo. To verovatno zvuči interesantno samo iz mnogo kasnije perspektive. Mislim da sam imala tri najbolja druga. Jedan od njih je emigrirao u Kanadu sa porodicom, kada mi je bilo četiri godine i sećam se toga kao prve veliko tuge. Ali smo se veoma brzo nakon toga odselili na Liman, i, naravno, ta su rana prijateljstva iz detinjstva bila prekinuta. U toj kući u Jovanskoj živeli smo na ranosocijalistički način. To je bila jedna velika prizemna kuća koja je do kraja Drugog svetskog rata pripadala porodici kojoj su potom dodelili samo dve sobe, a u ostale delove naselili nekoliko porodica, uključujući i nas – mene, mamu, tatu i baku koja se doselila iz Krčedina kada mi je bilo godinu dana i kada je umro moj deda. Baka, kao

seoska domaćica, nije imala penziju, te je bilo „normalno“ da se doseli kod sina (kćer joj je umrla dve godine ranije) i brine o unuci dok su roditelji na poslu. Dvorište je bilo malo sa zajedničkim toaletom negde u njegovom dnu. Sećam se da je u dvorištu bilo puno trave i pesak za dečije igranje. Leti su roditelji iznosili u dvorište limeno korito u kojem bi se ugrijala voda za brčkanje dece.

Rođena sam pedeset devete, kad ulazimo u lepi socijalizam (pomenula sam vespu), a sećam se takođe i dolazaka „gastarbajtera“ iz Nemačke ili Švajcarske u prekrasnim automobilima. Ja i dan-danas volim lepe automobile (kao i motore). Ne interesuju me kao nešto što bih kupila za sebe, ali eto – rado pratim zanimljive oblike auta. Ljudi koji su dolazili iz inostranstva nas decu su utrjavali u te aute i vozali tamo-amo. Toga se sećam kao fantastičnog iskustva – tih raznih uglancanih opela i kadeta sa velikim otvorenim prozorima.

A na Limanu je sve počelo iznova, jer je to već bila škola i sasvim nova prijateljstva, uglavnom drugarice. Dečaka ima sve manje i manje u blizini, to jest, sve više se delimo na žensku i mušku decu, i u školi i u igrama u slobodnom vremenu. Ja sam išla u Osnovnu školu „Jovan Popović“ koja se sad više, mislim, tako ne zove. To je škola koja je nekada imala lepu veliku livadu ispred, a sada se na njoj uzdiže Ekonomski fakultet. U toj školi sam stekla nekoliko dobrih prijateljica. Sa dve sam ostala bliska.

Nosiš neke utiske iz osnovne škole?

Ne mogu da kažem da imam nekakvih dramatično zanimljivih utisaka iz osnovne škole. Mi deca smo imali neko svoje proživljavanje otvaranja Jugoslavije prema svetu. Do iznemoglosti smo imitirali pobednice/ke festivala u Sanremu, čije su se pesme vrtele na radiju i televiziji. Sećam se da smo svi pratili takmičenja u klizanju i to je bilo nešto što nam je ispunjavalo mnogo slobodnog vremena, pa smo imitirale takmičarke-pobednice – ali samo na rolšuama. Ulaz u školu je bio popločan nekim veoma glatkim teraco podom i to je bio naš „ring za klizanje“. U to isto vreme sam išla na klavir u nižu Muzičku školu „Isidor Bajić“ koju sam završila nakon šestog razreda i posle toga još jedan razred iste srednje muzičke škole.

Roditelji?

Ja sam jedino dete svojih roditelja (što je imalo i dobre i loše strane). Mama je došla u Jugoslaviju iz Sovjetskog Saveza pedeset i sedme godine, dve godine pre nego što ću se ja roditi. Mama i tata su već živeli u Sovjetskom Savezu u braku od pedeset i četvrtne godine. Moj tata je otišao u SSSR kao tinejdžer nakon drugog svetskog rata, s

nepunih dvadeset godina. Kao mlad partizan, tek izašao iz rata, dobio je vojnu stipendiju i otišao na obrazovanje u bratski Sovjetski Savez. U ono vreme je veliki broj mladih ljudi koji su bili u partizanima dobijao te sovjetske stipendije. Tata je pohađao Karlovačku gimnaziju kad je počeo rat, ali je srednje obrazovanje završavao u Sovjetskom Savezu, gde je potom studirao hemiju pri vojnoj akademiji. Tamo je primio i sovjetsko državljanstvo, nakon što je potpisao Rezoluciju Informbiroa. Mama i tata su se upoznali u Saratovu gde je moj tata poslat na posao, a živeo je kao podstanar kod svoje buduće tašte. Mama je studirala ruski jezik u Saratovu. Imala je četiri sestre – dve su umrle od bolesti i gladi u detinjstvu. Otac joj je umro mlad od upale pluća 1937. godine – oko njega postoji neka ‘aura’ pasivne žrtve novog komunističkog doba – naime, gotovo ništa o njemu ne znam. Baka po mami, koju nisam mogla upoznati, živela je nakon njegove smrti bez muških partnera. Radila je kao učiteljica u dečjim vrtićima, a umrla je već 1960, budući stalno „slabog zdravlja“, kako se tada govorilo.

Budući da je tata ostao u SSSR, nije imao nikakve obaveze prema Jugoslaviji?

Ne, primio je sovjetsko državljanstvo. S obzirom na potpuni prekid diplomatskih odnosa tada, tata više nema kontakata sa Jugoslavijom kao državom. Neki od tih naših stipendista su odlučili da se vrate u Jugoslaviju u prvom trenutku, odmah nakon što su čuli da je došlo do raskida, ali mislim da naknadno to više nije bilo moguće, te bi izbor da se Rezolucija ne potpiše rezultirao zatvorom u SSSR. No, moji su živeli u SSSR-u tri godine nakon što su se venčali, uključiv i godinu dana u Lenjingradu, gde je tata bio na službi kao vojno lice. Kada su 1956. godine ponovo uspostavljeni diplomatski odnosi, od jugoslovenskog konzulata su dobili dozvolu za tatin povratak. Mislim da je tada prvi konzul u našoj ambasadi u Moskvi bio Raif Dizdarević, te su ga mama i tata po dobru zapamtili.

Tata je želeo da se vrati?

Verovatno je to bio dosta težak osećaj – više od deset godina ne biti u aktivnom kontaktu sa roditeljima. Ne znam kakve su tamo informacije mogle stizati o situaciji u Jugoslaviji. Tako da su se vratili pedeset i sedme godine.

Sva tatina rodbina je živela na selu, u Krčedinu. Tata je imao osam godina stariju sestru koja, za razliku od tate, nije dobila mogućnost da se školuje. Rano se udala, te je krajem pedesetih imala tri, već skoro odrasla sina. Vrlo brzo nakon tatinog povratka je umrla od teške akutne bolesti. Kako se to kaže na selu – „izrađena žena“.

Gde se tata zaposlio?

Tata je na početku radio razne fizičke i tehničke poslove, pošto mu nisu priznali sovjetsku fakultetsku diplomu. Onda je upisao Ekonomski fakultet u Beogradu – i kupio motor na kome je putovao za Beograd. Pravi veliki motor na kome smo se mi svo troje vozili! Ja sam sedela u sredini. Sećam se vrlo dobro kako smo tim motorom išli na pecanje. Sećam se pecanja po ritovima u okolini Novog Sada: štuka, karaša i bandara. Uživala sam u pecanju!

Već negde sredinom ili pri kraju studija, tata je počeo da radi u raznim građevinskim preduzećima: „Pobedi”, „Novomontu”, „Neimaru”, a mislim da je možda bila i neka firma koja se zvala „Vodoinstalater”, sada nisam sigurna. Iz „Neimara” je otišao u prevremenu penziju 1985. Bio je razočaran u reforme, posebno u politiku integrisanja preduzeća gubitaša u bolje firme. Nije tražio boračku penziju, iako je mogao.

A mama je po dolasku u Jugoslaviju bila raspoređena na rad, kao lektorka za ruski jezik i strana državljanka, u Višu pedagošku školu. Mislim da ljudi koji nisu bili jugoslovenski državljani nisu imali mogućnost izbora mesta zaposlenja. Nakon što je ta Viša pedagoška škola ukinuta, mama je prešla da predaje na Filozofski fakultet, gde je kao lektorka na Katedri za ruski jezik radila do penzije 1996. godine.

Kad je umro moj deda 1960, baka je prodala kuću i došla iz Krčedina da živi s nama u Novom Sadu. Ja sam tada bila beba od devet meseci. Nastavili smo da živimo zajedno – tri generacije. Baka je živela skoro do stotinu godina. Bila je žena sa sela, školovana do četvrtog razreda (u Austrougarskoj), kao „nezadružena“ seljanka nije imala penziju.

Mami je pomagala oko mene i u kućnim poslovima. Svukud me je pratila u detinjstvu, sedeći sa mnom u Muzičkoj školi na časovima solfeđa i klavira sve do moje desete godine, kada sam već počela sama putovati gradskim autobusima. Volela sam što se s bakom moglo dugo ćutati.

Išla si u gimnaziju Zmaj Jovinu?

Da – u prvom gimnazije mi je bilo veoma teško, odjednom na prvom polugodištu više nisam bila „vukovac“. Ali sam se brzo popravila. Kolebala sam se između prirodno-matematičkog i društvenog smera, odlučivši se napokon za potonji. Posle trećeg gimnazije, sve oko mene mi počinje izgledati dosadno i sputavajuće, te, nakon letnjeg upoznavanja sa društvom iz Sarajeva, molim roditelje da me upisu u četvrti gimnazije u Sarajevu, koje mi je izgledalo puno rok muzike i zanimljivih (kao iz Heseovih romana, he, he) ljudi. Posle raznih turbulencija, uključiv i kratko bežanje od

kuće i konsultacije sa psiholozima u Beogradu, moji pristaju da se upišem u četvrti gimnazije u sarajevsku Prvu klasičnu gimnaziju „Ivo Andrić“. U Sarajevo se, sticajem okolnosti, već bila preselila moja profesorica klavira, a njena ćerka je bila moja bliska drugarica. Tako da sam maturirala u Sarajevu. Potom se, nakon stišavanja „pobune“, vraćam u Novi Sad.

Kako si se odlučila da studiraš ekonomiju?

Ja se nisam tu nešto jako odlučivala. Mislim da jednostavno nisam bila sazrela da donosim takve odluke. Moji vršnjaci su studirali ekonomiju ili prava. Iz ove perspektive mi se čini da sam u petnaestoj godini, sazrela u smislu interesovanja za književnost, filozofiju i film, te za klasičnu muziku, ali da mi je poznavanja svega ostalog ozbiljno manjkalo. U tom sazrevanju je vema važnu ulogu odigrao jedan prijatelj, koji me je, kada mi je bilo petnaest, a njemu devetnaest godina, uputio na čitanje literature koja je ostavila na mene najdramatičniji utisak u tinejdžerskom uzrastu – lepa književnost sa filozofskim namerama. Mi smo se slučajno upoznali kada se počelo graditi novo groblje, gde smo se tokom leta preko Studentske zadruge zaposlili na kopačkim radovima, moje dve drugarice i drug. On se tada zabavljao sa sestrom našeg pomenutog druga iz osnovne škole. Sadili smo jelke i mnogo se zabavljali.

A naš stariji novi drug je već bio upisao filozofiju – i imao je motor! Ubrzo se zaljubio u jednu od moje dve drugarice i nastavili smo sa još prisnijim druženjem. On mi je „izdavao“ liste knjiga Hesea, Mana, Kamija, koje sam velikom brzinom gutala. U sedamdesetim i osamdesetim godina je postojala podela na sferu onoga što ljudi moraju da rade (i šta se podrazumeva), i na ono šta žele da rade (mada mislim da nije svima ovo drugo bilo neophodno). Studiranje i rad su ulazili u ovu prvu sferu, te mislim da nisam mnogo marila za odlučivanje o tome šta ću studirati ili raditi. Ali u sferi slobodnog vremena se razgranavao neki „voljni rad“.

Subotički Ekonomski fakultet je upravo bio otvorio odeljenje u Novom Sadu, koje se tekom mnogih godina „šlepalo“ u zgradi Radničkog univerziteta. Na neke ispite smo odlazili u Suboticu. Studije su bile dosadne (sa izuzetkom predavanja dvoje profesora iz psihologije rada i istorije ekonomske nauke) i bez veze sa stvarnošću, ali to sam i očekivala, tako da nije bilo traumatično.

Znači volela si te studije?

Imala sam i tamo dobre drugarice, s kojima se i dan-danas družim, tako da smo uspevale da studiranje provodimo u nekakvom polulutanju i zajedničkom bubanju

gradiva. Polagale smo te ispite. Nismo se sećali gotovo ničega iz predmeta. Sećam se samo pokojnog profesora Stjepana Hana koji je bio čovek „osim sveta“. Tada je imao oko sedamdeset godina, jedini sa dugom međunarodnom profesionalnom biografijom. Pre Drugog svetskog rata je studirao industrijsku psihologiju u SAD sa asistentima Frederika Tejlora. I njemu su (pored mnogih drugih, uključiv i mog tatu) povremeno oduzimali pasoš. Han je bio rodom iz Vukovara iz ugledne advokatske porodice. I profesorke Ane Tot se sećam kao izuzetka iz pravila: istoriju ekonomske misli je predavala kao povest o događajima, što mi je, izgledao kao društvena nauka.

Tokom studija sam se družila i s drugaricama i drugovima iz gimnazije koji su bili upisali Akademiju umetnosti – glumu i režiju, a koja je tada bila nova institucija. S njima se družim u kontinuitetu i danas. Na Akademiji sam provodila mnogo vremena, a čak sam i sama, neuspešno, pokušala da upišem glumu. Kad je u Novi Sad došao iz Sarajeva na studije režije LP, tada je kreativni i javni život na Akademiji procvetao, a s njim su i druženja postala produktivnija – osnovano je Akademske pozorište „Promena“ u kojem sam ja provodila sve više i više vremena, jer su pored budućih profesionalnih glumaca i režisera, u rad bili uključeni i prijatelji-volonteri. Zajedničkim naporima smo uspevali da dobijemo i sredstva od SIZ-ova za obrazovanje i kulturu, te je „Promena“ sa predstavama počela putovati na festivale, gde su dobijene čak dve MES-ove nagrade u Sarajevu. Putovali smo i na festival Alpe-Adria u Trst, Dubrovačke letnje igre, te Festival mladog teatra u Skoplju.

Tako rekuć zamalo pa da postaneš glumica...

To je bio zapravo „pravi“ život, jer se ticao umetnosti... književnosti... zapravo period jednog vrlo aktivnog kreativnog rada u pozorištu „Promena“. Radila sam uglavnom ono što se danas zove „public relations“ (PR), a što je uključivalo razgovore i prepisku sa SIZ-ovima, spremanje rekvizita i kostima, uključujući i dovlačenje živih petlova na jednu predstavu, koje bih kupovala po Kamenici, a koji bi bili zaklani na predstavi.

Koji bi bili glumci!

Da, vrlo kratkog veka na sceni, na žalost. To su bili blistavi dani. Za reditelja i za glumce je to bio period profesionalnog sazrevanja, a svi zajedno smo pokušavali da razumemo šta umetnost može promeniti u svakodnevnom životu. Tako da je to bio i neki antropološki teatar. Onda sam dobila diplomu i počela „čekati“ posao. Tada sam vrlo rado odlazila na Filozofski fakultet gde je moja drugarica već bila asistentkinja na Arheologiji kod VV i organizovala skupove na koje su dolazili istoričari i sociolozi

iz zemlje i sveta. Sećam se divnog predavanja Silve Mežnarić, sociološkinje iz Zagreba. Sedeći na tim skupovima, veoma se dobro sećam da sam osećala veliki stid što nisam u mogućnosti da artikulišem svoja pitanja. Videla sam da mi nedostaje obrazovanja u onoj oblasti koja me najviše interesuje – poreklo nejednakosti i nerazumevanja među ljudima... diskrepancija između socijalističkog morala solidarnosti i onoga što se sreće na svakom koraku...

Verovatno je tom interesovanju doprineo i polusvesni šok – videti da posle dugog perioda studiranja i nekog ipak mukotrpnog rada (bez obzira na „luftanje“ i bubanje), pa napora da se dostigne neki prosek ocena – ulazimo u svet zapošljavanja koji je naoko otvoren, a zapravo utemeljen u nekom polumračnom sistemu veza i poznanstava. Sećam se tog osećaja gađenja pred tim licemerjem... pretvaranjem da se slede pravila, a bez stida. Valjda je i to bio poticaj za sociološko razmišljanje.

Šta si Ti mogla sa diplomom?

To je početak-sredina osamdesetih... ubrzo posle diplomiranja se zapošljam kao pripravnica u Pokrajinskom zavodu za međunarodnu saradnju... tamo gde si me ti i upoznala. Ja se sećam i tvojih projekata koje si imala sa univerzitetima u Americi. Ja sam administrirala projekte naučne saradnje Vojvodine sa SAD, igrom arbitrarnosti direktorskog autoriteta. Zaposlili su me kao pripravnicu na određeno vreme, ali mi je poveren posao potpuno neprimeren početnicima. Naime, tadašnji direktor Zavoda je bio autoritarna ličnost koja je uvek bila u stanju besa prema nekome. I u tom momentu kada ja dolazim na posao, kod njega je u nemilosti moj kolega koji bi trebalo da me obučava poslu, a na mestu savetnika za naučnu saradnju sa zapadnim zemljama. Da bi ga zbog nečega kaznio, naš direktor me odmah upućuje na godišnji sastanak Jugoslovensko-Američkog odbora za naučnu saradnju u Budvu. Ja se tamo pojavljujem – reći „u nebranom grožđu“ bi bilo veoma blago. Motam se po hotelu, a kolege iz republika i pokrajina pitaju: – Čije je ovo dete? Ne povezujući me sa zaduženjem u vojvođanskoj delegaciji. I sećam se tog prvog zadatka i naknadnih svojih zaduženja koja su bila potpuno neprimerena mom iskustvu. Ali sada mislim da je to bila odlična avantura jer tada sam doživela jedan drugi šok – da sam u tim razgovorima, na sastancima gde sam grčevito pokušavala da razumem šta se događa, zapravo mnogo bolje razumela šta su govorili Amerikanci nego članovi naših delegacija. Ono što su govorili predstavnici američkih ministarstava je bilo vrlo transparentno, pogotovo delovi koji su se ticali novca. A sa naše strane, već nakon dva takva sastanka sam razumela da predstavnici republika i pokrajina uopšte ne vode

računa o tome koliko novca bi smeli potrošiti na projekte. Uglavnom su čekali znak sa američke strane da bi izdvojili neka približno ista sredstva. Ja sam u to vreme mislila da će svi biti užasnuti takvim potezima, da će neko iz neke administracije da reaguje, međutim, shvatila sam da je to ustaljena rutina. Moram reći, međutim, da su kolege iz Slovenije bile drugačije. S njihove strane je bilo mnogo više ozbiljnosti, primedbi, obrazlaganja u smislu zašto za neke projekte nema novca, i tako dalje.

Ti ne ostaješ tu dugo?

Pa, ostajem skoro tri godine ukupno. Nakon prve godine su me primili za stalno, ali je u meni raslo nezadovoljstvo tim administrativnim poslovima, monotonim i često besmislenim. Ubrzo sam dobila želju da upišem magistarski iz istorije umetnosti. Srećom da od toga ništa nije bilo, ali je ta želja bila, valjda, zamišljanje izlaza iz zavodskog „kaveza“. Ja sam bila zapisničarka i praktično tehnička sekretarka komisije SIZ-a za naučni rad Vojvodine, a u stvarnosti neki oficir za vezu između Zavoda i SIZ-a: iz ove perspektive govoreći, to je bilo naročito nakaradno organizovano. SIZ je trebalo da bude samoupravno telo, a Zavod državno (vojvođanskog Izvršnog veća) koje je samo administrativno pomagalo SIZ-u, čije su samoupravne odluke morale biti nezavisne. Ali je kontrola nevidljivo išla iz Izvršnog veća, ili iz raznih moćnih grupa na fakultetima koje su se o svemu dogovarale van sastanaka SIZ-a. Ja sam sa zapisničarskim poslom i obaveštenjima o konkursima skakala između SIZ-a i Zavoda, ali često i do Beograda, Ljubljane i drugih gradova gde su se (nemoćne) savezne komisije za naučnu saradnju sa inostranstvom sastajale. Kada sam bila primljena u stalni radni odnos nakon godinu dana, ubrzo sam sama sebi pronašla stipendiju (kao deo svog posla) u Holandiji. Dobro mi je poslužilo odsustvo „odskočne daske“, jer se nisam mogla nadati nikakvim vezama preko roditelja. Zaključila sam da moram biti sama svoja veza u takvom sistemu. Tako da sam, čeprkajući po dopisima koji su stizali na moj sto, pronašla oglas za magistarski kurs studija razvoja u Holandiji koji je trajao petnaest meseci. To su bile interdisciplinarne studije političke ekonomije razvoja. Odmah sam se „zapalila“ za taj program. Tako da sam se, uz blagoslov direktora koji je imao kraljevsku slabost „prema mladima na kojima svet ostaje“, prijavila na taj program. Uslov za aplikaciju i dobijanje stipendije je bio zvanično odobrenje sa radnog mesta.

To je sada prozor u svet.

I u augustu osamdest i pete sam otišla u Holandiju. Sve do odlaska sam i dalje radila sa Akademskim pozorištem „Promena“. Tog leta, pred Holandiju, smo išli na

Dubrovačke letnje igre gde je na tvrđavi Lovrijenac LP režirao Bunjelovog „Hamleta“. Dva blistava meseca pred put između Lovrijenca i Lokruma! Nisam, srećom, imala potrebu da mnogo spavam. To ni dan-danas nemam..

I kad si se vratila sa studija u Holandiji?

Završila sam magistarski krajem osamdeset šeste. Kada sam se vratila iz Holandije, nastupile su mnoge promene u mojoj glavi. Bila sam već solidno utopljena u jedno transnacionalno okruženje, već pristojno komunicirajući i pišući na engleskom, a i zbog toga što sam u Hagu stekla dvoje važnih prijatelja s kojima sam bliska i danas, nakon dvadeset i osam godina. Moja cimerka je bila Meksikanka, a dečko s kojim smo se najviše družili, polu-cimer, bio je Belgijanac-Flamanac. Upravo sam ga sad nedavno posetila u malom mestu pored Luvena.

Nas Institut za društvene odnose je, inače, bio osnovan od Ministarstva za razvoj holandske vlade, iz pobuda postkolonijalnog iskupljivanja (nezvanično). Takvih instituta za istraživanje (nejednakosti) razvoja ima i u Britaniji i u Francuskoj. Na njima stipendije dobijaju uglavnom mlađe birokrate ili postdiplomci iz jugoistočne Azije, Afrike i Latinske Amerike. Države kao što je Holandija smatraju svojim dugom da pomažu obrazovanje mlađih ljudi iz „trećeg sveta“. Mada je tamo bilo i studenata od blizu četrdeset godina, a koje su njihove vlade slale na dodatna obrazovanja. Moj program se zvao Politike razvoja, gde je bilo mnogo političke sociologije; mene je u početku najviše zainteresovala politička istorija vojnih diktatura u Latinskoj Americi. Zapravo sam u to vreme zamišljala da ću se time dalje baviti. A i živela sam među novostečenim prijateljima kojima je rodni jezik bio španski. Mnogo sam čitala o Brazilu i o Argentini, imala sam profesore koji su terenska istraživanja provodili u Južnoj Americi. I kako sam se tim novim temama sve više zanimala, perspektiva povratka u Zavod je izgledala sve strašnija.

Vratila si se na to radno mesto!

Morala sam se vratiti na to radno mesto, ali sam nakon mesec dana po povratku, u Politici ugledala oglas za stipendiju na osnovu Fulbrajtovog programa na koju sam se odmah prijavila. U međuvremenu sam se raspitivala da li je potrebno nostrifikovati magistarsku diplomu stečenu u Holandiji. Jedni su rekli potvrdno, dok su drugi rekli da ne treba, treći da ću na Univerzitetu u Beogradu čekati nostrifikaciju godinama. Tako da sam otišla na Sveučilište u Zagreb, gde je postojala već solidna grupa koja se bavila istraživanjima razvoja, i odakle su mi već posle pet meseci poslali komentare komisije i odluku o nostrifikaciji.

Da li je to stvarno bilo potrebno?

Sada to nije ni važno. Sigurno je bilo potrebno za zaposlenje na našim fakultetima. Znači, nastavila sam da radim u Zavodu. Fulbrajtovu stipendiju je tada „vodio“ SIZ za usmereno obrazovanje. Kada sam dobila stipendiju, sekretar Zavoda je pokušao da mi je ospori. Argumentacija je bila da treba da provedem nakon studiranja izvesno vreme na radnom mestu da bih mogla koristiti novu stranu stipendiju. Ja sam ispunjavala taj uslov, tako da sekretar nije bio u pravu. Sekretar se odlučio na podlost, te mi je natovario „na rep“ Službu državne bezbednosti. Oni su me počeli daviti nekim potpuno sumanutim razgovorima, između ostalog, raspitujući se o „prirodi mojih odnosa“ sa raznim američkim državljanima koji su dolazili u službene posete Zavodu i SIZ-u. Na primer, izgledali su veoma ponosni time što su znali da je čovek iz Američkog ministarstva poljoprivrede bio kod mene na nekom doručku. Moram reći da to nisu bili prijatni razgovori. Upozoravali su me da se neću moći zaposliti u diplomatskoj službi zbog biografija roditelja. Tunjave ljudske figure iz filmova tipa Bertolučijevog „Konformista“. Zanimljivo je da sam neke od tih tipova videla devedeset i prve godine kada su pokušavali da rovale po antiratnim demonstracijama. Prepoznala sam jednog od njih u gužvi na jednom antiratnom koncertu i gromko sam mu se javila: – Dobar dan! Uglavnom, zavodski sekretar nije uspeo da poništi odluku Fulbrajtove komisije. Ne znam zašto mu je bilo potrebno to zastrašivanje.

Raskidaš radni odnos ili si ostala?

– Kada me je sekretar počeo maltretirati, već sam bila čvrsto rešena da odem iz Zavoda, te sam konkurisala na mesto asistenta u naučnom radu na Ruralnoj sociologiji na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Primili su me na taj posao u jesen 1987, skupa sa koleginicom koja je potom otišla na magistarke studije na „moj“ institut u Hagu (gde i sada predaje na rodnim studijama). Na Fakultetu su znali da planiram da idem u SAD, ali su me ipak primili. Tamo sam radila od jeseni osamdeset i sedme do septembra osamdeset osme kad sam otišla u Ameriku. Ostala sam kod njih u radnom odnosu na neplaćenom odsustvu do devedeset i druge.

To je bila katedra u razvoju?

– Do našeg dolaska, sem profesora i njegovog asistenta, na katedri nije bilo nikoga ko se bavio sociologijom, nego ekonomijom poljoprivrede u najširem smislu. Ja sam bila asistentkinja pripravnica u nauci, što znači da nisam imala obaveze u nastavi. Putovali smo po selima, radili intervjue: meni je to bilo prvi put u životu, teško i zanimljivo.

Onda si otišla u Ameriku.

I tamo sve počela nanovo. Upisala sam se na postdiplomske iz sociologije na Kalifornijskom Univerzitetu u San Dijegu. Prvo sam studirala na master programu, a nakon tri godine kurseva sam 1992. polagala kvalifikacioni ispit, nakon čega se počinje doktorat. Uzimala sam mnogo različitih kurseva, i sa departmana za političke nauke, jer sam htela da popunim praznine iz dodiplomskog života. Uz stipendiju za školarinu koju sam dobijala pet godina od univerziteta, radila sam kao asistentkinja u nastavi otprilike trećinu radnog vremena. Preko leta sam radila razne poslove, te sam tako mogla i da dolazim u Novi Sad.

Početak interesovanja za feminističke ideje?

Od leta 1991. godine počela sam češće i na duže vreme dolaziti kući, kada sam se uključila u antiratne demonstracije. Početak rata u Jugoslaviji za mene znači uključivanje i u feministička razmišljanja. Tada sam se upoznala i sa „Ženama u crnom“. Pre toga sam bila potpuno neuka glede feminizma, a već na prvim antiratnim okupljanjima je bilo upadljivo prisustvo i iskustvo starije generacije jugoslovenskih feministkinja. Nakon antiratnih demonstracija u Beogradu jula 1991, mala grupa nas mladih je organizovala i prve demonstracije i antiratni koncert u Novom Sadu. Devedeset treće godine sam dobila dvogodišnju stipendiju Američkog saveta za društvena istraživanja za početak terenskog rada u Srbiji, te sam do 1995. provodila duge raspuste u Novom Sadu i u široj okolini – sve sam pare trošila na putovanja u „zemlju“ koje nije više bilo.

U zimu devedeset prve na drugu, skupljali smo potpise protiv mobilizacije za podnošenje peticije srpskom parlamentu – tada je već bio pao uništen Vukovar, završeno je granatiranje Dubrovnika... U to vreme sam i dalje na postdiplomskim studijama u San Dijegu, nekako „uživam“ jer radim što volim, ali je bio istovremeno i tegoban period, gde me je antiratno angažovanje i nova prijateljstva sa iskreno požrtvovanim ljudima, najviše ženama, „sačuvalo“, valjda. Tada nije bilo u redu da svoja iskustva nazivam strašnim, jer nisam živela kao civili u Bosni i Hercegovini, ili Hrvatskoj... pod granatama.

Devedeset prva je bila isto i vreme tvog određivanja?

Ja sam predugo odrastala u svojoj glavi, ali bih mogla to sociologizirati: moje već prvotno opredeljenje za sociologiju, moja strast za njom, dolazila je od toga što sam imala i imam duboku netrpeljivost prema elitama. Osobe koje su bile na vlasti ulivale su mi nepoverenje i gađenje. (To osećanje nije bilo nikakvo predosećanje – apsolutno je nemoguće da je iko od nas, većine običnih Jugoslovena koji nismo imali

veze sa vlašću mogao znati da će neko, a pogotovu ne naša JNA, krenuti da ubija sunarodnike.) Imala sam tada, pre 1991, samo jasnu netrpeljivost prema autoritetima i elitama. Ono šta me je pored te fasciniranosti raskorakom između ideologije i stvarnosti takođe vuklo sociologiji jeste razumevanje moći, kao mehanizama koji mogu upravljati ljudskom verom u uzroke zla, te činiti od njih ne samo poslušnike nego i mrzitelje neposlušnih, „neispravnih“ i neprilagođenih pravilima malograđanskim. Tako sam razumela i zadatke sociologa i antiratnih antinacionalista: da nam je dužnost da barem unosimo neke pukotine u tu nevidljivu moć. Nisam bila protiv nacionalizma kao prvenstveno ideologije. Ja i danas smatram da možda i nije dobro fokusirati se na nacionalizam samo kao na ideologiju, jer nam to ne dozvoljava da dobro vidimo ljude koji su učinili ono šta su učinili svojim odlukama i interesima koji su uvek tekući.

Mučne devedesete?

Kada sam te devedeset i prve u julu mesecu došla u Novi Sad iz San Dijega i prve večeri po dolasku sela da sa roditeljima gledam vesti na beogradskoj TV, u udarnom terminu u osam uveče vesti su započele prikazivanjem dokumentarnih snimaka umarširanja nacističkih trupa u Zagreb 1941. Sutradan u sedam ujutru sam sela na autobus i otišla za Beograd. Prethodne večeri iza ponoći sam čula da je u Beogradu osnovan Centar za antiratne akcije. Tu vest sam čula na vestima jedinog panjugoslovenskog antiratnog programa, Yutela3, koji se mogao pratiti samo od jedan ili dva sata ujutro. Kad sam bila došla u Novi Sad i suočila se sa TV i novinama, odjednom je sve postalo jednostavno: ili ću se odmah vratiti u San Dijego ili odoh u taj Centar za antiratne akcije. Osećaj strave i mogućnosti spasenja. U prvom momentu kada sam ušla u zgradu u kojoj se nalazio Centar za antiratne akcije u Beogradu, susrela sam se na stepeništu s jednom aktivistkinjom koja me je potpuno osvojila jednim škrtim pozdravom i nepoverljivim pogledom i naređenjem da se odmah prihvatim korisnog posla. Dobila sam letke sa pozivom na antiratne demonstracije da ih raznosim po sandučićima na Novom Beogradu. Sećam se osećaja olakšanja: nešto sam počela da radim – znači nešto se menja. Ukratko, odlazak u Centar je bio prava odluka jer sam se tamo upoznala sa istomišljenicama.

Završila si interdisciplinarnе magistarske studije u Americi?

Od devedeset i treće do početka devedeset pete imala sam stipendiju za terenski rad u Srbiji i Sloveniji, jer se u Bosnu i Hrvatsku nije gotovo nikako moglo ući. Jedan od najvažnijih motiva za korišćenje te stipendije je bila mogućnost da, uz provođenje

intervjua, nastavim da radim sa antiratnim grupama. Na terenu sam radila intervjuje (i) sa svim velikim muškim intelektualnim glavama Beograda tokom teskobnih zima devedeset treće i četvrte. Iako u intervjuima nije bio mnogo istine i samokritike, barem sam se uverila da mi je ono prvobitno gađenje bilo utemeljeno u stvarnosti. Teško je bilo izdržavati, uz ljubaznu mimiku, takvu količinu narcizma i akademizma u vreme kada je civilno stanovništvo ginulo i gladovalo pod višegodišnjim opsadama. Nisam, ipak, tada očekivala da su nam intelektualci toliko gori od „neukog naroda“.

Nisi objavila disertaciju?

Ne, još razmišljam koje poglavlje bi bilo najbolje da izraste u knjigu. Disertacija je bila o ulozi intelektualaca u nacionalističkoj mobilizaciji. Ono što me je dodatno udaljilo od moje disertacije je bilo razumevanje da je ono što bih želela iskazati i dokazati kao sociološkinja ograničeno, te da bih neke značajne stvari mogla reći samo u književnoj formi. Bilo bi nepošteno prenositi taj osećaj gađenja kroz sociološki format: za to, možda srećom, u sociologiji nema metoda.

Rad na terenu u Srbiji u to vreme bio je dragoceno iskustvo.

Oko šest meseci sam bila u Srbiji, dva meseca u Sloveniji: mnogi ljudi koji su u to vreme bili izbegli iz Bosne i Hercegovine, kao i mnogi intelektualci-antiratni aktivisti iz Beograda i Hrvatske su dolazili u Ljubljanu, koja je zbog toga tada bila vrlo oživela. U Ljubljani sam se mogli sretati i sa starim drugom rediteljem LP koji se vratio u rodno Sarajevo pod opsadom.

Ankara?

Devedeset i pete sam bila ponovo u San Dijegu i počela da pišem tezu, a devedeset osme, pre nego što ću predati tezu, otišla sam u Ankaru, gde sam prihvatila posao na jednom privatnom univerzitetu, najviše zbog toga što nisam imala novaca za život, a trebalo je nekako da preživim tu poslednju etapu pred odbranu. Tamo sam provela jednu vrlo simpatičnu godinu, uz ekonomski oporavak. Taj boravak u Ankari je bio dobar i stoga što je devedeset i osme u oktobru bila prva pretnja bombardovanja Srbiji, te su moji roditelji došli u posetu. U Ankari sam imala besplatan stan u okviru kampusa, usred borove šumice međ ružama – idealno penzionersko okruženje. I tamo sam stekla nekoliko dobrih prijatelja, od kojih se i danas družim sa divnom drugaricom Čehinjom. A devedeset devete, kad je stvarno počelo bombardovanje, mama i tata su kod mene proveli tri i po meseca. Mama je čak tamo imala i infarkt,

što je uključivalo iskustvo i privatnih i državnih bolnica u Turskoj. Tretman je bio dobar, uz veliku okolnu pomoć i podršku kolega i prijatelja.

Boston?

U 1999. sam dobila postdoktorsku stipendiju na Braun univerzitetu u Providensu, kraj Bostona, te ponovo odlazim u Ameriku na dve godine – do 2001, a tezu sam odbranila 2000.

Te godine si nama u Ženskim studijama držala predavanja.

Tada sam se već spremala da radim godinu dana u Nemačkoj, u Bonu, ali to je bilo više kao „visiting“ ... posle odluke da neću više živeti u Americi. Ne znam koliko je to bilo pametno, a ni promišljeno. Ali evo – „povratak“ u Evropu.

Bon?

Prijavila sam se na oglas za posao na Centru za studije razvoja Univerziteta u Bonu, koji se osnivao od novca koji je Bon dobio kao „utešnu nagradu“ za prelazak prestonice u Berlin. Ideja je bila da to bude nešto poput američkih ‘think tank’ instituta. Ali to se nije moglo naprosto presaditi iz Amerike u Nemačku, te se zato vrlo brzo rasturilo. No, početkom dvehiljaditih je na čelu tog Centra bio jedan vrlo ambiciozan (u smislu želje da se nemačka akademska scena internacionalizuje) sociolog i antropolog VA koji me je pozvao da dođem iz Providensa na intervju, i odmah ponudio posao na pet godina. I tada sam postupila uobičajeno neracionalno. Naime, meni je bilo zanimljivije da završim sve svoje zadatke u Providensu. Tamo sam dobila sredstva da organizujem skupove (što sam volela da radim), tim pre što sam mogla na njih pozivati aktiviste i istraživače iz bivše Jugoslavije – okupljanja „uobičajenih osumnjičenih“, kako smo ih od milja nazivali. Nisam mogla napustiti sve te organizatorske zadatke koje sam bila preuzela za dvogodišnji period, a u Bonu me nisu želeli čekati toliko dugo, pa smo se dogovorili da dođem na samo godinu dana.

Postaješ akademska nomatkinja!

Posle toga sam bila oko tri godine u Danskoj kao profesorka u Arhusu na političkim naukama, gde su svi gotovo isključivo bavili pitanjima Evropske unije, što mi je bilo prilično dosadno. Društveni život mi je bio nepostojeći. Ja sam do tada poznavala Dansku samo iz Kopenhaga, gde sam boravila kao stipendistkinja doktorskih studija u jesen devedeset treće godine, među živim i kosmopolitskim društvom, gde sam se bila upoznala i sa raznim veteranima mirovnih pokreta. Mislim da je dvehiljaditih godina u Danskoj (a pogotovo van Kopenhaga) atmosfera već bila

drugačija, jer su se na vlasti već više od pet godina čvrsto gnezdile desničarske anti-imigrantske stranke, te se i javna kultura u toj zemlji prilično promenila. Uz sve to, na poslu je vladao muk, odnosno odsustvo prijateljske atmosfere. Imala sam čak i malo suđenje sa univerzitetom, a u povodu (ne)postojeće klauzule u mom ugovoru o obavezi da u roku od dve godine naučim da tečno govorim danski. Uz advokaticu i plaćanje neke odštete, završila sam epizodu moje karijere u Arhusu. Jedva sam čekala da odem, prvo od dosade, a potom od licemerja kolega, gde mi je jedan od njih, kao izuzetak (inače „gubitnik“), rekao da mu je „žao što se grupa nije potrudila da me integriše“.

Glazgov?

– Onda se pojavio dvogodišnji posao u Glazgovu, na Departmanu za sociologiju i antropologiju, a povezan sa radom novoosnovanog Centra za studije rasizma i nacionalizma i jednog novog master programa o globalnim društvenim pokretima koji je bio fantastičan! Međutim, nakon dve godine se Centar počinje gasiti, te ni ja nisam mogla ostati duže. Tamo sam imala predivno društvo (pogotovo u poređenju sa iskustvom u Danskoj). Divno smo se družili i na poslu i van njega. I žao mi je što se moja karijera nije tamo nastavila. I Glazgov kao grad mi je počeo prirastati srcu. Iako nije aristokratski lep (kao Edinburg), nego je (kao nekadašnji grad lučkih i drugih radnika), sivkast i po rubovima iskrzan, ali je zanimljiv. Možda mi paše i katkad surova, promenljiva klima.

Ti u kontinuitetu i tada predaješ u Ženskim studijama kod nas u Novom Sadu.

Važno je da kažem da je moja motivacija da dolazim kod vas na Ženske studije povezana s mojim pređašnjim učestvovanjem u antiratnom pokretu. To je za mene bilo isto. Nije mi bio prioritet da doprinesem akademskom životu u zemlji Srbiji, niti da „obnovim veze“ s formalnim institucijama fakulteta, jer bi me to sputavalo. Vas u Studijama sam doživljavala kao jedan potez za slobodom.

Nisi htela da se zapošljavaš u akademskim institucijama u Srbiji?

Takvim kakve jesu, nisam. Već sam malopre pomenula mreže kooptacije, a i kada sam govorila o razumevanju nacionalizma kao poslednje faze socijalistickog kvazi-humanizma. Znači, o sistemu institucionalne kooptacije u nalaženju svih vidova „uhljebljenja“ kroz porodično-burazerske veze. Taj parohijalizam, udružen sa patrijarhatom, najjači na nivou elita, ali koji se konstantno „cedio“ i do običnih ljudi koji „nisu imali izbora“ nego da „pomažu svoje“, otrovao je Jugoslaviju kao zajednicu građana. No, pogotovo posle ratova, nisam htela ni da se zamišljam u tim sistemima

koopiranja, maženjima i paženjima između intelektualaca. Kada sam doktorirala dve hiljadite godine, tada sam već bila provela više od deset godina u Americi u jednom profesionalnom okruženju, u kojem sam ocenjivana za svoj rad nepristrasno, kao „tikva bez korena“. Iz tog perioda potiču moji i sada navažniji profesionalni oslonci. U tim mrežama funkcionisem radosno i laka srca kada radim na projekatima i pišem. Veoma mi je važno da imam podsticaj u takvom okruženju da bih mogla da imam svoj intelektualni ritam.

Posle Glazgova?

Hitno sam morala da nađem neki posao da bih mogla da preživim. Godinu dana sam živela u Novom Sadu sa roditeljima. Pogledavala sam na Tursku između ostalog i zato što tamo ne bih bila sasvim nova. Već sam bila prilično dobro poznavala akademski život u Turskoj, a osim toga sam od 2007. do 2010. odlazila da predajem na letnjim školama na Bosforskom i Sabandzi univerzitetima u Istanbulu, od kojih je prvi najbolji univerzitet u Turskoj. Gotovo sve moje bivše kolege iz Ankare su se u međuvremenu preselile u Istanbul. I tako sam pronašla otvoreno radno mesto na univerzitetu Doguş na departmanu za politiku i među- narodne odnose. Ponudili su mi dobre uslove, uključujući i besplatan veliki stan na stotinak metara od posla, što je za grad od sedamnaest miliona stanovnika prilično veliki plus.

Predaješ sve na engleskom jeziku?

Sve je na engleskom jeziku. Sada bih ti „upala“ sa temom o kursevima o filmovima, koji su mi postali pasijom upravo tih godina kada sam počela predavati na letnjim školama u Istanbulu. Reč je o analizi filmova kao metodi istraživanja nacionalističkih, rodni i drugih društvenih konflikata. A naročito me interesuju poređenja između filmske industrije i filmske alternative u postsocijalističkom miljeu, između Sovjetskog Saveza, a sadašnje Rusije, i postjugoslovenskog prostora: dva regiona koja su, uprkos sličnosti tema i konteksta, veoma različiti u pristupima društvenim konfliktima. A naročito glede predavljanja rodni odnosa u postsocijalizmu – u ruskim filmovima se repatrijarhalizacija rodni odnosa provela mnogo temeljnije i afirmativnije nego u post-jugoslovenskim (ako nam je to uteha).

Nisi nam nudila kurseve o filmovima kao mogućim istraživačkim i nastavnim metodama. A oni su stvarno dobri!

Nisam ih nudila zato što za njih treba bar desetak dana intenzivnog kursa – 20 sati. Ja inače imam relativno dobru zbirku kasno-sovjetskih i ruskih savremenih filmova.

Ti znaš engleski, ruski i srpski, a malopre si nešto rekla na španskom.

Meni je francuski bio drugi strani jezik u gimnaziji, ali mi je zapravo bio prvi strani, ako se zagledamo ponovo u detinjstvo. Meni je madam Madlen Stevanov predavala francuski kad mi je bilo četiri-pet godina. Čitam francuski, a sada se trudim po svaku cenu da pronađem neku tromesečnu predavačku stipendiju u Francuskoj, jer je moje znanje jezika bez govorne prakse prilično opalo. Obično, nakon nedelju dana u francuskoj sredini jezik mi živahne. Nakon tri-četiri meseca boravka u Francuskoj, verovatno bih mogla držati i predavanja na tom jeziku. Španski je veoma lak, fonetski je jezik sa veoma lakom gramatikom za nas koji smo dobro znali latinski, tako da ga čitam normalno i razumem, ali nisam sistematski učila španski kao francuski jezik. Italijanski sam učila isto tako kao i španski, ali mi je on sada u boljem stanju u oblasti svakodnevnog sporazumevanja, zbog predavanja koja držim u Bolonji svakog leta.

Nisi se vezivala bračno?

Nešto što bi ličilo na partnerski suživot mi je uvek bilo vrlo teško da želim, iako su pritisci na ženu veliki u svakoj sredini, a za ono što se može dobiti zauzvrat u braku podrazumeva se da je u isti mah i najveća sreća i potreban štit. A kada su se suživoti događali, često sam osećala da mi je to nametnuto.

Ti si meni jedna od onih interesantnih istraživačica koja potvrđuje da možemo same, ne moramo da imamo ni muža koji te navodno pomaže, jer može da ti odmaže; oca koji te negde gura...

Ako moramo da gotovo sedamdeset godina nakon Drugog pola Simon de Bovuar i dalje nekome dokazivati da žene mogu živeti i dobro se osećati bez muževa, nismo se proslavile.

Koliko je Tvoj samouspeh dobar za Tebe i kako bi se on mogao pelcovati?

Imam velikih problema s time da svoj život nazovem uspehom za primer drugima. Ko ga definiše? Šta je uopšte uspeh? Šta je uspeh žene u patrijarhalnom društvu? Ja mislim da za mnoge ja uopšte nisam uspešna osoba, nego sam nešto devijantno ili, za one dobra srca, za žaljenje. Ni u kom slučaju da pelcujem nekog! Za mene je samouspeh u tome da mogu da odbranim prostor u kome mogu nešto pristojno da uradim u nauci, i da sa studentima razvijam sociološki zanos, a sa zainteresovanima i aktivističku-antinacionalističku i feminističku kritiku.

Napraviću poređenje samo sa Turskom jer kod nas veoma malo sveta zna i želi da više sazna o Turskoj. Svi znaju, navodno, kako živi srednja klasa i bogati u Nemačkoj, Francuskoj, Britaniji ili SAD, ali malo koga interesuje da sazna da u Turskoj srednja klasa i kosmopolitsko obrazovanje traju već četiri generacije u

kontinuitetu. Moje univerzitetske kolege su obrazovane u inostranstvu, školovane na engleskom ili na francuskom jeziku u gimnazijama u Istambulu – ti zapadni standardi obrazovanja su se u Turskoj počeli nametati već u poslednjim decenijama Otomanskog carstva. I pored toga, pogotovu na manjim univerzitetima, postoje mehanizmi zapošljavanja i promocije preko veza i poznanstava. Ipak, zapadni standardi kvaliteta i profesionalizma u objavljivanju radova su nešto sa čime se svi akademski uposlenici moraju nositi. U Turskoj se ne može dobiti posao sada čak ni na državnim dobrim univerzitetima bez doktorata stečenog u zemljama Zapadne Evrope ili SAD, Kanade i Australije. I državne fondacije daju velika sredstva za stipendiranje postdiplomaca u inostranstvu. U tom smislu, ima mnogo više mobilnosti među studentima i zaposlenima nego kod nas.

Po onome koliko pratim zaoštavanje ideološkog diskursa u Turskoj, postoji armija militantnih sekularista kojoj pripadaju i veliki deo starijih profesora na mom bivšem univerzitetu Doguş. Tu je i generacijska razlika vrlo značajna. Militantni sekularisti su grupa koja je višedecenijski lično profitirala od Kemalizma, ali na uštrb demokratizacije i brige za višemilionsko siromaštvo i regionalne razvojne razlike. To su ljudi koji smatraju da se nalaze pod pretnjom islamističke partije (AKP– Stranka pravde i razvoja) koja je na vlasti oko petnaest godina. Upravo zbog svog paranoičnog odnosa prema usponu i uspehu AKP stranke i nekritičkog odnosa prema korupciji i održavanju sopstvenih privilegija, vojnim pučevima i anti-kurdskom nacionalizmu, stranka kojoj oni pripadaju je iz vladajuće stranke spala na marginu.

Veliki broj Turaka koje srećemo u velikim gradovima Turske su ljudi koji su prva ili druga generacija doseljenika iz manjih mesta. Potomci ogromne grupe zanatlija i malih trgovaca, koji vredno danonoćno rade, a skromno žive, s pravom smatraju da su doprineli ekonomskom rastu Turske, a da ih Kemalizam ničim nije zadužio. Dugo godina vladajuća klasa generala i birokratskih elita je za njih imala samo prezir i podsmeh. Pokrivene žene im nisu bile pretnja dokle god su bile nevidljive, to jest dolazile da im kuvaju i čiste kuće. Islamistička stranka sadašnjeg premijera je, uz mnoge uspešne reforme u zdravstvu, uradila puno i za međunarodnu promociju Turske. Veći deo ovih promena su nevidljive za posmatrača izvana.

Da li imaš neko zapažanje šta se događa u feminizmu u Srbiji?

Dogodile su se neke stvari tokom dvehiljaditih, a one se tiču možda i drugih antirežimskih miljea, a to je da nema mnogo razgovora o tome kakva je veza između feminističkog metoda kao nauke i aktivizma. Mislim da se taj problem nikako ne

rasvetljava (dalje od perioda 1990-ih). Jer ako se o tome ne govori – to je nož u leđa svakom feminizmu. Taj raskorak između posvećenja teoriji i diskusije i programa za rad „na terenu“ (a ne samo u sferi zadataka koji se provode u ministarstvima) raste. Taj gender mainstreaming je po pravilu neosetljiv i nezainteresovan za lokalni kontekst. I još gore – kao i u svim „telima“, ljudi i žene koji tamo rade smatraju da je feminizam od njih počeo ili da je danas nepotreban.

A zapažanje o rodnim studijama?

Mogućnost da predajem na ACIMSI Centru za rodne studije dolazi od tvoje dobre volje (a i drugih na Studijama) da me pozivate, još od 2000. godine, te naših zajedničkih uspešnih prijava na fondove austrijskog Brain Gain programa. Na drugom planu, taj rad sa studentkinjama je za mene bio i važna spona između moje dobre prošlosti u Novom Sadu i uopšte u Jugoslaviji i sadašnjosti. Tako da ste mi pomogle da imam jedan kontinuitet sa vama. Kod vas bih osećala i odgovornost prema mestu iz kojeg sam došla. Slično sam se osećala i na antiratnim demonstracijama i potom na akcijama „Žena u crnom“. Evo – Rodne studije su i zavičaj!

Ti si nama uvek dolazila sa puno novina, jer mi mnoge stvari ili nismo uvodili ili smo tek sa tobom počeli da uvodimo. Ti si prva počela taj odnos prema pop-kulturi i nacionalizmu. Kako se Ti identifikuješ?

Pa ja se trudim da se ne identifikujem. Oni koji imaju moć ili konsenzus taj posao odrade bez pitanja i preispitivanja – pa se tako smestimo u kategorije popisa. Nekom su udobne, a nekom mrske. Ako odobravam identifikaciju, to je u nekoj akciji: na primer, na Rodnim studijama sam upoznavala uglavnom mlade žene, od kojih su mnoge imale fantastične antistereotipne i prkosne načine proživljavanja svojih identiteta. Bilo mi je važno da razumem odakle one, živeći u za žene veoma nepovoljnim ideološkim i socijalnim uslovima, crpe snagu za otpor. Govorila sam o određenju bivše Jugoslavije (svakako neegzaktnom) kao neke svesti jednog velikog broja građana o kosmopolitskom i trans-etničkom identitetu.

Sada si na drugom univerzitetu u Turskoj. Da li imaš nova saznanja i nove ideje?

Moje prethodno radno mesto je Univerzitet Doguş gde sam se žalila, pod navodnicima, na kolege „militantne sekulariste“. A u međuvremenu sam prešla da radim na Univerzitet Fatih kojeg je osnovao utemeljitelj jedne islamske sekte, Fetulah Gulen, jedan stariji i bogati gospodin koji već dugo živi u Pensilvaniji u dobrovoljnom egzilu, jer je bio optužen za rušenje ustavnog poretka dok je u Turskoj

na vlasti bila Republikanska partija (Kemalisti). U međuvremenu, Gulenov pokret je pomogao sada vladajućoj stranci da dođe na vlast, jer je njegov pokret bio već dobro umrežen. Petnaestak godina su prijateljevali sa strankom Tajipa Erdogana, ali su od nedavno neprijatelji. Jedna vrlo interesantna situacija. Na fakultetu vlada tiha paranoja, strah da će se broj studenata smanjivati (što se već događa). Ta atmosfera se, međutim, nas stranaca gotovo uopšte ne dotiče. U naletima otpuštanja najgore prolaze uglavnom samo turske kolege, već po starom autoritarnom modelu.

Još nešto opšte: mnogi stranci, na žalost, imaju islamofobične oči. Jedino što vide kada dolaze na Fatih univerzitet jeste da je većina devojaka pokrivena, ne želeći da razmišljaju o činjenici da veliki broj tih mladih žena dolazi iz porodica u kojima su žene iz prethodnih generacija nepokrivene. Možda ne bi primetili ni da na univerzitetu ima veoma mnogo i muškaraca i žena koji dolaze iz zemalja Afrike, Jugoistočne Azije i bivšeg Sovjetskog Saveza. Pokret Gulen osniva srednje škole i koledže kako u zemljama sa većinskim muslimanskim stanovništvom, tako i u Americi. Te škole nude odličan program obrazovanja na engleskom jeziku. Mladi koji dolaze na Fatih iz tih zemalja su po pravilu mnogo vredniji i uspešniji studenti nego lokalni.

Oni slušaju nastavu na engleskom jeziku?

Da. Strani studenti govore mnogo bolje engleski od mojih turskih studenata u proseku. Dakle, jedna vrlo zanimljiva sredina.

S obzirom na Tvoja iskustva u raznim zemljama imaš li zamerke za obrazovanje na fakultetima u Srbiji?

Mi smo o tome već mnogo razgovarale, uglavnom se usredsređujući na rodne studije, ali kritika je upućena i svemu ostalom šta se događa u Srbiji, a to je utisak da je sve u stanju reformi koje se ne primenjuju. Te reforme se u dominantnom diskursu prikazuju kao nešto, s jedne strane izvanredno i bez alternative, a s druge strane kao nešto što nam vrlo često ne odgovara. Tako se između te dve interpretacije unutar dominantnog diskursa baškari prostor za odlaganje promena, koje čak uopšte i ne bi morale da budu samo one koje se nameću od Evropske unije kroz bolonjski proces. Naravno da ima mesta i za druge reforme, međutim, volja da ih se predlaže mi se čini da ne postoji na univerzitetima. Jedan od osnovnih razloga je kombinacija ekonomske poniženosti i apatije stalno zaposlenih predavača i odsustvo mogućnosti zapošljavanja mlađih. Rezultat tog stanja je velika surevnjivost i održavanje malograđanskog miljea „netalasanja“ na univerzitetima, u kojem je samousavršavanje i usavršavanje studenata nešto na šta vas niko neće ohrabriti, nego je predmet osude ili podsmeha,

naročito ako je reč o ženama, ako se javno ispoljava. Primarno je zadržati samo sopstvenu poziciju.

Da li će profesorski poziv kao nomadski postati normativan u svetu i kod nas?

Ovo je jako lepo, normativni oblik. Pa, mana su mnoge praktične stvari! Da čovek neće na vreme zaraditi penziju (iako je jasno da će ovde penzije uskoro većini postati ispod nivoa preživljavanja). Drugi problem može biti taj što ako čovek duže ostaje na nekom mestu, može imati bolji timski rad. To je ono što sam naučila da cenim u Americi, ili u Britaniji, na primer. To može nedostajati u takvoj nomadskoj situaciji.

A dobre?

– Da direktno odgovorim na to pitanje značilo bi da se podrazumeva da ja uvek planski tražim određene nove izazove, ali to nije tako. Ipak se mnogo toga tiče karaktera i temperamenta. Mogu reći da ja imam radoznalost, poput instinkta. Volim da radim stvari iz neke inatne radoznalosti. I zato mi prija da budem u Turskoj kada je toliko sveta zahvaćeno islamofobijom. Sa velikim zadovoljstvom i radošću ljudima pričam o svakodnevnom životu u Turskoj. Kada vidim da ih to čudi ili iritira, jer ne ispunjava predstave koje imaju, neki zadatak je odrađen. Može se reći da je to i nepotrebno?

Da li sebe smatraš migrantkinjom?

Da, ali sa prednostima i privilegijama koje daje dobro formalno obrazovanje. Inače je izraz „migrant“ mnogo precizniji nego nekoga zvati nomadom ili nomatkinjom, jer ovo potonje ima romantične i boemske konotacije. Nazivati nekoga migrantom ili migrantkinjom je mnogo adekvatnije u našem vremenu, zato što baca svetlo i na živote stotine miliona ljudi koji nisu ni profesori ni profesorke, nego imaju nizak – obrazovno i ekonomski – status i na svom lokalnu i globalno, ali ulažu velike rizike da taj status promene. Migrant se danas neprestano kreću tamo i nazad.

E, a to nazad?

A to nazad može značiti vratiti se na isto mesto nekoliko puta. Ja sam u Turskoj recimo bila u nekoliko navrata pre nego što ću doktorirati. Pa nakon toga na letnjim univerzitetima po šest sedmica. A sada nekoliko godina zaredom obnavljajući jednogodišnje ugovore. To znači i slobodu i mogućnosti da idem tamo i nazad. No, nazad ne mora uvek biti isto mesto.

Da li u tvom slučaju znači da ćeš jednom doći ovde nazad zauvek?

Volela bih da imam kućicu na hrvatskom primorju. Da li bi to značilo vratiti se zauvek? Mislim da pod migrantskom psihologijom podrazumevaš dijasporičnu

psihologiju. Sve više i više migranata, uključujući mene, nemaju taj dijasporični okvir. Znači, nema sna ili insistiranja na zlatnoj zemlji-postojbini i povratku. Ja sam u Novom Sadu toliko često da izgleda kao da sam u raznim njegovim delovima i češće nego neki ljudi koji u njemu žive. Rekla sam ranije da me ne privlači misao o tome da bih mogla postati delom akademskih institucija u Srbiji. To mi deluje kao nešto što bi mi verovatno ogadilo akademski posao.

Gubitak oca.

Ostala sam bez tate nedavno i osećam turobnost svakog dana. Verovatno sam još u stanju neverovanja i odbrane, jer i dalje razmišljam o njegovim bolestima i lekarima. Žao mi je što nisam više saznala o tatinim mladim godinama, naročito o onome šta ga je ponukalo na odlazak u partizane i o kraju 1940-ih u Sovjetskom Savezu. Tata nije bio pričljiv, tako da mi je jasno da ga ne bih mogla siliti da se poverava. Govorio je o prošlosti u fragmentima. Mama se za vreme tatine bolesti fizički izmučila, a sada – teskobno u stanu u kojem je sve puno tatinog prisustva. Donekle je čuva nepokolebljiva disciplina, prema kojoj se vlada i u brizi o svom zdravlju i u održavanju svojih prijateljstava i rodbinskih veza. Kao da se ne umara od pomaganja i savetovanja svojih studentkinja, od kojih su većina sada već penzionerke. Ove godine je mama izgubila i najbližu sestru, svoju tetku, koja je živela u okolini Moskve, a za mamu bila autoritet, s kojom je navikla da o svemu razgovara. Pokušavam da svojim čestim dolascima u Novi Sad pomognem i mami i sebi da prođemo kroz ovaj period (letos smo provele oko tri sedmice u Podmoskovlju kod mog brata od tetke).

Šta bi se moglo uraditi da ova sredina više zna o našim akademskim talentima?

Mislim da bi to moralo poteći iz onih struktura koje odlučuju o fondovima za međunarodnu saradnju. Da se sredstva tako planiraju da se mogu trošiti samo na povezivanje sa predavačima koji dolaze iz inostranstva. Koliko pratim događanja u Novom Sadu, malo predavača po pozivu dolazi sa stranih univerziteta (ne govorim sada o nama koji smo poreklom iz Novog Sada) da ovde drže predavanja ili da počnu raditi na projektima. Bilo bi jednostavno isplanirati (za šta nisu potrebna velika sredstva), da se redovno pozivaju u Novi Sad predavači koji dolaze u Francuski kulturni centar ili Gete institut u Beogradu. Možda bi se deo tih fondova za međunarodnu saradnju koji na svakom fakultetu postoje mogao usmeriti tako da se može trošiti samo namenski. To zvuči vrlo diktatorski, ali ja nisam pametna kako bi se moglo drugačije. To bi obavezivalo i na sačinjavanje programa-rasporeda pozvanih predavača. Već postoje mnoge mogućnosti da predavači unutar post-

jugoslovenskog prostora saraduju i upoznaju se sa stanjem akademskih institucija „preko međe“ – između ostalog i putem letnjih škola na kojima se predaje na engleskom i predlaganjem novih kurseva čije uvođenje pomažu strane fondacije, poput austrijskog WUS-a (Svetske univerzitetske službe) ili holandske ATA (Asocijacije za akademski trening). Tako sam ja predavala u Prištini i severnoj Kosovskoj Mitrovici i u Sarajevu na rodnim studijama. Ponovo se spremam ovog leta za Prištinu, što mislim da može biti posebno značajno za nas iz Srbije. Uz to, postoje i razni programi suočavanja sa ratnim zločinima i „pomirenja“, ali nisam uverena u njihovu učinkovitost, sem kada su studenti ili mladi uopšte u pitanju, jer se oni inače nikako ne stimulišu da posećuju Kosovo, Bosnu i Hercegovinu ili Hrvatsku.

Mislim da bi objavljivanje u Srbiji knjiga i radova naših predavačica afirmisnih u svetu pojačalo znanje o njima?

Ne mora da znači da bi imalo nekog uticaja na oživljavanje akademske scene. Evo primera: mnogo napora i novca stranih donatora je utrošeno tokom poslednjih dvadeset godina da se analiziraju problemi sadržaja u udžbenicima na celom post-jugoslovenskom prostoru. Postoje toliki dokazi da ti udžbenici nisu dobri (podstiču govor mržnje i eksplicitni i implicitni nacionalizam), ali se ništa u tom smislu nije dogodilo da dođe do primene tih rezultata u praksi – u nastavi istorije i drugih predmeta. I sama sam učestvovala na nekim od tih istraživačkih projekata. Postoji jedan pasivni bedem, proizvod autarhičnih institucija koje odbijaju mogućnost da gledaju prema van. I stoga mislim da bi bilo možda učinkovitije uvesti obavezu da se na fakultete društvenih nauka godišnje pozivaju deset predavača iz inostranstva, a posebno iz država post-Jugoslavije (sa obavezom započinjanja projekata sa bar dvoje), nego objavljivati knjige.

Ima li nešto što Te nisam pitala što bi htela da kažeš?

Zaboravila sam pomenuti da dve sedmice godišnje radim kao predavačica po pozivu na univerzitetu u Bolonji, gde predajem kurs o jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu na jednom master programu istočnoevropskih i balkanskih studija. Bila bih voljna da pomognem da se naši postdiplomski programi uključe u taj master i slične „joint master“ Erasmus plus programe, jer se za to odvajaju pristojna i kontinuirana sredstva iz Evropske komisije. Tako bi naši postdiplomci mogli provesti deo studija na stranim univerzitetima, mogli bi tamo birati mentore, a da u isto vreme dobijaju diplome akreditovane na nekoliko univerziteta.

Tatjana (1964), Derventa

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano u kabinetu Svenke Savić na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 7.4.2015.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Moje djetinjstvo je bilo veoma lijepo, svijetlo. Kad kažete djetinjstvo meni se stvori slika izletišta, Babinog Brda, u blizini Dervente gdje sam brala visibabe... baš onako, jedna lijepa slika. Bilo je nekako sve u redu. Imala sam roditelje, brata i baku, tako da je porodica bila bitna. Bila sam zadovoljna. Naravno mi sada kao odrasli o djetinjstvu razmišljamo uvijek na pozitivan način.

Jesi išla u neko obdanište?

Išla sam malo u obdanište. Pošto je mama radila kao učiteljica imala je dosta vremena da se bavi nama, mada je jedno vrijeme radila van Dervente, u jednom selu deset kilometara od Dervente. Ali nekako, kad pomislim, uvijek se sjetim da je ona bila kod kuće, uvijek je bila prisutna. Više nego tata. Tako da sam ja bila u predškolskoj ustanovi, ali ne sjećam se da sam bila cijelo vrijeme, čitav dan, nego možda po nekoliko sati.

Prvi razred.

1970. pošla sam u prvi razred sa šest godina. i od prvog do osmog razreda sam završila u Derventi, a moj brat do sedmog, tada smo se preselili u Podgoricu.

Imaš učiteljicu da Ti se možda sviđala?

Imam. Imam učiteljicu, moju Maricu Ravlić, koja mi je bila učiteljica od prvog do četvrtog osnovne i sa kojom još uvek imam kontakt. Ona sada živi u Zagrebu. To je stvarno jedna bila 'prava učiteljica' za mene, što je bitno. Moja mama je odigrala presudnu ulogu, jer je uticala na to kod koga ćemo da počnemo školovanje, temperamentima mog brata i moji su različiti, tako da su nam izgleda trebale malo drugačije osobe. Meni malo blaža, njemu malo strožija učiteljica. I tu je mama presudila, bez mog saznanja, naravno, o ja sam imala šest godina (ranije sam pošla u školu).

U srednjoj školi?

Pošto je tata bio vojno lice, mi smo se 1978. preselili u Podgoricu, tadašnji Titograd, odakle je tata. Tada je bilo usmjereno obrazovanje: prve dvije godine srednjeg obrazovanja su bile iste za sve, a treću godinu sam se upisala na jezični smjer u

gimnaziju u Podgorici. E, onda sam četvrtu godinu srednje završila u Americi preko razmjene učenika, AFS, to je sad školska osamdeset prva i osamdeset druga. Živjela sam u Portlandu, jednom malom mjestu, na farmi u Indijani.

Jel ti to lepo iskustvo?

To jeste lijepo iskustvo bilo... to je bio period naglog odrastanja, u doba kada nije bilo skajpa, kada nije bilo redovne komunikacije sa mamom, tatom, bratom i sa prijateljicama. Tako da je to bilo dobro iskustvo za mene i potrebno za samoostaljivanje. Mada sam ja i prije toga bila poprilično samostalna, ali ipak kad se odvojimo od porodice onda se još brže osamostalimo.

Bila sam smeštena u jednoj američkoj porodici sa troje djece, tako da sam dijelila sobu sa jednom curicom. Farma je bila šest kilometara od grada, tako da sam morala autobusom da idem do škole. A ja sam dijete iz grada, a ovo je baš bilo seosko okruženje.

Poučno je to da sam naučila da u inostranstvu prvo upoznajemo sebe, pa onda one oko sebe. Bila sam smještena u protestantskoj porodici, a ja sam iz miješanog braka iz porodice koja nije bila religiozna. Tj. mama i tata nisu religiozni; jedna baka je bila muslimanka, a druga pravoslavna. Nije mi to predstavljalo nikakav problem u Americi. Ja sam išla sa američkom porodicom jedanput u crkvu da vidim kako to izgleda. I to je bilo to.

U Americi sam upoznala Knuta, mog supruga. On doduše uopšte nije bio u tom istom gradu, nego su se strani učenici organizovali za vikende, gdje se svi iz jednog regiona sastaju i na jednom od tih sastanaka smo se nas dvoje upoznali. Tako da je to naše poznanstvo, znači, od osamdeset prve.

Ti se vraćaš iz ovaj Amerike i počinješ da studiraš?

Onda sam se vratila u Jugoslaviju i onda je Knut počeo da dolazi da me posjećuje u Beogradu. On je tada zavolio Beograd, ljubav koja traje i dan danas. Upisala sam se na studije engleskog jezika i književnost na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a drugi jezik mi je bio španski. Bila sam onda četiri godine na fakultetu i onda smo se odlučili da živimo zajedno.

A prije toga sam dobila posao kao stjuardesa za Pan American, uz studije. U to doba je Pan American, znači američka kompanija, pokušala da se spase, onda su htjeli da koriste lokalnu radnu snagu, jer je bila jeftinija. Tako da su zaposlili nas petnaest iz bivše Jugoslavije. Išle smo na obuku ponovo u Ameriku i radila sam otprilike godinu i po dana za Pan American iz Dubrovnika, dok nisam diplomirala. A kad sam završila

sa tim poslom, dobila sam dva mjeseca da putujemo gdje god hoćemo sa još nekim i tog dana je Knut zvao. I onda smo mi otišli u Latinsku Ameriku i posle toga je on rekao: - Pa ja sam mislio da se preselim u Švedsku, 'oćeš da mi se pridružiš? Ja nisam razmišljala uopšte o odlasku iz zemlje u to doba, to je bilo neko sretnije doba, to je osamdeset šesta, osamdeset sedma. Mislila sam da je to samo privremeno. Tako smo se mi preselili u Švedsku.

I on je tamo imao stalni posao?

Stalni posao je teško dobiti! Knut je tada još studirao, i radio je kao turistički vodič po Evropi. Imali smo dvadeset dvije, dvadeset tri godine, mladi smo relativno bili, ali u to doba mogli smo zajedno da živimo u Švedskoj, a da se ne vjenčamo. U Norveškoj to nismo mogli, zato smo izabrali Švedsku. I u Švedskoj je bilo moguće da se kupi kuća veoma jeftino, tako da smo se mi uselili u jednu i počeli zajedno da živimo. E, sad, naravno, onda je trebalo nauči jezik. Onda sam htjela da nostrifikujem diplomu. I dok sam to radila, nastavila sam studije uz posao. Ali ovoga puta lingvistiku sa slavistikom.

U kojem gradu si bila?

U Töcksforsu. To je jedno malo mjesto šest kilometara od granice sa Norveškom tako da smo mogli raditi u Norveškoj. Onda sam predavala u školi u Norveškoj. Kad se nekad sjetim danas toga! Ja sam došla osamdeset sedme, i dvije godine nakon što sam došla, osamdeset devete, ja sam već imala posao u osnovnoj školi da predajem. Koliko su oni imali poverenja u mene, strankinju, da su me zaposlili da radim sa njihovom djecom.

Iako sam imala diplomu i tada već govorila norveški. Interesantno je da djeca koja su bila peti razred nikad nisu koristila protiv mene to što sam ipak govorila kao strankinja. A mogli su. Mada to je osamdeset deveta godina, tada nije bilo puno stranaca u Norveškoj, tako da je to na neki način za njih bilo sasvim novo. Jedno veoma fino iskustvo.

Tebe to iskustvo nije zadovoljavalo.

Magistarski sam završila devedeset druge godine, onda sam usput studirala i pedagogiju. Da bih radila kao nastavnica morala sam imati i praksu.

Onda smo Knut i ja odlučili da se bavimo humanitarnim radom. To je devedeset druga, i prijavili smo se da idemo da radimo u srednjoj školi u Tanzaniji.

To su ratne godine u jugoslovenskom prostoru.

To je znači devedeset druga godina, već je počeo rat, tako da smo mi bili tri godine tamo od devedeset druge do devedeset pete. Radili smo u srednjoj školi u jednom selu koje se zove Ipinda, kao ono u Americi kad sam bila, to je već posebno iskustvo. Znači morali smo da predajemo u srednjoj školi na engleskom, zato što je u Tanzaniji osnovna škola na svahiliju, a poslije toga je srednja na engleskom. Međutim ti naši učenici, jadni, nisu znali engleski jezik. Ni učenici ni nastavnici. Tako da smo mi morali vrlo brzo da se naučimo svahili da bismo mogli da komuniciramo sa njima, na njihovom jeziku. Svahili je zvanični jezik, ali njihov lokalni jezik je njakjusa. Tada smo mi počeli i skupljati priče i snimati pjesme na jeziku njakjusa, a Knut je napisao rječnik njakjusa-svahili-engleski.

Rad na rječniku se odvijao uz naš posao, pošto smo imali dosta vremena, nije bilo ni televizije ni pozorišta, tako da smo dosta toga skupili i sačuvali. Sad smo to digitalizovali, tako da je dostupno ljudima koji rade na tom jeziku ili ga koriste. Sada kako je došlo vrijeme imejlova, nama se često javljaju i bivši učenici i ljudi kojima rječnik treba, recimo za posao. To nas uvijek obraduje.

Sad se vraćate iz Tanzanije ovde bukti rat. Ti se ne možeš vratiti ni u Bosnu ne znam u Crnu Goru ili već gde šta ti odlučuješ?

Vratili smo se u Norvešku i nastavili da radimo. Ja sam vodila neke projekte u vezi sa integracijom stranaca u norveško društvo. I naravno tražila sam da nastavim doktorski studij, međutim to je malo teži proces u Norveškoj. Mora se pisati molba, ali iako je molba dobra, a nema sredstava da se to finansira, nema ni doktorskog. A sredstva su ograničena. I teme su na neki način ograničene, tako da je to malo potrajalo. Dobila sam doktorat tek dvije hiljade šeste - dva puta sam se prijavljivala prije toga. Upornost je vrlina! Mijenjala sam i temu. Htjela sam prvo da radim doktorat na rodnim studijama, ali je tamo bio mali broj stipendija, bilo je baš teško da se dobije.

Između toga.

Devedeset pete do devedeset osme smo obadvoje radili i ja sam nastavila da studiram uz posao. Pošto sam se bavila humanitarnim radom, vidjela sam da je veoma bitno da naučim i nešto o ekonomiji. Htjela sam da razumijem kad dođe neki ekonomista i počne da mi priča. Onda sam rekla, okej bar jednu godinu ekonomije ću studirati, pošto takva ponuda postoji na privatnim fakultetima, da jednostavno razumijem kako taj sistem funkcioniše. Tako da sam tu godinu završila kao i jednu godinu studija o zemljama u razvoju.

Knut.

Knut je devedeset osme dobio posao za norveški Crveni krst u Maputu u Mozambiku. I ja sam krenula sa njim i dobila sam isto posao tamo, kao konsultantkinja, za neke organizacije. Jedna je bila mozambičko-holandska, druga je bila Međunarodni Crveni krst. Tako od devedeset osme do dvijehiljadite.

I onda se vraćaš iz Mozambika i ubrzano završavaš doktorat?

Iz Mozambika smo dobili ponudu da radimo u Murmansku godinu dana, za norveški Crveni krst, gdje sam ja bila šef Knutu (*smeje se*)!!

O, to je lep obrt!

Norvežani koji su nas zapošljavali su tako razmišljali, ako dvoje, bračni par idu, bitno je da i drugo ima posao, kad su kvalifikovani oboje. Tako da smo radili godinu dana sa kolegama iz ruskog Crvenog krsta.

Jesi ti nešto znala ruski?

Nisam znala, ali sam naravno vrlo brzo savladala, bar toliko da mogu da razumijem i u to doba sam mogla da komuniciram sa kolegama. Kad razmišljam o Africi i Rusiji - uvijek sam očekivala da bi mi bilo teže da se prilagodim afričkoj sredini. Međutim, mislim da je najveće iznenađenje bilo koliko je Rusija različita od onog stereotipa koji sam ja negdje pokupila. U Murmansku žive Rusi koji su tu preseljeni, iz raznih djelova Rusije, jer je to bilo područje gdje su živela vojna lica, pa je mjesto bilo veoma popularno, jer su bili dobri uslovi. Međutim, poslije perestrojke sve se promijenilo. Dosta ljudi se iselilo i ima mnogo socijalnih problema, kao npr. siromaštvo i alkoholizam. Lokalnog stanovništva, Laponaca ima vrlo malo. Laponci žive i u Norveškoj i u Švedskoj i u Rusiji, ali ih je i tamo malo. Njihova prava se ne poštuju u Rusiji toliko koliko u Švedskoj i u Norveškoj. Murmansk se nalazi na sjeveru, samo četiri sata vožnje od norveške granice.

Bili smo tamo godinu dana, pa smo se vratili. Onda sam ja radila na strateškom razvoju usmenog prevođenja u Norveškoj u jednom direktoratu (nešto kao podministarstvo).

Znači da je to bila priprema za ovo što sada radiš.

Ja sam radila kao prevodilac cijelo vrijeme, onako usput. Nije mi to nikad bilo glavno zanimanje, ali nekako se samo nametalo.

Doktorat se u Norveškoj radi puno radno vrijeme. Doktorantima dobivaju platu tri godine samo to da rade. Zato je i teško dobit ta mjesta. Tako da sam ja bila formalno zaposlena na Univerzitetu, plata nije naravno visoka, ali je sigurna. Potom doktoranti imaju šansu da se zaposle na Univerzitetu. Ako ima mjesta, naravno. U periodu kad

sam radila doktorat, Knut je dobio posao kao šef kancelarije Međunarodnog Crvenog krsta u Beogradu, tako da sam ja mogla da budem neko vrijeme u Beogradu, a neko vrijeme u Norveškoj. Malo sam se tako šetala nekoliko godina između te dvije države i onda dvije hiljade osme sam se vratila u svoj direktorat na par godina. Bavila sam se pitanjima nasilnog sklapanja brakova, pa obrezivanja žena... to su baš rodne teme. To je bio dvogodišnji projekat. Tada sam bila odgovorna za deset zaposlenih i opet je bilo kontakata sa Afrikom. Onda sam išla u poslovnu posjetu u Keniju. Pa onda u Maroko, tako da su se stalno taložili ti interkulturalni elementi. To je znači do dvije hiljade desete, i onda sam dobila posao na ovom koledžu gdje radim sada (Høgskolen i Oslo og Akershus) kao vanredna profesorka. Mi obrazujemo usmene prevodioce koji rade u javnom sektoru u Norveškoj. Znači, prevodioce koji prevode na sudovima, u bolnicama itd. Do sad smo imali studente sa više od 50 jezika.

Sistem školovanja u Norveškoj je malo drugačiji nego ovdje. Da bi se postao profesor, treba da prođe određeno vrijeme, da se objavi određeni broj radova, količinski duplo više od doktora, i da budu objavljeni u određenim časopisima. Ja objavljujem nešto na norveškom, nešto na engleskom, uglavnom na engleskom.

Šta se događalo sa bratom u odnosu na Tebe?

Moj brat je godinu dana mlađi od mene. Kad smo se preselili u Podgoricu, to je za njega bio šok. Preseljenje iz Bosne u Crnu Goru je bio veliki šok za sve nas u porodici. On je ostao u Podgorici, završio je srednju školu, krenuo je u vojsku, onu staru jugoslovensku i studirao, magistrirao i doktorirao ekonomiju. I cijelo vrijeme je uvijek govorio: - A ja ću da doktoriram prije tebe! I jeste, i to uz porodicu i posao.

I on je sad u Podgorici i ti kad dolaziš ti ideš u Podgoricu kod njega.

Idem kod mame. Moj brat i njegova porodica imaju stan sada blizu mame tako da kod mame dolazim, i naravno s bratom i njegovom porodicom se viđam svaki dan.

Znači tata je penzionisan pre rata u devedesetim godinama tako da nije morao da učestvuje u ovim događanjima?

Da, bio je penzioner. On je bio sanitetsko vojno lice.

Da li si pokušavala da ostvariš saradnju sa nekim Univerzitetom u bivšoj Jugoslaviji?

Sa Vama (profesorica Svenka Savić), to je ispalo na neki način slučajno, zbog doktora. Vi ste mi bili u komisiji kad sam branila doktorski u Oslu. Tako isto sa dr Igorom Lakićem iz Crne Gore. Međutim, ova naša saradnja je na bazi ličnog poznanstva. Nije institucionalizovana.

Tvoja ideja nije bila zapravo da bi se ti ovde vraćala, s obzirom na to da si tamo udata i da imaš kuću?

Da, da nije bila, ne.

Ali bi neka vrsta sistematičnijeg razmenjivanja dobro došla.

Jeste, bi, bi. Ja mislim da je to veoma bitno, ali recimo sad moja koleginica Ljiljana Šarić koja radi na Katedri za bosanski, hrvatski, srpski, pokušava da stupi u kontakt sa Univerzitetom u Beogradu, ali ne uspijeva. Pokojni profesor Ljubiša Raić sa Univerziteta u Beogradu je bio taj koji je stvarno htio da se povezujemo, međutim izgleda da to na administrativnom nivou nešto nije lako.

Budući da ste vi katedra za ova četiri jezika, od kojih jedan ovde ne priznaju (crnogorski) neće moći.

Crnogorskog nema ni u nazivu predmeta u Oslu.

Kako Ti razmišljaš o tome?

Pa mislim često da ti sistemi administracije mogu da budu možda komplikovani, međutim na kraju krajeva se to uvek svede na osobe koje rade. Administracija nije nešto što postoji van nas ljudi, tako da moramo imati prave osobe na pravim mjestima. Evo primjer iz jednog drugog svijeta, da tako kažem. Moj koledž ima saradnju sa jednim Univerzitetom u Uzbekistanu. Univerzitet se zove Namangan i udaljen je šest sati vožnje od Taškenta, glavnog grada - znači daleko. Jedan kolega koji je tamo zadužen za internacionalne odnose, jednostavno je zaredao po stranim univerzitetima, pa je pitao sve moguće institucije da li hoće da surađuju sa njima. Naišao je na jednog administratora kod nas koji je bio zainteresovan i mi već sada imamo saradnju nekoliko godina. Mi odlazimo tamo, oni dolaze kod nas. Nemamo ni uzbekistanskog jezika nego jednostavno interkulturalna komunikacija u edukaciji, na primjer. Oni to jako cijene i žele. Uzbekistan je zatvorena zemlja, međutim jedna osoba je otvorila put. Čak i u takvoj zemlji ima mogućnosti da se surađuje. Ja mislim da je bitno saradivati posebno sa zemljama koje su u teškim političkim uslovima.

Da li misliš da je ženama koje prave karijeru minus to što imaju porodicu i decu?

U Norveškoj je čitav sistem podređen tome da se pomogne ženskoj osobi da može da postigne ono što želi u akademskoj karijeri i da ima djecu. Trudničko bolovanje je godina dana, i može da se podjeli između muža i žene, što znači da muž može da uzme šest mjeseci, a žena šest mjeseci. Ili neki drugi omjer. Onda postoje dječiji dodaci, svakog mjeseca dijete dobija određenu sumu. Onda su organizovana

zabavišta, plaća se mjesto u zabavištu na osnovu zarade, što znači da cijena varira. Kada dijete dođe do školskog uzrasta, i kad ima vanškolske aktivnosti, organizovano je da dijete ima gdje da oстане. Međutim, bez obzira na sve te pogodnosti, kolegice koje imaju djecu ipak smatraju da je teško raditi punom parom, smatraju da nisu dovoljno zajedno sa djecom. Pa to nadoknađuju nekim materijalnim stvarima, obično. U svakodnevnom životu se vodi računa da se praktične stvari prilagode roditeljima. Npr. ako imamo sastanke često se desi, recimo, da jedan od roditelja mora da ide po djecu u zabavište - kod nas u kolektivu su to često muškaraci. Svi ostali se tome podređuju i niko neće reći: - Ma šta, kako? Kad je pola četiri, idem po djecu... ta osoba napušta sastanak i odlazi: Sasvim je to prihvaćen razlog, na to se ne reaguje. I nema veze da li je muško il žensko.

Žene se podjednako pojavljuju i u politici i u akademskoj sferi.

Da, ali još uvijek ne u istom broju. I na tome se stalno insistira, i o tome se piše u medijima. Onda kažu, recimo, više se žena upiše na osnovne studije, na magistraturu, doktoriraju, čak sada ja mislim da je brojka veoma visoka, ali odjendom nestanu kad treba da postanu profesorke ili kad treba da budu šefice. Govori se o onom staklenom plafonu koji ne može da se probije... Tako da je to još uvijek problem (naravno na drugom nivou) i u Norveškoj. Ali se o tome mnogo razgovara i pokušava se na neki način, nekim administrativnim sredstvima da se pomogne ženi da bi mogla da postigne željeni cilj.

Što se tiče žene u akademskoj poziciji u jugoslovenskom regionu? Da li misliš da je mnogo različitije nego kod vas u Norveškoj ili...?

Pa meni se čini da se razlika možda najviše vidi u tome kako se žene tretiraju u medijima. Žene se ućutkuju ili kritikuju na drugačiji način nego u Norveškoj. U Norveškoj se pokušava razdvojiti profesija od ličnosti. Pa kad se kritikuje nečije mišljenje, ne kritikuje se ta osoba lično tj. ne da li sam ja žena i kako sam obučena ili kako se ponašam ili da li imam djecu ili nemam.

Da li u Norveškoj ipak postoji blaga diskriminacija prema migrantima?

Činjenica je da diskriminacija postoji u svakom društvu. U Norveškoj se vrši istraživanje tzv. barometar integracije, pa se pita norveško stanovništvo svake godine kako se odnose prema strancima. Tu ima raznoraznih pitanja, skeptičnost prema strancima, to bi možda odovaralo pitanju o diskriminaciji. Mislim da je ove godine bilo oko dvadeset i nešto posto onih koji su skeptični prema imigrantima, i taj broj se godinama smanjuje. Ali se u norveškim medijima i u državnim institucijama takva

vrsta diskriminacije sankcioniše. Pa onda ima pozitivnu afirmaciju kao u Južnoj Africi, npr. da se moraju pozvat stranci na intervju za posao, i ako i stranac i Norvežanin imaju iste kvalifikacije, stranac ili strankinja ima prednost u zapošljavanju. I uvijek se gleda kad se sastavlja neka radna grupa da ima muškaraca, žena da ima stranaca da ima predstavnika raznih grupa građana.

Ali ipak je migrantska politika strožija kod vas. Teže se dobija azil.

Norveška je zatvorena zemlja, što se tiče useljavanja. Naravno, moguće je dobiti azil ukoliko se ispunjavaju uslovi za to, ili preseliti se ukoliko ste stručnjak za neku oblast, recimo, medicinu. U Norveškoj ima oko dvanaest posto stranaca od pet i nešto miliona stanovnika. Pritom se ne broje osobe kao što sam ja, zato što sad imam norveški pasoš.

Nataša (1965), Novi Sad

Snimanje: Maja Sedlarević

transkripcija: Ivana Jović

redakcija: Svenka Savić

Snimano: 14. oktobra 2014. putem skajpa

Kako je izgledalo Vaše detinjstvo?

Rođena sam pre četrdesetdevet godina – znači šezdesetpete godine - u Novom Sadu. Živeli smo na keju. To je bilo najsrećnije vreme socijalizma kada je svet delovao da je u ravnoteži i da „svetlija budućnost“ čeka na nas.

Porodica.

Imam dve godine starijeg brata. Moji roditelji su završili fakultete: mama je geograf, tata je ekonomista, bili su na rukovodećim pozicijama.

Kad sam imala četiri godine (šezdesetdevete godine), preselili smo se na Liman. Tamo sam pošla u osnovnu školu kojoj su u ono vreme gravitirala većina dece sa Limana I i Liman II i gde su uglavnom živeli intelektualci. Puno dece je imalo roditelje koji su radili na Univerzitetu, a sa time i predispoziciju gde će dalje da se školuju.

Osnovna škola.

Bila sam vukovac u osnovnoj školi i išla na razna takmičenja. U ono vreme je bilo normalno da dobri đaci idu na razne sekcije i da se takmiče: išla sam i na savezno iz matematike i na pokrajinsko iz hemije i engleskog. Svi koji su imali talenta za muziku, nešto su svirali u to doba, ja nisam. Ko je imao ambicije u sportu, trenirao je u nekom klubu. Ja sam trenirala košarku godinama, neko vreme veslala. Većina dece u ono vreme su tako živela. Imali smo srećno detinjstvo. To je bilo vreme 'pionira malenih', ali tada nas politika nije doticala, bar sa moje dečije tačke gledišta. Mi smo uživali sigurnost i udobnost koju je davao tadašnji sistem. Ja bih sa današnje distance rekla da boljeg detinjstva od tog našeg teško da je moglo da bude. Generacije koji su odrastale tih sedamdesetih godina imale su sreću da im se najlepší period u životu dešavao u vreme kada su problemi naših roditelja posle Drugog svetskog rata prošli, a problematične devedesete još se nisu ni nazirale.

Stanovali smo u zgradi koja je bila poslednja zgrada na Limanu II (tada Liman III još nije ni postojao). Igrala sam se na peščanim dinama, gde je sada zgrada „Naftagas“ i „Merkator“. To je tada bilo prelepo mesto za igru, jer su Limani III, IV tek nastajali iz

močvare. Bulevar cara Lazara prema Univerzitetu je bio izgrađen samo u dužini od sto metara. Tu sam naučila da vozim bicikl, pošto je postojala samo jedna traka koja se završavala kao slepa ulica. Nije se moglo proći do fakulteta. Tu su još bile stare udžerice pored „Kabela“. To je bio jedan drugačiji Novi Sad od onog kojeg vi danas znate.

U školu se išlo u dve smene, pre i posle podne. Ako idete popodne, onde prepodne odete na Štrand i kupate se i onda odande direktno u školu - to je bila standardna varijanta. Provodili smo puno vremena na Dunavu. Kad rastete sa tim mirisom Dunava, zavolite ga i zapamtite zauvek. Posebno miris ranog jutra na vodi.

Dede i bake.

Nisam upoznala dede, jedan deda mi je poginuo za vreme Drugog svetskog rata u partizanima, drugi mi je rano umro od posledica rata, tako da se sećam samo baka. Praktično sa nama je bila moja prabaka sa mamine strane. Ona je za mene od svih članova familije, pored roditelja i brata, najvažniji član porodice. Živela je sa nama mojih prvih deset godina. Doživela je duboku starost, devedesetosam godina. Bila je izuzetno interesantna žena i za njenu generaciju vrlo obrazovana. Ona je ostavila pečat u mom detinjstvu! No, bez obzira na to što je živela sa nama, brat i ja smo išli u zabavište i prošli uobičajen put kojim su deca u to vreme išla.

Šta ste u osnovnoj školi od predmeta najviše voleli?

Matematiku, išla sam na savezno takmičenje. Volela sam jezike, i to mi je išlo dobro, volela sam da slikam, volela sam hemiju - imala sam jako dobru nastavnicu. U to vreme moja osnovna škola je bila najmodernija u gradu... Prvi smo imali najmoderniju laboratoriju i vrlo motivisane nastavnike. Nisu bila suvoparna i dosadna predavanja, nego je nastava bila kombinovana sa igrom i praksom: iz hemije su se pravila ogledala ili smo pravili nakite za mame, pa smo bili jako ponosni! Stalno je nešto bilo zanimljivo. Bio je dobar nastavni kadar, oni su bili motivisani, škola je bila dobra, u to vreme najbolja u gradu. Nastavnik fizičkog je kasnije postao trener atletske reprezentacije Jugoslavije. Ako su deca bila talentovana za nešto ili su samo htela da se bave sportom, odmah su ih vodili u klubove. Dolazili su treneri iz klubova da nas gledaju, da traže talente. Vodilo se računa o deci, takav je bar moj utisak.

Kako ste se odlučili za srednju školu?

Pa ja sam bila od onih „srećnika“, koje je zahvatila Šuvareva reforma školstva. Gimnazija je razdvojena na dva dela: deveti i deseti razred - koji su bili obavezni za sve, a potom treći i četvrti razred koji su bili „usmereni“. Deveti i deseti razred sam

dopala u za moje školovanje totalno nebitan dvogodišnji period života. Sve je bilo suprotno od onog što je bilo u osnovnoj školi. To je bilo čisto gubljenje vremena...

Pošto sam želela da studiram arhitekturu, planirala sam da se upišem u Srednju građevinsku školu (tehničke crtače), koja je u to vreme bila direktno prohodna za studije arhitekture u Beogradu. Ali, pošto sam nosila naočare nisam prošla na lekarskom, tada se to gledalo, pa su mi preporučili kao alternativu da završim matematički smer gimnazije. Tako sam završila na matematici, što mi je na početku bilo jako teško. U to vreme je to bila usmerena matematika, tu je bio ekstremno dobar izbor đaka. Svi su upisani bili vukovci, išli na savezna takmičenja. Tu su bile i dve učenice koje su išle na svetsku olimpijadu iz matematike. Da Vam kažem podatak da je trecina razreda doktorirala, svi su završili fakultete, ima i magistara, tako da je to, po meni, bilo najvredniji, najinteresantniji i najlepši deo mog obrazovanja i ono me je odredilo u daljem životu. Bilo je prilično teško, konkurencija na početku izuzetno jaka. Nismo mi svi to lako podneli na početku, jer smo svi došli kao legende svojih škola, gde smo svi bili neki učenici generacije koji su uvek imali samo petice. I onda dobijete jedan koji nikad u životu niste dobili! Sve što sam prve dve godine fakulteta učila bilo je nižeg nivoa od onog što su od nas tražili u srednjoj školi. To je bilo ono vreme kada smo imali na tom smeru sedam matematika kao različite predmete, plus sve opšteobrazovne: latinski, jezici, književnost i sve ostalo.

Razvilo se specijalno prijateljstvo ili drugarstvo između nas u razredu, tako da se i dan danas intenzivno družimo bez obzira na to što je najveći broj otišao u inostranstvo. Ima nas svuda po svetu (u Americi, u Kanadi, Novom Zelandu). Uglavnom se organizujemo da u isto vreme dolazimo kući za Božić i tokom leta i srećemo se za godišnjice mature... Taj period u gimnaziji je bio najintenzivniji, zato što je bilo ekstremno teško, ekstremni nivo su tražili od nas, non-stop su bili neki pismeni zadaci, pa se jako puno učilo (niko, naravno, nije priznao da uči, jer smo svi bili prirodno pametni), ustvari smo svi mnogo učili, a intenzivno posle škole puno družili. U razredu smo imali momke koji su lepo svirali gitare, pa su ih donosili u školu i između časova, ili pred kraj časa, svirali. Posle časova smo odlazili gore na terasu Tvrdave, pa smo nastavljali da sviramo i pevamo. Išli smo zajedno na more, na kampovanje posle mature. To je bilo interesantno vreme. Mirno, lepo i pozitivno vreme.

Stariji brat.

Naravno da smo se voleli i da se volimo i danas. U to vreme u našoj sredini većina porodica je bila sa dvoje dece. Retko je bio neko ko je imao troje, a jos ređe jedno. Često je bilo da je stariji brat uživao u svojoj ulozi starijeg brata, što u pubertetu naravno nikada nije izazivalo veliku radost kod onih koji su bili mlađi, ali to je bilo onako normalno. Nije bilo ništa ekstremno.

Da li su vas roditelji isto vaspitavali?

Zavisi koga pitate (*smeh*). Ne što se tiče ljubavi, nego što se tiče onog šta je dozvoljeno mlađem detetu. Kada ste u pubertetu, onda imate ograničene izlaze. U ono vreme se nije izlazilo kao danas do ujutru, nego ste počeli da izlazite u devetom razredu do devet sati, pa posle pola deset, pa deset... Naravno da je stariji brat imao duži izlaz, što mlađa sestra nije sa divljenjem gledala, jer htela je i ona da izlazi duže. U ono vreme sam se uvek žalila da on može nešto više, što je logično jer je bio stariji. U suštini, nije bila razlika u vaspitanju, ne.

Jesu bili strogi Vaši roditelji?

Ne! Sad kao roditelj mogu to retroaktivno da procenim. Sećam se jednog detalja kada sam krenula u Jovinu gimnaziju. Kada sam dobila prvu jedinicu, to je za mene bio kraj sveta. Naravno da sam htela odmah da se ispišem i promenim školu. Mama se složila da promenim školu, ali prvo da popravim jedinicu, ne da odem kao gubitnik, da pobegnem. Bila je pravi pedagog.

Studije.

Htela sam da studiram arhitekturu, što je bilo moguće jedino u Beogradu. Nikog nisam znala u Beogradu, celo moje društvo je bilo ovde, živela sam na sto metara od univerziteta. Valjda nekom linijom manjeg otpora, bilo je konfornije ostati kod kuće. Kad sam odlučila da ostanem u Novom Sadu, odlučila sam se za Hemijsko inženjerstvo, što je bilo totalno gađanje u mraku, pošto uopšte nisam znala šta to predstavlja. Na kraju je ispalo da je bio pravi izbor, ako posmatramo šta se na kraju od toga napravilo. Bilo je jako lepo za studiranje, kao produžena gimnazija sa malo jačom hemijom, ali bilo je dosta matematičko-tehničkih predmeta što sam volela.

Studentski dani.

Što se tiče socijalnih kontakata ili odnosa prema profesorima, to je sve išlo u prirodnom ritmu. A što se tiče problema, moja gimnazija nije imala nikakvu opremu što se tiče laboratorije, tako da jesmo imali silne matematike, ali hemiju smo imali samo teorijsku. Onda dođete na Tehnološki fakultet gde imate deset različitih hemija, pa laboratoriju gde ne znate ni šta je šta, ni koliko je šta opasno, ne znate da sklopite

bilo koju aparaturu. Dobijete „kuvar“ gde piše da treba da sklopite aparaturu za destilaciju, a kako se to radi tamo ne piše (*smeje se*). Na prve dve godine se uglavnom 90% studenata pati sa matematikama i fizikom, što sam bez učenja polagala, ali sam se mučila u laboratoriji. Sve se srećom nauči, tako da u principu nije bilo problema. Na Tehnološkom je počinjalo uvek jako puno studenata da studira, na kraju je malo nas završavalo, tako da smo od druge godine bili malo jači razred i od tada smo se lepo družili.

Posle završenih studija zaposlenje.

Upisala sam se na fakultet osamdeset i treće godine, a osamdeset i osme sam završila, sa najboljim prosekom u generaciji. Htela sam da radim, odmah posle diplomiranja, ali gde god sam se prijavljivala, dobijala sam odbijenicu. To je bio već početak ekonomske krize u zemlji.

Pošto sam ja završila smer Petrohemija, gas, nafta i hemijsko inženjerstvo, logično je bilo da idem u „Naftagas“, gde se tada zapošljavalo po nedokučivim kriterijumima. Onda sam dobila posao u „Novkabelu“, na mestu tehnologa za materijale. Tada je „Novkabel“ bio velika fabrika sa pet-šest hiljada zaposlenih. To je bilo neobično iskustvo za nekoga ko nikada nije radio u smenama. To je bila prava fabrika gde se u šest ujutru zatvara kapija, gde nema izlaska do dva, gde dobijete plavi mantil u hali koja neprijatno miriše. Tamo sam bila samo mesec dana. U međuvremenu su raspisali konkurs za asistenta na Mašinskom fakultetu, gde sam se prijavila i dobila posao.

Studije magistrature.

Sledeće godine sam dobila vojvođansku stipendiju za naučni podmladak. To je bila u to vreme jako dobra stipendija. Morali su se polagati neki testovi sklonosti za naučno-istraživački rad. Sa tom stipendijom sam studirala magistarske studije i radila na Tehnološkom od osamdeset osme do devedeset druge. Dve godine smo imali predavanja i polagali ispite i potom dve godine smo pisali rad. Tako sam prvo magistrirala, a potom i doktorirala na Tehnološkom u Novom Sadu.

Da li ste putovali u inostranstvo?

Prvo inostranstvo je bilo u toku studija na fakultetu, jer sam išla na dve studentske prakse preko IASTE. Preko leta sam išla u Kopenhagen u Dansku, da radim u jednoj laboratoriji, i u Poljsku u Gliwice da radim u jednom institutu. Onda sam za magistarski rad dobila stipendiju Britanskog saveta, pa sam radila u Londonu na University of College of London, gde sam radila eksperimentalni deo kod jednog jako poznatog profesora. Simulacije, pisanje i odbrana rada su se desile u Novom Sadu.

Doktorat.

I doktorat sam počela u Novom Sadu. Tada je već buktao rat. Onda sam otišla u Prag i tamo provela dve godine radeći eksperimente. Rad sam napisala i sve ukupno posle pet godina odbranila u Novom Sadu devedeset osme godine.

Radila sam na FTN-u na Mašinskom kao asistent devet godina. Na kraju sam bila izabrana u zvanje docenta.

Brak.

Udala sam se osamdeset devete godine. Devedeset i četvrte smo dobili ćerku. Razveli smo se kada je ona imala dve godine. Ćerka je uvek živela sa mnom i živi i danas, ovde u Berlinu. Ima sada dvadeset godina.

Rad na katedri?

Kad sam izabrana u docentsko zvanje, predavala sam mašincima na prvoj godini. Imala sam dvesta studenata. To je bilo vrlo lepo, vrlo kratko, ali interesantno. Kada ste mladi, pa vam se desi da predajete školskom drugu. Na tom fakultetu je za mene bila sigurna budućnost. Živeli smo u asistenstkom domu, imali smo ćerku, puno prijatelja... Nisam u principu nikad želela da se iseljavam i verovatno se nikad ne bih na to odlučila da nije bilo rata.

Kako ste onda ipak otišli?

Uvek sam želela da idem u inostranstvo na usavršavanje, na stipendije, i tako sam i radila: odem, nešto naučim i vratim se, ali nisam planirala da se iselim. Doktorat sam u principu želela da radim u Americi kod jednog uglednog profesor u mojoj oblasti. On mi je ponudio da radim kod njega doktorat i tako je počela cela ta priča. Uglavnom sam ispolagala sve testove, prijavila se i dobila stipendiju i vizu, trebala sam samo da sednem u avion i da odem - sve je bilo sređeno.

Zašto niste?

To je devedeset i prva godina, ja sam tad bila udata, počele mobilizacije u Srbiji i moj muž nije mogao da napusti zemlju, po tadašnje propisu je bio vojni obveznik, a ja nisam htela da idem bez njega, i tako je to sve propalo.

Onda sam poželeva da dobijem Humbeltovu stipendiju u Nemačkoj. Nemci daju nekoliko stotina takvih stipendija godišnje, ali za sve oblasti, za sve struke, za ceo svet, što je u principu teško dobiti jer su svi kandidati dobri. Moj mentor iz Praga me je preporučio jednom kolegi iz Berlina. On je, ispostavilo se, bio predsednik Nemačkog hemijskog društva, direktor instituta, mislim bolje nije moglo da bude

(*smeje se*)! Trebala sam da idem u Berlin posle završenog semestra u junu. Tako je sve počelo!

Bombardovanje Novog Sada.

Početakom 1999. sam bila izabrana za docenta u Novom Sadu, držala sam predavanje tri meseca kada je počelo bombardovanje. Svi smo bili u skloništima, znate i sami kako je to išlo. I posle mesec dana sam zvala tog profesora u Nemačkoj i dogovorila se da počnem ranije. To je bilo samo želja. Setite se da smo u to vreme bili u ratu sa svim NATO zemljama, uključujući i Nemačku. Nismo imali diplomatske odnose, nije bilo teorijske šanse dobiti vizu, a kamoli radnu dozvolu. U pauzi između dva bombardovanja sam spakovala kofere i sa mojom ćerkom, koja je tada imala četiri godine, stigla u Peštu. I kad smo stigli u Peštu počela je golgota! Prići Nemačkoj ambasadi za bilo koju vizu nije bilo moguće. Nedelju dana nisam mogla ni da dobijem formulare. Srećom, moj profesor iz Berlina se izuzetno angažovao tako da sam za mesec dana stigla sa ćerkom u Berlin.

Mi smo stigle jednog dana, a sutradan sam počela da radim.

Dete je išlo u nemačko zabavište?

Na samom početku je za moje dete to bio stres, naravno, jer je u zabavištu osam sati slušala samo nemački, koji nije znala ni reč. Mada kada dolazite direktno iz rata, onda je to još uvek bolja opcija od onog što smo ostavile u Novom Sadu.

Umesto Humboltove stipendije koju nam nisu više dodeljivali zbog prekinutih diplomatskih odnosa, dobila sam normalan posao po ugovoru, koji se stalno produžavao. U prvi mah nisam planirala da ostanem duže, jer me je čekao posao u Novom Sadu. Nisam imala ni razloga da ostanem. Ali u Novom Sadu se situacija vrlo lagano smirivala. Onda sam, ipak, odlučila da ostanem i evo sad je prošlo 16. godina i još smo tu!

Nisam više u istoj firmi, promenula sam oblast, ali isto je naučni institut u istoj 'silikonskoj dolini' u Nemačkoj. Adlershof je jedan deo Berlina, kažu da je tu najveći naučni kampus u Evropi, gde radi 22.000 naučnika. Tu su i Humboltov univerzitet i mnogi instituti koji su nekad pripadali DDR Akademiji nauka.

Volim to što radim i ide nam dobro. Projekat na kome sam radila je dobio republičku nagradu za inovaciju. Institut je najveći tog tipa u svetu, dobro opremljen, imamo najbolji softver što se može zamisliti. To su lepe prednosti ove pozicije ovde.

Kad ste prešli sa jednog na drugi Institut?

Od devedeset i devete do dvehiljade i osme godine, devet godina sam bila u prvom institutu i verovatno bih ostala i dalje, da nisu doneli odluku da prebace institut u drugi grad. Nisam se pokajala sto sam ostala u Berlinu.

A kada ste zvanično napustili FTN?

Godinu dana su mi dali neplaćeno, a potom sam morala da odlučim da li se vraćam ili dajem otkaz. Odlučila sam se za drugo, mada mi je odluka teško pala. Mi smo jednostavno otišle između dva bombardovanja i nismo se vratile. To, naravno, da emotivno nije lako! Ja nikada moje stvari više nisam videla. Moja mama ih je spakovala u kutije koje do danas nisu otvorene. Kao da je jedan život odložen u neki podrum.

Da li ste saradivali sa svojim fakultetom, ili sa Univerzitetom u Novom Sadu uopšte od tada?

Pošto sam na Tehnološkom studirala, pokušala sam da uspostavim vezu sa mojim prvim institutom u Berlinu. Tim putem je došlo par doktoranata, koji su dobili nagrade u Berlinu za odlične doktorate. Jos nekoliko profesora je radilo nekoliko godina na nekim projektima. Moj bivši direktor instituta iz Berlina kao i jedan kolega su dolazili u Novi Sad i držali predavanja. Trudila sam se da tu njihovu saradnju pojačam. Sa mašincima nemam nikakvu saradnju. Bilo je planova, ali nisu realizovani. Ja sam jos uvek raspoložena za to. Videćemo.

Znanje jezika: koliko ste znali nemački jezik u momentu kada ste otišli?

Nemački skoro uopšte nisam znala! Engleski sam znala dobro, u školi sam ga učila, bila sam u Engleskoj na praksi. Srećom, Institut u kom sam radila bio je internacionalan, mogla sam sasvim lepo da živim sa engleskim i da ne koristim nemački, što je u suštini i dobro i loše. Radili smo projekte sa Amerikancima, sa Englezima, sa velikim svetskim kompanijama, tako da su svi izveštaji i publikacije na engleskom jeziku. Nije mi posebno trebao nemački za svakodnevni život, ali naučila sam ga, zato što je lakša socijalizacija, privatno vam je lakše kad znate nemački.

A da li ste radili nekad u nastavi u Berlinu ili samo na Institutima?

Uvek sam radila u naučnim institutima, ne u nastavi.

Kako su Vaši roditelji primili Vaš odlazak i kasnije ostanak u inostranstvu?

Pa, moji roditelji su sami bili u inostranstvu sedam godina pre mog odlaska. Mi već dvadeset godina nismo živeli u istoj zemlji, jer su oni prvo bili u inostranstvu.

Oni su dolazili vrlo često u Berlin. Navikli smo da živimo u drugim zemljama i da imamo svakodnevni kontakt mejlom i telefonom, Vrlo smo bliski.

U svakom slučaju podržali su Vašu odluku da ostanete?

A znate kako, svaki roditelj voli da mu je dete blizu, naravno da bi se više radovali da nismo otišli! Sa druge strane, srećni su da nismo živele u Srbiji u teškim vremenima, da imamo neki drugi, srećniji i mirniji život ovde nego što bi imali da smo ostale u Novom Sadu.

Čime se bavi Vaša ćerka?

Imala je četiri godine kada smo došli, tako da je ona odrasla sa nemačkim više-manje kao maternjim jezikom, kod kuće pričamo srpski. Sve faze školovanja je u Berlinu završila na nemačkom i sada studira marketing. Da govori i srpski bila je moja želja, ali bila je i njena želja, to je bio neki esperanto koji interno negujemo, što drugi nisu mogli da razumeju. To ona posebno voli (*smeje se*). Na početku, ja nisam znala nemački, ona ga je jako brzo naučila, pa sam onda ja nju uvek pitala (i dan danas je pitam) kad nešto ne znam, ona meni uvek koriguje tekstove, ja nikad neću padeže znati kao neko ko ovde odrasta, kome je to maternji jezik.

Kažite mi Vaša majka i brat žive u Novom Sadu?

Da. I kako sam rekla imamo dobar odnos i često se čujemo.

Da li planirate povratak u rodni grad?

Na to pitanje mislim da niko ko je jednom otišao napolje ne može da vam odgovori! Ja nisam od onih nostalgicnih, mislim da su te faze davno prošle, ali jednostavno, ništa se u životu nije dešavalo kako sam planirala od tih svih mojih želja da odem i u Ameriku i na razna mesta, uvek mi se desilo drugačije. Tako da sam prestala da planiram, u principu ne verujem da ću se za vreme radnog veka vraćati u Novi Sad kao trajno mesto, ovde su mogućnosti za rad naravno mnogo bolje. Mogu doći kao gostujući profesor. Dok ne odem u penziju pretpostavljam da ću živeti napolju, da li ću ostati u Nemačkoj ne znam, još uvek me neka želja vuče možda da probam da odem u Americi na neko vreme, ne da živim, ali Nemačka je savršeno mesto za život. Gde moje dete bude tu ću verovatno biti i ja, tako da su sve opcije otvorene.

Da li postoji nešto u Vašem profesionalnom ili privatnom životu što nismo pomenuli?

Neke stvari koje su za moju generaciju toliko standardno smešne ili normalne, za mladu generaciju je jedan drugi svet. Moja generacija je imala sreću da odrasta u romantičnim i dobrim vremenima kada se lepo živelo i kada smo svi verovali da će sledeći dan biti još bolji, a da devedesetih bude sa diplomom u rukama te je lako mogla da ode u inostranstvo. Zato nas je danas više van Srbije: ja imam više školskih

prijatelja napolju nego u Srbiji, što je tužno za zemlju, za nas je ispalo dobro. Ta generacija sada fali u zemlji.

Kada pričate o Berlinu, kažete faze nostalgije su prošle, kako je izgledala nostalgija i kad je postojala?

Dok sam živela u Novom Sadu, pa čim odem samo do Futoga odmah me je hvatala nostalgija! S jedne strane sam jako želela da idem napolje, a sa druge strane mi je jako nedostajalo ono što sam imala kod kuće. Kad sam došla u Berlin, u okolnostima u kojima sam došla u vreme i nakon bombardovanja, bila sam toliko uplašena da mi više ništa nije bilo bitno. To što je Nemačka bila u to vreme mesto gde nije bilo rata, za mene je bilo dovoljno da mi sve vrste nostalgije nestanu. U početku, naravno, da mi nije bilo lako kada dođete sami samcati u zemlju gde ne znate nikog, ne znate jezik, imate dete od četiri godine, nemate nikog da vam pomogne, radite i nadate se da se neće prehladiti, jer nemate ko da je čuva... To su stvari o kojima ne razmišljate dok se ne iselite u inostranstvo! Koliko onda one male obične stvari mogu da vam budu komplikovane.

Ali kada to prođete, onda imate tu lakoću postojanja. Berlin je lepo mesto za život, ne znam da li bi tako bilo u drugim sredinama, ali Berlin je po svojoj prirodi kombinacija istoka i zapada. Imate i dan danas 'istočnih' i 'zapadnih' Nemaca, imate kombinacije različitih kultura i vaspitanja. Imate jako lepu prirodu sa puno vode. Mnogo različitih nacija. Berlin je jako liberalan i u njemu ima za svakoga nešto što želi: kulturnih i sportskih manifestacija, tako da nije bio problem ovde se uklopiti. Izaberete ono što vam se sviđa! Grad je dovoljno velik, imate dovoljno ljudi da ne morate osetiti nostalgiju. Sem toga, Novi Sad nije tako daleko, i u današnje vreme sa svim ovim internetima, skajpom i ostalim stvarima, nemate osećaj da ste daleko, čak šta više meni se čini da svi moji prijatelji koji su ostali u Novom Sadu, ne viđaju se međusobno puno češće.

Ksenija (1965), Novi Sad

Snimanje i redakcija: Svenka Savić

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano: u stani S.S. juli 2015.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Lepo! Ja se sećam uvek detinjstva, kažem to je neka prva zaliha životne radosti koju sam imala. Kad sam bila mala živeli smo pored Almaške crkve i tamo su počeli da kopaju i da postavljaju neke nove cevi u ulici, a za nas decu je to bilo kao u knjizi «Kroz pustinju i prašumu»! Jako smo se lepo družili, sva deca su se znala u našem kraju i mi smo stalno nešto istraživali: imali smo lupe, išli po tim kanalima, vadili zemlju, kao nešto istraživali, to je bilo aktivno druženje.

U koju osnovnu školu si išla?

Vrlo brzo smo se preselili u ulicu Vojvode Mišića u centru grada (gde sam i sada), pa sam išla u osnovnu školu „Žarko Zrenjanin“, u današnjoj zgradi „Isidorine gimnazije“ je bila naša osnovna škola. Izvršno veće je htelo da se proširi u tu zgradu i onda su nas «prebacili» u školu „Jovan Popović“ na Limanu I. Tada ta zgrada nije bila osposobljena za kvalitetan rad (nije bilo čak ni grejanja) oni koji su bili u likovnoj sekciji su oslikali zidove, na svlačionicama smo crtali stripove. Nastavnici su nas podstakli, a mi smo aktivno učestvovali... I tog perioda se isto sećam kao vrlo kvalitetnog perioda, mada nije potrajao. Nismo imali salu za fizičko koja je tek bila počela da se gradi. Zapravo nismo imali gde da radimo fizičko, tako da smo dva puta nedeljno imali dvočas fizičkog vaspitanja koji se sastojao u tome da dođemo u sedam i petnaest u školu, da se obučemo u šorceve i majice i da čekamo nastavnika napolju pred zgradom. Izlazi naš nastavnik fizičkog, Bora, i krećemo laganim trčecim korakom do keja, pa do „Danubiusa“, silazimo dole na Dunav i ulazimo u galiju da veslamo.. Ja to nikada neću zaboraviti! Kako su to bili lepi dani! Em što smo naučili da veslamo, em taj neverovatan Dunav ujutro! Mi smo sve osećali: pramenje jesenjih magli koje prolaze nad Dunavom... U svemu tome sam maksimalno uživala kao dete. Vraćali bi se nazad u školu i kraju dana kući (onda niko nije mario da li smo se tuširali ili nismo). To je bio deo mog detinjstva od Almaške pa do Vojvode Mišića gde sam ostala do kraja života.

Tvoja porodica?

Moja mama je jako rano počela da radi, već valjda sa šesnaest godina je radila kao službenik. Vi znate da su sve žene radile posle tri meseca porođiljskog odsustva i kad sam se ja rodila (ne znam da li sam bila u nekim jasticama), baba je došla kod nas da živi u ulicu Vojvode Mišića (to je jedan veći troiposoban stan), imala je jednu sobu. I baba ja praktično bila najsvetlija tačka mog detinjstva. Uvek je bila raspoložena, spremna da se igra, da me vodi gde sam želela, bila je strpljiva, mudra.

Ti si jedinica?

Ne, brat se prvi rodio, ali brat je uvek išao po svim institucijama: u jaslice i tako dalje od malih nogu, a mene je baba čuvala, onda sam vrlo rano krenula u zabavište, praktično godinu dana pre vremena, u zgradi u ulici Sonje Marinković - jedna ulica dalje od naše kuće. Već sa tri godine su me primili u zabavište jer sam želela da idem i da krenem već jednom u tu školu, to je meni bilo jako zanimljivo da se sa nekim mogu igrati.

Otac?

Tata je u ono vreme dvokratno radio u prodavnici „Naftagasa“ u centru grada (koja je posle zatvorena). Ali tata se jako brzo razboleo... Sedamdeset osme godine smo mi svi zajedno bili na moru (uvek smo išli zajedno na more), išli smo prvo mi deca sa školom, ili ja sa tetkom preko Crvenog krsta dve nedelje, pa onda još dodatno dve nedelje sa mamom i tatom, to je kao bilo obavezno zbog zdravlja. I te sedamdeset osme godine smo zajedno bili na letovanju, a kad smo se vratili, već smo znali da njemu nije dobro, ali nije išao kod lekara. Ali nakon toga što je pao je u nesvest od bolova nekoliko puta na poslu, dijagnostikovano mu je rak pankreasa i on je već u novembru umro. Bio je kod kuće, mi smo bili svi zajedno. Trinaest godina sam imala.

Smrt oca.

To je bila prelomna faza uopšte u našim životima, jer je mama uvek bila oslonjena na njega, ravnopravno su radili, ali mama nikada nije bila od onih aktivnih žena, već vrlo pasivna, okrenuta samo porodici. Tata je taj koji je išao u svet i bio dinamičniji po prirodi. I kada je tata umro našli smo se u teškoj situaciji, jednostavno smo ostali bez novca, one količine novca na koju smo mi računali u vreme kad je trebalo da se uvede centralno grejanje u našu zgradu, to smo morali sami da finansiramo, ali tada nismo imali. To je bila kasna jesen sedamdeset osme godine, ja se toga sećam kako je bilo strašno, kako smo spavali, Svenka, oblačila sam hula-hop čarape, one debele vunene, pa onda pidžamu, pa trenericu, pa džemper, pa sve živo navučem na sebe i

spavam u hladnom. To su bile hladne zime. I tako je nekako prošla zima. Mi smo pozajmili novac, i onda je opet krenuo život dalje.

Nakon očeve smrti ide život dalje.

Ja sam se još relativno dobro snašla u tome, bila sam dosta društvena, imala sam dobre drugarice oduvek, dobrog razrednog starešinu koji je brinuo o meni. On je dolazio redovno po mene, na primer, da idemo na Štrand, on dodje i pita: Jel tu Ksenia? Prvo dođe na vrata, moja mama kaže: - Jeste! A ja se sakrijem, neću da idem, kaže on: - Kažite joj da sam došao po nju da idemo na Štrand! On je video da ja patim i hteo je da me nekako zaštiti, da izađem sa njima na Štrand, pa tamo će biti društvo i tako dalje. Onda ja kažem da neću, onda mama kaže njemu: - Neće da dođe! Ja nisam htela društvo, to je valjda bio period tugovanja. Ali na kraju sam odlazila sa njim, i sad se sećam... evo taj moj nastavnik ima više od osamdeset godina i od tada ga redovno obilazim.

Dok je moj brat taj događaj jako teško preživeo, jer je bio vezan za oca. Od tada jednostavno je izgledalo kao da je neko ugasio njegove emocije. Mislim da je on nešto tu pogrešno razumeo u svojoj glavi, da je on sad jedini «odrasli» muškarac koji treba da brine o nama, da nema više igre, nema više šale, nema više smejanja... I danas je njemu teško da govori o osećanjima. On je imao petnaest godina i stvarno je posle toga postao jedan od onih krajnje efikasnih ljudi: završio je sve u roku, u junu je završio fakultet, postao je direktor odmah i sebi nije dozvoljavao da se neodgovorno ponaša.

Zašto studije psihologije?

Nisam znala šta da studiram. Većina nas nije znala šta da studira. Znae šta se s nama desilo? Išli smo u deveti i deseti razred, pa onda dve godine usmerenog obrazovanja. Praktično su nam tom reformom školovanja iskidali naše dobre drugarske veze koje smo stekli u osnovnoj školi, jer kad smo trebali da krenemo u srednju školu, odjednom deveti i deseti razred, rasporedili su nas po školama, upali smo u novoformirane razrede: deveti sam išla u elektrotehničku školu, deseti u medicinsku.

Zašto nije bilo da se sami opredeljujete?

Nismo mogli ništa sami da biramo, bilo je tako određeno. Deseti sam završila u srednjoj medicinskoj školi (to je ona kod Katoličkog groblja), znači opet potpuno novi razred... i onda su sledile dve godine usmerenog obrazovanja. Postojala je mogućnost da idem u klasičnu gimnaziju, ili na jezički smer... Ja sam gledala programe koji predmeti se uče u različitim školama i pošto sam znala da hoću dalje da studiram,

otišla sam na Pedagošku akademiju jer je ona imala najširu lepezu predmeta, uz klasične predmete imala je sviranje, pevanje... Dakle, poslednja dva razreda gimnazije sam bila u Pedagoškoj akademiji, i onda sam trebala da se odlučim za fakultet.

Studije.

Ja sam bila vrlo talentovana za umetnost, osvojila sam prvu nagradu na Saveznom takmičenju iz slikarstva, bila sam uključena u likovne sekcije, pevala sam u horu i bila sam solista, imala sam raznih talenata, brzo sam učila... i sve mi je išlo jako dobro, volela sam matematiku... S obzirom na tu širinu interesovanja i sposobnosti, ja sam želela da se posvetim umetnosti. Imala sam dobro potkrepljenje za taj momenat kad sam osvojila nagradu na vojvođanskom nivou sa jednim crtežom. Dobila sam nagradu (a nisam znala do poslednjeg trenutka koja je) i trebala je da mi se dodeli na vojnom aerodromu (Bečeje). Ja idem sa mojom nastavnicom likovnog, mi tamo stojimo i prozivaju me: - Prva nagrada Ksenija Popadić! Oni mi čestitaju, a za nagradu dobijam let iznad Vojvodine (to je bio onaj dvokrilac: ja i pilot). Hiiii! Kako je to meni bilo lepo! Zamislite, letim sa njim i pilot mi viče: - Eno, gledaj dole. To je Tisa! Ja potpuno ushićena. To je za mene bilo nezaboravno iskustvo, strašno potkrepljenje da zavolim umetnost. Posle sam bila na saveznom takmičenju isto prva, i zato sam želela da studiram slikarstvo na Akademiji umetnosti.

Htela sam tada da nastavim Srednju umetničku, međutim mama je rekla: - Ksenia, mi stvarno nememo para da kupujemo materijal za slikanje (znate kako je, sve je trebalo da se kupuje). I onda ja, šta ću kud ću, odlučim se za Pedagošku akademiju gde sam još jednom potvrdila koliki sam bila talenat za muziku. Nikada nisam svirala ni jedan instrument, a tamo je moralo da se svira, naravno po notama. Onda sam dobila odobrenje da dolazim u šest sati ujutru u školu, kada nema nikog, samo mi je spremačica otvarala vrata, ja sam ulazila u kabinet (to je bila nekadašnja velika sala za prijem) sećam se dole je bio parket i tu je stajao jedan harmonijum od onih velikih koji mora nogama da se pritiska, i ja sam učila da sviram. Ali, ja sam učila više po sluhu, kad sam ukapirala po prstima kako idu note, i zapamtila melodiju, onda sam dalje išla samo po sluhu i već u tom prvom kvartalu sam svirala kratke Bahove sonate sama!

Ja sam obožavala te momente u šest ujutro: nikog živog u zgradi, dođem sama, bilo mi je lepo. A naravno to je sve bilo suviše kasno za neko ozbiljno bavljenje muzikom, i kada je trebalo da se odlučim za fakultet, meni je nastavnica iz osnovne škole poručila ako želim da idem na solo pevanje da je ona uvek raspoložena da me podrži

u tome i da me spremi za prijemni i da neće biti nikakvih problema. Ja sam znala da bi mogla da prođem na prijemnom na Akademiji, ali to nije bila budućnost!

Onda smo nekoliko nas drugarica iz Pedagoške sedele i dogovarale se šta da studiramo. Otišla sam kod Dane Vlček da me testira (radila je u nekom od Domova zdravlja) da mi kaže šta bih mogla da studiram. Međutim, nisam imala uopšte dobro iskustvo sa tim testiranjem, pošto ja sada radim jednu vrstu testiranja, ali to je jedna originalna tehnika koju je osmislio moj šef i zove se Analiza individualnih potencijala. Tek sad vidim koliko je potreban osobi potpuno individualni odgovor, tačno usmerenje šta je tvoj talenat i gde ga primeniti. Ona mi je dala jedan test inteligencije i nakon testiranja zaključila da sam pametna i da mogu da studiram šta god oću. I ja sam ostala zbunjena, više nego kad sam kod nje došla. Onda sedimo Biba i ja, moja najbolja drugarica još od zabavišta smo zajedno, kažem: - Hajdemo na matematiku! Volimo matematiku. A šta ćemo posle s matematikom? I onda je neko rekao: -Idemo na psihologiju! I mi smo onda otišle jednostavno čitav čopor nas na psihologiju: polagale prijemni, položile, bila sam prva na listi primljenih... Tako sam ja došla na psihologiju.

Da li si bila zadovoljna studijskim programom?

Osamdeset četvrte godine ja sam počela da studiram. To je bilo vreme dobrih profesora na Odseku za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, nova Katedra, Ognjenović nam je iz Beograda dolazilo, pa Korać, mislim da je bio vrlo kvalitetan kadar. Genc nam je isto predavao... Sećam se da smo na Socijalnoj psihologiji umirali od dosade svi zajedno. Ja sam stekla utisak kad sam se upisala da nisam pogrešila u izboru studija u smislu da sam odmah videla da to meni vrlo lako ide, ja nisam mogla da predvidim kako će to dalje biti, kako će to dalje oblikovati moj život, nisam imala neku veću viziju iza toga.

Ali nisi još uvek ni do četvrte godine shvatila da su psiholozi malo rigidni, nego si prosto učila tako kako su te učili i verovala si u to.

Jedino pozitivno iskustvo koje sam imala, verovali ili ne, je kada sam polagala pedagošku psihologiju, nije nešto ključno na psihologiji, ali sam na osnovu pitanja koja su nam postavljena išla u širinu, tačno se sećam. Govorila sam o idealu lepote u renesansi pa sam onda to povezivala sa obrazovanjem u tom periodu. Taj profesor mi je tada rekao: - Kako je lepo da mogu tako nešto da čujem!

Ognjenović je držao inspirativna predavanja, povezivao psihologiju sa raznim umetnostima, smeštao je u kontekst vremena, govorio o piscima i klasičnim delima

literature i filozofije i ja sam trčala da sve te knjige odmah nabavim i da ih pročitam. Sama psihologija je bilo nešto što sam tehnički odrađivala, ali sam očigledno još nešto tražila, jer sam rado izlazila iz okvira zadanog da naučim.

A kada si diplomirala? Ko je bio mentor za diplomski rad?

Žarko Korać. Ja sam radila rad iz ekološke psihologije, odnosno kognitivne mape gradova. Tako da sam napravila neku svoju zabavu, učila sam uopšte o gradovima, iščitala sam sve o urbanizmu, gradovima, o tome kako prostor deluje na ljude... to je bila moja tema. Ali to je bilo krajnje neprimenljivo u našem svetu.

Zaposlenje.

To je osamdeset deveta godina i ja sam, kao i drugi diplomirani psiholozi tražila posao. U ono vreme nije bilo baš lako. Ja sam prvo radila godinu dana kao vaspitač u Srednjoškolskom domu „Branko Bajić“, što je bilo zanimljivo jer je to mešoviti dom, za mladiće i devojke! Oni su mene primili kao psihologa mada sam radila kao vaspitač. Imala sam grupu od tridesetoro učenika i učenica koji su bili moji vaspitanici. Ja sam tada sa njima radila vrlo ozbiljno, bila sam zainteresovana za tu decu i eto sa nekima od njih sam ostala vezana i do danas. Godinu dana radim u „Branku Bajiću“, onda dobijam prvo moje mesto psihologa u Domu zdravlja na Limanu gde sam bila u Odeljenju psihologija rada. Vidite kako sam imala šarolika područja primene psihologije, nisam imala priliku da uđem u jednu trasu i da produbljujem u njoj znanje dok ne postanem stručna. Stalno sam učila i stalno išla od početka. Drugo radno mesto mi je bila psihologija rada i ne samo psihologija rada (testiranje ljudi koji dolaze na specifična zanimanja), ali sam radila i testiranja vojnika, njihovu podobnost za vojsku. To uopšte nije bio lak posao jer treba voditi računa koliko sam ja bila mlada! Obučem onu uniformu, a dolazili su razni, pa i psihopate, svega je tu bilo, morala sam da se držim protokola i da presudim o sposobnosti ili nesposobnosti. Neću reći imenom, ali bio je jedan mladić kojeg sam izbacila i napisala da ne može da ide u vojsku i to je posle postao jedan od naših novosadskih političara...

U stvari već rano shvataš da psihologija baš i nije tako nešto što Tebe zanima.

Ja sam tada više vođena time šta mogu da dobijem kao posao, nego što ja mogu da biram u skladu sa mojim interesovanjima. Ono što sam mogla da izaberem u skladu sa mojim interesovanjima je kada su psiholozi moje generacije čuli od jedne naše koleginice koja je radila u Hrvatskoj (i rođena bila u Hrvatskoj, pa je ovde studirala) da je kod njih došao Zoran Milivojević, koji je njima održao osnovni kurs iz

transakcione analize, odlučila sam da se edukujem iz TA. Moram reći da sam znala šta je transakciona analiza, učili smo o njoj u okviru predmeta Novi pravci u psihoterapiji, Berger je pisao o tome, mi smo imali informacije o tome koji terapijski pravci postoje, na našem fakultetu je Vesna Petrović držala grupnu terapiju i bilo je vežbi iz transakcione, samo ona nije bila edukovana, radila je zajedno sa Snežanom Milenković i art terapiju. Ja sam kao student radila u „Nolitovim“ knjižarama i rado sam čitala, sve sam pratila, kako iz moje oblasti tako i iz književnosti. I kad smo mi to čuli, mi smo rekli: - Hajde da pozovemo Zorana Milivojevića da vidimo da li možemo da oformimo grupu i da se mi edukujemo za terapeute. Osećala sam da me nešto mami u pravcu terapije. Tada je Zoran došao, mi smo ga upoznali i stvarno je bilo zanimljivo jer ja do tada nisam imala direktno iskustvo sa terapijom što mislim da je neophodno za studije psihologije: s obzirom na profil studenata da bi bilo neophodno da mladi ljudi imaju mogućnost da idu na psihoterapiju dok studiraju, da sami sebe srede i da vide da li je psihologija ono što njima treba...

Zašto vam je Zoran bio značajan?

On je jako vešt terapeut, mi smo odmah na edukaciji imali priliku da radimo kao neku vrstu kratke terapije, to se tada zvalo lični rad. Ja sam videla koliko on dobro radi terapiju, bio je efikasan, verovatno i zbog toga što je bio vrlo direktivan, bio je autoritet u terapijskom smislu i imao je efekat. Onda sam rekla, evo to je ono što ja hoću da završim i prošla sam edukaciju iz transakcione analize (TA) i time sam bila zadovoljna.

Zašto se zove transakciona?

Zato što se radi o komunikaciji. Transakciona je između ostalog jedna teorija komunikacije koja objašnjava kako se u tim jednostavnim jedinicama komunikacije (transakcijama) može dijagnostikovati na osnovu datog modela komunikacije da li postoji patologija, kakva je vrsta patologije. Transakcija se dešava u komunikaciji, u razmeni. Jedinica u komunikaciji se zove transakcija.

Ni jedan profesor te nije zvao na Fakultet za asistentkinju?

Nije me to ni privlačilo, a nije me niko ni zvao. Oni su tražili asistente iz prve generacije diplomiranih psihologa, asistentska mesta su već popunili prvom generacijom diplomiranih psihologa, mislim da su tada primili preko osamdeset ljudi u prvoj godini, što je bilo jako mnogo, i u tim kadrovima su već sebi regrutovali asistente. Naša generacija je stigla kasnije na red.

Kako si se ipak zaposlila?

Pošto sam dobila otkaz u Domu zdravlja, jer su redukovali svoje kadrove, u medicini rada je ostala jedan psiholog, koja je bila i pre mene, zaposlio ju je njen otac koji je na istom odeljenju radio, a ja nisam imala zaleđinu i otpuštena sam kao višak. Posle tog otpuštanja ostajem bez posla i radim svašta: na benzinskim pumpama, u poslastičarnici „Pingvin“ u Zmaj Jovinoj i tako prolazi vreme. Volontiram u Dečjoj bolnici i počinjem da radim i tada počinje već raspad Jugoslavije: tada dolazi otepljenje Slovenije i sve ostalo...

Devedeset i prve godine počela sam da radim u vrlo maloj jedinici: naša načelnica je bila Ilinka Simić, Gizela koja je radila na rehabilitaciji, Biljana Obradović uglavnom dijagnostiku i ja dolazim kao četvrti psiholog. Mi smo toliko uspešno radile da je napravljeno veliko odeljenje: imali smo i edukativni rad o mogućnosti rada psihologa kako u prevenciji tako i u terapiji i na rehabilitaciji. U periodu kada ja odlazim iz zemlje, do devedeset i šeste godine sam radila, a pre toga volontirala u Institutu za zdravstvenu zaštitu dece i omladine, mi smo prerasli u jedno odeljenje od jedanaest psihologa i taj period mog rada je bio jako značajan. Nekako je odgovarao verovatno i mojoj širini, jer sam istinski bila zainteresovana za tu decu što je značilo da ja nisam samo radila posao. Ilinka je vrlo brzo prepoznala da ja imam dobar kapacitet kao terapeut i počela sam da radim terapiju sa decom. Naravno, dijagnostika je bila obavezna, morali smo da naučimo celu dijagnostiku od rođenja pa do adolescencije i da znamo koja vrsta patologije je u pitanju da bi znali kako da interвениšemo. I ja sam svaki trenutak svog slobodnog vremena koristila da obilazim moju decu koja su bila na raznim odeljenjima i da vidim šta se radi na odeljenjima, tako da je taj period mog života bio dobar, jer sam tu imala mogućnost da stvaram nešto novo, što je mene zanimalo. Ja sam napravila tada pripremu dece za operaciju, postupak koji su oni i posle mene koristili. U to vreme sam saradivala sa svima ostalima, pa sam na primer napravila jedan projekat za decu za rad u predškolskim ustanovama, povezala ih sa Akademijom umetnosti, sa vajarom Soldatovićem na Tvrđavi. Bilo je dosta projekata koji su mene prosto činili srećnom.

Ta deca su bila različitog uzrasta?

Radilo se o deci i omladini do osamnaeste godine života. Svi su dolazili kod nas, a posle tog uzrasta su bili upućivani na studentske službe u okviru fakulteta. A rad sa decom znači i rad sa odraslima. Tu sam već naučila transakcionu analizu, uglavnom sam radila transakcionu kao terapiju, ali smo na Kliniku doveli profesore koji su nas

edukovali o patologiji mladost, na primer psihijatar Voja Ćurčić iz Beograda. Prolazili smo razne edukacije, recimo iz porodične terapije.

Znači to je bilo moje, da kažem, neko uspešno sazrevanje kao psihologa. Na primer, kada je profesor Krstić dovodio psihologe, onda sam ja silazila na genetiku da ispričam šta radi psiholog u Institutu u našoj službi, bila sam uključena u njegova predavanja: da predstavim naš rad koji se aktivno širio.

Bila si zadovoljna tim poslom, ali ipak odlaziš! Razlog?

Jeste, jeste! Bila sam vrlo uspešna i pitanje je šta je bio moj sledeći korak. Možda sam mogla da postanem načelnik Odeljenja za psihologiju, ali to je bilo vreme inflacije - najbednije bede! Imala sam trkački bicikl i onog časa kad je naše odeljenje dobijalo platu u kesi, sećate se toga vremena, ja sam jurila trkačkim biciklom na Futošku pijacu da kod preprodavca deviza, menjam dinare za devize koje smo delili i krckali tokom mesec dana. Nije se nazirala neka dobra budućnost ovde u vreme velike inflacije.

Moj tadašnji momak je bio student i oduvek zainteresovan za Latinsku Ameriku. Odlazio je na kongrese i imao je dobre kontakte sa profesorima Latinoamerikancima, koji su dolazili predavali i družili se sa njim. I on je tada otišao u Meksiko da traži neku mogućnost daljeg školovanja, a ovde je bio profesor u Karlovačkoj gimnaziji. On odlazi u Meksiko i počinje magistraturu koju je brzo završio, vraća se u Jugoslaviju sa namerom da ovde nađe posao i da živimo zajedno. Ali, to sve kreće sa zla na gore! Niko mu ne daje nikakav posao, praktično beže od njega, vide u njemu konkurenciju. Na kraju je dobio posao u dve srednje škole, pa je išao između Karlovačke gimnazije u Sremskim Karlovcima i Saobraćajne škole u Novom Sadu gde drži filozofiju učenicima, biciklom je jurio odavde donde... On postaje depresivan, postaje čovek kome ništa ne polazi za rukom. On meni kuva (ja tada živim sama na Naselju) dok se ne vratim iz bolnice... To je sve daleko od onoga što odgovara njegovim kvalitetima. Zato pakuje kofere i odlazi ponovo u Meksiko, dogovorili smo se nas dvoje da u Meksiku vidi šta se tamo može napraviti, jer ovde budućnosti nema. Možda može da krene na neki doktorat jer je već imao dobre veze. Tako on odlazi i ja posle odlazim za njim. Eto, on je ustvari bio glavni razlog zbog kojeg sam ja otišla u Meksiko.

Znači on je tamo našao gde će raditi doktorat.

On je dobio stipendiju, imao je nešto malo para i ja odlazim za njim. Ostavim svo svoje stečeno profesionalno iskustvo ovde i krenem sve iz početka tamo.

Daješ sve za njegovo dobro!

Verovatno ispunjavam neka naučena očekivanja u odnosu na nas žene, da budemo i majke i sve zajedno, uvek sam više o njemu mislila u tom smislu šta je za njega pametnije.

Meksiko Siti.

Odlazim u Meksiko Siti. Znae kakav je to grad? Kada je nama Žarko Korać držao daleke osamdeset pete-šeste godine predavanja iz ekološke psihologije, po zvaničnim statistikama je grad Meksiko imao između osamnaest i dvadeset miliona stanovnika. E, sad da vam iskreno kažem, živ čovek ne zna koliko ih ima. Ja mislim da Meksiko najmanje ima između dvadeset pet i trideset miliona stanovnika, računajući i one milione koji svakodnevno dolaze u grad na posao i odlaze iz njega. To je jedna posebna dinamika velikog grada, ali sve funkcioniše: struja, voda, Meksiko je živo pulsirajući grad i danju i noću.

Drugi razlog za moj odlazak je bio što je ovde bilo jako loše vreme za ostanak, ja tu nisam videla svoju budućnost, a Meksiko je bio dovoljno egzotičan da me zainteresuje - da upoznam neki drugi svet. I kad sam otišla, počinjem od nule, a jedina moja olakšica u početku je bila ta što je on bio doktorant na čuvenom meksičkom državnom univerzitetu UNAM, najpoznatijem univerzitetu Latinske Amerike, i što sam zahvaljujući tome mogla da učim španski jezik po vrlo niskoj ceni.

Venčali ste se.

Venčali smo se tokom jednog njegovog dolaska u Novi Sad, kada je već bio upisan na doktorske studije, ali pre mog odlaska odavde. On je odleteo u Meksiko, a ja sam nastavila ovde da se pripremam za odlazak i dolazim kao njegova žena, čime stičem prava da uđem u školu stranog jezika, praktično to je škola za strance, i učim španski po neverovatno niskoj ceni - to je ono što je Meksiko nudio kao društvo sa izraženim socijalnim klasama, oni koji rade na prestižnim državnim univerzitetima imaju povlastice, koje drugi nemaju. Tu školu za strance su stranci morali jako puno da plaćaju, a ja sam za male pare počela da učim španski jer je moj muž imao status studenta doktorskih studija. Trebalo mi je osamnaest nedelja da naučim španski jezik, i odmah sam počela da radim terapiju. Mislila sam da ću umreti od straha!! Ljudi su očigledno osećali moju stručnost, ali moj španski jezik nije bio dovoljno dobar.

A Tvoj engleski takođe nije bio dovoljno dobar ili oni neće engleski?

Ne, njihov engleski je jako loš, studenti su prvo dolazili kod mene, bila sam u kontaktu sa ljudima koji su govorili engleski jezik, ali oni su svi želeli terapiju na svom maternjem jeziku.

Inače imaju bilingvalne i trilingvalne škole od predškolskih ustanova do samog kraja studija i Meksikanci su obično trilingvalni.

Koji im je treći jezik?

Često govore francuski jezik zavisno od škole, pošto ima škola koje su pre mnogo godina osnovale nemačka i francuska država, onda je izbor trećeg jezika nemački ili francuski (jezik kolonizatora).

I sada Ti čak i nešto zarađuješ od te terapije i izdržavaš muža?

Ja sam praktično u Jugoslaviji došla do kraja edukacije iz transakcione analize, ali nisam položila završni ispit. On mora da se polaže na nekom internacionalnom kongresu i osoba koja je supervizor mora da te supervizira sa određenim brojem supervizija. Ja taj uslov ne ispunjavam u trenutku kada stižem u Meksiko. I drugog dana kad sam došla u Meksiko ja sam tražila ko bi mogao da mi bude supervizor. Transakcioni analitičari imaju telefonski imenik svih ljudi koji se bave transakcionom u svetu i pronašla sam osobu koja je trenutno bila predsednik Internacionalne asocijacije za transakcionu analizu koja se nalazila deset minuta od mene u jednoj vrlo lepoj četvrti. Imala je svoj privatni institut za transakcionu analizu, ime joj je Gloria Noriega. I ja zovem ženu telefonom, predstavim se na engleskom, objasnom moj slučaj. Ona me pozove da razgovaramo, pričale smo na engleskom i ona mi kaže da može da bude moj supervizor i da ćemo planirati da uradim taj završni ispit, ali moram da ponovim celu edukaciju od početka, ovoga puta na španskom jeziku. To je jedna eksploatorska varijanta, ali meni nije bilo druge jer nisam imala nikog drugog ko mi je mogao biti supervizor u Meksiku. Ona je za mene bila jedina i gledala je svoju dobit, jer je plaćena za tu delatnost. U ono vreme je jedan sat supervizije iznosio devedeset dolara, a mi smo morali da imamo sto pedeset supervizija, U drugoj specijalizaciji koju sam završila kasnije (REBT i KBT) potrebno je samo dvadeset snimljenih terapija i poslednji snimak kojom dokazuješ svoju stručnost i dobijaš sertifikat.

A za sto sati koliko je to Tebi vremena?

Nekoliko godina! Praktično sam otišla devedeset šeste, a dvehiljadite sam odbranila taj ispit u Kanadi. Međutim, u jednom trenutku više nisam mogla finansijski da pokrijem sve supervizije i edukaciju koju je Gloria zahtevala od mene, i onda mi je

ona predložila da radim zajedno sa njom: da spremam materijal za studente na engleskom jeziku (kojim ja vladam). I počinjem da učestvujem u nastavi, kao neka vrsta njenog asistenta, pa je to ustvari bila zamena za moje plaćanje supervizija. Prihvatila sam ponudu.

Tako počinjem da radim sa pacijentima u njenom institutu, sve se jako brzo završava zato što se aktivno uključujem u posao i ulazim u svet koji ima para i počinjem dobro da naplaćujem moje usluge i postajem poznata, jer drugačije radim, imala sam uvek širinu koja nije bila tipična za Meksiko, zapravo ne odgovaram njihovim klišeima, i to je za mene bilo zahvalno, preporučivali su me dalje kao nekog ko je efikasan i ko je «drugačiji». Postala sam prilično poznata u višim krugovima, ministarku finansija je bila moj pacijent i posle smo postale dobre prijateljice.

Da li je psihoterapija nešto što je tamo jako uobičajeno?

Oni su vrlo okrenuti razvoju, smatraju da je terapija deo duhovnog napretka, vrlo su religiozni, a neki su duhovni i jako usmereni ka pronalaženju smisla života, žele da se razvijaju kao ljudska bića. Dolazili su da rešavaju svoje emocionalne probleme kao dela nekog opšteg razvoja.

Došla si do tačke u životu kad konačno imaš para, muža, profesiju i šta dalje?

Usput magistriram kod Mikloša Biroa iste te godine na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Tema moga rada bila je jedna vrsta komparativne analize dva terapijska modela. Ta dve hiljadite godina je za mene bila uspešna: odbranila sam magistarski rad u Novom Sadu i u Halifaksu u Kanadi dobila sertifikat - specijalizirala sam transakcionu analizu.

I sada šta radiš sa te dve diplome?

Tada nastavljam da radim u Meksiku u privatnom institutu sve naše radionice koje su u suštini terapijskog tipa i isto tako nastavljam da predajem u institutu, pravim i edukativni materijal za studente, ocenjujem ih. To radim aktivno od kako sam došla u Meksiko od devedeset šeste godine i dve hiljadite kad sam završila specijalizaciju i nastavila sa Gloriom da radim do dve hiljade pete godine.

Kako ti prelaziš u Nemačku?

E, dve hiljade četvrte moj muž i ja razmišljamo šta dalje. Hoćemo li da naš život završimo u Meksiku ili da se vratimo u Novi Sad i zaključujemo da bi bilo lepo da se vratimo kući i da to što smo naučili prenesemo, da uradimo nešto za naš svet, da povežemo svetove u kojima smo živeli. Moj muž je u to vreme paralelno držao predavanja u Brazilu i u Meksiko Sitiju, jer je neka vrsta časti raditi na UNAM-u. Na

njemu je i From držao predavanja. To su takvi univerziteti gde dolaze velikani (Habermas od filozofa je bio, na primer). Na UNAM-u je čast raditi, predavati svoje znanje, mada se zna da se radi za narod jer finansijski se malo zarađuje. Zato je moj muž morao da kombinuje rad na UNAM-u sa radom na privatnom univerzitetu, jako prestižnim U latinskoj Americi. On sad već ima dobru platu, sve funkcioniše dobro.

Ali?

Međutim ima jedna stvar koja se meni ne dopada u našem ličnom odnosu, a to je da on stalno profesionalno napreduje, ja isto napredujem profesionalno, što je mene zadovoljavalo, ali naš zajednički projekat – naš zajednički život je manjkao. Nismo uspeli da živimo malo kvalitetnije. Na primer, mi sve vreme živimo u centru grada, Meksiko Siti je grad koji je bučan i danju i noću i to do bola! To mora čovek da doživi! Ne možeš da spavaš jer stalno neko pravi neku žurku, a u tvom stanu ti se trese pod pod nogama. Na primer, mogli smo da se preselimo na neko drugo mirnije mesto, ali on ne želi da menja neke stvari koje su za mene bile bitne: da živimo u nekom mirnijem kraju, da možda kupimo neki minijaturni stan i da kvalitetnije živimo, jer je ovo bio stalni stres. Ukratko, on tu sve nešto odlaže dok na kraju odlučujemo da dođemo u Novi Sad, jer je činjenično stanje, što se tiče mesta boravka, ovde smo bolje živeli nego tamo. Mir koji smo ovde imali, kuća, lepota doma u kome smo živeli je neuporediva sa onim tamo.

Ipak se nisi odmah vratila.

Kad smo otišli u Meksiko imali smo samo dušek, nismo imali apsolutno ništa! Ja se sećam kako sam jednom plakala. Njegovom drugu sam rekla: - Jao, Eduardo, pa znaš šta, ja nemam ni jednu stolicu! I on posle sedne čovek u taxi i ode i vrati se sa dve drvene stolice, one okrugle, kaže: Evo ti! I ja srećna, stavim stolicu pored prozora da mogu da se nalaktim... Tako je bilo na samom početku, imali smo dosta teških momenata, ali sve je to nekako bilo normalno.

Znači to je neki iznajmljeni stan?

Da, jeftin stan u centru grada i to je po njegovom mišljenju bilo jako opravdano s obzirom na mesta na kojima je radio, ali on nikad nije kod kuće nego je na nastavi. On mora da zbog posla ide i na sever i na jug tog ogromnog grada, pa mu u centru stan više odgovara. Ustvari uopšte nije bilo tako! Bilo bi mnogo bolje da smo bili na jednom mestu, jer i sever i jug su mnogo kvalitetniji za život, i ono što je trebalo da uradi jeste da napravi valjanu raspodelu prostora i vremena.

Kada si se vratila u Novi Sad?

Dve hiljade pete stižem u Srbiju, počinjem da pravim nama stan i počinjem da radim to što znam – psihoterapiju. U Novom Sadu sam za šest meseci napravila stan u potkrovlju i nisam imala prostor za rad. Mene je odmah Zoran pozvao da dođem ako hoću da držim osnovni nivo transakcione analize, pozivao me je kao nekog ko je bio u kontaktu sa velikim terapeutima da ispričam moje priče o njima: kako sam ja bila sa Muriel James i saradivala sa Mary Goulding, što je svim tim studentima bilo jako zanimljivo. Ali mene nije zanimalo da držim osnovni kurs transakcione analize, više me je zanimalo da radim terapiju sa ljudima. I pošto sam gradila stan, arhitekta koji je kod mene vodio radove (ja ga znam još iz vremena fakulteta kao druga moje drugarice) mi je predložio da kod njega u njegovom prostoru (ateljeu) radim terapiju popodne, nakon njegovog radnog vremena. I tako sam počnela ponovo da radim kao terapeut.

Kako si onda otišla u Nemačku?

Napravila sam stan dve hiljade šeste godine i tada sam stupila u kontakt sa mojim sadašnjim šefom koji je došao dve hiljade pete godine u Srbiju i održao jednu meditativnu nedelju na koju su mene pozvali. Kada sam stigla na meditativnu nedelju, kada sam videla kako se on ponaša i kad sam videla šta znači meditirati, ja sam tada rekla ovo je ono što ja hoću da radim u životu. Dok je držao večernja predavanja (a govorio je o mnogim životno važnim stvarima) ja sam hvatala beleške, prosto sam pravila spisak mojih ciljeva koje sam definisala dok je on govorio. On je pomenuo analizu individualnih potencijala, a ja sam zapisala da hoću da uradi moju analizu potencijala, pa onda ako je moguće da naučim da sama radim tu tehniku. Kad je govorio o meditativnim tehnikama i kako se primenjuju u terapiji, ja sam onda mislila eto to je prava stvar jer ja stvarno moram priznati kada se sad okrenem unazad, da sam sve te godine života u Meksiku vrlo aktivno tražila meditaciju, ne znam zašto, nemam neki objektivni razlog. Odlazila sam na predavanja o Zen budizmu, čitala o budističkim meditacijama i kada sam već spakovala stvari, tog dana kada sam odlazila, zvonio telefon i Lidia Perez, filozof i psiholog me obavestava da je osnovala grupu koja će zajedno da meditira, ona mi javlja radosnu vest da počinje sa radom, ali ja tada odlazim. Kada sada gledam unazad, sve knjige koje sam usput čitala i koje i dan danas imam u mojoj biblioteci, vidim koliko je sve što sam radila i čitala deo ovog puta kojim sada idem.

Raskid.

E, sad dolazi do našeg raskida. Ja sam ovde sama sa svim tim majstorima, a ipak je to prostor u kome ćemo zajedno živeti, pa ga zovem da se dogovorimo o detaljima. Imali smo dogovor da se čujemo jednom u pet dana na skajpu da bi ja njemu mogla da kažem šta sam uradila i šta treba da odlučujemo dalje a... njega nema... prosto vidim da nešto ne štima. I prelomni trenutak se dogodio u Americi. On je bio pozvan na Harvard i predložio mi da dođem iz Novog Sada. I ja sam došla, te dve hiljade šeste godine.

Kada je moj muž otišao na magistraturu u Meksiko imao je krizu na samom početku. U to vreme Ante Markovića, ja sam imala veliku platu i odmah sam kupila avionsku kartu, jednostavno sela u avion i došla, otišli smo na godišnji odmor, malo obišli Meksiko...

Za Antine pare to ću da te znači tužim Anti!

Kada sam ja došla u Boston dočekao me je na stanici, doletela sam do Njujorka pa sam išla vozom do Bostona, i naš susret tu, na stanici, bio je za mene otrežnjujući: ja vidim tog čoveka (on se meni raduje i trči ka meni), a ja ništa ne osećam, i mislim šta sad da radim, ne mogu sa njim da živim, ja njega više ne volim.

Možda ni on tebe?

Možda ni on mene! Ali izgledalo je kao da me voli i da mi se raduje, hteo je da mi pokaže knjižare, univerzitet... Šetali smo se, stvarno je fantastičan Harvard, mnoštvo studenata sa njihovim kompjuterima, stvarno je jedna stimulatívna sredina. Ja sam sve to gledala i snimala i to je za mene bilo lepo iskustvo, videla sam kako rade, kako izgleda iznutra univerzitet, kako su pronašli sjajna arhitektonska rešenja za rad u grupama, kako izgleda centralni prostor i odvojeni prostori, sasvim povučene jedinice za kreativne radionice, stvarno sam bila oduševljena. To je bilo odlično što sam imala priliku da vidim i doživim, ali što se tiče nas, ja sam odmah shvatila te večeri da je došao kraj.

Pokazao mi je knjižare jer smo imali zajednička interesovanja, voleli smo filmsku umetnost, muziku, mnoge teme su nam bile zajedničke, jako puno smo pričali, uvek je učestvovao u svim mojim aktivnostima, na svakom mom predavanju je bio u prvom redu i sve što sam ja radila i on je hteo da nauči. Znači on je stvarno u tom smislu bio saradnički partner svih ti osamnaest godina našeg zajedničkog života.

Rastanak.

Tužno je bilo za oboje. On je plakao, ja sam se odmah razbolela, pokupila neki virus i tri dana sam bila teško bolesna, sa temperaturom sam otpatila naš kraj u tom hotelu.

Ja sam se vratila kući u Novi Sad, on mi je napisao jako lepo pismo kako mi želi sve najbolje i za šta mi je zahvalan.

Muškarci neće da izgube ženu dok nemaju novu.

Tek mi je nedavno priznao da je bio zainteresovan za jednu osobu sa kojom navodno nije imao ništa.

Da li ste vi imali neku imovinu da delite?

Sve svoje stvari sam ostavila njemu u Meksiku i napravila račun, od onoga što smo zajedno uložili u stan, vratila sam mu najveći deo polovine novca od ukupne sume.

Ali se Ti ne situiraš u Novom Sadu u tom novom stanu.

Posle povratka te iste dve hiljade šeste godine ja nastavljam da radim ličnu meditaciju, a svaka tri meseca sam viđam mog sadašnjeg šefa zbog promene meditacije. Te dve hiljade šeste godine odlazim na novu meditativnu nedelju i tada mi moj sadašnji šef ponudi da me zaposli u svom institutu u Nemačkoj. Ja pristanem. To je institut u kome i danas radim.

Da li si znala nemački?

Ne. Nula! Međutim, ono što je meni bilo objašnjeno je da ću biti u kontaktu i sa našim ljudima, da ću moći da učim o meditaciji od mog šefa i da ću biti upućena na ljude koji meditiraju, tako da neću morati odmah da radim na nemačkom jeziku. Tako da sam ponudu videla kao dobar razvojni put za mene - naučiću od njega i Analizu individualnih potencijala. Imala sam priliku da vidim mog šefa kako majstorski radi terapiju na prvoj meditativnoj nedelji, taj za mene novi terapijski pristup je bio efikasan. Tada sam shvatila da je transakciona analiza periferni način rešavanja problema, zaobilaznim putem i za duže vreme se dolazi do terapijskog cilja.

I sada si tamo kod njega u institutu već nekoliko godina, savladala nemački jezik i ti si tamo zadovoljna?

Ja sam sada zadovoljna time što imam mogućnost da budem pored njega, jer on primenjuje meditaciju u psihoterapiji i prevenciji degenerativnih promena koje nastupaju sa starenjem, to je ono što učim. Što se tiče učenja meditativnih tehnika učim po tradicionalnom modelu prenošenja znanja – imam priliku da budem pored majstora i učim gledajući. Moj zadatak je da «uđem u njegovu kožu», ovladam njegovim načinom mišljenja i da sve radim kao i on, sve dok ne postignem razvojni nivo koji mi omogućava da radim na moj način. Ali dok nisi došao do majstorskog nivoa, ustvari imitiraš ono što radi majstor.

Smrt majke.

Mama je nedavno umrla u svojoj osamdeset prvoj godini. Pošto sam bila uvek okrenuta mom unutrašnjem svetu i samoanalizi, prepoznala sam šta sam naučila od mame, šta sam naučila od tate i tako dalje, mogu reći da sam uglavnom radila suprotno od onog što je radila moja majka, a moja mama je tipična mama koja sve uradi za svoju decu i nema ništa od svog ličnog života. Ja sam gradila moj lični život ali nisam ništa realizovala od onoga što bi trebalo u skladu sa socijalnim očekivanjima: porodicu, decu... Ja jesam htela decu, ali se to nije desilo. Mi smo hteli da imamo decu i ja sam išla na sve te procedure prilično zahtevne i materijalno i fizički i psihički, i tako dalje, ali to nije urodilo plodom.

Mama je ostala sama.

Da. Brat se oženio, ima dvoje dece, pa se razveo, pa se oženio po drugi put. Vrlo se angažovao materijalno oko školovanja i svega što deci treba. Ja se angažujem oko njega, ja sam ta koja se oko svih njih angažuje. Uskačem kada imaju neke probleme! Bila sam aktivna kada je on imao porodicu i malu decu, što sam mogla od onoga što znam, njima sam prenela dalje i sada kad god sam držala neka predavanja ovde, deca su dolazila na moje seminare, ja sam njih i materijalno pomagala, ali mislim da je moj mnogo veći kapital znanje koje imam i želim da prenesem drugima. Ako postoje neki emotivni problemi tu sam ja da ih naučim kako da ih reše!

Ti si na dobrom putu da prijaviš doktorat ovde. Da li je to vid saradnje sa Univerzitetom u Novom Sadu ili imas i druge načine?

Htela sam da istražujem o efektima meditacije, ali izgleda da na Odeljenju za psihologiju na Filozofskom fakultetu nisu imali sluha za to, mada je meditacija veoma popularna i istraživana poslednjih decenija. Kako je meditacija deo mog života kao lična svakodnevna praksa tako i primena meditacije u psihoterapiji i ličnom razvoju, neću odustati. Nameravam da pronađem način da završim rad i prikažem rezultate za koje verujem da će biti korisni i inspirativni.

Bilo bi lepo da je Univerzitet otvoreniji prema nama koji smo u dijaspori. Žaloso je što nas ne pozivaju da naučimo naše studente onome u čemu smo zaista stručni i što nas nigde ne pominju, a postigli smo puno u profesionalnom smislu.

Ima li nešto što bi želela da kažeš, a da te nisam pitala?

Pa situacija u kojima sam bila su me naterale da razmislim o komponentama mog identiteta. osnovna je uvek bila pre svega profesija kojom se bavim (ja sam terapeut dve terapijske orijentacije), kao i ono što su snage moje ličnosti bazirane na talentima koje sam razvila, a to su komunikacija, brzina i preciznost mišljenja, umetnički

talenti. Takođe moja najjača interesovanja su meditacija i razvoj ličnosti. Sredine u kojima sam živela su me obogatile, naučila sam druge jezike, upoznala druge kulture i mentalitete, stekla sam dobre prijatelje. Zahvaljujući tome sam naučila da mislim fleksibilno, da bolje razumem ljude, da ih lako prihvatim, da jasno znam sa kim i na koji način hoću da produbljujem odnose. Mislim da sam sposobnija za prilagođavanje u životu, u bilo kojim kulturnim ili prostornim kontekstima. Isto tako znam da sam i ljude iz drugih zemalja sa kojima sam bila u kontaktu obogatila mojim drugačijim načinom mišljenja, drugačijim pogledom na svet i stvari i iskustvima koja sam sa njima delila, a ta iskustva su bila iz zemlje u kojoj sam rođena.

Ja nisam religiozna, odgojena sam u pravoslavnoj tradiciji i naše običaje poštujem a nekada i izvodim. Oni su posebno bili interesantni ljudima iz drugih kultura u kojima sam živela. Pravoslavno pojanje je isto jedan od mojih hobija.

Ivana (1967), Novi Sad

Snimanje: Maja Sedlarević

Transkripcija: Ivana Jović

Redakcija: Maja Sedlarević

Snimano: 24. 2. 2014, Kafić „Vremeplov“, razgovor počinjemo u 16.15h

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Moje detinjstvo je bilo srećno, rođena sam šezdesetsedme godine u Novom Sadu, odrasla sam u stabilnoj porodici, u porodici oca koji je bio stomatolog i majke koja je bila sociološkinja, tako da su se oni profesionalno bavili svojim karijerama i živeli smo u toj nekoj srednjoj klasi, mislim, mada je bilo besklasno društvo u vreme socijalnizma navodno, postojale su ipak i tu neke razlike, nisu bile naravno toliko izražene kao što su danas, ali smo mi imali, ono, po mom sećanju, u tom nekom mom detinjstvu svega dovoljno u principu, znači, postojala je ipak neka tu stabilnost, ekonomski smo bili relativno situirani, nije se tu nikome presipalo, tu se živelo od plate do plate, ali su te plate, roditeljske, bile dovoljne da pokriju, znači sve one neke osnovne potrebe koje smo u to vreme imali, pa čak i letovanja i zimovanja. Jedino što se ja sećam, kasnije u tom nekom tinejdžerskom uzrastu, da smo onda već počeli da se osećamo inferiorno u odnosu na Zapadnu Evropu i da nismo imali dovoljno u tom nekom smislu da putujemo ili nije bio veliki izbor potrošačkih dobara, garderobe pogotovo, eto, to je bilo nešto što je kao nama falilo, mislim to je bilo subjektivno iskustvo...

Vi ste imali brata ili sestru, imate brata ili sestru?

Sestru, da, imam sestru, mlađu.

Sestru, koliko je sestra mlađa?

Mlađa je tri godine.

Tri godine mlađa od Vas. Jesu i otac i majka radili tokom vašeg detinjstva?

Da, da, da, radili su van kuće oboje i tata je imao fleksibilno radno vreme, tako da je on često bio sa nama i neke te naše osnovne potrebe zadovoljavao je, u smislu da imamo uvek nešto da pojedemo i da tu uvek bude neko. Tako da su oni radili van kuće, a ujedno su bili dosta prisutni i kod kuće oboje.

A gde Vam je majka radila?

Ona je imala vrlo bogatu karijeru, radila je u Urbanističkom zavodu kao sociološkinja prvo, onda je posle toga radila u politici, naprimer u Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije.

Bavila se dosta i politikom i radila je u socijalnoj zaštiti i završila je karijeru kao direktorka Dečijeg sela, tako da je ona tu bila dosta godina, a radila je i u Gerontološkom centru, pre nego što je postala direktorka Dečijeg sela. Tako da je uglavnom radila u sektoru socijalne zaštite. Radila je u SIZ-u, u to vreme se to zvalo SIZ, bila je tamo isto, direktorka SIZ-a za socijalnu zaštitu na nivou Vojvodine. Tako da je ona, mislim baš imala karijeru, gradila karijeru i bila jako angažovana i politički i u toj socijalnoj zaštiti pogotovo.

Gde ste išli u školu?

Osnovnu školu „Kosta Trifković“.

I kako pamтите taj deo svog detinjstva?

Ne pamtim baš jako pozitivno, zato što, koliko se ja sećam, ta škola, mislim ja sam uvek bila odlična i skroz odlična, ali se sećam da smo stalno nešto bili krivi i da su nas stalno nešto kritikovali i da je to bilo dosta onako negativno iskustvo u smislu da su nas nastavnici nipodaštavali, da nije postojalo poštovanje prema nama, da neke stvari koje su normalne, razvojne, dečije, od toga se stalno pravio problem. Baš sam ovaj, pomenula, nekome, juče, prekujuče, da se sećam kad nas je razredna starešina držala sat i nešto, kol'ko je već trajao taj čas razrednog starešine, možda ne sat, nego 45 minuta i držala nam pridiku o tome kako, šta su proteklog vikenda, koliko su žvaka ispod klupa skupili tamo i očistili, da su sve lopatama vadili iz škole i onda 45 minuta o tome, ja u životu nisam zalepila žvaku ispod klupe, tako da mislim, sećam se tog stalno nekog pritiska, stalno mi nismo dobri i treba da budemo bolji i da iako sam ja, mislim ono što sam tih nekih objektivnih kriterijuma tiče, bar mislim, ono što je od mene traženo zadovoljavala, ali nastavnički kadar, ja pogotovo sad kad iz ove perspektive pogledam, baš i nije bio previše kvalitetan i neki nastavnici su bili onako malo inspirativni, ali uglavnom se tu nešto strašno trenirala neka strogoća i to je meni i tada smetalo i smeta mi do današnjeg dana, taj odnos prema deci koji je jako negativan, nepodistavajući, agresivan, eto, toga se ja sećam. Toga se ja eto uglavnom sećam iz te škole, sećam se i nekih detaljčica, kao, to kada je Tito prolazio sa Jovankom Broz, (*smeje se*) pa su nas onda kolektivno iz škole izvlačili, i toga se sećam. Sećam se da sam bila jako razočarana, zato što su nas bili tamo vodili na put sa tim nekim zastavicama da mašemo, a sa ove strane gde smo mi stajali nije bio Tito

nego Jovanka i to mi je bilo strašno razočarenje. Sećam se toga, sećam se učestvovanja u svim tim socijalističkim predstavama, pošto sam bila u nekoj dramskoj sekciji, znam da smo išli da zabavljamo gastrabajtere u Nemačkoj i Austriji i to je isto bilo nešto onako u socrealističkom stilu, ta pozorišna predstava, toga se sećam. Sećam se da je trebalo da idem opet nešto da tu predstavu pred Titom predstavimo i onda te godine nije bilo, bilo je sledeće ili prethodne kad ja nisam bila u tom ansamblu, i to je meni bilo razočarenje, zato što se tada sve oko toga svodilo i imali smo te socijalističke simbole, na zidovima učionice na primer, imali smo Marksa, Engelsa, Tita i čitavu tu socijalističku ekipu i elitu. Eto, to je otprilike to čega se ja sećam.

Jeste imali od osnove škole možda neke predmete koje ste posebno voleli, neke posebne sklonosti, talente?

Ja sam bila u svemu dobra, mislim stvarno uvek sam imala sve petice, sve mi je u principu dobro išlo, imala sam par puta neke kikseve, npr. u jednom periodu, nešto sam bila propustila neke časove iz matematike, pa mi je tu nešto malo zafalilo, al' sam onda ovaj, to nadoknadila, mama mi je pomogla, imala sam par privatnih časova i onda je ta rupa popunjena i posle mi više nikada nije problem ni matematika. Volela sam i likovno, išla sam i u muzičku školu, ali mislim da je verovatno meni ipak srpski jezik i književnost, najbolje ležao, zato što se sećam da nikad nisam mogla da se zaustavim, ono kad treba napisati taj rad, pisani rad, da je moj uvek bio opširan. Recimo, neka norma je, šta ja znam, na primer 6 stranica, moj je obično bio 16, mislim nisam mogla da se zaustavim sa tim pisanjem, to i dan danas imam taj problem da broj reči kada pišem u pisanom tekstu bude u granicama onoga što se traži. Eto, verovatno to, mislim da me je književnost i uopšte mišljenje puno zanimalo i sećam se, jako sam puno išla u biblioteku, znam da mi je biblioteka, pošto su tamo svi trenirali strogoću, bibliotekarka u stvari nije verovala da čitam sve te knjige, nego me ispitivala da vidi da li sam stvarno pročitala ili stalno dolazim tako zato što mi se sviđa da idem u biblioteku i razmenjujem knjige, a to se isto sećam, čak sam imala jedan san koji mi se pojavljivao jako dugo i mislim da je to opet vezano sa tim odnosom prema nama kao deci, sa tim nekim nipodaštavanjem. Nas su recimo, terali da se izujemo, pošto je tu bio neki tepih, gde su nastavnici išli u cipelama, neki crveni tepih i njihova zbornica, koja je bila sa leve strane prva, a biblioteka je bila skroz na kraju, a mi smo morali skroz tu da se izujemo, ispred, ispred tih prvih prvih vrata i ispred tog tepiha i onda smo mi tako išli bos, gde su svi nastavnici išli s cipelama i jedino je to bio način da idemo, i ja se sećam, jako dugo sam sanjala neki san koji mi

se ponavljao: kako se nađem u sred grada bosa bez cipela, i probudim se onako sva u nekom strahu, i onda mi je mama rekla da misli da mi je od toga, i kad mi je ona to rekla meni je taj san potpuno prestao. Dakle mislim da sam već kao dete imala taj neki osećaj, taj, ne znam da li je to neka nepravda ili je to bilo nešto vezano za to nipodaštavanje mene kao osobe i toga se ja i dan danas sećam tog nekog osećaja, tog dranja nastavnika, nipodaštavanja, kritike, nikakve hvale. Sad iz ove perspektive gledam, moja deca su završila srednju školu u Australiji i oni su postigli dobar uspeh i jedan i drugi, i za svaki postignut uspeh oni se na neki način nagrađuju i za svaki postignut uspeh postoji ta neka pozitivna motivacija, ja nisam dobila ni diplome, ni ništa, oni imaju to godišnje, čak i neke specijalne i jako lepe ceremonije. Čujem malo se frljam sa anglicizmima, trebaće mi malo vremena da se uhodam, pa Vi slobodno ako ja neki anglicizam upotrebim, zamenite ga, jer sam došla kažem pre tri dana pa se još uvek nisam malo uhodala, ipak je to dvadeset godina. Tako da se toga sećam, da nije bilo tog nekog pozitivnog "reinforcement" (ohrabrenje) pozitivne motivacije nego sve bilo to psihološko bičevanje, bilo je i fizilskog nasilja, sećam se jednog nastavnika matematike, koji je jednom našem drugu iz razreda pretio da će da uzme bricu i da mu poseče prst, zato što je bio nemiran. Mislim da bi on u sadašnje vreme verovatno imao tu neku dijagnozu 'ADHD - attention deficit hiper disorder/activity' (poremećaj pažnje/hiperaktivnost), a u to vreme je on bio bezobrazan, u stvari svi smo bili stalno bezobrazni i ko god je imao neki problem, bio je ili lenj ili bezobrazan, znači nije postojao neko znanje pedagoško, ne znam, možda je postojalo, ali je više bio to taj neki da li je hrišćanski ili je socijalistički-komunistički odnos prema nama kao deci koju treba disciplinovati, dovesti u red jer smo mi eto, tako, ili lenji ili bezobrazni pa stalno treba da nam se na to ukazuje pažnja, toga se ja sećam.

Dok pričamo još o detinjstvu, hoćete li da nam kažete nešto o bakama i dekama?

Imala sam jednu baku sa kojom sam ja bila vrlo bliska, ona je bila, kako da kažem, svetska žena, (*smeje se*) jel to dobar termin (*smeje se*) znači, puno je putovala, bila je obrazovana, govorila je jedno četiri, pet jezika...

To je mamina ili tatina mama?

Mamina mama, rođena u Ljubljani, Slovenka je bila je po poreklu, mada je u stvari bila Jugoslovenka, moji su svi bili Jugosloveni s te strane, a onda je odrasla u Moskvi i sa 25. godina došla u Beograd. Tako da je ona imala tu neku širinu i imala je kažem znanje, dosta jezika i višestruke kulture, bila sam jako vezana za nju, a i ona je mene bila izabrala kao svoju omiljenu unuku. Tako da smo imali (*smeje se*) dosta blizak

odnos, a druga baba, znači ovo je bila baka, ono je bila baba, ona je bila tradicionalna domaćica u centru Srbije, koja je imala taj neki više tradicionalni neki pristup i životu i razmišljanju. Mi smo tamo išli i tamo je meni bilo lepo, ali nisam imala tako taj blizak odnos sa njom kao što sam imala sa ovom drugom bakom.

A odnos sa sestrom kakav je bio kad ste bile male?

Pa nervirala me je strašno, bila je tri godine mlađa od mene i bila mi je dosadna (*smeje se*)

A kada ste odrasle?

Sad je dobar odnos, da...

Promenio se odnos?

Da, jeste, pa dobro, to sa sazrevanjem nekim, jer ja mislim da je tada bilo i neko očekivanje da ja nešto malo o njoj vodim računa, da je vodim u zabavište, da je vodim napolje kad izlazim da se igram, a to meni u tom uzrastu uopšte nije odgovaralo, tako da nisam bila mnogo fina prema njoj, ali mislim trenutno da kucnem u drvo su nam odnosi dobri.

Srednja škola i taj neki sledeći period života?

Srednja škola je bila vrlo interesantna, zato što niko nije hteo da ide u gimnaziju „Svetozar Marković“, a mi smo tamo pripadali i nije postojao nikakav izbor u to vreme da mi biramo gde ćemo i šta ćemo, nego ono po tom nekom automatizmu, „Kosta Trifković“ ide ovamo. Sećam se da sam dok sam bila u Kostinoj školi htela da je promenim, ali to tada valjda nije bilo moguće, htela sam da idem u školu „Ivo Lola Ribar“ ne znam zašto, mislila sam da je ta škola bolja, ali nisam uspela, znači, morala sam da ostanem u toj školi „Kosta Trifković“, koja mi se uopšte nije sviđala, ali nije bilo alternativa, tada nisu postojale neke šire mogućnosti i ova sa Svetozarom Markovićem ja se sećam, nismo hteli tamo da idemo, zato što je ta škola bila na lošem glasu, pogotovo je tamo navodno bila neka fizičarka što se izivljavala, nikome nije davala više od četvorke, ni četvorku, trojka je bila navodno najveća ocena i ono što su pričali ovi što su otišli, stariji, da je to grozna škola. I onda znam da su "na angro" (u velikoj meri/veliki broj ljudi) svi pokušavali da izbegnu tu školu, a naravno u to vreme nismo imali pravo na svoja sopstvena dokumenta, nego je škola bila vlasnica naših dokumenata i naše diplome i svega, i jedini način da se dobije diploma je bilo da se ide u ove umetničke škole i onda se sećam, da je jedno petoro, šestoro mojih, baš onako i dosta bliskih drugarica i drugova iz razreda odlučilo da ide u muzičku školu, ja rek'o: - Dobro, idem i ja u muzičku školu, ja sam čak bila do tada i završila

nižu muzičku školu (*smeje se*) tako da kao, - 'Ajde dobro, idemo u muzičku školu i ja podnesem to, i oni kao podnesu, onda su neki u međuvremenu promenili, pošto se ispostavilo da ako se ide u muzičku školu, onda se šalju dokumenta muzičkoj školi, a ako se ide u likovnu školu, onda se daju dokumenta u ruke, a tim nekim drugovima su bila potrebna dokumenta kako bi se upisala u neku opet treću, ekonomsku ili već ne znam šta. Tako da je tu bilo dosta muljanja, jer jednostavno nismo imali ni slobodu ni kontrolu nad svojim sopstvenim dokumentima. I onda sam se prijavila da idem u muzičku školu i na kraju smo spale nas dve, pošto su svi ovi nešto izmuvali da dobiju dokumenta da idu u likovnu školu, nas dve smo na kraju bile jedine koje smo tamo otišle na prijemni ispit, ona nije prošla, ja sam prošla. I uglavnom sam onda u toj muzičkoj školi bila dve godine i to je bilo jako naporno, zato što sam mislim imala šesnaest predmeta, ostali su valjda imali trinaest, ako sam dobro zapamtila, a mi smo u muzičkoj školi imali dodatna tri predmeta, klavir, solfedo, hor i teoriju muzike, mislim da je tako bilo. Tako da je to sve bilo dosta naporno, a u stvari je i bilo u pitanju nešto što meni nije previše, mislim ja, nisam tu nešto previše talentovana za muziku, ono vrlo, vrlo prosečno, vrlo prosečno. Tako da je sve to meni bilo dosta teško, ali je bilo dobro iskustvo u smislu da sam prvi put shvatila zašto je nekome nešto teško, jer nekim mojim drugovima i drugaricama iz tog razreda, oni recimo, uzmu ovako parče paripira i tu sve one note napisane koje sam ja isto znala da čitam, ali nisam mogla da ih reprodukujem glasom, nego sam jedino mogla da ih reprodukujem na klaviru, a oni su mogli, to su ovako (*pucnula prstom*) radili, a meni je škola u principu, prethodno uvek (*pucketa prstima više puta*) tako išla i nisam mogla da razumem zašto neko nešto ne može. E, tako da je to meni bilo dragoceno iskustvo u tom smislu da sam shvatila da nismo svi isti i da nešto što je meni lako drugome nije i obrnuto. Sve u svemu bilo mi je teško u toj muzičkoj školi, ali je sve u svemu bilo pozitivno iskustvo i onda posle toga sam otišla treći, četvrti razred, kulturološki smer, organizator kulturnih aktivnosti, to je bila škola karlovačka, gde sam se preporodila. Fenomenalna škola za mene, puno slobode, nastavnici su nam omogućavali kreativnost. Tada sam već počela i da pišem u "Branku", školskom listu Karlovačke gimnazije, pa onda u „Glasu omladine“, pa sam radila praksu u „Dnevniku“ i počela da objavljujem razne radove. Bila sam dobila sam čak i neku nagradu za poeziju, neku pesmu, znači poezija, proza, sve mi je to ležalo, ali je meni Karlovačka gimnazija u tom vreme bila fantastična zato što su tu konačno prestali da nas maltretiraju i bila sam u sredini okružena sa osobama koje su zanimale slične

stvari. Mene lično je uvek zanimao taj neki kulturološki aspekt i mi smo tu imali predmete kao što je istorija civilizacije, imali smo stvarno interesantne predmete, imali smo nastavnike koje je to zanimalo. Imali smo jako dobre nastavnike, recimo jednog koji je predavao marksizam svojevremeno i koji je, ja ne znam, on je verovatno, ne, ne znam, ne mogu ništa da kažem, jer on ništa nije rekao, ali on uopšte nama nije predavao taj marksizam, niti nas je ispitivao... Ne, nije nas ni ispitivao, niti nam je predavao bilo šta iz tog marksizma, nego je pričao o nekim sasvim dvadesetdevetim stvarima koje su sve bile jako interesantne, tako da ja ne znam da li je on već u to vreme, to su bile već osamdesete godine shvatio da je to sve mislim, jedna totalna nebuloza, tako da su tu u toj školi bili ljudi slobodnog duha da kažem, nastavnici koji su imali neku širinu, dubinu i koji su nas tretirali kao da smo maltene ono, pa možda ne baš ravnopravni sa njima, ali u smislu da imamo nešto da ponudimo, da smo mi eto tako neke osobe koje imaju vrednost, što je bilo moje prvo iskustvo takve vrste u školovanju do tada.

I bili ste, pretpostavljam, odličan đak i u srednjoj školi?

Jesam, da, dobila sam tu neke silne diplome, zato što su oni odlučili da daju diplome, jer se u nekim drugim školama davali diplome a oni nisu davali, pa je to onda malo negativno uticalo na Karlovačke đake i njihov upis na fakulteta, drugi su imali diplome i više bodova valjda, onda su te jedne godine mislim poludeli pa su nam dali diplome (*smeje se*) ja sam primila šest diploma iz tog trećeg i četvrtog razreda, svi koji smo dobili najviše ocene smo dobili diplome iz tog predmeta i onda Vukovu za te dve godine, da, tako da je sve to meni mislim bilo jedno jako pozitivno iskustvo, ta škola srednja, treći i četvrti razred i tu sam se stvarno, baš ono što kažemo, preporodila.

Kako ste živeli u tim srednjoškolskim danima, da li ste izlazili, da li ste se provodili?

To je bilo strašno, mislim, ja sad iz ove perspektive kad gledam, svi smo izlazili i svi smo svašta radili, što uopšte nije trebalo da radimo, ali dobro. Da, puno smo izlazili, puno se tu, tu se kasno noću dolazilo, neke jako štetne navike su se upražnjavale, tipa, kol'ko se pilo, pušilo i ostalo, meni to nikada nije prijalo, pogotovo to pušenje, mislim bolela me glava uvek, al' nisam znala da je to od toga, mislim uopšte nisam tada bila napravila vezu, kopču, jer je to tada bilo normalno i nisu postojale kampanje, da je pušenje štetno, kao nešto se znalo ali ja uopšte nisam imala svest o tome, zaista da je to to i da to škodi organizmu na taj i taj način, nego je to kao bio deo nekog

tinejdžerskog bunta, ponašanja, to je sve kao nešto bilo normalno, pa čak su i mnogi roditelji, sećam se i u osnovnoj školi su neki roditelji nas terali da pijemo na rođendanima, tako da ta kultura toksikacije je tada bila jako dominantna i meni lično to nije prijalo, ali, kažem, nisam znala da postoji alternativa uopšte, nego se to tako, to je kao tako normalno, to tako svi rade i onda ti misliš da to tako i ti moraš. I toga se sećam, mislim, bilo je tu finih momenata sa tim izlascima na „Đavu“, pa onda izlascima po gradu, po tim kafićima i tako, ali bi bilo sve verovatno mnogo bolje da se nisu koristile (*smeje se*) te vrste toksičnih supstanci.

Kakav je bio odnos vaših roditelja prema vašem odrastanju, da li su bili strogi, da li su Vam davali slobodu, mislim, prosto kako su se odnosili prema odrastanju Vas i Vaše sestre?

Mislim da smo imale puno slobode, mislim da oni nas nisu ništa pritiskali, ali zato što mislim da je postojalo to neko očekivanje da mi svoj posao obavimo kako treba i onda ako taj posao obavljamo kako treba onda jednostavno imamo licencu za slobodu, jel tako. Sve dok mi te neke osnovne kriterijume zadovoljavamo, a to je uglavnom bio uspeh u školi, onda nije bilo nikakvih ograničenja, mislim bilo je naravno tu raspravljanja, mi smo uvek htele, ja pogotovo, uvek sam htela da ostanem duže, da dođem kasnije, da ne znam šta sve i onda je to, i pošto sam bila starija onda sam tu morala više da probijam led, nego moja sestra. Međutim, sad iz ove neke perspektive mislim, ja sam recimo malo strožiji roditelj nego moji roditelji, tako da mislim iz ove perspektive da su oni bili dosta liberalni i da su nam davali puno sloboda, što nisam sigurna da li je onako baš i bilo najbolje rešenje za mene i za nas, zato što smo mi u to vreme donosili neke odluke koje su bile jako loše za nas, donosili smo ih i zato što smo bili nezreli i nismo znali koje su posledice tih takvih nekih oblika. Ali s druge strane smo i naučili na sopstvenim greškama, bar se nadam.

I onda stižemo do kraja srednje škole i do upisivanja fakulteta, kada ste odlučili da upišete to što ste upisali i šta ste upisali?

Zanimalo me je jako puno stvari, mislim da me je zanimalo jedno sedam fakulteta, svi su bili u oblasti društvenih nauka, bili su, sećam se interesovala me je komparativna književnost, interesovala me je primenjena umetnost, svetska književnost, novinarstvo, pošto sam u to vreme radila u „Glasu omladine“ i tad sam radila, ne, uglavnom u „Glasu omladine“ tako da sam već imala i to neko novinarsko iskustvo, međutim, nisam bila sasvim sigurna i onda se sećam da sam imala razgovore sa roditeljima i moj otac je smatrao da novinarstvo nije dobro za mene, zato što je jako

stresan posao. A doživela sam i seksualno uznemiravanje od jednog novinara, imala sam tada, kol'ko onda, sedamnaest, osamnaest godina i jedan od mene stariji, on je i neko ime, nije ni bitno koje ime, još uvek je u tim krugovima, povremeno vidim po raznim novinama, uglavnom bio je odlučio da mene može da uštine za zadnjicu (*smeje se*) i to na nekom profesionalnom skupu i uopšte nešto mi se to zgadilo onda.

Kako ste se izborili sa tim?

Nikako, ništa se tada niko nije ni borio, nego se skloniš, a on se ponaša i dalje kako hoće i onda eto, to je tada tako bilo, jer je to sve bilo nešto sramota, i ako, ne daj bože, se ti nešto na to požališ onda si ti naravno izazvala i bila kriva, iako je on imao tada trideset i nešto godina, a ja sedamnaest, ništa to nema veze, iako se lično nisam ni provokativno oblačila, što opet nema nikakve veze sa tim da li će doći do seksualnog uznemiravanja, ali se često navodi kao kobožagi razlog, no u svakom slučaju sve u svemu uvek bih ja bila kriva. Kad smo već kod oblačenja mene je uvek više zanimalo, kako se kaže udobno, funkcionalno oblačenje, jednostavno sam taj tip ličnosti ali naravno nema to veze sa tim što mi se desilo, mislim to mi je jasno jer imam tu svest da seksualno uznemiravanjenema nikakve veze sa oblačenjemnogo ima veze sa odnosima moći, ali hoću da kažem da bi to tako sredina tumačila, da sam ja ne znam šta, ja sam to izazvala, ja sam kriva, ja sam njemu dala neki signal, iako sam ja samo sedela pored njega, eto ako je to zločin. Dakle to su bila dva razloga, prvo što je moj tata mislio da novinarstvo nije dobro za moj nervni sistem, pošto je taj posao stresan, dinamičan, rokovi su u pitanju i tako dalje, drugo što se meni novinarstvo smučilo, zbog tog gospodina Đ. i onda sam razmišljala više o nekim umetničkim smerovima, pa smo o tome razgovarali, i onda me je mama pitala: - Čime ti želiš da se baviš? Rakle sam da u stvari želim da pišem knjige iz feminizma i onda je ona rekla da misli da je za mene ipak najbolja sociologija, koja je meni i inače bila na spisku kao jedna od oblasti i onda sam upisala sociologiju u Beogradu, tada nije postojala u Novom Sadu i išla tamo četiri, pet godina.

Kažete da ste već tada bili zainteresovani za feminizam?

Da.

Kada ste se i kako zainteresovali za feminizam?

Interesantno, mislim negde sa trinaest godina, još u osnovnoj školi, da. Bila je jedna novinarka, mislim da je i danas aktivna, Tanja Torbarina, koja je tada pisala neke poluhumorističke rubrike u zagrebačkom magazinu za žene, neki dal' se „Svijet“ zvao ili tako nešto, ne sećam se tačno, Tanja Torbarina, moguće da je bio „Svijet“, i jedna

moja drugarica iz osnovne škole, da li je to njena mama kupovala ili njeni roditelji ili ona, verovatno njeni roditelji, i onda sam to kod nje par puta pročitala te rubrike i onda smo mi to zajedno čitale, i to me je strašno zainteresovalo, ona je uvek imala tu neke opaske, humorističke, vezane za te muško – ženske odnose i način na koji je ona pisala je iskakao iz tih nekih patrijarhalnih obrazaca koji su postojali, koji su bili dominantni. I mislim da je tada mene to polako počelo da interesuje, pa onda odatle redom se nadograđivalo.

Znači, upisali ste sociologiju u Beogradu i kako su izgledali ti studentski dani?

Jedno vreme sam bila tamo u Beogradu, onda sam se vratila za Novi Sad pa sam studirala vanredno, zato što nisam mogla da nađem adekvatno rešenje vezano za smeštaj i zato što mi je društvo bilo ovde uglavnom, tako da mi nije prijalo da budem u Beogradu, imala sam puno familije u Beogradu, ali nekako se nisam mogla, nisam mogla da nađem, kažem to vezano za smeštaj i to mi nije prijalo i uopšte druženje. Drugo, te studije su u to vreme bile dosta dosadne, opet sad iz ove perspektive razmišljam, nisu bile previše uzbudljive, to je bilo dosta sve dosadno, imali smo jednog profesora na primer, koji je čitav kurs iz sociologije grada održavao tako što je od prvog časa do poslednjeg čitao poglavlje po poglavlje iz svoje knjige, to nam je bio jedan nastavnik, i uglavnom je ta nastava bila po pravilu strašno dosadna, zaista ne znam da sam imala jednog nastavnika, jednog predavača koji je bio interesantan. E, sada, moguće je da je to bilo zbog toga što je šezdesetih godina došlo do čistke na Univerzitetu i osobe koji su bili dobri predavači, za koje sam čula, na primer čula sam za Dragoljuba Mićunovića, da je on bio jako dobar predavač, Vesna Pešić, oni su bili na sociologiji, da li je ona tu predavala ili negde drugde sad se ne sećam, ali je bila ta jedna garnitura kreativnih ljudi, sposobnih ljudi, ljudi koji su imali nešto da kažu i koji su svi bili smenjeni, zato što su učestvovali u tim nekim političkim događajima, kako se zvala ta neka levica...

Da, da...

Za vreme onih studentskih demonstracija...

Šezdeset osme...

Da, tako da su oni svi nešto smenjeni, izbačeni sa fakulteta i onda su zamenjeni, verovatno sa osobama, kao što smo mi, pretpostavljam u osnovnoj školi imali nastavnike koji su ono bili partizanski kadar, znači šezdesetih godina, to su bili partizanski kadrovi koji su bili priučeni da budu nastavnici, a ovo su isto bile osobe koje, mislim ne kažem da su oni bili politički ono, kako se to kaže, kao ...

Usko vide?

Da, ne kažem ja to možda nisu bili politički, uskovidi, ali nisu verovatno bili ljudi koji su imali tu neku širinu i neku potrebu da se to nešto, ne znam, da se neka dinamika tu uvede, nego su verovatno bili poslušniji, a to onda opet ima neki odraz onako kako ti predaješ, sociologiju koja je o analizi društva. Tako da smo mi imali puno predmeta koji su se svi završavali radovima Marksa i Englesa. Istorija socijalnih teorija, na primer, savremene sociološke teorije se 1980-ih završavaju radovima Marksa i Engelsa iz prethodnog veka i tako neke nebuloze, eventualno bi dodali neki neomarksizam što opet nije imalo nikakve veze sa tim šta se dešavalo ni u svetu ni oko nas, ali je imalo veze sa ideologijom tog vremena i verovatno su ljudi koji su u to vreme furali tu dominantnu priču onda i ostali na Fakultetu, tako da moguće da ni oni ni u šta to nisu verovali, nego su eto tako pričali šta je trebalo da se priča.

Ali Vi ste i mimo fakulteta nastavili da se razvijate u tim godinama?

Pa bilo je tamo predavača, bile su tamo na odseku Anđelka Milić, Žarana Papić i Marina Blagojević, one su gurale ovu feminističku priču, tako da je ipak tu bila kao neka blaga alternativa i ja sam se onda za tu alternativu uhvatila, jer inače ništa drugo nisam mogla da pronađem da mi je drugačije od te neke norme društvene, ne samo socijalističke već i patrijarhalne, tako da je meni to recimo lično bilo interesantno jer sam uvek postavljala ta neka pitanja vezano za rodne stvari i ranije. Mislim, na osnovu nekog svog posmatranja sam videla da sam podjednako sposobna kao i ti moji drugovi u razredu, ako ne, sad ovo stvarno je neskromno ali ako ne čak i više bar u tom nekom akademskom smislu, ali onda sav kurikulum, sve što smo učili tu nije bila nijedna uspešna žena ili pametna žena, i meni je to bilo čudno, nisam to bila razumela. Sećam se da sam čak imala i jedan "trip", mislila sam da ću u određenom uzrastu, sa recimo nekih, osamnaest, devetnaest, dvadeset godina dostići kao, ovaj (*smeje se*) intelektualni vrhunac i da posle ću posle toga stati, da se neću više mentalno razvijati dok će svi ovi dečaci nastaviti da se mentalno razvijaju, to je bio neki moj trip na osnovu koga sam mogla da pomirim taj neki raskorak između onoga što sam ja videla kao stvarnost i onoga što se meni prezentovalo kao stvarnost. Tek kada sam došla u kontakt sa feminizmom i sa tim nekim feminističkim teorijama, a sva sreća rano sam dosta naučila taj engleski, pa sam mogla onda da čitam na engleskom jeziku literaturu feminističku, onda je meni to u stvari otvorilo oči i to je bio diskurs, koji je meni imao smisla, ovaj drugi patrijarhalni diskurs mi nije imao nikakvog smisla, uopšte mi nije bio logičan, niti je imao dodira sa nekim mojim iskustvom, niti mi je stvarao pozitivne

emocije, nego čak naprotiv, tako da je jedino taj feministički diskurs u to vreme meni bio neki oslobađajući diskurs, diskurs koji mi je objasnio mnoge stvari i diskurs koji je meni lično dao alternative, odnosno meni lično rekao da postoji izbor, da ne mora ovako nego može i onako. Tako da je to meni bilo interesantno i onda sam, ja sam te osnovne studije završila i radila sam nešto vezano za žene na Beogradskom univerzitetu, znači u oblasti obrazovanja, to mi je bila diplomatska teza. Posle toga sam upisala postdiplomske studije koje su bile strahovito dosadne, zato što...

Koje godine je to bilo?

Pa valjda osamdeset i šeste sam upisala fakultet, a devedeset i prve sam onda diplomirala, dal' sam onda devedeset i prve upisala postdiplomske studije...

I bile su dosadne?

Pa to je bilo strašno, oni su sve isto što je bilo na četiri godine opet ponovili u naredne dve godine, sve isto, identičan program samo su dodali još više literature, nije bilo nikakve razlike, vezano za to šta se to uči, kako, sve isti predmeti, sve ista literature, nego da se sve ono što se savladalo na osnovnim studijama, ponovo pročita i još na to, mi smo imali, mislim ne znam da li ovo da kažem, ali to su bili manijaci od profesora, za jedan predmet na primer, trebalo je 60 do 80 knjiga da se pročita, to su bili četvorosemestralni predmeti, predmeti koji su trajali dve godine na osnovnim studijama i onda mi tako dobijemo te neke knjige, 60 do 80 knjiga obavezne literature i to da se pročita i onda se dođe na ispit gde nam pitanja nisu unapred davali, znači mi nismo imali pitanja, nego je trebalo da mal'tene memorišemo svih 60 do 80 knjiga i onda oni nama postavljaju pitanja koja nam nisu unapred davali. I sećam se iz jednog predmeta koji sam tri meseca spremala, dve godine slušala, tri meseca intenzivno spremala samo za ispit, neko hoće da nas... Znači, predmet koji sam dve godine slušala, tri meseca pripremala i onda su studenti tada, svi smo se tada nešto snalazili, jer ja mislim kada je nešto nepravedno, odnosno kada je nešto nelogično, odnosno kada je nešto štetno, studenti se organizuju, uopšte ljudi se organizuju da pronađu druge načine i onda su studenti godinama, sedeli, skupljali pitanja sa ispita, a profesori bili lenji nisu ta ispitna pitanja menjali godinama, sve je to isto predavano godinama, decenijama verovatno i onda su studenti išli na te ispite, prikupljali pitanja i onda su to su starije generacije davale mlađima i tako dalje, tako da sam ja na kraju dobila ta pitanja i počela da gledam ta pitanja i shvatila da bih pala taj ispit koji sam dve godine slušala, išla na predavanja, tri meseca se ono, baš se pripremala za ispit, zato što su tu bila pitanja tipa evo jednog kog se i dan danas sećam, 'Koji je odnos

između sudbine i volje u Makijevelijevom 'Vladaocu'?. Ja pojma nemam, ne mogu ništa da se setim iako sam pročitala bila Makijevelijevog 'Vladaoca', znam koja je osnovna ideja, međutim uopšte se ne sećam da je bila ta diskusija, to je bila jedna od tih šezdeset ili osamdeset knjiga i otvorim tu knjigu, kad ono odnos između sudbine i volje je bilo napisano na jednoj i po stranici te knjige. To je stvarno iživljavanje, to je jedna vrsta sadizma, iz ove perspektive to tako sada stvarno mislim, i da se pokaže kako je profesor pametan, a studenti glupavi i kako ništa ne znaju i kako je jedini način da polože ispite da memorišu sve to što se od njih traži i da onda kao papagaji ponove šta je u tim knjigama, bez nekog kritičkog razmišljanja, bez neke analize, bez toga da se nešto praktično primeni, bez neke veze, mi smo studirali sociologiju, sociologija bi trebala da bude nauka o društvu, znači mi bi trebalo da razumemo sopstveno društvo bolje. Međutim, ne, to je sve bilo 'divorced' (razvedeno/razdvojeno/odvojeno) razdvojeno od stvarnog društva, to je bila stvarno suva teorija, suve neke priče, koje na osnovu onoga čega se ja sećam, ti nastavnici nama nisu uopšte približili da sad mi imamo neku veću sposobnost razumevanja i analiziranja...

I jeste li završili postdiplomske?

Poslediplomske nisam završila, završila sam osnovne studije, poslediplomske nisam završila, jer sam otišla u Australiju i nisam mogla da polažem odande, zato što su isto tako tražili šezdeset, osamdeset knjiga po ispitu, to fizički nisam mogla da nosim u Australiju, nisam imala tu mogućnost, mogla sam to tamo eventualno da čitam na engleskom, ali autori knjiga su bili i mnogi domaći autori, pogotovo ta sekundarna literatura. Nego sam onda završila u to vreme ženske studije, godinu dana sam išla tamo što je bilo kao alternativno obrazovanje i što je konačno imalo neke veze sa nečim. Imalo je veze sa životom, imalo je veze sa stvarnim problemima, imalo je veze sa našim društvom, znači, to je bio više sociološki, kako da kažem, kurs nego što je bila sociologija u to vreme.

A sad, pre nego što predemo na Australiju, ono što bih ja volela samo da mi ispričate, da li ste Vi pre odlaska u Australiju i radili negde ili ste odmah posle studija otišli?

Radila sam dve godine kao asistentkinja na Filozofskom fakultetu na Odseku za sociologiju.

Kakve su bile te godine na Filozofskom fakultetu?

U Novom Sadu, jer ovo ide samo u Vašu tezu, jel tako?

Da. Vi ćete pregledati sve redigovano i onda ćete izbaciti sve što budete hteli da se ne vidi?

Imala sam tada dvadeset četiri, pet godina, otprilike kada sam primljena i mislim vrlo sam zahvalna profesoru K. na primer, koji je bio prema meni izuzetno korektan i koji je mene onako i podržavao i cenio i bio sasvim što se kaže kolegijalan, a onda je bilo kolega koji su sve te patrijarhalne obrasce onako intenzivno primenjivali, od seksualnog uznemiravanja do fizičkog napadanja u kabinetu, do ignorisanja, do nejavljanja na hodniku, do izbegavanja toga, da čak profesor kojem, kod koga sam bila asistentkinja na predmetu uopšte sa mnom nije razgovarao, niti je pokazivao bilo kakvo interesovanje da se pojavljujem kada on predaje ili da u bilo kom smislu komuniciramo. Ja sam držala vežbe, on s tim nije imao nikakve veze, on je držao predavanja i nije bilo nikakve komunikacije.

A jel' možete da naslutite zašto je imao takav odnos?

Mislim da je imao takav odnos zato što nije hteo da budem tu primljena, nego je hteo da neko drugi bude tu primljen i posle jeste bio primljen jedan njegov student kada sam ja otišla, tako da pretpostavljam da je to bilo u pitanju.

A da li je to bio ključan razlog da se Vi odlučite da napustite fakultet i da napustite zemlju ili šta su, u stvari, bili vaši razlozi?

Moji razlozi su, bar u to vreme, mi nismo ništa mogli ni da fotokopiramo, niti smo imali pristup stranoj literaturi, posle srednje škole bila sam u Engleskoj i tamo radila naravno, ono čistila kuće i radila po prodavnicama da bih mogla da ostanem tamo tri meseca i stvari koje sam vratila su uglavnom bile knjige i uglavnom bila ta literatura, sociološko-feministička koja je meni bila eto interesantna zato što je to bilo nešto drugačije i nešto savremenije i nešto što je meni imalo nekog smisla. U to vreme mi nismo imali pristup inostranim časopisima, u to vreme nije postojao internet, u to vreme je čak jedan profesor išao kod dekana da izdejstvuje da zabrani odnosno da spreči da se meni da i-mejl, bila sam u inostranstvu na jednom skupu na kom je i on bio i njemu se čini mi se jako nije dopalo to što sam tamo dobro komunicirala, pošto je moj engleski bio jači od njegovog i onda sam ostvarila neke kontakte sa osobama koje su bile na tom seminaru i nastavila komunikaciju i u to vreme je krenuo taj i-mejl koji sam imala privatno, ali je kao i univerzitetski krenuo da se razvija. A on je išao, on je otišao u Dekanat da eksplicitno tamo traži da se meni ne da pristup i-mejlu zato što ne znam ko to je zloupotrebio i napravio fakultetu ne znam kakav račun. Tako da, eto u to vreme smo mi jednostavno bili odsečeni od čitavog sveta, to je bila devedeset

druga, treća, četvrta godina, niko nas nije priznavao, mi kao neko jugoslovensko-sociološko društvo nismo postojali zato što se Jugoslavija raspala, a Srbija nije priznavala da se raspala, tako da smo bili ono 'p'raja', svetski 'p'raja' (eng: pariah = izopšten/van tokova/nepriznat), i jednostavno nisam videla nikakvu mogućnost da se ja tu nešto intelektualno razvijam... Razlog zašto sam jako bila zainteresovana da se nađem na fakultetu, a bilo je više razloga, no jedan je uvek bio vezan za to neko učenje, usavršavanje, ideje, razvoj i u to vreme jednostavno nisam videla nikakvu mogućnost bilo kakavog razvoja, razvijanja jer, jednostavno, sve je bilo zatvoreno, sve je bilo stalo, kažem, kad nismo mogli da fotokopiramo, nisu postojale maltene ni plate, gomila novčanica bez vrednosti ili neka roba (hrana, deterdženti) od sindikata, nije postojao i-mejl, nije postojao internet, nisu mogli da se naruče časopisi, nisu mogle da se naruče knjige i onda to neko iz inostranstva pošalje, ne znam kako, pa se to nešto fotokopira, mislim to je bilo ubi bože, stvarno. I mene jednostavno, to lično nije zadovoljavalo, želela sam strašno da odem i da postdiplomske završim negde u inostranstvu da bih mogla da se razvijem, da bi mogla intelektualno da se proširim i onda sam razne stvari pokušavala i bila sam, ustvari, jedan profesor je nama dao informaciju o kursu u Andori i o kursu u Finskoj, to je bila neka Federacija za ispitivanje studija budućnosti i to je bilo fantastično i ja kad sam tamo otišla, kao i sa onim feminizmom tako su meni i te studije budućnosti otvorile vidike, zato što je tu sve bilo drugačije, mislim, u onom smislu gde smo mi tada bili fiksirani, potpuno je ovde postala fiksacija sa prošlošću ko je, šta, kada radio, VI vek, XIV vek, XVIII vek, Prvi svetski rat, Drugi svetski rat i, naravno, sve ono negativno, a tamo je u stvari budućnost korišćena kao resurs da se razmišlja o sadašnjosti a ne prošlost kao resurs da se razmišlja o sadašnjosti odnosno ne prošlost kao glavni rezon da se razmišlja o sadašnjem momentu i meni je to bio taj „flip“, kako da kažem, taj potpuni preokret, kao što mi je i feminizam bio potpuni preokret u odnosu na dominantan patrijarhalan diskurs, tako su mi i ove studije bile potpuni preokret u odnosu na tu dominantnu istorijsku priču na ovim prostorima, koja je meni bila, ne samo naporna, nego i depresivna, tako da sam ja imala tu neku težnju da eto, neke stvari i svoje, pokušavala sam i onda su mi se neke stvari desile i privatno i profesionalno, koje su to omogućile i ja sam taj rizik...

Koje su to stvari?

Sad ću Vam reći, ja sam taj rizik, kako da kažem, zgrabila. Zgrabila sam taj rizik, zato što sam, u stvari, imala osećaj da ja ovde nemam šta da izgubim. Razumete, ne znam

kako da objasnim, da sam imala više ovde da izgubim, možda bih malo opreznije krenula u te neke avanture (*smeje se*) i pustolovine, a pošto nisam imala osećaj da ovde imam puno da izgubim, mada nisam bila svesna u stvari, da jesam imala puno da izgubim, ali u to vreme to tako i nije izgledalo, zato što je bilo sve, mislim, potpun jedan raspad svega, sistema i finansijski, i vrednosni... I uopšte, mislim držala sam neku nastavu u to vreme, rat u Bosni, a ja držim seminare o Aristotelu i Platonu, i sad ti tu treba kao nešto da razgovaraš, ideja, zakonitosti, državnosti u radovima grčkih filozofa, a država se raspada. Pokušavala sam i tada to nešto malo da prilagodim materijal, pa kao neka rasprava o tome šta je to dobro društvo, ali u principu nisam tada imala ni resurse sa dvadeset i pet godina, dvadeset četiri - pet godina, tek diplomirala, izašla iz takvog jednog bezveznog sistema da ja sad to dublje promišljam, bez neke podrške kolega, bez podrške literature, mislim to je sve bilo bezveze u stvari.

I onda?

Pa ništa, onda sam, prvo sam dobila mogućnost da odem za Ameriku, dobila sam neku stipendiju, međutim, upoznala sam se sa sadašnjim suprugom na jednom seminaru i onda sam se odlučila da s njim odem za Australiju. Tako da smo se mi upoznali na jednom seminaru, koji je trajao dve nedelje dok sam ja to tako išla malo po Evropi i onda smo se dopisivali, onda je on bio ovde, onda smo išli levo, desno, i onda smo se na kraju odlučili, ja sam se odlučila da ne prihvatim tu ponudu za Ameriku, nego da sa njim odem za Australiju.

Kad je to bilo?

To je bilo devedeset i četvrte godine.

I šta Vas je sačekalo u Australiji?

Katastrofa me je sačekala tamo, zato što su se mnoge stvari ispostavile da ono što je trebalo da bude nije bilo, znači, ispostavilo se da ono što sam očekivala, nastavak postdiplomskih studija, nisam bila u mogućnosti da ostvarim, zato što smo na kraju dobili neku vizu koja je bila privremeno boravišna, a ta privremeno boravišna viza, iako sam mogla da se, iako sam se upisala, odnosno imala sam tu mogućnost završavanja postdiplomskih studija tamo, kao što sam bila svojevremeno primljena na London School of Economics (Ekonomski fakultet u Londonu) još, sad ne mogu da se setim koje je to godine bilo, devedeset prve, možda druge, sam isto bila sam primljena na osnovu uspeha i tako dalje, na London School of Economics da radim nešto iz oblasti sociologije grada, geografija i sociologija grada, nešto je tako bilo. Međutim,

iako sam bila primljena na taj kurs nisam mogla to finansijski da pokrijem, a nije bilo nikakvih stipendija koje su meni tada bile dostupne. Slična stvar se desila i u Australiji, kada sam tamo stigla, očekivala sam da nastavim postdiplomske studije, nisam uspjela da ih nastavim zato što sam morala da platim, u to vreme 10.000 dolara da bih taj kurs koji sam mogla da pohađam, jer sam zbog vize bila u kategoriji međunarodnih studenata. Tako da sam morala da čekam pet godina da dobijemo trajnu boravišnu vizu koja je onda meni otvorila vrata, ali je taj proces trajao pet godina, to je bilo meni grozno, zato što nisam mogla formalno da završim magistarske studije, a opet nisam mogla da dobijem zaposlenje adekvatno, zato što nisam, imala sam samo osnovne studije završene, pa čak i sa masterom verovatno ne bih, magistarskim studijama u to vreme, verovatno bi bilo teže.

Čime se bavio Vaš suprug, on je radio tih pet godina?

Da, on je imao 'post-doctoral fellowship' (stipendija za usavršavanje/dalji naučni rad i nakon doktorata) znači to je postdoktorsko usavršavanje, on je imao dve godine, dve godine, pa je produženo na još godinu dana, pa na šest meseci, pa na tri meseca, pa je onda, mislim to je bilo katastrofa, to je bilo takvo zezanje sa tim vizama, sa poslovima, pa onda posle sa kupovinom stana i tako dalje, jer kad smo imali jedno, jedne kriterijume zadovoljene, nismo imali druge i onda to kažem, trebalo je jedno pet, šest godina da prođe da mi možemo tek da krenemo.

Šta ste radili u tih pet, šest godina?

U tih pet, šest godina sam sve neformalno radila šta sam mogla i ja jesam dobila moj prvi posao. Mislim, prvo sam krenula da radim neke poslove, tipa radila sam na popisu stanovništva, to je bilo prvo što sam radila. Za to nisam morala da imam ni završen fakultet, ne znam ni da li je trebala srednja škola, ali nema veze, to je bilo prvo. Drugo šta sam dobila je bilo da radim na nekom istraživanju, kao sociološkinja i to sam dobila tako, dakle ušla na mala vrata, zato što jedna moja prijateljica Australijanka dobila rak dojke, i onda je mene preporučila na mesec dana da je zamenim i posle tih mesec dana ona je odlučila da se ne vrati, tako da sam ja ostala na tom projektu do kraja i to je bilo to. Inače jednostavno niko mi nije davao šansu. Kada sam tamo otišla, niko mi nije, jednostavno, ni na jedan konkurs, ni na, prvo nisam mogla da nastavim te studije, drugo nisam mogla da se prekvalifikujem, treće nisam mogla nikakav posao da dobijem, koji je približno mojoj struci, mislim, jednostavno nije bilo nikakve šanse, sva su vrata bila zatvorena. Tako da sam u to vreme, onda eto raduckala, šta mi je već bilo dostupno. Prvi taj malo ozbiljniji posao je stigao tek

negde devedeset osme-devete godine i to tako što kažem, neko je morao da se razboli da bih ja ušla na mala vrata kao migrantkinja i pisala sam puno, čitala sam puno i onda sam u to vreme i decu rodila, tako da sam imala...

Kad ste rodili decu?

Devedest i četvrte mi je rođen sin, a devedeset i šeste godine sam rodila ćerku.

Imate sina i ćerku?

Da, tako da je to naravno oduzimalo puno vremena, it 'was keeping me busy' (bila sam zauzeta oko toga).

I šta je bilo posle devedeset osme-devete?

Onda smo dobili tu trajnu, boravišnu vizu, onda sam se ja odmah upisala, čim sam dobila to, odmah sam se upisala na doktorske studije, zato što sam u tom periodu od četiri, pet godina puno objavljivala u stvari, jer me je to održavalo normalnom, puno sam čitala, puno objavljivala, oblast kojom sam se bavila, taj spoj studija budućnosti i feminizma jako malo, skoro niko to nije radio, tako da sam od mene često tražili članke, meni su svi članci, gotovo 90% mojih članaka je bilo 'commissioned' (naručeno/pisano po porudžbini na neku temu) i išla sam tako na te neke seminare koji su mi bili dostupni, po pozivu, jer se to onda, mislim tako su ljudi videli čime se bavim i time smo povezani, tako da, ostala sam povezana sa tom organizacijom, pa onda kroz tu organizaciju njihovi ogranci, pa onda slični, slične organizacije koje su bile u Australiji, kolege koje su se bavile istim tim, istom tom strukom, odnosno isto bavile studijama budućnosti, i onda sam, čim sam dobila tu trajnu boravišnu vizu, odmah, mislim da sam je dobila u novembru i upisala sam se doktorske studije u decembru (*smeje se*). Tako da sam se upisala na doktorske studije i odmah sam onda dobila i tri vrste stipendije, koje su dostupne lokalnom stanovništvu, a za strance je to jako, jako teško, znači, stranci mogu da dođu tamo da studiraju ako plate i stipendije se daju jako retko, strašno je velika konkurencija, ima ih, ali pogotovo ima, recimo u Australiji, pošto je jako daleko u odnosu na ove prostore, oni daju prioritet svom regionu, tako da mi nismo bili u tom prioritetu uopšte, za dobijanje stipendije ili bilo čega, njih više zanimaju 'Asia-Pacific' region (Azija-Pacifik) i postoje programi i stipendije za taj region, ali ne i za nas, tako da smo mi ovaj bili tu, kako da kažem, mislim, ja lično, nisam imala opet mogućnost za te stipendije dok nisam dobila trajnu boravišnu vizu koja mi je onda otvorila sva vrata i onda sam dobila tri stipendije za doktorske studije i završila ih u roku, mislim za tri godine.

Kad ste doktorirali, na kojoj temi ste doktorirali?

Budućnost obrazovanja, to sam doktorirala i teza je jako dobro ocenjena i recenzent mi je odmah ponudio da je objavim, odnosno on je bio urednik u jednoj izdavačkoj kući.

Neke edicije?

Edicije, hvala Vam, edicija koja se bavi budućnošću obrazovanja. Pošto postoji hijerarhija izdavača taj izdavač se računa kao vrhunski izdavač, tako da sam dobila ugovor od njih u toj ediciji da objavim tezu i ja sam onda to naravno, godinu dana doktorsku tezu prerađivala i objavila je u toj ediciji o Educational Futures. Knjiga je izašla dve hiljade i pete godine, dve hiljade i treće sam doktorirala, odbranila doktorsku tezu, dve hiljade i pete je objavljena.

I konačno radite u struci kad ste doktorirali, jel tako?

Pa, da, radim u struci, jeste radim u struci, ali više ne radim na fakultetu.

Ne radite više? Zašto?

Zato što fakulteti mislim, svuda su u jako lošoj finansijskoj situaciji. Na fakultetima je došlo do jedne po mom mišljenju vrlo negativne selekcije, upravo zbog toga što ni pare ni ideje više nisu na fakultetu. Vidim, to se sada i ovde dešava, ali tamo je to mene sačekalo, da je država prestala da daje sredstva univerzitetima. Tako da recimo, u periodu kada sam ja došla, devedeset i četvrte godine, a dobila sam post-doktorsko usavršavanje od tri godine, ugovor na tri godine, kao 'post-doctoral fellow/post-doctoral fellowship' (plaćeno usavršavanje nakon doktorskih studija) dve hiljade treće godine, i u tom periodu, između devedeset i četvrte i dve hiljade treće godine je finansiranje univerziteta od strane australijske države smanjeno za 50% i broj studenata po nastavniku se za isto toliko uvećao, a u Australiji je obrazovanje biznis, oni jako puno insistiraju na tom prilagođavanju kurseva za inostrane studente, dolazi puno studenata iz Azije i ja sam posle postdokorskog usavršavanja držala razno razne predmete na nekoliko univerziteta i tu je bilo puno inostranih studenata, recimo jedan je bio globalizacija i obrazovanje i to je puno inostranih studenata biralo. Međutim, došlo je na univerzitetu do tog nekog raslojavanja na univerzitetu gde imate maltene dve klase predavača. Jedna klasa predavača je sa stalnim radnim vremenom koji ima 'full time position' (puno radno vreme) i oni imaju relativno dobra primanja, međutim, užasno su preopterećeni, moraju da obavljaju poslove, naravno, da drže ne znam koliko kurseva godišnje, da objavljuju u određenim vrstama časopisa, da rade na istraživanjima, da donose pare univerzitetu i da rade gomilu administrativnih poslova. Tako da, znam kad sam bila na nekim seminarima, tamo su rekli, ako želite bilo gde

da idete ili bilo šta da radite, da napredujete na fakultetu, morate minimum 60 sati nedeljno da uložite u ovaj posao, iako vas plaćaju za 40 sati.

I kad ste rešili da napustite fakultet?

Kad sam rešila da ga napustim? Pa ima nekoliko godina, sad se već više ne sećam kad sam držala poslednji kurs i razlog zašto sam ga bila napustila je zato što se univerzitet tamo strašno fokusira na to, na pare, mislim jako puno se sada se vrti oko para i vrti se oko toga, koliko para se donosi univerzitetu i koliko studenata prođe kroz taj univerzitet, znači kvalitet je sve manje bitan, bitno je samo da se kvantitativno to tamo kako da kažem, da studenti prođu, i meni je poslednja, kažem poslednja kap u čaši bila to što je jedan student, koji je bio prvi student koga sam ja srušila, jer je on čovek bio odlučio da je položio ispit, iako ništa nije uradio, mislim, nije ni dolazio na nastavu, ali on, to je njemu bio poslednji ispit i on je već dobio posao i pošto je to njemu bio poslednji ispit i on je već dobio posao, odlučio je da je taj ispit položio. U pitanju je bio ispit iz mirovnih studija i on je od mene tražio da ja prilagodim 'assessment' (procena/ocenjivanje/vrednovanje) kako se to kaže, da prilagodim njemu posebno ocenjivanje. Znači, svi studenti idu po jednom programu i treba da rade ne znam šta sve, a on je tražio od mene fleksibilnost da ja to preuredim. I ja sam čak to i preuredila, zato što se tamo na tome dosta insistira, da se studentima izađe u susret, tako da sam ja njemu prilagodila, međutim, on ni to nije uradio i onda je počeo mene da bombarduje i-mejlovima kako on treba da položi, ja kažem: 'Kolega, možete položiti ako završite to, to i to'. I onda on umesto da radi na tome, on meni opet šalje mejlove kako bi on trebalo da radi nešto drugo. On je, ustvari, od mene zahtevao da ja njemu dam metod kako on hoće, što je meni bilo potpuno bespredmetno i pogotovo što je kako se kaže 'bullying' (uzmeniravanje/zlostavljanje), na našem uznemiravanje, pritisak, maltretiranje to neko, znači, ispit iz mirovnih studija, a on se ponaša na način koji nije imao nikakve veze ni sa samim predmetom, jer smo mi tu učili principe nenasilne komunikacije, dok se on ponašao nasilnički i ja sam tu na kraju morala da povučem crtu i njega oborim, odnosno ne dam mu prelaznu ocenu, što je stvarno nešto što se ne sećam da sam tamo ranije uradila, ali ovo je bio ekstreman slučaj i onda je moja dekanica njemu dala prelaznu ocenu, zato što je to njemu poslednji ispit i zato što se već zaposlio i zato što univerzitetu nije u interesu da studenti ne prolaze, jer onda bi on trebalo da obnovi godinu, a oni dobijaju pare kada student diplomira. Tako da je univerzitetu u interesu da studenti prolaze i sve se vrti oko toga koliko će ministarstvo uplaćivati para i ja sam ona pomislila 'Ovo je meni potpuno izgubilo

svaki smisao', jer smo mi već u to vreme, prvo moj suprug koji je, kome je isto tako rečeno da ako želi da ostane na univerzitetu mora sam sebi da donese pare, bukvalno mu je to direktno rečeno. Znači, mi nemamo para, ako hoćeš da budeš na Univerzitetu, odnosno ako hoćete vi morate da donesete pare, a univerzitet će uzeti trideset procenata od tih para koje vi donesete, a ostalo ostane vama. I moj suprug je tada napravio jednu jako dobru odluku, pošto je on živeo u Americi, pa ima taj preduzetnički duh i iz muslimanskog je sveta kulturološki, tako da i oni imaju taj preduzetnički duh dosta razvijen u zemlji iz koje dolazi, trgovački, preduzetnički duh recimo, i on je tada doneo jako dobru odluku u smislu, ako treba već da donesem pare zašto da donesem pare univerzitetu, zašto da ne donesem pare sebi i zašto da plaćam trideset procenata univerzitetu, ako već moram sve te pare da donesem. I tada je on osnovao, zajedno sa mnom tu ekspertsku organizaciju, tako da smo mi vlasnici ekspertske organizacije koja se bavi studijama budućnosti i radimo, bavimo se istim poslom, s tim što nam gro aktivnosti nije više u akademskom svetu nego radimo sa raznim vladinim, pre svega, organizacijama, nekim nevladinim, nešto malo biznis, ali uglavnom sa ministarstvima i sa raznim vladinim organizacijama i to u raznim delovima sveta, najviše u Australiji, onda u Aziji, delimično u Americi i u Evropi, nismo ništa do sada u Africi radili, ali na četiri kontinenta smo imali radionice i razne programe i projekte i to je dosta isplativo. Prvo što je isplativo, drugo što omogućuje fleksibilnost i slobodu i treće što se na tim seminarima pojavljuju osobe koje su zainteresovane za oblast kojom se mi bavimo, za razliku od većine studenata koja sve više i više dolaze na Fakultet da bi dobila tu neku diplomu kako bi mogla da se zaposli. Tako da je meni lično rad na fakultetu uglavnom izgubio smisao.

I niste se ni jednog momenta pokajali što ste napustili fakultet?

Pa još uvek tamo imam zvanje profesorke po ugovoru, tako da nisam skroz napustila u tom nekom smislu već jedino više ne prihvatam ugovore na fakultetu, znači, još uvek imam veze sa fakultetima. U Australiji sam nešto što se zove profesorka po ugovoru i to mi teče, to se meni obnavlja svake tri godine, ali ja više ne radim, mislim, ja jesam, imam zvanje profesorke po ugovoru, s tim što više ne prihvatam te ugovore za univerzitetsku nastavu od njih zato što su ti ugovori u odnosu na ugovore koje dobijamo kroz ovu našu ekspertsku organizaciju, kako da kažem, nepovoljni, znači meni lično ne odgovaraju. Drugo, trenutno sam ovde u Novom Sadu, imam neko zvanje gostujuće profesorke na univerzitetu preko jednog centra, ali tu ništa trenutno ne radim, zato što ne znam ni ja zašto...

To je moje sledeće pitanje, iako imam još dva velika pitanja za Vas. Prvo je, u ovom periodu od evo, dvadeset godina kada ste otišli, da li ste saradivali sa novosadskim univerzitetom ili sa nekim organizacijama ovde i na kojim poslovima, na kojim projektima?

Pa od 2008. sam gostujuća profesorka Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, tako da sam tu držala predavanja i dolazila sam, postojala je jedna fondacija 'World University Services – WUS' koja je finansirala moje dolaske, tako da je bilo perioda kada sam dolazila dva puta godišnje i onda sam u tom periodu, držala nastavu, na čak pet predmeta mislim, i radila sam, pomagala oko izrade seminarskih radova, razgovarala sa studentima i studentkinjama oko njihovih doktorskih teza, pomagala sam dosta iz Australije mnoge studentkinje, mislim da se sad to ipak i malo promenilo i poboljšalo i ovde, ali znam da su mnogi kuburili sa literaturom, tako da sam tamo, pošto imam pristup svim mogućim časopisima, pomagala sam studentkinjama i studentima, više je to bilo nešto neformalno nego što je to bilo formalno, ali održim, kako se zove, nastavu onda se upoznam sa studentkinjama i studentima, onda mi često stižu zahtevi, imala sam i konsultacije preko skajpa, tako da sam od dve hiljade osme godine u kontaktu sa puno naših studenata i studentkinja i naravno, sad postoji i fejs, postoji linkdin, postoji i skajp, postoji bezbroj mogućnosti i da se taj kontakt održi, drugo što sam objavila i dve knjige, jedna je bila publikacija Centra za rodnu studiju u saradnji sa Mediterran Publishing, ustvari je ta izdavačka kuća organizovala da se knjiga objavi, organizovali su finansije i samo objavljivanje, a Centar, ne znam šta je Centar radio, Centar je radio promocije.

O čemu je bila ta knjiga?

Uvod u rodne teorije. Uvod u rodne teorije je knjiga koja je zamišljena da bude, pošto kažem kad sam dolazila ovde studentkinje su se žalile da nemaju, i studenti, da nemaju dovoljno literature za te predmete koje sam ja držala, da im treba literatura na našem jeziku, i ta knjiga, odnosno taj Zbornik, odnosno ta hrestomatija je nastala kako bi pomogla učenje, odnosno kako bi se dao za te predmete: „Savremene teorije roda“, i „Teorije rodnosti“ i „Uvod u rodne studije“, da se za ta tri predmeta napravi neki pregled koji je ovde i koji onda omogućava da se odatle dalje krene, pošto smo pokušale da, autorke, trideset autorki je u tome učestvovalo, ja sam to priredila sa profesorkom Slobodankom Markov, koja je u to vreme bila koordinatorka Centra i na tome smo radile, ja sam to, mislim, ne znam sad iz ove perspektive se razmišljam šta mi je to trebalo, jer je tu otišlo jako puno vremena, naravno sve volonterski, u stvari

sve je to bilo iz neke ljubavi, iz neke, to je sve bilo neplaćen rad, ali dobro 'ajde, urađeno je to i to je nešto što ostaje i nekim studentkinjama i nekim studentima je koristilo, bar kako su me obavestili dok je to korišćeno. Da li se danas koristi ne znam, nisam više u kontaktu sa Centrom od kada je došla trenutna koordinatorka. Onda sam sa jednom kolegicom koju sam isto upoznala preko Centra, koja je isto na fakultetu, koja je isto na Univerzitetu, napisala još jednu knjigu, knjigu priča, koja je u stvari program, to je udžbenik za mirovno obrazovanje, interkulturalno i rodnu ravnopravnost i postoji ta knjiga priča, a uz nju postoji i obrazovni program. Tako da smo mi sa tim programom išle u škole, mislim da je pet osnovnih škola u Novom Sadu prošlo kroz te programe, negde oko osamsto dece, mislim da je oko osamsto dece prošlo kroz program i projekat je, rađen sa bibliotekarima, bibliotekarkama tako da postoji stvarno dobar odziv i evaluacije koje su rađene su bile jako pozitivne, međutim, nažalost, nemamo ko to da vodi (*smeje se*) jer sam ja bila u Australiji, a i inače sam jako zauzeta i puno putujem, moja koleginica, Aleksandra Izgarjan isto je profesorka sa punim radnim vremenom na fakultetu, a studentkinje Centra koje sam svojevremeno obučila pre nekoliko godina da preuzmu taj deo, da rade radionicama su se raštrkale. Mislim da nisam ovde dovoljno dugo da bi se to značajno više razvijalo, to neko mora da vodi. Tako da taj projekat živi i dalje postoji interesovanje i baš smo juče neke knjige nosile i sad opet nešto treba oko toga da radimo, ali je problem u tome što ne postoji podrška sistema, ne postoji podrška institucija, čak naprotiv, neke institucije su nam direktno pokušale da spreče primenu tog projekta, direktno, sad ima i ljudski faktor neki uticaj u svemu tome, razne survnjivosti i nedostatak kolegijalnosti.

Da li ste dobili nekad poziv sa Vaše matične Katedre za sociologiju?

Ne, nikada, nikada nisam, čak niko nije došao ni na jedno javno predavanje koje sam držala na Filozofskom fakultetu, na istom tom fakultetu na kome je i sociologija, jedne godine, mislim da je jedan profesor poslao dvoje studenata.

Znači, u principu samo sa Centrom za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu saradujete?

Jeste, tu sam saradivala i onda ranije sa Ženskim studijama, isto iz Novog Sada. Ministarstvo mi stalno šalje nešto, šalju mi dopise često, recimo Odsek za sociologiju u Beogradu, valjda dobiju, ja sad, mislim, moram to ovako malo cinično, da li oni dobiju neke pare, neki projekat da naprave evidenciju naših ljudi koji su u inostranstvu, onda tako dobijem te neke zahteve, pa onda mi šalju zahteve da kao

neko mentorstvo radim, pa da se prijavim, ja tu obično uvek odgovorim i uvek pozitivan odgovor dam, zato što imam taj neki osećaj, pa ne znam šta je to, da li je to neki osećaj odgovornosti što sam otišla, što imam neki osećaj da je ipak ovo društvo u mene uložilo kad sam bila dete, kad sam bila mlada osoba, ovo društvo je u mene uložilo i finansijski i svakako, sad to nešto što je uloženo je bilo i dosta destruktivno, ali nema veze, svejedno je to društvo u mene uložilo. Tako da imam tu neku vrstu moralne obaveze, pošto je ovo društvo u mene uložilo, imam tu neku vrstu moralne obaveze da bi bilo u redu da ja nešto vratim u nekim zrelijim godinama, tako da verovatno zbog toga i radim sve te volonterske stvari. Dobila sam poziv da učestvujem na dva istraživanja, tako da sam i to prihvatila, pošto mislim da na osnovu mojih publikacija, neki bodovi se lociraju i onda je to od koristi osobama koje taj projekat vode, jer je veća verovatnoća da dobiju projekat, pošto su gotovo sve moje publikacije u inostranstvu, to se nešto duplo boduje i tako dalje, tako da sam dobila poziv da učestvujem na dva projekta, što sam prihvatila.

Od koga ste dobili pozive?

Jedan je sa Katedre za sociologiju u Novom Sadu i tu sam zvanično na projektu, ali sam ja na tim projektima zvanično pro forme, a tu se suštinski ništa ne dešava, nego sam ja samo tako navedena i isto tako sam se do sada zvanično svake godine birala ponovo u zvanje gostujuće profesorke, ali se tu trenutno ništa ne dešava, to je zvanično tako na papiru, ali suštinski ništa i isto sam radila na jednom projektu, Beograd, Fakultet političkih nauka, isto sam tu dobila poziv da se priključim tom projektu, ja sve to prihvatim i sve tu nešto volontiram, to ništa naravno nije plaćeno, nešto malo kad je taj WUS finansirao, što je pomagalo, pošto je put iz Australije strašno skup, tako da je pomagao meni plaćanje puta, ali ja imam i drugih razloga da dođem ovde i mislim da je to neko držanje nastave, svojevremeno bilo delimično finansirano od strane Univerziteta, naravno moji troškovi su ogromni kada je u pitanju dolazak iz Australije i tamo je život jako skup i mislim potpuno su drugačije relacije, tako da to moje kompenziranje ovde, u stvari, i nije adekvatno finansijski kompenzirano kada je u pitanje vreme i stvarni troškovi, ali je postojala neka vrsta druge, duhovne kompenzacije.

I poslednje veliko pitanje, malo smo pričali o privatnom životu, a prosto da bih analizirala Vaš identitet, treba mi i taj segment, volela bih da mi kažete od rođenja Vaše dece kako funkcioniše vaša, reći ću nova porodica i kako ste uopšte

Vi i Vaš suprug se snalazili i dogovarali oko odgoja dece i kako danas funkcionišete?

Da, a, da kucnem u drvo, jako sam zadovoljna svojom porodicom, mislim da je to što smo mi iz različitih kulturoloških sredina nas nateralo da osvestimo neke obrasce ponašanja, što većina ljudi ne osvesti, pogotovo ako se živi u sličnoj sredini sa sličnim vrednostima, jednostavno neke male razlike onda postanu strašno velike razlike. Frojd je uveo termin, narcisizam malih razlika i često se, evo recimo na ovim našim prostorima, što meni iz neke globalnije perspektive bude i malo smešno te takozvane razlike na bivšim jugoslovenskim prostorima, pa je onda i definicija „normalnog“ jako uska. I onda se ti neki obrasci „normalnog“ ponašanja tako prenose i ponaša se po njima a da se o njima i ne razmišlja. Mi smo imali tu prividegiju da o svemu moramo da razmišljamo i o svemu moramo da razgovaramo, da moramo da donosimo neke odluke koje su vezano za to, na primer, šta je tu normalno odnosno poželjno funkcionisanje, ono što je meni normalno funkcionisanje, mom suprugu možda nije i obrnuto i onda napravimo neku sintezu koja odgovara i nama lično, pojedinačno i nama zajedno kao porodici, a mislim da je najbolja usluga koju smo deci svojoj dali je, koju smo napravili, odnosno najbolja usluga koju smo pružili svojoj deci je to da smo im dali tu neku širinu, i svest o različitim mogućnostima. Deca su dosta putovala jer smo mi uvek pokušavali da ostanemo u kontaktu sa našim matičnim sredinama i ta naša pozicija radnika u 'Knowledge Economy' (ekonomija znanja/primenjena ekonomija) (*smeje se*), kako se to kaže, u ekonomiji znanja, je nama na neki način to omogućavala, pa samo onda mi pokušavali da eto, te neke ugovore, pa konferencije, recimo sad nešto radimo u Evropi ove godine što je mnogo manje isplativo nego nešto drugo u Aziji, ali ove godine smo to tako napravili dogovor da bi bili više u Evropi, iako nam je to ekonomski manje isplativo, ali nam je isplativo u ovom nekom kulturološkom smislu više, pogotovo meni, jer sam ja sa ovog područja i iz ovih podneblja. Tako da su naša deca, uz nas, to eto, mislim to je bilo užasno naporno, užasno naporno, ne znam da li bi bilo kome sve to preporučila, verovatno ne bih ni sebi preporučila takav stil života kada sam imala dvadeset i nešto godina, ali s druge strane, zavisi šta se od života hoće, s jedne strane je užasno naporno, užasno teško, jako puno tog nekog stalnog napora i težnje neke i rad jedan, mislim, onako stvarno intenzivan rad, ali uz taj naš neki intenzivan rad, mi držimo prepodne seminare, onda se menjamo, onda deca su tu recimo zato što im je to omogućilo da dođu u Evropu ili

u Aziju, da sa nama putuju na primer u Maleziju ili da sa nama dođu u Hrvatsku ili šta sad već, bili su ti neki seminari, tako da samo mi pokušavali gde god smo mogli da prihvatimo te neke, neki put finansijski ne baš sjajne ponude, ali ponude koje su nam omogućavale da deca imaju taj neki kontakt sa matičnim sredinama iz kojih smo mi potekli i da imaju tu neku širinu i tu neku vezu, da znaju odakle su potekli oni, odakle su im potekli roditelji, a da s druge strane da ne misle da su obrasci iz tih kultura jedini mogući na onom svetu, znači da imaju uvek u vidu taj neki dijapazon alternativa i da onda iz tog, pošto ljudi žive na različite načine, svako ima nešto što misli da je ovako ili onako dobro, ali kada vi shvatite i kada vidite na svom ličnom iskustvu i kada vidite, posmatrate kako ljudi različito žive, onda se ne vezujete za te neke obrasce ponašanja koji su ili zastareli ili ne vrše vama funkciju, nego jednostavno imate tu neku slobodu i fleksibilnost, izaberete najbolju alternativu za vas lično. Tako da, mislim da smo mi to u našoj porodici uspeali da ostvarimo, živimo na jedan vrlo nekonvencionalan način, na način koji nam daje slobodu, ali s druge strane smo jako vezani kao porodica i pokušavamo da provodimo što više vremena možemo zajedno, ali da se svaki član te porodice razvija u pravcu koji tom članu ima smisla.

Čime se bave Vaša deca?

Sin sada studira lingvistiku u Barseloni. Otišao je iz Australije zato što je Australija monolingvalna sredina i njega to nije zanimalo, njega zanimaju jezici, tako da trenutno studira lingvistiku i jezike, bio je i ovde, ovde je pohađao dve letnje škole srpskog jezika, jednosemestralni kurs iz srpskog jezika, tako da sada sa mnom isključivo, na primer, govori na srpskom, ne mogu s njim na engleskom više da pričam, iako je on odrastao kao engleski izvorni govornik, ali sad sa mnom isključivo razgovara na našem jeziku, tako da je savladao naš jezik i to ga je jako dobro savladao, dobio je na C1 nivou uglavnom desetke, tako da, mislim stvarno, to je skoro na nivou izvornog govornika, C2 je poslednji nivo, nivo izvornog govornika koji bi on isto pohađao ali se retko nudi. U svakom slučaju mu je srpski jak, katalonski je takođe savladao na nivou izbornog govornika, onda španski, četiri jezika su mu jaka, tri uz engleski, a tri ili četiri još zna da govori, verovatno na nekom srednje nivou, nivou osnovne konverzacije, tako da je on stvarno tu našao sebe, a mi smo pokušavali, pošto je meni to uvek bio cilj da sebe nađem i moj suprug je tako živeo, znači mi smo oboje tu slični. Neki put se šalim pa kažem našla krpa zakrpu, znači, mi smo u tom nekom smislu, iako dolazimo iz jako različitih kultura i imali smo strašno različita životna iskustva, mi imamo tu neku sličnost u svetonazoru, kako razmišljamo

o životu i kako razmišljamo o samima sebi, o porodici. Muž mi je poreklom iz Pakistana, a odrastao je recimo globalnom prostoru, i u muslimanskim zemljama, i u zapadnim zemljama, tako da on opet pravi izbor za sebe i ja mislim da je on iz tog muslimanskog sveta pokupio puno vrednosti koje su pozitivne, recimo ta privrženost porodici, a s druge strane ima tu neku fleksibilnost u podizanju dece i smatra da deca treba da imaju slobodu, treba da imaju neku slobodu koja je zapadna ideja u stvari. Nas dvoje se bavimo naukom tako da nas zanima šta je recimo naučno dokazano vezano za podizanje dece, da li je dobro decu mlatiti, kao što sam ja odrasla ili ih nije dobro mlatiti, onda pročitamo solidne naučne studije koje sve zaključuju da je to mlaćenje dece ustvari kontraproduktivno i onda donesemo odluku za našu porodicu da mi nećemo da mlatimo našu decu i nećemo da ih nasilno podižemo. Dakle kada postoji neki konflikt između različitih vrednosti, da li su te razlike proistekle zbog kulturoloških faktora, ili usled lične različitosti, ili su vezane za konflikt između vrednosti prošlog odnosno sadašnjeg vremena, u svakom slučaju mi pokušavamo da donesemo informisanu odluku. O svemu puno razgovaramo i pokušavamo da smo u toku sa najsavremenijim istraživanjima, kako bi odluke bile zasnovane na što boljim i tačnijim informacijama. U svakom slučaju, moj sin je sada na studijama, ćerka je takođe upisala studije, ona je maturirala u novembru i upisala je studije u Australiji.

Šta studira?

Studiraće verovatno globalne studije, ali nije odlučila šta će biti specijalizacija još, ima tri, četiri vrste specijalizacije, od pravnih studija, menadžmenta, komunikacije i novih ovih informacionih tehnologija, tako da je upisala taj generalni smer, ali još nije odlučila koja specijalizacija, to će verovatno posle prve godine, tako da će ona time da se za sada bavi, mada se to možda promeni i videćemo, jer se sada od novih generacija očekuje da će prolaziti kroz više zanimanja, da se neće baviti, pošto se, mislim ovde i dan danas, neki ljudi četrdeset godina jedno isto rade, jedan isti fakultet, jedna ista sredina, sve jedno isto četrdeset godina, to se svuda menja, a pogotovo u tom globalnom zapadnom svetu. Tako da su deca izabrala ono što njih interesuje i mi smo im asistirali koliko smo mogli da oni iz sebe izvuku to nešto što je njima bitno i da onda u skladu sa tim pronađu spolja nešto što će biti u saglasnosti sa njihovim interesovanjima i sposobnostima.

I moram da se vratim još na primarnu, na prvu porodicu, pretpostavljam da su, kao što su imali razumevanje i davali Vam podršku za sve vaše odluke, podržali vašu odluku da odete odavde, kako su prihvatili vaši roditelji to?

Oni su to prihvatili kasnije jako teško, ali u to vreme je, Maja, postojao potpuni kolaps svega, mislim da su moji roditelji, kao i većina ljudi u to vreme, bili potpuno sluđeni, ljudi nisu znali šta se uopšte dešava, tako da su oni, mislim, jednostavno bili u šoku. Moji roditelji su u to vreme bili u šoku i većina ovog društva je bila u šoku i jednostavno oni ništa nisu, ni u kom smislu ni ovako, ni onako, niti su me podržali, niti su me sprečili, niti su bilo šta u tom smislu, stvarno se ne sećam, da su oni u bilo kom smislu nešto, kako da kažem, jednostavno mislim da je to sve bio šok za njih, raspad sistema, raspad države, raspad porodice, raspad svega, mislim da je to njima bio veliki šok od kog ne znam da li su se ikada oporavili, sve što se desilo, ne samo moj odlazak, nego uopšte sve što se desilo. Naravno da su u tom nekom kontekstu radili ono, pokušavali najbolje što su mogli, ko što i svi roditelji koji iole vole svoju decu i iole su normalni prema svojoj deci, normalni, mislim, pozitivni i vole svoju decu i pozitivni su prema svojoj deci i brinu o svojoj deci, svi roditelji pokušavaju toj deci nešto da pomognu, ali moji roditelji, šta su oni meni mogli da pomognu, nisu mogli da mi pomognu ni finansijski, nisu mogli savet nikakav da mi daju, ja sam išla u neke nove vode koje su njima bila nepoznate, oni jedino što su mogli, sećam se, tata mi je onda dao neki telefon jer je kuma maćihine svekrve, mislim ja sad lupetam, ali šalim se, to je Perina, Žikina tetka...

Da, da, da...

...od strica u Australiji, pa je onda on preko neke prijateljice koja je imala prijatelje u Australiji meni kao dao neki telefon, pa onda neki drugi prijatelji koji su isto imali tamo neku familiju, eto to su oni mogli jedino, to je bila kao neka podrška jer je to bio sve veliki šok, mislim za sve, bio je i šok i za mene u nekom sada retroaktivnoj smislu, kada posmatram, ali u to vreme je to bio takav jedan kaos i kolaps da je sve u to vreme izgledalo bolje od onoga što se dešavalo, jer je rat mogao i ovde da izbije, kao što je i izbilo onda devedeset i devete godine, ali su već devedeset treće-četvrte postojale indikacije, da to što je četrdeset kilometara od nas i Vukovar i leševi u Dunavu, da je to moglo da bude sutra ovde, tako da je u to vreme, nekako to sve izgledalo da je ta neka druga perspektiva bolja od ove ovde.

Pominjete da Vam majka živi u Novom Sadu?

Da.

Otac je preminuo u međuvremenu?

Jeste.

Kada se to desilo?

2007.

Odnos sa sestrom kažete sad je dobar?

Jeste.

Ona živi u Novom Sadu?

Jeste.

Sad kad razmišljate o nekoj budućnosti da li postoji mogućnost ili šta bi bio eventualni razlog da se vratite ovde?

Ja sam ovde, ja ne smatram da sam ja odavde ikada u potpunosti otišla, niti ja smatram da ja ovde mogu da se vratim i da do kraja života sedim u Novom Sadu, zato što sam na neki način prerasla ovu sredinu, mislim da sam uvek na neki način bila prerasla ovu sredinu, da je meni jedna mala sredina kao što je Novi Sad uvek bila tesna, meni lično, nekome je dovoljno, meni lično nije bilo dovoljno, imala sam potrebu da izađem, pa da se vratim, nekako sam mislila da ću otići pa ću se vratiti, otići pa se vratiti, otići pa se vratiti. Možda je u pitanju jednostavno tip ličnost, pošto mene lično vuče to nešto da širim svoje vidike, da učim celog života, da učim od drugih ljudi, da učim od osoba koje su prošle kroz neke potpuno drugačije istorije, znači, da učim strašno puno od svojih studenata koji su iz Vijetnama ili su sa Tajvana i slično. Tako da lično ne mislim da sam ja Novi Sad ili ovu zemlju napustila, u stvari je ova država i zemlja mene napustila. Lično nisam napustila ovu zemlju, bila sam Jugoslovenka, Jugoslavija je nestala i ljudi su ovde odlučili da ta država i taj identitet više ne postoji, tako da su oni mene ostavili, ja nikoga nisam ostavila, ja sam otišla da širim neke vidike i vraćala se, i dolazim ovde i komuniciram i idem i na seminare, i kad sam ovde, živim kao da sam ovde, ali to neko trajno vraćanje uopšte više ne znam ni šta to uopšte znači, pravo da Vam kažem, kako bi to izgledalo da se trajno, šta sad, da se vratim, pa da onda osciliram između Limana II i Limana I i da mi (*smeje se*) tu čitav život prolazi, mislim da bi to bilo jako, posle dvadeset i više godina globalnih putovanja da bi to meni bilo, pa mislim možda jednog dana kada budem imala, ne znam, neku bolest, pa ne mogu da se puno krećem možda bi ovo bilo meni neko rešenje, da, ali u Novom Sadu se ja i dalje osećam kao kod kuće, mi imamo ovde korene, imam ovde prijatelje i stare i nove, ovde imam i porodicu, moja deca govore naš jezik, imaju naše državljanstvo, moja deca su isto odavde, tako da i ćerka mi dolazi sad u nedelju, sin je kažem ovde provodio izvesno vreme, oni se isto osećaju da su delimično sa ovih prostora, tako da što se tiče nekih naših identiteta, mi smo i lokalni i globalni, uopšte nemam tu neku vrstu podeljenosti, u stvari mislim da je to

pomalo i lažna dihotomija, da jednostavno može se biti lokalna, ali da se istovremeno može biti i globalna. Naravno, neke stvari se promene u tom procesu, naravno ako ne dođem ovde godinu i po dana, malo mi zakrži naš jezik, pa onda neke stvari zaboravim, pa pobrkam trenutno "Vremeplov" sa "Gondolom" (imena restorana), ali to su, kako da kažem, to su detalji, to su sitnice koje se posle par nedelja koriguju u principu, u kontaktu sam sa našom štampom, svako jutro čitam, sad je sve to moguće preko interneta, znam koliko je puta bilo da pročitam vesti pre nego što ih ljudi ovde pročitaju, zbog vremenske razlike. U ponoć se, na primer, stave vesti, ljudi ovde spavaju, ja ih tamo ujutru čitam, tako da sam u stalnom kontaktu sa događajima ovde i sa svojim prijateljima i kolegama, tako da otprilike znam šta se dešava, tako da taj neki moj, evo ja sam se na neki način vratila, mislim tu trensam utno, jel tako, znači postoji samo taj sadašnji momenat, a u ovom sadašnjem momentu sam ja tu i vraćena (*smeje se*) i ovde pripadam i ovde sam aktivna i radim to što radim, i bavim se stvarima i uvek nešto učim, strašno su mi interesantni razni fenomeni, recimo, volela bih da napišem članak vezan za ovu izbornu kampanju, jer je meni to jako interesantno kada se vratim u svoju sredinu, matičnu, pa onda posmatram nekim novim očima i sad gledam recimo, ovu kampanju, odnosno sve ove bilborde i sve su to neka ozbiljna i napaćena lica, gledam Čedu Jovanovića, na primer, pa se mislim: 'Jao Bože, njemu treba neko da ga zagrlji pa da onda o njemu vodi računa, pa da se o njemu brine' (*smeje se*), bar na toj fotografiji, jer to je strašno, mislim, pazite u jednom društvu, kao što je američko ili australijsko, političari moraju da budu nasmejani, političari moraju da neki optimizam projektuju, a ovde kod nas je to sad obrnuto, zato što taman posla da se neko smeje i bude optimističan kad narod toliko teško živi i sad to mora neka paćenička faca da se pravi na bilbordu ili nešto kao studiozno i ozbiljno i tu nema dinamike, tu nema nekog optimizma, to je sve nešto depresivno, meni bude strašno interesantno (*smeje se*) da uradim sociološku analizu, eto, recimo, vizualnih sadržaja, ali verovatno neću imati vremena nego ja onda sve to, gde god sam posmatram, pa onda kada radim razne prezentacije, kada radim, na primer, prezentacije na različitim mestima, onda se pozivam na različite izvore, jedan izvor mi je naravno ovaj naš, drugi izvori su neka druga mesta ili je Australija ili bilo gde u Evropi, Aziji, gde sam bila, putovala, šta god me zainteresuje onda pokušam da to ili fotografišem ili dođem do više informacija, tako da to stalno koristim u svojim predavanjima, na primer, i u svojim prezentacijama i u tim radionicama, da bi to uvek bilo novo, da bi uvek bilo sveže, da bi bilo savremeno, da bi bilo aktuelno, tako da se

te prezentacije i radionice stalno obnavljaju i stalno je to neki proces koji teče i traje i stalno tu ima nekog i vraćanja i obnavljanja i odlaska na staro i pronalaženja novog, tako da ja te neke dihonomije, prošlost, sadašnjost, budućnost, lokalno, globalno, staro, novo, jednostavno ne vidim ih više tako, nego vidim da je sve to, koegzistirajuće, da to sve postoji u tom nekom procesu vezanom. Naravno, ako bi postojala neka mogućnost da ja ovde provedem više vremena ili da radim nešto 'more substantial' (dublje, značajnije), znači nešto dublje i duže, ako bi to bilo na obostranu korist, sad s obzirom da su mi deca odrasla i otišla na studije, verovatno bi to meni bilo moguće, ali trenutno za sada (*smeje se*) nema takvih ponuda, tako da, to Vaše pitanje u tom nekom 'konačnom' smislu, mislim, razumete, nije, kako bih rekla, u stvari realno.

Da. Postoji li nešto što nisam pitala, a voleli biste da kažete o svom životu?

Htela bih samo da završim to vezano za moju porodicu, da mislim da je nama ta multikulturalnost jako koristila i da je napravila i našu vezu jačom zato što smo, kažem, morali oko svega da pregovaramo i morali smo da nađemo načine da ne nasilno i konstruktivno rešavamo probleme. Mislim da nam je to dalo jednu širinu, jednu fleksibilnost koju ja lično ne verujem da bih imala da nisam taj uticaj porodični, lični imala i to se naravno odrazilo i na profesionalni rad, pogotovo to što smo mi ovde jako evropocentrični i moj kontakt sa suprugom koji je iz nekih drugih civilizacija i kultura opet je meni jako proširio vidike i na ličnom planu i profesionalnom planu.

Da li ima nešto što nisam pitala?

Da, ali je vezano za nešto što smo pričale ranije, a da, ovo mislim da je jako bitno, ovo hoću da kažem i mislim da je to strašno bitno. Pošto sam ja opet, tako jel' na tom fejsu, onda čitam izjave Mirjane Karanović, naše čuvene glumice koje mnogi prosleđuju, a vezano za odlazak u inostranstvo i diskurs o tome kako ljudi koji odu uspevaju. Dakle, ova naša sredina je potpuno nefunkcionalna, toksična, nasilna, ovde ništa ne može, ovde sve mora da propadne, jednostavno u Srbiji ništa nije moguće, strašno se često javlja taj neki diskurs da ovde ništa ne valja, a da svako normalan, uopšte ta koncepcija normalnosti, ovde je strašno problematična, ali nemamo vremena da u to sada uđemo, znači, da svako ko je kao iole normalan i sposoban kad ode u inostranstvo, garantovano će uspeti, zato što su ta društva uređena, normalna i zato što su ta društva funkcionalna i šta ja znam. Moje lično iskustvo i iskustvo sa drugim ljudima koji su tamo, sa mnogim migrantima je da to apsolutno nije istina, da taj neki

odlazak u inostranstvo može i često donese mnoge dobrobiti, ali donese istovremeno i strašno puno teškoća i strašno puno i psiholoških i fizičkih i porodičnih i svakojakih teškoća. Ljudi ovde obično vide one koji se vraćaju, koji znači su na neki način u mogućnosti da sebi priušte put, mogućnosti da dođu ovde, a ne vide osobe koje su tamo otišle i koje su imale teškoća. Imala sam jednog druga koji je otišao u Kanadu, vratio se i onda se bacio sa višespratnice i izvršio samoubistvo, niko ne zna šta se njemu desilo, nažalost ima i takvih osoba koje su otišle ali se nisu, kako bih rekla, spasle. I taj odlazak u to neko inostranstvo ili odlazak u te neke druge vode, jednostavno ne postoji garancija uspeha, ne postoji garancija tog nekog snalaženja i uopšte sam taj koncept snašao se ili se nije snašao, meni je potpuno nebulozan jer vaš život tamo zavisi od strahovito puno faktora, kako će to na kraju da se formira zavisi od Vas samih naravno, zavisi od vaše neke sposobnosti, zavisi od vaših nekih interesovanja, zavisi od toga koliko se trudite, koliko ulažete, koliko imate tu neku emotivnu pismenost, koliko znate da se s ljudima sporazumevate, koliko ste fleksibilni, kulturološki, koliko možete da naučite neke nove stvari, koliko možete da ostavite neke stare obrasce ponašanja za sobom, sve zavisi od toga, znači, jako puno zavisi od vas, ali strašno puno zavisi i od nekih strukturalnih faktora, što mi kao sociolozi u principu razumemo. No to je često teško razumeti, jer opet postoji ta neka, kako da kažem, fantazija tuđih života i fantazija života u inostranstvu i to se često posmatra onako površno, neko je tamo nešto stekao, kupio kola, kuću, mislim jeste to sve na kredit, ali to je kao kupljeno i s tim se može slikati, mogu se poslati fotografije i mnogim migrantima je to nekako i duševna hrana da opravdaju zašto su otišli, jer se jako puno i izgubi kada se ode, bar u tom nekom prvom periodu. Kasnije mislim da to nekako dođe na svoje i da se posle izvesnog perioda, evo, sada posle dvadeset i više godina ja vidim mnoge beneficije i jednog i drugog i trećeg i jako sam zadovoljna jer sam te neke odluke donela, ali su postojali periodi kada su te neke odluke preispitavane jer je taj period, životni bio jako težak, ali je to ono 'sink or swim' (potoni ili plivaj/isplivaj), znači, ili uspeš da isplivaš i da ostaneš na površini ili potoneš na neki način i ja znam mnoge koji su potonuli, na ovaj ili onaj način, a većina je ipak isplivala, zato što većina ljudi koja napusti svoju sredinu je motivisana, radna, često, mislim, ono sposobna u tom nekom smislu da nešto napravi od svog života i ima neke razloge zbog kojih ne želi status kvo, nego želi tu neku dinamičnost i promenu. Kao što sam rekla i tip ličnosti zavisi, znači, zavisi jako puno od vas, zavisi od tipa ličnosti, al' zavisi i od strukturalnih faktora, koliko god sam bila sposobna

i koliko god sam bila radna, imala istu pamet i isti uspeh, tamo jednostavno pet godina nisam mogla ništa da radim, zato što su postojali strukturalni faktori koji su mene onemogućivali. I onda naravno, uspeh zavisi i od neke sreće, ovo je kod mene konkretno bila sreća u nesreći da se moja prijateljica razbolela, znači, ima više faktora koji utiču na to kako će ta neka vaša životna priča do kraja ispasti i šta će se tu sve podešavati. Nije garantovan uspeh i nije garantovano da to tamo sve padaju pečene ševe u krilo i jako se puno radi, mnogi kažu da iz neke njihove perspektive, da ovde ljudi toliko puno rade imali bi verovatno slični uspeh, (*smeje se*) samo što ovde ne postoji ta kultura rada, kao što postoji u nekim državama kao što je Australija, na primer, tamo apsolutno se non-stop radi, mislim to je tamo kultura rada mal'tene religija kao i u mnogim drugim državama. Onda ste i vi u toj sredini prinuđeni i opet strukturalno i sistemski i tom nekom mimikom, drugih da neke druge obrasce ponašanja usvojite. Eto, ja mislim da je to strašno bitno da se kaže zato što ovde ljudi, mnogi ljudi koji nisu imali to iskustvo odlaska u inostranstvo imaju te neke iluzije o tome kako je to život na fakultetu, pa onda gledaju samo jedan faktor, na primer, platu, kolika je plata, ne znam u Engleskoj ili sad već u Americi ili u Australiji u odnosu na to kolika je ovde, ali ne gledaju onda to u kontekstu, koji je kontekst mnogo većih troškova, pa onda u kontekstu tog nekog migrantskog iskustva gde vi stalno imate dodatne prepreke u odnosu na lokalno stanovništvo, ne vide da rasizam i diskriminacija postoje, ja kažem rasizam jer i prema nama postoji rasizam iako mi mislimo da smo ista rasa, u Australiji nismo ista rasa, mi smo tamo, verovali ili ne, tzv. maslinasta rasa (olive skin), a samim tim i niže vrednovani Evropljani sa Balkana i Južno-istočne Evrope, tako da postoji strašno puno tih nekih strukturalnih faktora koji su prepreka i onda vi vidite da recimo, vaša sposobnost i vaš uspeh pod svim tim nekim objektivnim kriterijumima ne prođe isto kao uspeh neke lokalne osobe koja po svim tim nekim, navodno objektivnim kriterijumima ima manje zadovoljenih, manje zadovoljenih kriterijuma od vas, vi imate više a ipak ta osoba prođe i na konkursu i dobije sredstva, i na fakultetu zato što jednostavno i tamo je to po babu i stričevima, odnosno što kažu *nije šta znaš, nego koga znaš*. Znači, i tamo postoji taj neki sistem lokalizma koji nama migrantima otežava situaciju, znači nije garantovano, bude naporno, ali ako se to na neki način izgura, ja mislim da u mom slučaju, u principu sam zaista zadovoljna sa ukupnom, kako da to kažem, sa ukupnom slikom. Da, ukupnom slikom, odnosno moj odlazak tamo je meni i ne samo tamo, nego, već gde sam sve bila, radila i živela, meni je omogućio da dođem u bliži kontakt sa samom

sobom, ne znam da li razumete šta hoću da kažem, znači neke prinude koje su ovde postojale, koje su meni lično bile strane su nestale samim tim što sam videla da te prinude koje postoje ovde, ta lokalna prinuda, nije, prinuda koja postoji svuda i samo to mi je dalo neku, da kažem snagu da pravim svoj sopstvene izbore.